

II. Rákóczi Ferenc. Mányoki Ádám festménye.

RÁKÓCZI EMLÉKKÖNYV

AZ ELŐSZÓT ÍRTA

GR. MIKES JÁNOS
SZOMBATHELYI MEGYÉSPÜSPÖK

A ZÁRÓCIKKET ÍRTA

Dr. RAVASZ LÁSZLÓ
DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS PÜSPÖK

BALLÁ ANTAL
CSÁSZÁR ELEMÉR
HARASZTI EMIL
HUSZÁR LAJOS
KAMPIS ANTAL

KORNIS GYULA
MARKÓ ÁRPÁD
MÁLYUSZ ELEMÉR
MORAVCSIK GYULA

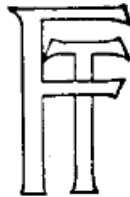
POLNER ÖDÖN
PUKÁNSZKY BÉLA
SZERB ANTAL
WELLMANN IMRE

MOLNOS-MÜLLER LIPÓT ZOLNAI BÉLA
PILLIAS EMIL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

LUKINICH IMRE

KET KÖTETBEN, NYOLC SZÍNES MŰMELLÉKLETTEL,
300-NÁL TÖBB KÉPPEL ÉS VÁZLATTAL

RÁKÓCZI

EMLÉKKÖNYV
HALÁLÁNAK KÉTSZÁZ ÉVES
FORDULÓJÁRA

ELSŐ KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

ELŐSZÓ

ÍRTA

MIKES JÁNOS

SZOMBATHELYI PÜSPÖK

RÁKÓCZI alakja nemcsak a múltból kivetülő (kép, hanem korszerű eszméket keltő egyéniség is. A vele foglalkozó ezért emlékező kegyeleten kívül meglátásokban, életre ható erőiben is gyarapszik.

A történelemben merülő figyelem mindenekelőtt ráirányul arra a tragédiára, mely Rákóczi mozgalmát megmagyarázza és letöri: a császár és Magyarország viszonyának megnevelésére. Sokan elfeledik, hogy Magyarországot a török uralom alól felszabadították, és nem tudott felszabadulni a maga erejéből, mert a sok küzdelem felaprózta és kimerítette erejét. Az évszázados fejlődés sodra Nyugatra utalta a magyarságot, mely csak a császárság által a nyugati történelemben kapcsolódva találhatta meg hivatását.

Ezt a bekapcsolódást azonban végzetesen nehezzé tette a bécsi megnevelés, mely nem látta, hogy miért szorult rá Magyarország az idegen felszabadító erőre. Magyarország Zsigmond és Hunyadi János korától kezdve 300 éven át a Nyugat védelmében áldozta fel vérét és erejét. Eleven bástya volt, mely óvta Bécset. Bár országunk ezáltal a nyugati közösségnek eleven és áldozatos része volt, a felszabadítás után mégis úgy tekintették, mint elfoglalt területet, a helyett, hogy az értük szenvedett felszabadult szövetségest látták volna benne. A felszabadítást meg nem érdemelt elnyomás követte. Az ország

alkotmányát I. Lipót tanácsosai megszüntették, majd névleg helyreállítva valóságban a császári szoldateszka uralkodott az országban. Míg a magyar uraknak, nádornak és főpapoknak nem volt szavuk a kormányzásban, Caraffa és a zsoldosokra támaszkodó tábornokok üldözték a magyarságot. Az elnyomás visszahatásaként támadtak a felkelések, melyek Rákóczi felléptével az egész országra kiterjedő mozgalommá nőttek. Ezzel a két erő, mely kölcsönös együttműködésre és támogatásra volt hivatva, ütközött, s megindult a szenvedések tragédiája, mely nehezebben volt feloldható, mint valami kívülről jövő csapás, hiszen közösségnek, szervezetnek belső bomlását is jelentette.

A másik nagy gondolat, melyet Rákóczi szereplése kivált bennünk, a következő: neki sikerült az egész országot — magyarokat és nem-magyarokat — Szent István állameszméjének megfelelően egységbe fogni és a teljes Magyarország életének szolgálatába állítani. Ő nemcsak gazdag földesúr volt, hanem igazán a «nagyságos vezérlő fejedelem», a népnek képviselője és vezetője, aki életközösséget alkotott működésével.

A ruthénok kezdettől végig híven kitartottak Rákóczi mellett. Mikor Lengyelországból jövet a Kárpáton leereszkedett, csapatostól jöttek eléje szegény ruthén parasztok, akik keresztet vetve, térdre rogyva üdvözölték a szabadítót. S amikor az első szerencsétlen összeütközés után visszavonulni látták, könnyeket hullattak, jajveszékeléssel töltötték be erdőiket és hegyeiket. A letörés után, midőn elhagyta az országot, utolsó éjszakáját egy bud-palóci ruthén jobbágy, Duzsán János bükkfaasztalán töltötte.

A tótokat is meg tudta nyerni a fejedelem eszméjének. Mikor vezérei útján tótnyelvű felhívást intézett hozzájuk, 90.000 tót gyűlt zászlói alá igazolva a «tót» imperiumba (a felvidék tót részei) vetett nagy reményét. Parancsára, hogy az ellenség ne találjon élelmet és szállást, a tót nép éppen úgy kiürítette falvait, mint az alföldi magyar. A felkelés után pedig büszkén, énekelték továbbra is az ő kuruc dalaikat.

Sokan és lelkesen álltak melléje a tiszai és szatmári oláhok közül is. Vele voltak a nemesek, de nem maradtak el a jobbágyok sem, akik külön csapatokat alkottak szolgálatában. Pintye Gligor a német kézen levő Nagybányát ostromolva esett el. Folyvást harcban állt Draguly Farkas oláh-rác ezrede,

melynek egy része a száműzetésbe is hűségesen követte Rákóczit. Oláh kuruc-ezredet vezetett Hatzogan Márkuly, Szudricsán István s Balogh Zsigmond ezrede is, melynek zsoldját maga a fejedelem fizette, csupa hegyi oláhokból állott. Erdélyben nem egyszer több volt az oláh katonája, mint a magyar.

Náluk is megszületnek a kuruc nóták: «Hej Rákóczi, Bercsényi, ahova mentek, ott leszünk», s még ma is él a mondás: «Úgy dörög, mint a Rákóczi ágyúja.»

Megtaláljuk az együttesben a németeket is. A szepesiek elejétől végig leghívebb emberei voltak; az erdélyi szászok többsége is képviseltette magát a gyulafehérvári országgyűlésen, mely Rákóczit fejedelemmé választotta.

Néhány adat! De minő összefogást, az erőknek és céloknak micsoda egybefonódását jelentik!

Misem mutatja jobban, hogy Rákóczi az egész népet képviselő fejedelem volt, mint hogy a szegény népet, a jobbágyságot is magához tudta kapcsolni. Úgy állt velük szemben, mint fejedelem, aki a jobbágyságban is országot alkotó elemet látva beleépítette azt a magyarságot védők közösségébe. Lengyel földről küldött első manifesztumában az «egyházi és világi, nemes és nemtelen igaz magyarokhoz» szól, hogy fegyvert fogjanak «édes hazánk és nemzetünk» mellett. Ő az első és hosszú időn át az egyetlen, aki az adózó, robotoló népet az ország életének alakításába bevonja. És hogy a jobbágy csakugyan az édes haza tagjának érezhesse magát, állandóan gondját viseli a népnek. A bevonult jobbágyok otthonmaradt családtagjait rendeletekkel védi a földesurak elnyomásától; a nemességgel szemben az «igazságosság» szolgálatában a jobbágyoknak ad igazat, úgyhogy a nép érzi, hogy van immár védelmezője.

E törekvésekre megtalálja a nép a helyes választ. «Hallottuk — írják neki székely jobbágyok — az mi kegyelmes urunknak önagyságának jó ígéretit, hogy valamely jobbágy önagysága mellett felül, kardját felkölti, szabadságot ad neki, ha Isten önagyságának boldog élelmetelt ad, az országot megbírhatja; mi is azért szegény igaviselő jobbágyok, az mi kegyelmes urunk mellett készek vagyunk életünk fogytáig szolgálni országot és fejedelmet.» Mikor a diplomaták már rég elvesztették a játékot, a hadvezérek csatát csata után veszítettek el, ezek a magyar, székely, tót és oláh jobbágyok, «az elromlott és elnyomorodott falusi szegénység», ahogyan nevezték magukat, tartották

fenn éveken át a felkelést. így lett valóság a Szent István-birodalom minden népének együttműködő közössége.

Ma, mikor nemzetiségeinket elvesztettük, Nyugathoz való kapcsolatunk égető kérdés, nagy haszonnal tanulmányozzuk a nagy fejedelem életét. A multak tanúsága szerint számunkra csak egy út van nyitva, hogy Nyugattal erős kapcsolatot teremtünk, s így megerősödve alkossuk meg Magyarországot minden népének közös életben összeforró egységét.

Szombathely, 1934, Mindenszentek ünnepén.

II. RÁKÓCZI FERENC ÉLETE

ÍRTA

BALLA ANTAL

I

A RÁKÓCZI-ŐSÖK.

A RÁKÓCZI-CSALÁD EREDETE. RÁKÓCZI ZSIGMOND. I. RÁKÓCZI GYÖRGY.
II. RÁKÓCZI GYÖRGY. I. RÁKÓCZI FERENC. ZRÍNYI ILONA.

II. Rákóczi Ferencre örökségképpen szállt a küldetés, melyet nemzetének életében betöltött. A rendiség korában a név, a családi múlt, a vagyon elengedhetetlen kellékek voltak ahhoz, hogy valaki történeti szerephez jusson. Közrendűek csak papi pályán érvényesülhettek s tehettek szert vezetős szerepre, amire a Rákóczit megelőző korban Martinuzzi, Pázmány, Széchenyi György főpapok mutatnak példát. II. Rákóczi Ferenc fényes tehetségei, ritka egyéni tulajdonai szerencsésen összetalálkoztak páratlan családi hagyományokkal s azokkal a külső kellékekkel, amelyeket ennek a kornak szelleme megkívánt.

Hatalmas vagyon ura volt, melyet Rákóczi- és Báthory-ősei szereztek, amely a legnagyobbak egyike volt Európában. Ő maga írja egyik levelében, hogy olyan őstől származik, akik Magyarországon és Németországban egykor sokat tettek a szabadság fennmaradásáért. A szabadság nála nem szűk-körü rendi szabadságot, hanem nemzeti és lelkiismereti szabadságot jelent. Elődei a nemzeti szabadságért mindenüket kockára tették s Bocskaytól kezdve ott látjuk az akkor már félezeréves Rákóczi-családot minden mozgalomban. A család története ez időtől fogva össze van forrva a nemzet történetével. Ha az átöröklésben van valami igazság, ez Rákóczi esetében igazolódni látszik. Mindenesetre örökölte őseitől lelkiségét, ha nem is úgy, mint ezt a materialista átöröklési tan vagy a vérsajt-elmélet tanítják. Maga hivatkozik őseire, kiknek nyomdokaiba lépett.

Apai ágon a Rákócziak, Báthoryak, anyai ágon a Zrínyiek, Széchyek, Frangepánok leszármazott ja. Külsejét anyjától, Zrínyi Ilonától örökölte, akihez lelkileg is csodásan hasonlít. Mind képességei, mind családi hagyományai Rákóczit vezérségre rendelték, élt azzal az örökséggel, amelyet az ő korában a név, a hagyomány, a múlt, a vagyon az érvényesülés terén jelentett.

A Rákócziak eredete a középkor homályában vész el első árpádházi királyaink alatt. A család, melynek eredetét a történetírás meglehetősen tiszt-

tázta, a Bogáth-Radván nemzetségből származik és Kézai Simon szerint Csehországból költözött be a XIII. században, s Zemplén vármegyében telepedett le. A XIII. századig lehet visszavinni a Rákócziak őseit, de a családfa meg-megszakad és egészen a XVI. századig hézagos. Forrásaink említést tesznek a Bogáth-Radván nemzetségből való Gyapolyról és Eliásról (Illésről), akik IV. Béla királyunk korában éltek. Gyapoly fia Pál volt, Illés gyermekei: László és István. A történeti források Illésnek 1392 körül három leszármazottjáról tudnak, ezek pedig: András, János, László. Mátyás király korában két Rákóczi testvér szerepel: László és István. Ezek valamelyikétől származhatott a II. Ulászló és II. Lajos alatt szereplő két Rákóczi: Ferenc és Zsigmond. Ez utóbbi, Zsigmond, 1517-ben megszerezte Felső-Vadászt, ahonnan a Rákóczi-család előneve származik. Ennek a Zsigmondnak volt unokája II. Zsigmond (1544—1608), az erdélyi fejedelem, a család fényének, nagyságának megalapítója. Van egy másik Rákóczi-ág is, az Ulászló alatt élt Ferenc (Zsigmond testvérének) családja, de ez az ág kihalt a XVIII. században.

A II. Ulászló alatt élt Zsigmondnak unokái, II. Zsigmond és Ferenc már mint főrangúak, mint bárók szerepelnek. Zsigmond nem volt közönséges egyén; nagyenergiájú, vitéz katoná, a mellett okos, ügyes, számító, saját dolgait kitűnően intéző ember volt. Szereplése a török idők legválságosabb, legviharosabb idejére és az ellenreformáció kezdetére esik. Az erős, elszánt egyéniségek, főleg a vitéz katonák, könnyen tettek szert hírnévre és vagyonra. Rákóczi Zsigmondban valóságos tündökölt a kornak erényei, s ezek között a legfontosabbak a személyes bátorság és a tetterő. 1573-ban Zsigmond úr megsemmisített egy tekintélyes török csapatot, amely a szikszói vásár kirablására indult. Nemsokára Putnoknál Ferhád basa 12,000 főnyi hadát ugrasztotta szét. Az úgynevezett hosszú hadjárat alatt Fülek körül csatázott, és egy alkalommal a várban lévő török hadat megadásra kényszerítette. Erdemei nem is maradtak megjutalmazatlanul. Rámosolygott az uralkodói kegy és Rudolf császár testvérével, Ferencel együtt bárói méltóságra emelte, majd kinevezte Borsod és Heves megyék főispánjává.

Rákóczi Zsigmond mint felfelé törekvő ember, a házasság kérdését is igyekezett gyakorlatiasan megoldani. A csatákban verekedő társa, Mágocsy András, Északmagyarország egyik leggazdagabb főura őt nevezte ki halála utánra gyermekei gyámjává és vagyonuk kezelőjévé. Mágocsy végakaratóból rengeteg birtok, töméntelen kincs jutott Rákóczi Zsigmond kezére, többek között Munkács és Torna várai. Gyámi teendői közben megismerkedett Mágocsy özvegyével, Alaghy Judittal, akit feleségül vett. Alaghy Judit nemsokára meghalt, egy leánygyermeket hagyva hátra, Erzsébetet, aki később Homonnay felesége lett. De Zsigmond újból megnősült s feleségül vette az egyik legelőkelőbb erdélyi családnak leánysarjadékát, Gerendy Annát, akivel Erdélyben jutott nagy vagyonhoz és kitűnő összeköttetésekhez. Gerendy Anna három gyermeket hozott a világra: Györgyöt, a későbbi fejedelmet,

Zsigmondot és Pált. De ő sem élt sokáig és Rákóczi Zsigmond harmadszor is megnősült. Most Thelegdy Borát vette nőül, a szintén gazdag s előkelő nőt, akinek kezével hasonló módon nagy vagyonhoz és újabb kitűnő összeköttetésekhez jutott.

Három szerencsés házassága óriási vagyonhoz, vitézi érdemei pedig nagy tekintélyhez juttatták Rákóczi Zsigmondot. Uradalmi voltak többek között: Hernádnémeti, Tarcal, Onód, Debrő, Mád. Az akkor Prágában székelő udvarnak igen kedvelt embere. A vagyon és a családi bonyodalmak egész sereget zúdítottak Rákóczi Zsigmond nyakára és hátralevő élete nagyrészt ezekkel telt el, de ő mint pereskedő fél is bölcsnek, gyakorlatiasnak mutatkozott. Ha nem volt biztos perének megnyerése felől, inkább kiegyezett. Vagyona, gazdagsága élete végéig folyton nőtt.

A XVI. század eleje történelmünknek egyik legszomorúbb korszaka. Megkezdődött az ellenreformáció, a vallási harc, amely jó fél évszázadig tartott. Egy olyan előkelő, gazdag és vitéz úrnak, mint amilyen Rákóczi Zsigmond volt, döntenie kellett arról, hogy hova áll, melyik félhez csatlakozik. Buzgó protestáns létére nem csatlakozhatott máshova, csak Bocskayhoz, aki 1604-ben fegyvert fogott Belgiojoso és Bástia zsarnoksága ellen. Bocskay 1605. szeptemberében őt nevezte ki Erdély kormányzójává. Bocskaynak kedvelt embere volt, de utódává mégsem őt, hanem vejét, Homonnayt tette meg. Az erdélyi rendek azonban a nagy fejedelem végakarátát ebben a tekintetben nem tartották tiszteletben; nem akartak felsőmagyarországi földesurat erdélyi fejedelemül, hanem megválasztották, szinte akarata ellenére, az akkor már előregedett és törődött Rákóczi Zsigmondot, akit a török is elismert. Rövid ideig tartó fejedelemsége Erdély történetében alig jelent eseményt; mint öreg ember, nem igen folyt be az ügyekbe. Nemsokára visszavonult, családjának ősi fészkebe, Felső-Vadászra és itt halt meg 1608. december 6-án.

Hatalmas vagyonának őrizőjévé és végrendeletének védőjévé magát a királyt tette meg, jól sejtve, hogy halála után a rokonok árvait a pöröknek özönével támadják meg. Nagy birtokait, mint jó gazda, a legjobb állapotban hagyta hátra, gyermekei: György, Zsigmond, Pál kiskorúak voltak és gyámságukkal unokatestvérét, Rákóczi Lajost bízta meg. Gyermekei, különösen György, örökölték apjuknak szerző hajlamait. Kiskorúak voltak, de szívósan ragaszkodtak a hatalmas vagyonhoz, amelyhez őket atyjuknak szerencséje és gondossága juttatta. Úgy látszik, mostohaanyjuk érdekeivel sem sokat törődtek. Az özvegy így panaszolta be őket ugyanis egy keserű levélben a nádornál: «Mindenütt való javakból úgy kirekesztettek az jó fiam, hogy sehun egy jobbággal is nem bírok és teljességgel mindentől megfosztatván vagyok, mintha soha szemekkel sem láttak volna.»

I. RÁKÓCZI GYÖRGY.

Rákóczi Lajos 1612. január 5-én meghalt s ettől fogva György, a legidősebb fiú a család feje. A három Rákóczi-fiúra gyámjuk halála után a pereknek egész lavinája zúdult, de bátran állották az ügyvédek ostromát s a pereskedés szinte jó életiskola volt számukra. Gyámjuktól még vagyont is kaptak, amelyen Ferencsel, Rákóczi Jánosnak másik unokájával osztozkodtak. György, a legidősebb fiú, már fiatalon kitűnő gazdának bizonyult. Birtokait jól kezelte, különösen szőlőt és a bort Lengyelországba szállította. Sok hasznot hajtottak neki hatalmas marhacsordái, s vagyona folyton nőtt. Pál, testvére tudományos hajlamokat árult el s elment tanulni a gráci egyetemre, ahol a jezsuiták befolyása alatt a katolikus hitre tért. Ez azonban a jó testvéri viszonyon semmit sem változtatott. György már húszéves korában szinte tekintély; megkapta a királyi étkefogó címet, majd 1615 márciusában Borsod vármegye főispánja lett. Korán megházasodott; 1616. április 18-án tartotta meg esküvőjét Lorántfy Zsuzsannával, Lorántfy Mihály felsőmagyarországi gazdag földesúr és Zeleméri Kamarás Bora leányával. Lorántfy Zsuzsannát, akinek később, mint fejedelemasszonynak férje mellett jelentékeny szerepe volt, úgy tekintik, mint a női érenyeknek példaképét, mint a puritán és folyton munkálkodó, buzgó kálvinista nő eszményét.

I. Rákóczi György
fejedelem érme.

Bocskay István felkelése után az ország két részre szakadt: protestáns és katolikus félre és a protestánsoknak a XVII. századig gyakorolt fölénye Magyarországon megszűnt. A kis Erdély életében nagy változások mentek végbe. Rákóczi Zsigmond halála után a brutális és erkölcstelen életű Báthory Gábort választották meg fejedelemmé, kinek zsarnokságát azonban a rendek nem sokáig tűrték. Megöletése után, 1613. október 27-én, Bethlen Gábort választották meg utódává, aki eddig főleg mint diplomata mutatott kiváló képességeket és szerzett magának tekintélyt. Bethlen Gábor politikai elgondolása az volt, hogy a bécsi udvar katolizáló és központosító törekvései miatt egyelőre szükség van a független Erdélyre, amely szükség esetén Magyarország függetlenségét is megoltalmazza; Erdély pedig csak úgy biztosíthatja önálló létét és függetlenségét, ha elismeri a török szultán fennhatóságát. György, mint buzgó kálvinista, érthető módon Bethlen Gáborral rokonszenvezett. De hű alattvalója maradt a magyar királynak és nem vett részt a Bethlen Gábor ellen irányuló állandó intrikákban, sem a vallásos torzsalkodásokban, még a királyválasztó 1618-i pozsonyi országgyűlésre sem ment el, ahol a rendek II. Ferdinándot választották meg királlyá. A vallási viszályok, a

protestánsok és katolikusok ellentétei egyre jobban kiélesedtek. A katolikus reakció vezérei Forgách Zsigmond nádor, Homonnay György országbíró és Dóczy András Felső-Magyarország generálisa voltak, s Ferdinánd trónralépésétől kezdve elkerülhetetlennek látszott a vallásháború. A vallási harcok kitörését főleg a csehországi események segítették elő és 1618-ban, midőn a protestáns-katolikus ellentétek Prágában kirobbantak, Magyarország is közel volt ahhoz, hogy lángboruljon. Rákóczi György akarva-nemakarva, bele-sodródott az egymásra tornyosuló eseményekbe.

Rákóczi György és Bethlen Gábor között a viszony szívélyes volt; Rákóczi nagyrabecsülte Erdély nagytehetségű fejedelmét. Hogy azonban a katolikus urak figyelmét elkerülje, kik előtt úgyszintén gyanús volt, akik folyton szemmel tartották, nem akart a fejedelemmel szorosabb kapcsolatba lépni, főleg a nagy nyilvánosság előtt. Rendkívül fontos volt, hogy hova áll Rákóczi roppant vagyonával, tekintélyével, sok várával s katonájával. Dóczy, a felsőmagyarországi katonai parancsnok egyik emberét Erdélybe küldte Bethlenhez, hogy eltántorítsa őt Rákóczitól. Bethlen sokkal jobb emberismerő volt, semhogy nála hatottak volna az intrikák. Rákóczi, midőn Dóczy aknamunkája a füléhez jutott, egyik megbízható s hű emberével, Béli Pállal megüzente a fejedelemnek, hogy mindenben segítségére lesz, s teljes odaadással támogatja, ha megtámadná Magyarországot. Bethlen nem várhatott sokáig. Csehországból, Bécsből a szomorú hírek nemcsak György úrhoz jutottak el Patakra, hanem Bethlen Gáborhoz is Erdélybe, akit még hozzá a protestáns uralkodók is sürgettek, hogy mennél előbb avatkozzék az eseményekbe. Rákóczi semmit sem habozott, odaállt Bethlenhez. Elhatározásának indítókai tisztán vallási természetűek. Ha vagyont s hatalmának növelését akarta volna, inkább a császárhoz kellett volna szegődnie.

A felkelést mind Rákóczi, mind Bethlen roppant ügyességgel leplezték. Rákóczi összeszövetkezett a másik befolyásos protestáns főúrral, Széchy Györggyel, s titokban értesítette a hajdúkat. 1619. szeptember elsejére volt kitűzve a felkelés kezdete. Rákóczi egy-kettőre megindult, gyorsan ott termett Kassa alatt, s minden nagyobb harc nélkül bevonult a városba, foglyul ejtve a protestantizmus legnagyobb ellenségét, Dóczy Andrást, a Felvidék főkapitányát. Szeptember 8-án a foglyul ejtett Dóczyval visszaindult Patakra, de már Bethlen is útban volt. A fejedelem szeptember 17-én érte el Sárospatakot, ahonnét gyorsan vonult tovább Kassára. Rákóczi Györgyöt megtette a város főkapitányává, ő maga pedig gyorsan haladt Pozsony felé és október 9-én már Nagyszombatban volt. Október 14-én megtámadta Pozsonyt s miután Tieffenbach Rudolf császári vezér hadát megverte, elfoglalta a várost. Bécsben nagy volt a rémület, nem hitték, hogy Magyarország ily gyorsan lángborul és sejtelmük is alig volt Bethlen addig még ki nem próbált hadvezéri képességeiről. A megrémült császár elmenekült Bécsből. A Felvidéket azonban közben komoly veszély fenyegette. Homonnay országbíró a fejedelem támadásának hírére Lengyelországba menekült, összeköttetésbe lépett Zsig-

mond királlyal s hadakat gyűjtött. Egy meglehetősen erős kozák és lengyel csapattal tért vissza a szepesi szorosokon keresztül Magyarországra. Rákóczi György azt a feladatot kapta a Pozsonyban tartózkodó Bethlentől, hogy hajtsa be az adókat a Felvidéken, gyűjtsön hadakat és készüljön a Homonnay-val való leszámolásra. Homonnay gyorsan vonult lefelé; november 30-án már Kassát érte el. Rákóczi, aki Bethlen Gáboréhoz hasonló hadvezéri képességeket később sem árult el, Homonnay tői vereséget szenvedett, valósággal menekülve vonult vissza az országbíró kozák csapatai előtt. A fiatalember tekintélyének sokat ártott a vereség, amely stratégiai szempontból szinte végzetes kimenetelű volt. Igaz, hogy gyorsan összegyűjtött egy nagyobb csapatot, amelyek elől Homonnay ismét Lengyelországba menekült, de a vereséggel teljesen felborította Bethlen Gábor nagystílusú terveit. Bécs védtelenül állott, midőn a fejedelem Pozsony alatt a császári csapatokat szétverte, s ha Homonnay be nem tör és Rákóczit meg nem veri, akadálytalanul bevonulhat Ausztriába és elfoglalhatja a császári fővárost.

A császár Bethlen győzelme után ajánlatot tett a béketárgyalások megkezdésére, ami elől Bethlen nem tért ki. Visszautazott Kassára, majd összehívta a rendeket Besztercebányára. Nagy fénnel, szinte keleti pompával vonult fel a fejedelem, feleségével, Károlyi Zsuzsannával együtt s pillanatnyilag úgy látszott, hogy elérkezett az alkalmas idő nagy tervének: Magyarország és Erdély egyesítésének megvalósítására. Homonnay közben meghalt, a másik vezető katolikus főúr, Dóczy, fogságban ült Erdélyben, a felvidéki nemesség hangadói, vezetői mind buzgó protestánsok voltak, mint Széchy György, Thurzó Imre, Illésházy Gáspár és legfőképpen maga Rákóczi György. Tervük az volt, hogy ugyanúgy, mint Csehország, elszakadnak a némettől. A besztercebányai országgyűlés augusztus 22-én Bethlent Magyarország királyává választotta. A fejedelem elfogadta a megválasztatást, de nem engedte magát megkoronáztatni. Miért nem? Úgy látszik, nem bízott túlságosan híveiben, s szalmalángszerű lelkesedésnek ítélte a besztercebányai lelkes hangulatot és igaza is volt. A nagy lelkesedés nemsokára lelohadt.

Rákóczi Györgyöt Bethlen Gábor egy hadtest parancsnokságával bízta meg és 1620. szeptemberében újból megindult a császár ellen. Szeptember 9-én már Nyitrát szállta meg, három hét múlva Hainburgot s rövidesen csaknem az egész Dunántúlt meghódította. Közben Rákóczi György is babérokat aratott s kiküszöbölte az előbbi hadjáratban szenvedett csorbát. Megverte Pozsony⁷nál Dampierre császári tábornokot, aki a csatában maga is elesett. A császár Bethlen példátlan sikereinek láttára Angoulême herceg közvetítésével alkudozni kezdett és Bethlen meg is ragadta az alkalmat. Rövidesen azonban lesújtó események következtek. November 18-án a fehérhegyi csatában tönkrevérték a cseh hadsereget s Csehország elveszett. Magyarországon szinte leírhatatlan volt a rémület. Ha a császár folytatja a hadjáratot Bethlen ellen és megveri, Csehország rémnapjai következtek volna Magyarországra; nem volt kétséges, hogy az ország elveszti függetlenségét, ugyan-

Bethlen Gábor.

úgy, mint Csehország és II. Ferdinánd egyszerűen kigyomlálja a protestantizmust. Csak Bethlen nem vesztette el lélekjelenlétét; tudta, hogy ha Magyarország elvesznék is, ott van a független Erdély, ezért nem érheti Magyarországot Csehország tragikus sorsa.

Rákóczi egy időre elvált Bethlen Gábertől. Testvére, Zsigmond hirtelen meghalt, nemsokára felesége is követte, s rengeteg családi és vagyongond szakadt nyakába. Egy hónap múlva fia is született (1621. január 30-án), György, az erdélyi fejedelemségben később utóda. A császár győzelmei s a német hatalomtól való félelem, a rendek egykori nagy lelkesedését Bethlen iránt lecsillapították. Egy részük abban a hitben volt, hogy hazáját csak úgy mentheti meg Csehország sorsától, ha átpártol a császárhoz. Csak maga Bethlen Gábor nem félt; bízott Erdély védhetőségében, melyet Bécs felől megtámadni nehéz volt és a hainburgi tanácskozások után hadakat rendelt Erdélyből. "Ütközetre azonban nem került a sor. Bethlen Buquoy hada elől óvatosan visszavonult Kassára. A császár közben kitűnő fogáshoz nyúlt Bethlen ellen: május 2-án a megtérőknek általános amnesztiát hirdetett, ami sokakat eltántorított a beszercebányai országgyűlés lelkes résztvevői közül. Úgy látszik ez indította Bethlent arra, hogy újból támadjon. Kassáról, ahová Rákóczi is megérkezett, megindult a császáriak ellen és a Nyitra folyónál fényes diadalt aratott. A tárgyalások azonban közben folytak és az esztendő utolsó napján megkötötték a nikolsburgi békét.

Rákóczi György a békekötés után, minthogy birtokainak legnagyobb része az Erdélyhez kapcsolt részekre esett, Bethlen Gábornak lett az alattvalója. Testvére, Pál, a császárt szolgálta s tanácsúrrá lett, unokatestvére, János pedig Bethlen odaadó hívévé szegődött. A béke a nikolsburgi békekötés dacára sem állt helyre. A protestáns rendek féltek a császártól s féltek hazájukat, hogy Csehország sorsára jut. Bethlen konstantinápolyi megbízottai révén megnyerte Angolország, Hollandia és Velence pénzügyi támogatását és 1623. augusztus 14-én Kolozsvárról elindult hadaival Magyarország felé. Szeptember 2-án már Debrecenben volt, 10-én Kassára érkezett s itt csatlakozott hozzá Rákóczi György, aki ebben a dicsőséges hadjáratban is buzgó részt vett. A fejedelem csapatai Nagyszombatig mentek előre, ahol gróf Monte Negro császári vezért tönkreverték. Azonban újból békét kötöttek Bécsben, 1624. május 8-án.

Rákóczi hű maradt Bethlenhez s ő volt a vezetője, mint a fejedelem egyik legtekintélyesebb, leggazdagabb embere, annak a küldöttségnek, amely Berlinbe ment Brandenburgi Katalinért, Bethlen menyasszonyáért.

Bethlen harmadik felkelésekor (1626) Rákóczi kissé nehéz helyzetben volt. A császártól nagyon félt, mert annak országában terültek el birtokai, szakítania Bethlennel pedig lehetetlenség volt. Rákóczi György okosan, diplomatikusan oldotta meg a nehéz kérdést: a császárral nem szakított teljesen és a fejedelemmel sem szállt szembe, közben családja gyarapodott vagyonban, hatalomban. A katolikus Pál, aki a császárt szolgálta, 1625. óta

a fellebbezési törvényszék tagja. Testvérük, Zsigmond és felesége váratlanul elhaltak és a két testvér, különösen György, újból nagy vagyonokhoz jutott. György, mint már említettük, kiváló gazda volt. Mindent maga személyesen intézett; maga látta el kocsmáit saját boraival, maga alkudozott a mészárosokkal, kiknek marháit eladta; jó üzleteket csinált boraival Lengyelországban, a pénzzel jól bánt, nagy jövedelmeit kitűnően kezelte. Szinte típusa Rákóczi György a kapitalizmust megelőző korai kapitalizmus előkelő kalmárjának. Nagyon jól értett a lovakhoz is, nagy vadász volt és sokat jövedelmeztek neki hatalmas kiterjedésű erdői. Fontosabb uradalmi ez időben Makovica, Rovna, Szerencs, Telkibánya, Ormosd. Uradalmainak központja Sárospatak,

Kolozsvár a XVII. században.

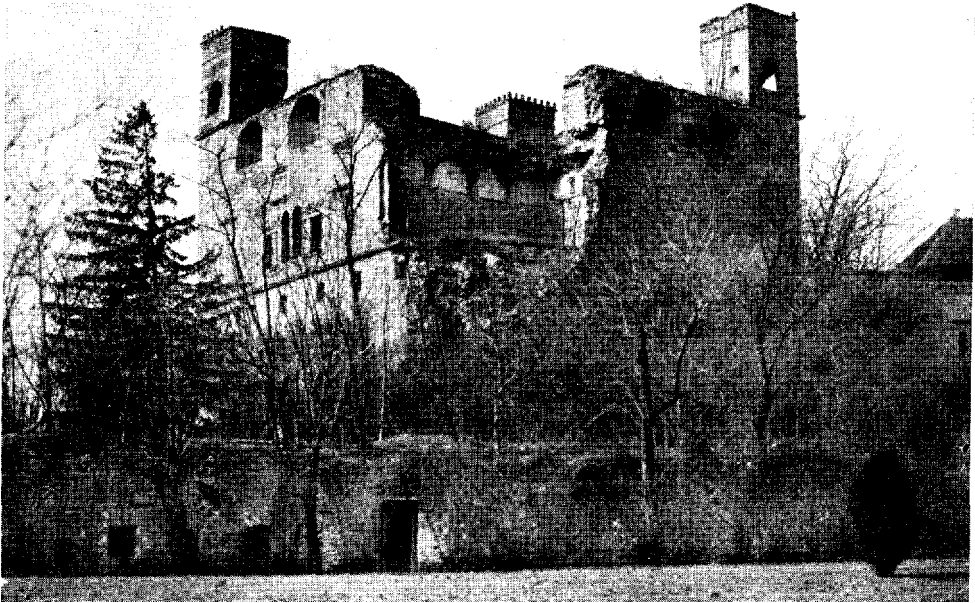
amely hadászati jól meg volt erősítve, hogy meglepetések ne érijék. Szerencs és Sárospatak ebben az időpontban Erdélyhez tartoztak. A tudományokat György, ki maga is tanult ember volt, buzgón támogatta s ő maga fedezte a sárospataki iskolának összes költségeit és az iskolát ő fejlesztette fokozatosan kollégiummá, még saját gyermekeit is ebbe az iskolába járatta. Uradalmában templomokat építtetett és egyházakat tartott fenn és maga fizette a papokat. Áldozott az irodalomra is. «A fejedelmek serkentő órája» című nagy művet, amely többszáz íves fólióalakban jelent meg, s ennek a kornak egyik legolvasottabb könyve volt, ő maga fordította le és fizette a nyomtatás meg a kiadás költségeit.

Rákóczi György életében és pályafutásában fordulópontot jelent Bethlen Gábor fejedelemnek 1629. november 15-én bekövetkezett halála.

Rákóczi György kitűnően értett ahhoz, hogy színlelje s eltitkolja terveit.

Úgy tett, mintha fejedelemségre nem vágyakoznék, talán éppen azért, mert ezzel gyanúsították. Esterházy Miklós, a nádor, meg volt győződve arról, hogy Rákóczi a fejedelemségre tör, ami meghíúsítaná a kormánynak és az uralkodóháznak azt a régi tervét, hogy Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz. A Bethlen alatt elszakított vármegyéket rögtön visszakapcsolták Magyarországhoz és Rákóczi György ismét a magyar királynak lett alattvalója.

Bethlen Gábor, a legnagyobb magyar politikusok és hadvezérek egyike

A sárospataki vár.

magtalanul hunyt el, ami elég nagy szerencsétlenség volt Erdélyre, melyet az ő fényes tehetsége gazdag, virágzó kis országgá, az európai politikában pedig tényezővé tett. A nagy fejedelem elhunyt után felütötte fejét Erdélyben a turáni átok, a belviszály. Bethlen elnyomta a rendi demokráciát; abszolút uralkodó volt, mindenben a saját akarata döntött; a rendi hatalom semmiséggé süllyedt alatta. Érthető, hogy a rendek szerették volna megszüntetni az erős központi hatalmat. A fejedelem csekély tehetségű testvéröccsét, Istvánt rendelte utódául, de a rendeknek nem tetszett. Úgy gondolták, hogy az özvegyet, Brandenburi Katalint választják meg fejedelemül, ki alatt ők uralkodnak. Katalin különös, szeszélyes, állhatatlan nő volt s nem

született az uralkodásra. Katolizált, majd megint protestánsná lett, Bethlen István megbuktatására titokban szövetséget kötött Csáky Istvánnal, s a belső viszályok mindaddig tartottak, amíg Rákóczi György szinte példátlan ügyességgel a fejedelemséget magának meg nem szerezte.

Az akkori erdélyi közvélemény Rákóczi pártján állott, aki egy évvel azelőtt, midőn Alvinczy, a kassai prédikátor az ő fejedelemségét megpendítette, annak még a gondolata ellen is tiltakozott. Neki több jogcíme volt, mint bárki másnak; Zsigmond fejedelem fia volt, dúsgazdag nagyúr, nehez időkben kipróbált ember, buzgó kálvinista. Rákóczi az ifjabb gróf Bethlen Istvánnak, a «kis gróf»-nak és Zólyomi Dávidnak sürgetésére végre megindult Erdély kulcsa, Nagyvárad felé; közben megegyezett a törökkel és így semmi akadálya nem volt többé annak, hogy elfoglalja Bethlen Gábor örökét. Bethlen Istvánnal megegyezett, Katalint és a rendeket megnyerte, csak egy nagy akadály volt még, Esterházy Miklós, a nádor, Rákóczi régi, megrögzött ellenfele. A választás hosszú előkészületek után 1630. decemberben történt meg. Először Bethlen István, majd Brandenburgi Katalin szavaztak Rákóczira, s utána a rendek egyhangú felkiáltással megválasztották Erdély fejedelmévé. Ünnepeles beiktatása 1630. karácsony napján ment végbe. Gr. Esterházy Miklós nádor.

Legnagyobb ellensége, a nádor nem nyugodott. Támadó szándékának végrehajtását Pázmány Péter, a nagy bíbornok sem tudta megakadályozni, aki Rákóczinak régi barátja volt s az udvarnál és a kormánynál sok kellemetlenségtől megóvta. A nádor hadserege azonban Rakamaznál a fejedelem hadaitól csúfos vereséget szenvedett.

Rákóczi György, mint fejedelem, sok tekintetben Bethlen Gábor tanítványa. Ő sem sokat törődött alkotmánnyal és nem adott túlsokat a rendek kívánságaira sem. Terveiben nem volt oly nagy koncepciójú, sem a kivitelben oly gyors, mint nagy elődje; lassúbb s megfontolóbb, de viszont szívós

volt, fáradhatatlan és kitartó. Fiatalkorában kiütköző tulajdonságai, a fős-vénység, az anyagiasság, öregkorában még erősödtek. Legfőbb törekvése az volt, hogy alatta is megőrizze Erdélyt azt a pozícióját, melyet Bethlen Gábor kivívott. Fukarsága s kicsinyessége jó uralkodói tulajdonságoknak bizonyultak; az államkassza sohasem volt üres.

A Bethlen halálát követő két esztendő Rákóczi megválasztásáig belső viszályokban telt el és a kis ország az anarchia szélén állott. Rákóczi erős kézzel egy esztendő alatt példás rendet teremtett, úgyhogy most már a külpolitikára fordíthatta figyelmét. Európa új, nagy események előtt állt. Gusztáv Adolf svéd király, ki a szorongatott protestantizmus élére állott, 1630. július 6-án 13,000 emberével kikötött Usedom szigetén s egy év múlva a császár porig volt alázza: a svéd király diadalmasan nyomult Bajorország felé. Gusztáv Adolf nem hagyhatta ki számításából Erdélyt és Rákóczit. Strassburg nevű követe 1632. február 7-én ért Gyulafehérvárra és a fejedelemnek átnyújtotta a szövetség tervét. A svéd király ekkor már Nürnbergnél táborozott, Wallenstein hadai állottak vele szemben és nagy segítség lett volna, ha Rákóczi ebben a kritikus időpontban betör Morvaországba. Rákóczi azonban gondolkodott és taktikázott még évekig. Elfogadta a svéd szövetséget, de minden igyekezetét vagyonának gyarapítására fordította. Támadó szándékról egyelőre letett, abban a hiszemben, hogy kihasználva a császár szorult helyzetét, békés eszközökkel is eléri céljait. így jött létre 1633. februárjában a béketanácskozás Eperjesen, ahová a császár többek között Sennyey István kancellárt, a fejedelem pedig jól bevált diplomatáját, Kovacsóczy Istvánt küldötte. A tárgyalások eredménye az lett, hogy a bécsi és nikolsburgi békéket megújították, Brandenburgi Katalint meghagyták addigi hitbérének birtokában; Munkács vára pedig a Rákóczi-nemzetségre szállt.

Rákóczi nem kerülhette el a 30 éves háborúban való részvételt. Okok bőségesen voltak: a protestáns szolidaritás, a török biztatásai, remények Erdély gyarapítására, szóval voltak erkölcsi, anyagi, hatalmi indokok nagyszámban. A szultán a lengyel koronával kecsegtette Rákóczit arra az esetre, ha őt tervezett vállalkozásában, Lengyelország meghódításában segíti. De az óvatos fejedelem nem bízott a törökben. Úgy gondolta, hogy a szultán segítségével elnyert lengyel korona Erdélyt könnyen az oláh tartományok színvonálára süllyesztené. Nem mert a szultánnal társulni. Ellenkezőleg: Lengyelországgal kötött titokban szövetséget, holott jól tudta, hogy fejedelemségével, esetleg életével játszik, ha ezt a Boszporus partján megtudják.

Uralkodásának első esztendejében a belső elégedetlenség és viszályok még nem csillapodtak le. Mind a két Magyarországon dúlt a testvérharc. A nyugati kis Magyarországon a nagy nádor, Esterházy Miklós és Pázmány vetélkedtek szüntelen. Erdélyben Rákóczi ellen először 1633-ban Székely Mózes, Udvarhelyszék nagyravágyó főkirálybírája lázadt fel. A török támogatását is sikerült megnyernie, s megindult Erdély felé. Rákóczi hadai azonban már a határon visszaverték. Székely Mózes Konstantinápolyba mené-

kült, de ott a szultán elfogatta és a Héttoronyba zárta, ahol be is végezte életét. Nemsokára Zólyomi Dávid, Bethlen István kistehetségű veje, ütött pártot Rákóczi ellen. Kóbor katonákat szedett össze udvarában, de fondorlatai tudtára estek Rákóczinak, aki, miután atyái intelmei nem használtak, elfogatta Zólyomit, fej- és jószágvesztésre íteltette, amit kegyelemképpen életfogytiglani fogságra változtatott. Rákóczinak az öreg Bethlen István sem hagyott békét, aki folyton azzal kérkedett, hogy fejedelemségét tisztán neki köszönheti. Az is paktált a törökkel, elsősorban a budai és a temesvári basákkal, akik meg is ígérték segítségüket. Bethlen István már Szalontáig nyomult előre, ahol azonban nagyrészt törökökből álló seregét Rákóczi szétugrasztotta. A temesvári basa ekkor magára vállalta Bethlen és Rákóczi kibékítését, amit Rákóczi nagy örömmel vett. Bethlent erre a törökök kiadták, s az öreg lázadó kénytelen volt hűségnyilatkozatot tenni, amely után elvonulhatott ecsedi és huszti birtokaira. A szultán azonban úgy érezte, hogy basái megcsalták, ezért Bekir temesvári basát megölette, a budait elmozdította. Most már Rákóczi nyugodtan ülhetett sok áldozattal és küzdelemmel megszerzett fejedelmi székében.

A fenyegető bajokat szerencsésen legyőzte, de közben családi szerencsétlenségek sújtották. Kivesztette legkisebbik fiát, a «Ferkót». 1636. március 12-én pedig elhunyt testvére, Pál, aki őt nevezte ki gyermekei gyámjává. A következő évben, 1637. március 19-én meghalt Pázmány Péter, a nagy bíbornok, Rákóczi őszinte és igaz barátja, ügyeinek gyámolítója. Ezeknek a zord időknek egyik legsajátságosabb jelensége, hogy a magyarországi ellenreformáció megindítója és a legnagyobb képviselője és a kálvinizmus kardja jóbarátságban voltak. A fejedelem olyan bizalommal volt az esztergomi érsek iránt, hogy Bécsbe menő követei előbb mindig vele tárgyaltak. Magyarázata csak az lehet, hogy Pázmány ugyanolyan jó magyar volt mint katolikus és Rákócziban, aki hitbeli ellenfele volt, a magyarságnak legfőbb oszlopát látta. Pázmány politikai felfogása az volt, hogy Erdély, ha már a magyar király meg nem szerezheti, maradjon önálló ország, hogy török kézre ne jusson.

A fejedelem több ízben tett kísérletet, hogy megnyerje a török segítséget arra az esetre, ha III. Ferdinándot megtámadná, de ez a szultán bizalmatlanságán mindannyiszor meghiúsult. Ezért inkább a belső viszonyok megszilárdítására fordította figyelmét. Megvalósította életének egyik legfőbb célját, azt, hogy a fejedelemséget családjában örökletessé tegye. Ámbár a rendek fősvénysége és autokratikus hajlamai miatt nem szerették Rákóczit, mégis György fiát 1642-ben fejedelemmé választották, amit a szultán július nyolcadikán kiadott atnáméjában megerősített. Ugyanakkor eljegyezte fiának Báthory Zsófiát, a dúsgazdag Báthory Endre leányát.

Az ifjú György fényes esküvőjének lezajlása után jelentek meg a fejedelem udvarában a svéd és francia követek, akikkel 1643. április 26-án fontos szerződést kötött, amelyben megállapodtak a következőkben: a szóbanlévő hatalmak minden erejükkel megvédik Rákóczit, ha Ferdinánd ellen fegyvert

fog; ha fejedelemségét elveszitené, évenként 40,000 tallér jövedelmet biztosítanak számára, a háború költségeire első évben 200,000, a következő években 150,000 tallért fizetnek és a háború

Cardinalis Pazmany

ideje alatt háromezer gyalogos katonát tartanak Rákóczi hadseregében. Befoglalták még a szerződésbe a vallásszabadság biztosítását is.

Egy esztendő telt el, míg Rákóczi hosszú előkészületek után fegyvert fogott. 1644. február 2-án indult el Erdélyből és 9-én már elérte a Hegyalját. A nádor megpróbálta szép szóval és békés megegyezéssel megállítani Rákóczit, de nem sikerült. Február 17-én Kálióból szétküldött leveleiben felpanaszolja mindama sérelmeket, melyek miatt fegyvert fogott: az ország jövedelmeinek elpocsékolását, a jezsuiták erőszakosságait, a protestáns templomok elszedését . . . nem tűrheti tovább nemzete elnyomását — írja levelében. — A népek azonban ekkor már belefáradtak az 1618 óta csaknem szakadatlanul tartó vérengzésbe, amely Európát tönkretette, s a főhadszíntéren, Németországnak egyes részeit temetővé változtatta, ezért mindenki csodálkozott azon, hogy Rákóczi fegyverhez nyúl. A nagy elhatározásra főleg az indította, hogy nem akart olyan békét, amelybe őt és Erdélyt bele nem foglalják. A fejedelem hadjárata tehát nem a legjobb pillanatban indult meg. Torstenson,

a svéd hadvezér parancsot kapott Dánia meghódítására, így Rákóczi egyedül maradt a császár hadaival szemben. Itt említjük meg, hogy közben tollharc is támadt közte és Esterházy között, mely vagy másfél évig tartott; ebből a tintacsatából érdekesen világlik ki a két álláspont: a keleti és a nyugoti magyar álláspontja. Esterházy azt vitatta, hogy csak katolikus és német segítséggel lehet Magyarországot a török alól felszabadítani; ezért Rákóczi ne bántsa a császárt. Rákóczi viszont azt hangsúlyozta, hogy az önálló Erdélynek köszönhető, hogy a magyarság még él és hogy a kis Magyarország Csehország gyászos sorsára nem jutott.

A fejedelem hadserege nem volt elsőrangú, jól begyakorolt hadsereg. 24.000 lovasból, 1000 német muskatélyosból, 5000 székelyből állott, de nem volt jól begyakorolva sem s így nem igen szállhatott szembe a 30 éves háború kiképzett, harcedzett katonaságával. 1644. február 19-én «szép pompával» bevonult Sárospatakra. Ezt megelőzőleg még Kálióból kiadta szigorú hadiparancsát, melyben istenes életre inti a katonaságot és tartózkodásra a káromkodástól, bujálkodástól és rablástól. A parancs megszegőire megpálcáztatás, akasztás és főbelövetés vár. Kassa március 11-én meghódolt, április 8-án értesítette levélben feleségét, hogy Felsőmagyarország az övé. A haditerv, melyet Rebenstock svéd tábornokkal együtt dolgoztak ki, Torstenson elvonulása miatt felborult és Rákóczi egyszerre szemben állt Ferdinánd hadaival, amelyeket Götz és Puchaim tábornokok vezettek, ugyanekkor nagyobb csapattal közeledett a nádor is. A túlerő elől Rákóczi a Bodrog mögé vonult vissza, de a levelezés közte és a nádor között tovább tartott s azon gondolkodott, hogy békét köt. Sem a franciák, sem a svédek, sem a törökök nem küldték az ígért segítséget; De most hirtelen megfordult a kocka. Torstenson nagy győzelmet aratott a császáriakon és közeledett a cseh határ felé, ami nem maradhatott hatás nélkül a Nagyszombatban már megkezdett béketárgyalásokra. A feltételek, melyeket Rákóczi Torstenson közeledtének hírére szabott meg, Ferdinánd megbízottai szerint túlszigorúak voltak; de egyszeriben véget vetett a tanácskozásoknak Torstenson újabb győzelme, "-svédek benyomultak Morvaországba, amin Rákóczi felbátorodva, miután a budai basát ajándékokkal lekötelezte, elindult Nyitra felé, ahol Bakos nevű hadnagya egyesült a svédekkel. Nagyszombatot is elfoglalta, Kemény Jánost pedig Brünn alá küldte Torstenson segítségére. így minden szépen a fejedelem kívánságai szerint ment volna, ha közbe nem szól a török. Rákóczi megtudta, hogy a török, akit a császár állandóan lovallt ellene, mozgolódik, ezért elérkezettnek látta az időt a béketárgyalások megkezdésére.

Rákóczi augusztus 9-én Leopold Vilmos főherceggel valóban megkötötte a fegyverszünetet, miután ezt megelőző nap (augusztus 8-án) a császár Bécsben aláírta azt a szerződést, amely a fejedelem személyes követeléseit tartalmazta. Ennek a szerződésnek értelmében Rákóczi megkapta Tokajt, Tarcalt, Szatmárt, Szabolcsot, Ecsedet és a Bethlen birtokában lévő hét vármegyét haláláig. Közben meghalt legnagyobb ellenfele, Esterházy Miklós nádor,

szeptember 11-én. A tárgyalások tovább folytak, most már Linzben és csak decemberben fejeződtek be. Az itt létrejött béke — a linzi béke — jelentékeny haladás volt a nikolsburgihoz képest. Rákóczi nem feledkezett meg a tárgyalásokon sem magáról, sem nemzetéről s mindent elért, ami abban a helyzetben elérhető volt. A császár beváltotta ígérését: a linzi békét a papság tiltakozása ellenére törvénybe iktatták. Rákóczi szeretett volna még szövetségesein pár százezer tallért behajtani, de azok megtagadták kérését, azt mondván, hogy úgylis jelentékeny szerzeményekkel gyarapította vagyonát.

Így befejezte életének legnagyobb művét, megérte a harmincéves háború befejezését, de nem sokáig élte túl, 1648 folyamán már betegeskedett. Nagy akaratú volt benne; még néhány héttel halála előtt vadászaton vett részt, de betegsége végre is legyűrte. 1648. október 11-én meghalt. Gyulafehérvárott, a fejedelmek mauzóleumában temették el.

 A highly stylized, cursive handwritten signature in black ink. The name 'Rákóczi' is clearly legible at the top, with a long, sweeping underline that extends across the width of the signature.

I. Rákóczi György aláírása.

Rákóczi Ferenc legnagyobb ösét kortársai nem nagyon szerették. Szemére vetették, talán nem egészen ok nélkül, önzését és kapzsiságát. Annyi azonban kétségtelen, hogy Báthory István, Bocskay és Bethlen Gábor mellett ő volt a kis Erdély legnagyobb fejedelme. Igen okos ember volt és higgadt, nyugodt politikus. Erejénél nem mert sohasem többet. Hatalmas vagyonát, melyet tízmillió forintra becsültek, jóra fordította. Támogatta a tudományt és az egyházat. A pataki iskolának fejedelmekorában is fedezte minden költségét és virágzásra emelte Bethlen Gábor gyulafehérvári kollégiumát is. Ő tartotta fenn a pataki könyvtárat, amelynek számára minden új könyvet meghozatott. Meg akarta vásárolni a szultántól a Corvinákat is, de az megtagadta. Ő adta ki Keserői Dajka István énekeskönyvét, segítette udvari papjának, Geleji Katona Istvánnak irodalmi törekvéseit, Patakon pedig nyomdát állíttatott fel. A legnagyobb fejedelmi erénye az volt, hogy jól ismerte az embereket. Munkatársait, vezéreit kitűnően megválogatta, s bár csaknem abszolút hatalommal kormányzott, megtartotta a törvényes formákat. Ez a kor még nem a mai

nacionalizmus kora, de Rákócziban épp úgy, mint Bethlenben és a Báthoryakban már volt erős nemzeti öntudat. Kísérletet tett arra is, hogy egyházának és a magyarságnak az erdélyi oláhokat megnyerje. Az akkor még teljesen nomádéletet élő oláhok Erdély fejedelmeinek köszönhették kultúrájukat. 1641-ben jelent meg az oláh biblia a fejedelem költségén, 1642-ben az oláh kálvinista káté. Megtiltotta az oláhoknak barbár nomád szokásaik gyakorlását, így a leányrablást, s a pópák zsarolásait megakadályozta.

I. Rákóczi Györggyel a nagy erdélyi fejedelmek sora lezárult és a bethleni iskola végetért. Erdélyt ez a politika virágoztatta fel és tette a magyarság mentsvárává. Elismerni a török fennhatóságot, megfizetni pontosan a kapzsi portának a kialakult évi adót, minden fontos vállalkozásra kikérni az engedelmét, rendben tartani a pénzügyeket, egy kézben tartani a nemzeti erőket, körülbelül ezek voltak a nagy fejedelmek irányadó politikai elvei, de akik közben egy pillanatig sem vették le szemüket Nyugat-Európáról és főleg Bécsről. I. Rákóczi György halálával bezárult Erdély történetének nagy és fényes korszaka.

II. RÁKÓCZI GYÖRGY.

II. Rákóczi György az «öreget», minthogy már annak életében megválasztották, minden zökkenő nélkül követte. Ő is a régi hagyományos úton akart haladni, azon az ösvényen, amelyet nagy elődei, Bethlen Gábor és atyja vágtak Erdély politikájában. De csak akart. Anyja, a bölcs nagymasszony, aki egy ideig tanácsadója volt, visszavonult a Rákóczi-birtokok középpontjába, Sárospatakra s onnét támogatta egyházait meg iskoláit. Öccse, a nagyműveltségű Zsigmond, 1652-ben meghalt. Hatalmát a rendek megválasztásakor kissé megnyirbálták, de azért II. Rákóczi György a maga feje után ment és elhatározta, hogy megszerzi a lengyel koronát, amin atyja is gondolkozott. Az ifjabb György nem örökölte atyjának sem körültekintő óvatosságát, sem ítélőképességét. Az «öreg» kitűnően látott át helyzeteken és ismerte gyengeségét is. Európa egy államát sem környékezte annyi veszély, mint a kis Erdélyt. Itt volt a félelmetes török szomszédság, másik oldalról a német nagyhatalom. Önálló külpolitikát csak nagytehetségű fejedelmei tudtak folytatni, akik készenlétben tartottak minden nemzeti erőt és sohasem akartak többet, mint amennyire Erdély képes volt.

A kiszámíthatatlan és nagyratörő II. György először a havasalföldi oláh vajdák ügyébe avatkozott be és 1655-ben Lupuj moldvai vajdát elkergette, majd IV. Ulászló lengyel király halála után (1648) komoly kísérletet tett a lengyel korona megszerzésére. Ulászló utóda János Kázmér, aki háborúba bonyolódott a svédekkel, Rákóczit hívta szövetségesül, de ugyanakkor X. Károly svéd király is kérte Rákóczi támogatását. Rákóczi a svédekhez állott és elhatározta a háborút. Nem használtak anyja intelmei. «A hadakozásnak csak a kezdetét tudja az ember, de a végét csak Isten tudja», mondta

Lorántfy Zsuzsanna, aki semmi célját nem látta szeszélyes és nagyravágyó fia vállalkozásának.

A fejedelem semmivel sem törődve, s a nélkül, hogy a szultán engedelmét kikérte volna, amit atyja és Bethlen Gábor sohasem mulasztottak el, 1657 elején elindult Lengyelországba. Már útban volt, midőn megérkeztek hozzá Ferdinánd követei, köztük Szelepcsényi György kancellár, hogy esztelen

II. Rákóczi György.

vállalkozásáról lebeszéljék, s ugyanakkor a szultán tiltó parancsát is megkapta. Elkövette azonban azt a végzetes hibát, hogy a szultán intó szavára nem hallgatott és rohant vesztébe. A nagy fejedelmek autokratizmusa most a kicsiny utódban rettentően megbosszulta magát Erdélyen. II. Rákóczi György hadjárata nemcsak gyászos vereséggel, hanem nemzeti katasztrófával végződött.

Miután Rákóczi kozák segítséget is kapott, Krakkót átvette a svédektől és megmaradt állhatatosan abban a szándékában, hogy a lengyel koronát

megszerzi, rá sem hederítve Szelepcsényi György kancellár atyai intelmeire. Pedig ekkor már a lengyel főurak is ellene dolgoztak Konstantinápolyban és Bécsben. Most a bajok egyszerre a nyakába szakadtak a szerencsétlen fejedelemnek. A dánok megtámadták Svédországot és X. Károly svéd királynak éppen elég teendője volt országa megvédésével. A bosszús Lipót császár

Báthory Zsófia.

nagyobb hadsereget küldött a lengyelek segítségére, Lubomirszky, a tizenhárom szepesi város kapitánya, Rákóczi birtokait dúlta; ekkor jött a legnagyobb csapás: a feldühödött szultán ráüzent a tatár khánra, hogy rögtön menjen Lengyelországba és űzze ki onnét Rákóczit. A szerencsétlen fejedelem kénytelen volt a legmegalázóbb békefeltételeket aláírni (1.200,000 forint hadisarcot fizetett) és elhagyni Lengyelországot. Hadseregét Kemény Jánosra bízva, hazaindult, de Keményt a tatárok megverték s maga is fogságba került.

Rákóczira és Erdélyre most következtek a megpróbáltatásoknak szörnyű napjai. A megrémült rendek Gyulafehérváron Rédey Ferencet választották meg fejedelemmé, ámde Rákóczi csak színleg mondott le, tovább ragaszkodott a fejedelemséghez és így az ország két pártra szakadt. A török nem tűrte Rákóczit, pártfogoltja Barcsay Ákos volt, akivel a basák, bégek, kiket a szultán Erdélybe küldött, úgy bántak mint alantasukkal. A magyar királynak kellett volna most Erdélyt megsegítenie, ha igaz volt a nyugati magyaroknak az az elmélete, hogy a magyarságot csak a katolikus császár és a németiség segítségével lehet megmenteni a török igtától. A császár azonban nem mozdult, még csak a gondolatával sem foglalkozott annak, hogy Erdélyt felszabadítsa. Erdélyt ennek következtében legázolta a török hatalom, ami annál szégyenletesebb volt, mert már ekkor korhadásnak indult és korántsem volt az a félelmetes erő, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt.

Lipót császár meglegedett azzal, hogy német sereget küldött Rákóczinak néhány fontosabb várába, de közbenjárásai Konstantinápolyban eredménytelenek maradtak. Rákóczi Barcsay val, a török pártfogolt jávai úgy egyezett meg, hogy, ha a törökkel sikerül kibékülnie, ismét átveszi a fejedelemséget, melyhez mindvégig makacsul ragaszkodott, holott azzal használt volna hazájának, ha teljesen visszalép. Barcsayval nem tudott megférni s tovább harcolt a fejedelemségért. Vetélytársa Temesvárra menekült, Rákóczi pedig elhatározta, hogy dacolni fog a törökkel is és védi magát minden rendelkezésre álló eszközzel. 1660. májusában Szaidi Ahmed budai basa megindult Erdély ellen, s ugyanakkor Ali kapudán basa Temesvárról indította meg seregét Rákóczi ellen. Rákóczi Gyalu és Fenes között ütött tábort és itt várta kicsiny seregével a támadást s 1660. május 12-én Fenes előtt ütközött össze a két hadsereg. Rákóczi kis csapatának az élén vitézül küzdött; egymaga tizennyolc törököt vágott le. De hiába. Emberei súlyos sebével Váradra vitték, ahol utóírta a halál.

Erdélyre gyásznapok következtek. A török csapatok egyesülve a tatárok vad csordáival, végigdúlták Erdélyt s végigszántották többízben a kis országot, amely Básta óta ilyen rémnapokat nem látott. Erdély csak most ízlelte meg a török uralmat.

Mi okozta Rákóczi és Erdély vesztét? Ennek a kérdésnek részletes oknyomozásába nem bocsátkozhatunk. A nagy fejedelmek, Bocskay, Bethlen, Rákóczi mérsékelték voltak, óvatosak és kikémelelték a török akaratát, beleegyezése nélkül semmit sem kezdtek. Nekik is voltak nagyratörő terveik, különösen Bethlennek, de annak megvalósítását meg sem kísérelték. II. Rákóczi György nagy ambícióinak akkor lett volna értelme, ha őt a lengyel nemzet meghívja királyává, mint egykor Báthory Istvánt; akkor a lengyel és erdélyi egyesült haderőkkel ellen tudott volna állni a töröknek. Rákóczi meggondolatlan politikájával romlásba döntötte Erdélyt. De felelősség terheli az erdélyi rendeket is, amelyek pártoskodtak a legnagyobb veszély idején és nem tudták egy akarattal megragadni azokat a módokat, amelyek szük-

cégesek lettek volna a kis ország megmentésére. Erdélyt szétdúlták, pedig a magyarságnak most lett volna rá legnagyobb szüksége.

II. Rákóczi György egyetlen fiúgyermekét hagyott hátra, Ferencet (született 1645), akit az ő kívánságára a rendek 1652. február 18-án megválasztottak Erdély fejedelmévé. Atyja bukása után anyjával, Báthory Zsófiával együtt magyarországi birtokaira költözött. Báthory Zsófia nem-sokára visszatért a katolikus egyházba és fiát is visszatérítette. I. Rákóczi Ferenc Zrínyi Péter horvát bán leányát, Ilonát, vette nőül és apósa, aki a Wesselényi-féle összeesküvés főmozgatója volt, őt is beavatta a mozgalom titkaiba, sőt arra is rábeszélte, hogy írjon levelet XIV. Lajos francia királynak; majd megkérte IV. Mohamed szultánt, hogy Apafy Mihályt tegye le és Rákóczi Ferencet ültesse Erdély trónjára. Ferenc bátor, hevestermészetű, elszánt, gyorselhatározású ember volt, mint szerencsétlen véget ért atyja, II. György. Először összehívta (1670. január 4-én) a felsőmagyarországi vármegyéket, hogy a fegyveres ellenállásra rábeszélje őket, azután megkísérelte rávenni Starhemberg Rüdigert, Bécs későbbi védőjét, az akkori tokaji várparancsnokot, hogy csatlakozzék öhozzá. Mikor ez nem sikerült, németjeivel együtt Regécz várába csukatta. Onód, Kalló, Diósgyőr hűséget esküdtek Rákóczinak, de Munkács vára alól a dinasztiahoz hű anyja riasztotta el. A király április 2-án hűtlennek nyilvánította Rákóczit, amire megrettent emberei sorra elpártoltak mellőle. Terve az volt, hogy átmegy Erdélybe s ott folytatja a felkelést, sem vagyónával, sem saját életével nem törődve. Ekkor anyja kegyelmet eszközölt ki számára az udvarnál s fegyverletételre bírta rá fiát, aki 1671. április 27-én nagy váltságdíj lefizetése után meg is kapta a kegyelmet Lipót császártól. Ferencnek Zrínyi Ilonával kötött házasságából 1676-ban született harmadik gyermeke: II. Rákóczi Ferenc. A családi örömet nem sokáig élte túl, 1676. július 8-án, életének harmincegyedik évében, ismeretlen betegségben elhunyt.

Báthory Zsófia aláírása.

ZRÍNYI ILONA.

Gróf Zrínyi Ilona, történetünk egyik legnagyobb nőalakja, gróf Zrínyi Péter és gróf Frangepán Anna Katalin leánya, 1643-ban Ozaljvárbán született. Családja régóta nagy szerepet töltött be az ország közéletében. Ennek a kiváló horvát nemzetségnek, amely a magyar ügynek a legodaadóbb képviselője volt, a nélkül, hogy horvát voltát feladta volna, úgyszólván minden tagja tehetséges, még nőtagjai is. A Zrínyiek azokra a skótokra és walesiekre emlékeztetnek, akik a legkitünőbb angolok s a mellett megmaradnak skótnak

vagy walesinek. Ilona egyik öse a szigetvári hős, atyja horvát bán, nagybátyja, a költő és hadvezér, korának a legnagyobb magyarja. Családja az akkori történelmünkben szereplő főrangú családokkal rokonságban állt. Még három testvére volt Zrínyi Ilonának: Judit Petronella, aki nála idősebb volt, János Antal és Aurora Veronika. Becsvágyó anyja igen gondos nevelésben részesítette. Anyja nagy befolyást gyakorolt atyjára és valószínűleg, része volt abban is, hogy az résztvett Wesselényi nádor összeesküvésében, ami életébe került. Olyan levegőben nőtt fel, amelyben az ország sorsa a mindennapi beszélgetéseknek állandó tárgya volt. Zrínyi Péterné maga levelezett Wesselényiek fegyveres előkészületei folyamán Beziérres velencei francia követtel, ő tárgyalt több ízben Gremonville-el, Franciaország bécsi követével. És anyja műve lehetett az is, hogy I. Rákóczi Ferenchez, II. Rákóczi György fejedelem fiához, Erdély választott fejedelméhez ment férjhez.

Rákóczi Ferencsel való eljegyzése kapcsolatban van a Wesselényi-féle mozgalommal. Az eljegyzés pontos idejét nem tudni, valószínűleg 1665 nyarán lehetett, a trencsényi fürdőben ment végbe, s a vendégek között szüleik kívül Wesselényi Ferenc nádor, Rákóczi édesanyja, Báthory Zsófia is megjelentek. A gyalázatos vasvári béke után rendkívül rossz közhangulat uralkodott az országban. Az ország sorsát intéző főrangúak lelkére ránehezedett az a balsejtelenség, hogy az osztrák ház nemcsak nem tudja, de nem is akarja felszabadítani a török uralom alól az országot. Az elégedetlenség folyton nőtt. A következő 1666. esztendő tavaszán tartotta meg Rákóczi Ferenc esküvőjét Zrínyi Ilonával s a mennyegzőn az előkelő vendégek arról tanácskoztak, miként lehetne az országot Lipót császár minisztereinek túrhetetlen uralmától megszabadítani. Lipót kormánya olyan elveket képviselt, amelyeket nem lehetett összeegyeztetni a magyar rendi demokráciával. Hozzá a tiszta, nyers abszolutizmus volt, melyet XIV. Lajos valósított meg Franciaországban és amelyet a francia politikai géniusz emelt a tökéletesség legmagasabb fokára. Bár az abszolutizmus Spanyolországban, Franciaországban, később Poroszországban megteremtette a nemzeti egységet; nálunk azonban idegen volt és teljes diadala a nemzeti lét megsemmisítését jelentette volna.

A mennyegzőn résztvett főurak Ibrahim egri basa közvetítését is fel akarták használni, s összeköttetésbe léptek Apafyval és a német hatalmi törekvések legnagyobb ellenfelével, XIV. Lajos francia királlyal. Minden magyar mozgalom, mely a német önkényuralom és a dinasztia beolvasztó törekvései ellen irányult, vagy a törökbe, vagy a franciákba vetette reményét, vagy legtöbbször mindkettőbe egyszerre. Az esküvő egyébként fejedelmi pompával ment végbe Makovicza várában, az ősi Rákóczi birtokon és az esketést maga Szelepcsényi esztergomi érsekprimás végezte. Zrínyi Ilona élete egy darabig a Rákócziak pataki várában folyt le, ahol a házaspár fejedelmi módon élt, nagy udvartartással, amely felülmúlta az akkori német fejedelmek és uralkodók legtöbbjét. Ilona férfieszeméne kétségkívül családjának legnagyobb

tagja, Zrínyi Miklós volt, a költő, a hadvezér, nemcsak Magyarországnak akkor legnagyobb embere, hanem egész korának egyik legeszményibb gondolkodású férfia.

1670-ben érte Zrínyi Ilonát a szörnyű családi szerencsétlenség. Atyját, Zrínyi Péter horvát bánt és nagybátyját, Frangepán Ferencet a bécsi kormány a Wesselényi-összeesküvésben való részességük miatt perbe fogatta s

Zrínyi Ilona.

a bíróság mindkettőjüket halálra ítélte. Anyját és testvéreit, Aurora Veronikát és Jánost Grácba hurcolták, vagyonukat elkobozták s a csekély évdíj, amit a bécsi kormány meghagyott nekik, alig volt elegendő eltartásukra. Anyja bánatában nemsokára megtévelyedett és 1673-ban meghalt, nővéréből apácát, János testvéréből osztrák katonát neveltek. A Wesselényi-összeesküvés miatt a Rákóczi-házat is nagy csapások érték. Ferencnek, aki az összeesküvésben szintén résztvett, 400,000 tallér váltságdíjat kellett fizetnie s annak előteremtése még az óriási Rákóczi-vagyont is megviselte. Magának

Ilonának és Báthory Zsófiának a váltságdíj egy részét kölcsönképpen kellett előteremteniük. Zrínyi Ilona vallásos lelkületű és páratlanul erős jellemű nő volt. Vallásos nevelése és mély katolikus kultúrája révén megőrizte lelki

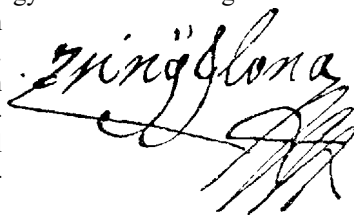

I. Rákóczy Ferenc aláírása.

vállaira nehezedett a Rákóczi-uradalmak vezetésének gondja is. Anyagi helyzete nem volt a legfényesebb. Férje halálakor ügyvédjétől, Kazinczy Pétertől kellett nagyobb összegű kölcsönt felvennie. A várak, a birtokok igazgatása, gyermekeinek nevelése minden idejét igénybe vették. Egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy a nagy intelligenciájú nő az uradalmakat igen jól vezette, a várkapitányokkal, a tisztartókkal maga tárgyalt és mindent maga intézett. Anyósával, a vakbuzgó Báthory Zsófiával csak férjének elhunytja után jutott közelebbi érintkezésbe. Árváival együtt ő is Munkácsra költözött, de Báthory Zsófiával nem tudtak megférni. A buzgó nagyasszony Kiss Imre jezsuita atyának és apáca testvérének, Báthory Hedvignek hatása alatt, ahol csak lehetett, nyomta a protestánsokat. Ilonánál a hitbuzgóság nem ment annyira, hogy nemzetének másvallású tagjaiban ellenséget látott volna s ugyanúgy, mint nagybátyja, a költő Zrínyi, a vallási kérdésekben türelmes volt. Ebben mindketten megelőzték korukat. A protestánsüldözés miatt ellentétet támadtak közte és Báthory Zsófia és Kiss Imre atya között. A protestáns hajdúk a nagyasszony zaklatásai miatt többször végigpusztították a Rákóczi-birtokokat s nagy károkat okoztak. Ilona már e miatt is ellenezte a protestánsüldözést.

Zrínyi Hóna, nem tudván megférni zsémbes és türelmetlen anyósával, elköltözött Munkácsról s ezentúl a telet leginkább Patakon, a nyarat pedig Regéc várában töltötte gyermekeivel. A kis «Ferkó» és Juliána gyámjaiul atyjok a császárt, I. Lipótot nevezte meg. A magyar jog szerint azonban az apjukat vesztett gyermekeknek az anyjuk a gyámjuk. Hosszas tárgyalások után Ilona képviselői abban egyeztek meg az udvarral, hogy a császár továbbra is főgyám marad, de ő lesz gyermekeinek valódi gyámja. Egy alkalommal, amikor a kis Ferenc éppen beteg volt, a derék Gubasóczy nyitrai püspök-kancellár Ilona egyik főemberével, Hidy Györggyel a következőket izente: «Önagsága gondosan vigyázzon gyermekére, mert most nincs kinek hinni

egyensúlyát, nem roskadt össze a rettentő sorscsapások alatt. Egykorú feljegyzések szerint rendkívül gyengéd, gondos anya volt és vigasztalást lelt gyermekeiben, a kis Juliánában és Ferencben. 1676 nyarán meghalt férje, egész fiatalon, harmincegyéves korában s ettől fogva az ő

Zrínyi Ilona aláírása.

országunkban.» A Rákóczi-ház barátai attól tartottak, hogy a kis Rákóczi Ferencet a bécsi kormány esetleg megmérgezteti, hogy vagyona, illetve annak háromnegyedrésze a törvény szerint a kincstárra szálljon. A tragikus sorsú fejedelemnek az élete már bölcsőjében veszélyben forgott.

A családi gondok közepette Zrínyi Ilona életében új, nagy esemény közelgett: férjhezmenetele az akkoriban feltűnő Thököly Imréhez. Thököly Imre

Thököly Imre.

szerepéről csak néhány szót szólunk. Atyját, gróf Thököly Istvánt, a dúsgazdag felvidéki főurat a Wesselényi-összeesküvésben való részessége miatt Árva várában körülzárták, ahol elhunyt az ostrom folyamán. Thököly Imrét édesanyja, Gyulaffy Mária mint tizenhároméves gyermeket Erdélybe vitte, hol birtoka volt s itt nevelkedett, az erdélyi főurak környezetében. Mint huszonkétszötendős ifjú, Thököly Imre lett ama «bujdosók» vezére, akik annakidején belekeveredtek a Wesselényi-összeesküvésbe, s akiknek e miatt

el kellett hagyniok családi tűzhelyüket, de mivel sem a török, sem Erdély nem fogadta be őket, az Erdély és a Magyarország közé eső megyékben, az úgynevezett Partiumban bolyongtak. Elszánt, halálmegvető, végsőkig elkese-redett magyarok voltak ezek, akik csak alkalmas vezérre vártak, hogy a császár ellen forduljanak. Az ő vezérük lett utóbb Thököly Imre. Eszes, bátor, vitéz, kitűnő megjelenésű és szép ember volt Thököly, aki ékesen tudott beszélni és remekül tudott bánni az emberekkel. Tehetséges ember volt, de még fiatal, tapasztalatlan, s eleinte nem is tudta a bujdosók csapatait, amelyek kétségkívül kitűnő katonanyag voltak, nagyobb, fegyelmezettebb és szilárd összetételű hadsereggé szervezni. Előkelő származása, az embe-rekkel való bánnitudása már magában tökéletesen elegendő volt arra, hogy benne lássák a jövő emberét. Az a néhány esztendő, amely a Wesselényi-összeesküvéstől Buda ostromáig és bevételéig eltelt, történetünknek talán legsötétebb, legzordabb korszaka. Soha a magyar a magyart úgy nem gyilkolta, mint a kuruc-labanc világban. Összeütköztek ebben a zűrzavaros korszakban a vallási és a politikai nézetek, a protestáns-katolikus ellentétek, a keleti magyar és a nyugati magyar koncepció, s a kurucok és labancok kíméletlenül pusztították egymást.

Thököly már ismert nagy név volt, amikor Zrínyi Ilona megismerkedett vele.

Nem tudni, hogyan került össze Thökölyvel és hol találkoztak először, de igen erős s őszinte volt a vonzalom, melyet a vitéz és daliás fiatal-amber iránt érzett. Ilona ebben az időben harmincnégy éves s kora legszebb ésszonyának tartották. Gyöngyöss[^] István költői leírása szerint Ilona a női szépségnek szinte eszménye, arca, formára, megjelenésre egyformán fejedelmi jelenség.

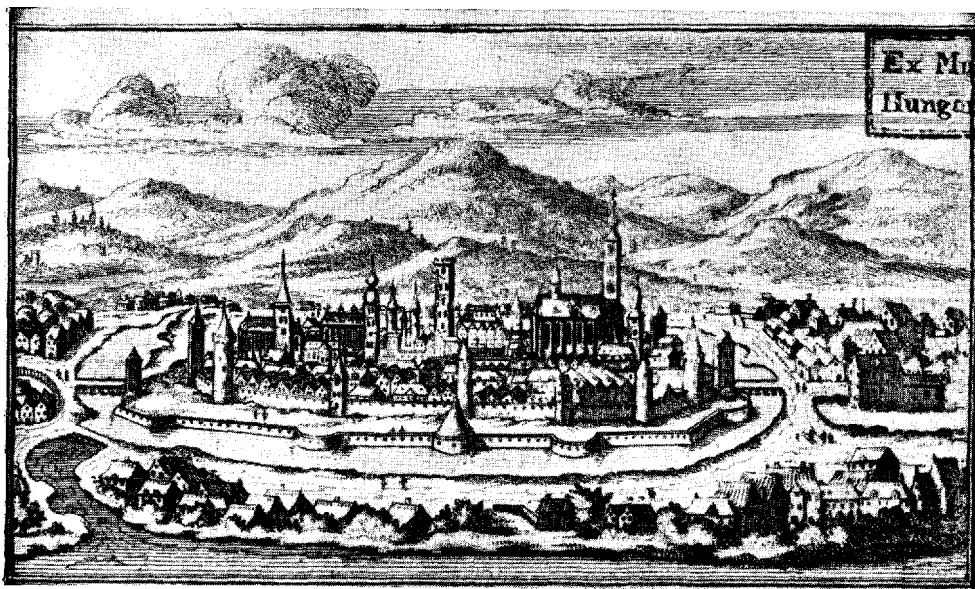
*Úgy tetszik amerre lábai indulnak;
Azok helyén mindjárt virágok újulnak;
Amikor ajaki beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.*

*Szóláshoz készülő ajka nyilasa:
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása;
Vidám személyének helyből mozdulása:
Mint a derült napnak az égen járása,*

zenge az öreg poéta a Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról szóló énekekben.

Azonban tömérdek akadályt kellett leküzdeniök, míg egymáséi lehettek. A legnagyobb akadály volt az anyós, Báthory Zsófia, aki hallani sem akart a rebellis és lutheránus Thökölyről. De még nála is nagyobb és komolyabb akadály volt: az udvar, maga a császár, ki főgyámja volt a kiskorú Rákóczi-gyermekeknek, és ha a gyermekek gondnokságát kiveszi anyjuk kezéből, más rendelkezik a hatalmas Rákóczi-vagy ónnal. Közben (1680. július) Báthory Zsófia meghalt s ezzel a házasság egyik legfőbb gátja leomlott.

Thököly már XIV. Lajos francia király segítségét is igénybe vette, hogy Bécsben megnyerje a házassághoz való hozzájárulást, de az nehezen ment. Ilonával való egybekelése ugyanis azt jelentette volna, hogy a Rákóczi-vágyon, az összes várak, a Rákócziak hívei, mind a felkelés ügyét szolgálják. Ezért azt a feltételt szabták meg, hogy rögtön tegye le a fegyvert. De Thököly a feltételeket nem fogadta el, sőt újból fegyverhez nyúlt. Szerencsére az udvarnál a franciák újabb támadása miatt már erősen kívánták a békét. De a békére való hajlandóság Thökölyben is negvult, főleg azért, mert a ravasz Teleki Mihállyal való viszonya Erdélyben mindjobban elmérgesedett. Egyelőre tehát fegyverszünetet kötött s az 1681-ik év végén a szentmiklósi kastélyba

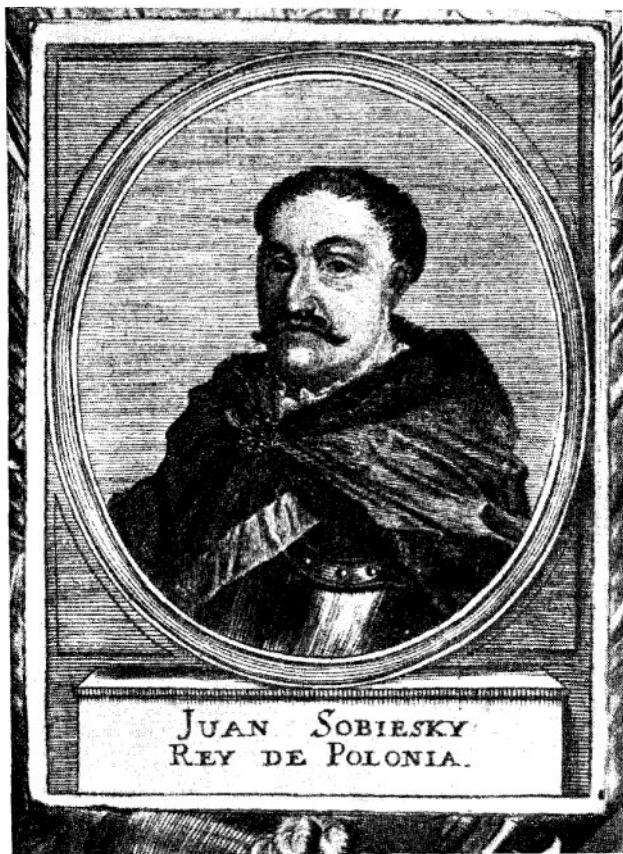

Kassa város a XVII. században.

költözött. Zrínyi Ilona fáradozása Bécsben mégis sikerrel járt: pártfogóinak, Szelepcsényi primásnak és Gubasóczy püspöknek buzgó közbenjárására az engedélyt végül megadták, csak Thököly békefeltételeit nyilvánították elfogadhatatlanoknak. A kuruc vezér ezzel nem törődött; mivel tudta, hogy nagy tervei vannak vele a portának, nem alkudozott tovább, hanem Budára ment és megkötötte a szövetséget a törökkel. Innét visszajöve tartotta meg esküvőjét Zrínyi Ilonával Munkácson, 1682. június 15-én. Utána rögtön hadbaszállt, elfoglalta Kassát, megszállta Füleket, amelynek urát, Koháry Istvánt, a költőt, letartóztatta és Munkács várába záratta.

Ez időtől fogva leáldozóban van Thököly szerencsecsillaga. Sorsát, jövőjét a török birodalom sorsához kötötte. Ebben felesége is támogatta; Ilona ugyanúgy gyűlölte a németet, mint férje, amire megvult az oka, hiszen nem

felejtette el atyjának és nagybátyjának szomorú végét. Thököly tragédiáját az idézte elő, hogy mindent egy kártyára tett, a török győzelemre és a félhold szerencséjéhez kötötte nemzetének sorsát, akkor, amikor az ozmán nagyhatalom belsőleg már romlott volt, de még mindig határtalan göggel és egy sziklaszilárdan álló nagyhatalomnak igényeivel lépett fel Európában. A vallási háborúk, amelyek egy századon keresztül dúlták Európát, lassan-

Sobieski János lengyel király.

Musztafát a katasztrofális vereség érte, amely az ő sorsára is döntő volt.

A császári hadak Bécs felmentése után gyors iramban elfoglalták Párkányt, bevették Esztergomot s utána nagy lendülettel megindult a keresztény Nyugat-európa nagy felszabadító hadjárata, melynek folyamán visszavették Budát és elfoglalták egész Magyarországot. Thökölyt most már érthető módon kezdték cserbenhagyni hívei s átpártoltak Lipót hűségére. A kuruc vezér, miután a törökbe vetett reményei füstbementek, a lovagias lengyel király, Sobieski

ként véget értek s elkezdett az idő, amikor Európa népei, katolikusok és protestánsok egyformán összefogtak, hogy kisöprjék Középeurópából a törököt. 1683 tavaszán indult meg Kara Musztafa nagyvezér Bécs ellen, hogy meghódítva a császárvárost, azon keresztül a török nagyhatalom benyomuljon Európa szívébe. A nagy hódító terv, melyet a megropant török nagyhatalom minden erejét megfeszítve készített elő, megbukott: Starhemberg Rüdiger és a bécsi polgárság visszavertek minden támadást és szeptember első napjaiban Lotharingiai Károly felmentő csapatai Sobieski lengyel király segítségével megsemmisítő vereséget mértek Kara Musztafa hadseregére.

Thököly Pozsony körül táborozott tekintélyes hadával, midőn Kara

János közbenjárását kérte Lipót császárnál, majd János György szász választóét, de egyik sem ért el a császárnál semmit. A császári csapatok új diadalokat arattak: 1684-ben bevették Vácot, utána Pestet, 1685-ben elesett Érsekújvár, miközben Thökölyt az ország keleti részén egymásután érték a súlyos csapások. 1685. októberében Nagyváradra ment, hogy segítséget kérjen Ibrahim basától, aki azonban oktan módon vasra verette és Belgrádba küldte. A török ostobasága rettentő elkeseredést szült a kurucok között, akik közül

Thökölynek egyik legkitűnőbb embere, a vitéz Petneházy Dávid is átpártolt a császárhoz a letartóztatás miatti elkeseredésében. A felvidéki várak egymásután estek el; Kassa megadta magát a császári csapatoknak, csak Munkács vára, Zrínyi Ilona otthona állott még rendületlenül.

Zrínyi Ilona elhatározta, hogy Munkács várát, a Rákócziak ősi birtokát, saját maga és gyermekeinek otthonát, hű embereivel, ha kell, haláláig védi. Thököly is kiszabadult közben a belgrádi fogságból s egymásután küldte a biztató leveleket feleségének. De emberei mind nagyobb számban pártoltak el tőle. A magyarság helyzete tragikus volt: «a két pogány közt egy hazáért» vérző kurucok nem tudták, hova álljanak; érezték, hogy a török nagyhatalom, amibe kapaszkodtak, megroppant, s egyetlen észszerű lehetőség van: megadni

magukat a császárnak, elérni békés eszközökkel, alkuval azt, amit karddal nem sikerült kiverekedniök. A jól megerősített s jó néhány ezrenyi védősereggel ellátott Munkács vára még állt, de Caprara tábornok az 1685. esztendő végén felszólította Zrínyi Ilonát, hogy adja meg magát. Zrínyi Ilona, kiben két elszánt nemzetnek, a délszlávnak és a magyarnak bátorsága, temperamentuma egyesült, azt válaszolta Caprarának küldött üzenetében, hogy a várat, gyermekeinek otthonát s örökségét haláláig védi, mire hadnagyai,

Zrínyi Ilona. Munkács-vár asszonya.
Francia vásári metszet a XVII. sz. végéről.

élükön Radics Endrével megesküdték, hogy a végsőkig kitartanak úrnőjük mellett. Caprara csak a tavasszal, a felszólítás után három hónap múlva, kezdte meg az ostromot, az akkori haditechnikának összes eszközeivel. Sokszáz golyót röpítettek a várra, de a bátor védők kitartottak. Zrínyi Ilona, embereit lelkesítve, szüntelen talpon volt. Hogy pénzre tegyen szert s embereit fizethesse, Lengyelországban elzálogosította még azokat az ékszereket is, amelyeket XIV. Lajos francia királytól kapott ajándékba. Az őrség nyáron megvédte az aratást, s miután a várát bőségesen ellátták élelemmel, állhatatosan készültek a további ostromra. Thököly minden követ megmozgatott, hogy feleségének segítséget szerezzen, de az események mind ellene fordultak: Buda 1686. szeptemberében elesett, Eger várát bevették, majd következett a győzelmes második mohácsi csata és az eszéki diadal. Már a Dardanelláig lenyúló nagy Habsburg-birodalom lebegett a bécsi intéző körök fantáziája előtt, s Lipót, akit korábban a pápa és Buonvisi bíbornok alig tudott rávenni a felszabadító hadjárat megkezdésére, most már egy új nagy birodalomról álmodott.

Thököly most azon volt, hogy felesége, miután az egész ország elesett, legalább tisztességes békét köthessen. Munkács őrsége kimerült, s midőn már csaknem az egész ország a császári hadak birtokába jutott és senki sem látta célját a további küzdelemnek, Radics és Absolon Dániel elárulták Zrínyi Ilonát, titokban tárgyalásokat kezdtek Caprarával, hogy úrnőjüket rákényszerítsék a vár átadására. Hosszú alkudozások után 1687. június 17-én kétesztendei hősi védelem után Zrínyi Ilona átadta Munkácsot Caraffa tábornoknak, aki előzőleg felvidéki kegyetlenségével tette nevét hírhedtté. A vár védelmének valóban már nem volt értelme; erről Zrínyi Ilona is meggyőződött a Caraffával való hosszas tárgyalások folyamán. A megadás feltételei elég tisztességesek voltak. A védők valamennyien amnesztiát kaptak és szabadon elvonulhattak, a Rákóczi-árvák összes javait visszaadták, kivéve Munkácsot és Szentmiklóst, amelyeket császári őrség szállt meg. Zrínyi Ilona, miután az olasz condottierinek átadta a Felvidék legerősebb várát, Bécsbe utazott.

A nagy nemzetközi vállalkozás, az évekig tartó véres harcokban, Buda visszafoglalása után egész Magyarországot felszabadította és a Habsburg-ház visszanyerte nagyhatalmi állását, melyet a vesztfáliai békekötés megnyirbált. A legyengült ország, mely a másfél évszázados élet-halál harcban rengeteg vért vesztett, a nyugatról fenyegető beolvasztó törekvéseknek nem tudott fegyverrel ellenállni. A dinasztia körül kialakult már ekkor egy sajátos uralmi rendszer, melyhez hasonlót nem találunk a történetben. Wallenstein Ota az uralkodóháznak nagy állandó hadserege van, a trón köré pedig egy vegyes nemzetiségű kaszt csoportosult, amelynek a dinasztia volt a hazája. A Lobkowitzok, Kinszkyek, Kollonicsok, Caraffák az uralkodói abszolútizmusnak kíméletlen, elszánt eszközei s a császár akaratának végrehajtói. Az a magyarság, amely a saját nemzeti énjéről soha, a legkétségbeejtőbb helyzetben

sem mondott le, érezte, hogy új nagy megpróbáltatások következnek rá és ennek a tudata mérsékelte a Buda bevétele és az ország visszafoglalása feletti örömet. Látták ezt az erdélyiek is, akik már 1685 óta alkudoztak. Két

II. Rákóczi Ferenc 8 éves korában.

legkiválóbb politikuskuk: Teleki Mihály, Bethlen Miklós, miután a török nagyhatalom megrendült, az egyetlen menedéket a császárral való megegyezésben látták. A tényeknek szinte természetes és logikus következménye volt, hogy megszűnjön Erdély önállósága, hiszen azt a török hódítás teremtette meg. Lotharingiai Károly győztes csapatai már 1687-ben benyomultak Erdélybe

és kíméletlenül megsarcolták. 1688-ban a gőgös condottieri, a rettegett Caraffa vonult be Erdélybe, amelynek napjai most már meg voltak számolva. Volt még egy végső sikere Thökölynek. Midőn a török 1690-ben visszacsapott s a császári hadakat, melyek már a Balkánhegység felé kalandoztak, visszanyomta, Thököly betört Erdélybe a töröcsvári szoroson keresztül és Zernyestnél a császáriakat megverte. Heister tábornok és Doria ezredes fogságba estek. Teleki Mihály kopasz fejét halálos vágás érte a zernyesti csatában, s a Béccsel való megegyezésnek összekovácsolója gróf Bethlen Miklós lett, akinek sikerült 1690-ben kieroszakolnia a leopoldi diplomát, amely formális függetlenséget biztosított a megalázott és erejét veszített Erdélynek.

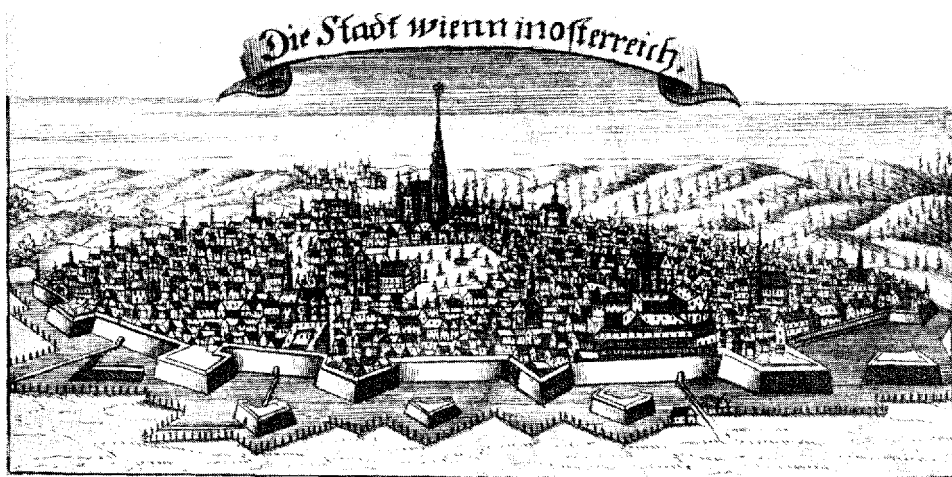
Zrínyi Ilona azzal a törhetetlen hittel és lélekkel viselte a megpróbáltatásokat, mint eddig is minden sorscsapást. Viszontagságos életútjának most új fejezete kezdődött. De nem félt és nem rettent meg semmitől. Iki asszony létére halálra elszánva várostromot vezetett két esztendőn keresztül, nem is félhetett. Teljesen azonosította magát férjének minden politikai törekvésével, de ügyük bukása után nem omlott össze lelkileg. Rangjához illő módon nagy pompával kísérték Bécsbe, ahol nemsokára bevonult az Orsolya-apácák kolostorába. A valóság az volt, hogy bezárták abba a börtönbe, melyet a középkori hit épített azok számára, akik elszakadtak a földi élettől. Gyermekei gyámjával a zsoldosvezérből bíbornokká emelkedett Kollonics Lipót érseket nevezték ki, aki a kis Ferencet a neuhausi jezsuiták nevelőintézetébe adta, nővérét, Juliannát pedig az Orsolya-apácák klastromába, ahová nemsokára édesanyja is bevonult.

Rákóczi előadja önéletrajzában, hogy nővérét, Juliannát, akit forrón szeretett, a kolostor kapujában Kollonics bíbornok durván elszakította tőle, valósággal betuszkolta az ajtón. Nagynehezen csak annyit engedett meg a bíbornok, hogy Zrínyi Ilona elbúcsúzhasson a tizenkétéves Ferencetől, akit azután továbbvitt Csehországba. Az anya és gyermeke sohasem látták többé egymást; negyvenhét év múlva akkor találkoztak, amikor a fiút letették anyja mellé a sírba a galatai templomban.

Az Orsolya-klastrom bús csöndjében évek múlva érte az első öröm Zrínyi Ilonát. Leányát, az akkor már tizenkilencéves Juliannát nőül vette egy kiváló katona, gróf Aspremont császári tábornok. A házasságba Thököly is beleegyezett. «Ha Isten Aspremont uramnak rendelte Juliánkát, arról én is mit tehetek», írta Ilonának. A belga származású Aspremont gróf igen jeles katona s ebben az időben már altábornagy volt. 1688-ban ő lett Caraffa utóda a felsőmagyarországi parancsnokságban, itt látta a hatalmas kiterjedésű Rákóczi birtokokat s elhatározta, hogy Juliannát feleségül veszi, akinek tetszését Bécsbe visszatérte után sikerült megnyernie. Aspremontnak és Juliannának szerencséjük volt. A gyermekek gyámja, Kollonics ugyanis pápaválasztó gyűlésen volt Rómában. Különben a semmitől vissza nem riadó macchiavellista bíbornok a házasságot feltétlenül megakadályozta

volna. De az esküvő után így is kellemetlenkedett. Aspremontot beárulta a császárnál s azzal az ürüggyel, hogy annakidején mint Belgrád védője, nem tette meg katonai kötelességét, letartóztatták s eljárást indítottak ellene, feleségét pedig a bábörök ismét kolostorba záratta. Zrínyi Ilona és a gróf előkelő rokonsága nagynehezen tudták úgy magát Aspremontot, mint Juliánát kiszabadítani. Aspremont nemsokára nyugalomba vonult, nagy barátja lett a Rákóczi-háznak és igen boldog családi életet élt Juliánával.

Az említett zernyesti csata után Thökölyt Szebenben Erdély fejedelmévé választották s ez volt a tehetséges, tetterős és bátor kuruc vezérnek utolsó tündöklése. Ugyanekkor a rosszul ellátott és megfogyatkozott balkáni császári hadak fővezérletét Badeni Lajos örgróf vállalta, aki azonban nem

Bécs a XVII. században.

vonult a török ellen, hanem benyomult Erdélybe, hogy azt Thökölytől elvegye. Miután a Szávánál erősebb őrséget hagyott hátra, Szendrónél átkelt a Dunán, átment Karánsebesre s onnét felhívta az erdélyi rendeket, hogy hagyják ott Thökölyt. A kurucvezér nem látta tanácsosnak, hogy a császári vezér nagy hadseregével megmérkőzzék s először a Székelyföldre ment, onnét pedig a bozzai szoroson keresztül a Havasalföldre távozott. Közben a császáriakat a tehetséges Köprili Musztafa nagyvezér, aki összeszedte a hanyatló birodalom összes megmaradt erőit, minden vonalon megvette. Elesett Orsova, Lippa, Temesvár, sőt október elsején a törökök Belgrádot is megszállták. Thököly még egy betörési kísérletet tett a törökök Belgrádot is megszállták. Thököly még egy betörési kísérletet tett a törökök Belgrádot is megszállták, de a császári hadak visszaűzték.

Thököly legnagyobb haszna a zernyesti csatából az volt, hogy Heister tábornokot és Doria ezredest elfogta, akiket most felhasználhatott feleségé-

nek kiszabadítására. Az előkelő osztrák foglyokat csak feleségéért volt hajlandó cserébe kiadni, ámde a csere nem ment egykönnyen. A bécsi udvar nem akart beleegyezni Ilona kiadatásába, kész volt inkább nagy pénzen kiváltani a két elfogott katonát. Thököly egy vallásos hangulatú levélben vigasztalta s biztatta feleségét, hogy kövessen el mindent kiszabadulására.. «Magadat ne emészd, bízzál Istenben, légy jó reményben, visel Isten s én is gondot reád», írja levelében. Arra biztatta Ilonát, hogy maga írjon a nagyvezérnek, hivatkozzék érdemeire, melyeket Munkács védelmében szerzett,, hátha így gyorsabban megy a szabadulás.

Végre 1691 végén aláírták Bécsben a kicserélési szerződést. Heistert kiadták Zrínyi Ilonáért cserébe, Doriáért Thököly 2000 aranyat és csapatai számára ruhanemüket kapott. Thököly Szerbiában tudta meg, 1692. január 15-én, hogy felesége elindult. Ilona megpróbálta fiát is levinni magával Törökországba, az egetvívó asszonyi akarat azonban hajótörést szenvedett Kollonics és a császár ellenállásán. Bécsből a melléadott díszkísérettel Tokajba ment, hogy megnézzze birtokait, ott megvárta, míg kitavaszkodott és azután az erdélyi részeken keresztül Karánsebesre utazott. Május 13-án érkezett meg Új palánkára, ahol már férje várt reá nagy kísérettel.

Zrínyi Ilona, az érzékeny találkozáskor alig ismert rá férjére, kit esztendő óta nem látott. Az egykor rugékony, daliás ifjú megvénült, megszakállasodott. Thököly Imrét ekkor már köszvény gyötörte és emberroncs volt alig negyven esztendő korában. Ezek a nehéz idők valósággal emésztették az embereket. A kornak csaknem minden nevezetesebb szereplője rövidéletű. A rengeteg fáradtság, a táborozás viszontagságai, az időjárás, a gondok, a küzdelmek és a nem éppen mértékletes élet korán felőrölték Thökölyt. Zrínyi Ilona most örökre elhagyta hazáját. Mindjárt átkeltek a Dunán és Pozserovicára mentek, a harmadfelezernyi kurucssapat állandó tartózkodási helyére.

Itt két esztendőnél tovább lakott együtt férjével. Az. időt kellemesen töltötték, az unalmat elűzték szerény multságokkal, vadászattal s közbejött egy-egy kurucmennyező is. De nemsokára nehéz napok következtek. Köprili Musztafa, Thököly barátja s pártfogója, aki bőségesen ellátta pénzzel és a szükségességekkel, a szalánkeméni ütközetben elesett és a magyar táborban felütötte fejét a szükség s főleg a pénzhiány. Thököly a török udvartól ritkábban kapta meg illetményét és kezdett szűkmarkú lenni XIV. Lajos francia király is, aki ebben az időben a francia államjavnak nagy részét elfecsérelte. XIV. Lajosnak Ilona maga írt, s mindent megmozgatott Bécsben is. A császári kamara ugyanis annakidején ingóságai fejében nagyobb összeget ítélt meg neki, amit nem kapott meg. Megbízható embereit küldte ekkor Bécsbe, igénybevette Esterházy Pál nádornak a közbenjárását, aki Thököly nővérenek férje volt és Széchenyi érsek segítségét, de kevés eredménnyel; nem ért el semmit Strattmann főkancellárnál és Kollonicsnál se, mert javait kiadták ugyan, de ottfógták gyermekei számára.

Szegénységük főleg Thököly büszkeségét sértette, Ilona azonban a nála megszokott nyugodt lélekkel tűrte; olyan takarékos volt, hogy még jótékony-sági célokra is tudott kisebb-nagyobb összegeket fordítani. 1697 után még szomorúbb napok következtek. Thököly egész addig bízott a törökök végső győzelmében, hiszen Lipót császár csaknem az összes balkáni foglalatásokat elveszítette. Azt hitte, hogy még egyszer bevonulhat török segítséggel Magyarországra csapataival. Savojai Jenőnek Zentánál aratott döntő győzelme azonban (1697. szept.) Thökölynek ezt a reményét teljesen szétfoszlatta. Ő maga is résztvett a zentai csatában és a Tiszán átúszva menekült a katasztrófális vereség színhelyéről. Abban is reménykedett végül, hogy majd a békekötésnél gondoskodnak róla. A karlovici békekötés (1699. január) való-

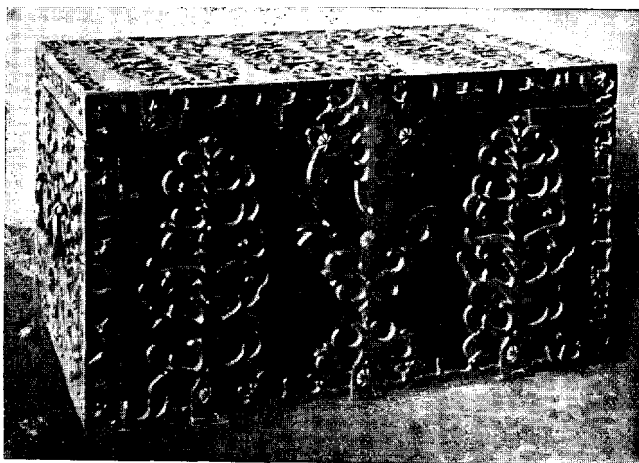
Galata.

ban intézkedik is a bujdosókról, de úgy, hogy kimondja, hogy ezentúl török alattvalók lesznek és kötelezi a portát, hogy beljebb a birodalom belsejében jelöljön ki lakóhelyet számukra.

Thökölyék 1699-ben Konstantinápolyba költöztek, de itt sem maradhattak sokáig. A németek intrikáltak ellenük és a nagyvezér is neheztelt rájuk. Rövidesen a kisázsiai Bithynia tartomány Nikodémia városában kellett letelepedniük, ahová 1702-ben költöztek hűen kitartó embereikkel. Szomorúságban, lesújtva érkeztek ide, de a szép vidék, a kellemes hely mindenért kárpótolta őket. Zrínyi Ilona kiengesztelődött mostoha sorsával; a nagyvezér jóvoltából még pénzbajaik is megszűntek. Zrínyi Ilona azonban ebben az időben már betegeskedett, állapota már Konstantinápolyban aggasztóra fordult. A rengeteg sok viszontagság, szenvedés, az erős, egészséges asszonynak életerejét lassanként felemésztették. Tüdővésznek és a sorvadásnak jelei mutatkoztak nála. Nikodémia szép és egészséges vidékén

azonban jobban lett s eleinte úgy látszott, hogy felépül tüdőbetegségéből. Állapota azonban 1703 telén egyre súlyosbodott, január 20-án már ágynak esett és 1703. február 18-án, hatvanéves korában meghalt.

A buzgó katolikus Zrínyi Ilona mellett nem volt katolikus pap, aki az egyházi szentségeket feladta volna neki. Férjének hű titkára, a református Komáromy János végezte el a papi teendőket, aki mellette imádkozott éjjel-nappal. «Domine in manus tuas commendo spiritum meum», «Uram, a te kezeidbe ajánlom lelkemet», — ezek voltak utolsó szavai. Komáromy március 8-án hajón Galatába, Konstantinápoly külvárosába szállította Ilona holttestét, ahol 10-én este a jezsuiták templomában eltemették. A galatai jezsuita-templomban zárult be a tragikus sorsú Zrínyi Ilona életének regénye.

Zrínyi Ilona ékszerládája.

A templom falában elhelyezett márványtáblára Komáromy a következő emléksorokat vésette:

«Itt nyugszik hősi munkái után a férfias lelkű asszony, nemének és századának dicsősége, méltóságos Zrínyi Ilona, a Zrínyi- és Frangepán-nemzetségek utolsó díszje, Thököly, hajdan Rákóczi fejedelmek mindkettőjükhöz méltó felesége; rangja által kitűnő a horvátok, erdélyiek, magyarok és székelyek között, nagy tettei által még híresebb az egész világon. A sors szeszélyeit erős lélekkel tűrve nagy volt a jó, még nagyobb a balszerencsében. Hadi dicsőségét keresztényi kegyességgel tetőzve, erős lelkét visszaadta az Úrnak. Meghalt virágmezei birtokán, Bithyniának nikodémiai öble mellett, a megváltás 1703-ik, életének hatvanadik évében. Február 18-án. Nyugodjék békében. Amen.»

Nem tudunk elképzelni ennél szebb és igazabb jellemzést.

II.

RÁKÓCZI FERENC IFJÚSÁGA.

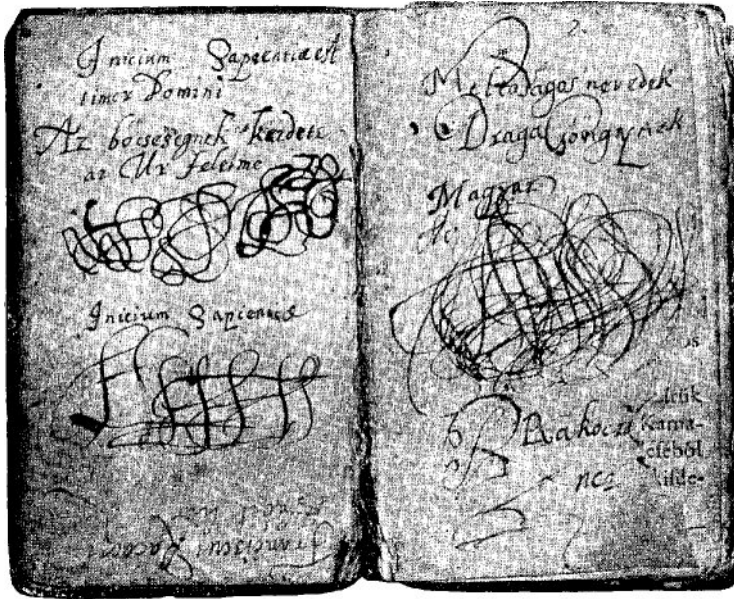
RÁKÓCZI FERENC NEVELTETÉSE. HÁZASSÁGA. A FELVIDÉKI PARASZTLÁZADÁS.
RÁKÓCZI ELFOGATÁSA ÉS FELSÉGSÉRTÉSI PERE. SZÖKÉSE ÉS MENEKÜLÉSE.
A FELKELÉS DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE LENGYELORSZÁGBAN.

Rákóczi Ferenc születésének időpontját a történetírás teljesen tisztázta. 1676. március 27-én, pénteki napon pillantotta meg a napvilágot a Rákócziak borsi kastélyában. Atyja ragyogó fejedelmi udvart tartott. «Szósoros értelemben elmondható, hogy fejedelmi bíborban, fényes udvarnép seregétől környezve született.» (Thaly.) Szülei, akik nagyszámú váraik és kastélyaik között válogathattak, leginkább Sárospatakon, a Rákóczi-birtokok régi központjában laktak és innét nyáron a sárosmegyei nagysárosi kastélyukba, vagy Makovica várába rándultak. Rákóczi Ferenc ezeken a helyeken töltötte gyermekkorának legnagyobb részét.

Atyja néhány hónap múlva (július 8.) meghalt és őt, valamint Julianna nővérét, mint már az előzményekben előadtuk, édesanyjuk, Zrínyi Ilona nevelte. Áhítatos, vallásos szellemben nevelték a kis fejedelmi utódot. Öt-éskorában került ki dajkáinak kezei közül és nevelését 1680-tól kezdve egy derék, tanult szabolcsi nemes, Kőrösy György irányította. Egyik tanítója Badinyi János volt, egy szintén jól készült zólyommegyei nemes, a másik Bárkány János ferencrendi atya. Badinyi tanította latin nyelvre és még a táborban is buzgón foglalkozott vele, ahová mostohaapja, Thököly Imre 1683-ban magával vitte. Feljegyezték, hogy Kőrösy páratlan hűséggel és odaadással örködött kis urának élete és egészsége felett. «Mérgéztől tartva, maga lett szakácsa, mindenese.» így végezte el a kis Ferenc a gimnázium két alsó osztályát Kőrösy vezetése és felügyelete mellett.

Már elbeszéltük, hogyan jutott Kollonics rendeletére Neuhausba, a jezsuiták iskolájába. Ez az iskola, melynek levegőjét a kis Rákóczi olyan keservesen szokta meg, igen jó iskola volt. A jezsuiták iskolái voltak ebben az időben a legjobbak, a leghaladóbb szelleműek, ezek voltak az akkori «modern» iskolák. Itt tanultak legtöbbit a növendékek, akikben a jezsuiták felébresztették a tudás becsvágyát. A barokk-kornak sok kiváló embere

került ki a Jézus-társasági atyák kezei közül, még Voltaire is. Roppant fájalmára esett, hogy Kollonicsék elszakították derék nevelőjétől, Badinyitól és nehezen törődött bele az új helyzetbe. De néhány hónap alatt igen jó tanuló lett, tanárai a gyors felfogású gyermeket nagyon szerették. A jezsuita atyákkal töltötte a szünidőket is, amelyek kirándulásokkal teltek el, bejárták Csehország kolostorait, várkastélyait, s egyéb nevezetességeit. Neuhausban megismerkedett a város urával, Slavatha gróffal is, akinek családjával meleg baráti viszonyba került. A tanítás, a társalgás nyelve a latin volt, ebben a korban még a tudománynak és a nemzetközi érintkezésnek a nyelve, melyet

II. Rákóczi Ferenc abc-és könyvének előlapja, gyermekkori névbeírással és íráspróbákkal.

minden művelt ember beszélt Európában. A magyar nyelvet, melyen anyjával és testvérével levelezett, lassanként kezdte elfelejteni; nővérehez ebben az időben írott egyik megmaradt levele bizony rossz, dőcögős magyarsággal van megírva.

Úgy látszik, Kollonics, a gyám, meg volt elégedve gyámfiával. A 14 és fél éves Rákóczit jezsuita nevelője kíséretében elküldte a prágai egyetemre, hogy ott bölcsészeti tanulmányokat folytasson. A bölcsészet és metafizika, amit akkor a prágai egyetemen tanítottak, lélektelen skolasztika lehetett, mert a különben minden ismeret iránt fogékony Rákóczit nem nagyon érdekelte, inkább a természettudományok, főleg matematika, fizika és csillagászat felé vonzódott, melyeket a jezsuita atyák a neuhausi gimnáziumban meglehetősen elhanyagoltak. Ez a kor már a természettudományok fénykora; a fizika

és csillagászat Newton és Kepler óta kinőtt a filozófia gyámsága alól. Sok természettudományi könyvet olvasott és a prágai egyetem második évfolyamán fizikát és etikát hallgatott.

Rákóczi Julianna, II. Rákóczi Ferenc nővére.

Éppen bevégezte a fizikai tanfolyamot, amidőn Aspremonték Sratmann főkancellár útján kieszközölték, hogy Bécsbe mehessen és maga rendezhesse vagyoni ügyeit. Most érte el tizenhatéves életkorát.

Nővérevel, Aspremont grófnéval való találkozása fordulópontot jelent életében. Alig tudta magát Juliannával megértetni, úgy elfelejtette a magyar nyelvet; a német és a francia nyelveket csak később sajátította el. Kollonics

azt ajánlotta neki, hogy folytassa tovább egyetemi tanulmányait, menjen el az ingolstadt-i egyetemre és ott jogot hallgasson; a kardinális tervét azonban a találkozás alkalmával elrontotta Aspremontné, Rákóczi Julianna. Felvilágosította Ferencet arról, hogy Kollonicsnak önző tervei vannak vele; szeretné a jezsuita rend számára megszerezni a roppant Rákóczi vagyont, ő és férje nem akarnak mást, mint a magyar jog szerint nekik járó leányrészt. Már néhány becsületes gondolkozású jezsuita tanára is figyelmeztette a bíbornok nem éppen önzetlen szándékaira.

A fiatal fejedelmi sarj most egyszerre kikerült az életbe. Könnyen lehetséges, hogy a tanulni nagyon szerető, gyors felfogású, tudós- és íróhajlamú fiatal Rákóczi, aki még hozzá rendkívül vallásos lélek volt, esetleg ottragad a jezsuiták közt, ha nővére és sógora el nem tántorítják. Erősen impresszionista és hajlítható természet volt még ebben az időben, amit legjobban az mutat, hogy egész életére döntő hatással volt nővérevel való egyszeri találkozására. Kivált gyámjától, Kollonicstól és az Aspremont-palotába költözött. A bíbornok megrökönyödve hallgatta Rákóczi szándékát és a felháborodás hangján jelentette ki előtte, hogy most leveszi róla a kezét. «Jól van, legyen, amint akarsz, én tehát elhagylak tégedet, kitéve nővéred hízelkedéseinek, sógorod csalárdóságainak és ifjú szenvedélyeidnek zsákmányul. Mindezek örökölt javaid elprédálására fognak juttatni okvetlenül. Barátságomat megsértetted, arra többé ne számíts!», mondotta felháborodva Kollonics.

Megszabadulva az iskolától s a szigorú jezsuita fegyelem bilincseitől, kijutott az életbe, roppant vagyonnal, nagy kilátásokkal, nagy jövővel. A barokk-kor, a feudalizmus elaggott fájának ez az utolsó kivirágzása, ellenmondásokkal van tele. Áhítatosság, vallásosság, hűség, becsületesség egyfelől, másfelől az álszenteskedés, kétszínűség, határtalan fényűzés, laza erkölcs. Ebben a világba esett bele a fiatal Rákóczi olyan életkorban, amelyben az ember jövője eldől. Az örökölt hajlamok és a külső környezet határozzák meg az életbe kilépő fiatalember sorsát. Ha az éledező rossz hajlamok a túlnyomóak benne, talán eltékozolja rengeteg vagyonát. A ragyogó bécsi környezetben valóban sok csábítás várt rá. Ő maga mondja el Szent Ágoston Vallomásaira emlékeztető őszinteséggel első botlásait az életben. Az első tapogatódzások közben sok rossz ragadt rá. Szünetelt a színváltás és a kártya. És úgy látszik, senki sem figyelmeztette, hogy különösen az utóbbiba bele ne merüljön. «Az akkor divatozott spanyol etikette szabályai szerint öltözött és társalkodó, aranybrokátos selymes-bársonyos hímzett ruhájú, fodrozott fejű főurak és hölgyek csillogó és csevegő köreiből, táncoló, kártyázó, lakmározó mulatságaiba került belé egyszerre, a jezsuiták magányos rendházaiban nevelt, poros könyvtáraik és tanulószobájának csendjéhez szokott ifjú fejedelem.» (Thaly.) A kártya különben a bécsi előkelő körök legelterjedtebb szüneteltetője volt, amelynek néhanapján még Lipót császár és Kollonics bíbornok is hódoltak. Egy komoly, tanult, kiváló magyar emberrel is összemerkedett, Aspremonték környezetében. Ez Batthyány Ádám volt, Horvát-

ország, Dalmátország bánja, aki nagyon rokonszenvezett Rákóczival, annyira, hogy felkérésére uradalmainak felügyelőségét is vállalta.

Erre az időre esik Rákóczi első futó, ábrándos szerelme. Családja, hogy a botlásoktól megóvja, össze akarta házasítani Magdolna hessen-darmstadti hercegnővel, akinek atyja a házasság megkötésébe bele is egyezett. A terv azonban nem nyerte meg a legmagasabb uralkodói körök tetszését és meghiúsult főleg Eleonóra császárné ellenállásán. A császárné közeli rokonságban volt a darmstadti hercegi családdal és úgylátszik nem akart Rákóczival, a rebellis-ivadékkal atyafiságba kerülni.

A rohonci kastély.

Ezzel a meghiúsult házassági tervvel kapcsolatos Rákóczi olaszországi tanulmányútja. Magának Lipót császárnak utasítására küldték ki, hogy felejtse és első szerelméből kigyógyuljon. 1693-ban, április első napjaiban indult el, s nagyúri módon utazott. Egyik kísérője, sógorának a testvére, az olaszul jól beszélő Aspremont Frigyes máltai lovag volt; ment vele titkár, főlovászmester és nagy sereg szolgaszemélyzet. Útja Nyugat-Magyarországon vitt keresztül. Meglátogatta Rohoncon atyai barátját, Batthyány Ádámot is. Április 28-án ért Velencébe. A város rendkívül nagy hatást gyakorolt rá. «Új látvány volt itt előttem — írja ő maga — a roppant templomok és a tengerből büszkén kiemelkedő, fényes paloták szemkápráztató pompája, melynek szemlélete bámulattal töltött el és nagyban gyönyörködtetett.» A lagúnák városából Páduán, Ferrarán, Bolognán át Firenzébe utazott, ahol sógora bemutatta Medici III. Cosimo firenzei fejedelemnek. A léha erkölcsű

olasz városban a daliás és rendkívül rokonszenves megjelenésű magyar herceg négy hónapi tartózkodás alatt számtalan kísértésnek volt kitéve, de ezeknek férfiasan ellenállt s a város előkelőségeinek mulatozásaival nem törődve, a műemlékeket és a képtárakat tanulmányozta. Firenzéből, miután kísérete egy részét Bécsbe hazaküldte, Livorno irányába ment tovább; Genovában, Torinóban, Milanóban, Pármában mindössze két-három napot töltött, majd átment az Adria keleti partjára, meglátogatta Riminit, ahonét katolikus ájtatossága Lorettóba vitte, a világhírű zarándokhelyre. Október közepén ért Rómába, ahol 1694. februárjáig tartózkodott. Tovább tanult, folytatta történelmi és műtörténelmi tanulmányait, sorra látogatta a templomokat s közben megjelent kihallgatáson XII. Ince pápánál. Itt kapta meg a levelet, amelyben jegyesének, Magdolna hercegnőnek haláláról értesítették. A hír, amely Rákóczit rettentően lesújtotta, mint későbben megtudta, költött volt. Eleonóra császárnőnek támadt az a diabolikus ötlete, hogy Rákóczival Magdolna, Magdolna hercegnővel pedig Rákóczi halálhírét kell közölni, hogy ily módon válasszák el őket egymástól. Ettől fogva nem sok öröme telt Olaszországban. Rómából hazautaztában még megállt Velencében, végignézte a bacchanáliákkal egybekötött velencei karnevált s nekivágva a jéggel, hóval borított Alpeseknek, visszatért Bécsbe.

Bécsbe érkezése után Lipót császár, rokonainak és barátainak közbenjárására, nagykorúnak nyilvánította: «tekintve . . . elméjének elegendő érettségét és mély belátását, amely magának a teljeskorúságnak is eléggé, sőt nagyon is megfelel», — mondja a császár a nagykorúsítási okiratban. A bécsi mulatozásokba és kártyázásba csakhamar beleunt s elhatározta, hogy sorra látogatja magyarországi birtokait, amelyeket nem ismert. Ezen az újtán iktatták be (1694. május 25.) Sárosvármegye főispáni székébe s ekkor látta először közvetlen közlelről Magyarországot. Első impressziói lesújtóak voltak. A vármegyei emberek szája tele volt jajszóval, panasszal. Előadták neki, hogy hogyan garázdálkodnak a német katonák s erőszakoskodnak a lakossággal, hogyan hajtja be a német katonai parancsnokság a katonai járandóságokat, a «porciót». A vallásos és lírai természetű Rákóczira első keserű élményei igen nagy hatással lehettek. A gyűlölet az idegen zsoldosok iránt, apiely megnyilvánul ennek a korszaknak költői maradványaiban, rettenetes volt. A német katona durva volt, garázda, kegyetlen. A katonai beszállással még a Rákóczi birtokokat is megterhelték és Sáros vármegyében oly nag}7 volt az elkeseredés, hogy a vármegye vezetősége az előfogatok kiadását megtagadta. Kassán meglátogatta gr. Nigrelli Oktáv tábornagyot, aki a vele olaszul beszélő Rákóczit igen nagy örömmel fogadta. Útján Keczer Sándor alispán kísérte, akit nagyon megkedvelt, s aki később bizalmasa lett. A hatalom kémei mindenütt sarkában jártak és figyelték, nem érintkezik-e gyanús emberekkel, különösen Thököly embereivel. Sógora figyelmeztette levélben, hogy vigyázzon, mert kémek veszik körül, ezért félbeszakítva magyarországi útját, júliusban visszatért Bécsbe és beköltözött a Himmelfort-utcában levő palotájába.

HÁZASSÁGA.

Ekkor határozta el, hogy megházasodik. Ez Rákóczinál nagyon nehéz, bonyolult kérdés volt. Sokan beleszóltak: az uralkodó, a császárné, a főkan-

II. Rákóczi Ferenc felesége.

cellar, Kollonics, saját családja. A címek és a rangok fénykorában fontos volt, hogy kit vesz feleségül, mert házasságával saját társadalmi pozícióját emelhetette, vagy leszállíthatta. Ebben az időben figyelmeztették Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőre, Károly hessen-rheinfelsi uralkodó herceg

tizenöt éves, bájos leányára. A francia eredetű hesseni uralkodóház a brabanti és a lotharingiai hercegektől származik, amely I. Pipin koráig, a Kr. u. VII. századig vitte vissza eredetét s rokonságban állott Európa legelőkelőbb dinasztiáival, a Bourbonokkal, az Orániai-házzal, sőt a magyar Árpád-dinasztiával is. Károly herceg beleegyezett a házasságba s megadta Rákócziak és leányának egybekelésére az engedélyt, még mielőtt Rákóczi és Amália hercegnő látták egymást és tudatta, hogy szeptemberben Kölnbe érkezik. Lipót császár ebben az időben hadban állott Franciaországgal, Anglia és Hollandia szövetségében és Rákóczi engedélyt kért tőle, hogy haditapasztalatok szerzése végett kimehessen a harctérre s meglátogathassa a fővezért, Badeni Lajos őrgófot. A császár az engedélyt örömmel megadta s Rákóczi két-három hetet töltött a fővezér oldalánál, ki őt igen szívélyesen fogadta és jól felhasználta ezt az időt katonai ismereteinek gyarapítására. Innét Kölnbe utazott, hogy menyasszonyával találkozzék. Rákóczi mindjárt a első pillanatban el volt ragadtatva Amáliától, az aranszöke, kékszemű német szépségtől. De ő is felkeltette a hercegnő rokonszenvét. Rákóczi, amint megmaradt művészi képmásairól, főleg a Mányoky-féle képről látjuk, a magyar férfiszépségnek szinte típusa volt és kora egyik legszebb férfának tartották.

A házassági szerződést 1694. szeptember 25-én már aláírták és 26-án megtartották az esküvőt Köln városában. Rákóczi mindössze tizenhét és fél éves volt, Sarolta Amália tizenöt és fél éves, s Rákóczi maga bevallja, hogy a házasság szentségéről és magáról a házasság intézményéről kissé bizonytalan fogalmai voltak és házasságát elsősorban politikai okokból kötötte. Mindjárt elindultak Kölnből s a mézesheteket utazva töltötték, amelyek azonban nem teltek el zavartalanul. Házasságát tudatta az összes udvarokkal, Magdolna darmstadti hercegnő szüleivel is és a házassági hír a hercegnőt, aki meg volt győződve Rákóczi haláláról, rendkívül elkeserítette. Mindaketten csak később, Rákóczi Bécsbe érkezése után, Asprenonték révén tudták meg, hogy a halálhír Kleonóra császárné cselszövése volt.

A házasság valóban nagy esemény volt Rákóczi életében, s tekintélyét nagyban emelte, de ugyanakkor fokozta az udvar ellenszenvét is. Hiszen a Habsburgok legnagyobb ellenségével, magával a «napkirállyal», XIV. Lajossal került sógorsági viszonyba. Az udvar mélyen felháborodott, s visszatérése után a császár nevében fegyelemsértés miatt szobafogságra ítélték; csak akkor engedték szabadon, amikor sógora Strattmann főkancellárnak a nagykorúsításról szóló császári okiratot előmutatta.

Rákóczi az 1694. év végén felesége társaságában elutazott északmagyarországi birtokaira és ez volt életében az első alkalom, hogy belekóstolhatott a magyar közéletbe. Közélet, ez a szó különösen hangzik a XVII. század végén, az abszolutizmus fénykorában. Valóban sehhol sincs közélet ebben az időben Európában; csak két országban: Angliában, amely 1689-ben végleg ledöntötte az abszolutizmust és Magyarországon, ahol még legalább elméletben érintetlenül állott az ősi alkotmány. A magyar közélet természetesen

kisstílv; a nagy politikát Bécsben csinálják a császár és miniszterei, csak a helyi közigazgatásra szorítkozik s a megyei élet szűk körében zajlik le. Rákóczi mint főispán és mint Felső-Magyarország leggazdagabb földesura, nem zárkozhatott el teljesen a közügyektől. Fényes kísérettel utazott a Felvidéken — a fényűzést mindig szerette, — negyvennégy főnyi fejedelmi testőrség, nagyszámú szolgasereg, összesen százötven-százhatvan főnyi udvari népség kísérte. 1696-ban Kistapolcsányban született meg György nevű fia, aki nem sokáig élt s ez alkalommal fejedelmek, uralkodók halmozták el szerencsekívánataikkal. Még egy fontos esemény történt Rákóczi életében: apósának, Károly

Eperjes a XVII. században.

hesseni uralkodóhercegnek sürgetésére s az angol király, III. Vilmos közbenjárására megkapta a «római birodalmi herceg» címet.

Rákócziék az 1697-i farsangot Eperjesen töltötték, víg és zajos mulatozások közt. Rákóczi kedvét azonban a tapasztalatok csakhamar elvették. A garázda német zsoldos hadsereg gyötörte, kínozza a népet, az ő jobbágyait sem kímélve. Elképzelhetjük, hogy az érzékeny lelkű, kissé szentimentális Rákóczi milyen fájdalmat érzett, amikor a német zsoldosok gazságait fülébe vitték, de az udvar kémeitől körülvéve, még csak nem is segíthetett embereinek szomorú helyzetén. Eperjesről Patakra ment, de azt a helyőrség miatt csakhamar megunt, s átköltözött a német zsoldosoktól mentes Szerencsre. Ez alkalommal ismerkedett meg a felvidéki magyarság legkiválóbb vezetőemberével, gróf Bercsényi Miklóssal, Ung vármegye akkori főispánjával s

^az ismeretség döntő hatása volt Rákóczi sorsára. Nagyon nehezen melegedett össze a felvidéki magyarság vezetőivel. Német ruhában járt, németes udvart tartott, magyarul keveset beszélt, azt tartották róla, hogy megtagadta fajtáját és családja múltját. A felvidéki nemesek bizalmatlansággal viseltettek iránta. Csak a vadászatok alkalmával, az erdők sűrűjében, a tisztásokon, ahol a hatalom kémei nem füleltek, elegyedett szóba bizalmasabban magával Bercsényi Miklóssal és a Felvidék vezetőembereivel. Ilyenkor a beszéd tárgya az a számtalan erőszakosság volt, amiket a német zsoldosok nap-nap után elkövettek. A megyei nemesek előadták Rákóczinak, hogyan nyúzzák a zsoldosok a parasztot, hogyan hajtják be erőszakkal, brutálisan az adót és szóba kerültek természetesen a Kollonics-rendszer törvénytípusai is. A kormány 1687 óta országgyűlést nem hívott össze, de közben rengeteg adót vetettek ki és mindenüvé idegen katonaságot szállásoltak be. Azt is hallhatta Rákóczi, hogy Thökölynek, mostohaapjának, alakja óriásivá nőtt a nép képzeletében, a szegény parasztok várva-várják vissza, mint a Messiást. A nép, nemesek és nem nemesek egyformán leírhatatlanul gyűlölték a németeket. Egykorú feljegyzések tele vannak a sok panasszal. A német katona orcátlan volt, megette a paraszt disznáját, csirkéit, megitta a borát, elvette a pénzét, még a tetejében megverte, esetleg megölte s asszonynepeit meggyalázta. A harmincéves háború vad, barbár landsknecht-erkölcei uralkodtak a zsoldos katonaság között. Ilyen körülmények között robbant elő a Felvidéken egy nagy esemény, amely a visszavonuló, hallgatag és a cselekvéstől még tartózkodó Rákóczit lassanként a cselekvés terére vitte. Hoz az esemény a felvidéki parasztlázadás volt. Ennek a parasztlázadásnak azonban nem volt osztályharc-jellege, mint az 1514-i lázadásnak, hanem tisztán politikai jellege volt és nem a nemesség, hanem az idegen megszállók ellen irányult.

A FELVIDÉKI PARASZTLÁZADÁS.

Egy elszánt ember, Tokaji Ferenc, a regéci várórség bujdosó hadnagya, összeszövetkezve Szalontai Györggyel, Rákóczi pataki jobbágyával, Kabai Márton bujdosó kálvinista pappal és kóborló katonákkal, hajdúkkal, talpasokkal, nagyszabású összeesküvést szőtt, nem mindennapi ügyességgel. 1697. július elsejére tüzték ki a támadás megkezdését és ez a félig-meddig megszervezett csapat meglepő eredményeket ért el. Maga Tokaji vezette az ostromot Tokaj város ellen, a németeket éjjel meglepték s ott hamarjában vagy kétszázat vágtak le közülük. Szalontai György és emberei Patak várába törtek be és kaszabolták össze a részeges, kockázó és kártyázó németeket. Új helyen, a magukat biztonságban érző németek a vásárosokat akarták megsarcolni, de a parasztok a köztük elvegyült bujdosó kurucok segítségével agyonverték őket. A végsőig elkeseredett és feldühödött parasztság szörnyű bosszút állt a németeken. Olyan feneketlenül gyűlölte őket, hogy még a német ruhában járó (kalapos) magyar urakat is veszedelem fenyegette.

Rákóczi Ferenc éppen szerencsi erdeiben vadászgatott, nem is sejtve, mi történik körülötte, amikor két jobbágya hírül hozta neki a történeteket, akik elmondották neki azt is, hogy a lázadók őt akarják megtenni vezérükké. Rákóczi erre nagyon megijed; úgyis gyanús volt Bécsben, jónak látta mennél gyorsabban menekülni birtokairól. Azonnal indult és családjával együtt Selmecbányára igyekezett Hellenbach báróhoz, azért hogy pénzt kérjen tőle, hogy azután amilyen gyorsan lehet, Bécsbe meneküljön. Bécsbe azért sietett ilyen lóhalálában, hogy minden gyanút elhárítson; azzal tisztában volt, hogy ellenségei, Kollonics és Kinsky Ulrich cseh kancellár vádaskodni fognak ellene. Sok viszontagság között érkezett Kistapolcsányba nagynéjéhez, ahol kevés időt töltve családjával, tovább rohant Bécsbe. Az út tele volt veszedelmekkel. Családdal utazni ebben a korban s kisgyermekkel, úttalan utakon, állandóan rettegve attól, hogy a felkelőkkel mégis csak összeakad, erős próbára tették Rákóczi nem mindennapi lélekjelenlétét és lelkierejét.

A bécsi köröket Rákóczi hirtelen megjelenése nem kis mértékben meglepte. Azt hitték, hogy ő áll a felkelő parasztok élén. A parasztok lázadásától különben nagyon megrémültek Bécsben, hiszen dél felől a török fenyegetett és ha Rákóczi a mozgalom élére áll, az könnyen általános felkelésre dagad és a bécsi kormánynak nem lett volna ereje leverésére. Rákóczi nem sokáig maradt Bécsben, attól való féltében, hogy a németek, főleg Vaudemont tábornok csapatai, az ő birtokait is feldúlják, igyekezett mennél gyorsabban visszatérni Magyarországra. Ott közben a németek gyorsan felülkerekedtek, Vaudemont július 17-én elfoglalta Tokajt, ahol emberei mindenkit kegyetlenül levágtak, még a csecsemőket is, felprédálták Patakot és elrabolták Rákóczi kincseit. Rákóczi csak azért igyekezett vissza, hogy az állapotokról meggyőződjék, de még nem érzett elég erőt magában arra, hogy bármely mozgalomnak az élére álljon.

Vaudemont, egyik legnagyobb ellensége őt vádolta a lázadás felszításával. Kassán jóbarátai, Kigrelli és Marsigli tábornokok figyelmeztették, hogy milyen veszedelem fenyegeti. Ezért augusztusban gyorsan visszament Bécsbe, hogy a vádak ellen védekezzen. Minden oka megvolt arra, hogy féljen. Kollonics és Kinsky már kezdtek ellene vádaskodni. Láthatjuk ebből is, hogy Rákóczit ellenségei gyanúsításaikkal, besúgásaikkal szinte belekényszerítették abba, hogy az elégedetlen magyarság élére álljon. Ha nem teszi, bizonyos körökben akkor is lázadó. Mikor meghallotta Kinskyék vádját, hogy t. i. ő szította a parasztlázadást, kihallgatást eszközölt ki magánál I. Lipótnál, aki megnyugtatta. Hogy elkerülje a császári lakájok agyarkodását, leutazott Rohoncra, Batthyányhoz; itt nem volt folyton szem előtt és jó távol a Felvidéktől, nem gyanúsíthatták meg azzal, hogy ott felkelést szervez. Megnyugtatólag hatott Rákóczira az, hogy Vaudemont tábornok, aki a felkelőkön véres bosszút állt és aki rác és német martalócaival végigraboltatta a Hegyalját, lement Savojai Jenő hadseregéhez és résztvett a zentai csatában. A tokaji felkelés, a négyhónapos vérengzés ezzel véget ért.

A felkelők maradványai a Kárpátok rengetegein keresztül átmenekültek Bukovinába s onnét lementek Thököly Imre kurucái közé. Csak egy maroknyi csapat maradt még ott közülük, de ezek még elég erősek voltak arra, hogy Kassa körül Semsey Lászlót a megyei nemességből álló csapatával együtt megsemmisítsék. Tokajit, a vezért elfogták, de valami csodás szerencse érte. Koháry István, akinek egykor Thököly rendeletére az őrizetével volt megbízva, visszaemlékezett arra, hogy vele Tokaji milyen emberségesen bánt, közbenjárt a császárnál, aki elengedte neki a halálbüntetést.

Savoyai Jenő herceg zentai győzelme után kezdődött csak meg igazán Magyarországon a Kollonics-éra. A kor abszolutizmusa volt ez, a legrosszabb formában. Mert a francia királyi abszolutizmus, amelynek Bossuet volt az elméletirója, ismert az alattvalók iránt kötelességeket is; előmozdította a vagyonosodást, a jólétet, élet- és vagyónbiztonságot teremtett. Lipót császár jó ember volt, helyette azonban a szélső autokratizmust képviselő miniszterei kormányoztak, akiktől távol állott mindennemű szociális gondolat. Magyarország az abszolutizmusnak csak átkát érezte a Kollonics-érában. Kollonicsék célja az volt, hogy a magyar rendiséget letörjék és Magyarországot Csehország sorsára juttassák, azt hitték, hogy ezt könnyen tehetik, hiszen az önálló Erdély, amely Magyarországot Bethlen Gábor és I. Rákóczi G^jörgy korában olyan nagyszerűen megvédelmezte, nem volt többé.

Rákóczi nem mert cselekedni. Pedig látta, hogy az annyiszor feldúlt s annyit szenvedett Hegyalján az új zsoldos hadak hogyan zaklatják jobbágyait. De ő mindent békén tűrt. Rohoncon teljes esztendő telt, csak felesége gyakori betegése miatt járt fel Bécsbe s ilyen alkalommal egyszer igen heves Összeütközése volt a magyarfaló Kinskyvel. Most megint a Felvidékre ment, de ezúttal a király parancsára, hogy Bercsényivel együtt csendesítse le a határszéli mozgolódásokat, amelyben az ő jobbágysai is résztvettek. Különös s igen kényelmetlen helyzetben volt Rákóczi: Bécsben már nem érezte jól magát, birtokain tartózkodni nem volt tanácsos, mert folyton szem előtt tartották Kollonicsék kémjei; valóban nem találta már helyét sem Bécsben, sem az országban.

Rákócziék 1698 nyarától fogva állandóan magyarországi birtokaikon tartózkodtak, s ez az idő Rákóczinak egész életpályájára döntő volt. A Bercsényi Miklóssal való gyakori együttlét közben érlelődött meg benne az az elhatározás, hogy résztvesz a magyar politikai életben, esetleg a nemzeti felkelésnek élére áll. Láttuk eddig is, hogy Rákóczi mennyire megfontolt, túlvátozatos, minden, csak nem lázadó jellem. Nem volt őbenne semmi a forradalmi vezérekből és mégis ő állt egy kritikus pillanatban a nemzeti mozgalom élére. A fejedelmek utóda, azzal a vagyonnal, s nyugateurópai összeköttetésekkel, nagyszerű képességekkel és tudással, ennek a hivatásnak betöltésére szinte gondviselészerűen volt rendelve. Elhatározott befolyást gyakorolt rá Bercsényi Miklós, a nagyműveltségű politikus és katona. Bercsényi nem volt mindennapi ember. Szintén dúsgazdag nagyúr, aki ugyancsak

Gróf Battyány Ádám

megjárta egész fiatalon az élet iskoláját. Résztvett mint tiszt Buda ostromában, később, már mint nagy vagyon ura, ungmegyei főispán és felsőmagyarországi hadbiztos volt. 1700 táján Bercsényi Miklós visszavonult a magánéletbe, újjáépíttette és páratlan ízléssel berendezte ungvári várát és ettől fogva többnyire itt lakott, de állandóan figyelte az eseményeket. Kétségkívül nyugateurópai műveltségű és nagystílusú ember volt, katonának, diplomatának egyaránt kiváló. A könyvtárában megtalált könyvekből, amelyeket Thaly Kálmán ismertet, meg lehet állapítani, hogy európai műveltségű ember volt. Olvasta korának összes magyar íróin kívül Hugo Grotiust, a kor nagy történetíróit és politikai műveit. Latinul, németül, franciául tudott a magyaron kívül. Kastélyának termeit előkelő festők művei ékesítették; minden francia ízléssel volt berendezve, finom ízlésre vallottak a bútorok, a szőnyegek, s az összes házi berendezések. Rákóczinál szenvedélyesebb, erősebb akaratú ember volt és sokkal tapasztaltabb.

Az állapotok 1699—1700-ban, amikor Rákóczi és Bercsényi a haza sorsáról elmélkedtek, kilátástalanok voltak. A karlovici béke után Kollonicsék megszállták az országot idegen katonasággal s a külpolitikai helyzet egy darabig sivárnak látszott. Bercsényi és Rákóczi tudták jól, hogy az ország az akkor nagyhatalom Ausztriával, nem szállhat szembe, egymagában, külföldi segítség nélkül. A kétségbeesztő helyzetet szinte megrázóan ecseteli maga Rákóczi Önéletrajzában. Kimondja, milyenek voltak a közállapotok. Az ország rabló martalócok prédájává lett; az egész Kollonics-féle rendszer megcsúfolása volt minden keresztényi érületnek; embertelen volt s kegyetlen. Rákóczi így fejezi be keserű leírását: «Én hazám e nyomorúságát fájó szívvel szemlélvén, fölöttem igen elszomorodám. Ott valék ugyan Bécsben (1698), hanem a tanácskozmányokban nem vettem részt, ámbár főispáni méltóságomnál fogva, tisztomban állott volna. De mivel a németek társaságában sokat forogtam: a bécsi miniszterek gonosz igyekezetit jobban ismerém, mint az egybegyülekezett mágnások.»

De a külpolitikai helyzet csakhamar kedvezőbbre fordult. 1698. szeptember 28-án szerződés jött létre Hollandia, Anglia, Franciaország között Spanyolország szétosztásáról. A hétéves József Ferdinánd bajor herceg (I. Lipót unokája) és a francia trónörökös kapták volna az országot, de II. Károly spanyol király a bajor herceget tette meg egész birodalma örökösévé. Rákóczi érezte, hogy rövidesen eljön a tettek ideje. 1699. februárjában József Ferdinánd váratlanul meghalt (valószínűleg megmérgezték) és ekkor a franciák, angolok, hollandok új szövetséget kötöttek Spanyolország felosztására. 1700. március 13-án és 15-én úgy egyeztek meg, hogy Károly főherceg (I. Lipót második fia) örökölje Spanyolországot, az olasz tartományok és Lotharingia a francia trónörökösnek jutnának. Francia és holland követek Rákóczit is bevonták a tárgyalásokba, aki ezeket a híreket nagy örömmel hallotta és most már biztosra vette, hogy elérkezett a régóta várt alkalom és itt az idő Magyarország felszabadítására.

Comes Nicolaus Bercseni
Supremus totius militiae
Generalis & Comes de
Ang's supremus Comes

Gróf Bercsényi Miklós és aláírása.

RÁKÓCZI ELFOGATÁSA ÉS FELSÉGSÉRTÉSI PERE.

Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós viszonya egyre bizalmasabbá vált, egyre többen töprengtek Bercsényi kastélyának egyik sarokszobájában azon a kérdésem, hogy miként lehetne a bécsi kormány uralma alól felszabadítani Magyarországot. 1700 elején Rákóczi ismét Magyarországon van, megfordul Patakon, Szerencsen, Nagysárosban és sokat tanácskozott bizalmas embereivel. Ekkor határozta el, hogy összeköttetésbe lép a Habsburgok legnagyobb ellenségével, XIV. Lajos francia királlyal. Ebben követte volna elődei, Thököly Imre és I. Rákóczi György példáját. Volt egy bizalmas embere, a belga származású Longueval kapitány, aki Dujardin ezredes, eperjesi parancsnok révén került a környezetébe. Kellemes modorú, tudományosan képzett ember volt a kapitány, Rákóczi nagyon megszerette és viszonyuk három esztendő ismeretségtik alatt bizalmassá vált. Longueval amikor ezredét Eperjesről elvezényelték, felsőbbbségétől szabadságot kapott, hogy Rákóczi mellett maradhasson. A jóhízemű Rákóczi nem fogott gyanút, ámbár a jó emberismerő Bercsényi nem bízott Longuevalban.

Az állítólagos belga nemes a született kém és agent provocateur ügyességével hálózta be Rákóczit. 1700 őszén előadta neki, hogy haza akar utazni Lüttichbe, családjához. Rákóczi most bevezette titkaiba, levelet írt a francia királynak és azt vele küldte el. A levélben kifejti, hogy Franciaország és Magyarország érdekei azonosak, ezért a király támogassa Magyarországot. Levelet írt ugyanakkor Barbesieux hadügyminiszternek is, aki előtt főleg Lengyelország és Magyarország egyesítésének fontosságát hangsúlyozta, mert a két ország csak együttesen állhat ellent németnek és töröknek. Mindkét levelet Longuevalra bízta.

Rákóczi 1701. április 12-én eltávozott Munkácsról azzal a szándékkal, hogy Szerencsre megy és ott a tavaszi hónapokat vadászattal tölti el. De előbb Sárosba ment, hogy ott betegeskedő feleségét meglátogassa, itt kapta meg nénjének levelét, amelyben arról értesítette, hogy Longuevalt Linzben elfogták, a nála lévő leveleket elszedték, egyet azonban elnyelt, közülük valószínűleg a legfontosabbat. Éppen német tiszték társaságában töltötte az időt, mikor nénje levelét megkapta és csak nagynehezen tudott uralkodni önmagán. A belga kalandor, akit Rákóczi Bercsényi figyelmeztetése ellenére bizalmába fogadott, elárulta; nem Linzben szedték el tőle a leveleket; Longueval egyenesen Bécsbe ment és ott a leveleket kiszolgáltatta. Rákóczi igen nehéz perceket élt át nővére levelének elolvasása után és biztosra vette, hogy letartóztatását már elrendelték. Jól sejtette: április 18-ára virradó éjjel a Salm Károly-ezrednek két tisztje két órakerátörte az ajtót, gyertyával és pisztollyal ágyához léptek és a császár nevében letartóztatták.

Az elfogatás híre a nép között leírhatatlan hatást keltett. A jobbágyok, kik urukat nagyon szerették, lovászmesterének ajánlatot tettek, hogy kiszabadítják, de Rákóczi visszautasította, mivel biztosra vehette, hogy a

MEMORABILIA A. MDCCI. Cadenck vordiglichen des 1709. Jahres.

Imperialis Sinesis ad Regem
Die Schwedische Abgesandten

Novum Romanus Regnum
Der Preussische erste Kron

Latronum Ardetantis Philippo
Die Philip mit dem Thron

Turche Reapulatione in Antike
A. Kein ander Carl. H. von nup

Imperialis Sinesis ad Regem
Die Schwedische Abgesandten

Novum Romanus Regnum
Der Preussische erste Kron

Imperialis Sinesis ad Regem
Die Schwedische Abgesandten

Novum Romanus Regnum
Der Preussische erste Kron

Latronum Ardetantis Philippo
Die Philip mit dem Thron

Imperialis Sinesis ad Regem
Die Schwedische Abgesandten

Novum Romanus Regnum
Der Preussische erste Kron

Latronum Ardetantis Philippo
Die Philip mit dem Thron

németek rettentő bosszút állanak rajtuk. Udvariasan bántak vele. Gróf Solari tábornok, akit elfogatására kiküldtek, s akivel jó viszonyban volt, megengedte neki, hogy saját kocsiján utazhasson és felesége is vele mehessen. Miután uradalmainak teljhatalmú vezetését Keczer Sándor alispánra bízta, nyugodtan várta további sorsát. Vele együtt tartóztatták le Szirmay István királyi ítélőmestert, Vay Ádámot, Mihályt és Lászlót; Bercsényi Miklóst keresték, de ő négy nappal előbb megneszelte a bajt és menekült. Bercsényi éppen Bécsbe készült s hatlovas hintáján behajtatott Nagyszombatba, ahol Szluha Ferencről, a későbbi híres ítélőmestertől, Szirmay István irodavezető-jétől megtudta, mi történt Sárosban. Azt is hallotta Szluha, hogy Rákóczi elfogatásával Solari, Bercsényi és a többiekével pedig Uhlefeld tábornok van megbízva. Bercsényi pillanat alatt tisztába jött a helyzettel s látta, mi vár rá. Úgy tett, mintha feleségét csak kísérte volna, tovább küldte Bécsbe, ő maga pedig lóhalálában visszahajtatott Brunócra. Ott magához vett egy apródot, néhány lovászt és nekivágott a temetvényi hegyek őserdeinek. Úttalan utakon Zsolnáig jutott, de innét már nem ismerte az utat. Szerencséjére közelben volt Budatin vára, amelynek ura, báró Szunyogh Gáspár adott mellé kalauzokat, akik a járatlan hegyi ösvényeken átvezették és két nap nehéz út után szerencsésen kijutott Lengyelországba.

Rákóczit május 5-én Kassára kísérték. Solari tábornok lovagiasan bánt

a fogoly Rákóczival s utazás közben nem érezte vele a fogság megaláztatását. Május 20-án Budára, 26-án Győrbe érkeztek s nemsokára Magyaróváron tudta meg, hogy a császár parancsára Bécsűjhelyre fogják kísérni. A különben vallásos és nyugodt Rákóczi megborzadt ennek az ominózus városnévnek hallatára; itt ítelték halálra anyai nagypját és anyja nagybátyját. Leverten, szomorúan, de Istenbe vetett bizalommal lépte át május 30-án annak a boltozatos szobának küszöbét, ahonnét nagypját a vesztőhelyre vitték. Nem volt egyedül fogságában, megengedték, hogy vele maradjon apródja, Berzeviczy Ádám és egy komornyik, ezek osztották meg vele a börtön magányát. Felügyelője, a derék Lehmann Gottfried porosz dragonyoskapitány volt a vár parancsnoka. Felesége közben mindent megmozgatott, felkérte a külföldi udvarokat, az uralkodókat, elsősorban a porosz királyt, hogy járjanak közbe férje érdekében. A külföldi követek levelét aztán beküldte Lehmannnak, akit nagyon meghatott, hogy még uralkodója is érdeklődik a fogoly sorsa iránt. A kapitány lassanként összelekedett az előkelő fogollyal. Rákóczi elbeszélte neki fogságának okait, előadta neki, hogy mily igaztalan

Szirmay István aláírása.

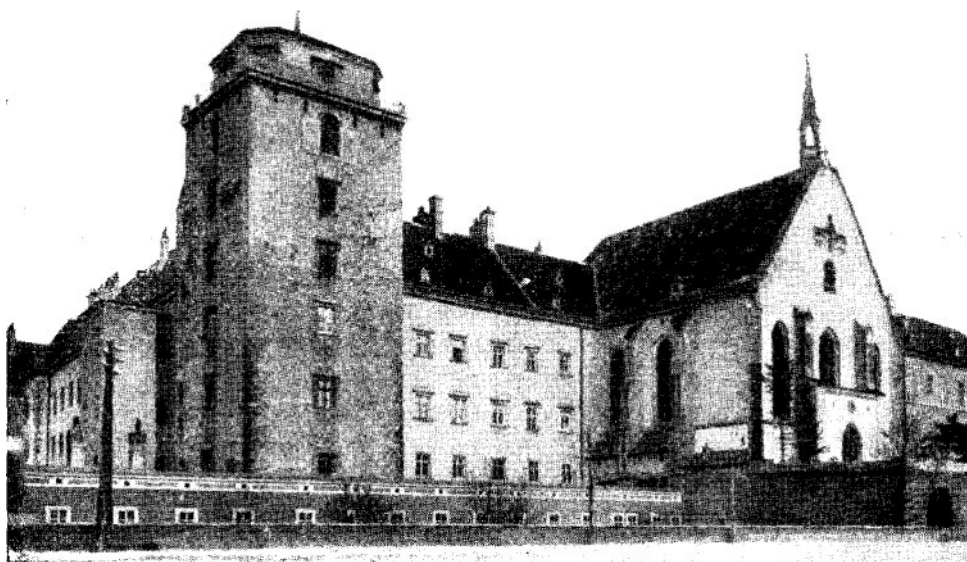
vádakat emelnek ellene és Lehmann vigasztalta. A bécsi kormány rendkívüli bíróságot küldött ki, amelynek elnöke gróf Buccelleni Frigyes Gyula osztrák kancellár volt; tagjai Öttingen Farkas, az udvari tanács elnöke, Killers, a titkos tanács titkára és még két bíró. Rövidesen megkezdődött Rákóczi pöre, amely nemzeti történetünk legfontosabb politikai perei közé tartozik. Maga a per rendkívül nagyjelentőségű Rákóczi későbbi szerepének megítélése szempontjából is, és azért is, mert ennek a pernek tárgyalásánál látjuk élesen szembeállítva azt a két elvet, amely itt harcolt egymással. Magának Longuevalnak a szerepe is rendkívül jellemző arra a rendszerre, amely céljai elérésében ezekkel a becstelen eszközökkel élt.

Vissza kell térnünk egy kissé az előzményekhez. Longueval, az állítólagos belga nemes, aki kitűnő modorával s tudományos készségével Rákóczi korlátlan bizalmát megnyerte, nem véletlenül került a semmi rosszat nem sejtő Rákóczi környezetébe. Dujardin báró, az eperjesi Badeni-ezred parancsnoka még 1699 januárjában mutatta be Rákóczinak a belga kapitányt, aki azóta állandó vendége lett a hercegi udvarnak. Dujardin a legnagyobb valószínűség szerint a haditanács utasítására járt el. Rákóczi az előzményekben előadott 1697-i hegyaljai lázadás óta gyanús volt. Vaudemont herceg, aki a felkelőket leverte, néhány parasztnak vallomása alapján meg volt győződve arról, hogy maga Rákóczi a felkelés értelmi szerzője. A Rákóczi iránt táplált bizalmatlansága arra indította a haditanácsot, hogy őt közvetlenül megfigyeltesse, minden tevékenységét szemmel tartassa, s ha valamit forralna, idejében beavatkozhasnék. Longuevalnak könnyű feladata volt. Közvetlen-közeiről megismerkedhetett Rákóczi bizalmas barátaival és híveivel és tudomást szerezhetett a lázongó közhangulatról is, mely a Felvidéken uralkodott. De a haditanácsnak perdöntő adatokra volt szüksége Rákóczi ellen. Nem léphetek fel ellene fontos adatok nélkül, mert az európai közvélemény előtt kompromittáltak volna magukat. Longueval csakhamar szolgálhatott adatokkal is.

Rákóczi, mint említettük, 1700 tavaszán Bécsben járt s a francia, holland és angol követektől arról értesült, hogy a nyugati hatalmak II. Károly spanyol király halála esetére már megegyeztek a spanyol korona tartományainak felosztásában. A bécsi udvart befejezett tények elé állították, de nem volt kétséges, hogy a kérdést nem diplomáciai úton, hanem háborúval oldják meg. Visszatérve Magyarországra barátaival és híveivel, kikkel Sárospatakon s Nagysárosban jött össze, a legközelebbi teendőkről állandóan tárgyalt. Közben Ferriol, Franciaország új konstantinápolyi követe, lehet, hogy saját felelősségére, lehet, hogy XIV. Lajos tudtával, biztosította Rákóczit Franciaország támogatásáról az esetben, ha magát a fegyveres beavatkozásra elhatározná.

Minderről Longueval tudott és időnként valószínűleg értesítette is Rákóczi terveiről a bécsi haditanácsot. 1700 tavaszán a kapitány azt jelentette Rákóczinak, hogy ezredét Árvamegyébe helyezték, de ő, mielőtt új állomáshelyét elfoglalná, családjához Lüttichbe készül s belgiami útja jó alkalomul

kínálkozik a XIV. Lajossal való közvetlen kapcsolatok felvételére. Rákóczi nem hallgatott Bercsényi aggodalmaskodó megjegyzéseire, magával Longuevallyal fogalmaztatta meg a XIV. Lajosnak szóló levelet. Ennek a levélnek rövid tartalmát már az előzményekben említettük. A Longueval kezébe adott levél, amelyben Rákóczi az ország felszabadítására hívott fel egy külföldi uralkodót, perdöntő bizonyíték volt a haditanács kezében. Az eredeti leveleket a haditanács Bécsben tartotta és Longuevalt a másolatokkal tovább küldte, hogy megtudja, hogy mi lesz Rákóczi leveleinek hatása. Így Longueval zavartalanul folytatta útját Paris felé, ahonnét minden akadály nélkül visszahozhatta

A bácsújhelyi várkastély.

Barbesieux francia hadügyminiszter válaszát, melyben tudatja Rákóczival, hogy levelét megkapta, a XIV. Lajosnak szólót rendeltetési helyére juttatta, de még nem tartják időszerűnek a végleges határozat közlését. Bról Bécsben másolatot vettek s a kapitányt elküldték Rákóczihoz, aki ekkor már nagysárosi kastélyában tartózkodott. Itt közölte Rákóczival Barbesieux-nek azt az állítólagos kívánságát, hogy jó volna saját maga és híveinek aláírásával meghatalmazó iratot kiállítani s azt Parisba juttatni. Bercsényi óvatossága miatt ezt szerencsére nem tették meg. Viszont azonban biztosították a királyt Rákóczi hűségéről és üzenték azt is, hogy a meghatalmazást elküldik. Mindez elegendő volt arra, hogy eljárjanak Rákóczi ellen.

Első kihallgatása június 20-án történt, Buccelleni udvari kancellár és Eilers referendárius előtt. Rákóczi mindenekelőtt tiltakozott a peres eljárás

módja és a bírói szék ellen, mert ő, mint birodalmi herceg és mint szabad fejedelmek örököse, csak a birodalmi bíróságot, vagy a magyar országgyűlést hajlandó bírának elismerni. De mégis, hogy azt ne higgyék róla, hogy kibúvót keres, válaszolt arra a 79 kérdőpontra, melyeket az elnök hozzá intézett.

A vizsgálat főleg a francia összeköttetéseket igyekezett kideríteni és itt Longueval jelentései már támaszpontul szolgáltak. A jelentésekben Rákóczi-val való beszélgetéseit is közölte a haditanáccsal. Rákóczi egy alkalommal állítólag azt kérdezte Longuevaltól, hiszi-e, hogy amennyiben a francia király beavatkoznék, abból Franciaországnak jóval nagyobb haszna lenne most, mint azelőtt. Longueval azt mondta, hogy Franciaország csak akkor bőkezű az idegenekkel szemben, ha az eredmény felől nincs kétsége. Bizonyos, hogy Franciaország megragadná az alkalmat Ausztria meggyengítésére, de úgy látja, hogy a helyzet most más. Magyarország körül van véve az örökös tartományoktól, a szultán most nem segítene, amiért is nem valószínű, hogy támogasson egy eleve bukottnak tekinthető vállalkozást. Rákóczi azt válaszolta, hogy a lengyel király személyében a vállalkozások sikerének biztosítékát látná.

Rákóczi nem tagadta, hogy Longuevallal ezekről a kérdésekről beszélt, de Longueval azt mondta neki, hogy Franciaország szokott támogatni külföldi minisztereket és udvarokat. Badeni Fajos őrgróf a francia hadsereget a Rajna mellett könnyen tönkrevethette volna, ha meg nem vesztegették volna a franciák. Rákóczi tagadta, hogy a lengyel királlyal összeköttetésben állott volna, mindössze annyit jegyzett meg beszélgetésük alkalmával, hogy Sobieski János támogatta Thököly pártját, II. Ágost pedig oly nagyravágyó, hogy kész volna szakítani a császárral, ha megszerezhetné Sziléziát, vagy Magyarországot. Longueval állította azt is, hogy a lengyel hadsereget a franciák pénzzel támogatják. Egy alkalommal annyira dicsőítette a francia államot, hogy azon még ő maga is megütközött. Tagadta Rákóczi azt is, hogy Bercsényivel, Vayval, Szirmayval másról beszélt volna, mint magántermészetű ügyekről; beszélgetéseik során felkelésről soha nem volt szó, ilyesmire közülük senki sem gondolt.

Longueval szerint Rákóczi többször folytatott bizalmas megbeszéléseket Keczer Sándor alispánnal és kijelentette volna előtte, hogy az időt elérkezettnek látja a felkelésre, de tudja, hogy idegen segítség nélkül nem tud eredményt elérni. Bízik azonban a franciák hathatós támogatásában. Rákóczi kijelentette volna Longueval előtt, hogy ha vállalkoznék a közvetítésre, örök hálára kötelezné maga iránt Magyarországot. — Szobrot kapna a magyaroktól, — mondta neki állítólag Rákóczi — aki ugyanekkor nagy birtokokat ígért neki, sőt megígérte azt is, hogy Károlyi Sándor leányát feleségül adatja hozzá. Rákóczi előadta Longuevalnak, hogy itt voltaképpen egy régi, 1698 óta tartó mozgalomról van szó, amelybe Széchenyi Pál kalocsai érsek, a rác püspök, Bercsényi, Vay Ádám, Sándor Gáspár, Okolicsányi és Szirmay is be vannak avatva.

Rákóczi mindezt tagadta a vizsgálóbizottság előtt, csak annyit ismert

el, hogy Longuevalnak, ha magyar nőt óhajtana feleségül venni, megígérte támogatását és segítette volna a Károlyi Sándor leányával való házasság létrehozásában.

A bizottság ekkor előmutatta Rákóczinak XIV. Lajoshoz 1700. november 11-i kelettel intézett levelét. Rákóczi elismerte, hogy a szöveg az ő írása, de az aláírás idegen kéztől ered. Magáénak csak a francia hadügyminiszterhez intézett levelet ismerte el. Az 1701. febr. 11-i levélre azt jegyezte meg, hogy azt Longueval diktálta neki, de az az angol királyhoz volt címezve. Tagadta, hogy ő Longuevalnak részletes utasításokat adott volna. Nem ismerte el azt sem, hogy támadást tervezett volna az ungvári vagy a munkácsi helyőrség ellen és Széchenyi kalocsai érsekkel, Vay Ádámmal, Szirmay Istvánnal, Bercsényivel nem állott szorosabb kapcsolatban.

Longueval kémjelentései és Rákóczi vallomása között igen nagy ellenmondások voltak, ami arra készítette a bizottságot, hogy szembesítse őket. A szembesítés június 21-én történt meg. Longueval Rákóczi jelenlétében ezeket mondta:

Rákóczi panaszkodott előtte, hogy a bécsi udvar nem becsüli és sokat kell szenvednie a katonaságtól. Azt hiszi, hogy mindez csak politika és őt rá akarják kényszeríteni arra, hogy olyasmit tegyen, amiért az udvar vagyonát elkoztatja, őt magát pedig ártalmatlanná teheti. Panaszkodott Rákóczi a miatt is, hogy az országgal embertelenül bánnak, a lakosokat sanyargatják, a vallás szabad gyakorlatát akadályozzák. Rákóczi úgy tekinti Magyarországot, mint

ősei dicső tetteinek színhelyét. Ha egy magyar felkelés élére állana, egy pillanatilag sem haboznék arról Franciaországot tudósítani, mert meggyőződése, hogy az megfelelőképpen támogatná is. Ebben a tekintetben Longuevalra is számít. Rákóczi előadta még neki, hogy 1698 óta foglalkoznak a felkelés gondolatával és már 1698-ban tárgyaltak az oláh vajdával, a rácok püspökével, aki hajlandó lett volna 40,000 embert küldeni, a katolikusok és kálvinisták azonban tiltakoztak a segítség igénybevétele ellen. Elmondotta még Longueval Rákóczi jelenlétében, hogy Rákóczi, aki őt személyesen avatta be a részletekbe, úgy tekintette őt, mint a mozgalom egyik fejét, akit szerintük Isten adott az ország felszabadítására.

Longueval mindezeket az állításait esküvel is megerősítette és esküvel állította azt is, hogy Rákóczi személyesen kérte őt fel nemcsak a franciaországi útra, hanem arra is, hogy a királynak és a hadügyminiszternek szóló levelet megfogalmazza. Elmondotta még Longueval, hogyan helyezte borítékba a levelet Rákóczi és milyen utasításokat adott neki, amelyeket előzőleg Bercsényivel is megbeszélt. Bercsényi kívánsága volt, hogy XIV. Lajos járjon közbe a lengyel udvarnál és a portán a magyar felkelés támogatása végett. Azt is állította Longueval, hogy Rákóczi és társai el akarták pusztítani az ungvári és munkácsi helyőrségeket. Amikor ő (Longueval) Franciaországból visszaérkezett, Rákóczi hosszan tanácskozott Vayval és Okolicsáiryival és Okolicsányi meg Vay önként vállalkoztak arra, hogy a megbízó okirat kiállításához szükséges aláírásokat megszerzik. Longueval vallomása szerint, ha Rákóczi, mint megszervezett pártnak vezére jelentkezik, a francia király 2 millió livres-el támogatja a felkelést, azután pedig havonként 200,000 tallért küld a katonák fizetésére. Rákóczi már kidolgozta az általános haditerveket — mondotta Longueval — amelyek szerint Thököly Erdély felől, egy másik hadsereg a Tisza mentén, eg}7 harmadik Kassa irányában támadott volna. Az volt a>szándékuk, hogy minden német katonát, aki kezük ügyébe kerül, megölnek és ha seregeik a 10 ezer főt elérik, mindenkit a hozzájuk való csatlakozásra kényszerítenek; végül: kapcsolatot keresnek a csehországi és sziléziai huszitákkal és a luteránusokkal is.

Egészen biztos, hogy azokon a megbeszéléseken, amelyeket Rákóczi és hívei 1699 óta különböző helyeken tartottak, a legkülönbözőbb, egymásnak ellentmondó, zavaros tervek is felmerülhettek. A levegő telítve volt elkésredéssel, dühvel, a közvélemény türelmetlenül várta, hogy történjék valami. Longueval természetesen minden tervről számot adott megbízóinak.

Rákóczi ellen a komoly, perrendszerű bizonyítékok mégis a sajátkezű levelei voltak, amelyeket Longueval a haditanács rendelkezésére bocsátott, és e perdöntő bizonyítékoknak a birtokában a haditanács és a bíróság ezeknek a kósza terveknek is hitelt adtak. Mind a haditanács, mind a vizsgálóbizottság meg voltak győződve arról, hogy itt egy nagyszabású, kiterjedt összeesküvésről van szó, amely felkelés formájában rövidesen kirobbant volna. Ezért fogtak el Rákóczival együtt több fontos személyiséget és rendelték el a Lajta és Vág

vidékének katonai megszállását, hogy Bécsset és az örökös tartományokat a Magyarország felől való meglepetések ellen biztosítsák. Bécsben az volt a közhit, hogy itt a tettenérésnek egészen közönséges esete forog fenn, s Rákóczi elfogatása és kihallgatása nem egyéb, mint egy perrendtartásszerű felségsértési pernek kezdete amelynek büntetőjogi következményeit majd egy formális per fogja részleteiben is megvilágítani.

Szirmay István.

Úgy látszik, erről volt meggyőződve Esterházy Pál nádor is, aki, midőn Szirmay István nádori ítélőmester elfogatásáról értesült, rögtön megfosztotta őt ítélőmesteri tisztétől. Volt egy bizonyos szervilis és lojális csoport, amely előre pálcát tört azok felett, akik ellen rendes bíróságnak kellett volna eljárnia és ítéletet mondott olyan ügyben, melyet sem egészében, sem részleteiben nem ismert. A legsajátságosabb az, hogy a nádor, a magyar törvények legfőbb

őre, még csak meg sem kísérelte, hogy tiltakozzék az osztrák bíróság illetékesége ellen. Legalább is ennek egykorú kútfőkben nincs nyoma. Rákóczi bűnösségéről a vizsgálóbizottság és a bécsi haditanács meg voltak szentül győződve, ebben a tekintetben kételyeik egyáltalában nem voltak. A többi letartóztatott kihallgatását azért tartották szükségesnek, mert a Longuevaltól nagyarányúnak rajzolt mozzalom méretei sem Rákóczi leveleiből, sem magának Longuevalnak a vallomásaiból nem bontakoztak ki teljesen.

Báró Szirmay István ítélőmester, akit június 21-én hallgatott ki a vizsgálóbizottság, ennek a zivataros kornak szintén egyik legérdekesebb alakja. Egykor Thököly buzgó híve volt és mint ilyen, 1685-ben Thököly megbízásából követségben járt Bécsben és felajánlotta a töröktől való elszakadást, azzal a feltétellel, hogy a magyar alkotmányt Sobieski János lengyel király kezessége mellett biztosítsák. Közben azonban Thökölyt a váradi pasa elfogatta s ekkor Szirmayt «in loco securo» fogvatartották. Ez a «locus securus» a gráci, prágai és a brünni börtön volt, ahonnét Szirmayt csak 1687-ben bocsátották szabadon. Többé politikával nem foglalkozott, Rákóczi be sem avatta terveibe. Kihallgatásakor méltó felháborodással tiltakozott letartóztatása ellen, kijelentvén, hogy Longuevalt soha életében nem látta, nevét csak akkor hallotta, amikor már fogságba került, s nem is sejtí, miért fogták el.

Vay Ádámot, Rákóczi volt főkapitányát június 22-én hallgatták ki. Nem tagadta, hogy Rákóczival több ízben tárgyalt, de csak arról a perről volt szó közöttük, amely közte és Rákóczi között évek óta folyamatban van. Egyébként kijelentette, hogy a felkelésről nincs tudomása. Ezzel lényegében meg egyezett Menegatti János Zakariás, Rákóczi komornyikjának és Berzeviczy János Ádám apródnak a vallomása is.

Rákóczi tehát méltán bízott abban, hogy rabtársai hűek s állhatatosak lesznek. Vallomásaik valóban egy porszemmel sem járultak hozzá a Rákóczi ellen emelt vádak megerősítéséhez. Sokkal súlyosabbak voltak Sándor Gáspár vallomásai.

Szlavnicai Sándor Gáspár szintén a kornak egyik tipikus alakja s egyik legcsapottabb életű embere. Eelesége révén rokonságban volt Thökölyvel, aki nem egyszer bízta meg fontos ügyek elintézésével a portán. Résztvett 1690-ben az aldunai csatározásokban és az erdélyi hadjáratban is. 1690—91-ben már Franciaországban van Sándor Gáspár, ahol Thököly nevében hathatósabb anyagi támogatás kieszközlésén fáradozott. 1693-ban ismét a portán képviselte Thökölyt. De nagy buzgalma lassanként ellanyhult. 1696 táján már Bécs kegyét kereste, majd 1697-ben titkos jelentéseket küldött Belgrádból Thököly és a porta szándékairól, valószínűleg gróf Kinsky cseh főkancellárnak. De azért résztvett, mint Thököly képviselője, az 1698-iki drinápolyi tárgyalásokon. A karlovici tárgyalásokon amnesztiát kapott és körülbelül 1700 elején hazatért Magyarországra.

Rákóczi és Bercsényi figyelnie Sándor Gáspárra terelődött, még megbeszéléseik kezdetén, főleg azért, mert értékes diplomáciai tapasztalatait és

nem közönséges katonai képességeit ismerték. Ettől fogva a bizalmas tanácskozásokon sűrűn szerepelhetett és erről tudomást szerzett Longueval is. Így került azoknak a névjegyzékébe, akiket a haditanács 1701-ben letartóztatott. Sándor Gáspár határozatlan ember volt, aki egyszer kuniéként, máskor labancként szerepelt, de úgy látszik, ebben az időben már egy kissé meg is tört és Bécs odaadó hívévé szegődött. A haditanács nem Bécsújhelyre, hanem Bécsbe szállíttatta, s ott tartották őrizet alatt, hogy a nádornak a vele való érintkezést megkönnyítsék. Lehetséges az is, hogy a nádor személyes közbelépésére jelentkezett rövidesen önkéntes vallomástételre.

Thököly egykori vakmerő embere, aki már megpuhult a fogságban, alázatos és töredelmes vallomást tett. Május végén maga jelentkezett gróf Mansfeldnél, a haditanács elnökénél, s midőn az kérését elutasította, írásban nyújtotta be vallomását. Elmondja írásos jelentésében, hogy mindenről tudomása volt, egy nézetet vallott Bercsényivel, ezért belátja, hogy halálbüntetést érdemel. Sándor Gáspár mindent elmondott, amit csak hallott Széchenyi Pál érsek és Bercsényi társaságában. Pozsonyban Bercsényitől hallotta, hogy Rákóczi már megkezdte a felkelés megszervezését, ugyan-

csak Bercsényi mondta neki azt is, hogy Bécsben sokan vannak olyanok, kik francia zsoldban állnak s tőle értesült arról is, hogy a hegyaljai zendülők annakidején Rákóczit vezérükké akarták választani. Ezeket írja jelentésében. Vallomásai igen súlyosak, főleg a kiváló Széchenyi érsekre, aki Rákóczinak s Zrínyi Ilonának is mindig meleg barátja volt. Sándor vallomásai szerint az érsek annyira el volt keseredve, hogy még fegyverfogásra is hajlandó lett volna, hogy a magyar ügyet megvédelmezzék. Fontosak voltak a Bercsényiről való vallomásai is.

Bármily szűkszavúak és sok tekintetben hiányosak is voltak Sándor

GRÓF SZÉCHÉNYI PÁL
Kalocsai Érsek

*szül. 1642, meghalt 1700 első ízben Vándorfenő
másodszor Nagycsúzenken temettetett el 1811.*

Gáspár önkéntes vallomásai, a vizsgálóbizottság kezében mégis perrendszerű bizonyítékként szolgáltak a mellett, hogy Rákóczi valóban felkelést szervezett.

Sándort május 31-én és július 27-én ismételve kihallgatták. A kihallgatást a haditanács megbízásából Thiell János tanácsstag vezette. A vallomástétel lényege a következőkben foglalható össze:

Sándor először 1700 nyarán Nagyszombatban és Tavornakon Tholvai Gábortól értesült arról, hogy a nádor tudomást szerzett Rákóczi, Bercsényi és Szirmay titkos összejöveteléről. Pozsonyban Bercsényi hívta őt fel, hogy csatlakozzék a mozgalomhoz és keresse fel Rákóczit. Ő valóban felkereste Rákóczit, aki elsősorban édesanyja és Thököly iránt érdeklődött, majd kifejezte azt az óhaját, hogy bizalmasan kíván vele beszélni. Majd ezeket mondotta: «Íme, mily nyomorúságos állapotban van Magyarország és a magyarság, mégis csak gondolkozni kellene azon, hogyan lehetne végét vetni a nyomorúságnak.» Kzt mondotta Rákóczi állítólag Sándor Gáspárnak. A beszélgetés félbeszakadt, Sándor hazament, de Bercsényi újból meglátogatta, hogy csatlakozásra bírja. Sándor kijelentette volna Bercsényinek, hogy szerinte sem Franciaországtól, sem Lengyelországtól, sem a töröktől ne reméljenek támogatást és ne számítsanak az ő közreműködésére sem. Bercsényi ismét felkereste őt nyitrai megyei birtokán s akkor előadta neki, hogy van egy külföldi emberük, akit Franciaországba küldtek, s aki azzal a jó hírrel jött vissza, hogy a francia király 400,000 forintot ígért és szerinte (Bercsényi szerint) Lengyelországból elegendő zsoldost lehetne behozni. Sándor (saját vallomása szerint), Bercsényi előadásán nevetett s kijelentette, hogy Franciaországtól ekkora segítséget várni nem lehet. Ekkor Bercsényi felkérte őt egy felkelés szervezésének összeállítására' amit ő megtagadott. Bercsényinek arra a kijelentésére, hogy az ő nevét már kiküldték Franciaországba, mire vár hát? ezt felelte: «Ha az én nevemet is elküldtetek, és pedig az én hírem és akaratom nélkül, akkor vigyen el benneteket az ördög!» Végül megjegyezte Sándor, hogy Erdély nélkül semmire sem mehetnek és e nélkül se Franciaországtól, se Lengyelországtól támogatást nem remélhetnek.

Sándor, amint látjuk, jól bemártotta Rákóczit és még talán jobban Bercsényit. Új és fontos adat volt szóbeli előadásában az, hogy Széchenyi érsek, Szirmay és Bercsényi között formális szövetség is létesült és hogy Szirmay őt is hívta Felsőmagyarországba s ő e meghívásnak eleget tett. Vallomásai főleg azért fontosak, mert megerősítették Longueval jelentéseit. Vallomásaiból a bizottság meggyőződött arról, hogy Rákóczi és Bercsényi valóban felkelést szerveztek és összeköttetésben állottak Franciaországgal. Most már a vizsgálóbizottság lelkiismerete nyugodt volt, hiszen mindezt nem egy megfizetett aljas jellemű kém, egy agent provocateur jelentéseiből tudják, hanem egy magyar úrnak, egy volt kurucnak önkéntes vallomásaiból. Az udvar hálás volt Sándor Gáspárnak: 1706-ban bárói diplomát kapott, amely szokatlan melegséggel emlékezik meg érdemeiről.

Ugyanazon a napon, amelyen Sándort kihallgatták, Rákóczi írásban

tiltakozott Longueval vádjai ellen. Kijelenti, hogy mindaz, amit Longueval állít, még csak nem is valószínű. Ő nem él szegénységben, nincs benne nagyra-vágyás, a németeket sem gyűlöli, hiszen köztük nőtt fel, hazájához sem ragaszkodik, mert birtokait kész volt más országokban levő birtokokért elcserélni, vallási, vagy családi sérelmei nincsenek, semmi oka sem volt tehát arra, hogy ilyen bűnt elkövessen. Nem felel meg a valóságnak Longuevalnak az az állítása sem, hogy Szirmayval együtt volt Ungváron. A francia levelek megírásáról, őrzéséről tett kijelentései merő koholmányok. Longueval vallomásai nem érdemelnek tehát hitelt s tiltakozik az ellen, hogy a kijelölendő bíróság a kapitány állításainak nagyobb hitelt adjon, mint az ő kijelentéseinek. Mondanunk is alig kell, hogy Rákóczi egy kis «reservatio mentalis»-szal élt, de erre el volt szánva. Tudta, hogy ő igazságos ügyet véd. Egy olyan őszintén vallásos léleknek és idealistának, aki eszményi célokért és hazája törvényeinek megvédéséért akart síkra szállani, ezt nem lehet bűnül felróni. Rákóczi elkeseredését fokozta az, hogy őt, mint birodalmi herceget és magyar főurat, olyan bíróság elé állították, amely az ő porében törvény szerint nem volt hivatva dönteni.

A bizottság ezzel befejezte munkáját. A vizsgálat eredményének a felhasználásáról a bíróság döntött. A bírói széket I. Lipót 1701. augusztus 16-án gróf Buccelleni elnöklete alatt a haditanács tagjaiból és az alsó-ausztriai helytartóság tanácsosaiból állította össze. A vád képviselőt dr. Hoche Márton kamarai tanácsosra bízta, aki a vádindítvánnyal már 1701 október elején elkészült. A vádindítvány hivatkozva Rákóczi elfogott leveleire, Longueval esküvel erősített állításaira, Sándor Gáspár írásban szóváltott kijelentéseire, beigazoltnak látván a pártütés és felségárulás bűnét, a fő- és jószágvesztést javasolta.

A vádindítványt átadták Rákóczinak, hogy mint vádlott, hat hét és három nap alatt nyújtsa be kifogásait és 8 napon belül nevezze meg ügyvédjét, aki őt a iudicium delegatum előtt képviselni fogja. Ezzel a vizsgálóbizottság működése végetért. Ítélethozatalra nem került a sor, mert Rákóczi november 6-án kimenekült a bécsújhelyi börtönből. Ítéletet már távollétében, 1703 április 30-án hoztak és a vádirat szellemében fej- és jószágvesztésre ítélték. Végrehajtották volna-e az ítéletet, vagy talán megmenekült volna Rákóczi befolyásos rokonainak, s a külföldi udvaroknak közbenjárásával? Annyira félték tőle, annyira gyűlölték, hogy ez nem valószínű.

SZÖKÉSE ÉS MENEKÜLÉSE.

Rákóczi kiszabadítása végett felesége, főrangú rokonsága, a külföldi udvarok, melyekhez rokoni kötelékek kapcsolták, minden emberileg lehető megtekett Lipótnál. De nem volt reménye arra, hogy a bíróság felmenti. Idegenekből álló vészbíróság elé került, amely nem ismert irgalmat, amely végrehajtó közege volt egy érzéketlen hatalomnak. Rákóczi tudta ezt és

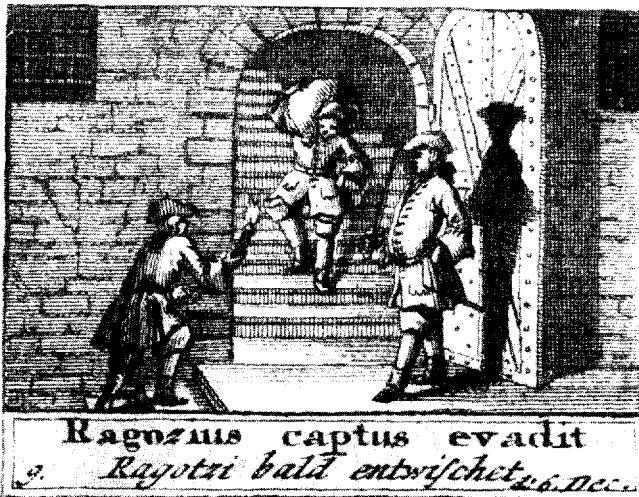
készült a halálra. Vigasztalónak Sagel jezsuita atyát adták melléje, ami úgy látszik nagy szerencséje volt. Sagel atyát lelke mélyéig meghatották Rákóczi gyónásai, látta, hogy egy tisztalelkű, eszményekért küzdő ember és írt Menegatti Ferenc jezsuitának, Lipót gyóntatójának és Wolf páternek, aki Menegattinak volt az elődje. Semmi lehetetlenség nincs abban, hogy kiszabadulását főleg a vele rokonszenvező jezsuita atyáknak köszönhette. Lehmann kapitány most már jól bánt vele, nagyobb szobát kapott, amelyben misét is tarthattak, megengedték neki, hogy olvasson, mire behozatott egy csomó tudományos könyvet, s elkezdte tanulmányozni a magyar törvényeket.

Hosszú töprengés után rájött arra, hogy életét csak egy módon mentheti meg: szökéssel. Nem kis meglepetésére Lehmann október 10-e táján egyszer csak azt közölte vele, hogy szökési terveit elősegíti. Mi történhetett itt, ki beszélte rá a porosz kapitányt, nem tudjuk. Lehet, hogy Wolf atya nyerte meg; csak azt tudjuk biztosan, hogy segített neki az ifjabb Lehmann, a porosz századosnak zászlótartó öccse és Kertzel András Adalbert hadnagy, kinek rokona Kertzel ezredes, Lehmann feljebbvalója volt. Amikor Lehmann a meglepő kijelentést tette előtte, színleg vonakodott, nem tudhatta, hogy nem valami kelepccébe akarják-e csalni, de lassanként meggyőződött róla, hogy az ajánlat nem cselszövény.

Többféle szökési terv merült fel, míg végre kieszték a legjobbat. Maga a szökés izgalmas, szinte regénybe illő történet, s végrehajtásához Rákóczi elszántságára és lélekjelenlétére volt szükség. Maga Lehmann adott neki kalapácsot és fogókat, hogy az ablakrostélyt áttörhesse. Miután feleségétől, aki Lehmann segítségével parasztasszonynak öltözve jutott be a várba, érzékenyen elbúcsúzott, dragonyoskatonának öltözve november 6-án éjjel kimenekült a várból. Apródjával, Berzeviczyvel és a fiatal Lehmannal nagy ügyel-bajjal kijutottak a városból is és onnét kocsin, melyet Rákócziné készített elő, a Fertő mocsarai felé menekültek. November 7-én értek Nezsiderbe és Somorjánál átkelve a Dunán, átmentek a Csallóközre és Cseklésztől fogva postakocsin haladtak tovább. A Felvidéken már könnyebben elkerülhették a kószáló német katonákat és minden nagyobb nehézség nélkül eljutottak Podolinba, ahonnét egy öreg piarista tanár segítségével a Kárpátok hágoín keresztül szerencsésen kijutottak Lengyelországba.

Rákóczi szabadulása Bécsújhelyen, de még inkább Bécsben rettentő riadalmat keltett. Nem érthették meg sehogyan sem, hogyan szökhetett meg a leggondosabb és legszigorúbb őrizet mellett. Ezen a kérdésen sokat töprengtek akkor Bécsben és töprenghetünk rajta még ma is. Nem tudjuk kinek a műve volt: feleségéé, a jezsuita atyáké, kik őt, mint jó katolikust szerették, vagy magáé a tragikus véget ért Lehmanné, aki önzetlenül feláldozta magát Rákócziért? Akkoriban azt is hitték, hogy talán Lipót császár titkos utasítása volt. Volt-e a menekülésben szerepe pénznek, vagy talán csak a nagybefolyású rokonoknak, a porosz királynak, XIV. Lajosnak; ki tudja? Maga

Rákóczi Wolf jezsuita atyának tulajdonította, szinte csodával határos menekülését. Lehmann kapitánynak, a derék porosz tisztnek Rákóczi iránt való szeretete a szökésben egészen gondviselészerű mozzanat. A menekülés nagy esemény volt, amely az eseményeknek lavináját indította meg. Ha Rákóczin végrehajjták a rendkívüli bíróság ítéletét, aligha van magyar felkelés, amelynek megindításához a különben oly kiváló Bercsényi nem lett volna elegendő. Lehmann kapitány csak a harmadik nap tett a szökésről hivatalos jelentést, amivel magára terelte a gyanút. Azonnal letartóztatták. Megtalálták a börtönben Rákóczinak három levelét, melyek közül egyet a császárhoz, egyet a császárnéhoz, egyet az ifjabb József királyhoz intézett, melyekben elmondja.

Rákóczi menekülése a börtönből.

hogy öt magyar törvények félredobásával akarták elítélni. Hivatkozott több magyar törvényre, köztük az 1687. évi 6. te.-re és látván, hogy birtokait már előre lefoglalták, arról kellett meggyőződnie, hogy öt erőszakkal el akarják vésztetni. Sok embert fogtak rögtön gyanúba, köztük elsősorban Rákóczinét; Lehmann, aki fejével lakolt Rákóczi megszöktetéséért, a hatalom pribékjei kínzásokkal akarták vallomásra bírni, de csak annyit vallott, hogy zászló-tartó öccse bírta őt rá Rákóczi kiszabadítására. A kurucok később egyik sikeres ausztriai betörésük alkalmával azzal rótták le hálájukat az önfeláldozó porosz tiszt iránt, hogy szétdarabolt holttestéből egy darabot nagy tisztességgel eltemettek. Özvegyének Rákóczi tízezer tallért juttatott. Rákóczi gazdagon megjutalmazta összes jötevőit, a hatalom viszont Longuevalnak, az aljas jellemű kalandornak adott nagy birtokot Horvátországban.

Rákóczi feje a bécsi kormány busás jutalmat tűzött ki, de nem akadt vállalkozó, aki őt élve, vagy halva kézrekerítse. Tudta, hogy keresik és üldö-

zik, ezért Lengyelország földjén nagyon óvatos volt. Bercsényi majdnem áldozatul esett orgyilkosok merénletének; — az orgyilkosság ennek a kornak bevett harci eszközei közé tartozott. November közepén érkezett meg apródja és az ifjabb Lehmann kíséretében Krakkóba, ahol levetette az ütött-kopott dragonyosuniformist és francia ruhába öltözött. November 17-én indult Varsóba, ahová három hét múlva érkezett és azonnal összeköttetésbe lépett Du Héron francia követtel. A lazaristák kolostorában találkozott össze legjobb barátjával, tanácsadójával, aki már félév óta lengyel földön tartózkodott, gróf Bercsényi Miklóssal.

Külön meg kell emlékeznünk Bercsényi nagyarányú tevékenységéről. Lengyelországba való menekülése után a gróf buzgón dolgozott a felkelés előkészítésén. Éles esze jól látta a helyzetet, ismerte II. Ágost király gyengéit, bajait, uralkodói ambícióit. A célja volt bekapcsolni a magyar ügyet Lengyelország ügyeibe, kihasználni az általános helyzetet Magyarország javára. Bercsényi igen józan politikus volt; nem akarta Magyarországot belevinni kalandba, jól tudván azt, hogy a rengeteg vért vesztett magyarság egymagában gyenge arra, hogy Bécs uralma alól felszabaduljon. Bielany-ban, egy kolostorban magával a királlyal tárgyalt és miután megismertette vele Magyarország szomorú helyzetét, felajánlotta neki a magyar koronát, ha a Habsburgoktól megszabadítaná Magyarországot. Bercsényi néhány hónap alatt sok emberrel összebarátkozott; megismerkedett és szoros barátságot kötött Mencsinszky ezredessel, akinek testvére volt a wjeluni sztároszta, a leggazdagabb és legtekintélyesebb lengyel főurak egyike. Megismerkedett Du Héron francia követtel, az agilis diplomatával, és ettől fogva együtt szőtték a terveket. «Mindezt csak oly éles kombináló ész, oly ékesszóló rábeszélő tehetőség, megnyerő előkelő modor és oly csüggedést nem ismerő tetterő bírhatta létrehozni, aminő e rendkívüli férfiúban lakott.» — írja túlzás nélkül Thaly Kálmán. Bercsényi ismeretséget kötött a lengyel vezető nagyságok közül Sobiesky Konstantin herceggel, Radziejowskival a primással, Jablonovski herceggel, Lubomirska Ilona hercegnővel.

Du Héron, XIV. Lajos követe, nagy jövőt látott egy magyar felkelésben és rá akarta venni Ágost királyt, hogy támadja meg Lipót császárt és ő közbejárna a svédeknél, akik Lengyelországot fenyegették. A király nem volt határozott jellem és mindenben mindenható miniszterének, a korrupt Beuchlingnak a tanácsa szerint járt el és ezért ígéreteire vagy kijelentéseire terveket építeni nem igen lehetett. Du Héron mégis összehozta a királyt Bercsényivel, aki ékes beszédével már szinte Nagy Lajos három tengertől övezett birodalmát vetítette az ambiciózus lengyel uralkodó lelkeszemei elé. Bercsényi terve, amit előzőleg jól meghányt-vetett Du Héronnal, egészen reálisnak látszott. Az alap gondolat az volt, hogy a XIV. Lajossal szövetkezett Lengyelország — ha Franciaország Svédországot csendre inti — egy-kettőre lehengereli Ausztriát, s akkor felszabadul Magyarország és Erdély és a dús jutalom Ágost számára Szent István koronája lesz. A tervek, melyeket Bercsényi nem mindennapi

diplomataképességre valló ügyességgel szőtt, szépen indultak meg. Arról volt szó, hogy Ágost szövetségre lép XIV. Lajossal és az új spanyol királlyal, Lajos, mint közvetítő lecsendesíti a fenyegetődző Svédországot, erre Ágost

XIV. Lajos.

hadat üzen és bevonul Sziléziába. Másrészt: egy lengyel csapat betör Kassa irányában Felsőmagyarországra, Thököly pedig megindul Erdély bérci felé. A háromfelől szorongatott I. Lipót a legkétségbeejtőbb helyzetbe kerül. Abban az esetben, ha XIV. Lajos még nem akar Lipót császárnak hadat üzeni, arra kéri, hogy nagyobb csapattal támogassa Agostot, — így

gondolták el Bercsényi és Du Héron. A királyban megvolt a hajlandóság, és annyira megtetszettek neki Bercsényi tervei, hogy a Bécs ellen indítandó hadjárat biztosítottak látszott. Semmi sem lett volna könnyebb, mint fellázítani kívülről az agyonzaklatott és a végsőkig elkésérsített Magyarországot, de Bercsényi nem akart addig magyar vért áldozni, míg nem biztos a külföldi segítség. Du Héron nagyobb jegyzéket küldött Parisba a királynak, amelyben Bercsényi terveit ismertette és úgy jellemzi a magyar főurat, mint jó hazafit és mint igen komoly, a dolgokat jól látó, megfontolt embert. XIV. Lajos válasza azonban egyszeriben lehűtötte Bercsényi és Du Héron reményeit. Lajos tartózkodó választ adott; úgylátszik, még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy Lipót császárnak hadat üzenjen. De Du Héron nem nyugodott, elküldte a királynak Bercsényi emlékiratának kivonatát. Ez az emlékirat kitűnő, szinte klasszikusan megfogalmazott helyzetkép Magyarország akkori állapotáról. Részletes haditervet tartalmaz és még a gazdasági előnyöket is ismerteti, amelyek Lengyelországra hárulnának a Magyarországgal való közös vámterület esetén. Hivatkozva Nagy Lajos letűnt birodalmára, kifejti Bercsényi, hogy egy magyar-lengyel szövetséges birodalom milyen előnyöket rejteget az általános európai helyzet szempontjaiból. Benne van Bercsényi egész politikai szemlélete, amely teljesen azonos Rákócziéval és ezt röviden így foglalhatjuk össze: elszakadni a némettől, mert az álnok és megbízhatatlan, azonkívül a magyar nemzet megsemmisítésére tör; ki kell egészíteni Magyarországot az északi hatalommal, a magyar nemzettel mindig barátságban élő lengyelrel. Nem egyéb ez, mint a régi, Anjou-korbéli koncepció felújítása. Bercsényi emlékiratában ismertette még a magyar közjogot; kifejtette, hogy a törvényeket megtartó király milyen tekintély, beszámolt a magyar király jövedelméről, koronajavakról, stb. XIV. Lajos azonban még mindig korainak ítélte a fegyveres fellépést, s e miatt Bercsényi tervezett párizsi útja is elmaradt. Közben Strattmann, az osztrák főminiszter elhelyezte ellenaknáit Bercsényi és Du Héron tervei ellen. Ez a kor különben is a diplomáciának valósággal fénykora és a siker eszközei teljesen macchiavellisztikusak. A tehetséges diplomatáknak akkor uralkodóik szeszélyeivel kellett megküzdeni. A siker legfőbb eszköze a rábeszélőtehetség, a helyzetek, az emberek ismerete. Ma közvéleménnyel kell a diplomáciának megküzdeni, akkor a felelőtlen uralkodók akarathatározását kellett befolyásolni. Ágost király gyengeakarú, határozatlan ember volt, sokszor kész eszköz megvesztegetett miniszterének Beuchlingnak a kezében. Du Héron kezdte már elveszíteni a bizalmát a királyban s már arra gondolt, hogy XII. Károly svéd királyt kell támogatni, aki detronizálni akarta Ágostot, azután olyan királyt ültetni Lengyelország trónjára, aki majd magáévá teszi Bercsényi elgondolását. Eközben a svéd király megindult, elfoglalta Livóniát és országába bekebelezte. Beuchling ekkor sarkára állt és rávette Ágostot, hogy, mint szász király Lipót császárral szövetkezzék Svédország ellen. Bercsényi és Du Héron szép tervei tehát egylőre kútba zuhantak.

Bécsben nagyon félhettek Bercsényitől, a bujdosó magyar főúrtól. A kormány kiadatását is követelte, Esterházy nádor pedig azt az eszmét vetette fel, hogy⁷ nem volna-e helyesebb amnesztiával és lefoglalt birtokainak visszaadásával hazacsalni Bercsényit. A bécsi kormánykörök valóban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Bercsényi számára kegyelmet eszközöltetnek ki a császárnál és birtokait visszaadják. Strattmann főminiszter azonban egy más eszközt is tartogatott Bercsényi megsemmisítésére. Beuchling novemberben azt üzentte Bercsényinek, hogy Thökölynek egy titkára Czenstochowában tartózkodik és fontos volna, hogy Bercsényi vele tárgyaljon. Bercsényi elindult Varsóból és szerencséjére lengyel barátai néhány megbízható embert adtak melléje. November 13-án sötét erdőn mentek keresztül, a Rawa melletti Studzianeknél, amidőn egyszerre dragonyosok rohanták meg őket. Bercsényit csak lélekjelenléte és lengyel szolgájának segítsége mentette meg a fogságtól, vagy a haláltól, és a közeli falu papjának a segítségével, aki őt üldözői elől két napig rejtegette, visszamenekült Varsóba, ahol a francia keresztes barátok missziójának zárdájába rejtőzött. Itt találkozott Rákóczival, aki november 22-e körül érkezhetett meg Lengyelország fővárosába.

A FELKELÉS DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE LENGYELORSZÁGBAN.

Amikor Rákóczi Lengyelországba érkezett, a külpolitikai légkör a magyar ügy szempontjából nagyon borús volt. A miniszterek pórázán járó lengyel király, aki kezdetben Bercsényi terveit annyira lelkesedett, közeledett a császárhoz, I. Lipóhoz és még szerencse volt, hogy nem utasította ki Lengyelországból Rákóczit és Bercsényit. Du Héron a magyar bujdosóknak egyelőre azt a tanácsot adta, hogy legjobb lesz, ha megnyerik ügyüknek Radziejowski bíbornokot, Lengyelország primását. Az ő ajánlólevelével mentek Lowicz várába és Rákóczi meg is nyerte a különben önző és jellemtelen egyházfő tetszését. A lengyel primás azonban, aki már tudta, hogy királya Lipót császárhoz pártolt, nem sok jóval kecsegtette Rákóczit és Bercsényit, akik november 30-án már ismét Varsóban voltak és folytatták a francia követtel megkezdett tárgyalásokat.

Varsóban nem volt tanácsos sokáig maradniok, mert életük Strattmann és Beuchling fogdmegjei miatt egyáltalában nem volt biztonságban. Du Héron ajánlatára a magyarbarát Mencsinszky sztaroszta vendégbarátságát vették igénybe, aki a Varsótól 40 kilométernyire levő Minszk várát ajánlotta fel nekik. Du Héron buzgalmát végre kézzelfogható siker koronázta; többszöri sürgetéseivel elérte uralkodójánál, XIV. Lajosnál, hogy Rákóczinak és Bercsényinek pénzsegélyt utalt ki. (1702. január 26.) Minszkben négy hetet töltöttek, karácsonykor már Varsóban voltak és maga a francia követ kísérte el őket a híres szépségű és a politikai kérdésekben nagyon befolyásos Lubomirszka hercegnőhöz, Sieniawski feleségéhez. A hercegnő megígérte,

hogy gondoskodni fog biztonságukról, s egy jól elrejtett tartózkodási helyet szemelt ki Rákóczinak és Bercsényinek Galícia egyik hatalmas sűrű erdő-ségében, a moscsenicai erdőben, ahová az 1702-i év első napjaiban érkeztek.

Itt mindjárt az első napokban igen nagy meglepetés érte őket. Szalontai János, a tokaji felkelők egyik vezére, aki annakidején az üldöző németek elől szerencsésen egerutat vett és az Erdős-Kárpátokon keresztül Bukovinába, onnét Thökölyhez menekült, hosszú bolyongás után rábukkant Rákóczira és Bercsényire a lengyel főúr elrejtett várában. Szalontai, aki Erdélyt, az Alföld egy részét és Észak-Magyarország jelentékeny részét bejárta, részletesen beszámolt Rákóczinak és Bercsényinek a Magyarországon uralkodó állapotokról, s a kirobbanás előtt álló elkeseredésről. Előadta, hogy a nyomor óriási, az elégedetlenség szörnyű és elérkezett az idő a felkelés megkezdésére. Az országban német katona kevés van. A császár az olaszországi háború miatt a csapatok nagyrészét kivonta Magyarországból és egy igen kis erő, 4—5000-ember elegendő volna a betöréshez, mert rögtön csatlakoznék hozzájuk az egész nép. Rákóczi és Bercsényi a bujdosó kurucot alaposan kikérdezték és világos képet alkothattak maguknak a magyarországi helyzetről. A felkelést azonban nem merték megkockáztatni. Mindketten szigorúan ragaszkodtak ahhoz a régi felfogásukhoz, hogy Magyarországon idegen segítség nélkül semmihez sem szabad kezdeni. Rögtön összeköttetésbe kellett lépniök a francia követtel, Du Héronnal és tisztázni minden részletkérdést: magát a francia segítséget és a trónkérdést arra az esetre, ha sikerül elfoglalni Magyarországot és elszakítani Ausztriától.

Du Héron újból több jelentést menesztett Párizsba és konkrét javaslatot tett XIV. Lajosnak. Rákócziék Szalontait azzal az utasítással küldték vissza Magyarországra, hogy ott csillapítsa le a lázongó lelkeket és Magyarországon addig ne kezdjenek semmit, amíg nincsen biztosítva valamilyen formában XIV. Lajos segítsége, mert egy hebehurgyán elkezdett és sikertelen felkelés végzetes veszedelembé dönthetné az országot. Szerencsére XIV. Lajos, aki eddig minisztere javaslatait csaknem ridegen elutasította, már megváltoztatta a nézeteit és Du Héron legutóbb előterjesztett javaslatára adott válasza már jóakaratot és a segítségre való készséget árult el. A «napkirály» nézeteit a közbejött események változtatták meg: 1702. május 2-án Lipót császár megüzente neki a háborút. XIV. Lajos most már nem ragaszkodott úgy, mint eddig, a legitimitás elvéhez. Megígérte támogatását, ámde ismerni akarta mindenekelőtt a magyar felkelővezérek részletes terveit. Du Héronnak adott válaszában azt is óhajtotta, hogy nyerjék meg a francia ügynek a svéd királyt, XII. Károlyt és beszéljék rá a Szászországba és Csehországba való bevonulásra.

Rákóczinak és Bercsényinek nem volt sokáig maradása Moscsenicában sem; itt is felfedezték őket Strattmann, kémei. Először a palatínus drikovi kastélyába, majd a magyar határtól mindössze 130—140 kilométernyi távolságra lévő Brzezany várába menekültek. Rákóczi itt mint francia hadmérnök,

Bercsényi pedig mint német építésmérnök szerepelt, s mind a ketten résztvettek a várépítés munkálataiban. A francia követtel továbbra is szoros kap-

Sieniawski felesége.

csolatban maradtak és közvetítésével április elején válaszoltak XIV. Lajosnak arra a levelére, amelyben a részletes terveket kérte. Válaszuk úgy szólt, hogy ők hazájukat akarják felszabadítani és olyan királyt ültetnének Magyar-

ország trónjára, aki a francia király beleegyezését megnyeri. Ezért azt kéri XIV. Lajostól, hogy küldje el egyik alkalmas tábornokát a csapatok vezetésére és áldozzon legalább 400,000 tallért erre a vállalatra, mert ha ezt megteszi, milliókat takarít meg Olaszországban. Ha a háború legkésőbb 1702 tavaszán, vagy a nyáron kitör, a magyarok Villars francia tábornok és Miksa Bmánuel bajor hadával Bécsben találkozhatnak és ebben az esetben XIV. Lajos diktálhatja a békét I. Lipótnak. Du Héron 1702. április 8-án azt jelentette királyának, hogy a betörés már augusztus i-én megtörténhetik. «Felségednek valamennyi híve megvan itten győződve, hogy Felséged az ausztriai ház hatalmát semmivel sem korlátozhatja gyökeresebben, mint hogyha a magyaroknak segedelmet nyújt», — írja Du Héron.

A nem mindig szerencséskezű magyarbarát francia diplomatának ez volt az utolsó tette Rákóczi, Bercsényi és a magyar ügy javára. Amióta a habozó, gyengeakarátú Ágost király átpartolt I. Lipóthoz, Strattmann és Beuchling összeesküdtek Du Héron ellen. Mi történt, azt nem lehet biztosan tudni; lehetséges, hogy a francia diplomatának elfogott levelét bontották fel, azonkívül őt is kémek környékezték. Csak az az egy biztos, hogy Reuchling azt a nem alaptalan vádat emelte ellene, hogy a svéd királlyal szövetségben a lengyel király ellen, mire királyi parancsra elfogták és kiutasították az országból.

Történéseink Du Héron érdemeit nem túlozták. Talán Rákóczi és Bercsényi személyes hatása alatt szinte alig érhető buzgalommal és odaadással karolta fel a magyar ügyet, azt mondhatnánk, felfedezte Magyarországot XIV. Lajos és Franciaország számára. Ha ő nincs, ha ő nem közvetíti Bercsényi és Rákóczi leveleit, üzeneteit, terveit XIV. Lajossal, a magyar szabadságharc talán ki sem tört volna. Teendőinek végzésével Bonnac narqui danzigi francia konzult bízta meg, akinek Du Héron, mielőtt lengyel földről távozott volna, a lelkére kötötte a magyar ügy támogatását.

Lengyelország a francia diplomata kiüldözése után fenekestől felfordult. XII. Károly svéd király, az «északi Nagy Sándor», Litvániából Varsó ellen indult, Ágost hadait szétugrasztotta, maga Ágost király először Krakóba, onnét Szendimirba menekült. XII. Károly Clissow-nál újból megverte az egyesült szász-lengyel hadsereget, elfoglalta Krakót és Ágost lengyel királyt Posenba kergette. Lengyelország a szélső rendi demokráciának ebben az időben már minden átkát érezte, s minthogy hiányzott az összefogó erős akarat, a nemesség pártokra, csoportokra szakadt szét és a törvényes rend teljesen felborult. Rákócziak és Bercsényinek az volt a nagy szerencséjük, hogy barátjuk Sieniawski palatinus és főleg Lubomirska hercegnő kitartottak mellettük, de biztonságuk, életük így is állandóan veszélyben forgott. A bécsi udvar a lengyelországi zavarokat megkísérelte felhasználni Rákóczi és Bercsényi megsemmisítésére. Maga Rákóczi beszéli el emlékirataiban, hogy Lipót király sógora vSobieski Jakab herceg 50,000 aranyat ígért egy lengyel főúrnak, ha a bujdosó magyarokat megöli. De az elárulta titkát Sieniawskinak. A pala-

tinus, aki az ország egyik katonai vezetője volt, vigyázott, hogy vára Ágost király, vagy a császáriak kezére ne jusson és Brzezanyt csapatokkal megerősítette, Rákóczit és Bercsényit pedig figyelmeztette, hogy a várat csak nagyobb őrség kíséretében hagyják el.

Strattmann főminiszter és az udvar nagyon félhettek a két hazátlan magyar főúrtól, akikkel uralkodók, diplomaták úgy tárgyaltak, mint egy jelen-

tékeny, számottevő hatalom képviselőivel. Rákóczi és bercsényi szerepe az emigráns Kossuthéra emlékeztet, akivel III. Napóleon császár és Cavour ültek le a tárgyalóasztalhoz. Ebben az időben valóban ők voltak Magyarország. Strattmann miután meggyőződött arról, hogy erőszakkal, orgyilkossággal nem jut célhoz, megpróbálta őket megpuhítani s Sieniawskival azt az üzenetet küldte Rákóczi-nak, hogy amnesztiát kap, visszaadják összes birtokait, csak térjen vissza Magyarországba. Maga Rákóczi ezt írja: «Nem tartam tanácsosnak a pusztá szavaknak hitelt adni és újból visszakerülni az ausztriai ház körmei közé. Különb is az okok, amelyektől indítatva a francia királynak Longuevaltól levelet írtam volt, meg fennállottak.» Az 1702. esztendő a súlyos aggodalmaknak, fel-felvillanó reményeknek és erős megpróbáltatásoknak az eszten-deje volt. Annyi bizonyos, hogy a két menekült magyar főúr állandó aggodalomban tartotta a nagyhatalom Ausztriát és a német-római birodalom császáriját.

Lengyelország fel volt dűlva és Nyugat-Európában egymásra torlódtak a nagy események hullámai. Magyarországról a legrosszabb hírek érkeztek, ők maguk állandó veszélyben forogtak, de azzal a reménnyel eltelve, hogy közelget a tettek órája. A spanyol örökösödési háború, a vesztfáliai béke óta

Krakó a XVII. században.

az első európai világháború, amely 1702-ben kitört, óriási terheket rótt Magyarországra. Már a 16 éves török háború költségei is rettentően megviselték Magyarországot, amely pénzügyileg, gazdaságilag Nyugat-Európa mögött messze el volt maradva. Primitív állattenyésztő ország lett Magyarország a török kiűzése után és jövedelmi forrásai igen csekélyek. De a bécsi kormány az adókat folyton emelte. Lipót az eg}7enes adókat 2 millióról 4 millióra forintra emelte fel és két német ezred állandóan azzal volt elfoglalva, hogy az adókat a parasztságtól behajtsa. 1702-ben rótták ki az országra az igen terhes fogyasztási adót és ugyanakkor a sót annyira megdrágították, hogy a szegény nép meg sem vehette. A zsoldos hadseregek fenntartásához ebben az időben rengeteg pénz kellett és ezeknek költségeit csak a merkantilista rendszer alatt felvirágzott nyugat-európai államok bírták, de nem a szegény Magyarország, melynek számottevő ipara, kereskedelme alig volt és a folyton tartó harcokban ügyis kimerült. Lipót elzálogosította a német lovagrendnek a Kiskunságot, a végbeli katonákat, akik a török időkben adómentesek voltak, súlyos adókkal sújtotta, amikor pedig a szokatlan tehernek ellenszegültek, a bécsi kormány német katonákat küldött a nyakukra. Többmillió kölcsönt vett fel Lipót egyik házi bankárjától Rákóczi lefoglalt javaira is.

Bonnac marquis.

Az evangélikus híveket arra kényszerítették, hogy a plébánosoknak adót fizessenek. A bécsi kormány mindezt akkor tette, amikor Nyugaton dúlt már a háború és érdeke lett volna, hogy az országban belső békét teremtsen. Közmunkával, fuvarozással agyonzaklatták a népet és mindezek tetejébe jött 1702 óta az addig ismeretlen véradó: a katonafogdosás. Nyolc huszár- és négy gyalogezredet akartak felállítani Magyarország területén, a toborzás azonban a lakosság elkeseredése miatt nem ért el sikert.

Rákóczi a francia udvarral Du Héron elűzetése után is állandóan tárgyalt. Utódában Bonnac marquisban szintén igen jóakarátú közvetítőre talált. A magyar ügy talán senkinek sem köszönhet annyit, mint a tehetséges, ügybuzgó Bonnac marquisnak. Közben egy új, váratlan eset az események kerekét

meglendítette: 1703. márciusában egy Pap Mihály nevű munkácsi nemes és Bige László, Thököly egykori hadnagya bejutottak Brzezany várába Rákóczihoz és Bercsényihez. Botjukból levelet szedtek elő, amely Rákóczi jobbágyainak üzenetét tartalmazta. A jobbágyok jelentették uruknak, hogy a nép készen áll a felkelésre, csak őreá vár és őbenne van minden reménye. A jobbágyok küldöttei előadták, hogy Esze Tamás, Rákóczi tarpai jobbágya többek segítségével már megszervezett egy nagyobb csapatot és követeket küldött Thökölyhez, Petróczy Istvánhoz, hogy siessenek segítségükre és hozzájuk való csatlakozásra szólították fel a nemességet is. Rákóczi, kinek egyetlen szavára lángba borult volna az ország, még nem merte megindítani a felkelést, mert külföldi segítség nélkül a vállalkozást végzetesnek és kockázatosnak tartotta. Klóbb biztos ígéretet akart kapni a külföldről. Egy ügyes, megbízható lovászt, Barvinszkyt küldte haza a jobbágyok küldötteivel együtt, azzal az üzenettel, hogy ő még él, nem hagyja el népét, de az várjon még egy kissé türelemmel addig, míg ő jelt ad nekik a felkelésre. Március 17-én Bonnac útján újból sürgős előterjesztést intézett XIV. Lajoshoz, akitől a következőket kérte:

II. Ágost lengyel király.

A háború megkezdése végett Danzigban legyenek készen a műszaki tisztek, a pénz és mindennemű fegyver. Bírják rá a lengyel főurakat 4000 lovas és 4000 gyalogos átengedésére, hogy azokkal Rákóczi Magyarországra betörhessen. Minthogy az országból a császári seregek nagyrésze kivonult és a helyőrségek gyengék, a várakat a felkelő nép és a nemesség könnyűszerrel elfoglalhatja, akkor Rákóczi egyesül a bajor választó seregeivel, amelyek akkora már Passaut és Linzet megszállják. Arra kérte még a francia királyt,

hogy bírja rá a törököket, hogy az adjon Thökölynek nagyobb segítséget az Erdélybe való betörésre. «Őfelsége mihamar tapasztalni fogja e hadi vállalat komolyságát és hatását és annak haszna mellett a saját dicsőségét is öregbítendi, örökös hálára kötelez maga iránt egy harcias nemzetet, mely képes lesz Őfelsége törekvéseit előmozdítani a jövőre is», — írja Rákóczi.

Rákóczi trón jel ölt je ekkor már Miksa Emánuel bajor választó volt, a kiváló és szeretetreméltó uralkodó, akit Magyarországon is igen jól ismertek. 1688-ban ugyanis az ő vezérlete alatt foglalták vissza a császári csapatok Belgrádot. Rákóczi kiküldöttje bejárta a beregi, zempléni uradalmakat és 1703 május 10-én a népnek ismét egy kisebb küldöttsége kereste őt fel a lengyel várban és fegyvert meg tiszteket kért tőle, hogy rögtön megkezdhesse a felkelést. Rákóczi nem várhatott tovább; ha tovább vár, a nép elveszti kedvét és később a felkelésnek esetleg nem lesz sikere. Május 12-én Brzezany várában kiadta a felhívást, amelyben a népet Bercsényivel együtt fegyverre szólítják. Pap Mihály, a küldöttség vezetője volt az első, aki felesküdt Rákóczi piros selyem zászlójára, melyet ez a felírás díszített: Cum Deo pro patria et libertate. (Istennel a hazáért és szabadságért!)

A követek eltávozása után Bercsényi Varsóba ment Bonnachoz, hogy előteremtse a felkelés anyagi eszközeit, Rákóczi Holezicára ment, ahol egy Majos János nevű nemes jelent meg nála, ki előadta, hogy a határon több ezernyi fegyveres nép vár rá. Esze Tamás és társai, a jobbágyvezérek semmi-vel nem törődve május 21-én Váriban és Tarpán kihirdették Rákóczi gyűjtő hatású levelét. Május végén már 6000 ember állott készen a támadásra. Rákóczit tehát behívta a nép. Első eset a magyar történelemben, hogy a jobbágyság közös célban egyesült a nemességgel és arisztokrata vezetőivel. Az idegen uralom, a népet zaklató, üldöző külföldi szoldateszka uralmának megdöntésére a jobbágyság nevében a tarpai parasztvezér behívta az ország leggazdagabb és legelőkelőbb főurat, a fejedelmek leszármazottját: Rákóczi Ferencet.

III.

«RECRUDESCUNT...»

A FELKELÉS KEZDETE ÉS SIKEREI. IJEDSÉG BÉCSBEN. AZ ELSŐ BÉKEKÍSÉRLETEK. HEISTER TÁBORNOK. A NAGYSZOMBATI CSATA. LIPÓT HALÁLA. I. JÓZSEF. A PUDMERICI ÜTKÖZET. A SZÉCSÉNYI ORSZÁGGYŰLÉS. A ZSIBÓI CSATA. A KURUCOK DUNÁNTŰLI GYŐZELMEI. A NAGYSZOMBATI BÉKEALKU. A MAROSVÁSÁRHELYI GYŰLÉS.

Rákóczi sokat gondolkozott, tépelődött, s minden lehetőséggel számot vetett, mielőtt a felkelésre rászánta magát. Nem volt lázadó természet, mint Thököly, aki nem egyszer merészen egy kockára tett mindent. Ha élet-történetét megfigyeljük, a neuhausi jezsuita iskolától kezdve a felvidéki parasztlázadásig, azt látjuk, hogy inkább szemlélődő, kutató elme, akinek sok érzéke volt az élet szépségei és örömei iránt; szerette a tudományt, a művészetet. Hitbuzgó keresztény, emberszerető, humánus gondolkodású, távol állott tőle minden forradalmiság. Nem kereste a vezérséget; láttuk, hogy felkínálta birtokai elcserélését is, csak hogy végleg szakítson Magyarországgal. Ha nincsen Kollonics-éra és ha őt magát gyanúsításokkal, üldözésekkel nem zaklatják, mint nagytehetségű ember, egészen más téren keres szellemének kielégülést. Talán író lesz, filozófus, ethikus, vagy talán történétíró. Rettenetes tapasztalatai, az udvar féltékenysége, a Kollonics—Kinszky-féle társaság bosszantásai adtak életútjának egészen más irányt. Ha mindez nincs, Rákóczi, mint fejedelmi utód, uralkodóházaknak rokona, roppant vagyon ura, él az élet gyönyöreinek és saját kedvteléseinek. A felvidéki lesújtó tapasztalatai, a népvégsőkig való elkeseredése, a bécsi kormány égbekiáltó zsarnoksága ébresztették fel benne a hivatástudatot.

Rákóczinál a mozgalom megindításakor erkölcsi és vallásos indító okok egyaránt szerepelnek, ugyanúgy, mint I. Rákóczi Györgynél, vagy Cromwellnél. önző egyéni célok, hiúság, szereplési vágy, teljesen háttérbe szorulnak nála. Ebből magyarázhatjuk bámulatos fegyelmezetttségét: a siker nem teszi elbizakodottá, s a balszerencse sohasem verte le lábáról; soha lélekjelenlétét nem veszítette el egy pillanatra sem. Rákóczi tehát macchiavellista kortársai között, abban a kegyetlen, embertelen korszakban, melyben élt, messze kimagaslik humánus gondolkodásával. Helyesen jegyzi meg gróf Andrássy Gyula Rákóczi jellemrajzában, hogy ő volt mint ember összes kortársai között a

legnagyobb. Savoyai Jenő kiváló ember volt, elsőrangú, hivatásának élő, kötelességtudó katona, de mégis csak zsoldos, a császárnak odaadó szolgája. Hazafiságról fogalma sincs, francia létére harcolt hazája, Franciaország ellen. Rákóczinál már megvan a tudatos hazafiság, ő nacionalista, szinte a szónak mai értelmében, megelőzve majdnem egy évszázaddal korát. Kortársai, a diplomataik, a politikusok, sőt a hadvezérek is, mint Marlborough, kapzsi, haszonleső emberek, legnagyobb részük megvesztegethető jellem.

Rákóczi felkelésének okainál felesleges hosszasan időznünk; a viszonyok fejlődésének természetes eredménye a felkelés. 1526 óta, amikor a magyarság egy része az önálló államiság eszméjét feladta, a magyar politikai élet kettős irányú. Egyik része továbbra is ragaszkodott az állami élet teljességéhez, nem dobta oda az egyre hatalmasodó dinasztiaának a magyarság önálló énjét; a másik rész megelégedett olyan félállamiság-félével. Úgy gondolták, hogy békés együttlétben kell élnünk a hatalmas dinasztiaával, amely mellett a reformáció kitérősekor minden más európai hatalom eltörpült, ez megvéd bennünket a töröktől és minden más ellenségünktől. Amazok, az intranzigensek, többször fegyvert is ragadtak a függetlenség megvédésére, amely az uralkodóház és annak tanácsosai miatt állandóan veszélyben forgott, s ilyenkor a teljes elszakadás gondolatától sem riadtak vissza, mint Bocskay, Bethlen Gábor, Thököly. A magyar államiság teljességének nagy álmodója, Báthory István azt a tervet forgatta fejében, hogy Erdély és Lengyelország egyesített haderejével ver ki törököt, németet és visszaállítja az önálló magyar birodalmat. A megalkuvók között is voltak jó, sőt kitűnő magyarok, mint Esterházy Miklós, a nagy nádor, ez a politika azonban csak ideig-óráig vezetett célhoz. A központi hatalom csak addig tartotta tiszteletben Magyarország törvényeit, s államiságát, míg a magyarságot erősnek látta s félt tőle. Látjuk Lipót korában, hogy Esterházy Pál, a nagy nádor fia, kidolgozott egy szép, haladószelemű reformtervet Magyarország kormányzására, Kollonicsék azonban félredobták, Magyarországot saját módszereik szerint kormányozták, s mindezt a nádor tétlenül nézte. A keleti és a nyugoti magyar, nemkülönbén a katolikus vagy protestáns megkülönböztetés erőszakolt és mesterkél. Az intranzigensek között egyformán találunk katolikusokat és protestánsokat, nyugoti magyarokat és keleti magyarokat. Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Ilona, a két Rákóczi nem erdélyiek s valamennyien jó katolikusok voltak. Vannak meg nem alkuvók, vannak félig megalkuvók és lemondok, s ezek a divatos megkülönböztetések: «keleti magyar», «nyugati magyar», «nagy magyar», «kis magyar» tetszetősek lehetnek, de nincs komoly alapjuk.

A Kollonics-rendszer emberei, akik belesodorták Rákóczit a felkelésbe, korlátoltak voltak. Egy új kormányrendszernek, melynek alapelve volt az ősi magyar alkotmány megsemmisítése, s a rendiség letörése, meg kellett volna magát kedveltetnie a néppel. Lipót kormányai azonban egyformán üldöztek, nyomtak, zsaroltak urat és parasztot. A felkelés okaira azért nem kell külön

A MELITÓSAGOS FEJEDELEM
FELSŐ-VADASZI

RAKÓCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:
Nemzetünknek s' édes Hazánk-
nak a Német Nemzet kegyetlen Ural-
kodása alatt lett, hallatlan meg-nyomo-
-rittatásáru, maga Méltóságos Sze-
-mélyének nagy méltatlan
szénvedésérül,

Es

Az Ausztriai Ház erőszakoskodása
alól való fel szabadulásért fogott Ma-
gyar fegyvernek artatlanságáru, az
-egéiz Keresztvény Világnak
eleibe adatott

MANIFESTUM.

KÖZ TUDOMÁNY TETEL.

*illy elsiben Deák, mostan pedig Magyar
Nyelven, újjonnan közönségéjse
tétetett.*

1704. évi
október 12-én

Nyomt. 1704. E/ztend.

II. Rákóczi Ferenc manifestumának
előlapja (1704.).

A dolgoknak örök emlékeztire!

MEg-újúlunk a ditsőséges MA-
GYAR NEMZETnek régi
febei, és Hazánk meg-febe-
sült szabadságának mostoha
Kézrel ennyszer enyhítettett feb-he-
lye, minekutanna alattomban el-bád-
gyadott tagai, az Ausztriai Háznak Istén
iteltibül való birodalma alatt, féltvén
hogy ép Rélzére-is reá hat a végső ve-
fizedelem, Fegyverrel kíván el-vágtat-
tanni. El-ámúlnak fokaknak elméjek, a'
meg-haborodott orfzagnak vízfontag-
ságos újságátul meg-rettenvén, és hogy
eza' meg nem rontatott, ditsóséggel s'
ízép kies tsendeféggel ennyi fok-ízáz
Eszrendóktul fogván virágzó és fenn
álló Nemzet, máridő folyásával gyáfzos
változásban óltózik, midőn a Világ tsu-
dallya, lokan a Király ellen való hitet-
lenséggel, és támadást indító véle szü-
letett kívánsággal vádollyak, vétkes
vélekedéssel; nem tudván a' dolgokat.
Adgyatok engedelmet igaz fájdal munk-
nak és panaszkodunknak, es egy kevelő
fellyebb emelvén elmékedétfeket, kik-
kel

II. Rákóczi Ferenc manifestumának
kezdőlapja (1704.).

rámutatni, mert ezt maga Rákóczi kifejti remek manifesztumában, a *Recrudescunt*-ban. A külpolitikai előkészítés nagyon jó volt, gondos, körültekintő. A francia és német, most már többszázados ellentét kihasználása önként kínálkozott a magyar nemzeti törekvések céljaira. Franciaország a legnagyobb Habsburg, V. Károly ellen a török szultánnal szövetséget kötött, majd Zápolyaival, a magyar nemzeti királlyal. Ha ebben az időpontban a magyarság egységes akarattal a franciák mellé áll, nemcsak a magyar, hanem valószínűleg az egész európai történelem másképpen alakul. De megegyezett III. Ferdinánd ellen I. Rákóczi György is a franciákkal szövetséget kötött Thököly, szóval, a németellenes magyar nemzeti politikának természetes szövetségese a Habsburgok és a németiség ős ellensége: Franciaország.

Rákóczi 1703. június 7-én, Úrnapiján, megkezdte a szabadságharcot. Híres kiáltványa, a «*Recrudescunt diutina in clytae Gentis Hungariae vulnera*», amelyet a keresztény világ uralkodóihoz s államaihoz intézett, csak később, hét hónap múlva Munkácsról keltezve, jelent meg. Felújultak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei, — mondja a kiáltvány. «Nemzetünk, édes hazánknak a német nemzet kegyetlen uralkodása alatt lett hallatlan megnyomorításáról, maga méltóságos személyének nagy méltatlan szenvedéséről és az ausztriai-ház erőszakoskodások alól való felszabadításáért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáról» szól Rákóczi manifesztuma, amely remekül megfogalmazott, szinte klasszikus írásmű. Nagy erővel, a nemzeti harag és büszkeség hangján, észhez, fantáziához szólva tárja a világ elé a német uralom gyalázatosságait. Az ősi alkotmány és a szabadság szembeállítása a zsarnoki központosító német politikával a manifesztum alap gondolata. Kimondja, hogy a szabadválasztás helyett hogyan hozták be erőszakkal az örökös királyságot s azóta a nemzeti szabadságot elkönfiskálták, a hivatalokba idegeneket ültettek s a király esküjével nem törődve, a bécsi kormány elkoboztatta a magyarok birtokait s azokat idegenekre ruházta. Rámutat a kiáltvány a németiség erőszakos, hódító törekvéseire, az udvar és a kormány kizsákmányoló, zsebrák politikájára s a magyar nemzeti vagyon elpocsékolására, s arra a példátlan nyomorra, amelybe a népet a Kollonics-rendszer juttatta. A néppel a török sokkal kíméletesebben bánt, mint a német — mondja a kiáltvány — s egyformán kizsarolnak, megadóztatnak főurat, papot, nemest, nem nemest, szabad polgárt. A magyar ítélszékeket eltörölték. «Következtek a rangadóományok, nőtt a hatalmasabbak szabadsága, megnyomorítottak az árvák, felprédáltattak az özvegyek, mindezek tövel-hegygel keveredtek össze, számkivettetés az igazság» — írja Rákóczi. Mindezek tetejébe lábbal tapodják a vallásszabadságot, melyet fontos szerződések biztosítanak. Az örökös királyságot Caraffa, az eperjesi hóhér vezette be, példátlan kegyetlenségeivel. Az ország egy kegyetlen, brutális, minden isteni és emberi törvényt lábbal taposó uralomnak szabad prédája.

Ragyogóan szép Rákóczinak a pápához intézett levele, melyben azt is előadja, hogy az uralkodók az eskü szentségével sem törődtek. Tökéletesen

kidomborodnak Rákóczinál a haza és a nemzet fogalmai, talán világosabban, mint a kor politikusai közül bárkinél. Az idegen uralom, a sanyargatás felébresztette a magyar nemzetben a nemzeti öntudatot. És a nemzet Rákóczinál már tágabbkörű fogalom, több, mint a politikai nemzet: a nemesség. Nála jelenik meg a brzezányi levelében először a nép, a nem-nemes. Ez a levele, amelyben ellenálásra szólítja fel a nemzetet, így kezdődik: «Mi Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc fejedelem és Gróff Székési Bercsényi Miklós. Minden igaz magyar hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon igaz magyaroknak Isten-tül minden jót kívánunk.» Azt a politikai felfogást, melyet Rákóczi képvisel, úgy állítani szembe a császári autokratizmussal, mint ósdi rendiséget, egészen helytelen. Ő már a nemzeti szuverenitás álláspontján áll, ugyanazoknak az elveknek alapján, amelyeket a nagy angol jogtudós, Somers Edward a jogtörvényben foglal össze, s amelyet az angol parlament 1690-ben törvényei közé iktatott.

Károlyi Sándor.

Rákóczi 1703 június 7-én este a hívő ember Istenbe vetett bizalmával elindult Drosdovicáról. Harmadnapon tudta meg, hogy Esze Tamás fegyelmezetlen jobbágycsapatát Károlyi Sándor szatmári főispán Dolhánál megverte és a csapat nagyrésze szétszaladt. Rákóczit nem lepte meg az eset; a szervezetlen, gyakorlatlan felkelőcsapatoknak rendszerint ez a sorsuk. Beléjük kell előbb verni a katonai fegyelmet. Az a gondolata támadt, hogy a szétugrasztott kurokat összeszedi és bevárja a határon a lengyel segítőcsapatokat és csak

aztán indul meg. Június 13-án Skolie-ba ért, ahonnét estefelé indult el az Orava völgyében a Vereckei-szoros felé, Esze Tamásnak pedig parancsot küldött, hogy csapata maradványaival azonnal siessen hozzá. Június 14-én Klimiec faluban pihent meg, idejött hozzá Esze Tamás megmaradt kis csapata, amelyhez beszédet intézett és utána a katonák letették a hűségi esküt.

Ez volt a parancs átvételének a napja. Ezt a kis rendetlen, rakoncátlan, kóborló katonákból álló csapatot rendbeszedte, kihirdette előttük a hadiparancsot, gondoskodott élelmezésükről és ez a kis csöcselék — amint ő maga nevezte — lett a magja a nagy kuruc seregnek, amely három esztendő múlva már 75,000 főt számlált. Ezzel a kis csapattal Rákóczi június 16-án átlépte Magyarország határát. Szentpéteri és Zavadka között megpihent és 21-én a Latorca folyó mentén megindult Munkács felé és 24-én már saját munkácsi kastélyában hált meg.

Rákóczi szigorú fegyelmet teremtett, de máról-holnapra lehetetlenség volt ebből a fegyelmezetlen, de jó katonaanyagból helyüket megálló harcosokat nevelni. Az első próbát nem is állották ki. A Munkács várát megszállva tartó német vasasok megtámadták Rákóczit, aki azonban kisebb-nagyobb csatározások után jónak látta Zavadkára visszavonulni, ott várni be Bercsényit, aki rendes sorkatonasággal jött.

Rákóczi szinte emberfeletti feladatra vállalkozott: szedett-vedett, nagyrészt szegénylegényekből álló seregével akart szembeszállani a császár kiképzett, harcedzett sorkatonaságával. Katonaanyagának jók lehettek Rákóczi emberei, de ez a kor már a regurális katonákból álló állandó hadseregek kora. A munkácsi betöréstől kezdve egész végig, nyolc hosszú esztendőn keresztül a hadsereg Rákóczinak csaknem egyetlen, s mindvégig megoldhatatlan kérdése. Az első kis kudarc nem tántorította vissza, viszont a kezdetleges felszerelésű és katonailag kiképzetlen csapattal nem számíthatott sikerre. Zavadkára érkezése előtt csatlakoztak hozzá Ocskay László és Borbély Balázs kétszázfőnyi szökevény huszárral, akikkel Rákóczi lovassága négyszáz főre nőtt. Július 4-én érkezett meg Bercsényi 800 főnyi jól fegyverkezett lengyel csapatával és most kezdett Rákóczi igazán munkához. Első feladata volt felrázni a nemesiséget, amely a paraszt jellegű mozgalomtól kissé húzódozott és megnyerni a nemzeti felkelés ügyének.

Rákóczi 2000 gyalogost és 400 lovat kitevő serege Zavadkáról másodszor is elindult Magyarország felé és július 14-én megtámadta Beregszász várost. Lovasságával gyorsan bevette a tiszabecsi révet s a folyó kanyarulatánál ütközött meg a császáriakkal, akiket Ocskay és Borbély nagyrészt a mocsarakba szorítottak, más részüket Kende alezredesükkel együtt levágták. Ez volt Rákóczi első katonai sikere. A legnagyobb óvatosságra volt szüksége. Észak felől ugyanis Montecuccoli csapatai fenyegették, amelyek az övéknél jóval erősebbek voltak, amiért is jónak látta Váriba, a saját birtokára visszavonulni. Bercsényi azt tanácsolta, hogy húzódjanak vissza óvatosan a hegyekbe, tanácsát azonban a fejedelem, abban a hiszemben, hogy ez lehangolólag hatna a

népre és saját embereire, nem fogadta meg. Ellenkezésképp: előre küldte Namény felé Ksze Tamás ezredest és másnap ő maga is utána indult. Serege a hozzácsatlakozó jobbágyokkal folyvást nőtt s most már kezdett az ő pártjára állni a nemesség is, csak a szabolcsiak szegültek ellen, akik parasztvezéreknek nézték a két főurat. A szegények, a tönkrement nemesség, ugyanúgy, mint 1514-ben, a felkelő jobbágyokhoz szegődött. Gyulajnál jelentkezett Rákóczinál az első főúr, báró Melith Pál, aki az egész krasznaközi nemességet magával vitte. Július 25-én Nyírbátor, a Báthoryak ősi fészke, hódolt meg a fejedelem előtt, néhány nap múlva Sámsonban, a debreceniek küldöttsége jelent meg, hogy bejelentse a város csatlakozását. Július 28-án adta meg magát Kalló vára, ahol Rákóczi négy ágyút és hat tarackot zsákmányolt, amelyekkel megvetette tüzérségének alapját. A siker pár hét alatt oly nagy volt, hogy augusztus 2-án már jónak látta értesíteni XIV. Lajos francia királyt és lengyelországi barátait. Még egy erős város volt hátra Szatmár megyében: Nagykároly, amelyet Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina védett. Károlyi Sándor ugyanis, miután a dolhai csatában Esze Tamást megverte, Bécsbe szaladt, hogy az udvartól pénzbeli és egyéb segílyt kérjen. A lovag Rákóczi nem akarta a várat megostromolni, úgy gondolta, hogy azt szépszerével is beveszi; levelet írt Barkóczy Krisztinának, aki a várat ostrom és erőszak nélkül átadta.

Bécsben Rákóczi sikereit nem vették komolyan. Az egész felkelésben egyszerű parasztmozgalmat láttak s úgy gondolták, hogy azt néhányezer főnyi sorkatonasággal szétverik. Rákóczi sikerei valóban ragyogóak voltak, amire talán kezdetben maga sem számított. Lassanként csatlakozott hozzá minden rendű és rangú magyar: paraszt, köznemes, polgár, főúr. A főnemesek közül azok álltak rögtön pártjára, akik Kollonicsék uralmát régtől fogva gyűlölték. Most már készült Rákóczi egy másik fontos várnak, Szatmárnak ostromára. Ez igen fontos hely volt, már csak Erdély miatt is. Erdély felől ugyanis Rabutin tábornok fenyegetett, elég tekintélyes, körülbelül 8000 főnyi jól felfegyverzett hadseregével és Szatmár bevétele azért lett volna fontos, mert támaszpontul szolgált volna Rabutin ellen. Kezdetleges csapata azonban ilyen feladatra még gyenge volt. Szeptember 27-én a nemrégiben meghódolt báró Sennyey Istvánt bízta meg az ostrommal, ő maga pedig csapatainak jelentékeny részével Tokaj alá vonult. Báró Sennyey István ekkor már tábornok volt s igen nagy nyereséget jelentett a mozgalomra nézve, mert ő volt Rákóczi mellett az első tanult, tapasztalt katona, aki már tudott bánni nagyobb csapatosttal.

Rákóczi jelentékeny részben annak köszönhette váratlan sikereit, hogy a császári csapatokat kivonták a nyugati harcterekre. A rendes, tanult és tapasztalt sorkatonasággal az első időben nem mérkőzhetett volna, amit ő tudott is, ezért a legfőbb gondja a hadseregszervezés s minden igyekezete odairányul, hogy harcképes katonasággá fegyelmezze a zászlói alá tódult tömeget. Még egy másik igen fontos teendője volt Rákóczinak, ami szintén nem tűrt halasztást: megnyerni mozgalma számára az egész nemességet, amely még egy kissé idegenkedett. Rákóczi Dózsa Györgyre emlékeztető pörvezérként jelent meg

Magyarország határán s a felkelést Bécsben is kezdetben nem ok nélkül jobbáglázadásnak nézték. Feltűnő, hogy a nép Rákócziért mennyire rajongott. Más magyarázata nem lehet, mint hogy az agyonzaklatott parasztság benne látta a népvezért, aki az idegen zsoldosoktól megszabadítja, akiket kimondhatatlanul gyűlölt. A nép izzó katonagyűléteről egykorú népköltészeti maradványok tanúskodnak.

*Hajdú volnál, szeretnélek,
Katona vagy, nem szeretlek,
Húzó-vonó a te neved
Akasztófa a te helyed . . .*

mondja egy egykorú népköltési maradvány. Annak a különös jelenségnek, hogy a középkori rendi keretben az ország leggazdagabb földesura, a nép előtt a legnépszerűbb, az lehet a másik magyarázata, hogy a Rákócziak jobbágyaikkal emberségesen bántak. Kern tudunk történelmi adatot, mely arra vallana, hogy valamelyik Rákóczi kegyetlenkedett volna jobbágyaival. A Rákócziak előrehaladottabb, humánusabb felfogást képviselnek ebben a korban, mint általában oligarcha-társaik. Nagyon valószínű, hogy ha Rákóczi győz, egészen más lesz a jobbágyság sorsa Magyarországon. A nép ezt, úgy látszik, érezte, s ösztönösen sejtette, hogy Rákóczi született vezére. A magyar nép különben is arisztokratikus hajlamú és nem szereti a soraiból kikerült vezéretet, az után indul legszívesebben, aki nála különb és több. A felvidéki zendülésnél 1697-ben a parasztok erőszakkal akarták rávenni Rákóczit, hogy vezérük legyen.

Rákóczinak nagyon kellett vigyáznia arra, hogy a tulajdonképpeni fegyverforgató rendet, a politikai hatalmat gyakorló nemességet maga ellen ne ingerelje. Szeptember 27-én szatmári táborából nyílt levelet intézett a magyar nemességhez, amelyben hangsúlyozza, hogy felkelésének a célja az idegen uralom alatt szenvedő Magyarország felszabadítása. Mindenkinek a javát akarja, nemesét, parasztét egyaránt, s kijelenti hogy csak azokat a jobbágyokat mentette fel a közteherviselés, a robot és egyéb jobbágyi kötelmek alól, akik vele együtt fegyvert ragadtak, a többiek azonban teljesíteni tartoznak összes kötelezettségeiket.

Az 1703-ik esztendő végén Rákóczi már csaknem az egész nemzetnek a vezére. Károlyi Sándor, aki kezdetben halálos ellenségének mutatkozott, s akitől a kurucok az első vereséget szenvedték, leverten, csalódva jött vissza Bécsből és letette Rákóczinak a hűség esküt. Károlyi Sándor nagyon jó, kiválóan képzett hadvezér volt s Rákóczi számára szinte megbecsülhetetlen értéket jelentett. Több tudása és tapasztalata volt Savoyai Jenő és Marlborough herceg művészetében, mint magyar honfitársai közül bárkinek. Károlyi Sándor Lucznál tette le a fejedelem kezébe az esküt, akit ugyanakkor egy más nagy öröm is ért: Kiskunhalasnál október 3-án a kurucok megverték báró Kyba János labancsapatát, aki nagy is elesett.

IJEDTSÉG BÉCSBEN. AZ ELSŐ BÉKEKÍSÉRLETEK.

Rákóczi október 16-án kezdte meg Tokaj várának ostromát, közben Bercsényit délnyugatra küldte. De nehezen haladt az ostrommal. Bercsényi nagy sikert aratott: Eger várost bevette, a püspököt, Telekessy Istvánt rábeszélte, hogy hódoljon meg a fejedelemnek. Ugyanebben az időben Orosz Pál Erdélybe intézett sikeres betörést és Bonchidánál megverte Toroczkay István csapatát, aki azután áttért Rákóczihoz. Rabutin tábornok, a császári vezér, akire Lipót Erdélyt rábízta, s akinek ott fenn kellett volna tartania a rendet és békét, elkezdett a lakossággal kegyetlenkedni, gyilkolta a székelyeket, elpusztította Udvarhelyszéket, szóval terrortal próbálta megtartani az erdélyieket a császár iránti hűségben. Rákóczitól most már kezdtek Bécsben rettegni. A megijedt császár októberben nyílt levelet intézett a magyar nemzethez, amelyben felszólít mindenkit a «lázadók» ellen, a megtérőknek kegyelmet ígért, ezenkívül birtokokat, javakat, csakhogy meghasonlást támasszon a felkelők között. Ugyanekkor gróf Schlick Lipót tábornagyot kinevezte a Magyarországon működő össze csapatok fővezérévé. Schlick rögtön megindult Pozsonyból a bányavárosok felé, amelyeknek birtoka mindkét harcoló félre nézve rendkívül fontos volt. A császári tábornok be is vonult Besztercebányára, Bercsényi és Károlyi azonban, akiket Rákóczi rögtön előreküldött, egyik alvezérért, Forgáchot megverték, mire Schlick kivezette Besztercebányáról hadait és az egész Felvidéket feladta. Rákóczi a nagy győzelem után Hellenbach bárót tette meg kamarai grófnak, régi barátját, akinél annakidején, Bécsbe való menekülése alkalmával meghúzódott.

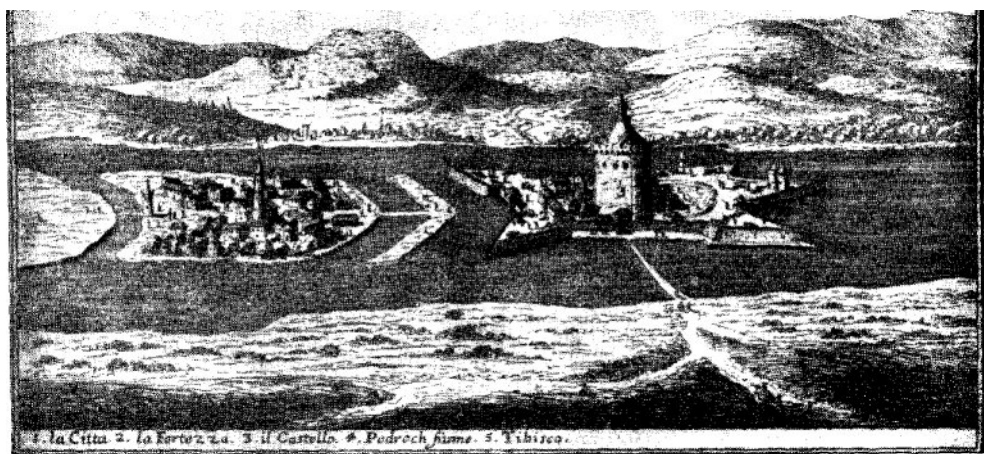
Bécsben már azon gondolkoztak, hogy békét kötnek XIV. Lajos királlyal, hogy azután Ausztria egész erejével Magyarország ellen fordulhassanak; még Angolország is békét ajánlott. Azt látjuk az egykorú forrásokból, hogy egész Európa felfigyelt Magyarországra és sokan már a Habsburg-uralom végét jósolták. Rákóczi 1703 végén és 1704 elején valóban olyan fényesen állt, hogy Bécsben, ahol félesztendővel azelőtt még jelentéktelen parasztlázadásnak bélyegezték a felkelést, alkura és megegyezésre gondoltak. Savoyai Jenőnek, a haditanács elnökének, az az ötlete támadt, hogy özvegy Batthyány Ádámnét, Rákóczi egyik legjobb barátjának, az egykori horvát bánnak csinos, fiatal özvegyét küldik hozzá. Savoyai Jenő valamikor Bécsben egy utcában lakott Rákóczival és tudta azt is, hogy az akkor még 16—17 éves Rákóczi gyöngéd érzelmekkel viseltetett a szép grófné iránt. A bájos özvegyet el is küldték Tokaj alá, s ugyanakkor megkönyékezték Bercsényi Miklóst is, akit Rákóczi jobbkézének, inspirátorának s az egész mozgalom lelkének tartottak. Hozzá Esterházy Pál, a nádor, küldte el titkárát, Jeszenszkyt. Megígérték az ország szabadságainak visszaállítását, megüzenték Rákóczinak, hogy visszakapja lefoglalt javait. De Savoyai Jenő és a császár többi tanácsosai Rákóczit rosszul ismerték. A fejedelem hajthatatlan maradt, a közvetítést nem vette komo-

lyan. Bécsben ekkor más, ravaszabb eszközhöz nyúltak. Rákóczi seregében igen sok protestáns harcolt s könnyen rá lehetett fogni a mozgalomra, hogy az protestáns színezetű, katolikus-ellenes felkelés. Rákóczira nézve nem volt tanácsos a protestánsok túlságos támogatása, mert ezzel XIV. Lajos barátságát kockáztatta, de viszont nem is ejthette el a protestánsokat, akik a békekötésekben biztosított vallásszabadságok megoltalmazását várták tőle. Ő a felekezetek felett állt. A nemzet egyetemének érdekében fogott fegyvert s vigyázott arra, hogy ne legyen szabadságharcának felekezeti vagy osztályjellege.

Január elején elhatározta, hogy Tokaj várát, amely alatt már hónapok óta táborozott, amelyet Wildenheim császári alezredes védett, beveszi. Január 9-én azonban a vár őrsége nagyobb harc nélkül megadta magát és tüzérének hátrahagyásával távozott. Rákóczi Tokajt leromboltatta, aztán Miskolcra ment, azzal a szándékkal, hogy ott majd kipiheni fáradalmait, azonban nem volt nyugta. Kassán, Egerben, Eperjesen még mindig bent voltak a német őrségek és nem lehetett tudni, hogy azok mely pillanatban csapnak ki. Most már 30,000 főnyi hadserege volt. Igaz, hogy csak egy harmada volt felfegyverezve, a többi rongyosan, fegyvertelenül követte mindenüvé vezérét, de szerencsére ebben az időben a császári sereg, Európa egyik legjobb hadserege sem állott sokkal különben. A császári sereg felkészületlenségét és tétlenségét ki kellett használni. Ezért még januárban átküldte a befagyott Dunán Károlyi Sándort a Dunántúlra, aki Pápa várát egy-kettőre bevette s majd, alig néhány hét leforgása alatt, az összes dunántúli vármegyét Rákóczi uralma alá kényszerítette. Bécsben oly nagy volt az ijedség, hogy sokan már Olaszországba és Németországba menekültek, s úgy volt, hogy az udvar is elhagyja a császári fővárost. Rákóczi egyszerre olyan európai tekintéllyé nőtt, hogy Lengyelország primása felajánlotta neki a lengyel koronát. De az ajánlatot Rákóczi közönnyel fogadta; ő hazájának szabadságáért fogott fegyvert, nem idegen koronáért. Lehetséges, hogy nem sokat bízott a lengyel rendi respublika szilárdságában és jövőjében; lehet hogy így van, nem tudjuk. Ebben az időben a hősiess XII. Károly svéd királynak is felkínálták a lengyel koronát, de neki sem kellett.

Az udvar tovább folytatta a megegyezési kísérletet. Széchenyi Pál érseket újból megbízták s megpróbálták leszedni a lábáról Bercsényi Miklóst, de most sem sikerült. Rákóczi nem hitt Bécsnek és Széchenyi érsek levelére azt válaszolta, hogy nem hihet a császár békeajánlatának őszinteségében, mert ugyanakkor, mikor neki békejobbót nyújtanak, biztatják ellene a törököt és orgyilkosokkal törnek életére. «Bizonyára mohón nyelném el az osztrák háztól nyújtott megaranyozott étket, ha nem tudnám, hogy a gyógyszerészek is meg szokták aranyozni a pirulákat, hogy azoknak szép külszine elpalástolja keserű ízüket» — írja Rákóczi. Annyi megszegett eskü, meg nem tartott ígéret, hazugság és rászedés után nem csodálkozhatunk, hogy a császár ígéreteiben nem bízott és garanciákat követelt. Közbejárt Anglia megbízottja, Withworth követ, Hamel-Bruyninx holland követ is, s a tárgyalások néha már közel jártak a

megegyezéshez, a békeközvetítés mégis zátonyra jutott. Rákóczi nem hitt sem az angol és hollandi követnek, sem Széchenyi érseknek, és igaza volt. Maga a császár és miniszterei Macchiavelli tanítványai voltak, a császár a firenzei államférfiú tanácsait követve a cél érdekében minden lelkiismeretfurdalás nélkül megszegte ígéretét és esküjét. Bercsényi, akit igyekeztek ígéretekkel eltántorítani, megmaradt haláláig a fejedelem hűségében. A heves és sokszor túlságosan önálló és erős megjegyzéseivel Rákóczi emberi gyengeségeit sem nagyon kímélő kurucvezér mindvégig rendíthetetlenül hű alattvaló maradt.

Tokaj vára a XVII. században.

Rákóczi nem a harc kedvéért fogott fegyvert, hanem az ország szabadságáért s ezért a tárgyalások elől nem zárkózott el. Bzt mutatja a gyöngyösi tanácskozás, ahová a bécsi kormány a népszerű Széchenyi Pál érseket, Szirmay Istvánt, Rákóczi egykori bécsújhelyi fogolytársát és Okolicsányi Pált küldötte. Előbb Eger vár ostromát gróf Forgách Simonra bízva, elment Gyöngyösre, ahová a rendeket is meghívta. Rákóczi a követek előtt, akik a nemzeti szabadság visszaállítását ígérték uruk nevében, előszámlálta a dinasztia rengeteg esküszegését, a törvények lábbaltiprását, a vagyonek kobzásokat s a kormányzat egyéb bűneit, majd huszonöt pontba foglalva, előadta a saját kívánásait. Követelte elsősorban a hatalmak kezességét és a tengeri hatalmokon

kívül Svédországot és Lengyelországot; azt kívánta, hogy a régi törvények, köztük Endre király törvényei az ellenállási záradékkal együtt visszaállítsanak, de addig is, míg Rabutint és Heistert vissza nem hívják, nem hajlandó tárgyalni. Fontos követelései voltak még: a törvénytelen bíróságok visszahívása, az elkobzott birtokok rögtöni visszaadása és a töröktől elvett összes területek visszacsatolása Magyarországhoz. Az, hogy Bécs tárgyalni kezdett Rákóczival, arra mutat, hogy mozgalmának komolyságában most már kezdtek hinni, látták, hogy Rákóczi felkelése nem az a jelentéktelen parasztlázadás, aminek kezdetben látszott.

HEISTER TÁBORNOK.

A gyöngyösi tárgyalások meghiúsulása után a szabadságharcnak új fázisa kezdődött, de a hadihelyzet nem mondható a legkedvezőbbnek. Miksa Emánuel, a bajor választó elfoglalta Passaut és Linzet és Rákóczi minden számítását arra alapította, hogy vele együtt támadják meg majd Bécset, de ez a nagyszabású terv a választófejedelem megbízhatatlansága miatt összeomlott. A magyarok ellen küzdő császári hadak fővezérévé a brutális Heister Siegbert tábornokot, az akkori Haynaut nevezték ki; Pálffy János tábornok horvát bán lett. Velük szemben, a Dunántúl, Károlyi Sándor csapatai állottak, akinek egyik portyázó csoportja Bécsig elkalandozott. Károlyi azonban, aki csapatait nem tartotta erős kézzel össze és a dunántúli harcteret nem vette komolyan, csúfos vereséget szenvedett; Heister elől megfutott, Pápa várost feladta, majd Dunaföldvárnál átkelt a Dunán és Egernél jelentkezett Rákóczinál, aki nehezen tudta megérteni kedvelt tábornokának szégyenteljes kudarcát.

Eger vára harmadfél heti ostrom után megadta magát. Rákóczi elhatározta, hogy a szorongatott Dunántúl segítségére siet s a Duna-Tisza közén megindul dél felé azzal a szándékkal, hogy majd alkalmas helyen és időben átkel a Dunán és Ordasnál (Kalocsa mellett) ütött tábor. Itt hallotta meg, hogy a rácok milyen borzalmas kegyetlenséggel bánnak a magyar lakossággal s azt is tapasztalta, hogy erre a vidékre való emberei, a rácoktól való félelmükben, nem szívesen hagyják ott otthonukat és családjaikat. A félnomád rácok, akik valamikor a törökök rabló és gyilkos martalócai voltak, most császári zsoldban állottak és rémtetteik, amelyek az egész kor történetének legsötétebb fejezetei közé tartoznak, még ebben a kegyetlen időben is borzalmat keltettek. Heister tábornok, aki a lakosságot a rácokéra emlékeztető rémtettekkel és terrortal akarta visszatéríteni a császárhoz való hűségre, a Felvidékről fenyegetett. A szegény magyar lakosság valóban nem tudta kinek engedelmeskedjék. Rákóczi ordasi táborában adta ki 21 pontból álló Edictumát, amelyben a haditörvényszékek tagjainak és a hadbíráknak hatáskörét szabályozta. Pakson fogadta május 19-én a bécsi kormány új küldöttségét: Széchenyi érseket, Viza püspököt és Okolicsányit, de most sem hitt nekik és

újabb biztosítékokat kívánt a császár ígéreteinek alátámasztására. Bécs azért volt ennyire hajlamos az alkudozásokra, mert Ocskay László és Károlyi Sándor Szomolányánál Ritschan tábornokot tönkrevették; igaz, hogy a koroncói csatát Forgách elveszítette, de az egyensúlyt helyreállította Károlyinak Rabattá József tábornokon Szentgotthárd—Nagyfalunál aratott fényes győzelme. Minthogy Heistertől nem kellett félni, Rákóczi Bácskába sietett, hogy ott végetvessen a rácok tűrhetetlen garázdálkodásának. Ordasi táborából Kiskőrösre vitte csapatát, ahol gróf Bsterházy Antallal találkozott, aki Szolnokról ágyúkat hozott, itt gyalogságát kocsikra rakta és megindult egyenesen Bács vára felé. A várat Fluck ezredes feladta, mire Rákóczi gyors iramban Titel alatt termett, mindenütt verve a rácokat, akik ijedtükben részben a török basa területére és részben a Szerémségbe menekültek előle. Most került a sor Szeged városára, melyet szintén rácok védtek. Kurucai a várost nagy lendületű rohammal bevették és rácaikat levágták. A fejedelem három hét leforgása alatt, miközben katonáival együtt túrta a tábori élet összes viszontagságait, győzelmesen befejezte a délvidéki hadjáratot, csak Szeged várát nem tudta bevenni. Ezt is elkezdte ostromolni, de miután a temesvári basánál követségben járó francia orvosától megtudta, hogy a szultán is igényt tart rá, abbahagyta az ostromot.

A rácoknak egészen különös szerepük van ezeknek a vérzivataros időknek a történetében. I. Lipót a diadalmas balkáni hadjárat alatt fogadta be Csernovics Arzén ipeki pátriárka állítólag 300,000 főnyi szerbjét, akik az ismét felfelé húzódó törököt nem merték bevárni. A pátriárka bátor, elszánt, de a török időkben elvadult népét Lipót örömmel fogadta és letelepítésükkel az volt a célja, hogy a birodalmi politika szolgálatában felhasználja őket mind a magyarok, mind a törökök ellen. Csernovics Arzén barbár rácainak letelepítésével szövődött Dél-Magyarország trianoni végzete. A harcias népet Rákóczi is szeretete volna a nemzeti ügy számára megnyerni és már a határ átlépésekor foglalkoztak Bercsényivel együtt azzal a gondolattal, hogy a félelmetes népet zsoldjukba fogadják. 1704 januárjában Bercsényi Sümegen meg is alkudott velük, de a tárgyalásokról nem tudó kuruc hadnagyok valamelyike betört Bácskába, megverte a szerbeket, mire azok a magyarokon rémes bosszút állottak. Még Veszprém városát is felperzselték és a lakosságot, aki nem menekülhetett előlük, még a nőket, gyermekeket is állatias kegyetlenséggel gyilkolták le. A humánus és nyugodt Rákóczi rettentő haragra lobbant; kijelentette, hogy egy szálíg legyilkoltatja a szerbeket. De mégis meggondolta, s arra az elhatározásra jutott, hogy inkább megnyeri őket és Hellebrand János, derék ezredesét megbízta, hogy tárgyaljon velük. 1705-ben maga inté-

II. Rákóczi Ferenc aláírása.

zett hozzájuk levelet, amelyben kiírtással fenyegeti őket, ha nem csatlakoznak a magyar nemzethez. A rácokkal rengeteg baj volt az egész kuruc korszakban. A bácskai, a szerémi, a budai szerbeket 1705—6-ban Vak Bottyán tartotta féken ebben a korban szokásos elrettentő eszközökkel, úgy, hogy minden kezeügyébe eső szerbet irgalom nélkül levágatott. Egyesség a magyarok és a szerbek között nem jött létre; a szerbek csak később, VI. Károly császár alatt bánták meg, ugyanúgy, mint 1848 után, hogy a magyarok ellen harcoltak.

Rákóczi ügyét külpolitikai viszonylatokban hátrább szorította egy nagy világesemény: Marlborough és Savoyai Jenő nagy győzelme a francia haderők felett Hochstadtnél. A magyar felkelés csak egy része volt a több mint egy évtizedig dúló világháborúnak és Rákóczi mozgalma sokkal nagyobb mértékben volt a külpolitikai események függvénye, mint 1848—g-iki szabadságharcunk. 1704 július 6-án az erdélyi rendek Rákóczit fejedelmükké választották és csak most hallotta meg, hogy a császári haderők szövetségesei XIV. Lajos felett milyen hatalmas győzelmet arattak, ami gondolkodóba ejtette. Az erdélyi fejedelemséget nem foglalta el, de szilárdan elhatározta, hogy régi követeléseiből nem enged, még akkor sem, ha a magyar ügy külföldi szövetségesek híjján, teljesen magára marad. Most kezdődött meg az új békeértekezlet. A császár, annak dacára, hogy nyugaton fényesen győzött, kijelentette, hogy a magyarokkal békét köt. Tettei azonban nem ezt a szándékot árulták el. Heister tábornagy gögös, hetvenkedő kiáltványa, amelyben kiírtással fenyegetett meg mindenkit, aki rögtön nem tér a császár hűségére, harcias szándékokra vallott és a kurucoknál is csökkentette a békére való hajlandóságát. «Ófelsége — írja Heister — jelentékenyen megszorított hadseregekkel újra fővezérül küldött ide, hogy a megtérőknek s az azt kívánóknak császári-királyi kegyelmet osztogassak, azokat pedig, akik a párttűés főnökeit továbbra is követik, legyőzzem és kiirtsam.» Heister fenyegetését tettek követték. Pápa várost kirabolta, felperzselte, lakosságát kor- és nemkülönbség nélkül megölette. A «furor teutonicus» szörnyűségeiről Széchenyi érsek, aki békeakciójának sikerét látta kockáztatva, hátborzongató képet fest.

Kzek után az előzmények után kezdődött meg a rendeknek második gyöngyösi értekezlete. Széchenyi érsek augusztus 28-án a három hónapra tervezett fegyverszünet feltételeit terjesztette elő, amelyeket Rákóczi, némi változtatásokkal, el is fogadott. Ez alatt az idő alatt dúlták fel Heister zsoldosai Pápa városát. A gyöngyösi értekezleten elsősorban a protestánsok állottak elő igen hangos követelésekkel, kiknek Rákóczi igazat adott, megmagyarázta azonban nekik, hogy most nincs itt az ideje vallási kérdések feszegetésének, amelyek különben sem öreá, hanem az országgyűlésre tartoznak. Nagynehezen tudta őket rábeszélni hogy álljanak el követeléseiktől.

Rákóczi, hogy Heister dúlásait megtorolja, Ocskayt Morvaország megfenyítésére küldte, ő maga pedig Léva felé nyomult, hogy ott egyesüljön Bercsényi hadseregével. A császár meghosszabbította a fegyverszünetet, Rákóczi azonban a nála megszokott energiával és ügyességgel szötte a kül-

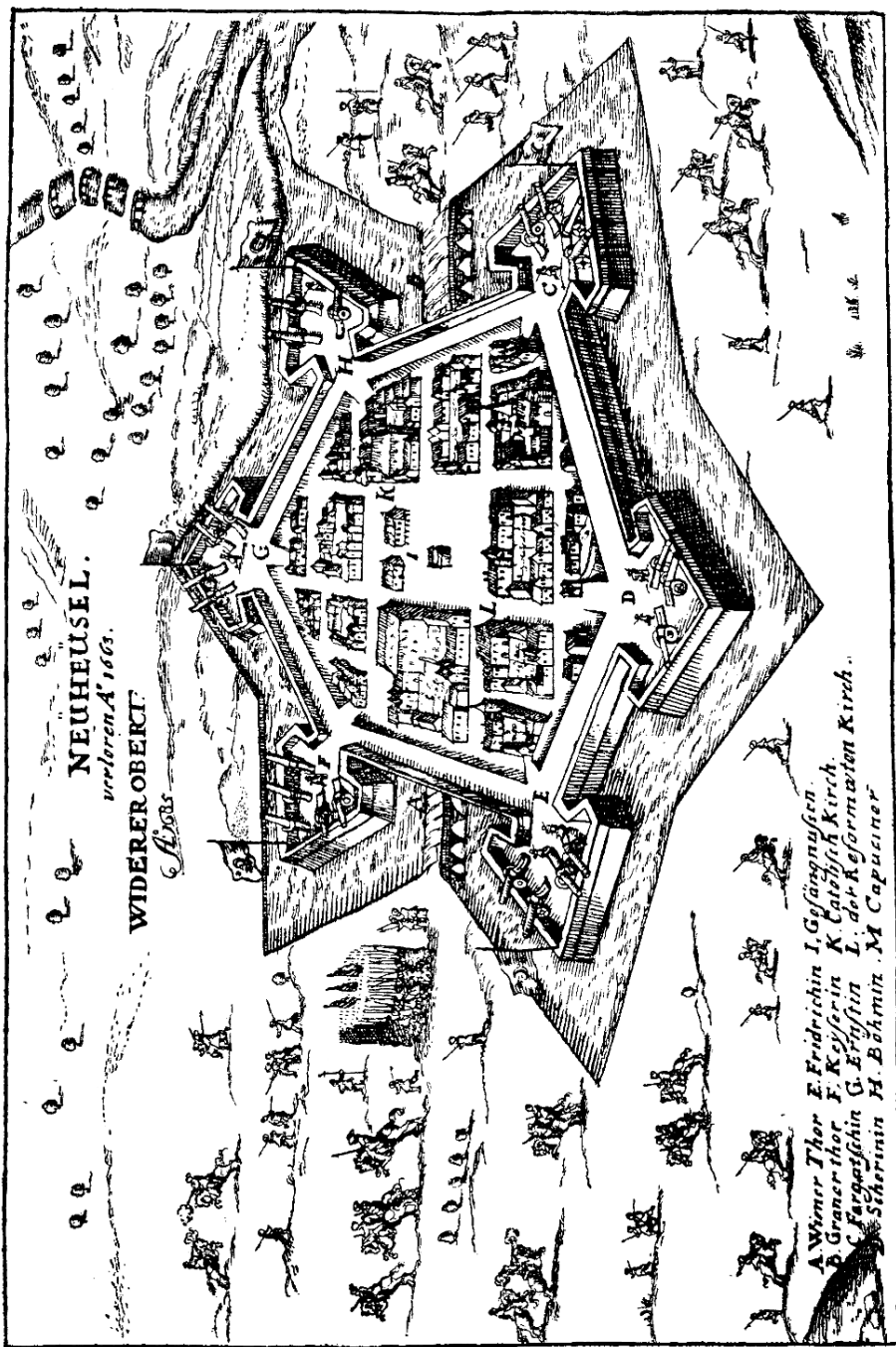
Savoyai Jenő herceg.

földi kapcsolatok szálait. Foglalkozott egy francia-bajor-török-magyar szövetség gondolatával, összeköttetést tartott az angolokkal, a svédekkel, a lengyelekkel. Diplomáciai úton próbálta meg elérni azt, amit XIV. Lajos vere ségei miatt elvesztett. A béketárgyalások a császár megbizottaival Selme cbányán kezdődtek meg, ahová a fejedelem Károlyi Sándort, Jánoky Zsigmondot és Ráday Pált küldötte; I. Lipót küldöttségét báró Seilern János miniszter vezette s rajta kívül Széchenyi érsek, gróf Koháry István, Okolicsányi Pál és Viza János voltak a tagjai. Rákóczi, orvosának tanácsára a közelben levő Vihnyefürdőre utazott, s itt várta be a Selme cbányai tanácskozások eredményeit, közben azonban néhány napot Ipolyságon töltött. Itten fogadta az erdélyi országgyűlésnek gróf Mikes János által vezetett küldöttségét, amely őt a fejedelmi beiktatásra meghívta.

Rákóczi hajlandó volt a békére. Nem azért fogott fegyvert, hogy Magyarországot a császártól és az örökös tartományoktól végleg elszakítsa; ezt szerette volna és üdvösnek tartotta volna Magyarországra nézve, de ennek gondolatával soha komolyan nem foglalkozott. Ő a magyar nemzeti függetlenséget, a szabadságot akarta kivívni és biztosítani, úgy, hogy azt a bécsi kormány a jövőben többé meg ne sérthesse. Ezért békekötésre mindig hajlandó volt, ámbár nem hitt a császár szándékainak őszinteségében. A selmeci tárgyalások nem kecsegtettek sok sikerrel. A gögös, indulatos, fennhéjázó Seilern megbízott folyton akadékoskodott, gorombán közbevágott, ha bizostársai engedékenységet mutattak. Az angol és a hollandi követek mint közvetítők szerepeltek. Széchenyi érsek minden erejét, rábeszélőtehetségét latba vetette, hogy a békét a császár és Rákóczi között létrehozassa, de igyekezete nem használt. Egyszer maga Rákóczi is bement Selme cre, ahol fejedelmi pompával fogadták s maga is tárgyalt a megbizottakkal és főleg Anglia és Hollandia követeivel. Részletesen kifejtette Stepney lord angol követ előtt, hogy milyen közjogi kapcsolatok fűzik Magyarországot a dinasztiahoz és az örökös tartományokhoz és megértette vele, hogy a magyarok miért fogtak fegyvert. Felvilágosította a követeket bizalmatlanságának okairól, s arról is, hogy miért ragaszkodik az erdélyi fejedelemséghez és Erdély önállóságának helyreállításához. Rákóczi ugyanis az önálló Erdélyben a magyar nemzeti szabadság és alkotmányosság legfőbb garanciáját látta. A Leopoldianum diploma előtt közel évszázados tapasztalat mutatta, hogy mit jelent Erdély a magyar függetlenség szempontjából. Október 31-én a fegyverszünet lejárt, meghosszabbításáról Rákóczi hallani sem akart, mire a selmeci értekezlet eredménytelenül feloszlott.

A NAGYSZOMBATI CSATA.

Lipót november 25-én új parancsot adott rettegett nevű tábornokának, Heisternek a «rebellis ország» meghódítására. Rákóczi nem félt, sőt bizalommal volt eltelve. Még a fegyverszüneti tárgyalások alatt áttért hozzá egy

NEUHEUSEL.
verloren A. 1663.
 WIDERER OBERST.
1663.

A. Wiener Thor
 E. Fridrichin I. Gf. Jägershofen
 B. Graner Thor
 F. Keyserin
 C. Fuggelstein
 G. Erzftein
 H. Bohmitz
 I. M. Capuciner
 K. Catholisch Kirch.
 L. der Reformirten Kirch.

Érsektjvár a XVII. században.

igen kiváló katona, Bottyán János császári ezredes, aki a kurucoknál csakhamar tábornok lett s őt küldte most a Felvidék egyik legfontosabb stratégiai pontjának, Érsekújvárnak körülzárására. A vár ostroma rögtön megkezdődött. Egy hétig lövette Bottyán a falakat és puhította a vár német őrségét. November 16-án éjjel Härtl térparancsnokkal szerencsésen összejárt, a kurucok áthágtak a falakon és rátámadtak Aschmann várparancsnokra, akiknek emberei rögtön megadták magukat. A győzelem nagyon fontos esemény volt a kuruc hadjáratok történetében, mert Érsekújvár lett a felvidéki támadó műveletek központja. Most Lipótvárra, a másik fontos stratégiai pontra került a sor, amelyet Schwarzenau császári ezredes jelentékeny német őrséggel védett. Bercsényit Rákóczi tizenkétezer főnyi hadsereggel Morvaország nyugtalanítására küldötte és november 27-én megkezdte a fontos vár ostromát. Közben december 18-án hozták neki hírül, hogy Heister tábornok nagy hadsereggel közeledik Nagyszombat felé. Bármily fontos lett volna is Lipótvár bevétele, az ostromot félbe kellett szakítani. Delachotte ezredest, Vauban-nak, a nagy francia várépítőnek egykori segédtsíztjét, bízta meg a vár körülzárásával s elindult csaknem egész hadseregével Nagyszombat felé, hogy felvegye a harcot Heisterral, aki, mint mozdulataiból és seregének nagyságából következtetni lehetett, döntő csapásra készült.

Ez a Heisterral való ütközet volt Rákóczi első igazi nagy csatája, melyet ő maga, mint fővezér vezetett. Sikerében seregének hiányos felszerelése miatt nem túlságosan bízott, kitérni azonban lehetetlenség volt előle. «A hadimesterségben nagyon újonc lévén — mondja emlékirataiban Rákóczi — örömet éltem volna azok tanácsával, kik magukról azt állítják, hogy jól értik, de csakhamar észrevettem, hogy ahhoz ők sem tudnak sokkal többet.» Bzekből a szavaiból látjuk, hogy az ütközetet pesszimista hangulatban vette fel.

Heister tábornagy karácsony első napján érkezett Nagyszombat alá, körülbelül 19—20,000 főnyi, ebben az időben elég nagynak mondható hadseregével. A kuruc hadsereg körülbelül ugyanekkora volt: tizenöt huszár-ezredből és tizenöt gyalogzászlóaljából állott. Heisternak csak tüzérsége volt nagyobb, amelynek a spanyol örökösödési háborúban már jelentékeny szerepe van. Rákóczi hat ágyújával szemben neki huszonnégy volt, ami meglehetősen fölényt biztosított számára. Minőség tekintetében is kétségkívül több és különb volt Heister serege. Jobban ki volt képezve, jó, tanult tisztek vezették, Rákóczi hadserege viszont néphadsereg, amely nagyon érezte a tanult tisztek hiányát. Ezt Rákóczi is tudta. Heister tábornagy maga is kétségkívül, ha nem is tehetségesebb, de sokkal tanultabb katona volt, mint Rákóczi. Így nem csodálkozhatunk azon, amit a fejedelem maga írt, hogy félve vállalta az ütközetet, de nem volt módja kitérni előle.

Rákóczi karácsony első ünnepén, december 25-én tanácskozott alvezéréivel, s egyhangúlag úgy döntöttek, hogy az ellenséget másnap, december 26-án ütközetre kényszerítik közvetlenül Nagyszombat előtt. Hajnalban indultak meg a város felé és december 26-án a reggeli órákban a várostól délnyu-

gatra eső patakhöz érkeztek. Ebben az időpontban állította seregét csatarendbe Heister is, aki egy szökevény tisztől értesült a kuruc csapatok szá-
máról és támadó szándékairól és a Párna patak előtt mindjárt csata-
sorba állította seregét. Rákóczi a Tirnava pataktól nyugatra fejlődött fel
csatarendbe, seregének jobbszárnyát Bercsényi, a balszárnyát gróf Esterházy
Antal vezette.

Először a jobbszárnyon Ebeczky István lovasai támadtak és egy hatal-
mas lendületű bravúros attakkal áttörték a császáriak sorait. A balszárnyon
Ocskay László s még több ezred támadott és közben megindult a középső
derékhad, Rákóczi gyalogsága is. Rákóczi a derékhad háta mögött foglalt
helyet, ahonnét az ütközet lefolyását figyelte. Az ütközet a legjobb előjelek

Nagyszombat a XVII. században.

között kezdődött. Úgy a lovasok, mint a gyalogság áttörték az ellenség első
sorait s a lovaskatonák rögtön fosztogatni kezdtek. Az első órákban a kurucok
fölényben voltak. Rákóczinak jelentékeny tartaléka is volt, amelyet Esze Ta-
más és Bokros Pál ezredesek vezettek, s arra az esetre is rendelkezett elég
erővel, ha az első sorban harcoló csapatai elfogynak. Jól verekedett minden
csapata; kitűnően állták helyüket francia gránátosai. Délután három óráig
rendkívül heves és véres volt a harc és a kurucok az egész arcvonalon fölény-
ben voltak. Már maga Heister tábornagy is életveszélyben forgott (egy hatal-
mas termetű miskolci kuruc majdnem levágta), s azon gondolkozott, hogy
elhagyja a csatateret. Közben azonban a kuruc seregben hézagok támadtak,
s ami még nagyobb baj volt, a csata tetőpontján Scharudi német zászlóaljja
átpártolt, a Nyárády-ezred pedig, amelyre az átpártolt németek sortűzet ad-
tak, megfutott. Körülbelül a németek árulása döntötte el az ütközet sorsát.
Heister ellentámadásba ment át, erre Rákóczi egész hadserege felbomlott, s a

fővezér most már arra összpontosította minden erejét, hogy rendben vonuljon vissza.

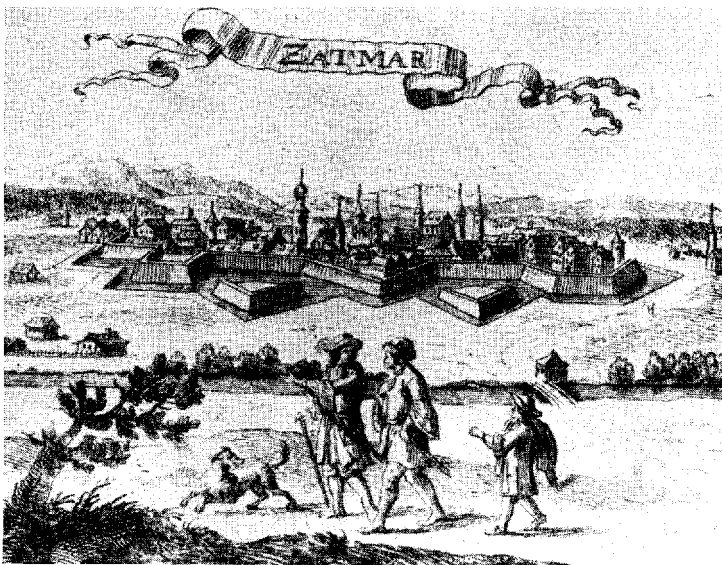
Heister olyan drágán fizette meg a győzelmét, hogy a kurucokat nem merte üldözni, s győzelme stratégiai szempontból csak annyiban volt jelentős, hogy Lipótvár elfoglalását megakadályozta. A kurucok veszteségei igen csekélyek voltak — sebesültekkel, halottakkal együtt mindössze négyszáz ember — Heister veszteségei Markó Árpád szerint hatszáz, mások szerint másfélezer főre rúgtak. Rákóczit nagyon érzékenyen sújtotta a kitűnő francia katonának Fierville ezredesnek elveszte, aki a császáriak fogságába került.

Heister úgy akarta feltüntetni nagyszombati győzelmét, mint valami dicső, nagy, döntő jelentőségű diadalt, de a bécsiek csakhamar belátták, hogy korai volt az örömujjongás. Bottyán mindjárt betört Morvaországba és megremegtette Bécset, amiből a bécsi kormány láthatta, hogy Rákóczi serege nincs megverve, sőt legalább olyan aktív és erős, mint eddig volt. A bécsiek már Heister elmozdításának szükségességét is hangoztatták.

Rákóczi levonta vereségének tanulságait. Mind embereit, mind önmagát kíméletlenül bírálta. «Bz az első ütközetem — írja — meggyőzött a felől, hogy közülünk senki sem érti a taktikát; s hogy legénységem jóakarátú, de fegyverzete nagyon hiányos, tisztjei nincsenek, akik vezetni tudnák; végre, hogy nem kell bízni szökevény németekben.» Heister tábornagy csak csatát nyert, de nem győzött a szónak stratégiai jelentésében. A kurucok alig gyengültek, támadó kedvüket alig veszítették el, Bécsben pedig belátták, hogy itt a magyarságnak egyetemes nagy küzdelméről van szó, nem holmi kis lázadásról, melyet néhány becsvágyó vezér keltett életre. Rákóczi visszavonulása után átkelt a Vág folyón, majd Sempte várában haditanácsot tartott, és rögtön felkelésre szólította a nyugati megyéket. December 30-án már Léva várában van, itt vetett számot a történetekkel, itt szilárdult meg az a meggyőződése, hogy sikert csak jól kiképzett, fegyelmezett, nyugateurópai mintájú sereggel érhet el. Vitézség, elszántság még magában nem elegendő. A nagyszombati csatát is megnyerte volna, ha «a tisztek erejüket a több helyen áttört első vonalra vetették volna. De mihelyt az ellenség vonalán rést ütöttek, már senki sem gondolt másra, mint a társzekerek fosztogatására». (Markó Árpád.) Rákóczi a hochstätti nagy csata után nem igen számíthatott XIV. Lajos hathatósabb segítségére. A császár egymásután aratta a franciákon a győzelmeket és Rákóczi csaknem magára maradt. Szerencsére két legkiválóbb hadvezérét, Savoyai Jenőt és Starhemberget, lefoglalták a nyugati harcok; akiket ideküldöttek Magyarország ellen, közepes katonák voltak. Rákócziban sok hadvezéri érzék és tehetség volt, több, mint alvezéreiben, de hiányzott nála a hadvezéri iskola, a gyakorlat és a biztonság. Hadserege elsőrangú nyers katonanyag volt, de mint Rákóczi maga belátta, a félig rendi, félig néphadseregben hiányzott a fegyelem, az iskolázottság, ezért alig mérkőzhetett a császári csapatokkal, Európának akkoriban a legjobb, haditapasztalatokban leggazdagabb haderejével szemben. Ezt a különbséget a magyaroknál a lelkesedés és vitézség csak

némileg pótolta. Látjuk az egész hadjárat folyamán, hogy a kis csapattek rajtaütéssel, portyázással meglepő sikereket értek el, a nagy csatákat, a nagy, komoly ütközeteket, melyeknél párosulnia kell a hadvezéri tudásnak a katonai fegyelemmel, Rákóczi rendszerint elveszti. Ezért a nagyszombati csatától kezdve állandó gondja hadseregének alapos kiképzése és megszerzése.

1705 elején kapta a fejedelem Erdélyből azt az örömdetes hírt, hogy mellállt az egész ország a szászok kivételével. Miután Szatmár német őrsége megadta magát, Eperjes pedig már december i-én meghódolt, szabad volt az

Szatmár vára a XVII. században.

út Felső-Magyarországtól egészen Erdélyig. A fejedelem Forgách Simont küldte Erdélybe 14,000 emberrel, Bottyánt Morvaországba menesztette, hogy bosszút álljon Heister kegyetlenségeiért, aki megölette a fogságba esett és megebesült kurucokat. Végre elhatározta ugyancsak Léván, hogy szigorú fegyelmet teremt és állampénztárt létesít. Most kezdett el komolyabban foglalkozni pénzügyekkel. A pénzt eddig a felvidéki városok arany- és ezüstbányáiból szerezte, ebből vásárolt fegyvert külföldön, főleg Danzigban és ebből fedezte katonái ruházatát és egyéb szükségleteit. Az ezüst azonban nem volt elegendő a pénzforgalom lebonyolítására, ezért a vármegyék előzetes megkérdezése után rézpénzt veretett. Ez volt a híres libertás, melyet az ország címere és Pro Libertate felírás ékesített. Nyolc libertás tett ki egy tallért és minden libertás tíz polturára oszlott. Ennek a rézpénznek természetesen kényszer-

árfolyama volt és egész kisértékű váltópénz volt, ugyanúgy, mint a napóleoni idők inflációs rézpénze Ausztriában és Magyarországon és az ismert pénzügyi törvény értelmében kiszorította a forgalomból a jó pénzt. Az 1705 január 1-én összehívott 30-as tanács azonban jóváhagyta a rézpénz verését, mert a fizetési eszközök szaporítása elkerülhetetlenné vált.

A nagyszombati csata után elszéledt katonákat Rákóczi halálbüntetés terhe alatt parancsolta vissza és Károlyi Sándor 6000 embere csakhamar visszatért a zsitva-verbélyi táborba, e közben vakmerő portyázó hadai a bécskörnyéki falvakat egymásután égették fel, a császárváros lakosságának nem kis rémületére. Ez indította az udvari köröket a már annyiszor felmerült gondolatra, hogy tanácsos volna megegyezni Rákóczival, aki annál nagyobb hatalommá válik, mennél tovább késik a béke. Gróf Kaunitz, a béke barátja azonban meghalt, utóda a Kollonics köréhez tartozó Harrach lett, aki már nem volt alkalmas tárgyalófél, de a magyarokkal való békekötést külföldön sürgették. Február 26-án az angol alsóház feliratban kérte Anna királynét, hogy békítse ki Lipótot magyar alattvalóival, majd Stepney lord és Bruyninx ismét felvették a közvetítésnek annyiszor elejtett fonalát, amiről Széchenyi érsekkel küldött levelükben tudatták Rákóczit.

A fejedelem 1705 február 28-án Károlyit elküldte a Dunántúl visszafoglalására. Bercsényit a Vág-vonal mellett hagyta, ő maga Egerbe költözött, ahol Telekessy István püspök nagy ünnepségekkel fogadta. Itt mutatkozott be neki Des Alleurs francia tábornok, XIV. Lajos kiküldöttje, aki továbbra is mellette maradt, mint Franciaország követe. Des Alleurs-t, mint ügyes diplomátát emlegetik és Rákóczi szerint is kellemesmodorú, intelligens ember volt, de szörnyen szószálhasogató. A fejedelem csalódott benne: azt hitte, hogy a tábornok királyától fegyvert és pénzt hoz, holott csak két mérnöktszert hozott magával, Le-Maire-t és Damoiseau-t, kiknek az volt a megbízásuk, hogy XIV. Lajost a kuruc hadsereg állapotáról tájékoztassák. Szóval Rákóczi a francia tábornoknak nem sok hasznát vette. Bercsényi sem sokra becsülte a franciákat, amit az ő megszokott modorában adott tudtára a fejedelemnek.

A harcok változó szerencsével folytak tovább. Heister Kilitinél megverte Károlyit, aki a Bakony sűrűjébe menekült, ahol azután eredményes guerilla-harcokat folytatott. Bercsényi azonban minden vonalon győzelmet aratott. Gyors egymásutánban elfoglalta Modor, Bazin, Szentgyörgy városokat, meghódította a Csallóközt. I. Lipót erre Heistert visszahívta és segítséget kért a dán királytól, IV. Frigyesztől.

Közben Rákóczi továbbfejlesztette hadseregét és az 1705. év végén már végleg befejeződött a kuruc hadsereg átszervezése. Február 15-én jelentkezésre hívta fel a vármegyéket. Tizenkét libertásban szabta meg a lovasság havi zsoldját, nyolcban a gyalogságét az élelmezésen kívül. Oly nagy számban jelentkeztek, hogy Rákóczi valamennyi jelentkezőt fel sem vehette. Ez volt a kuruc hadsereg zöme, a megyei felkelés, ezek voltak az úgynevezett mezei hadak, a hadsereg irreguláris része, amely csak az üldöző, harácsoló guerilla-

hadviselésre volt alkalmas. Rákóczi seregének másik seregcsoportja az udvari hadak, egy 1200 főnyi elit-csapat, melynek tagjai részben saját jobbágyaiból, részben más jól kiképzett katonaságból kerültek ki. Másik csoportot a reguláris hadak alkották: «a sereg értékes, fegyelmezettebb és használha-

I. Lipót.

több része, amelynek harcértéke és megbízhatósága igen sokszor kitűnő volt.»- (Markó Árpád.) Szolgáltak még Rákóczi táborában idegen hadak is, francia, lengyel, svéd, német katonák és egy kis tatár-csapat is. Ezek a fejedelem hadseregének igen értékes elemét alkották. 1705-ben a német szökevény-csapat nyolc lovas- és ugyanannyi gyalogzászlóaljából állott.

A legfőbb vezetés Rákóczi kezében összpontosult, ő volt seregének megszervezője, ura, parancsnoka. A szécsényi gyűlés, melyet később ismeretünk, 1705-ben korlátlan hatalommal ruházta őt fel a hadügyek terén. A fejedelem mellett, mint főtábornok, Bercsényi Miklós szolgált, akit szintén a szécsényi országgyűlés választott meg erre a méltóságra. Az elfogulatlan kritika Bercsényit már kivetkőztette abból a romantikus ködből, amelybe őt Thaly és mások öltöztették, de egy szigorú és elfogulatlan bírálója (Markó Árpád) elismeri róla, hogy zseniális ötletei voltak, «haditervek, helyzetbírálatok pillanatok alatt születtek meg agyában és javaslatai e téren is éles megfigyelő és ítélőképességről tanúskodnak. Amikor azonban valamelyik haditerv kivitelére került a sor, a legkisebb akadály előtt megtorpant, szükség nélkül tervet változtatott, tétovázni kezdett, különösen a csaták forgatagában.» XIV. Lajosnak sokszor ígért hathatós támogatása elmaradt, mert maga is szorult helyzetben volt, de küldött kitűnő tiszteket, néhány remekül harcoló zászlóaljot. Markó Árpád számításai szerint 1000—1500 francia altiszt és közkatona állott Rákóczi szolgálatában. A fejedelem lassanként fel is fegyverezte és fel is ruházta hadseregét. Ő maga a barokk-kor embere és igen sokat adott arra, hogy katonái szépen, ízlésesen ruházkodjanak. Lónyay Ferenc és Beniczky Márton főbiztosok érdeme, hogy a ruházat már a harmadik évben elérte az európai hadseregek színvonalát. Rákóczi összes hadereje Des Alleurs jelentése szerint az 1705. esztendő végén 44,800 főre rúgott.

A békekísérletek továbbfolytak és a bécsi kormány békeküldöttségében a régiek, a hazafias érzésű és jó magyar labancok foglalnak helyet: Széchenyi érsek, Szirmay István, Viza püspök, Okolicsányi, kik a fejedelmet egri székhelyén látogatták meg. Rákóczi feltételei nem változtak. Csak kezesség mellett volt hajlandó békülni, amelyen eddig is zátonyra jutott minden kísérlet. Április 8-án megírta a küldöttségnek, hogy a kezesség a szikla, melyen a megegyezés és béke felépülhet és egyúttal külön kiáltványban fordult a keresztény világ uralkodóihoz, köztársaságaihoz, melyben ismét kifejti, hogy nem utasít vissza olyan békét, mely biztosítja az ország szabadságait. Ő csak annak helyreállítására törekszik, amit az uralkodóház oly sokszor fogadott esküvel.

LIPÓT HALÁLA. I. JÓZSEF.

Eközben halt meg 1705 május 5-én 66 éves korában 48 esztendei uralkodás után I. Lipót császár és király.

I. Lipót uralkodásához ezeresztendő történetünknek egyik leggyászosabb, legsötétebb és eseményekben leggazdagabb korszaka fűződik. Az ország alatta szabadult meg a másfélévszázados török uralomtól, ami azonban csak részben az ő érdeme, mert Buda visszafoglalását annak a nagy nemzetközi vállalkozásnak köszönhetjük, melynek a pápa és a jezsuiták állottak az élén. Az eperjesi vértörvényszék, a rettenetes pusztítás, amit a német zsoldosok

I. József német-római császár és magyar király.

vittek véghez a legyengült országban és a kuruc-labanc kor véres emlékei mind az ő nevét idézik fel. A magyar nemzet sorsa sohasem lebegett úgy a lét és nemlét között, mint az ő idejében. Pedig Lipót jó ember volt és talán a legőszintébb szándékkal jót akart. Környezete becsületes szándékú, istenes életű embernek tartotta. Rákóczi, kinek gyámja, sőt jóakarója, keresztapja volt, sohasem őt okolta a saját és a nemzet balsorsáért, hanem tanácsosait, minisztereit, kiknek tanácsait mindenben követte. A bűnös a rendszer volt, melyet maga Lipót és miniszterei képviseltek; az irány, a kormányzati mód-szerek, a rendszer adott I. Lipót tetteinek és politikájának színt, karaktert. Ez pedig központosító abszolutizmus volt, mely az alattvalók jogait, a törvények uralmát egyszerűen tagadta. Ezért az összeütközésnek Lipót császár és a magyar nemzet között szükségképpen be kellett következnie. I. Lipót és Rákóczi Ferenc között ugyanolyan különbség van, mint I. Károly angol király és Cromwell között. Szinte szembetűnő az elvi hasonlóság, ha elolvassuk I. Károly perének tárgyalását és Rákóczi Ferenc kiáltványait. Angliában a nemzeti jogok és azokat képviselő parlament állottak szemben a királyi abszolutizmussal, nálunk hasonló módon, Rákóczi ugyanúgy a nemzeti jogokra hivatkozik, melyek az Aranybulláig nyúlnak vissza, mint Cromwell, aki a Magna Chartában gyökerező nemzeti szuverenitásra apellál.

I. József, kinek személye iránt Rákóczi a legnagyobb tisztelettel viseltetett és aki jószándékú uralkodó volt, mindjárt atyja halála után kijelentette, hogy Magyarország pusztulását őszintén sajnálja, a koronázási esküt megtartja, a királyi hitlevelet kiadja. Rákóczi közjogi felfogása azonban egészen más volt, mint az uralkodóé, tanácsosaié és azoké a magyaroké, akik vele tartottak; nem ismerhetett el olyan magyar királyt, kinek megválasztását törvénytelennek nyilvánították. József nem tartott «országgyűlést, ezért esküje hamis, aki pedig nem esküdött meg, az nem lehet magyar király.» A kurucok felfogása az volt Lipót halála után, hogy az atyja életében megkoronázott I. József Magyarországnak nem királya, a trón üres. I. József ígérte a törvények tiszteletben tartását, esküjének megtartását, de Rákóczi már semmit sem adott a királyi ígéretekre; «hamis a német, meg akar minket csalni» — mondotta. Kijelentette hívei előtt, hogy inkább meghal, semhogy olyan békét kössön, amely nem biztosítja az ország szabadságát. Ezért követelte szüntelen a garanciákat. Szerette volna főleg azt, ha Anglia és Hollandia kezességet vállalnak, mert mint protestáns államok vigyáztak volna a vallás szabadságára. Rákóczi szilárd meggyőződése volt, hogy nemzetközi garancia nélkül a túlhatalmas dinasztia miatt a magyar szabadság nem lehet tartós. Az örökös királyságba még belenyugodott volna, de ugyanúgy, mint később Kossuth, azt követelte, hogy az egész kormányzat, a külügyek, magyar kézben legyenek. «A külföldi követek előtt is hirdette, hogy Magyarország nem egyszerű tulajdona az osztrák háznak, itt nincsenek a királynak jobbágjai, hanem szabad országlakók élnek itt, akiknek jogai éppen olyan szentek, mint a király jogai, s akik felett csak az uralkodhatik, aki törvényeiket meg-

partja és jogait tiszteli. Többször hivatkozik Angliára Rákóczi, amelynek királya örökösödés útján jut a trónra, de azért mégis csak a törvények szerint kormányozhat.» (Gr. Andrassy Gyula.) Az angol követ aki a béketárgyalásokon többször közvetített, úgy látta, hogy az udvar csak taktikázik és nem őszinte a szándéka a magyarokkal megegyezésre jutni.

I. József azzal kezdte meg uralkodását, hogy a magyar országgyűlés Kollonichot elmozdította, a magyar ügyeket elvette Harrachtól és Salm hercegre bízta, a gyűlést Heistert visszahívta és Herbe ville-l nevezte ki utódául. De viszont fenn akarta tartani az 1687-i törvényt, Erdélyről nem mondott le, igaz, az volt a szándéka, hogy a törvények szerint uralkodik és országgyűlést hív egybe. Esterházy nádor nagyon félt, hogy Rákócziék az ő közjogi felfogásukat szegezik szembe az uralkodó elhatározásával és titkárát, Jeszenszkyt küldötte a fejedelemhez Egerbe, aki azonban Esterházyt tartván a bajok főokozójának, a közeledést visszautasította. Az udvar ismét Széchenyi érseket vette igénybe. Maga József, úgy látszik, bízott a megegyezésben. Rákóczi felesége előtt kijelentette, hogy neki nem volt része atyja és a herceg között támadt ellentétben. A rendek között a hangulat bizakodóbb volt, azt hitték, létrejön a megegyezés és végét vetik a két esztendő óta dúló *ádáz*, harcoknak. Annál pesszimistább volt maga Rákóczi. Elutasítólag nem akart fellépni, de hogy a rendek maguk is lássák, vájjon meg lehet-e egyezni az udvarral, szeptember i-ére Rákosra országgyűlést hirdetett. A király tanácsosainak nem hitt és elképzelhetetlennek tartotta, hogy az udvar a szélső abszolutizmusból máról-holnapra áttérjen az alkotmányos rendszerre. Ő minden megegyezés első feltételének az 1687. II—IV. te. revízióját tekintette, amelyet szerinte úgy kényszerítettek rá a nemzetre az Aranybulla ellentállási záradékának eltörlésével együtt. A közjogi fogalomzavarokat, melyeket Lipót császár autokratikus kormányzása idézett elő, mindenekelőtt tisztázni kellett. Rákóczinak ezek a követeléseai áthághatatlan akadályokat gördítettek a megegyezés elé. Előtte Hugo Grotius tanításai és az akkor diadalmaskodó angol jogrendszer ideáljai lebegtek, ami össze nem egyeztethető volt azokkal a kormányzati elvekkkel, amelyek szerint a Habsburgok és miniszterei kormányozták országaikat.

XIV. Lajos mindent elkövetett, hogy a közeledést megakadályozza, ami érhető, hiszen nagy haderők szabadultak volna fel, ha a császár Magyarországgal megbékül. Rákóczi párisi követének, Vetéssynek tudtára adta, hogy havi 10,000 tallérról 50,000-re emelte fel a magyar felkelés támogatására szánt pénzbeli segélyt.

Herbeville tábornagy nagy hadsereggel indult Magyarország ellen. Rákóczi terve először az volt, hogy a Duna—Tisza közén lemegy Soltig, s onnan esetleg a Dunántúlra átvonul. Először Ócsára, onnét Szentmiklósrá menetelt jelentékeny haderővel, amikor arról értesült, hogy a Duna balpartján lévő hídfőt a kurucok visszavették, a hidat elszakították és így a Dunántúlról fenyegető támadástól egyelőre nem kell tartani. Július i-én Ócsán találkozott

össze Károlyi Sándor és Esterházy Dániel csapataival, innét tudatta az angol királlyal és a hollandi rendekkel, hogy a békeközvetítést elfogadja. Fegyelmetlen katonái közül sokan megszöktek. Gyömrői táborában a katonákhoz, akik között gyakoriak voltak a szökések, gyönyörű beszédet intézett, amelynek ereje, lendülete szinte Kossuth Lajos beszédeire emlékeztet. «Magatok pedig, óh fiaim, segítsétek magatoknak boldogulására való igyekezeteimet. Vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem, oly szívvel, mint kezdettem hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogítására célzó szándékaimat. Nem kívánok birodalmat, kincseket tőletek; s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!» Ezen a körútján foglalta el a szentendrei szigetet és július 9-én, Vácon néhány napi pihenőt tartva, megindult a Garam folyó felé és július 13-án Kernenden találkozott Bercsényivel, akivel megbeszélték, hogyan védekezzenek Herbeville ellen.

A PUDMERICI ÜTKÖZET.

Herbeville a Csallóközből Nyitrán keresztül Lipótvár felé igyekezett, hogy a szorongatott várat felmentse. Rákóczi és Bercsényi a Vághoz vezették seregüket, hogy a császári tábornokot alkalmas helyen feltartóztassák. 15,000 főre becsülik a császári hadat, amely jól kiképzett, gyakorlott katonákból állott, Rákóczié jelentékenyen nagyobb: körülbelül 25,000 főnyi lehetett, de amelynek nagyrésze katonai tudás és fegyelem tekintetében a császáriakkal nem vetekedhetett. Rákóczi elgondolása kitűnő volt. A nehezen mozgó császáriakat körülakarta zárni a két folyó, a Vág és Dudvág között és Rákóczi nem kis szerencséjére Herbeville valóban olyan irányban közeledett Lipótvár felé, hogy a terv kivitelének nem látszott semmiféle akadálya sem. A császári tábornok a Csallóközből Diószeg—Szered felé nyomult előre. Ha Rákóczi végre tudja hajtani nagyszerű tervét, könnyen kelepcébe csalja a német hadsereget és az megsemmisül egyszerre. Ez azonban nem következett be, pedig Herbeville a csapdába belement. A fejedelem balkezes alvezérei, mint annyiszor, most is rosszul hajtották végre fővezérük parancsát. Herbeville, kit Rákóczi személyesen is ismert, gyenge, lassan mozgó hadvezér volt, más, jó hadvezér meg sem kockáztatta volna ezt a veszedelmes utat. Diószegről egyenesen Szered irányában ment északkeletnek; a kurucok Sempte körül gyülekeztek, Esterházy Antal csapata Nagyszombat körül táborozott. Rákóczi úgy gondolta, hogy ellenfelét négy-négyezer lovassal hátba és oldalba kapja, s Bercsényit és Géczyt bízta meg a terv végrehajtásával. Augusztus 5-én ért a császári tábornok Szered alá és Rákóczi, miután Géczyt nagyobb lovassággal Galánta felé küldte, hogy Herbeville-t hátba támadja, párhuzamosan haladt a császári sereggel a Vág mentén, várva azt a pillanatot, amikor Géczy parancsának végrehajtását megkezdi. Géczy azonban nem jelentkezett;

Esterházy Pál herceg nádor.

valószínűleg hibás, fegyelmezetlen menetelés miatt nem tudta a császáriakat elérni. Rákóczi ekkor Budayt küldötte a császáriak hátába. Előlről, a zellei sáncokból Le Maire és La Motte gyalogosai tüzeltek. A másik oldalról Bercsényinek kellett volna támadnia, de ő is lemaradt. Feladatát nem tudta végrehajtani, csak mindössze kétezer lovaszt hagyott hátra a zellei sánc megvédésére. Herbeville, miután sem hátba nem támadták és Bercsényi oldaltámadása is elmaradt, Farkashida felől egy kis kerülővel kijutott a kelepcéből, bement Lipótvárra és azt egy esztendőre való eleséggel ellátta.

Herbeville, aki Lipótvárban mindössze két napot töltött, Nagyszombat felé vonult, hogy onnét seregét a Csallóközbe vezesse vissza. Rákóczi terve most az volt, hogy a tábornagyot ebben a szándékában megakadályozza, úgyhogy alkalmas helyen elébekerül és rákényszeríti az ütközetre. Blébe is került Ciffernél, ahol a terepet alkalmasnak látta a harc felvételére, csakhogy Herbeville elkanyarodott Pudmeric felé. Rákóczi úgy gondolta, hogy most már felesleges ellenfelével felvenni a harcot, mert azt szándékának végrehajtásában (a Csallóközbe való visszatérésben) már úgyis megakadályozta, alvezérei azonban egyre unszolták, hogy támadjon. Hivatkoztak arra, hogy itt a legalkalmasabb pillanat, mert Herbeville ki akar térni a harc elől, az ő katonái pedig szinte égnek a harcvágytól. Hosszú rábeszélésre Rákóczi Pudmericcel szemben — a helységtől nyugatra — csatarendbe állította seregét. Első sorba a gyalogságot helyezte, a második sorba körülbelül egy kilométernyire az első arcvonal mögé a lovasságot, amelynek jobbszárnyát Bercsényi, a balszárnyát pedig Esterházy vezette. Most már Herbeville támadókedve is megjött. Őt Pálffy János, a labanc tábornok biztatta, akinek ezen a tájon kerültek el birtokai és a terepviszonyokat kitűnően ismerte. Rákóczi azt várta, hogy ellenfele majd szemközt támad; az pedig Istvánfalva felől, oldalból támadott, ami Rákóczit meglepte. Először a lovasság rontott a kurucoknak, amely ellen Rákóczi gyalogságot küldött. Bercsényit akarta először a gyalogsággal leküldeni a völgybe Lamotte ágyúinak fedezésére, de az kijelentette, hogy gyalogságot nem tud vezetni és ekkor a lovasság jobbszárnyán az ellenség balszárnya ellen küldte. Herbeville gyorsan nagy erőket dobott be. Vasas, majd gyalogos csapattal rohamoztatta meg a pudmerici malmot, melyet Lamotte ágyúi védtek. Andrassy György tábornok visszaverte az első ellenséges rohamot, majd átment a községet átszelő patakon, ahol azonban visszaverték. Herbeville egyre zúdította a csapatokat és a patakon átkelt gyalogság helyzete kritikussá vált. Rákóczi lovasai maguktól átmentek támadásba, amikor Andrassy szorult helyzetét látták, de lejtőn kellett lefelé vágatniuk és egy-kettőre kifulladtak. Ekkor ért a szorongatott helyre maga Rákóczi, amikor hirtelen rettenetes porfelhő támadt, amely elnyelte a csapatokat, úgy a magyarokat, mint a németeket, s lehetetlenség volt eligazodnia a rettenetes kavardásban. Ekkor Rákóczi csapatát a Gidrapatak mentén már szorongatták a délkelet felé nyomuló császáriak, s mindenki menekült. A csata elveszett.

A vereség nem volt nagy, ugyanúgy mint a nagyszombati csata után, a győztes tábornok nem merte Rákóczit üldözni. A kurucok mindössze 60 embert vesztettek, Herbeville jóval többet, úgyhogy az ő győzelme sem volt igazi nagy, döntő jelentőségű győzelem. Rákóczi ugyanúgy, mint Nagyszombatnál, vereséget szenvedett, pusztán azért, mert alvezérei ügyetlenek voltak, nem tudták az ő szándékait végrehajtani. A Vág és a Dudvág közötti kelepce igazi hadvezérhez méltóan volt elgondolva, de az alvezérek cserbenhagyták fővezérüket. Görgey ilyen hibákért szigorúan megbüntette volna alvezéreit.

Rákóczi hosszabb kerülővel jutott a Vágnak vecsei hídjához, ahol seregét összeszedte, de hite, optimizmusa most sem hagyta el. Tudta, hogy Herbeville győzelme nem volt döntő győzelem, hogy tehát megmutassa, mennyire erős még mindig, Béry-Balogh Ádámot a Dunántúlra, Beresényt pedig Morvaországba küldte, hogy ott düljön fel mennél több várost és ha lehet, lázítsa fel a morva parasztokat. Maga a fejedelem a pudmerici csata-vesztésről ezt írja emlékirataiban: «A pudmerici csatavesztés semmi hátrányára nem volt ügyünknek. Az ellenség a Csalló-közbe vette magát, erdélyi útjára készülendő. Magam pedig Nyitra várába szálltam, hogy a gyalogságot összegyűjtssem. Mihelyt a lovasság együtt vala, Bercsényi tábornok megkért, hogy a morva határokra mehessen velük. Ott bevett néhány várat és körülbelül 500 hadifoglyot küldött hozzám, az ausztriai és a morva katonaságból. A bécsi udvar láthatta ebből, hogy tábornokai szétrebbentik ugyan a hadseregeimet, de tönkretenni nem bírják.»

Bercsényi morvaországi betörésének inkább politikai, mint hadászati okai voltak. Morvaország parasztsága, melyet a bécsi kormány adókkal és egyéb terhekkel a végsőkig kiszípolyozott, lázadásban tört ki. Július 20—25-e táján keltek fel a parasztok Znaym környékén. A felkelt parasztság — vagy hármezer ember, — amelynek Magyarország ellen kellett volna harcolnia, megtagadta az engedelmességet, a jobbágysorsból való felszabadítást követelte, s az ellenálló hivatalnokok közül többeket megölt. A bécsi haditanács

II. Rákóczi Ferenc fejedelem pecsétje.

Ranow tábornokot küldte ellenük, aki a felkelést néhány nap alatt vérbefojtotta. Rákóczi nyitrai táborában értesült az eseményekről. Bercsényit azért küldte Morvaországba tekintélyes haderővel, hátha sikerülne a morva parasztokat fellázítani és csatlakozásra bírni. Bercsényi két nyelven, latin és cseh nyelven írott kiáltványokat vitt magával, de a megrémült parasztok között nem volt hatásuk. Katonai célja a betörésnek az volt, hogy kiküszöbölje a pudmerici vereség okozta csorbát és megakadályozza azt, hogy Herbeville esetleg Érsekújvárt ostrom alá fogja.

Bercsényi augusztus 15-én indult meg 11 lovas- és hat gyalogos ezredével, s több ágyúval Nagyszombatnak és a nádasi szoroson keresztül Jabloncára vonult, Bazinban, Szomolányban, Dévénynél, Stomfán biztosító csapatokat hagyva hátra. A kuruc hadsereg az ilyen portyázó vállalkozásokban aratta legnagyobb sikereit, amelyekhez bátorság, gyorsaság kellett. A meglepett kisebb-nagyobb császári csapatokat rendszerint megsemmisítették. Morvaország békéjére 4000 főnyi császári katona vigyázott. Bercsényi Znaymot szeretne volna bevenni, de erről a szándékáról az útnehézségek miatt lemondott és seregét kettéosztván, az egyik részt gróf Csáky Mihály alatt (4000 lovasal) Ausztriába indította, szigorúan meghagyva, hogy ne égessenek, ne raboljanak, hanem a lakosság barátságát nyerjék meg; a másik részt ő maga vezette azzal a szándékkal, hogy a Szakolca és Hodolin között lévő rohatetzi rév sáncait beveszi. Augusztus 20-án átlépte a morva határt, tábort ütött Rohatetz előtt, 21-én megostromolta a révet, melynek 200 főnyi német őrsége megadta magát.

Bercsényi elmondja leveleiben, hogy a legszigorúbb eszközökkel sem tudott fegyelmet tartani, hiába kardlapozta néha sajátkezüleg embereit, azok rabolni mentek Morvaországba. A zsákmányoló csapatok egész Brünnig hatoltak és a gazdag tartományból annyi zsákmánnyal tértek haza, hogy még Rákóczi csapatainak is jutott bőven belőle. Augusztus 24-én Bercsényi csapataival útnak eredt és Ausztriát egészen a bécsi hidakig pusztította, miközben Bbeczky Donauorthot vette be. Augusztus 21-én tért vissza többszáz fogollyal, tömegtelen zsákmánnyal malackai táborába, ahonnét néhány nap múlva Rákóczi levélbeli üzenetére Szécsénybe indult. Bercsényi merész hadjáratának, amely megremegtette ismét Bécset, az volt a haszna, hogy az udvar láthatta, hogy a kurucok ereje, elszántsága semmit sem csökkent és Rákóczi visszanyerte a pudmerici csatavesztés miatt megrendült presztízsét.

Ezek voltak az előzményei a felkelés történetében oly nagy szerepet játszó szécsényi országgyűlésnek.

A SZÉCSÉNYI ORSZÁGGYŰLÉS.

Rákóczi szigorúan ragaszkodott az alkotmányos formákhoz. A nemzet szabadságáért, alkotmányának, törvényeinek visszaállításáért fogott fegyvert, tehát maga sem véthetett ellenük. Írásaiban, beszédeiben mindig azt hirdette,

MI FEJEDELEM Felső-Vadász RÁKÓCZY FERENCZ,

Nemes Saáros Vármegyének Örökös Fő Ispánja, és Saáros Patak, Munkács, Makovicza, Regéc, Tokaj, Ecsed, Lednicse, Somlyó, Szerencs és Onod &c. Váraknak URA. Minden az Magyar Haza szabadságáért ISTEN által fel-fegyverkezett. és akár melly annak boldogulását igazán ohajtó Felső, közép 's alsó Conföderált Rendeknek, Hivaineknek, az igaz ügynek vezérlő Urától áldált és minden jót.

Mióta Isten az Auszriai Háznak meg szokott kemény uralkodása által a porig le-nyomattartott maroknyi édes Nemzetünk régi ründöklő szabadságának helyre állítására szívünket fel-gerjesztette, és annak minden utakon 's módokon való ki-munkálkodására egész szerencsénket és urolsó csepp verőnket fel-áldozni magunkban el-tökéltettük, leg-elsőb 's főb' fel tett czéllyul és tárgyul tartottuk, hogy az Haza Országos fel-fegyverkezésnek igaz ügyét, és egyedül annak csendességét 's régi Törvényeinknek visélt adattartását, minden ambízióink 's privá-vonoknak hátra hagyásával buzgóvan ohajtó készségünket az egész Keresztény világ eiben terjesztjük és meg-bizonyítjuk. Kihez való képeit, noha Istenünk keze, mind ennyi körös körül és az Hazában-is benn lévő fok ellenségünk közt ekkoráig igaz fegyverünket boldogította, és tovább is reménységünk ő Felsőge kegyelmében helyheztervén Hadakozásunknak szerencsés folyását, az el-múlt órái időben-is napoként jobban jobban remélhetünk volna, érvén mindazáltal nem csak az első Gyöngyösi *Commissio* alkalmatosságával, az Auszriai Háznak, az Ország meg-ronnatott szabadságát visélt adni kívánó el-hírefittetett szándékát, és a' végre léendő Frigy cétérlől való akaratyát, hanem ugyan az annak uranna is, az ki-küldött Követ *Commissarijok* fok rendbeli leveleikkel bizonyítván, és az Frigynek tételét sürgetvén, milyhen az *Armistitium* Punctóminak az Becsi Udvarul való ki-küldetecét bizonyosan értettük. reménlén rebdeső ízives indulattal azon kívánat jónak, mellyeket Isten által fegyverünkkel szándékoztunk viséltá nozni, az frigy és az következő békeiség *tractátja* által lehetős meg-nyerhetését, nem csak fegyverünköt az ellenkező Ráczoknak öldözteséféltől viséltá hoztuk. hané annak felette, hané az dolgoknak folytatására el-fizánt igaz indulatunkat, annyival is inkább világsban ki-jelenszők, el-kezdet munkánkabban hagyván, napoként tapiló reménységünk által Gyöngyöshöz oly ki-adott Parancsolattal szállottunk, hogy az Frigy *tractátjának* alkalmatosságát véghez viteresse való nézve, minden Hadi Tíztek az ellenségeskedéltől magokat meg-ójják. Illyenté szin nélkülül való *hynceriat*unkat az el-kezdet munkánkabban reménlén végben vitérésre bizonyítván, kezűnköz-is vetűk az Becsi Udvarul ki-adott *Armistitiumnak* Punctóminak, és azokat az *deputati Commissarijok* által *contractu* meg-fontolván, adun' is fok akadémoknak el-hárításá után oly *replikatát*, a' melly nem csak minden Hadi Junak rendi szerezni bé-vehető, de a' honnan annak felette, egyedül csak a' Haza csendességének meg-terezésére czéllöző készségünket-is az Keresztény Világ jól ki-tanulhatta. Biztunk mind eddig is az Auszriai Háznak Nemzetünkhez réndő hasonló indultatyához, avagy csak illy okra való nézve, hogy meg-egyezett akarabul, az fegyvernek meg-állításul az alatt-is, miglen a' Becsi Udvarhoz fel-küldött *replika*, *tracta* alatt lézén, végezvén, az első ki-adott Ördereket-is meg-kettőztettük 's ehhez képeit voltunk is teljes reménssel, hogy az fegyver meg-állításnak el-kezdésével az Romai Császárnak Hadi Fő Generalis-isa, az ellenségeskedéltől meg-ója magát Dunántul, mindazáltal nem gondolván az kéz alá vőtt dolgot el-vezetésé iránt való ki-mutatót készségünkkel, midőn alkalmas időt látva ellenséges szándékaink véghez vitérésére, nem csak az egész Dunántul való mező földet az fegyvernek minden elleneállása nélkül nyitván, való csiárlásággal el-foglalva, de anny felette a' fegyver *hynceriat*unknak közönséges 's nála tudós lévő *publicatio*ja után-is Simon-Tornyai, és Sziklos nevű Hadainkal *presidiá*lt erősegeket más többekkel együtt az el-kezdet dolgok folytatásának réndő kivül irtoztató példákkal meg-höldött. Látván azért formoruván mind ennyi ki-jelentett *hynceriat*unk között is ellenkező dolgokkal való meg-csiárlatárúinkat, noha Auszriában *irreparabilis* parancsolván, az ott talált ellenség egyik részének meg-verésével, nagyobb bizonyos győzedelmén is Isten által fegyverünk alatt vőtt, mindazáltal a' Becsi Udvarul ki-küldött *deputati Commissarijok* az féllýű említtet Császár Fő Generalisának Dunántul Papa ráján való maga meg-jártózkodásá *refrálván*, 's ugya' Felsőge Angliai Királyné, és Méltóságos *Conföderált* Belgium *Statu*ai Követeinek *mehtarul* hozának való jövetelkeit tudunkra adván, szántszándékkal oly jó Hadi alkalmatóságot el-műlván, tovább-is a' fegyver *hynceriat*unk *prolongatio*ját *refutál*tuk. Mind ezeket való nézve el-hittettük magunknak, ki ment vőtt el-terjedő keppen az egész Hazában azon *Opinio*, hogy az Auszriai Ház meg-isménvén Fegyverkezésünknek igaz ügyét, valójában-is kíványa régi csendességünket, és az Haza meg-clonkuló szabadságának igaz meg-épülését, annyival is inkább, hogy az Angliai és Hollandus Követeik el-küldésével, oly nagy Felsőgek és Méltóságok mellesleg közben járólú adgyák magokat. Meg-valljuk, hogy noha az ekkoráig lett fegyverünk meg-tartozatása nem kevés hátra maradásával lett Hadakozásunknak, mind az által meg-akaráv ímérteténiz'...etcy, Világgal, hogy egyedül a' Haza békeiségének meg-terezése minden fel tett czéllyul, reménlöttük mik-is az Auszriai Háznak ízives indultatá' Magyar Nemzettel banni akaró igyekvészet. Tapasztalván tapasztaljuk ellenben ennyi fok fain által el-tökéltett és foga-fejérett ki-mutató szándékát, mivel a' minapi eldőlő ki-adott *Armistitiumbeli* Punctóminak (a' mellyekben nagyobb *hynceriat*ás a' békeiségre hajlandó ízivet mutattat, avagy csak azzal is, hogy a' békeiség *tractátja* helynek. időnek és *Commissarijok*nak *denominatio*ját kívánat, és a' kikre adott *replikat*ákat kéhez-is vette) az most ki-küldött *Commissarijok* farban rugván, olyakat adának elő, és annyi meg-újítással, hogy az egész Dunántul való földet meg-tartván, és valami Polonytul fogva az Ipolygy 's Váczul az Tizsa Dunaközé nagy szélessen és hosszán ki-terjed, 's ugy az Körös és Maros környékét, és annak földőre minden bloquádat helyek körül három mérföldni *praesentia*ván nem egyebet akar, hanem hogy az velünk *conföderált* Ország részének negyed részére ízontván, minek előtte ízenelen meg-höldítana. más *ipso actu* meg-höldülünk, és az melly ígán...meg szabadságunk kívánunk, ugyan abban szántszándékkal nagyob jajjal élénk. Noha pedig el-vétűk volt, hogy az olylányt által azokat (hanem ha Becsből *relaxatio*ót vértünk) áharatos *hynceriat*okunk általván lenni, annyival is inkább egyedül csak idő rontatának 's az által való meg-csiárlatárúinknak lenni ki-tanulharuk, hogy az *Armistitium* által léendő Békeiség *tractátjának* módgyárul, a' honnét meg-sértédesünknek orvosságát reményük, értekezvén azokul *quidam* in *fundamentis*alibus, nem hogy *affidat*os, de meg-ajánlál-is nem-hálhatunk. Így folyván reménységünk ellen az elő vett dolgok, meg-bizonyítottuk az Angliai és Hollandus Követeik előt, az jó és maradandó békeiségre czéllöző ízives szándékunkat, és mivel a' fegyverkezés el-té- és tovább léendő *tractát* *refutál*tuk, az dolgokat el-műlű és fegyverünk meg-mozdítását, né nélkülünk,hané az ellenkező rész szokott keménységének tulajdonirathatik. Mennyen azért ugyan, világ eiben igaz ügyünknek íltenes folytatása; ellenben pedig az Auszriai Háznak az dolgok végzésében való ízines áharatatlansága, és meg-most is Nemes szabadságunknak urdós romlására 's meg-csiárlatárúinkra igyekező szándéka, mellyet-is minden igaz Magyar vér-tökéltellen ízítvén, buzdullyón is-meg, fok meg-ronnatott szabadságu Nemzetekek *eld*ájával, édes Hazája régi boldogságának tel-keresésére, és *szabadság*is *hó*hó-éti 's vére hullását nem ízánván, egyenlő ízivel, lélekkel munkálkodgyék azon, hogy azon régi Elemeknek az egész világon ki-terjedtet hire neve, maradékinban való előmozdításában lemmit el nem mulatunk, az Ur Isten pedig fegyverünknek egyedül való vezére, és Isten után más külső Keresztény Királyoknak és Fejedelmeknek rájunkt lévő ízeme, midőn az békeiségre és az hitel fogadott Törvényeknek egyedül való meg-terezésére néző igaz hajlandóságunkat látvák. régen kívánit boldogságunkat ki-is munkálodgyák.

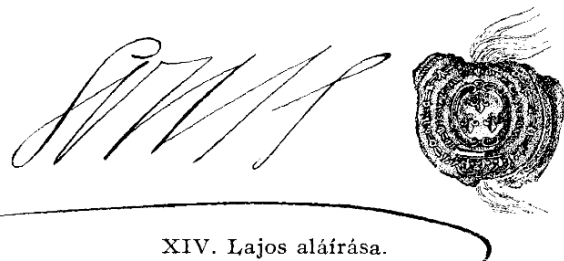
Fejedelem Rákóczy Ferencz.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem manifesztuma 1704-ből.

hogy a nemzetszuverenitást az országgyűlés képviseli, amely nélkül az uralkodó sem hozhat törvényt. Maga Lipót császár is megígérte, hogy 1704-ben összehívja az országgyűlést, I. József pedig a trónralépésekor kijelentette, hogy haladéktalanul országgyűlést hív össze.

A fejedelem 1705 szeptember i-én beszélte meg Nyitrán Bercsényivel a Szécsénybe összehívott országgyűlés előkészületeit. Levelet írt XIV. Lajos francia királynak, melyben azt kéri, hogy vele, mint Erdély fejedelmével lépjen formális véd- és dacsövetségre. Ha Lajos békét köt, abból őt ki ne hagyják és biztosítsák Erdély önállóságát az ő fejedelemségével együtt. Rákóczi és XIV. Lajos között szövetségi viszony volt, de azt nem kötötték meg a diplomáciai formások szerint. Rákóczi pénzsegélyt kapott a francia királytól, azonkívül tiszteket, néhány száz főnyi katonaságot, állandó képviselője is volt Rákóczinál és ugyanakkor Rákóczi is képviseltette magát Parisban. Közel két évig levelezett a francia udvarral, mielőtt a felkelést megkezdte, s nem fogott volna hozzá, ha nem látja biztosnak a franciák támogatását. Formális szövetség nem volt közöttük, csak olyan kapcsolat, amely szövetségi viszonynak számít. A francia pénzbeli támogatás, a tisztek, altisztek és tanácsadók nélkül Rákóczi nem ért volna el olyan sikereket.

XIV. Lajos aláírása.

A szécsényi országgyűlés a felkelés legnagyobb

politikai eseménye az ónodi országgyűlésig. Itt tisztázták és formulázták meg határozottan, világosan a mozgalom politikai céljait. A nevezetes országgyűlésen Rákóczi mint magánember vett részt, ami elismerése volt a Rendek teljhatalmának és szuverenitásának. Ő csak mint magánember, ki látta a törvények lábbal tiprását, fogott fegyvert és szólította harcra a nemzetet és most mindarról, amit két esztendőn keresztül tett, beszámolt a nemzeti hatalom képviselőinek. 1705 szeptember 12-én egyházi formások után nyílt meg a gyűlés a szécsényi vár alatt elterülő Borjúpáston hat püspök, 36 főúr, 25 vármegye és valamennyi város követeinek részvételével. A gyűlés résztvevői szabad ég alatt, sátrak alatt tanyáztak. Rákóczi nagy beszédet mondott, amelyben ismertette az elmúlt esztendő történetét, előadta menekülését, lengyelországi bujdosását, majd kifejtette, hogy milyen feladat vár a Rendekre. Ő a gyűlésen nem mint vezér, hanem mint a haza javáért dolgozó polgár jelent meg, aki aláveti magát mindenben az egybegyűlt rendek akaratának és határozatainak. Rákóczi szónoklatának olyan nagy hatása volt, hogy a Rendek rögtön egyhangúlag általános nemesi felkelést hirdettek.

A bécsi kormány éket akart verni az országgyűlés tagjai közé, úgy, hogy becsempészte igen ügyesen a vallási kérdést. Vallási sérelem tömértelen sok

volt; a protestánsoktól a nehéz Kollonics-időkben 90 templomot szedtek el, de itt a vallási sérelmek felvetése könnyen megbonthatta volna a rendek gyűlésének egységét. A reformátusok, igen okosan, hallgattak sérelmeikkel, de a lutheránusokat Szirmay és Okolicsányi az udvar megbízásából arra tüzelték fel, hogy követeljék a gyűlésnek két kamarára: felső- és alsótáblára való kettészakítását, s ugyanakkor Radvánszky Jánost az alsótábla elnökévé kiáltatták ki. A terv jól volt kieszelve, mert az alsótábla jórészen protestáns kisnemességből állott volna és valószínűleg más kérdéssel sem foglalkozott volna, mint a protestáns egyházak sérelmeivel és így a szécsényi országgyűlés eredménytelenül oszlott volna szét. Érthető volt a katolikus főurak nem kis felháborodása; rögtön látták, hogy a felekezeti viták szétrobbantják a gyűlést, amely nemzetgyűlés volt és felekezetek felett állt. Az udvar megbízottjai azonban cselszövényükkel megbuktak. Rákóczi kijelentette, hogy kárhoztatja ezt az eljárást, amely különben is csak egy kisebbségnek a műve volt. Ő maga döntő fontosságúnak tartotta, hogy a három rend: a papság, a nemesség, a polgárság együtt maradjon és mint egységes testület mondja ki határozatait. A szécsényi gyűlés jogi formulázása és céljainak megrögzítése az élesesű Bercsényi Miklóstól származik. Bercsényi nagy (magyar) beszédet mondott, melyen kifejtette, hogy ez a gyűlés nem nevezheti magát országgyűlésnek, mert ahhoz a nádor, a primás, az országbíró, a koronaörök és a többi közjogi méltóság jelenléte szükséges és ezeket most meg kellene választaniok, de erre nincs szükség. Ezért azt indítványozza, hogy a gyűlés nyilvánítsa magát pusztán nemzetgyűlésnek, melynek egyetlen célja a nemzeti szabadságok megoltalmazása. Bercsényi előtt a lengyel példa lebegett. De sokban emlékezett Rákóczi parlamentje Cromwell parlamentjére is, amely a törvénytíró I. Károly angol király ellen fegyvert fogott s a nemzeti szuverenitás letéteményesének nyilvánította önmagát. Kimondotta a gyűlés, hogy ő a szövetekezett magyar Rendek gyűlése — *Conventus Generalis omnium Ordinum et Statuum Confoederatorum Regni Hungariáé*; majd a teendők és indítványok megbeszélésére 18 tagú bizottságot választott. Szeptember 18-án elhatározta a rendi gyűlés, hogy a főnököt dux-nak, vezérlő fejedelemnek fogják elnevezni, aki mellé 24 tagú tanácsot (szenátust) választanak. Szeptember 20-ára készült el a bizottság a munkálataival és ekkor tartotta meg a rendi gyűlés ünnepélyes ülését, amelyet Telekessy egri püspök szentmisével és szentbeszéddel nyitott meg. Mózes öt könyvéből vette szentbeszédéhez a textust: «legyenek világító testek az ég boltozatán . . .»és ennek elhangzása után letette a vezérlő fejedelem az esküt. Az esküminta, melyet Rákóczi elmondott, hűen kifejezi a mozgalom célját és tartalmát. «Én fejedelem, Rákóczi Ferenc, úgy, mint a haza szabadságáért konföderált magyarországi státusok és rendek választott vezérlő fejedelme, esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten, a boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentéire, hogy a konföderált nemes magyar haza státusainak és Rendéinek az Ausztriai Ház által minden megbántott szabadsági és tör-

vényeinek helyreállítására összekötött és ugyan mostan is megerősített szövetségét, mint tulajdon életemet úgy becsülöm és tartom, azt felbontani vagy az ellen járni, titkon vagy nyilván sem keresek, sem engedek: . . . Hazánk szabadságának ügyét el nem hagyom, ... a konföderált státusokat úgy, mint az egyházi urakat, nemességet, szabad királyi városokat, a nemes jászokat és kunokat, hajdú és mezői városokat, az összevetszövetkezett Magyarország minden nemes vitézli rendét, hazánk köz törvényes szabadságiban és

Erdély térképe a XVII. századból.

igazságiban, kinek-kinek maga approbált törvényes privilégiumaiban háborgatni sem kívánom, sem engedem, sőt azokban megtartani oltalmazni tartozom» . . . Megesküdött még Rákóczi arra is, hogy az országban bevett három vallást a maga szokott törvényes szabadságaiban megtartja és másokkal megtartatja. A kiáltványban, melyet Ráday Pál fogalmazott, röviden kifejtik, hogy a Rendekek az ország régi törvényes szabadságainak megoltalmazására fogtak fegyvert.

A szécsényi országgyűléstől nem lehet elvitatni a nagystíluséget, sem azt, hogy a gyűlés a nemzet egyetemét képviselte. A Rendekek magukban foglalták a nemzetnek minden politikai joggal felruházott osztályát: a papságot,

a fő- és köznemességet, a városi polgárságot. A parasztság nem tartozott bele a nemzet sorsát intéző rendekbe, de a nemzet egészébe azt is beleértették. Rákóczi a «nemtelenek» sorsának javulásáért is harcolt. Harminchat főnemes volt jelen a gyűlésen; igaz, hogy a pozsonyi országgyűlésen, melyet a császár hívott egybe, 57 mágnás jelent meg, de ezek, — mint gróf Andrássy Gyula megjegyzi — jelentékeny részben idegenek voltak. Az is bizonyos, hogy az állítólag széthúzó magyarság ezekben a vészterhes időkben bámulatos egységet és áldozatkészséget mutatott. Érezte, hogy léte, vagy nemléte függ attól, hogy megnyeri-e a harcot, melyet dinasztíája ellen folytatott. Az idegenek közül csak a rácok és a szászok egy része és az újonnan betelepült svábság nem csatlakozott Rákóczihoz, hűen kitarítottak mellette a tótok, a ruthének, a románok. Buda és Pest német polgársága és Pozsony nem nyitották ki az előtte kapukat.

A tanácskozások megindultak s elég nyugodt mederben folytak, csak a protestánsokból tört elő a harag és a békétlenség szeptember 22-én. Azt követelték, hogy rögtön adják nekik vissza azt a 90 templomot, amelyeket a Kollonics-korszakban elvettek tőlük. Rákóczinak minden ékesszólására szükség volt, hogy lecsendesítse elkeseredett protestáns híveit, akik végre a fejedelem négy óra hosszáig tartó beszéde után elfogadták azt az indítványt, hogy a vármegyékben és a városokban felállítandó bizottságok döntsenek majd a templomok ügyében. A gyűlés 24 tagú tanácsot választott, amelyből hatan a főpapi, hatan a főúri és tizenketten a köznemesi rendet képviselték. Alakítottak még ezenkívül külön gazdasági bizottságot báró Klobusiczky Ferenc elnökletével és békebizottságot is. Első szenátorrá, főtábornokká, fővezérré Bercesényi Miklóst választották meg, aki ékesszólásával, éleselméjű fejtegetéseivel, elmés replikáival elragadta a rendeket. Rákóczi teljes felségjogot kapott és október 2-án szentesítette azt a 19 törvénycikket, melyet a gyűlés hozott. Ezzel a szécsényi országgyűlés véget ért.

Rákóczi a szécsényi gyűlés végeztével elhatározta, hogy rendet teremt Erdélyben és tisztázza a helyzetet a fontos országrészben, amely őt, mint már említettük, fejedelmévé választotta. Erdélyt veszedelem fenyegette. Herbeville tábornagy szeptember elején elhagyta a Csallóközt s Nagykovácsán keresztül Debrecenbe, onnét pedig Szegedre vezette seregét, majd nekivágott Erdélynek. Rákóczit már többen, köztük gr. Pekry Lőrinc tábornok is figyelmeztették, hogy jó volna, ha benézne Erdélybe, amely őt különben is fejedelmének ismeri. Egy igen kis csoport húzódott csak meg Rabutin tábornok árnyékában Nagyszében falai mögött, akik nem akarták elismerni Rákóczi fejedelemségét, de még ezek is Erdély önállóságát forgatták a fejükben, mint Bethlen Miklós, akinek az a fantasztikus ötlete támadt, hogy jó volna valamely Habsburg-leánnyal összeházasítani egy protestáns uralkodót és azt vinni be erdélyi fejedelemnek.

Forgách, Rákóczi legtanultabb hadvezére, kit még az előző évben Erdélybe küldött, 35,000 főnyi hadseregével jelentős sikereket ért ott el. 1705 június

15-én bevette Medgyes várát, elfoglalta a vöröstoronyi szorost és Rabutint a száz városokba szorította. Most azonban egyszerre az a veszedelem fenyegette Rákóczit, hogy Herbe ville megelőzi és Forgáchnak minden sikere kárba vész. Rákóczi 1705. október 5-én Egerbe vonult csapataival, ahonnét Tokajba, majd Nyíregyházára vonult és meglepően gyors menetben október 24-én már elérte Szilágysomlyót, ahonnét egy nap alatt Zilahra vitte seregét. Másnap már Magyaregregyben volt, hogy ezt a stratégiailag fontos pontot mennél gyorsabban megerősítse. Ellenfele Herbeville tábornok Csúcsán és a Meszesen keresztül november 7-én érkezett Zsibó alá, ahonnét a kuruc tábor körülbelül 14 kilométernyi távolságra feküdt. Négy nap múlva zajlott le a nagyjelentőségű zsibói csata, melyet Rákóczi elvesztett és amely ennek következtében az erdélyi eseményeket más irányba terelte.

A ZSIBÓI CSATA.

Rákóczi hadserege körülbelül 7500 emberből állott. Herbeville-é 16,000-ból és a mellett jól fel volt szerelve és kiválóan képzett tisztek vezették. Seregében 4 dán gyalogos- és 2 lovasezred is szolgált, amelyek a zsibói csatában kitűnően megálltak a helyüket. Rákóczi terve az volt, hogy a karikai szorosban, a stratégiailag szintén fontos helyen fogja bevárni ellenfelét, ezért Zsibónál csak megtévesztésre ásatott sáncokat és a szorost francia hadmérnökeivel megerősítette. De számításában csalódott: Herbeville kihasználván a támadónak azt az előnyét, hogy szabadon választhatja meg a támadás idejét és pontját, elkerülve Zilah felé, csapatait Zsibó alá vezette. Herbeville kerülője Rákóczi terveit felborította. Rákóczi Károlyitól értesült, hogy az ellenség más irányba vonult és rögtön maga is Zsibó alá vezette seregét, amelyet a Szamosnak egyik kanyarodójánál november 11-én délelőtt csatarendbe állított. A jobbszárnyat Des Alleurs francia tábornok vezetése alatt a Szamos kanyarulatánál állította fel, a balszárnyat, amelynek arcvonala az Egregy pataktól Csigliányig terjedt, Forgách vezette. A középtájon a körülbelül 1000 főnyi tartalék mögött Rákóczi állott.

Herbeville délután 3 óra tájban kezdte meg a támadást, a kuruc sereg jobbszárnya ellen, amely a támadókat háromszor verte vissza. Az Egregy pataknál lévő sáncokat, a melyeket a hajdúk hősieesen védtek, a dánok rohamozták meg, akik háromszor voltak kénytelenek visszavonulni. Ekkor érkezett meg a bátor Virmond tábornok, akinek támadása szétrobbantotta a kurucoknak Forgách által vezetett jobbszárnyát. Még a sánc vonalakkal volt az ellenségnek nagyobb baja, de Glöckelsperg tábornok rác csapatainak betörése után, akik erdei utakon közelítették meg a kurucokat, eldőlt az ütközet sorsa. Des Alleurs is visszavonulást rendelt el és a csata elveszett. A veszteség oka ismét nem Rákóczi volt, akinek tervei, elgondolásai mindig helyeseknek bizonyultak, hanem azúttal Károlyi Sándor, aki nem teljesítette azt a paran-

csőt, hogy az ellenséget oldalba támadja. Rákóczi oly nagy erővel állt szemben, hogy az ütközet csak Herbeville javára dőlhetett el, hiszen 7500 kuruc harcolt Zsibónál a jóval nagyobb, 16,000 főnyi császári

Rabutin császári tábornok.

Károlyit, aki a zsibói vereség főoka volt és aki e miatt más alkalmaztatást kért, ott hagyta Erdély védelmére, átment Tokajba, s onnét rövid pihenő után Miskolcra távozott, hogy ott a szenátussal megtárgyalja I. József küldöttségének békeajánlataira adandó válaszát.

hadsereg ellen. Veszteségek egyik részről sem voltak nagyok: Rákóczi 400, Herbeville 450 embert veszített. Az ütközet következményei azonban a nagyszombati és a pudmerici csatavesztésekkel szemben jelentékenyek voltak, mert Erdély, amely várta Rákóczit és ahol a császáriak a zász városokba szorultak, egyelőre elveszettek volt tekinthető a magyar ügy számára.

Rákóczi Szamosújvár felé sietett, hogy ott összeszedje szerencsétlenül járt seregét, ott szállt meg a város gyenge, semmitévő várában. Helyzetét azonban nem látta vigasztalannak. Kolozsvár polgársága hiába várta a fejedelmet, Rákóczi, mint-hogy Szamosújvárban nem bízott, Károlyi seregét pedig gyengének tartotta, elindult Bethlen várába és onnét Szatmáron keresztül Magyarországra tért vissza. November 24-én már Erdőszadán volt seregével, s miután

A KURUCOK DUNÁNTÚLI GYŐZELMEI. A NAGYSZOMBATI BÉKEALKU.

Rákóczi helyzete a zsidói vereség után siralmasra fordult volna, ha a csorbát gyorsan ki nem köszörüli a Dunántúlon aratott több győzelemmel Vak Bottyán, a legvittebb kuruc tábornok. Vakmerőségig bátor és a mellett tanult katona volt, aki résztvett a török elleni nagy felszabadító hadjáratokban és a császári hadseregben az ezredességig vitte. Körülbelül 8000 főnyi hadseregével átkelt Földvárnál a Dunán és Simontornyát rohammal bevette, éppen aznap, amikor Rákóczi a zsidói ütközetet elveszítette. Tisztjei, mint Bezerédy Imre, Balogh Ádám, mind dunántúliak voltak és nagy lelkesedéssel vettek részt a hadjáratban, melynek a Dunántúl felszabadítása volt a célja. A bujkáló kurucok mind hozzácsatlakoztak. A simontornyai győzelem után Csáky Mihályt Komárom ellen küldte, aki elől Pálffy János tábornok visszavonult és ő maga Pápát vette be. Egy harmadik kuruc csapatot délfelé küldött Pécs és Siklós ellen, közben Csáky és Ebeczky december 10-én elfoglalták Köszeget. Bottyán maga Szentgotthárdot fiepte meg és Heister hadseregét teljesen szétverte. Pálffy tábornok, aki Szombathelyt tartotta megszállva, Heister vereségének hírére Bruckban keresett menedéket s az év végéig a kurucok aláírása. Sopron vára kivételével az egész Dunántúlt meghódították. Rákóczi azt írta XIV. Lajosnak, hogy Erdély elveszett

Bottyán János aláírása.

ugyan, de bőségesen kárpótolta a Dunántúl meghódítása. Bottyán még a következő év elején Pálffy erős seregét verte tönkre egy nagyobb és véres csatában, majd február 1-én Fehérvárat foglalta el, ezzel befejezte a felszabadító hadjáratot és a Dunántúl fontos átkelési pontjának, Földvárnak a megerősítéséhez foghatott.

Bottyán győzelmei azért is fontosak, mert befolyásolták a Nagyszombatba küldött békebizottság magatartását. Az összes békealkudozások között ez volt kétségkívül a legfontosabb és itt lehet pontosan megállapítanunk, mit akart az uralkodó és mit akartak a szövetkezett rendek s látjuk azt is, hogy melyek voltak azok az elvi ellentétek, amelyeken a meglehetősen nagy reményekkel kecsegtető békealku zátonyra jutott. Rákóczi Bercsényi vezetése alatt még október 6-án elküldte a békebizottságot, amely a következőkből állott: gróf Csáky István, Sennyei István, Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Kajali Pál, Lapsánszky János. I. József október 22-én gróf Wratislaw Vencel János cseh kancellárt és Széchenyi Pál érseket küldötte ki, mint tejhatalmú megbízottakat. Október 26-án jelentek meg a biztosok Nagyszombatban, ahol Sunderland és Stepney angol, Rechteren és Hamel-Bruyninx hollandi követei, mint közvetítők csatlakoztak hozzájuk.

Soha még egyetlen béketárgyaláshoz sem fűztek ennyi reményt, sem az angol és hollandi közvetítők, sem az udvar megbízottai, csak Rákóczi nem hitt. A császári megbízottaknak a magyarok december 28-án adták át a békefeltételeket, amelyekre 1706 január 20-án érkezett meg a válasz. A császár kijelentette, hogy Magyarországot saját törvényei szerint fogja kormányozni és a trónöröklés joga nem jelent önkényes uralmat. Erdély önállóságának elismeréséről a császár, mint eddig, most sem akart hallani. De ezek csak előzetes eszmecserék voltak; Rákóczi, mielőtt az érdemleges tanácskozásokat megkezdték volna, tudni akarta a Rendeik akaratát, amelynek magát mindenben alávetette.

A zsigóői vereség után Rákóczi gyorsan távozott Erdélyből; december 11-től 18-ig Ecsed várában, Báthory őseinek fészkeében tartózkodott, ahol azzal a nagyszerű műszaki tervvel foglalkozott, hogy Munkács és Ecsed között csatornát építtet. Január 12-én Rakamaznál szemlélte meg a felkelt seregeket, innét Tokajba vonult csapataival és január 22-én már Miskolcon volt, ahová a tanács tagjait várta.

Rákócziban megvolt a békehajlandóság, ámbar sohasem hitt Bécs közlekedésének őszinteségében; meg volt arról győződve, hogy törbe akarják csalni és ha a feltételeket elfogadná s letenné a fegyvert, maradna minden a régi ben. Annyi kétségtelennek látszik, hogy I. József és udvara sohasem árult el ekkora békehajlandóságot, ami legnagyobb részben az angol és holland közbenjárásnak tulajdonítható. Az angol és hollandi kormányok nézete az volt, hogy a nyugati harctéren Savoy ai Jenő és Marlborough azért nem tudják kiereszkölni a döntést s a háború azért húzódik oly sokáig, mert Magyarország jelentékeny császári erőket tart lekötvé.

Az udvar még Rákóczi feleségének és nővérének, Aspremont grófnének a közbenjárását is igénybevette. Rákóczi szívesen tárgyalt. 1706 április 13-án hozzájárult ahhoz, hogy Bercsényi a két hétre szóló előzetes fegyverszünetet megkösse. Május 16-án Kistapolcsányba utazott. Közben értesült a császári kiküldöttektől arról, hogy az udvar annyira hajlandó a békére, hogy még feleségét is hozzáengedi. Rákóczi örült, hogy hitestársával, akit legutoljára 1701-ben, a bécsújhelyi börtönben, a menekülés izgalmai közben látott, végre találkozhatik. Sarolta Amália hercegnőt, férjének szökése óta Bécsben internálva tartották s a gyermekeit elvették tőle. Az udvar félt egy kissé Rákóczi és felesége találkozásától. Stepney angol követ írásban megígértette Rákóczival, hogy a hercegnőt Bécsbe visszaengedi és csak az angol követ levelének Bécsbe érkezete után engedték útnak. Rákócziné sem gyermekeit, sem Bécsset nem látta többé. Bécsből fényes kísérettel utazott Pozsonyba, ahol a császári tábornokok fejedelemnének kijáró pompával fogadták. Pozsonyban maga Stahremberg fővezér kísérte hintáját lóháton. Fényes kísérettel, császári tisztektől és magasrangú kuruc tisztektől körülvéve indult el Pozsonyból és május 3-án Nyitra-Újlaknál találkozott eléje siető férjével.

Május 5-én már javában folytak a tárgyalások Nyitrán, ahová Stepney lord és Rechteren holland követ is megérkeztek. Rákócziné feladata az volt,

Udvar 22 July 1806.

Kedves Bragya

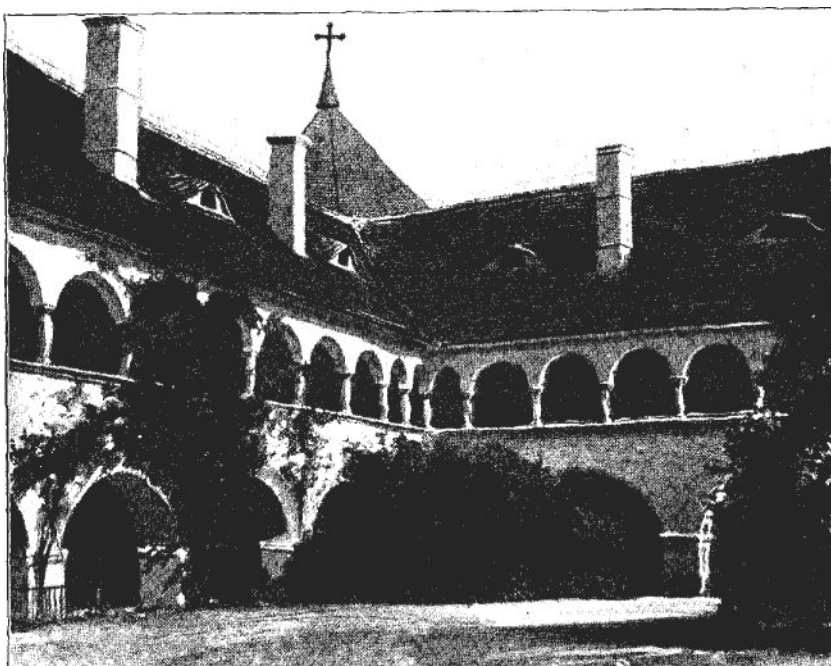
Tegnap este az mediátoroknál és hajeng
meg kíséredet Menjant hit meg valiam
De herensia. ekkertem 2 vektor eseten
es ma vessem az tgyo levelit megbe.
Ferdus mint az meg. enllensegiml puz
Kt hivessen burlor. / mint jeds az hadak
dispozitiojaisul, mas begrita Ates. / Gvin.
Aha 16 ment az parkus dat, hoy gye
puzell N. Magyarok, s. tegnap majd meg
paramsoftat vndlernek hoy az hitemen
hasint legrit etviven, ves baljason
meg hoy san legrit az fejes hoy az ab
menyer. s. tgyo nek adya huzara mas
chat, De eleg hoy meg indal tgyo
dispozitiojon kelle a metro legrit seje
sebnak laky termen feljes behat ege
aron testet hoy 29 innen meg indisam az
Tabort.

~~Staphetage~~

Velösagos Kraft
Szerényi Miklós
Hármas fu. Galis
Sáros néklai kesves
Magyarország
M. Kovács

hogy férjét a fegyverszünet meghosszabbítására rábírja, ami nem volt nehéz feladat. Hosszabb tárgyalások után, az érsekújvári várban, ahová Rákóczi feleségével és a külföldi követekkel együtt átköltözött, aláírták a fegyverszüneti szerződést.

I. József császár és király május 26-án nevezte ki az új békebizottságot, melynek Lotharingiai Károly herceg, az osnabrücki és olmützi érsek volt az elnöke, alelnöke pedig Wratislav cseh kancellár, aki már a decemberi és januári előzetes tárgyalásokon is szerepelt, tagjai pedig: Széchenyi érsek, Illésházy

A kistapolcsányi kastély udvari része.

Miklós, Lamberg Zsigmond és Wolka Ottó grófok, azonkívül Szirmay István, Viza püspök és Okolicsányi Pál. Rákócziné rá akarta beszélni férjét, hogy mondjon le Erdélyről, mert akkor a császár összes kívánságait teljesíti, de még felesége rábeszélésének sem engedett. Különben is neki ebben a kérdésben nem volt szabadkeze, mert teljesen alávetette magát a miskolci gyűlés határozatainak. A békefeltételeket a tanács dolgozta ki Érsekújváron és huszonhárom pontban foglalta össze. Ha a feltételeket a rájuk adott válasszal egybevetjük, világosan látjuk, hogy a két álláspont között mi volt a különbség. Rákóczi követelése így hangzanak:

A készülő szerződést biztosítania kell a közbejáró hatalmakon kívül Svédországnak, Poroszországnak, Lengyelországnak és a velencei köztársaságnak.

Erdélyt az ausztriai Ház uralma alól kiveszik és mint önálló ország, fejedelmét maga választja. Igen fontos a harmadik pont, amely ezt mondja: a pozsonyi 1687-i törvénycikkeket, amelyeket úgy erőszakoltak ki, s amelyek minden bajnak a forrásai, egészben töröljék el. Az idegen katonaság rögtön vonuljon ki az országból. A törvénytelen kamara és a királyi kincstár helyébe a törvényes kincstartóságot állítsák vissza. A Neoacquistica Commissio töröltessék el s minden jószágot váltságdíj nélkül, igazi tulajdonosaiknak adjanak vissza. Követelik ezenkívül a rendek a bevett vallások szabad gyakorlását, a törvénytelenül elvett birtokok visszaadását, teljes amnesztiát azok számára, akik a szabadságharcban résztvettek, a kunok, a hajdúk előjogainak visszaadását.

A császári bizottság a békepontra július 12-én adott választ, melynek legfontosabb a 2. pontja, s ezt mondja:

Erdélyt a magyar koronától elszakítani s a Felső-Ház uralma alól kivenni nem lehet. Tiltja ezt a karloviczi békekötés és ellenzi maguknak az erdélyieknek nagy része. A császári bizottság tiltakozik az ellen, hogy a pozsonyi országgyűlés valamennyi törvényét úgy erőszakolták volna ki annak idején, de ha a Rendek módosítást kívánnak, az a jövő országgyűlés teendője marad. Az idegen katonaság kivezetésébe nem egyeznek bele, mert azt sem az ország, sem a német birodalom biztonsága nem engedi meg. A Neoacquistica Commisiót hajlandó az udvar eltörölni, de fenntartja mégis, hogy a kiráhá jogok épségben maradjanak. Megígérik az igazságszolgáltatás szabályozását, s a Rendek követelésének még néhány pontját az országgyűlésre ruházzák.

A véleményeltérést nem ezek a kisebb pontok, hanem a főkövetelések okozták, amelyekre nézve egyik fél sem volt hajlandó engedményeket tenni. Rákócziék három fontos követelése volt: Erdély önállósága, az 1687-i törvények eltörlése, (ami magában foglalta az örökös királyság megszüntetését is) és az idegen katonaság eltávolítása az országból. Felajánlottak Rákóczi-nak még kárpótlást is; megkapta volna a római birodalmi hercegi címet, de ebben a kérdésben feleségének és később odaérkező nővérének, Aspremont grófnénak kérésére sem engedett.

Wratislav cseh kancellár először Bercsényivel tárgyalt személyesen, amidőn vele semmire se ment, magával Rákóczival folytatott hosszabb eszmecsere. A cseh kancellár fellépését maga Stepney lord «szemtelennek» nevezi és főleg őt okolja, hogy a nagy reményekkel kecségtető nagyszombati békealku dugába dőlt. Wratislav és Rákóczi közt hosszú, szenvedélyes vita fejlődött ki, melynek folyamán a cseh kancellár ezt mondta a fejedelemnek: «Ön Franciaországban bizik; pedig ez azoknak a fejedelmeknek kórháza, kiket ígéreteinek és fogadásainak megszegése következtében szerencsétlenségbe döntött. Ön is ezeknek a számát fogja növelni s ottan hal meg.» Erre Rákóczi így felelt: «Nem Franciaországot tekintem, hanem a köteletségemet!»

Wratislav rosszakaratú jóslata majdnem beteljesedett. Azonban Rákóczi nem tehetett mást. A külföldi megbízottak, kik a békealkut közvetítették, s

akik teljesen elfogulatlan bírálói voltak mindannak, ami a nagyszombati sikertelen béketárgyalásokon végbement, az udvar erőszakosságait, de főleg kétszínűséget okolják. Vájjon kiben bízhatott Rákóczi? Világért nem állítjuk, hogy XIV. Lajost illetőleg nem volt Wratislavnak igaza, de vájjon a bécsi udvar és a császár különbek voltak-e? A hazugság, a hitszegés, a gyengébb felhasználása, hozzátartozott a kornak politikai módszereihez. Július 16-án Rákóczit nővére, Aspremontné lepte meg Érsekújváron, mint a császár «magánkövete». Ő is azt az üzenetet hozta neki, hogy Brdély önállóságának elismerésén kívül a császár mindent elfogad, holott erről szó sem volt. A császár és az udvar a Rendeknek még igen fontos kívánásait nem teljesítették. Rechteren és Stepney lord és Hamel Bruyninx követek elfogulatlanságát, részrehajlatlan igazságosságát nem lehet kétségbevonni; országaik a császár szövetségesei voltak XIV. Lajos ellen és mégsem hártják Rákóczira a felelőséget. Arról a kérdésről talán lehetne vitatkozni, hogy Erdély függetlenségének követelése helyes volt-e vagy nem; annyi azonban biztos, hogy a tárgyalások sikere nem csupán ezen múlt. Rákóczi s a békebizottság tagjai mindinkább meggyőződtek arról, hogy itt minden igyekezet hiábavaló, mialatt tárgyalnak, a császár nagy előkészületeket tesz Magyarország leverésére; Bécsben nyíltan beszéltek arról, hogy a magyarokat egyszálig ki kell irtani, s úgy látszott, hogy a békés tárgyalások ideje nem érkezett el s fegyverre kell bízni a döntést. 1706. július 21-én, a fegyverszünet lejárta előtt három nappal, a nagyszombati értekezlet eredménytelenül szétoszlott.

Gr. Wratislaw János.

A MAROSVÁSÁRHELYI GYŰLÉS.

A nagyszombati békealku, amelyhez eleinte főleg Bécsben fűztek reményeket, összeomlott s a háború mindkét oldalról megújult erővel folyt tovább. Rákóczi azt mondja egy kiáltványában, melyet ebből az alkalomból kiadott, hogy az udvar béketörekvése nem volt őszinte; amikor katonailag felkészültek, minden komolyabb ok nélkül félbeszakították a tárgyalásokat. A kuruc fegyverek egymásután aratták a kisebb-nagyobb győzelmeket, teljes erővel

Kraszna-Horka.

rávetették magukat az ellenségre, éppen azért, mert tudták, hogy az udvar a béketárgyalások alatt reorganizálta a hadsereget, amely nagy és friss erőkkel támad. Bottyán és Esterházy nagyszerű támadással napok alatt elfoglalták a Fertő-tótól Sopronig terjedő sáncokat, Rákóczi pedig Esztergom ostromára készült.

A császár az új fővezért, Stahremberg Guidót jelentékeny haderőkkel küldte Magyarország ellen, s vele együtt kezdte meg a támadást Pálffy János is. Pálffy rakoncátlan hada Zalába tört, de Kisfaludy György és Bezerédy Imre közeledtének hírére Stájerországba húzódott. Bezerédy Imre egész Bécs alá vonult. Rákóczi tizenkétezer emberrel kezdte meg Esztergom ostromát, s

miután Le Maire a Duna balpartján felállította az ágyukat, megkezdte a falak törését. A vár erősen tartotta magát s parancsnoka Kuckländer tábornok szeptember 14-én csak többszöri felszólítás után adta meg magát. E közben Rabutin is megmozdult, s a Partiumon keresztül fenyegetően közeledett Kassa felé, hogy a felkelést Rákóczi otthonában, a kassai központban elfojtsa. Rákóczi erre Kassa felmentésére sietett. Esztergomot Bonefous francia ezredesre bízta, aki azonban azt egy közepes császári csapat előtt minden fontosabb ok nélkül már október 9-én feladta. Kassa várát a vitéz Radies tábornok védte, aki annakidején Munkács védelmét Vezette Zrínyi Ilona oldala mellett, s a különben gyenge vár a hősies kuruc tábornok vezetésével igen jól állta az ostromot. Rabutin Rákóczi közeledtének hírére elvonult és rabló-gyűjtogató

A marosvásárhelyi várkastély.

csapataival csak Pest alatt állt meg, hogy ott egyesüljön Stahremberg fővezér hadseregével.

Rákóczi csak néhány napot töltött Kassán, s miután rendeleteket adott ki a vár megerősítésére, Rozsnyóra vonult (november 26), ahol már igen jó hírek várták: Vas megyében gróf Andrássy István, Bezeredy Imre és a Kisfaludyak tönkreverték Heister Hannibálnak (a tábornagy testvérének) nagyobb csapatát és őt magát is foglyul ejtették. Csak Forgách vallott mindenütt kudarcot, amiért a fejedelem haragjában Krasznahorka várába csukatta. Rozsnyóra hívatta 1707. január 16-ra a szenátust, hogy megtárgyalja vele a legfontosabb politikai ügyeket: a békekötés, a XIV. Lajossal való szövetség és az országgyűlés egybehívásának kérdését. A mozgalom az 1707. esztendőnek elején fordulópontra jutott; ki kellett kényszeríteni XIV. Lajossal a formális szövetséget, ami eddig nem sikerült, vagy pedig felvenni újból a császárral a tárgyalások fonalát. A szenátusnak bemutatta a fejedelem Anna angol királynő levelét, amelyben békére való törekvéseit megdicséri, és XIV. Lajos üzenetét, amely úgy szólt, hogy mindaddig nem ismerheti el a kon-

föderációt, amíg az el nem szakad az Ausztriai Háztól. Ez volt francia részről a formális szövetség feltétele. Rákóczi két kérdést terjesztett a tanács elé: elszakadjanak-e az Ausztriai Háztól, és higgyenek-e XIV. Lajosnak? A szenátus tagjai gondolkodóba estek s a külpolitikai viszonyok mérlegelése után úgy döntöttek, hogy február 24-re Ónodra országgyűlést hívnak össze.

A fejedelem még az ónodi országgyűlés előtt akarta tisztázni az erdélyi fejedelemség ügyét, ami szintén Lajos király egyik kívánsága volt, s ebből a célból utazott 1707 tavaszán Erdélybe. A sok vihart látott tartományban Rabutin kivonulása után meglehetősen csend uralkodott. Német őrség csak a szász vidéken maradt néhány várban, Glöckelsberg parancsnoksága alatt, és Pekry Lőrinc, az erdélyi kurucok vezére, néhány megerősített hely (Szeben, Fogaras) kivételével, egész Erdélyt Rákóczi hűségére térítette. Glöckelsberg halála után Rabutin egy Tige nevű tábornokot küldött Erdélybe, jelentékenyebb csapattal, akit azonban Pekry hajdúi Kocsárd mellett tönkrevettek, úgyhogy most már számottevő német őrség valóban nem volt Erdélyben s ezzel Herbeville zsidói győzelmének minden gyümölcse elveszett. Maguk a labanc urak, akiket a szászok jól kiuzsoráztak, már szintén unták az állapotokat, s mivel a császár nem védte meg őket, a helyzet tisztázását várták.

Rákóczi február 11-én Munkácsnak utazott s itt tette meg az előkészületeket az erdélyi beiktatásra, innét hirdetett országgyűlést Marosvásárhelyre március 28-ára. Március 17-én indult el ecsedi várából a Partiumon keresztül Erdélybe. Mindenütt rengetegen csatlakoztak hozzá. A határon Teleki Mihály, Barsay Ádám, Mikes Mihály várták és erdélyi útja valósággal diadalmenet. A kolozsi Nagynylason várta Pekry Lőrinc, akit azonban hatalmaskodása, s főleg megbízhatlansága miatt senki sem szeretett. Innét a kietlen, szomorú de termékeny Mezőségen át vonultak Marosvásárhely felé. Március 30-án Mezőbándra érkezett a menet. Maga Rákóczi a mezőszégi tájat szépen írja le emlékirataiban. Itt vette át a hitlevelet és a beiktatás feltételeit, melyek elég szigorúan voltak megfogalmazva. Ő azonban maga is az alkotmányosság és a természetjogi iskola alapján állt, ezért nem tiltakozott ellenük.

Az utolsó erdélyi fejedelem beiktatása a barokk kornak ceremóniáival, szertartásosságával ment végbe. A bevonulás részletei gondosan ki voltak dolgozva. Április 5-én vonult be a fejedelem Marosvásárhelyre, ahol az egybegyűlt Rendek már várták a Maros hídjának Elöl vörös kopjás székelyek, majd karabélyosok mentek, utánok az étekgók, akiket török síposok és dobosok követtek. Ezek után a festői csoportok után lovagolt Rákóczi gyönyörű díszruhában, utána Des Àlleurs tábornok, XIV. Lajos követe. A beiktatási ceremónia ősi szokás szerint, szabad ég alatt zajlott le «hogymindenektől láttasék». Az emelvény előtt Pekry Lőrinc üdvözölte a fejedelmet, aki nagy beszédben válaszolt. Beszédeit fejlett retorikai tudás, nagy kulturáltság s a barokk kor képekben, cirádákban nyilvánuló hatása jellemzik. A beszéd végeztével letette az esküt, majd a Rendek a szerény, szabadkozó fejedelemre rákényyszerítették a felséges titulust. Április 7-én a fejedelem a rendeket és a népet

nagyúri módon megvendégelte s miután hű alattvalói felruházták a «haza atyja» címmel, ismét útnak eredt Magyarországra, hogy személyesen vezesse a már meghirdetett ónodi gyűlést. Erdélytől Rákóczi el volt ragadtatva s különösen megtetszettek neki a székelyek. A fejlett szépérzékű fejedelemre nagy hatással voltak a kellemes erdélyi tájak, amelyeknek igen szép, nem mindennapi írói tollra valló sorokat szentelt később Emlékirataiban. Április 26-án már Kolozsvárott van és Nagy almáson, Zsibón keresztül visszatért Magyarországra, az új és nagy események forгатagába.

Záródísz a «Histoire des revolutions» e. műből.

IV.

ÓNOD ÉS NAGYMAJTÉNY.

AZ ÁLTALÁNOS HELYZET ÓNOD ELŐTT. RÁKÓCZI MEGHÍVÁSA A LENGYEL TRÓNRA.
SZÖVETSÉGE NAGY PÉTER OROSZ CÁRRAL. AZ 1707-1708. ÉV HÁBORÚI.

Ha az események mérlegét meg akarjuk állapítani az 1707. év elején, csak annyit mondhatunk: a negyedik éve tartó harc eldöntetlen. Rákóczi jelentékeny vereségeit: a nagyszombati, a pudmerici, zsibói csatavesztést, kurucainak sok kis győzelme, különösen a Dunántúlon, kiegyenlítette. Néhány fontosabb vár és stratégiai pont kivételével az egész ország birtokában maradt. A császári hadseregek nem tudták legázolni Magyarországot, amely csak területre nézve volt nagy ország, de népességre nézve és gazdaságilag egyik leggyengébb országa ebben az időben Európának. A főpapság s egy csomó főúr kivételével, Rákóczi oldala mellett állott az egész nemzet, még a nemzeti-ségek is. A tótok, rutének hűen, odaadón támogatták és véráldozatot hoztak a nemzeti ügyért. Rákóczi a nemzet fogalmát nem kötötte fajhoz, a nemzet, szerinte lelkiiséget jelent, egy magasabbrendű szintézist, amely magában foglal mindenkit, fajra és felekezetre való tekintet nélkül. A németységnek csak kisebb része támogatta Rákóczit, a románok vele tartottak, a rácokat azonban nem sikerült megnyernie, a horvátokat sem, pedig velük anyja révén vérségi kapcsolatban állott. Rákóczi 1706 elején felszólította a horvátokat a szövetséghez való csatlakozásra, Pálffy tábornok nádor azonban épp azt a megbízatást kapta, hogy a horvátokat a kurucok ellen lázítsa.

A szabadságharcot az egész idő alatt megnehezítették a megoldhatatlan pénzügyi kérdések. Még nem volt háború, melyet előbb, vagy utóbb el ne értek volna a pénzügyi bajok, s Rákóczi szabadságharcánál ezen igazán nem lehet csodálkoznunk: az ország szegény volt; Nyugat-Európával összehasonlítva, gazdaságilag elmaradott; a török hódítás és az azt követő élet-halálharc alatt megakadt fejlődésében; polgári osztálya, ipara, kereskedelme alig volt. A kimerült országra a bécsi kormány rengeteg adót rótt. A Kollonics-féle reformok életbeléptetése után 4 millió forintot tett Magyarország évi adója, amelyből 1.250,000 forintot a papságon és a nemességen akartak behajtani. A néptelen és inkább állattenyésztő, mint földműves ország ezt

az akkoriban rettentő összeget nem tudta fizetni. Volt az országnak élőállat- és borkivitele, de az abból eredő jövedelmekre a bécsi kormány rátette a kezét, így azok a nemzeti vagyon gyarapodásához nem járultak hozzá. Rákóczi mindezt jól tudta és számot vetett előre a pénzügyi nehézségekkel. Pénze magának sem volt, birtokainak jövedelmeiből két esztendő óta egyetlen fillért sem látott. Ezért küldte megindulásakor Bercsényit pénzért Bonnac követhet, akinek révén elérte, hogy XIV. Lajostól havonként 10,000 tallért kapott, amit a király később 50,000-re emelt fel. Egyéb jövedelmei is voltak még Rákóczinak, mint a regálék, főleg a só, de ez bizonytalan jövedelem volt. A. felvidéki bányák, amelyeknek élére a kamaragróffá kinevezett Hellenbach bárót állította, igen keveset hoztak, noha a selmeci bányagróf mindent elkövetett a régen gazdag felvidéki bányák felvirágoztatására.

Rákóczi azzal a pénzzel kezdte meg a szabadságharcot, amelyet a francia pénz késése miatt Radziejovszkij, lengyel primástól kapott kölcsön, ami bizony édeskevés volt. Elhatározta, hogy rézpénzt veret, s az lesz a szabadság-

II. Rákóczi Ferenc libertásai.

harc csereeszköze. Kinek a gondolata volt a libertás, vagy egy kissé gúnyosan «kongónak» nevezett rézpénz, nem tudni. Lehet, hogy magáé a fejedelmé. A pénzügyi'eket másképpen megoldani nem lehetett, másféle bevételi források nem igen voltak, az adóztatáshoz Rákóczi ebben az időben még nem akart nyúlni. A kényszerárfolyamú rézpénz volt a szabadságharc fizetési eszköze, melyet mindenki köteles volt elfogadni. Az arany- és ezüstpénz a külföldi bevásárlásokra kellett. Fedezete semmi sem volt és így emlékeztet a nálunk a világháború után forgalomban lévő függő adósságnak számító, szintén fedezetlen állam jegy ékre. Alapja tisztán a hitel volt, értékét addig tartotta meg, amíg az emberek csereeszköz gyanánt elfogadták. Rákóczi úgy látszik, azért tartotta a rézpénzt legcélszerűbbnek, mert Felső-Magyarországnak reze nagy bőségben volt, míg az ezüst- és arany termelés a nagy önköltségi árak miatt alig fizetődött ki.

Rákóczi, mint már említettük, a rézpénzverésre a vármegyéktől kért engedélyt, és miután ezt megkapta, 2 millió forint értékű, 10 és 20 poltúrás rézpénzt veretett. Ez az összeg azonban korántsem volt elegendő a pénz-

forgalom lebonyolítására. A fedezetlen rézpénz kibocsátása után rögtön jelentkeztek azok a tünetek, amelyek a rossz pénzzel való gazdálkodást rendszerint nyomon követik: az áremelkedés és az áruelejtés. Rákóczi maximumáltatta az árakat és szigorúan büntetett minden visszaélést, de a legkérlelhetetlenebb rendszabályok sem használtak; hiába fenyegették meg az áruelejti tőket vagyonelekbizással is.

A pénzügyi bajokkal először a miskolci tanácsülés foglalkozott és az a gondolat is felmerült, hogy a rézpénzt megszüntetik. 1701-től 1705-ig 4 millióra emelkedett a forgalomban levő pénzmennyiség, amelyet a pénzhamisítók még körülbelül egy millióval szaporítottak. A fejedelem 1706. februári rendelete, amely a devalvációra nézve pontos utasítást nem tartalmazott, úgyszólván semmit sem használt. Hiába volt az árlimitáció, a «kongó»-val járó bajok egyre szaporodtak, úgyhogy Rákóczi és tanácsadói 1706-ban már az adó-kivetés gondolatával kezdtek foglalkozni. A spekulánsok, a zsidók, görögök, örmények kihasználva a rossz pénzt, igyekeztek jogosulatlan profitokra szert tenni. 1706. december 20-án a rozsnyói gyűlés szintén tárgyalta a pénzügyeket, szigorú büntetéseket szabott az áruelejti kereskedőkre, a végleges rendezés azonban az ónodi országgyűlésre maradt.

A külpolitikai viszonyok és Rákóczinak XIV. Lajossal való kapcsolatai a szabadságharc negyedik esztendejében még mindig bizonytalanok. Lajos király Vetésyvel azt üzentte a fejedelemnek, hogy kész őt Erdély fejedelmének elismerni s hogy jóindulatát bizonyítsa, nagyobb birtokot is vásárolt neki Lengyelországban. Vetésy figyelmeztette Rákóczit Lajos megbízhatatlanságára és megírta neki azt is, hogy Des Alleurs-nek se higgyen és ha Lajos nem teljesíti ígéreteit, kössön különbékét a császárral. Rákóczi Lajos királyban valóban nem bízhatott. A vesztegetés, hitegetés, az ígéretek megszegése — mint mondtuk — hozzátartozott a kornak politikai eszközeihez, XIV. Lajos adott szava és ígéretei éppoly keveset számítottak, mint I. József vagy a bécsi udvaré. A békealku csődjéről Rákóczi rögtön értesítette a francia királyt s levelében hangsúlyozta, hogy a magyarok főleg azért szakítottak Béccsel, mert bíznak abban, hogy Lajos formális szövetséget köt velük. Franciaország ebben az időben a nyírgati harctereken annyi vereséget szenvedett, olyan rosszul állt, hogy a király békeajánlatot tett Bécsben, de ott viszont olyan szigorú feltételeket szabtak, hogy azokat nem fogadhatta el országának megaláztatása nélkül. Rozsnyón, ahol a Rendek az elszakadásról már eszmecserét folytattak, az a vélemény alakult ki, hogy ha a francia király csak abban az esetben ismeri el Rákóczit, ha a trónfosztást kimondják, minden habozás nélkül megteszik. Lipót király kora óta oly rengeteg gyűlölet és keserűség halmozódott fel a lelkekben a német uralom és a dinasztia ellen, hogy a Rendek nem sokat töprengtek a trónfosztás következményein.

Sunderland angol követ a rozsnyói gyűlés után találkozót kért a Vág mellett levő hadaihoz visszasiető Bercsényitől, hogy a békekötésre rábeszélje s igen buzgón munkálkodtak a békén ebben az időben a labanc urak is, külö-

nősen Esterházy Pál nádor. Előterjesztésükben azt ajánlják I. Józsefnek, hogy fogadja el a konföderációnak az idegen hatalmak kezességéről szóló követelését, adja beleegyezését Erdély önállóságába, az idegen hadak kivezetésébe s teljesítse a Rendekek vallásügyi követeléseit. Az udvar azonban sem a külföldi hatalmak kezességéről, sem Erdély önállóságáról nem akart hallani.

Az országgyűlésre, amelyet Telekessy egri püspök 1707. május 31-én misével és nagy üdvözlő beszéddel nyitott meg, Rákóczi nagy pompával vonult be. A sátrak körül tízezer főnyi hadserege táborozott. Ott voltak testőrei, francia gránátosai, akik közvetlen saját személyét őrizték. A gyűlés másnapján ő maga mondott nagy beszédet. Kitarásra buzdította híveit, élénk színekkel tárva eléjük a portugál, a svájci és a holland szabadságharc felemelő példáit, majd a pénzügyi és gazdasági nehézségekre tért át. A humánus és szociális gondolkodású fejedelem megróttá a gazdasági tanács elnökét a szomolnokai bányászok sztrájkja miatt és erősen kikelt a szegény nép bánalmazása ellen. Június 4-én terjesztette elő a közteher viseléséről szóló javaslatát, amit Bercsényi buzgón támogatott. Ezzel olyan gondolatot vetett fel, amely külföldön is csak jóval később, Magyarországon pedig majdnem másfél évszázad múlva valósult meg. Megszokott ékesszólásával fejtette ki, hogy legigazságosabbnak a mindenkit egyformán sújtó közteherviselést tartja, a Rendekeket azonban nem tudta rábeszélni, csak annyit ért el, hogy 2 millió forint adót megszavaztak, amelyet a porták szerint osztottak el és a dikák szerint vetettek ki. De a nemesség hozzájárulását egyelőre függőben tartották. A Rendekek parlamentjében meglehetősen viharokat támasztott a június 6-i gyűlésen a rézpénz kérdése. Az infláció most már tűrhetetlenné vált, maga Rákóczi 4 és fél millió forintra becsülte a forgalomban levő rézpénz mennyiségét. A fejedelem azt indítványozta, hogy tartsák meg a rézpénzt s megismételte Bercsényiinek azt a javaslatát, hogy lehessen vele adósságokat is fizetni.

A Rendekek hosszú viták után június 8-án elfogadták a devalvációról szóló javaslatot, amely szerint minden tíz poltúrás értékét 4-re, a 20 poltúrásokét 8-ra szállították le és ezzel az intézkedéssel 2.300.000 forintra csökkentették a forgalomban levő rézpénz összegét. Kimondták azt is, hogy a forgalomban meghagyott pénzeket nehezen utánozható bélyegzővel látják el s az új rézpénzt adósságtörlesztésre, zálogkifizetésre is fel lehet használni. De sem a devalváció, sem az országgyűlés szigorú rendszabályai nem tudták helyreállítani a rézpénz iránti bizalmat, a pénzbajok tovább tartottak, a szabadságharc befejezésig.

A pénzügyek tárgyalása közben véres esemény robbant ki az ónodi gyűlésen. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen már maga a felkelés egy természetzerű nagy lelki feszültséggel kezdődött. Az eddigi tanácskozások, mint a miskolci, rozsnyói, általában méltóságos nyugalomban folytak le, most ikonban Turóc megye indítványa miatt egyszerre elemi erővel tört ki az elkeseredés.

Turóc vármegye még egy 1707. januárban kiadott körlevelében arra buzdította a többi vármegyét, hogy igyekezzenek véget vetni a háborúskodásnak és keressék a bécsi kormánnyal a megegyezés módjait. Erre az indítványra Okolicsányi Pál buzdította a Rendeket, aki Széchenyi érsekkel együtt az eddigi békealkudozásokban közreműködött, s elősegítette Okolicsányi indítványát Rakovszky Menyhért, a vármegye labancérmű alispánja is. A körlevélben felpanaszolták a háború súlyos terheit, elmondták, hogy a katonai parancsnokok lábbal tapodják a törvényeket, úgyhogy e miatt a mostani nyomorúság még nagyobb, mint a régi volt. A körlevél félreismerhetetlen célja az volt, hogy a megyék lépjenek ki a szövetségből, hagyják ott Rákóczit s térjenek vissza a dinasztiahoz. Rákóczi, amint Turóc megye indítványa tudomására jutott, ellenforradalmi akciót látott Okolicsányi és Rakovszky kezdeményezésében, melynek az volt a célja, hogy a konföderáció egységét felbontsa és szörnyen felháborodott. Hiszen a levél nem kisebb vádat tartalmazott ellene, mint azt, hogy embereinek Önkényeskedését eltűri. Maga a fejedelem elsősorban Okolicsányit gyanúsította, aki folyton terveket forralt és most ilyen módon próbálta őt a békekötésre rákényszeríteni. De sokkal megbocsátóbb volt, semhogy az ellenforradalmi akcióért bosszúra gondolt volna. Az ügyet Bercsényi hozta elő a Rendekek gyűlésén és élesen kifakadt azok ellen, kik a szövetséget meg akarják bontani. Rakovszky és Okolicsányi rögtön szólásra jelentkeztek és azt akarták bebizonyítani, hogy ők nem gondoltak a körlevél megírásakor elszakadásra, sen"mi más céljuk nem volt, mint az, hogy szövátégység sérelmeiket. A fejedelem azt válaszolta, hogy mindaz, amit a követek felpanaszolnak, a háború természetes velejárója és a kuruc csapatok ellen annál kevésbbé lehet panaszkodni a turóciaknak, mert a megyén a háború tartama alatt csak Schlick német tábornok csapatai vonultak keresztül.

Sennyey kancellár az eljárás megindítását indítványozta. Erre a követek ismét magyarázkodni kezdtek s utánuk Rákóczi emelkedett szólásra. Beszédét kínos csendben hallgatták, ami az elfojtott keserűség csendje volt; ő maga azonban félreértette, s azt hitte, hogy a Rendekek helyeslik a turóciak magatartását. Egyre emelkedőbb hangon tört ki a fejedelemből az elkeseredés. «Visszavonulok erdélyi fejedelemségembe — mondotta. — Készebb vagyok megvonni magam az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem tűröm, nem szenvedem el! Magammal visze 11 koporsómba!»

Távozni akart, de Klobusiczky visszatartotta. Ekkor a szenvedélyes Bercsényi dühösen rákiáltott a Rendekekre, hogy miért bánnak így szabadi-tójukkal. «Inkább vesszenek el ezek a gazok!» — kiáltotta és kardjával Rakovszkyra csapott. Erre a kardok villámgyorsan kirepültek hüvelyeikből s először Károlyi Sándor tábornok, majd az Ilosvay testvérek, Bálint és Imre, vagdosták fejbe Rakovszkyt, aki menekülve futott a sátorból, de a kijáratnál a sok csapástól holtan rogyott össze. Okolicsányit, akit egy bizottsággal kihall-

gattattak és halálra ítélték, június 9-én lefejezték, Turóc megye zászlóját szétépték, pecsétjét összetörték, csak később, november 6-án, miután a megyei rendek egyhangúlag hűségnyilatkozatot tettek, kapott a vármegye új zászlót.

A vérengzéstől az érzékeny Rákóczi maga is megijedt. A trónfosztó törvény tárgyalását nem is akarta rögtön megkezdetni a rendekkel, hogy azt ne higgyék, hogy megszavazására fenyegetéssel kényszerítették őket. Először letárgyalták a rézpénzügyet, melyet már ismertettünk és június 14-én került napirendre a detronizálás kérdése.

Rákóczi előbb felolvastatta a békealkudozások meghíusulásáról szóló jelentéseket, majd részletesen beszámolt a közállapotokról, végül előterjesz-

*JOSEPHUS Királyságának lemondása, az Interregnumnak, vagy
Király nem létének bekövetkezett ideje, és az Ausztriai Ház akar
mimódon prætendáltt mindennémű julsának
xi-törtése.*

Munkokaért ezen Mi mindnyájunk közönféges akarattyával végezett, 's meg-erősítettett *Atteulásunkkal*, magunkat említett *Élső JOSEPH Császár*, és 'ő általa az egész *Ausztriai Ház*, rajtunk követett Királyi engedelmességétől 's tiszteletétől, és minden magának tulajdonítottani kívántt *Jusától a Magyar Coronákhoz*, Országunkhoz, annak igazgatásához, most avagy jövendőben, akar mimódon-való ragyízkodásától fel-fzabadúltaknak, és meg-menedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván, 's *deklaralván*, mind azoknak *abrenunciálunk*, és ellene mondunk, és ekképen régi ditső Szabadságunknak, 's leg-felső Törvényes *Jusunknak* erejével, és *Authoritásával*, melly mind Isteni, 's mind Emberi Törvények szerént, rcánk fzállott, és fzármazott, fenki arra Bennünkert nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem reillyes jó Kedvünkéből, és szabad akaratunkból, Hazánkban *Interregnumot* lenni vallunk, tudni-illik: Országunkat Király nélkül lenni jelentyük, és hirdettyük.

Az 1707-i függetlenségi nyilatkozat.

tette indítványát: «Az Ausztriai Ház és József királyságáról való lemondás»-t. Előbb Bercsényi mondott tüzes beszédet, de nem volt szükség sok rábeszélésre. A lélektani pillanat a legalkalmasabb volt az indítvány tárgyalására. Józsefet a rendek eddig sem ismerték el királynak, minthogy tagadták az 1687—88-i országgyűlés határozatainak érvényességét. «Eb ura fakó!» — kiáltották a Rendekek és egyhangúlag elfogadták az abrenunciációról szóló indítványt.

Helyes volt-e, vagy nem? Nem volt-e végzetes ballépés az ónodi határozat, olyan kérdés, melyről sokat lehetne vitatkozni. Gróf Andrássy Gyula, aki elismeri Rákóczi küzdelmének jogosságát, a trónfosztás tényét helyteleníti. Szerinte közjogellenes volt, mert az 1687—88-i országgyűlés határozatainak érvényességét nem lehetett kétségbevonni; a Rendekek egyoldalúlag bontottak fel egy közjogi törvényt, melyhez nem volt joguk. Ez talán igaz a formális jogi állásponttól nézve, a magyar Rendekek azonban a természeti jog

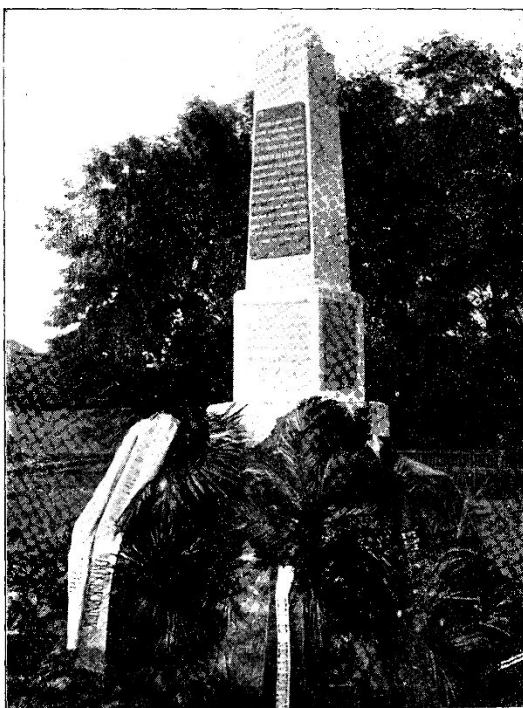
alapján álltak és ugyanazt a nemzeti szuverénitász-elvet vallották, amelyet félévszázaddal előbb a nagy Milton hirdetett a «Defensio pro populo Anglicano» című művében. Az I. és II. törvénycikkben az úgynevezett artikulusokban ekképpen indokolják a trónfosztást: «És ekképpen régi dicső szabadságunknak, legfelső törvényes jussunknak erejével és autoritászával, mely mind isteni, mind emberi törvények szerint ránk szállott és származott, senki arra bennünket nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem teljes jókedvünköl és szabadakarattunköl hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük».

Az artikulusokat a fejedelem június 22-én szentesítette, utána manifestumot intéztek a világ népeihez, melyben a detrouizációt indokolják. Történelmi tényekre hivatkozva fejtik ki, hogy a magyar nemzetnek ehhez jussa volt, mert így járt el Péter, Aba és Ottó királyokkal szemben is, és hivatkoznak a nyugateurópai példákra, Portugáliára, Svájcra és a Németalföldre. A nyugateurópai természetjogi iskola már átszivárgott Magyarországra és tanításai az ősi magyar alkotmánnyal ugyanígy harmóniában vannak, mint az angollal. Rákóczi munkatársai és maga a fejedelem is tanult emberek, akik Grotiust, Milont, Bellarmiuit olvasták. «A népek — írta Vay Ádám a trónfosztást igazoló röpiratában — nem a végre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravágyásának szomorú játéka és nevetséges mulatságai legyenek; hanem a fejedelmek a népeknek boldogságáért állítottak elő és mindenikének csak az Istennek kell cselekedetei céljául lenni; akármilyen vélekedéssel is legyenek is e fölöl a magyarok ellenségei.» Ezek a nézetek azonosak azokkal a tanításokkal, amelyek egy századdal később a francia felvilágosodás! iskola szuggesztív tanításai nyomán terjedtek el Európában.

Nemsokára a gyűlés után megérkezett Párizsból Vetésy, a fejedelem követe, aki hírvöl hozta, hogy XIV. Lajos csapatai milyen győzelmet arattak Alamanzánál. Vetésy, aki igen jól látta a dolgokat Párizsban és jól ismerte magát Lajos királyt, nagyobb térj edel i:ú emlékiratot nyújtott át Rákóczinak, amelyben kifejtette, hogy a francia király ígéreteiben nem szabad hinni és a fejedelem legjobban teszi, ha lemond Erdélyről s kibékül a császárral.

Az ónodi gyűlés június 27-én befejezte tanácskozásait, de Rákóczi már 23-án átrándult Szerencsre, ahol számos lengyel főúr várt rá. A lengyelek látogatása a lengyelországi nagy eseményekkel függött össze, amelyeket alább részletesebben ismertettünk. A lengyel rendek ugyanis június 8-án megfosztották trónjától határozatlan és kapkodó királyukat, Ágostot, Leszczyńskij Szaniszlót pedig trónbitorlónak nyilvánították. Rákóczi ebben az időben rengeteget dolgozott. Tárgyalt, feleket fogadott, a hozzá járuló szegényeket megvigasztalta, közben szemlést tartott Kassán, majd ismét visszament Szerencsre, ahová Des Alleurs tábornokkal és egész udvari népségével együtt átköltözött június utolsó napjaiban.

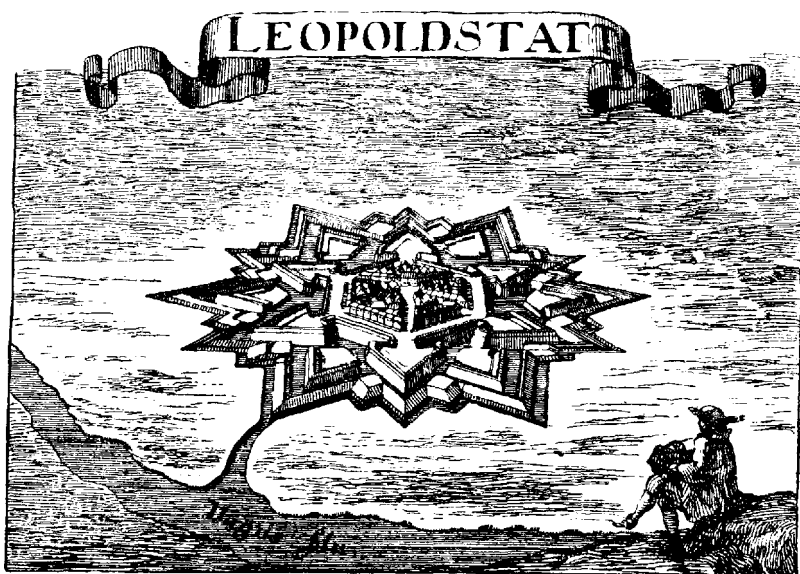
A trónfosztás híre külföldön gyorsan elterjedt. Medows bécsi angol követ, aki már június 13-án azt jegyezte meg, hogy «a magyarok hangosabban beszélnek, mint valaha», a trónfosztást a svéd király befolyásának tulajdonította. Egyébként az ónodi események meglepetést nem igen keltettek. A trónfosztó határozatnak azonban nagy visszhangja támadt a dinasztiaíhöz hű magyarok között. Herceg Esterházy Pál nádor összegyűjtve a labanc urakat, nemeseket, főpapokat július 29-én, határozottan tiltakozott az ónodi végzés ellen, augusztus 20-án pedig kiáltványt intéztek a világ népeihez, amelyben József királyságának törvényességét vitatják. Az igen jól, hangzatosan s helyenként szatirikusan megfogalmazott manifesztumban azal vádolják magát a szabadságharcot és a szövetszert rendeket, hogy «a zsarnokság fő-főpolcára és gonosz meggazdagodásra törekedve, a haza ellenségeinek nyilvánították azokat a hazafiakat, kik az erény magasságából a gonosz és örökös hűtlenség örvényébe bukni nem akarnak.» A manifesztumban végül megsemmisítik a szerintük összeesküvők által összezsúfolt ónodi gyűlés határozatait, és az artikulusok megszavazóit hűtleneknek nyilvánítják.

Emlékoszlop az ónodi síkon.

A harc, mely néhány hónapon át szünetelt, az ónodi gyűlés után megújult erővel tört ki. A császár visszaküldte Erdélybe a gyűlölt Rabutin generálist, aki Óbudánál átkelve a Dunán, az Alföldön keresztül egy középszerű, mindössze 7000 főnyi sereggel, akadálytalanul lement Aradra, hogy onnét Erdélybe vonuljon. Pekry Lőrincnek, aki Rákóczi lelelkesebb hívének mutatkozott a marosvásárhelyi beiktatáskor, az lett volna a feladata, hogy Rabutin előtt elállja a szorosokat és az utakat; de Pekry ezt elmulasztotta. A Magyarország ellen küzdő csapatok élére a császár Starhemberg Guidót állította, aki a Vághoz vonult, hogy a fontos Iyipótvárt élelmiszerekkel ellássa, közben

Ocskaynak 8000 főnyi hadát megszalasztotta és Detrekő várát bevette. Pálffy tábornok, akire Stájerország őrizete volt bízva, Bottyán, Bezerédy és Balogh Ádám hadai ellen nem tudott sikert elérni, a vakmerő kurucok többször áttörték a császári seregek vonalát, átszárguldoztak Ausztriába és Stájerországba. Bottyán a Fertő-tó mellől Bécsújhely felé szorította a németeket, majd Nádasdy és Ebergényi labanc vezéreket verte meg Sopronnál. Bezerédy, Balogh és Kisfaludy Stájerországban bevették a megerősített Friedberg és Hartberg városokat, a német őrséget lefegyverezték, a rákokat levágták. Bottyán egy példátlanul vakmerő portyázás közben Badenig eljutott és közben

Lipótvár a XVII. században.

kevésen múlt, hogy a vadászaton meglepett császárt is fogságba nem ejtette. Rákóczi, mialatt alvezérei a Vág mentén és Nyugat-Magyarország határán verekedtek, nyugodtan, hivatástudatától eltelve, mindenre kiterjedő aprólékos gondnal intézte a konföderáció bel- és külpolitikai ügyeit.

RÁKÓCZI MEGHÍVÁSA A LENGYEL TRÓNRA. SZÖVETSÉGE NAGY PÉTER OROSZ CÁRRAL-

Nemsokára a fordulópontot jelentő ónodi országgyűlés után a nemzetközi politika horizontján derengeni kezdett. Az országgyűléssel majdnem egy időben meghívták Rákóczit a lengyel trónra, majd szövetség jött létre közte és a feltörő moszkovita nagyhatalom autokratája, Nagy Péter cár között.

Rákóczi Szerencsről július 9-én Munkácsra ment át, ahol néhány napon keresztül magánügyeivel foglalkozott. Megfordult közben Ungváron és 19-én Ráday Pált és Kálnásy Jánost az orosz cár és Lengyelország követei elé küldte Ungvárra, ahová július 21-én maga is átvonult Bercsényi társaságában. 24-én fejedelmi pompával fogadta Korbe Ivánovics Dávid orosz papot, Péter cár bizalmas emberét, akivel hosszasan tárgyalt. Tőle megtudta, hogy Ágost király a lengyel trónról lemondott és a cár elhatározta, hogy őt teszi meg Lengyelország uralkodójává. Rákóczit mindez nem lepte meg, mert a Lengyelországban történekről már lengyel vendégeitől értesült. Nem biztos, hogy Rákóczinak uralkodói ambíciói voltak, de ebben a pillanatban az villanhatott meg előtte, hogy a lengyel trón elfogadásával használhat hazájának és a szabadságharcnak. Az esetre, ha visszautasítaná a lengyel királyságot, a cár követe azzal fenyegette meg, hogy a cár a császárral köt szövetséget, a lengyel király pedig Savoyai Jenő lesz, s akkor egy észak felől jövő támadás agyonzúzza Magyarországot. Rákóczi előtt egyszerre nagy lehetőségek nyíltak. Július 25-én érkezett meg Párizsból Vetésy, de annak figyelemztetése most nem sokat használt. A cárnak azt üzenté, hogy ezeket a terveket tartsa titokban mindaddig, amíg az ő trónjelöltségét a primás és a nagytanács a lengyel rendek előtt nem indítványozzák. Megkérdezte tanácsosait is; valamennyien azt az egyhangú írásos választ adták, hogy fogadja el a lengyel trónt haladéktalanul. Első pillanatban talán maga Rákóczi sem látta a nehézségeket, amelyekre csak akkor jött rá, amikor a cárral való tárgyalások megkezdődtek. A helyzetet ugyanis rendkívül megnehezítette az, hogy a harcias svéd király még mindig benn volt Szászországban csapataival. Rákóczi azonban túlzott optimizmussal azt remélte, hogy a cárt francia közbenjárással ki lehetne békíteni Svédországgal.

A nagy és nehéz kérdést Homonnán még egyszer meghányta-vetette bizalmas embereivel, utasításokat adott a követeknek, kiket útnak engedett a lublini lengyel országgyűlésre. A cárhoz legbizalmasabb tanácsadóját és a diplomáciai küldetésekben kitűnően használható Bercsényi Miklóst küldte, aki Szent István napján indult el Lengyelországba. Nem volt könnyű kérdés a lengyel korona elfogadása. Mert, ha elfogadja, magára haragítja Svédországot, az északi hatalmasságot, amellyel tanácsos volt jóviszonyban lennie és magát XIV. Lajost is, aki szövetségi viszonyba akart lépni XII. Károllyal. Ha elutasítja: a cár be találja váltani követe révén közölt fenyegetéseit és egyszer csak szövetségre lép a császárral. A svéd királyhoz egyik leghűbb emberét, Ráday Pált, a költőt küldte ki. Rákóczi a cár és XII. Károly közötti békekötésre alapította egész külpolitikai koncepcióját, amit szerinte francia közbenjárással lehetett volna elérni, s ezzel egy csapással megvalósíthatta volna másik tervét is: a magyar korona megszerzését a bajor választónak, Erdélyt pedig saját magának. Lengyelországot Leszczynski Szaniszlónak, a svéd király trónjelöltjének szánta.

A Lublinban összegyűlt lengyel rendek Rákóczit választották meg kirá-

lyuknak. De ő ekkor már megfontolandónak tartotta, hogy a választást elfogadja-e. Lengyelországból kapott értesülései alapján most úgy látta, hogy lehetetlenség egybekapcsolni a két ország érdekeit: «Mint lengyel király kénytelen leszek jó viszonyban lenni a császárral, mint a magyar szövetség és Erdély fejedelme háborút kell ellene viselnem, melybe a lengyeleket aligha lehetett volna belevonni» — írja ő maga. Ha nem magasabb etikai megfontolások irányították volna Rákóczit minden tetteiben, akkor elfogadta volna a lengyel koronát, talán lengyel király lett volna ideig-óráig, de mérhetetlen zavart idézett volna fel, amelyben a magyar szabadságharc is könnyen elmerülhetett volna.

Bercsényi eltávozása után Rákóczi egy időre Terebesre tette át székhelyét, hogy közelebb legyen a lengyel határhoz és itten tudta meg Des Alleurstól, hogy XIV. Lajos nem a bajor választót, hanem a Bourbon-család valamely tagját szemelte ki a magyar trónra. Bercsényit az oroszok, akik közben brutális fenyegetésekkel próbáltak Lengyelországban Rákóczi királyságának híveket szerezni, nagy tisztelettel fogadták. Lengyelországban teljes volt a zűrzavar. A hanyatló lengyel rendi demokrácia, amely nem tudta önmagát kormányozni s amelyet semmiféle közös eszme vagy közös cél nem tartott össze, nem állt egyhangúlag Rákóczi oldala mellé. A primás több főúrral együtt Varsóba ment, hogy ott a cárral együtt Rákóczi királyságát előkészítsék, de a főurak és a nemesség egy része Leszcinszkyt akarta, miközben az ország nagy úri csoportoknak lett prédája, amelyek a királyságot áruba bocsátották. Lengyelország csak erőskezü autokraták uralma alatt tudott nagy lenni, mint aminő Báthory István volt.

Bercsényi Varsóban szeptember 7-én találkozott Észak félelmetes zsarnokával, Nagy Péter cárral, aki Golovkin kancellár társaságában fogadta. A főtábornok azt az utasítást kapta Rákóczitól, hogy igyekezzék megnyerni a cárt egy francia-orosz szövetség eszméjének, beszélje rá, hogy béküljön ki a svéd királlyal; ha ez megtörtént, járjon közben a bécsi udvarnál a béke érdekében és a békeszerződésben biztosítsák Magyarország szabadságait. A cár ezután hadat üzenhet Törökországnak, amiben az egész nyugateurópai kereszténység támogatná. Rákóczi túlmerész elgondolásában két feltűnő ötlet van. Az egyik a francia-orosz szövetség a német ellen, amit csak a III. köztársaság valósított meg, több, mint másfélévszázad múlva, a másik az, hogy buzdítja Oroszországot, hogy törjön lefelé Konstantinápoly felé, ami Katalin cárnő óta az orosz politikának vezérlő gondolata egészen 1914-ig.

A cárnak tetszett Rákóczinak kétségkívül megkapó elgondolása. Szeptember 14-én készült el a szerződés, melynek első pontjában Rákóczi kijelenti, hogy elfogadja a lengyel koronát, ha a rendek őt választják királyukká, de a cár őt királyi méltóságában minden erejével támogatni fogja. «Amikor a cár jelen van, a háború és az ország dolgaiban az ő meghallgatásával, beleegyezésével és tanácsaival jár el» — ígéri Rákóczi. Megígérte azt is, hogy meg fogja kéréselni a svédek és oroszok kibékítését és ha a svéd viszont Magyar-

országgra törne, a cár nem tagadja meg fegyveres támogatását. Nagy Péter cár minden eszközt megragad, hogy I. József császárt Magyarország és Erdély szabadságának helyreállítására rábírja. Ha a svéd nem békülne, a cár és Rákóczi közös elhatározással azt teszik, amit céljaik érdekében jónak látnak.

Nagy Péter orosz cár.

Rákóczi a balsors eshetőségeire is gondolt. Az esetben, ha kénytelen lenne elbujdosni Lengyelországból — mondja a szerződés — a cár Oroszországban egy tartományt ad ellátására.

Bercsényi, ki oroszul jól beszélt, úgy látszik, megnyerte a cár tetszését. Az érdekes és nagyszabású terv azonban csak terv maradt. Des Allours, akit Bercsényi nem h&ba vetett meg, Rákóczi külpolitikai koncepcióját nem vette

komolyan és rossz információkat küldött Parisba. A svéd és orosz kibékítése valóban merész gondolat volt. Két rivális nagyhatalom élet-halálharcáról volt szó XII. Károly és Nagy Péter cár küzdelmeiben. A svéd király egyébként még augusztus 22-én kibékült a császárral és megindult Lengyelország ellen, hogy azt megtisztítsa az oroszról. XII. Károly ambíciói és bátorsága ekkor érték el tetőfokukat. A cár 12 évi fegyverszünetet ajánlott neki, de a svéd király nem tárgyalta vele, mire a cár visszavonult Oroszországba, hogy ott verje meg az esetleg utánanyomuló svédeket.

Rákóczinak egyszerre két vasat kellett tűzben tartania. Vigyázott, hogy a cárt el ne veszítse, a svéd királyt pedig magára ne haragítsa. Most, hogy a svéd-orosz háború kitört, a lengyel királyságtól még jobban elment a kedve. A helyzet valóban olyan volt, hogy a kettő: a magyar szabadságharc és a lengyel korona megszerzése nem volt összeegyeztethető. Rákóczi nem vágyakozott a lengyel trónra, minden igyekezetével azon volt, hogy a svédeket és az oroszot kibékítse és azt Magyarország javára fordítsa. Október 15-én Vetésyt rendkívüli követévé nevezte ki a bajor és a francia udvarhoz, hogy megsürgesse a rég ígért francia szövetséget, amit XIV. Lajos király egyre halogatott. Bercsényi szeptember 18-án távozott el a cártól. Rákóczi 19-én Terebesről Sárospatakra költözött, ahol a kollégium tanárainak élén Csécsy János, a kiváló professzor, ékes beszéddel fogadta. Miután névnapját megünnepelte, Ungvárra tette át székhelyét, ahol már várt rá a Lengyelországból hazatérő Bercsényi. Két napot töltöttek ott bezárkózva, tanácskozások között. Rákóczi közben új utasításokat adott Vetésynek, a cár mellé pedig állandó követül Kedetzky Sándort rendelte. Nedetzky útján figyelmeztette a lázongó lengyel rendeket, hogy az ő szabadságuk Magyarország szabadságával szervesen összefügg. Rákóczi jól látta előre a két nép közös sorsát: Magyarországnak nem sikerült kivívnia szabadságának teljességét és 60 esztendő múlva Lengyelországa szabadsága elveszett. A cár különben december 21-én aláírta a Rákóczival kötött szerződést.

A helyzet próbára tette Rákóczinak nem mindennapi diplomata képességeit. Most már nemcsak a spanyol örökösödési háborúba, hanem az északi háborúba is belekapcsolta a magyar nemzeti szövetség ügyét. A dinasztikiak, az egymással versengő nagyratörő uralkodók ádáz harcába két oldalon is belekapcsolódott a magyar nemzeti felkelés, s a kettő között nem volt könnyű választania. A cár szövetkezett vele, biztosította számára a lengyel trónt, a svédek és a lengyelek igyekeztek kedvében járni, XIV. Lajossal azonban nem ment semmire, még a trónfosztás után sem. Kapott tőle szép ígéreteket, aranygyapjas rendet, de többet jóformán semmit. Miután seregei I. József legnagyobb hadvezéréen, Savoy ai Jenőn győzelmet arattak, beavatkozott Skócia ügyeibe s megkísérelte visszavinni trónjára III. Stuart Jakabot, hogy azzal megakadályozza Skócia és Angolország egyesülését. Ha ezt az erőt és igyekezetet Magyarország támogatására fordítja, talán nagyobb sikereket ért volna el a szárazföldi harctereken is.

Helyes volt-e a cárral való szövetség? Ezt a kérdést gróf Andrassy Gyula veti fel, Magyarország alkotmányáról és megmaradásának okairól szóló kiváló művében. Andrassy elítélően nyilatkozik a cárral való szövetségről. Azt mondja, hogy a moszkovita nagyhatalommal való barátkozás később okvetlenül nyakunkra hozta volna a szláv veszedelmet, ami jobban veszélyeztette volna Magyarország létét, mint az Ausztriai Házzal való szövetség. Mi nem ítéljük meg a fejedelemnek ezt a diplomáciai lépését ennyire szigorúan és pesszimiztikusan. Magyarországnak ugyanis nagyon nehéz volt választania a között, hogy hová csatlakozzék: a némethez-e, vagy az akkor Keleten felemelkedő ortodox nagyhatalomhoz. Mind a kettő egyformán veszedelmes volt; ezt mutatják legalább történelmi adataink. Nemzeti létünket állandóan oltalmazni kellett a német beolvasztó törekvések ellen, mint ahogy oltalmazni kellett volna valószínűleg később a szlávok ellen, ha állandóvá lesz a cárral való szövetség. Rákóczinak meg kellett ragadnia minden kínálkozó alkalmat nemzetközi helyzetének megerősítésére. Ne kívánjuk a politikustól sohasem, hogy túlságosan lásson a jövőbe; ez Bismarck mondása volt s a történelmi tapasztalatok ennek helyességét igazolják. Nem hisszük, hogy akár az idősebb Andrassy Gyula gróf, vagy Kossuth Lajos örökérvényű politikai dogmának tekintették volna a Németországgal való barátságot, Rákóczinak bele kellett kapcsolódnia minden lehetőségbe, ami külpolitikai helyzetét erősítette, s amidőn a cárizmussal szövetséget kötött, nem tett mást, mint amit tennie kellett, abban az időpontban, azok között a viszonyok között.

Rákóczi most már készült teljes erővel a következő 1708-ra, a nagy harcok esztendejére.

AZ 1707—1708. ÉV HÁBORÚI.

Mint már említettük, a császár Starhemberg Guidót, a kiváló hadvezért bízta meg a magyarországi hadműveletek vezetésével, Rabutin pedig Erdélybe küldte. Ez utóbbi Pekry Lőrinc vétékes mulasztásai miatt akadálytalanul bevonulhatott Erdélybe.

Ebben az időpontban az általános helyzet igen alkalmas lett volna egyezményes béke megkötésére. Savoy ai Jenő ugyanis nagy vereséget szenvedett Toulon-nál, a «nemes lovag» 6000 embert vesztett és összeomlott a francia közép tengeri uralom megdöntését célzó terv. Franciaországban tekintélyes békepárt alakult Fénélon érsekkel és a burgundi herceggel az élén, amelyet Torcy külügyminiszter is támogatott, de a dauphin makacssága a béketörekvéseket zátonyra juttatta. A bécsi udvar helyzete ebben az időpontban nem volt a legkedvezőbbnek mondható.

A kurucok váltakozó szerencsével folytatták a harcokat az 1707. esztendő második felében. Október 4-én Erdélyben a kajani hágó mellett lezajlott csata elveszett, ami Rákóczit, miután megtudta, hogy vezérei a mulasztások és baklövések egész sorát követték el, felettébb elkésértette. Esze Tamást csak

korábbi érdemei mentették meg a büntetéstől. «Tagadhatatlan, hogy hadakozásunk kezdetétől fogva ilyen csekély ellenség ellen nagyobb gyalázzal magunkat nem viseltük» — mondotta a fejedelem. Károlyi és Pekry torzsalakodása miatt elveszett Erdély. Rákóczi hiába küldte vissza Károlyit, ez másodszor sem ment semmire; Erdéllyel a fejedelemnek nem volt szerencséje; ismét elvesztette. A gubernium és a labanc urak, akik eddig a szász városokban húzódtak meg, előbújtak rejtekhelyeikből és keresték Rabutin tábornok kegyeit. A kurucok, a nemesek, a német tábornok dühe elől külföldre menekültek, a nép pedig garázdálkodó hadai elől az erdőbe bujdosott. Bottyán dunántúli szép győzelmeit már röviden ismertettük, főleg azokat, amelyeket ő maga és Ocskay László brigadéros arattak. Ez utóbbi egy alkalommal még vStarhembergnek, a világhírű hadvezérnek egy nagyobb csapattal szemben is elnyerte a győzelem babérját.

A fejedelem gyűlésre hívta össze a megyék követeit, hogy megtárgyalja velük főleg a konföderáció rettentően zilált gazdasági és pénzügyi helyzetét.

Gr. Pekry Lőrinc aláírása.

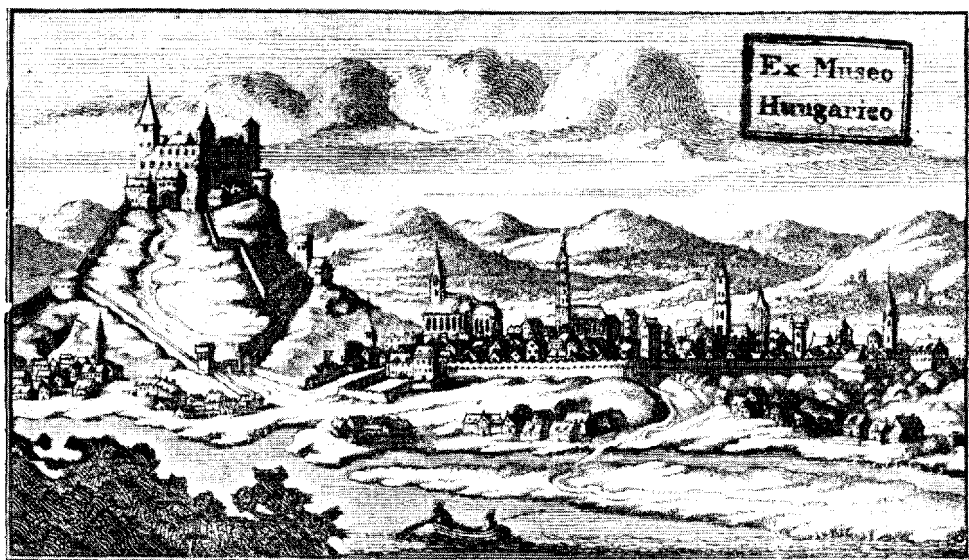
Olcsvárról, ahol Károlyival találkozott, december 5-én vonult be Kassára, hol 12-én nyílt meg az országgyűlés, amelyen Liptó és Borsod kivételével, valamennyi vármegye megjelent. A tárgy az ónodi törvények, főleg a pénzügyi rendelkezések végrehajtása volt. Most már megadóztatták a nemességet is, ami először fordult elő hazánk történetében. A konföderáció huszonöt vár-

megyéje 881,198 dika után 1.762,396 forintot fizetett, amiből az addig adómentes fő- és középnemesség 360,564 forintot vállalt; ez az összterhek 17.8 %-ának felel meg. Még a hadiszolgálatot teljesítő nemesség is hozzájárult a közterhekhez 10,566 forinttal. Az adóteher nem lett volna túlsúlyos — a Kollonics-féle adótehernél jelentékenyen kisebb volt — csak az volt a baj, hogy az adózókra rengeteg sok természetben való közszolgáltatás hárult. A szegény jobbágyság 1707-től kezdve egyre jobban érezte a reánehezhető terheket és általános lett a panasz, a jajveszékelés. A kassai értekezlet egyébként elrendelte, hogy az adót fehér (ezüst) pénzben kell fizetni, ami a libertás teljes bukását jelentette.

Az 1708. esztendő hadjárataira Rákóczi össze akarta szedni az összes rendelkezésére álló erőket. Január 20-án Tasnádon szemléltette meg az erdélyi csapatokat, február elején Nagykárolyban szállt meg, mint Károlyi vendége s ebben az időben foglalkozott Buda ostromának gondolatával. Nagyon aggasztotta Erdély, ahol ismét Rabutin basáskodott. Az erdélyi harcok egyelőre kimerültek Nyrzó Mihálynak, Rákóczi kiváló ezredesének és Rabutinnak csúfodáros és fenyegető hangú szócsatáiban. Nyíregyházán, Tokajon, Mádon, Göncön keresztül Kassára tért vissza a fejedelem s itt értesült híveinek dunán-

túli jelentékeny győzelmeiről. Gróf Esterházy Antal bevette Körmend várát; Bottyán Starhemberg Miksát, a fővezér öccsét verte meg, ki maga is fogságba esett. E közben változás állott be a császári csapatok fővezérségében: Starhemberg Guidót spanyolországi fővezérré nevezték ki s utóda a gyűlölt és rettegett Heister lett, aki Pozsonyban 1708. március 31-én átvette a főparancsnokságot.

Az ónodi trónfosztó határozat felverte a labanc urak nyugalmát. Már régebben foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy az országgyűlést egybehívják; ez most időszerűvé vált, meg akarták mutatni a kurucoknak, hogy a nemzet mégis csak ragaszkodik a dinasztijához a trónfosztás dacára. Az elő-

Pozsony a XVII. században.

zetes tanácskozásokat Pozsonyban tartották, Keresztély Ágost szász hercegnek, az új primásnak elnöklete alatt, s elhatározták, hogy meghívják mindenkit: a fölkelte magyarok vezérét, Rákóczit, főurakat, főpapokat, városokat, megyéket. Ezek után hívta össze a rendeket huszonegy esztendei szünet után I. József február 29-re Pozsonyba. A nádor külön meghívta Rákóczit is, kit levelében «Kedves öccseurának» szólít, felkérve őt, hogy hagyja abba a csatázást, amely előbb-utóbb vesztébe dönti az országot. Rákóczi a levélre, melyet március 27-én kapott kézhez, azonnal kimerítően válaszolt s többek között ezeket mondja:

Annyi megszegett ígélet után vájjon lehet-e még remélni bármit is a bécsi kormánytól? «Ország» ez a gyűlés, melynek neveit egy félív papíron kétszer-háromszor feljegyezhetjük? Hazánk rabságának kötelét újra fonják,

azok, akik az országról, az ország megjelenése nélkül, akarnak végezni. Az országgyűlés összehívása nem egyéb, mint háló, melyet ismét kivetettek a rendeknek. Mi célja lehet annak, hogy az udvar a megyéket is összehívatta? Tisztán az, — mondja Rákóczi — hogy a trónfosztás után József császár elismeresse uralmát. És várhatják-e a megyék szabadságuk visszaállítását attól az uralkodótól, aki meghív az országgyűlésre néhány főurat s azokat országnak nevezi és semmit sem ad a vármegyékre, amelyek a nemzet zömét alkotják? A császár tisztán azért hívta össze a hozzá még ragaszkodó főurat, a birto-kában levő városokat, hogy jóváhagyhassa velük mindazt, ami ellen ő harcolt.

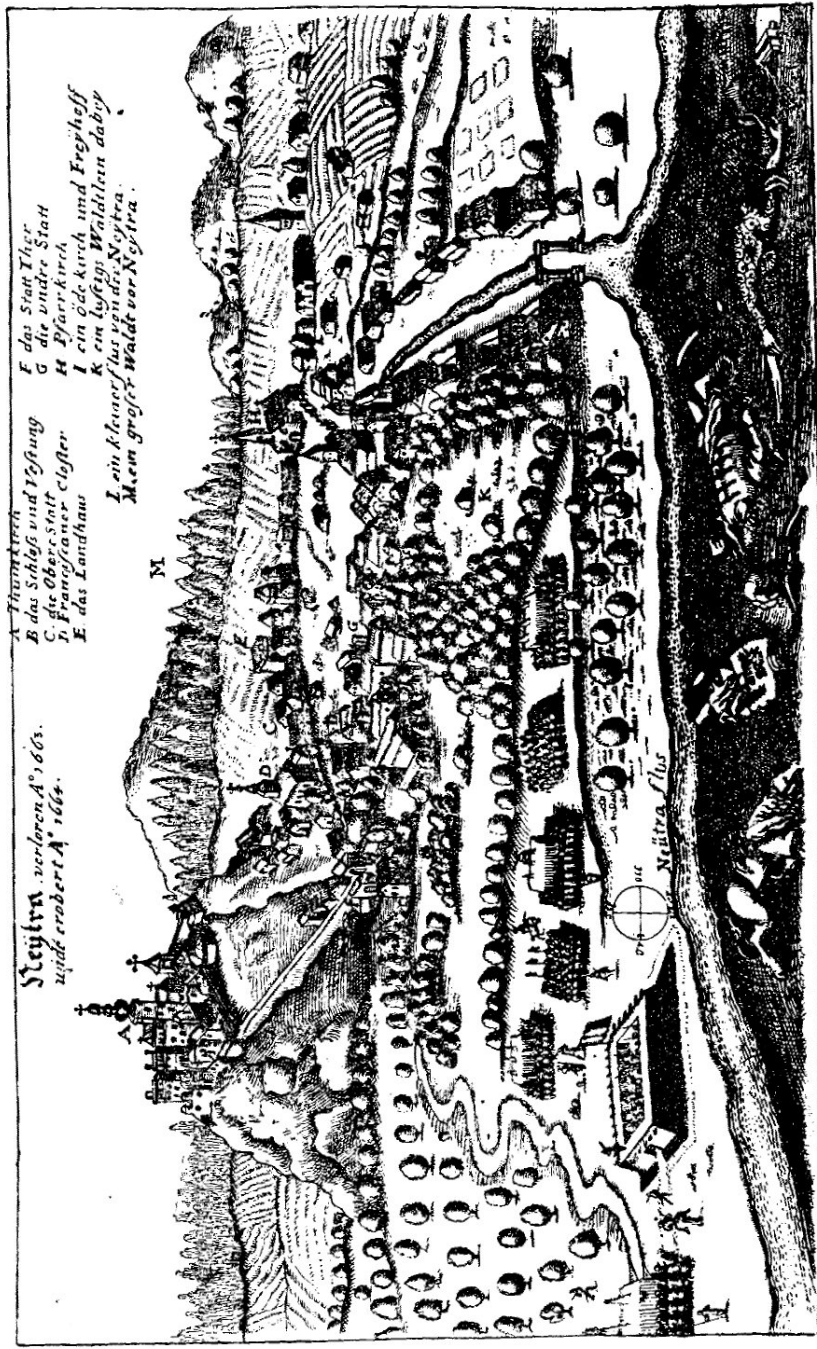
Az országgyűlést április 3-án Liechtenstein Ádám herceg és gróf Traun Ottó ausztriai tartományi marsall nyitották meg. I. József nem ment el személyesen, különben is kelletlenül ment bele az országgyűlés engedélyezésébe, a nádornak és a labanc főuraknak hosszú unszolására. Sajátságos az, hogy a labanc országgyűlés, melynek tagjai az uralkodó hű jobbágyainak nevezték magukat, rengeteg sérelmet hozott elő, folytatta a régi grava ninális politikát; szóval azt akarta könyörgésekkel, megalázkodásokkal kivívni, amiért a kurucok fegyvert ragadtak.

A sérelmeknek egész tömegét terjesztették az udvarhoz. Hivatkozva a királyi hitlevélre, melyben ígért van arra, hogy nem fogják az országot örökös tartományok módjára kormányozni, felpanaszolják, hogy a sarkalatos törvények mindenben csorbát szenvednek. Sokakat a honi törvények ellenére fogságra, jószágvesztésre ítélték. A császári tábornokok, várkapitányok önkényes adókat vetnek ki. Törvénysértés a töröktől elfoglalt területeken gyakorolt fegyverjog. Követelték, hogy a király a törvények értelmében legalább minden három esztendőben országgyűlést tartasson. Magyarország ügyeit független kormányzások intézzék. A magyar kancelláriát minden más udvari hivataltól különítsék el. Követelték még azoknak az idegen hivatalnokoknak eltávolítását, akikkel a bécsi kormány az országot elárasztotta. A határszéli kapitányságok, az egyházi javadalmak, főispánságok csak magyaroknak adhatók, az 1650 óta felfüggesztett törvényes hazai bíróságok működését állítsák helyre. A vallás szabad gyakorlata, a nádori, az országbírói hatalom visszaállítása, a korona hazahozatala még a Pozsonyban egybegyűlt labancérműrendek egyéb fontos követelése.

A labanc országgyűlés ezekkel a követelésekkel önmagával jött a legkiáltóbb ellentétbe. Rebellignek, pártütőnek, hűtlennek bélyegezték Rákóczit és felkelő társait és a leghangosabban követelték mindazoknak a sérelmeknek orvoslását, amelyek miatt a kurucok fegyverhez nyúltak. Erdély visszaállítása, az 1687-i törvények hatályon kívül helyezése, nem kerülhettek szóba, mert I. József eleve eltiltotta.

A pozsonyi gyűlés a valóságban csak erősítette a kuruc mozgalmat. A rendek június 24-én, miután gondoskodtak sérelmeik illetékes helyre való juttatásáról, feloszlottak azzal az ürüggyel, hogy pestisjárvány dühöng az országban.

Mialatt a pozsonyi országgyűlés a sérelmeket tárgyalta, Rákóczi azokon

Nyitra verben A° 665.
 vnde erobert A° 1664.

- A Thurmkerch
- B das Schloß und Vestung
- C die Oberstadt
- D Franciskaner Cyster
- E das Landhaus
- F das Stadt Thier
- G die vnder Stadt
- H Pfarrkerch
- I ein öde kerch und Freyhoff
- K ein löfelig Waldlein dabey
- L ein kleiner Fluß von der Nyitra
- M ein großer Wald vor Nyitra.

Nyitra vára a XVII. században.

a haditerveken gondolkozott, amelyeknek sikeres végrehajtása meghozhatta volna a döntést. Jól sejtette, hogy ez az esztendő döntő jelentőségű lesz a szabadságmozgalom történetében. Hallotta a francia udvartól, hogy I. József három oldalról intézet támadást az ország ellen: a Dunántúlról, Erdélyből s a Vág völgye felől és hogy a támadó terv végrehajtására Heister tábornagy 31.000 főnyi hadsereget vonultat fel, amelyhez még kiegészítőül 6000 dán érkezését várják.

Rákóczi elgondolása az volt, hogy védelemre szorítkozik, az esetben azonban, ha az ellenség a kuruc mozgalom legfontosabb támaszpontját, Érsekújvárt támadná, a fontos várat minden rendelkezésére álló eszközzel megvédné. Erdélyből elég jó hírek jutottak a fejedelem füléhez. Görgény várát parancsnoka, Ráthonyi János, Dobóra és Zrínyi Miklósról emlékeztető, szinte az egész szabadságharcban példátlanul álló hősiességgel védte, s maga is hősi halált halt. A vár elesett, de Rákóczit híveinek kitartása nagyon megvisszafogta.

A hadjárat évfordulóját a fejedelem Szerencsen töltötte és az Alföld védelmének módjait tanulmányozta. Május 15-re konventet hívott össze Egerbe az adó- és a pénzügyek tárgyalására. A megyék panaszai, a szegény nép siralmi mélyen meghatották az érzékeny Rákóczi lelkét, s a konvent gondoskodott is a közterheknek igazságosabb elosztásáról.

Az 1708. év első felében egyre jobban előretolódott a megoldásra váró kérdések között a királykérdés. Többféle megoldás kínálkozott egyszerre. Még a külföldet is foglalkoztatta a magyar trónkérdés. De Foe Dániel, a világhírű író, a Robinson szerzője, azt ajánlotta, hogy a magyar király Rákóczi legyen. Az angolok sokat foglalkoztak ebben az időben a magyar kérdéssel, aminek a protestantizmus lelki kapcsolata a legelfogadhatóbb magyarázata. Bethlen Gábertől kezdve, Rákóczi mozgalmán, a szabadságharcon keresztül minden nagy mozgalmunk visszhangra talál Angliában, egészen a revízióig. A török basák erdélyi királynak nevezték mindig Rákóczit és sokan voltak hívei a porosz meg az orosz udvarban; Péter cár is őt látta volna legszívesebben a magyar trónon. Rákóczi 1708-ban még mindig a trónját és országát vesztett, egyébként kiváló Miksa Emánuel bajor választónak lelkes híve s nem igaz, hogy a svéd királynak felajánlotta volna a magyar koronát. Szoros kapcsolatai voltak Rákóczinak I. Frigyes porosz király fiával, Frigyes Vilmos trónörökössel, a porosz nagyhatalom megteremtőjével, a későbbi «káplárkirály - lya». A legnépszerűbb mégis a bajor választó volt, akinek ereiben az Árpádok vére csergedezett. Csak az volt a baj, hogy országát elvesztvén, most mint XIV. Lajos egyszerű hadvezére harcolt országának visszaszerzéséért. Az ő személye azonban nem nyerte meg XIV. Lajos tetszését. Vetésy, Rákóczi követe, július 13-án, Fontainebleau-ban megjelent a «Napkirály» tróntermében s kérte, hogy Rákóczit ismerje el szövetségésének és járuljon hozzá Miksa Emánuel magyar királlyá választásához. Torcy külügyminiszter azonban kitérő választ adott, körülbelül annyit mondott, hogy ura kész Rákóczival mint Erdély fejedelmével szövetséget kötni s a rendekkel mint szabad állam-

mal. Ezzel a vékony, jóformán semmitmondó válasszal Vetésy nem elégedhetett meg, s újból figyelmeztette Rákóczit, hogy ne bízson a király üres és semmit jelentő ígéreteiben.

Úgy látszik, a magyar trón kérdésében a király nem akart, vagy nem mert dönteni. A harctéri helyzet nem volt olyan kedvező, hogy saját jövőjét illetően nagy reményeket táplálhatott volna, hiszen egyszer már békét kért. Ha ő győz, bizonyára megoldotta volna a magyar trónkérdést is, saját háza és a francia politika érdekei szerint. De Bonnac márki, XIV. Lajos danzigi követe,

A trencsényi vár.

Rákócziné előtt kijelentette, hogy a francia király I. Frigyes porosz királyt, semlegessége fejében, szívesen segítené abban, hogy fiát magyar királlyá válasszák.

Rákóczi új haditerve, melyet senkivel sem közölt, a trónkérdéssel van kapcsolatban. Már régebben értesült arról, hogy Morvaországban, Csehországban és Sziléziában a lakosság lázadozik a császári uralom ellen, s neki ott sok híve van és ha ezekbe a tartományokba bevonulna, a lakosság csatlakoznék hozzája. Egy kis hadiszerencsével könnyűszerrel lehetett volna egyesíteni a kuruc sereget a porosz király hadseregével.

Rákóczi Egerből június közepén seregével átvonult a Vág felé, azzal a céllal, hogy alkalmas időpontban betör Sziléziába. Ha terve sikerül s egyesül-

het a porosz király csapataival, eldölt volna a magyar szabadságharc sorsa. Június 22-én a nógrádmegyei Vadkernél táborozott, ahonnét Bercsényit a vágmenti hadakhoz küldte. Heister tábornok ebben az időben a Csallóközben tartózkodott, 18 ezredre rúgó hadseregével, de a fejedelem mozdulatairól és szándékairól nem tudott semmit. Június 25-én Drégelypalánkán kapta meg Bercsényi levelét, melyben a fontos Vágújhely ostromát sürgette, de nem sietett. Átrándult Vihnyére, melynek gyógyvizét többször használta és Selmecre, ahol Hellenbach báró társaságában megszémmelte a bányákat. Július 7-én Érsekújvár várát tekintette meg, s hosszabb tanácskozást folytatott Des Alleurs-rel meg Bottyánnal; 14-én Nyitrába nézett be. Morvánkán vitatta meg főtisztjeivel, hogy minő rendszabályokat foganosítsanak Heister esetleges támadásai ellen.

A fejedelem nem merte elhinni, hogy Heister tábornagy, az övéhez mérten gyenge csapataival, hamarjában támadást kezdjen és hogy ezt a tábornagy mégis megkísérelte, a véletlennek egészen szeszélyes játéka. A trencsényi csata, amelyet Rákóczi minden módon el akart kerülni, szinte csodálatos végzettségűvel következett be. Heister csapata fáradt, gyenge volt, úgy hogy emberi számítás szerint alig lehetett kilátás a győzelemre. Rákóczit azonban hadvezéri tragikuma véges-végig üldözte. A kurucok rengeteg ütközetet nyertek meg; az évekig tartó küzdelemben csodás férfiaságról, vitézségről tettek tanúságot, a kis csatákban briliáns sikereket értek el, a nagy ütközetekben azonban legtöbbször veszítettek. Ott, ahol a hadvezetéshez iskolás módszer, az akkoriban fejlett hadtudomány tanításainak alkalmazására lett volna szükség, ahol már nemcsak a csapatok kvalitása, a katonák személyes bátorsága, hanem a fegyelem és tanultság döntötték el az ütközet sorsát, rendszerint vesztek. A balsikerű és végzetes kimenetelű trencsényi ütközetben is így történt.

Rákóczi eredeti terve, a Sziléziába való betörés, alvezéreinek unszólása folytán sokat módosult. Július 30-án tudta meg, hogy Ocskayt és Pekryt Viard tábornok Strazsnicánál megverte és Heister Trencsén felé közeledik. Trencsénből viszont azt az értesítést kapta, hogy a várórség gyenge, a mellett éheznek és a várat be lehetne venni jelentékenyebb veszteségek nélkül. Elhatározta tehát (augusztus 2), hogy Trencsénnek megy. A ürge és energikus Viard azonban megelőzte s ellátta a várat nagyobb mennyiségű élelemmel, így az ostrom most már tárgytalanná vált. Heister tábornagy azonban veszedelmesen közeledett; augusztus 2-án este kilenc órakor már Vágújhely alá érkezett. Rákóczi helyzetét megnehezítette kissé az, hogy ezen a vidéken sohasem járt, a terepviszonyokkal nem volt ismerős. De mivel azt sejtette, hogy ütközetre kerül a sor, csapatait Túrna és Lehota között levő magaslatra vonultatta fel.

Rákóczi jóval erősebb volt, mint Heister: hadserege 7000 főnyi lovaságból és 8000 főnyi gyalogságból állt, amely eléggé jól fel volt szerelve, volt még ezenkívül 14 ágyúja. Heister hadseregét 10—11,000 főre becsülték. A fejedelem, miután felvonult, Czelder Orbán ezredet egy nagyobb csapattal

a Vöröshegy-szorosban hagyta hátvédül, de ezt a csapatot Pálffy tábornok megverte. Most már a kurucok teljesen ki voltak fejlődve. Arcvonaluk Szedlicsnától vSzoblahó-ig nyúlt, körülbelül hét és fél kilométer hosszúságban. Maga a fejedelem Turnánál állt palotaőrségével és elitcsapataival. A jobbszárnyat Pekry Lőrinc, a balszárnyat Bercsényi vezette. Sok bajt okoztak a nehéz terepviszonyok. Az egész hely tele van vízmosásokkal, patakokkal, szakadékokkal, ami megnehezítette mind a gyalogság, mind a lovasság mozgását.

Heister serege augusztus 3-án a reggeli órákban, Túrna felé húzódott, de itt visszakanyarodott a trencsényi országút felé. A fejedelem valószínűleg nem akart általános támadást; látjuk a tervezetéseknel, hogy egyáltalában nem akart nagyobb ütközetbe bocsátkozni. Valószínűleg csak az volt a célja, hogy megzavarja a császáriak sorait, hogy ne vonuljanak azok olyan nyugodtan Trencsén felé, Heister és Pálffy viszont egyáltalában nem akartak támadni. Csapataik a hosszú, többnapos megerőltető meneteléstől teljesen ki voltak merülve; ők egyszerűen be akartak vonulni Trencsénbe. Hogy mégis nagy, döntő csata fejlődött ki, annak ellenére, hogy egyik félnek sem volt támadó szándéka, ez azokból a megmagyarázhatatlan lélektani okokból adódott, amelyekkel a hadászat történetében gyakorta találkozunk. Rákóczi elrendelte, hogy a jobbszárny (Pekry) támadjon. A rohamozó kurucok azonban a Riba-tó előtt megálltak, s egyszerre visszafordultak. Pekry ugyanazt a hibát követte el, amely miatt az előző napokban Strazsnyicánál már egyszer megverték. Heister, amint látta, hogy a kurucok támadása megakadt, Pálffy tanácsára elrendelte a Pekry által vezetett, de már visszavonulóban lévő kuruc jobbszárny megtámadását. A kurucok a császáriaknak az első rohamát visszaverték, mire azok cselből visszafordultak, majd hirtelen újból támadásba mentek át, ami teljesen megzavarta a kurucok sorait. Heister, látván Pálffy meglepő sikerét, nyolc óra tájban egész hadseregét, amely előrehaladóban volt Trencsén felé, a kurucok ellen fordította, s nyolc és kilenc óra között az arcvonal minden pontján állt a harc. Rákóczi a pánik láttára a visszafutó Pekry és Ebeczky elé vágatott, hátha megállíthatná őket. De nem sikerült. A mezei hadak (a vármegyei lovashadak) a jól kiképzett sorkatonasággal szemben nem sokat értek. Rákóczi emberei egyébként jól állták a helyüket. A kuruc hajdúk és a francia gránátosok kitűnően védekeztek, La Mothe francia ezredes remekül állta helyét. «Szívós bátorsággal küzdöttek Czelder, Perényi, Luzsénszky, Andrassy, Csajághy, Náray hajdúi, Fierville és Bonafous francia gránátosai». (Markó Á.) Három óra hosszág tartó rendkívül heves és véres csata után a kuruc hadsereg teljesen felbomlott.

A fejedelem karabélyosaival meg akarta állítani a bomlást s a hamri erdő felé vágatott, de Pandúr nevű kitűnő paripája, amely már két árkot ugrott át, megbotlott s maga alá temette lovasát. A fejedelem, szerencséjére, csak a szeme felett sérült meg. Rettentő kavarodás támadt. Rákóczit önfeláldozó hívei, az arnót lándzsások segítségével, nagynehezen mentették meg. Életveszélyben forgott a bátor Bercsényi is, akit majdnem leszűrt egy labanc

huszárcapitány. A kuruc gyalogság mindvégig hősiiesen küzdött, de a csata már elveszett. Rákóczit hű emberei a csatater mögötti erdőbe vitték, s estére érkeztek Nagytapolcsányba, ahonnan Nyitra Szerdahelyre mentek, ahol Rákóczit orvosi ápolás alá vették.

Trencsénél az alaphibát, amelyből a végzetes kimenetelű ütközet keletkezett, maga a fejedelem követte el azzal, hogy nem támadta meg Heistert jóval a vár alatt, előnyomulás közben, amikor könnyűszerrel megsemmisíthette volna. A fejedelmet itt érte el igazán tragikuma. Hadseregének eredendő hibái itt mutatkoztak leginkább. Két alaphibában szenvedett Rákóczi hadserege: egyik a fegyelmezetlenség volt, a másik a tisztek hiánya. A rendi szellemű mezei hadak, a vármegyei felkelés, a nagy, módszeresen vívott csatákban semmit sem értek. Nagy baj volt az, hogy az alvezérekben sem volt meg a kezdeményező képesség. Rákóczi eddigi vereségei, mint a nagyszombati, pudmericzi, zsigóói veresége azonban nem igen befolyásolták a szabadságharc sorsát, csak taktikai jelentőségük volt és

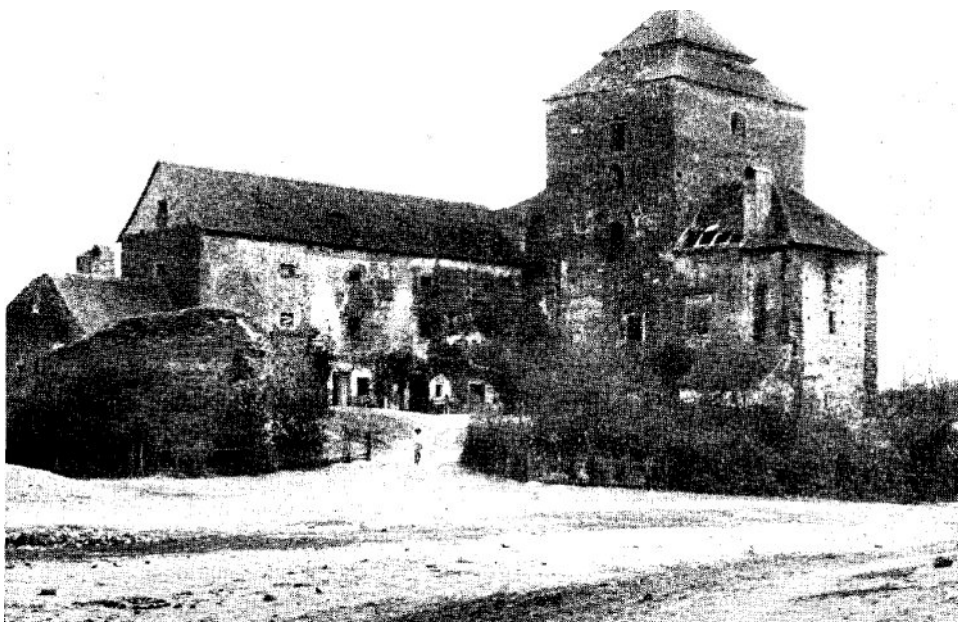
kimenetelű ütközet azonban fordulópontot jelent. «Ó, gonosz szerencse, ó keserves óra, Trencsényi mezőnek vérel borítója» — zengi egy kuruc költemény, s nem ok nélkül. A csorbát kiküszöbölni csak nagy döntő győzelemmel lehetett volna, a kisebb-nagyobb sikerek, mint

Ocskay László aláírása.

például a kölesdi harc és az egyéb kisebb nyereségek, csak késleltették a bomlást, de meg már nem állíthatták.

Rákóczit a csatavesztés mélyen megrendítette, de lelki egyensúlyát most sem veszítette el. Bús lehangoltságát, balsejtelmeit legyőzte rendíthetetlen hite; «tengődött a szerencsétlenség és a bú habjai között lebegő életben», mint ő maga írja Károlyi Sándornak, mégis remélte Isten szent kezéből való vigasztalását. Rögtön utasításokat küldött Erdélybe Károlynak, hogy a trencsényi kudarc híre ne demoralizálja az erdélyi sereget. «Nem első példa ügyünknek akkoron való felmagasztaltatása, amikor reménységünk legkevesebb vala.» —, írja Rákóczi. Az akkori magyar hírlapban, a «Mercurius Veridicus»-ban, azzal vigasztalta híveit, hogy a csatavesztés inkább gyalázatos, mint veszedelmes volt. Serege szétszéledt, de mégis nagy szerencséje volt, hogy a kitűnő Bottyán generális összetartotta a saját seregét és szüntelenül támadta a császáriakat. Rákóczi lelkinagyságának a jele, hogy hitét, nyugalmát nem veszítette el, pedig külföldről is rossz hírek érkeztek. Tapolcsányból Szécsénybe, a szövetség szülőhelyére költözött, s itt tudta meg, hogy a franciák nagy vereséget szenvedtek még július 11-én Oudenarde-nál, július 12-én pedig XII. Károly svéd király Rákóczi másik szövetségését, Nagy Péter cárt verte meg.

Augusztus 10-én a fejedelem már Egerben van, ahol egészen szeptember 16-ig maradt, folyton töprengve, mitévő legyen. Megfogyatkozott hadával csak a védelemre készült, s azzal a tervvel foglalkozott, hogy a tél folyamán Erdélybe vonul. A védelem megszervezése sem ment könnyen; a nép már kezdte unni az esztendőök óta tartó háborút, veszteni kezdte hitét. Ezekben a napokban érkezett Egerbe a cár követe, Jemelian Ukrajnza, hogy biztosítsa Rákóczit urának változatlan jóindulatáról és szövetségi hűségéről. Az erdélyi helyzet kissé jobbra fordult. Károlyi Sándor augusztus 24-én bevette Szász-

Simontornya.

sebest, elfoglalta Gyulafehérvárt és Abrudbányát. A Dunán innen azonban a kurucokat újabb súlyos vereség érte: Pálffy János tábornok augusztus 25-én háromnapos ostrom után bevette Nyitra várát és rá néhány nap múlva a kitűnően verekedő, vitéz, de jellemtelen Ocskay László, Piber és Spáczay püspökökkel együtt labanc lett, majd egész Nyitra vármegye meghódolt. Esterházy Antal, akit Rákóczi környezetéből egyesek labancérmekkel gyanúsítottak, hősiességgel kitartott; Nezsider és Rust határmenti községeket elfoglalta és átcsapott Ausztriába.

A trencsényi csatavesztés után sokan megtántorodtak hűségükben, hiszen Rákóczi főtisztjei között voltak nagyszámmal állhatatlan emberek, kalandorok, mint Ocskay László, Bezeredy Imre, s a kormány nem vetette meg

a csábítás, ígérlet és a megvesztegetés eszközeit sem. Ez a rendszer a magyarság kettészakadása óta tenyésztette az árulókat. A csatavesztés Rákóczi igazi híveiben viszont a fanatizmusig hevítette az iránta és a mozgalomhoz való ragaszkodást. Bercsényi, Bottyán, Csáky, Ebeczky újból erős esküt tettek, hogy a szécsényi határozatok mellett halálukig kitartanak, amiben a fejedelem Isten kegyelmének iránta való új megnyilvánulását látta.

Szeptember 5-én a fejedelem Egerben tartózkodott, ahol fontos tanácskozások kezdődtek. Heister közben nagyban készülődött a Dunántúl meghódítására. A Dunántúlt több oldalról környékezte veszély. A szerémségi rácok vagy ötezren Baranyába törtek be és Simontornyát fenyegették, a Dunántúl egyik legfontosabb stratégiai pontját. A dunántúli kurucok azonban derekasabban viselkedtek, mint Rákóczi mezei hada Trencsénél. A vitéz béri Balogh Ádám, Rákóczi egyik legjobb, leglelkesebb tábornoka, szeptember 2-án Kölesdnél tönkrevverte a Nehem tábornok vezetése alatt küzdő rácokat, akik közül kétezren estek el, a német gyalogság ott pusztult, vagy háromszázan fogságba estek. Ugyanakkor Esterházy Antal a Drávánál aratott szintén fényes győzelmet gróf Draskovich tábornok horvát hadai felett. De Heister már Érsekújvárt ostromolta. Szerencsére az őrség olyan szívósan védelmezte a kurucok legfontosabb várát, hogy a tábornagy három heti sikertelen kísérlet után elvonult északra, a bányavárosok felé.

A fejedelmet az egri gyűlés alatt főleg az erdélyi ügyek foglalkoztatták és a szenátus is úgy határozott, hogy egész haderejével vonuljon át Erdélybe. Szeptember 25-én, a tanácskozások befejeztével Szerencsre vitte át táborát. Már nem igen remélte, hogy saját erejére támaszkodva, diadalra viszi a nemzeti ügyet. Vagy boldogulunk, vagy veszünk kell — mondotta egy alkalommal — s azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy esetleg békét köt. Látta, hogy általános kábultság és fáradtság fogja el a nemzetet, amely az áldozatkészségben s kitartásban már a végsőkig elment. A főurak már családjuk megmentésén gondolkoztak. Ezért küldte Rákóczi október 18-án Element Jakabot Berlinbe, hogy a porosz király közbenjárását kérje a császárnál. Heister már bevonult a bányavárosokba s meghódította a kuruc mozgalom legfontosabb gazdasági bázisát. Az erdélyi útról a fejedelem lemondott, s minthogy sok fontos, nagy ügy gyülemllett össze, országgyűlést hirdetett, amely igen rossz, nyomott hangulatban kezdte meg tanácskozásait Sárospatakon, 1708. november 28-án.

A gyűlést a fejedelem nyitotta meg nagy s lendületes beszéddel, amelyre Sennyey kancellár válaszolt, köszönetet mondva neki a haza iránt való munkájáért s fáradságáért. Az egyre nyomasztóbb gazdasági kérdések és pénzügyek kerültek elsősorban a gyűlés napirendjére. Legfontosabb eseménye az országgyűlésnek a zárószámadások bemutatása, hogy «az egész ország tudhassa, hogy a törvényes kivetések s egyéb jövedelmek hova lettek . . .» Ez volt az első zárószámadás Magyarországon. Ez már egészen újkori történeti jelenség és a parlamenti felelősségrevonásnak, ami Európában is csak később

valószínűleg meg, első esete történetünkben. Sorra került a hadügyi költségvetés. «Az előirányzat szerint a magyar hadsereg 75 ezredből áll, amelynek ellátására havonként 56,250 mérő gabona, 11,250 mázsa hús, 113,685 mérő zab és árpa, 2030 kocsi s fejenként a lovasoknak 4, a gyalogosoknak pedig 3 rajnai forint hópénz kell. Ezenkívül megszavaztak, sok fáradozásukért a fejedelemnek 100,000, Bercsényinek 50,000, gróf Csáky Istvánnak 25,000, Vay udvari kapitánynak 20,000, a szenátoroknak fejenként 12,000 forint évi fizetést.» (Márki Sándor.)

A tanácskozások rendben, nyugodtan kezdődtek, december 4-én mégis kirobbant az elkeseredés és csaknem felülkerekedett a békepárt. A Rendek előhozták az általános nyomorúságot, a szegény nép nyomorát, a nagy terheket, a katonaság óriási költségeit, az ország kimerültségét. Rákóczi ékes-szólása mentette meg a helyzetet. Nagy beszédet mondott, melyben kifejtette, hogy az Isten érezteti velük bűneikért súlyos ostorát. Ha az ellenség látja, hogy a bátorság csökken, nem lesz eredményük a béketárgyalásoknak. Nem lehet elfogadni akármilyen békét, mert az ellenség «idővel jármot vetne a nyakukba s maradékaikat örökös rabságra kárhozná». Nincs más hátra, mint összeszedve minden megmaradt erőt, harcolni az ellenség ellen. A fejedelem, aki Kossuth Lajos előtt a nemzet legnagyobb szónoka, csodás művészettel tudott lelket önteni a csüggedőkbe. A hit, a meggyőződés, mindig szuggesztív erejű. A rendeket elragadta Rákóczi szónoklata, egyhangúlag kiáltották, hogy életüket s vérüket áldozzák a szabadságért. A lelkesedés csak akkor lohadt le egy kissé, amikor a pénzügyeket kezdték tárgyalni.

A sárospataki országgyűlés szomorú akkorddal zárult. Katonatisztek közül és szenátorokból álló bíróság halálra ítélte az árulókat: Bezerédy Imrét és társait. Botkát és Bezerédyt, kiknek a fejedelem nem kegyelmezett meg, december 19-én a város piacán lefejezték. Bezerédy a kornak egyik legvitézesebb katonája volt, ki egymaga hetvenkét császári tisztet vágott le, híre-neve Európát bejárta, vitézségét dalok dicsőítették.

A VÉG KEZDETE.

Mialatt a Rendek Patakon tanácskoztak, a harctereken csend uralkodott. A rettentően hideg tél, az országszerte dühöngő pestisjárvány megakadályozták a csapatok nagyobbarányú harci tevékenységét. Bercsényi, aki a trencsényi csata után a felvidéki hadak vezényletét vette át, a gyűlés alatt az Esztergom környékén lévő csapatok parancsnokságát Bottyánra, a gömöri és liptói csapatokét Csáky Mihályra bízta. A császári seregek számra és felszerelésre nézve egyformán erősek voltak, de nagyobb hadművelethez nem kezdtek; Heister tábornagy megelégedett azzal, hogy csapatai a Felvidéken befészkeltek magukat. Sem a magyarországi, sem az erdélyi kuruc csapatok helyzete nem mondható fényesnek, de egész 1709 nyaráig nem volt jelentékenyebb ütközet.

Rákóczi annyi keserű csalódás után végre kiábrándult XIV. Lajosból. Már a rendes havi segélyt sem kapta. A királyt menteni lehet azzal, hogy hadseregét katasztrofális vereségek érték, az államkincstár pedig, melyet egykor Colbert, a nagy miniszter töltött meg, teljesen kiürült. A fejedelem 1708. október 22-én írta Vetésynek, hogy miután «a francia udvar vigasztalás helyett, amire balsorsában oly nagy szüksége volna, nem szűnt meg őt búsítani, ne csodálkozzék, ha ő is más szabályokhoz lesz kénytelen nyúlni maga és nemzete megmentésére. Az orosz követtel való tárgyalásokról már megemlékeztünk. Rákóczinak az a terve, hogy a porosz trónörököszt emelje a magyar trónra, amiben, őt XIV. Lajos támogatta, dugába dőlt a trencsényi vereség miatt. Követét, Klement Mihályt, Berlinből azzal az üzenettel küldték vissza, hogy igyekezzék kibékülni a bécsi udvarral, a porosz király megígéri a saját közbenjárását. A bécsi udvarral való békét sürgette Marlborough herceg is, a szövetséges hadak fővezére az előzményekben már elmondott okokból. Rákóczi érezte a béke szükségességét. A legrosszabb akarat sem vádolhatja azzal, hogy hazárdjátékot folytatott; ha kívánságait teljesítették volna, rögtön lerakta volna a fegyvert. 1708. október 18-án hosszabb levelet írt I. Frigyes porosz királynak, melyben közbenjárását kérte. Megírta, hogy minden reménye ő benne van, akit, mint igazságos és vallásos uralkodót a legnagyobb mértékben tisztel. Ő katolikus, de nem ad semmit a vallási különbségekre, amit csak a papok szítanak. Magyarország süllyedését ugyanoly mértékben okozta a papság túlságos hatalma, mint a bécsi udvar önkényuralma. Ő minden erejével igyekezett fenntartani Magyarországon a felekezeti békét és az Isten megáldotta igyekezetét: a felekezetek között béke uralkodik. Kifejti levelében, hogy szükségesnek látja az Ausztriai Ház uralmának szűkebbre szorítását, ezért az egész európai államrendet új alapokon kell felépíteni. Magyarország, Poroszország, Svédország, barátságban Angliával és Hollandiával a legbiztosabban fenntartaná az európai egyensúlyt . . .

A levéllel Klementet küldte Poroszországba és ugyanakkor levelet írt Marlboroughnak is, aki Magyarország iránt sok jóindulatot mutatott, s aki a népek szabadságának — mint őt Rákóczi nevezte — buzgó védője. Arra kérte, mozdítsa elő az ő béketörekvéseit; nem óhajt mást, mint hogy az angol királynő és a holland kormány folytassák régi békeközvetítésüket. Bécsben is volt a békére némi hajlandóság, sőt Salm herceg, a főminiszter, Magyarország szabadságának visszaállítására is késznek mutatkozott. Rákóczi elérte levelével, hogy megnyerte a porosz királyt, ki készséggel ígerte közbenjárását. Egy nagy angol barátja is támadt Raby lord személyében, aki később Strafford grófja lett. Klement Marlboroughnál tett látogatása után Hágába ment, majd átkelt a csatornán, és az angol udvarnál is előterjesztette Rákóczi békekívánságait.

Bármennyire kiábrándult is a fejedelem üres ígéretei miatt XIV. Lajosból, nem szakította meg vele az összeköttetést. Vetésy továbbra is Párizsban maradt és sürgette a pénzsegélyt, hogy Rákóczi albániai zsoldosokat fogad-

Gr. Heister Siegbert.

hasson, ám most is süket fülekre talált. 1709. májusában Rákóczi Tanyáról kelt levelében tesz keserű szemrehányásokat a francia udvarnak perfid eljárásáért és Torcy külügyminiszternek üres ígéreteiért, most már nem remél tőlük semmit. Vetésyt csak azért hagyta ott, hogy a 650,000 franknyi hátralékot behajtsa.

Eredménytelen maradt a békekísérlet és az 1709-ik esztendő második felében a harci tevékenység megélénkült, a kuruc seregek ellenállóereje azonban már hanyatlóban van. Lassanként az egész Dunántúl elveszett: Heister tábornagy egymásután foglalta el Simontornyát, Sűmeget, Veszprémet, mire az egész dunántúli nemesség meghódolt. Rákóczi Dunántúlra az öreg Bottyánt küldte, annyi győzelmes csata vezérért, de ez sem Soltnál, sem Dunaföldvárnál nem tudott a Dunán átkelni. Az agg Bottyán mégis megnyert néhány csatát: megverte a császáriak csapatát Vácnál és még egyszer leverte a rácokat, kiken annyi győzelmet aratott. Bz volt utolsó győzelme; nemsokára — szeptember 27-én — tarna-örsi táborában agyszélhűdésben meghalt. A szabadságharc egyik legkitűnőbb katonája, a mozgalom egyik oszlopa hunyt el benne. Nem volt nagystíliú stratégia, de remekül hadakozott, kitűnően vezetett kisebb csapattesteket és teljes hittel-lélekkel, s odaadó hűséggel szolgálta fejedelmét és hazáját. Halálával Rákóczit és a szabadságharcot pótolhatatlan veszteség sújtotta.

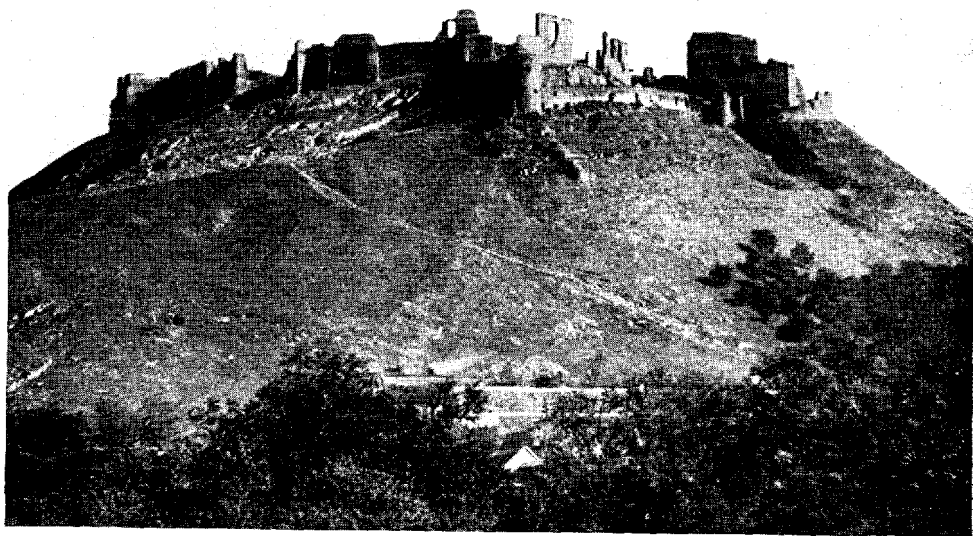
Az 1709. esztendő eredményei már előrevetítették a közelgő gyászos összeomlás árnyékát. A Dunántúl teljesen elveszett, miután onnét gróf Esterházy Antal 1709. decemberében 3000 emberével teljesen kiszorult; a Felvidék nagyrésze a túlsúlyban lévő császáriak hatalmába jutott és segítségre nem igen volt kilátás. XIV. Lajos helyzete a legválóságosabb, seregei egymásután szenvedték a legsúlyosabb vereségeket. Pultavánál azonban Rákóczi szövetségese, Nagy Péter cár verte tönkre XII. Károly seregét, amiből a magyar szabadságharcnak az a haszna volt, hogy a fejedelem a megmaradt svéd csapatokat zsoldjába fogadhatta.

A ROMHÁNYI ÜTKÖZET.

Az 1710. esztendő eseményfolyama egy nagyobb ütközettel indult meg, amely egész különös módon, úgy zajlott le, hogy nehéz eldönteni, ki volt benne a győztes: a császáriak-e vagy a kurucok. Ez volt a Romhány melletti csata január 22-én.

A kurucokra az esztendő sötét kilátásokkal kezdődött. A Dunántúlról és a Felvidék nagyrészéről kiszorulva már csak egy nagy, döntő győzelem segíthetett volna Rákóczin, ami azonban szinte elképzelhetetlen volt a rendelkezésére álló fáradt, megroppant erőkkal. A szabadságharcban 1710-től kezdve már csak az ő kivételesen erős akarata, egyéniségének varázsa és főembereinek hűsége tartotta a lelket. Még rendületlenül állt Érsekújvár

vára, melyet De Rivière, francia ezredes kitűnően megerősített és ennek megtartása végett fontos lett volna egy nagy, döntő győzelem. A császáriak is fáradtak, kimerültek és az ő soraikat is apasztották a régi háborúk velejárói, az emberirtó járványok, de Savoyai Jenő Malplaquet melletti nagy diadala után Bécsben meghatványozódott a bizalom és a haditanács úgy látta, hogy a magyar szabadságharc lassanként kifulladásra kerül. Az 1709. év végén és a következő év elején a fejedelem a dühöngő pestisjárvány miatt hol ide, hol oda költözött. Az év utolsó napját Varannón töltötte, ahová Bercsényi

Sümeg várának romjai.

is megérkezett, nélkülözhetetlen tanácsadója, s megpróbált megegyezéses batorságot és reményt önteni kimerült csapataiba. December 27-én indult el Homonnáról először Körtevényesre, az ott táborozó svéd-lengyel hadakhoz, és az a túlmerész szándéka támadt, hogy az érsekújvári csapatokkal együtt a császáriak háta mögött betör Morvaországba. A Szilveszter-estét még az abaúj-bödi táborban töltötte, de újévkor már az abaúji Korlátón volt a fejedelem s itt tanácskozott Bercsényivel, Károlyival, Csáky Mihállyal az újesztendő teendőiről. Itt értesült Ocskay László gyászos esetéről. Újévkor a labancá vedlett állhatatlan Ocskayt Jávorka Ádám hadnagy Ocskó alatt elfogta és Érsekújvárra vitte a szigorú Csajági brigadéros elé. A haditörvényszék rögtön

halálra ítélte és január 3-án a szabadságharc egyik legvitézebb katonája fejével lakolt árulásáért.

Hamel-Bi'Dyninx, holland követ lehangoló levele, mely azt tartalmazta, hogy az udvar a nagyszombati feltételek alapján nem tárgyal, megerősítette a fejedelmet abban a felfogásában, hogy a fegyverekre kell bízni a döntést. Bercséiryit a kassai hadakhoz küldte és ő maga készült a Vadkert táján táborozó német csapatok megtámadására. Mezőkövesdnél január 15-én Esterházy, Paur Ferenc és Bokros Pál ezredes csatlakoztak hozzá és 20-án már a nógrádi Kallóban van, ahol megszemlélte svéd és lengyel csapatait. A dermesztő hideg télben megosztotta a katonákkal a tábori élet minden nyomorúságát, maga hideg földön aludt és ott tartózkodott közelükben éjjel-nappal. A készülő ütközet előtt még nagy beszédet intézett katonáihoz, külön a magyarokhoz, aztán a lengyelekhez és a svédekhez. A lengyelek előtt, kikhez latin nyelven szólt, hangsúlyozta, hogy hazájuk sorsa össze van kötve a magyar ügygel, a svédeket francia beszédben buzdította bátorságra és kitartásra. Azután a csapatok január 22-én reggel csatarendben: i egindultak Romhány felé.

A kurucok átvonultak a Rókus-patakon, melyet egykorú források mélyvízűnek írnak le. A németek, kiknek parancsnoka Sickingen altábornagy volt, egy erdőben táboroztak Vadkert mellett és számukat az egykorú források 12,000 főre becsülik. Körülbelül ugyanekkor volt a fejedelem hadserege is, amely Grudzsinszky lengyel tábornok 3000 főnyi lengyel-litván-tatár hadát és 500 svéd vértését is magában foglalta. Rákóczi délután 1 és 2 között Romhány és Bérczi között, Sickingen a Lókus-patak nyugati partján, tőle északnyugatra, közvetlen Vadkert község alatt állott. Rákóczi rögtön csatarendbe állította seregét, még pedig úgy, hogy a Rókus-patak seregének háta és jobbszárnya mögé esett és a sereg közepét a svédek, jobbszárnyát a regu-, lárís hajdúk alkották. A kurucok azonnal nagy erővel és lendülettel támadtak és Rákóczi centrumában rettentő heves ütközet fejlődött. A kurucok a császáriakat visszanyomták és különösen a rácoknak okoztak igen nagy veszteségeket. Ezután a császári chevaux-legers-ek erős rohama következett, de fennakadt a kurucok szívós ellenállásán, a támadó lovasok egy része a mocsárba szorult és megadta magát.

Ha Rákóczi kézből tudja tartani seregét, a legfényesebb győzelmet aratja és a császári seregből talán egy szál ember nem marad. Fegyelmezetlen katonái azonban szokásuk szerint, zsákmányolni kezdtek, kifosztották még Sickingen tábornok sátorát is, s ezt a rendetlenséget igen ügyesen használta ki Croix tábornok, aki ellentámadásban ment át és a svédek meg a hajdúk között támadt résbe elszántan berontott. Rákóczi a helyett, hogy még érintetlen csapataival ellentámadásba ment volna át, miután Károlyi Sándorral (aki az ütközetben nem is vett részt) rövid tanácskozást folytatott, a Rókus-patak mögé vonta vissza seregét. Erre Sickingen is elvonult. Rákóczi nem győzött, de nem is verték meg; mint ilyenkor szokás, mindkét fél magát

tartotta győztesnek. Rákóczi 306 embert veszített, Sickingen 7—800-at (Markó Árpád szerint), némely egykorú források azonban többezer főnyi veszteségről tudnak. Az ütközet után mindkét fél Te Deumot tartott a győzelemért.

Az eldöntetlen romhányi ütközet eredményei elég nagyok: A kurucok önérzete kissé megnőtt, a sereg újból harcrakészen állott a további küzdelemre, de a legnagyobb eredmény — mint Markó Árpád hadtörténetíró megállapítja — az, hogy Érsekújvár megszabadult legalább egyidőre a császáriak szorongatásától. Sickingen Bécsből sürgős segítséget kért, de sem ő nem merde üldözni Rákóczit, sem Rákóczi nem merde őt nyomon követni.

A fejedelem ismét levonta a romhányi csatából azt a tanulságot, amelyet levont már 1704-ben nagyszombati vereségéből, azt, hogy fegyelmezetlen mezei hadai, az elavult rendi lovasság nem ér semmit: akkor harcol, amikor neki tetszik és nem fegyelmezhető. Ezt már régóta tudta, de nem valósíthatta meg a viszonyok miatt a felkelés első idejében megfogant tervét: a reguláris kuruc hadsereg megszervezését.

A FEJEDELEM ÚJ TERVEI A MOZGALOM MEGMENTÉSÉRE.

A fejedelem Romhány után egy darabig tanácstalan, aminek a viszonyok is okai; rettentő elemi csapások, pestis, kegyetlen, vad tél, majd később tavasszal és nyáron sáskajárás és rossz időjárás emésztették az országot. A hadi helyzetet súlyosbította, hogy Andrassy István február 13-án átadta Lőcse várát Löffelholz altábornagynak. A mende-monda azt suttogetta, hogy a vár feladásában része volt a «lőcsei fehérasszonynak», Garamszeghy Gécz Juliannának, de ez mese; a várvédők egyszerűen kimerültek a 13 hétig tartó ostromzár és nélkülözések gyötrelmeiben.

A Fejedelem a Felvidékről levonult az Alföldre; először Cegléden, majd Jászberényben ütött tábor, de itt is szomorú hírek érték, amelyek mellett még a lengyelek garázdálkodásai szaporították amúgy is súlyos gondjait. Március 25-én Jászkisérre vonult táborával, ahová néhány nap múlva megérkezett Esterházy Antal másfélezerre leapadt, rongyos, kimerült hadával. Április első napjaiban Egerre rándult át, hogy hurutjából kigyógyíttassa magát és innét üzenete meg a primásnak, hogy kész megkezdeni a béketárgyalásokat; majd elküldte megbízottjait az akkoriban kezdődő hágai tárgyalásokra. A lengyelekkel nagy keservesen tudott csak rendet csinálni; Potocki lengyel palatinusnak, akivel Hevesen találkozott, kijelentette, hogy hűségesküt követel a rakoncátlan lengyel csapattól és ha ezt megtagadják, rájuk ereszi a föld népét. A palatinus két ezreddel mégis átszökött Benderbe, XII. Károly svéd király tartózkodási helyére. «Uram Isten akaszd kezembe az átkozott pendelyes nemzetséget!» — fakadt ki haragjában a fejedelem, aki nem sok hasznát vette többé lengyeljeinek. Hevesről Munkácsra költözött és az évfordulón, május 12-én, megdicsérte Andrassy Györgyöt, Kraszna-

horka várának hős védőjét, majd báró Urbich-hal, Péter cár követével tanácskozott, a tábornok gróf Esterházy Antalra bízva.

A fantáziával megáldott Rákóczinál a tervekben nem volt hiány, még a hanyatlás és gyengülés szomorú napjaiban sem. Miután Nagy Péter követe biztosította őt a cár jóindulatáról, egész szövetségrendszert épített ki és szóba hozta még az ukrajnai magyar gyarmatot is, arra az esetre, ha a szabadságharc leveretése után menekülni volna kénytelen. A politikai elgondolások mögött azonban már ekkor egy végleg kimerült nemzet állt.

Június 18-án Olcsvárra érkezett, ahol Károlyi Sándor társaságában egy egész hetet töltött, itt beszélték meg a Dunántúl visszafoglalásának terveit, melynek végrehajtását már július közepén megkezdte. Július 13-án Tas és Szalkszentmárton mellett helyezkedett el táborával és Palocsai Györgyöt, akit a dunántúli hadak parancsnokává kinevezett, átküldte a Dunántúlra, maga pedig 20-án táján visszavonult a Duna-Tisza közére, Kecskemét tájára. Palocsai szerencsésen behatolt a Dunántúlra, de a háborúban már kimerült lakosság hideg közönnyel fogadta.

gr. Pálffy János aláírása.

Némi sikereket is ért el Esterházy Ferenc labanc tábornokot Tétnél elfogta és egészen Kőszegig kalandozott, de betegsége miatt már a Bakonyból visszatért és maroknyi hadának vezérletét a vitéz Balogh Ádámmra

bízta. Balogh mindent megpróbált, ámde nem kapván sehonnan sem segítséget, elhatározta, hogy visszatér. Vörösmartnál, Mohács alatt, átkelőben volt a Dunán, midőn kis hadát a császáriak megverték, őt magát fogságra vetették. A mozgalom egyik leghűbb s legbátrabb katonája az eszéki börtönben szenvedte meg fejedelme iránt való hűségét.

Rákóczi pestmegyei táborhelyéről, Tatárszentgyörgyről július végén Szolnokon termett, itt találta Esterházy Antalt és rögtön elterjesztette azt a tervét, hogy Viard tábornokot Nógrádban megtámadja, hogy Érsekújvárt felmentse. Nemsokáig maradt itt, miután a várat Csajági János brigadérosra bízta, tovább vonult északra Szerencsre, menekülve mindenütt a dühöngő pestisjárvány elől. A fekete halál, amely ellen az akkori orvostudomány primitív eszközökkel védekezett, rettenő pusztítást vitt végbe a magyarság soraiban. A fejedelem már Jászberényt is miatta hagyta ott; ungvári uradalmában 100-nél többen haltak el benne és egymásután vitte el legbelsőbb cselédeit. Tábornokai közül Berthóti, Buday, Gyürky tábornokok a járványnak estek áldozatul, mely délről északra haladva 1710 nyarán már az egész Felvidéken pusztított. A fejedelem Ónodon keresztül Szerencsre érkezett, ahol hosszabb időt töltött, hogy elintézzé a szabadságharcnak bonyolult

diplomáciai ügyeit. Itt érte szeptember 24-én az a szomorú hír, hogy a kurucok legnagyobb, legjobban felszerelt vára, Érsekújvár elesett. Nagyszeghy parancsnok hosszú ostrom után, tisztességes feltételek mellett adta át a várat Pálffy János tábornoknak és ezzel egész Nyugat-Magyarország elveszett. Az erős ellenség mellett országszerte dühöngő pestis, rossz időjárás, saskajárás szakadtak rá a magyar szabadságharcra 1710 őszén; mindenki kétségbeesett, csak Rákóczi nem, ő tovább hitt, bízott még akkor is, amikor Érsekújvárral csaknem egy időben a császáriak Krasznahorkát, Eperjest és Bártfát is birtokukba vették. Lázás diplomáciai akcióba fogott és a Párizsból visszatérő Vetésy Lászlót a cárhoz küldte azzal a kérelemmel, hogy küldjön neki 3—4000 embert Munkácsra.

MEGKEZDŐDNEK AZ ALKUDOZÁSOK.

A császári hadak fővezérletében közben nagy változás ment végbe, amely döntő jelentőségű a szabadságharc történetében. Főparancsnokká gróf Pálffy János tábornokot, a horvát bán, a kiváló labanc főurat nevezték ki, akit az udvar legnagyobb hatalmú embere, Savoyai Jenő herceg ajánlott a gyűlölt és már kivénült Heister tábornagy helyett. Pálffy azok közé a főurak közé tartozott, kik nem tagadták meg magyar voltukat, nem szakították meg magyar hazájukkal a kapcsolatot, de ott sütkéreztek az udvari kegy fényében. Ahhoz az irányhoz tartozott ő is, amelyről már szóltunk: megelégedett a félállamisággal, a nemzeti élet teljességét, a teljes függetlenséget és szabadságot feleslegesnek vagy elérhetetlen ábrándnak tartotta.

Pálffy november 10-én mint a Magyarországon harcoló császári seregek teljhatalmú vezére érkezett Pestre, s rögtön felszólította a megyéket, hogy térjenek vissza a*1:irány hűségére. Második dolga az volt, hogy szép hangzatos levelet írt Károlyi Sándornak, akit szintén arra szólított fel, hogy térjen vissza az uralkodóhoz és küldje hozzá rögtön egy tárgyalásra alkalmas meghatalmazott emberét. Rákóczi november 10-én Munkácsra költözött, melyet, hogy meglepetések ne érijék, nagymennyiségű eleséggel látott el, s itt mutatta meg neki Károlyi Pálffy levelét. A fejedelem nem húzódott a tárgyalásoktól. Azt üzenté Pálffynak, hogy tekintettel mindkét fél kimerültségére, a hiábavaló vérontásra, kegyetlen tételre, kössenek mindjárt fegyverszünetet. Itt kapta a szomorú hírt, hogy Esterházy veresége miatt elveszett Sárospatak és Pálffy már megkezdte Eger ostromát.

Amint Rákóczi közeledni érezte a harcok végét, szabadulni igyekezett terhére vált embereitől. Gróf Forgách Simont, kivel kibékült és kegyeibe visszafogadott, Lengyelországba küldte. Csáky Mihály, Keczer Sándor, Hellenbach báró, Radvánszky, a Perényiek, már előbb kibujdostak a lengyel honba, csak Károlyi Sándor maradt mellette, minden kérdésben eddig hű tanácsadója. Vigyázott, hogy Lengyelország felé megmaradjon az össze-

köttetés, szabad legyen az út, s ennek biztosításával Ebeczkyt, Esterházy Dánielt, Charrièret bízta meg. Lengyelországba küldte Bercsényit is. Kiállította neki a meghatalmazásról szóló levelet, s a főtábornok november 20-án indult el II. Ágost lengyel királyhoz és már másnap a vereckei szoroson keresztül elhagyta hazáját, melyet életében nem látott többé.

Most szerkesztette meg a fejedelem az «Egy igaz magyarnak hazája dolgain való elmélkedése» című remekül megírt emlékiratát, amelyet Károlyi Sándornak adott át, hogy azt Pálffy János tábornokhoz juttassa. Azt fejt ki benne, hogy a hosszantartó, elkeseredett küzdelemnek csak ünnepélyes békével szabad végződnie.

December 5-ikén Vámosatyán tartózkodott, ott hallotta meg, hogy Perényi Egervárat átadta a császáriaknak. Most már megkezdődtek a rendszeres tárgyalások Pálffy val. Károlyi levelét Komáromi Csipkés György bihari alispán vitte a tábornokhoz. A fejedelem december 22-ikén elvált Károlyitól és Munkácson töltötte az ünnepeket, most töltötte az utolsó karácsonyt Munkácson, ősei várában, melyet annyira szeretett, hol gyermekkorát átélte, s ahol hőselektől anyjának, Zrínyi Ilonának emlékei vették körül. 1711. év elején átrándult néhány napra Lengyelországba, Skoljéba, hogy Dolgoruckij herceggel megbeszélje az orosz segítséget, de már január 28-ikán iszonyú hóban és fagyban visszatért Munkácsra. Ekkor beszélte rá Károlyi Sándor, hogy tegyen félre minden személyes sérelmet, érdeket és személyesen tárgyaljon Pálffy val.

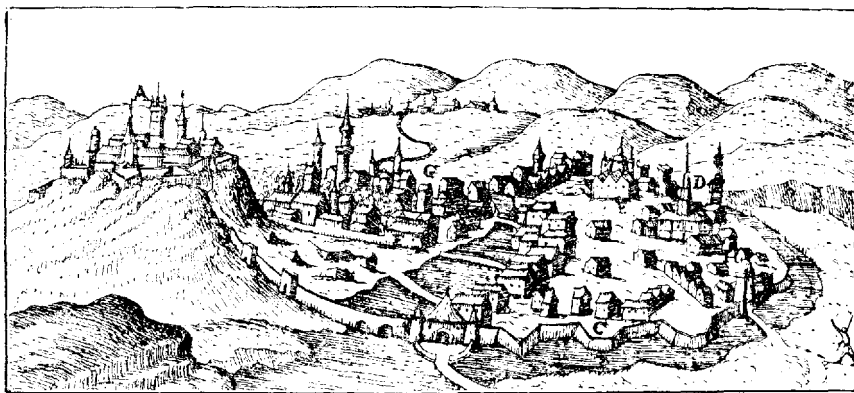
Lengyelországi kirándulása alatt Sarkad és Murány kővéra kapitulált és mind szűkebbre szorult az a terület, melyet a kurucok magukénak mondhattak. Helyzetük most már valóban egy ostromlott váréhoz hasonlított, amelyben fogytán van minden eszköz, ami a hadviselés továbbfolytatásához szükséges. Január 30-ikán indult el Károlyi Sándorral együtt, hogy Pálffyval találkozhassak, akit ugyan olyan magyar embernek tartott, aki szívvel-lélekkel a némethez húz, de akinek nagyúri mivoltát, s megbízhatóságát a legnagyobb mértékben elismerte. Kisvárdán szemlét tartott tizenkétezer főnyi hadserege felett, — ez volt az utolsó szemle — innét ment Vajára, hogy találkozzék Pálffy tábornaggal, Vay Ádám házában.

Pálffy tábornok, aki már Vay háza előtt várta, előzékeny, udvarias volt a fejedelemmel szemben. Biztosította őt az uralkodó jóindulatáról, majd arra kérte, hogy írjon neki minél előbb terjedelmes levelet, az uralkodó megad neki mindent, visszaadja úgy Magyarországnak, mint Erdélynek szabadságait. A maga számára kérhet mindent, amit akar: rangot, méltóságot, kedvezést, csak egyet ne kérjen, az erdélyi fejedelemséget. Rákóczi kételkedett Pálffy ígéreteiben. A tábornok jóindulatáról s tisztességéről meg volt győződve, de nem hitt Bécsnek. Azt kérdezte a tábornoktól, ha a császár annyira kívánja a békét, miért nem hirdette ki azt mindenkinek és miért tekinti őket vétkeseknek? Ő, ami saját személyét illeti, semmit sem kér és semmit sem fogad el. Kijelentette még, hogy a beszélgetés tartalmát közölni fogja a Rendekkel,

mert mindent azoknak a beleegyezésétől tesz függővé és a levelet a császárnak megírja.

A levélben, melyet február 3-án Munkácson írt meg s rögtön elküldött Pálffy-nak, többek között ezeket mondja:

Most, miután a megyék többsége visszatért az uralkodó hűségére, bosszúval és megáltkodottsággal vádolhatnák őt, ha elmulasztaná keresni a béke helyreállítását, amely mind a polgári vérontásnak véget vetne, mind a haza végpusztulásának elejét venné. Emlékezteti a császárt arra, hogy udvarában semmi egyebet nem keresett, mint kegyelmét, míg titkos ellenségeinek üldözése következtében börtönbe nem jutott. A börtönben hagyott levelében és előbbi folyamodásaiban semmi mást nem kért, mint hogy hazai törvények szerint szolgáltassanak neki igazságot és csak akkor gondolt a menekülésre, amidőn a hazai törvényekkel ellenkező bíróság elé állították. Nem idegen hadak-

Eger vára a XVII. században.

tól, hanem az igazságtól támogatva tért vissza hazájába és az országon elkövetett sérelmeket nyílt levelekben tette közzé. A szécsényi országgyűlésen letett minden hatalmat és közakarattal választották a szövetség vezérévé, azóta a háború jó- és balszerencsével folyt viszontagságai között igyekezett megfelelni esküjének és kötelmeinek. Az ország nyugalalmát igyekezett többször helyreállítani, így megválasztása előtt Gyöngyösön, Selmecen, Nagyszombatban és egyéb alkalmakkor kezdett alkudozások alkalmával, s az idegen hatalmak is több ízben közvetítették a békét. Most azokkal, akiket vele együtt eskü kötelez, odafordítja igyekezetét, hogy megindítsa a király szívét, hogy vessen véget a nyomornak. «Ezek és egyebek iránt is alázatos tisztelettel kívántuk értelmünket kijelenteni tekintetes és nagyságos báró Károlyi Sándor tábornagy által, kit kegyelmesen meghallgattatni könyörgök. Indítsa erre Felségedet az igazság és kegyelem, a trónok e támaszai, indítsa a jövődök előrelátása és az országnak különben rombadőlése és a háború

szülte ezerféle nyomor, miknek felelőssége alól magamat e levelem következtében felmenteni kívánom.» — Ez Rákóczi írásának rövid tartalma.

A levél nem nyerte meg Pálffy tetszését, mert önérzetes hangon volt írva, Rákóczi nem vetette magát bűnbánóan a császár lábai elé s nem esdekelt kegyelemért, mint azt a császári fővezér várta. Hangsúlyozza, hogy őt jogtalanul üldözték, idegen bíróság elé állították, nem a maga uraságáért, hanem azoknak a törvényeknek megvédelmezésére fogott fegyvert, melyeknek megtartására az uralkodó esküt tett. Pálffynak, aki a levél stílusát, tartalmát egyaránt kifogásolta, azt is válaszolta, hogy ő magát nem hajlandó lázadónak elismerni és ha az udvar nem vallja be, hogy az ő elfogatásával a magyar törvényeket megsértette, arról nem tehet.

Rákóczi nagyon bízott a külföldben és számításai még ez időben nem voltak üres légvárak. Azok a tárgyalások, melyeket Bercsényi Dolgoruckij herceggel, a cár képviselőjével folytatott, Bécsben idegességet keltettek; az udvari körök attól is féltek, hogy Bercsényi majd a cár fiának ajánlja fel a magyar koronát. A haditanács meg is bízta rögtön Wilczeket, a bécsi udvar varsói követét, hogy tegyen meg mindent Bercsényi működésének ellensúlyozására. Wilczek el is helyezte ellenaknáit, még azt is javasolta a cári tanácsnak, hogy Bercsényit tartóztassák le és szolgáltassák ki a császárnak, de Nagy Péter cár ezt a kérést a legkerekebben elutasította. Rákóczi most már kívülről várt mindent és elhatározta, hogy külföldre megy, de amint lehetőség, rögtön visszatér. Nem az az ember volt, aki nehéz helyzetekben kétségbeesett volna és nem is gondolt arra, hogy örökre búcsút vegyen hazájától.

1711-ben dermesztő tél borult a boldogtalan országra, melynek népét a fekete halál pusztította és a keleti Kárpátok utait, a kivezető szorosokat többméteres hó borította. A nyomor, a nép siránkozásai kínpadra vonták Rákóczi érzékeny lelkét, de kötelességérzete és esküje arra ösztönözték, hogy minden erejét összeszedve mentse még, ami menthető. Kitartása, lelkiereje, bátorsága szinte csodálatos. Teljesen azonosította önmagát az ügygel, az eszmével. Hogyan használhat? Ez volt a nagy kérdés. Saját élete nála nem számított, megvolt benne a Rákócziak és Zrínyiek örökölt elszántsága. Arra is gondolt, hogy kitart a végsőkéig s el fog esni maga is egy utolsó hősi küzdelemben. De vajjon használ-e halálával, életével talán még megmenti az eszmét . . . Hieven tiltakozás lesz, ha életben marad, bárhova viszi is balsorsa. A magyar ügynek sok barátja, sok támogatója volt külföldön. Az elesett, kimerült Magyarország szabadságharcával magára vonta az egész világ figyelmét, ugyanúgy, mint az 1848-iki függetlenségi harccal. Rákóczi diplomáciai fáradozásai, ha nem is hoztak fegyveres segítséget, mégsem voltak hiábavalók. Látjuk, hogy a cáron kívül milyen lelkes támogatója volt a porosz király, sőt még az angol udvar is, noha Anglia a császárnak volt a szövetségese. A kurucok szabadságharca diplomáciailag sokkal jobban állt külföldön, mint később Kossuthé. Hogy egyezményes béke jöhetett létre Szatmáron, abban közvetve részük volt Rákóczi hatalmas barátainak és a magyar ügy pártfogóinak. Gróf Metter-

nich porosz követ, amikor Pálffy küldetésének Berlinbe híre ment, utasítást kapott uralkodójától, hogy Bécsben támogassa Rákóczit és Magyarországot. A porosz király különben menedéket biztosított Rákóczi számára, főleg azokért az érdemeiért, amelyeket a vallásszabadság védelmében szerzett. Az angol kormány megbízásából lord Peterborough február 23-án járt közbe a császárnál és az udvar leghatalmasabb emberénél, Savoyai Jenő hercegnél. Rákóczi még egyszer összehívta mindkét ország tanácsát a Munkácstól 23 kilométernyire lévő Salánkra, hogy megismertesse a Pálffyval folytatott tanácskozások eredményét, majd február 18-án levélbeli tanácsokat adott Károlyi Sándornak, hogy mit tegyen. «Amint az alkalmatosság mutatja, úgy folytassa kigyelmed hazánk dolgait» —írta a fejedelem. Most már készült az útra. Bcsedi uradalmanak termékeit, a bujdosók marháit jobbágysai között osztotta szét; leg-hűbb emberét, udvarmesterét, bizalmas tanácsadóját, Vay Ádámot magával vitte, várát, Munkácsot pedig Sennyey Istvánra bízta.

Alsóvereckén február 20-án kelt levelében azt írta a Rendeeknek, hogy felkeresi a külső hatalmakat, hogy személyesen tárgyaljon velük. Még Károlyi Sándortól vett búcsút: «így lévén a dolog, aratásra többemagammal megyek vissza, mint amennyivel most kimegyek, sőt hamarabb is, ha élések lehetnek az új vendégeknek ...» Nem vett érzékeny búcsút senkitől; másnap, február 21-én, a Vereckei-szoroson keresztül elhagyta Magyarországot, azzal a szilárd elhatározással, hogy mennél előbb visszatér.

V.

A SZATMÁRI BÉKE.

KÁROLYI SÁNDOR MEGKEZDI A TÁRGYALÁSOKAT. KÁROLYI SÁNDOR ELSZAKAD RÁKÓCZITÓL. A SZATMÁRI BÉKE. A SZATMÁRI BÉKE VÉGREHAJTÁSA.

Az események a fejedelem távozása után a békekötésig gyors egymásutánban peregtek le. Károlyi Sándorra, aki mindenáron békét akart, a leg-súlyosabb felelősség nehezedett: Rákóczinak és a Rendeeknek esküt tett, de viszont látta a szabadságharc siralmas végét. Pálffy békét kínált, a törvények helyreállítását ígerte, amnesztiával csábította a megtérőket. Mitévő legyen? Először halogató taktikához fogott, hogy legyen ideje a meggondolásra és beszélhessen még magával a fejedelemmel. Február 25-én értesítette Pálffy Pestről, hogy az udvar Lindenheimi Locher Károly udvari tanácsost küldte hozzá újabb utasításokkal, ő maga pedig Debrecenbe megy, mennél gyorsabban utazzon oda ő is és folytassák a tárgyalásokat. De Károlyi még nem mert tárgyalni a saját felelősségére, meg akarta tudni előbb, mit szól mindehhez a fejedelem, aki ekkor már Lengyelországban, Staroszelóban tartózkodott. Nem ment Debrecenbe, hanem előbb betért Munkácsra, hogy Sennyeyvel tárgyaljon, majd sürgős utasításokat kért a fejedelemtől. «Se Isten, se világ, se nemzetem, se Felséged előtt érette ne okoztassam; abban pedig bizonyos lehet Felséged, hogy egyszer adott resolútióm szerint particularis békességre nem lépek, s Felségeitől el nem szakadok, de viszont particularis emberekért (ha különben nem lehetne) egész nemzetünket elveszteni és reménység fejében az bizonyost elbocsátani képes-e Felséged, bölcs ítéletére hagyom» —írja a fejedelemnek és a Bercsényivel való ellentétére célozhatott.

Pálffy tábornok Locher tanácsossal együtt megérkezett Debrecenbe, s mindketten úgy látták, hogy a megegyezésre remény van és mennél előbb meg kell teremteni a békét. Március 6-án Debrecenben találta a főparancsnokot Károlyi Sándor levele, melyben szinte esdekelve kéri, hogy az Istenért el ne siesse a dolgot, addig ne fogjon hadműveletekhez, amígó meg nem tudja a végsőnek tekintett császári elhatározás tartalmát.

Rákóczi Károlyi levelére, melyet Szentiványi Jánostól küldött utána Munkácsról, rögtön válaszolt és amitől Károlyi félt, bekövetkezett: a feje-

delem külföldi hatások alatt nézeteit megváltoztatta. Figyelmeztette Károlyt, hogy a megalázkodások csak elbizakodóbbá teszik a németet . . . csak a cár segítheti elő Magyarország békéjét és ő most e végett megy hozzá . . . de, mondja meg Pálffy-nak, hogy ez az útja nem jelenti a tárgyalások megszakadását. Károlyi azonban nem vette tudomásul a fejedelemnek azt a figyelmeztetését, hogy a határon belül nem lehet a békét megkötni; minthogy a tárgyalások elhalasztását felette kockázatosnak tartotta, elhatározta, hogy elmegy Debrecenbe és ott folytatja Pálffyval az eszmecsere — Rákóczi akarata ellenére is.

Károlyi Sándor március n-én már ott volt Debrecenben és Pálffyval meg Locherrel megkezdte a tárgyalásokat. Nem volt könnyű dolga. A császári megbízottak nem akarták vele közölni a császári resolútiót; először meg akarták nyerni őt magát és az ő parancsnoksága alatt lévő kuruc haderőt. Végre megegyeztek, de azzal a feltétellel, ha Károlyi előbb hűségesküt tesz, ami március 14-én megtörtént. Pálffy ekkor felhatalmazta, hogy a finalis resolútiót — a császár végleges határozatát — személyesen adhassa át Rákóczinak. Mielőtt azonban elindult volna, levelet menesztett a fejedelemhez, melyben azt írja többek között, hogy az volt élete legrettentőbb napja, amikor Pálffyval tárgyalt. Arról, hogy a császári megbízottak előtt hűségesküt tett, jónak látta hallgatni. A fejedelem rosszaló hangon azt válaszolta neki, hogy nem kellett volna neki Debrecenbe mennie, mert előre láthatta, hogy Pálffyval úgysem megy semmire.

Károlyi Sándor kissé nyugtalanzkodva indult útnak Rákóczihoz Lengyelországba. Elindulása előtt még megkérdezte a tisztikart, hogy mi a véleménye: békét akar-e, vagy háborút és a kuruc tiszték valamennyien a rögtöni békekötés mellett foglaltak állást. Sok viszontagság között, szörnyű rossz utakon jutott ki Lengyelországba és március 26-án Sztrijben találkozott a fejedelemmel, aki őt Forgách Simon, Esterházy Antal és Vay Ádám társaságában fogadta.

A császár végleges elhatározása, melyet Károlyi Rákóczinak átnyújtott, a hozzáfűzött deklarációkkal (magyarázatokkal) a következőket mondja:

Rákóczinak «gratia vitae et universorum bonorum» adatik; az országban biztonságban lakhatik kiszolgáló személyzetével együtt. Az összes erősegeket át kell adnia olyan állapotban, aminőben jelenleg vannak. Ha Rákóczi állandóan Munkács várában kívánna lakni, ezt a kívánságát most nem teljesíthetnék, de nincs akadálya annak, hogy időnként ott is tartózkodhassék, ingóságait ott tartsa, de katonaságot vagy nagyszámú cselédséget ne tart-

Károlyi Sándor aláírása.

son magával. Ha fiainak visszaadását kérné, a kérést az udvarra kell hárítani. A Rákóczi szolgálatában álló főnemesek, főtisztek, nemesek, ha «gratia vitae et bonorum»-ra igényt tartanak, külön-külön kérik megfelelő formában. Nincs akadálya annak, hogy a nemesség ugyanily kegyelemben részesüljön, de előbb hűségesküt fogadjon és békés foglalkozást űzzön. Egy katonát sem lehet erőszakkal kényszeríteni arra, hogy a császár szolgálatába álljon. Az 5. pont az özvegyek és árvák vagyonáról gondoskodik olymódon, hogy az özvegyek vagyoni jogát a törvények szerint fogják elbírálni, az árvák pedig, kiknek vagyonát elkobozták, az uralkodóhoz forduljanak kegyelemért. Azokról a főnemesekről, nemesekről, kik külföldön tartózkodnak és vissza akarnak térni, az uralkodó akként fog gondoskodni, hogy birtokaikból «arendaképpen becsületes tartások fog rendeltetni». A 6. pont kimondja, hogy az uralkodó tiszteletben tartja az ország szabadságait és jogait. Mindezek elfogadására Rákóczi és hívei három-négyheti haladékot kapnak.

Nagyjából ezeken a pontokon épült fel a szatmári béke, de valamennyin sokat változtattak, módosítottak, csürtek-csavartak az alkudozások folyamán. Rákóczi első impressziója az volt, hogy a császár békefeltételei általánosak, határozatlanok; sokról biztosítják őt, ezért a feltételeknek kevés a meggyőző erejük. Sem ő, sem Sennyey nem értették a császári resolutio igazi értelmét; idegenkedve, szinte ellenséges indulattal fogadták a feltételeket és a fejedelem nyomban elhatározta, hogy kifogásait írásban küldi meg Pálffy-nak.

De nem így gondolkozott Károlyi Sándor. Ő azt hitte, hogy a császári resolutiót szívesen fogadják Rákócziék és azoknak az alapján meg lehet majd kezdeni az érdemleges béketárgyalásokat. Rákóczi és környezetének kifogásai megijesztették; világért sem árulta volna el, hogy már hűségesküt is tett Pálffy és Locher előtt a császárnak, hanem újból hűségesküt fogadott Rákóczi-nak és ő maga is megbotránkozást színlelve igyekezett mennél gyorsabban visszajutni Magyarországra.

Károlyi Sándor immár háromszor tett hűségesküt három hét leforgása alatt; kétszer a fejedelemnek, egyszer a császárnak. Nem erkölcsi léhaságból tette, hanem megszorultságból. Valóban retentő nehéz helyzetben volt, s egy mindennapi átlagember elvesztette volna a lélekjelenlétét. Kinek szolgáljon? Nehéz volt eldönteni: a császárnak, Rákóczi-nak, a nemzetnek, s hogyan szolgálja a nemzetet, ha a császárnak szolgál inkább, vagy Rákóczi-nak? Látni fogjuk a tárgyalások folyamán, hogy siklik majd át Károlyi a nehézségeken. Ő minden további harcot észszerűtlennek látott és meggyőződése volt, ha tovább harcol, a katasztrófa elkerülhetetlen. A kuruc hadsereg már nem való volt harcra.

KÁROLYI SÁNDOR ELSZAKAD RÁKÓCZITÓL.

Károlyi felismerte Sztrijben, hogy közte és a fejedelem között áthidalhatatlan szakadék tátong és nem szolgálhat két úrnak egyszerre: Rákóczinak és Pálffynak. Ő békét akart és erre alkalmasnak tartotta a császári resolútiót, ami Rákóczi szerint viszont elfogadhatatlan volt. A fejedelem még mindig bízott a konföderáció erejében és a külföldi segedelemben. Még Sztrijben kapta meg Károlyi a császári fővezér kissé kardcsörtető hangú levelét, amellyel azonban csak ijesztgetni akarta, hiszen az ő serege sem volt olyan nagyon harcképes, s néhány ezredet el is kértek tőle a nyugaton harcoló császári csapatok megerősítésére. A hadműveleteket már csak azért sem kezdhette volna meg, mert, mint maga jelentette a haditanácsnak, lehetetlenség átalakítani a Kraszna és a Szamos folyók vármegyékre kiterjedő áradásain.

Károlyi Zavatkáról küldte el Sztrijbe Pálffynak március 26-án kelt levelét, saját megjegyzéseivel megtoldva. Ezekből a megjegyzésekből a fejedelem láthatta, hogy fővezére nincs vele egy véleményen. Most már el is szakadtak utaik. Rákóczi nem engedett régi álláspontjából, nem hitt az udvarnak, «a bécsi udvar subjugálni akarja nemzetünket, melyet, ha csalárdsággal véghezvihetne, inkább akarná, mintsem erővel» —írja Károlyi Sándornak. Ő Istenbe veti minden reménységét; «ez oly végső resolútióm, melytől csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság, rabság, mely elmémben habozást okozzon. Megmutatom hazámnak, nemzetemnek és az egész keresztény világnak, hogy valamint az ügyet nem dicsőségért, gazdagulásért vettem fel, úgy az nyomorúságnak félelmitől viseltetve azt el nem hagyom». Gyönyörű és megható a fejedelem elvhűsége, páratlan lelkiereje és elhatározása. Nem is tehetett mást, különben ellentmondott volna önmagának, meghazudtolta volna ő maga nyolc esztendőnek rengeteg küzdelmét. Károlyi Sándor viszont a közvetlen és brutális realitásokat látta. Meg kell békülnünk, míg nem késő, mert különben végünk van— Károlyi hideg, számító, józan esze ezt diktálta.

A kuruc fővezér a fejedelem hatalmas erejű sorait nem vette figyelembe. Elhatározta, hogy tovább tárgyal a császári fővezérrel, egyelőre Komáromi György főbíró közvetítésével. Kieszközölte mindenekelőtt a fegyverszünetnek április 27-ig való meghosszabbítását, majd maga szerkesztett új megegyezési tervezetet, mert a császári resolúcióval ő sem volt megelégedve. Ez a tervezet több kisebb-nagyobb módosítást tartalmaz, a nélkül, hogy érintené magát a lényegét. A Rákócziról szóló első pontot kiegészítette azzal, hogy megmaradnak össze birtokai, jövedelmei és a hűségeskü letétele után, ha nem akar az ország területén lakni, külföldön, sőt Lengyelországban is letelepedhet. Ha a császár hűségére visszatér, nem tagadják meg tőle gyermekeinek visszaadását. Módosította ezenkívül Károlyi főleg a nemesek, özvegyek, az árvák vagyongogi viszonyairól szóló pontokat.

Pálffy nem zárkózott el a módosítások elől és már április 5-én visszaküldte a módosításokat Károlyihoz, hogy ezzel is siettesse a tárgyalások be-

fejezését. Elfogadta többek között a fejedelem viszonyait illető 1. pontot, úgy, amint azt Károlyi megfogalmazta.

Károlyi a tárgyalások részleteit azonnal közölte a fejedelemmel, hogy az lássa, hogy «semmi csalárdság, hanem egész sinceritás vagyon az dologban». Hogy álláspontjának feladására rábírija, egyik levelében a nyomott közhangulatot is felhozta, s elmondotta, hogy a kuruc hadak már nem akarnak külföldön harcolni, — «ha hadakozni való ok adatik, hadakoznak, ha békességre út nyittatik, avval együtt békélnek». Azt hitte, hogy a fejedelmet a túltemperamentumos, helyes Bercsényi befolyásolja, azért nem akar békülni. Ezért újból figyelmezteti egy kesergő levelében, hogy a külföld Ígéreteiben semmit se bízzon, és «contemptuose ne vesse meg a császár gratiáját».

A tárgyalások kimenetelére fontos volt a Rendeik magatartása. Károlyi Sándor április 4-ére Szatmárba hívta össze a konföderált rendeket, amelyek az ő hosszabb előterjesztése után elvben a békés megegyezés mellett döntöttek. Károlyi rögtön értesítette róla a fejedelmet. «Semmi módunk sincs az ellenséggel való szembeszállásra. Külső segítségre sem lehet bizodalmunk.» — írja Károlyi. Ily körülmények között «nem tanácsosabb-e a bizonyoshoz inkább, hogysen a bizonytalanhoz ragaszkodni és hazánkban és jószágainkban maradni, hogysen magunkat tovább is a dolgoknak bizonytalan kimenetelére nézve veszedelemre vetni.» Ekként próbálta Károlyi meggyőzni fejedelmét, aki azonban más világban élt és a megalkuvásnak a leghalványabb szándéka is távol állt tőle.

Pálffyval közben maga a fejedelem is tárgyalt Ráday Pál közvetítésével, vele küldte el a császári fővezérnek a deklarációra adott választát, melynek «kemény cikkelyein nem lehetett megháborodott elmével nem csüggedeznie», melyet azonban nem tartott véglegesnek. Rákóczi biztosítékokat kívánt mindazok számára, akik a felkelésben résztvettek; a külföldön tartózkodóknak, g. hadifoglyoknak és az ő szolgálatában álló külföldieknek. Követelte, hogy az időközben konfiskált jószágokat visszaadják korábbi jogos tulajdonosaiknak; azonkívül az özvegyek és árvák birtokügyeiben messzebbmenő védelmet kívánt. A fegyverletételt ne úgy értelmezzék, hogy a jövőben nemes ember fegyvert ne viselhessen, mert ez a nemesi szabadságra nézve sérelmet jelentene. Javasolja a koronázási diploma újból való kiadását, a szabad vallásgyakorlatot stb.

Rákóczi és Károlyi vitája közben tovább folytatódott. A fejedelem Károlyinak április 3-iki levelére, melyet az imént ismertettünk, április 9-én válaszolt, s erős szemrehányásokkal illette. Mélyen megbántotta őt Károlyi azzal, hogy jobban hisz Pálffy tábornok őszinteségében, mint az övében. Megmagyarázza, miért ment ő külföldre: nem azért, mintha meggyőződéséből egy hajszálnyit is engedett volna, hanem azért, mert a Rendeik kérték, hogy használja ki külföldi összeköttetéseit. Nem hiszi, amit neki Károlyi a hadseregről mond, hogy az annyira demobilizált, hogy komolyabb hadműveletre már egyáltalán nem használható.

A kuruc fővezért, úgylátszik, nagyon bántotta meggondolatlan és ügyetlen levele, ezért válaszában bocsánatot kért a fejedelemtől és igyekezett minden egyes állítását külön megmagyarázni. De azért rendületlenül haladt tovább a maga útján. A fejedelem és környezete, akik Lengyelországban nem is láthatták jól az itthoni állapotokat és nem tudták, hogy a hadsereg fegyelmét tisztán a fejedelem személyének varázsa tartja fenn, Károlyit hitszegőnek, árulónak nyilvánították és egészen biztos, hogy Rakovszkynak a sorsára jut, ha meg talál jelenni közöttük. A fejedelem április 18-án egy gyönyörű manifesztumot intézett a nemzethez a kukizói kastélyból, de már nem volt nagyobb hatása.

A tárgyalásokra nem kis befolyással volt egy egészen váratlan esemény: I. József halála. (1711 április 17.) A hirtelen elhunyt uralkodó országait fenyegető veszedelmek közepette hagyta. A török—országot ellentét mindjobban kiéleződött s új veszedelem fenyegetett délkelet felől. Aggódva látták Bécsben azt is, hogy Rákóczi külföldön még mindig igen nagy tényező. A trónörökös, az elhunyt uralkodó testvére, aki, mint német császár VI., mint magyar király III. Károly néven szerepel, Spanyolországban tartózkodott és megérkezéséig az uralkodást édesanyja, Eleonóra Magdolna császárnő, mint régens vette át. Bécsben úgy gondolták, hogy ez felkelti a magyarok rokonszenvét. A császárnőt ugyanis 1681-ben magyar királynévá is megkoronázták és állítólag vér-

Gr. Pálffy János budapesti szobra.

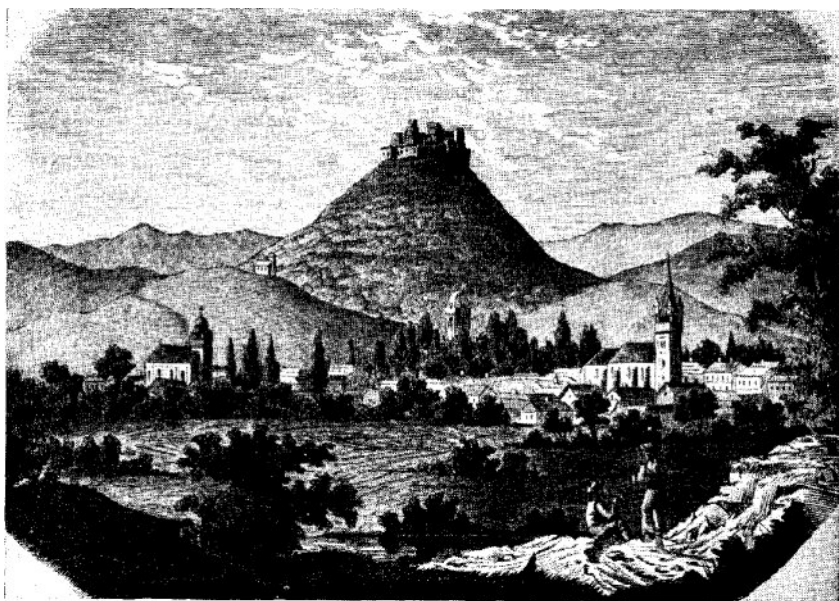
rokonságban volt az Árpád-házi uralkodókkal. Az államügyeket az ügynevezett titkos minisztertanács intézte, amelynek Trautsohn herceg volt az elnöke, s kiválóbb tagjai voltak Wratislav János gróf, a cseh kancellár, az eszes és gyakorlott diplomata, aki annak idején a nagyszombati tárgyalásokon is szerepelt és báró Seilern János, a kiváló jogász, a későbbi *pragmatica sanctio* szerzője.

Eleonóra császárné első dolga volt, hogy Pálffy János tábornagyot visszahívta és Cusanit bízta meg a magyarországi csapatok főparancsnokságával, ami a kormánykörökben nem kis ijedelmet keltett. A császárnénak Pálffy iránt táplált ellenszenvét abból a különös, nem ismert, hanem inkább rebesgetett viszonyból magyarázták, amely a tábornagy leányát, Mária Annát az elhunyt könnyelmű uralkodóhoz, I. Józsefhez kapcsolta. Pálffy visszahívása bonyodalmakat idézett volna elő, mert nála alkalmasabb ember nem volt és már majdnem teljes sikert ért el a Károlyival való tárgyalásokban. A tárgyalásokat Cusaninak kellett volna folytatni, neki kellett volna megharcolnia a nagy diplomáciai harcot a rendkívül okos és ravasz Károlyi Sándorral. Szerencsére az udvari körök kettévágták a gordiusi csomót. Pálffy leányát hozzáadták egy élemedett cseh grófhhoz s így eltávolították az udvartól, a császárnőt pedig meggyőzték arról, hogy a magyarokkal való tárgyalások befejezésére nincs alkalmasabb ember Pálffynál. Pálffy újból való megbízatása mellett szólalt fel Savoyai Jenő herceg is, a haditanács elnöke, akinek minden politikai és hadügyi kérdésben szinte megfellebbezhetetlen tekintélye volt.

Rákóczi az orosz cárral való találkozástól rendkívül sokat várt. A találkozást, amelynek előkészületei annyira előrehaladtak, hogy lassankint el is indulhatott, a béketárgyalásoknál is fontosabbnak tartotta. A szabadságharc kimenetelét nem látta vigasztalannak, optimizmusa egy pillanatra sem hagyta el. A Pálffy-féle rezolúciót nem fogadta el tárgyalási alapnak és a fegyverszünet meghosszabbítását kérte, főleg azért, mert az orosz segítségtől sokat várt, majdnem mindent erre az egy kártyára tett. Sennyey ugyan megírta neki, hogy csapatai a hadakozást már megunták, elfogta őket a békevágy, ami természetesen nem volt túlzás, a fejedelem azonban ezeknek a panaszoknak nem adott hitelt. Azt sem vette észre, hogy a kukizói kiáltvány, amely, mint Rákóczinak minden beszéde, levele s egyéb megnyilatkozása, szinte mesteri mű, a közvéleményre nem gyakorolt hatást.

Károlyi Sándor már április 25-re összegyűjtötte a szövetkezett Rendeket, hogy velük a békefeltételeket megbeszélje, de nem Husztra, mint a fejedelem tervezte, hanem Szatmárra. Fel lehetne vetni azt a kérdést, vajjon mi lesz, ha a szatmári gyűlésen Rákóczi megjelenik s hogyan alakulnak tovább az események? Személyes hatása rendkívüli volt. Szavának hatalmával bátorságot tudott önteni a csüggedőkbe s könnyen lehetséges, ha tiszteletet parancsoló alakja megjelenik a Rendekek utolsó gyűlésén, azok újból kardot fognak s akkor mi következik? Talán a teljes bukás, vagy esetleg sikerül kicsikarni kedvezőbb békefeltételeket.

A fejedelem ekkor már nagyon neheztelt Károlyira, őt tartván főbűnösnek abban, hogy a kuruc hadsereg fegyelme meglazult és hogy a Rendeket csüggedés fogta el. Ezek a vádak túlzottak voltak. A szatmári gyűlés lefolyása megmutatta, hogy a Rendekek nagy többsége békevágytól volt eltelve; reménytelennek látta a küzdelmet, hiszen az országnak legnagyobb része már a császáriak kezén volt, az összes fontosabb várakkal együtt s a külföldi segítségben, amely csalfa remény maradt nyolc hosszú esztendőn keresztül, senki sem bízott. Rákóczi egyik legragaszkodóbb embere, kancellárja, az öreg Sennyey, akire Munkács várát bízta kincseivel, vagyona nagy részével együtt, szintén

Huszt vára.

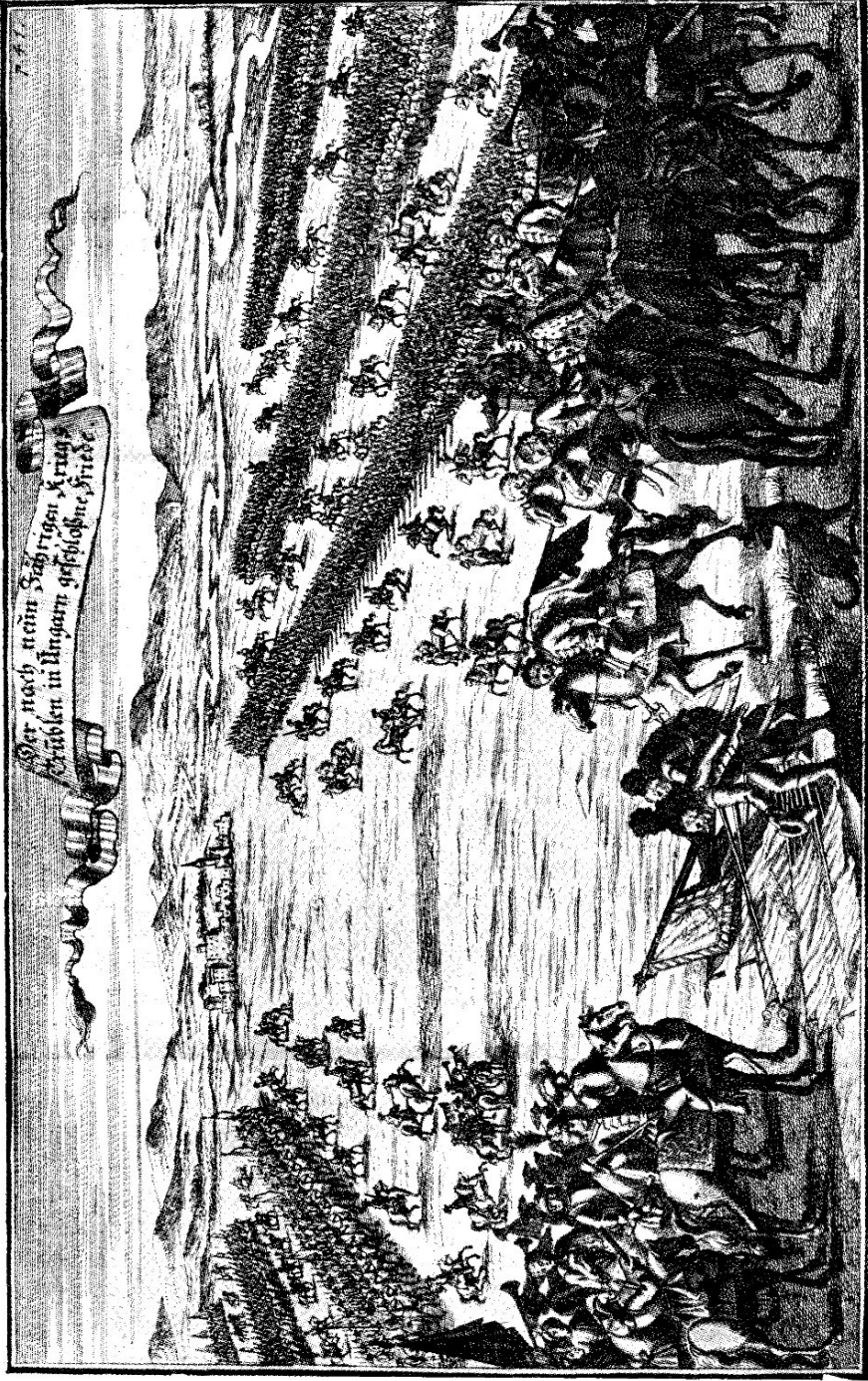
azon a véleményen volt, hogy békét kell kötni. «A külső segítség reménysége sem halaszthatja el ezen mostani békességnek végzését, mert azok nemcsak bizonytalanok, de ha minden kétségen kívül valók volnának is, az ő győzelmük igen kétséges» — mondotta Sennyey.

Rákóczi személyes hatásától úgylátszik Károlyi is nagyon félt, aki eddig taktikázott s húzta-halasztotta a Pálffyval való megegyezést, most azonban egyszerre sietette, nyilván attól való féltében, hogy a fejedelem személyes varázsa mindent leronthat. A fejedelem még mindig abban a hitben élt, hogy magyarországi csapatai hallani sem akarnak békéről s hajlandók végsőkig, az utolsó csepp véréig, harcolni. Lehet, hogy hajlandók is lettek volna, de csak az ő személyes vezetésével, Károlyiéval már nem. Ezért határozta el Rákóczi Károlyi letételét, akit a hadak csüggedéséért Isten és ember előtt felelőssé

tett. Vaynak kellett volna most a főparancsnokságot átvenni, csak hogy a döntő fordulat már elkövetkezett és a nagy események már órák alatt peregtek le. Ez a fordulópont a szatmári gyűlés, amely elhatározta a békét. Aznap, amelyen Kassa, a szabadságharcnak Érsekújvár mellett legerősebb vára, kapitulált, gyűltek össze a Rendei, illetve maradványaik, az utolsó országgyűlésre. Kassa eleste után minden ellenállás feleslegesnek s hiábavalónak látszott. Károlyi Sándor, aki Huszt helyett Szatmárt választotta a gyűlés székhelyéül, úgylátszik azért, hogy közelebb legyen Pálffyhoz, vagy talán azért, hogy a fejedelem hirtelen ott ne teremhessen, előbb megkérdezte a Rendeiket, hogy meg akarják-e tartani a gyűlést Rákóczi nélkül. Azok igenlőleg feleltek. Károlyi, miután könnyes szemmel megállapította, hogy Rákóczi tanácsának tagjai közül senki sincs jelen, ismertette a helyzetet és az eddigi tanácskozások eredményét, majd felvetette a kérdést: várhatnak-e bárhol is segítséget? Azok «egy akarattal, egy torokkal» a béketárgyalások folytatása mellett nyilatkoztak.

Felszólalt Ráday Pál, Rákóczinak Pálffyhoz küldött követe, de csak mint magánember, mert más megbízatása volt és előadta, hogy a hollandok és az angolok Bécsben a magyarokkal való békét sürgetik. Óvatosságra intette a Rendeiket, mert Pálffy — mondotta — nem teljhatalmú megbízott, amit az mutat, hogy sok minden fontos kérdést fenntart a császári kegy számára. Kifogásolta Ráday az özvegyek és az árvák jogainak megcsorbítását, ami, ha megtörténék, «a kurucságnak vagy pártosoknak neve és gyalázatja látszatik rajtuk maradni». Végül, hogy a fejedelem kijöhessen Lengyelországból, javasolta a fegyverszünet meghosszabbítását, amit a gyűlés helyeslőleg vett tudomásul.

A szatmári gyűlés mindenáron békét akart, de tiszteletben tartotta Rákóczi kívánságait is és Klobusitzky Györgyöt meg Balogh Zsigmondot bízta meg a császári fővezérnél való közbenjárással. De ezek útnak sem indultak, amikor egyszerre csak megjelent Szatmáron a tábornagy megbízásából báró Amadé József, az új rezolúcióval és a tábornagynak azzal az üzenetével, hogy a gyűlés határozatait Károlyi személyesen vigye el Károlyba. Javasolta még, hogy kérjék fel Locher udvari tanácsost és Graven tábornokot a gyűlésen való megjelenésre. Az Amadé-féle pontok értelmében még azt kérte Pálffy, hogy a kurucok, őszinteségük jeléül, adják át Kővárt, ami meg is történt. Április 27-én este érkezett meg a küldöttség Pálffyhoz és kérte Locher udvari tanácsos megjelenését, aki mindjárt másnap, 28-án hajnalban, elindult Szatmárra. Itt rögtön megkezdődtek a tanácskozások. Megjelentek nála Bulyovszky Dániel és Pongrácz György, hogy végleges formába öntsék a békepontokat, amelyeket azután a Rendei elé terjesztettek. Csak az özvegyek és árvák tulajdonjogáról szóló rendelkezések keltettek nagyobb vitát, amelybe Ráday Pál is beleszólt. De ebben is megegyeztek. Az újonnan megszerkesztett békepontokat az úgynevezett «profont-házban» elfogadták, s miután ez megtörtént, a katonaság hazabocsátását és az eskületétel módjának kérdéseit tárgyalták.

A nagymajtényi fegyverletétel.

A császári tisztek ekkor már együtt mulattak a kuructisztekkel s már három brigád előzőleg letette a hűségesküt. A hadsereg szinte bevégezett tények elé állította a Rendeket. A kurucok utolsó gyűlése bizonyosra vette, hogy megnyeri a fejedelem tetszését, s miután megköszönték Károlyinak hetek óta tartó buzgó fáradozását s elismerésüket fejezték ki hazafiságáért, azt üzenték Rákóczinak, hogy jöjjön be az országba. A fegyverletétel színhelyéül a majtényi mezőt jelölték ki, ahová Károlyi április 30-án összevonta a körülbelül 12,000-főre rúgó kuruc erőket.

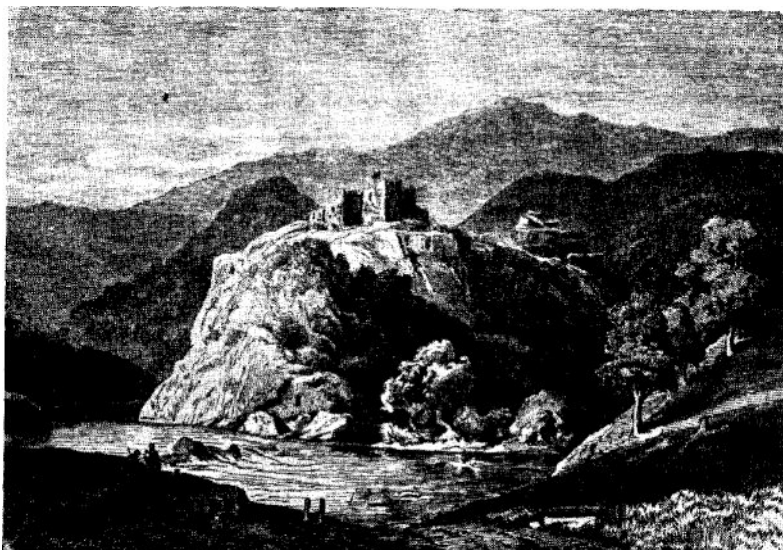
A majtényi jelenetet a lírai történet szemlélet úgy szokta feltüntetni, mint valami gyászos, leverő, tragikus eseményt, amely Rákóczi szabadságharcának teljes csődjét szimbolizálja. Emlékeink azonban a majtényi eseményt nem ilyennek mutatják. Inkább az ünnepélyes békekötés aktusa volt, nem szomorú fegyverletétel. Károlyi Sándor, a nagymajtényi mezőre összegyűjtötte fáradt és békét áhítozó csapatait. Másnap, május i-én Pálffy János tábornagy is megjelent nagyobb lovascsapat kíséretében. Károlyi Sándor még egyszer szemlét tartott a teljes fegyverzetben felsorakozott kuruc ezredek fölött, azután maga köré szólította az összes tiszteket, akikhez az esküt eddig le nem tett magyarországi és erdélyi Rendek is csatlakoztak, s először ő maga tette le a hűségesküt Pálffy tábornagy kezébe, azután a többiek. Ezután Károlyi a császári főparancsnokot nagyobb beszédben üdvözölte, megköszönve neki az uralkodó kegyelmét, a közbenjárását, fáradozásait az annyira óhajtott béke megvalósításában. Pálffy ekkor ünnepélyesen megígérte, hogy a király a megegyezést szentül megtartja, csak ők is őrizték meg az imént fogadott hűséget. Ennek megtörténte után még egyszer meglengették az átlótt rongyos zászlókat, amelyeket nyolc nehéz esztendőn keresztül annyi diadalmas csatában lengették és lerakták Pálffy elé, mintegy annak szimbólumául, hogy többé nem fognak fegyvert az uralkodó ellen. Ezután díszsortűz, majd Te Deum következett még ott a majtényi mezőn a békéért. Pálffy tábornagy Domahidy főispán útján felszólította a csapatokat, hogy térjenek át a király szolgálatába, de nagyrészüket tagadólag válaszolt. Rákóczinak 75,000-ről 12,000-re leapadt kis csapata belefáradt a hadakozásba és fegyvereit megtartva, kisebb-nagyobb csoportokba verődve eltávozott a nagymajtényi mezőről.

A nyolcesztendő küzdelemnek, melyet a magyar rendek Rákóczi vezérlete alatt az idegen zsarnokság beolvasztó törekvései ellen folytattak, a szatmári béke az eredménye: a megegyezés a nemzet és dinasztija között. Igaz, nem győzelem volt ez, de mindenesetre siker; amit pedig Károlyi Sándor tett, kiegyezés volt, nem árulás.

A SZATMÁRI BÉKE.

A szatmári béke biztosította elsősorban Rákóczinak minden vagyonát, Magyarországon, Erdélyben, a Partiumban elterülő összes birtokainak élvezetét, azoknak kivételével, amelyek váraknak voltak tartozékai. Cselédségével,

udvarnépevel bárhol lakhatott. Egyetlen feltétel az volt, hogy a hűségüket letegye, amire háromheti haladékot adott neki a békeszerződés. Várait köteles a császárnak átadni, de a bennük lévő katonaságot nem az ő költségén, hanem az uralkodó zsoldján tartják. Ha nem akar a hűségüket letevéte után Magyarországon tartózkodni, kiköltözködhetik Lengyelországba, de az uralkodó iránt való hűségében tartozik élni. A főrendek, nemesek, főtisztek, prelátusok mind a magyarországiak, mind az erdélyiek, akik a harcban résztvettek, «gratia vitae et bonorum»-ot kapnak. Senkinek sem kell tartania a neoacquistica commissiótól. A fegyverletételt nem úgy kell értelmezni, hogy a jövőben senki

Kővár romjai.

sem viselhet fegyvert, mert a nemesség fegyverviselési joga megmarad, csak ellenséges szándékból tilos fegyvert használni.

A közkatonák a szatmári béke szerint szintén teljes amnesztiát kapnak és nem kényszeríthetők arra, hogy császári zsoldba álljanak, csupán annyit lehet tőlük követelni, hogy hazatérjenek. A külföldi származású katonák szabad elvonulást kapnak. A 3. pont kimondja, hogy az uralkodó a vallási törvényeket megtartja és a vallás szabadgyakorlatát Magyarországon éppúgy, mint Erdélyben megengedi. A 4. pont az elhaltak árváinak és özvegyeinek vagyoni jogi viszonyait szabályozza. Az özvegyek és árvák birtokait vissza kell adni, ha azok még nincsenek eladományozva, vagy eladva. Ez a pont kimondja még, hogy az árvák és özvegyek vagyonával kapcsolatos sérelmeket minden módon jóváteszik és a legközelebbi országgyűlés gondoskodik az orvoslásról s az örökösödés biztosításáról. Azok, kik az ország területén kívül vannak,

később is megkapják az amnesztiát, ha visszatérésüknek akadályait igazolják. A magyarországi és erdélyi főnemeseknek és nemeseknek a háború előtt viselt méltóságait nem adják vissza, de megvan számukra az udvarhoz való flyamodás lehetősége. A jászok, kunok, hajdúk kiváltságain esett sérelmeket a legközelebbi országgyűlés orvosolja.

A 6. pont szerint az amnesztia a magyarországi illetőségű hadifogyokra is vonatkozik. A legutóbbi fegyverszünet kezdete óta esett kártételek a tényállás megállapítása után mindkét részről kárpótlandók. A 8. pont kimondja, hogy a kételkedés és bizalmatlanság eloszlatása végett az amnesztiát, miután azt ünnepélyes formában kibocsátották és az udvar is megerősítette, minden magyarországi és erdélyi megyének és kerületnek minél előbb meg kell küldeni. A 9. pont így szól:

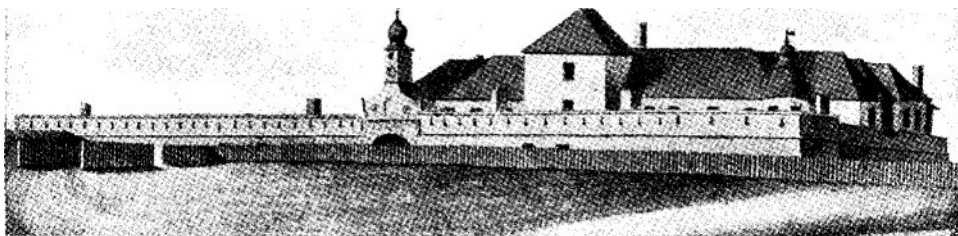
A fegyverletétel.

törvény erejével szigorúan járjanak el». «Egyébként nincs akadálya annak, — mondja a 10. pont — hogy a jövő országgyűlésen a sérelmek előadassanak, vagy olyan javaslatok terjesztessenek elő, melyek a nemzet érdekében állóknak látszanak.»

Végül újból kijelentik, hogy az uralkodó minden főnemesnek, nemesnek, közkatonának, akik Rákóczi táborában együtt harcoltak, teljes amnesztiát biztosít, még abban az esetben is, ha Rákóczi a kitűzött határidőre nem jelenék meg és nem tenné le a hűségesküt. Az uralkodó abban a meggyőződésben van, hogy azok, kik most hűségesküt tettek, nem hallgatnak többé Rákóczi tanácsaira, hanem az eskü által magukra vett köteleységüket megtartják. A szatmári béke a február 18-i utasításokhoz képest jelentékeny haladás. Károlyi sok előnyt, kedvezést kialkudott és Pálffy, akiben a jóakarát kétségkívül megvolt, sok kérdésben engedett. A nagyszombati béketárgyalásokban

«Mint hogy Őfelsége Magyarországának és Erdélynek jogait és kiváltságait szentül és sértetlenül megtartja, ennek következtében nem fogja megengedni, hogy ez ellen az amnesztia ellen újabb vetélkedésekre, vagy perlekedésekre ok adassék, s bárkinek zaklatására és megsértésére mód és alkalom nyujtassék; miért is az összes katonai és polgári hatóságok arra utasítandók, hogy az ellenállókkal szemben a

előadott 23 ponttal korántsem azonos a szatmári szerződés, de, ha azok a kívánások teljesültek volna, Rákóczi is letette volna a hűségi esküt. Viszont nem tartalmaz kevesebbet, mint a császári bizottságnak a rendek békepontjaira adott válasza. Tudjuk azt is, hogy februárban, amikor a béketerv Bécsben először felmerült, nem igen akartak az udvarban nagyobb engedményekről hallani. Savoyai Jenő is a mellett volt, hogy Magyarországot fegyverrel kell rákényszeríteni a békére. Közbejött azonban I. József halála, kedvezőtlenebbre fordult a külpolitikai helyzet, mire az udvar engedett. A háborúba ott is belefáradtak, ámbár a császári fegyverek mindenütt győztek a nyugati harctereken, a veszteségek, a terhek rettentően ránehezdedtek az örökös tartományokra és óhajtották a békét. A Rendek Károlyban tartott gyűlésükön május i-én küldöttséget választottak, hogy az udvarnál a békeszerződés megerősítését kérik. De csak for-

A nagyvárad várkastély.

maság volt, hiszen a békeszerződésen, amelynek alapján a Rendek hűségi esküt tettek és az ellenségeskedések megszűntek, lényegbevágó változást már nem lehetett eszközölni és a ratifikálás biztos volt. A magyarországi Rendek részéről Csajághy János, az erdélyiek képviselőjében Pongrácz György volt a bizottság tagja. A még mindig dühöngő pestisjárvány miatt a küldöttség csak jó sokára, június 15-ére érhetett Bécsbe, ahol Eleonóra császárné fogadta. Mindez már csak formáság- és udvariasságszamba ment. A titkos tanács ugyanis, amelynek gróf Starhemberg, báró Seilern, gróf Herberstein, gróf Schlick, Sauberer és Öttl voltak a tagjai, Trautsohn elnökletével és az ő palotájában május 10-én ült össze, sorra vette az összes békepontokat és valamennyit elfogadta, kevés, lényegbe nem vágó módosítással. Még a ratifikálás és a régensnő aláírása volt hátra. Előbb azonban hozzá akartak szólni a magyarországi urak is. A magyar kancellária a végleges okirat megfogalmazása előtt értekezletet tartott, amelyen magyar részről az esztergomi érsek, a nádor, gróf Zichy Péter, gróf Pálffy Miklós, gróf Csáky Imre kalocsai érsek, gróf

Illésházy Miklós, gróf Csáky Zsigmond, gróf Erdődy Sándor, osztrák részről: Mansfeld herceg, gróf Windischgrätz, gróf Traun, gróf Herberstein, gróf Schlick s Öttl jelentek meg. Némi módosítások után ez a bizottság is elfogadta a szatmári békeszerződést, melyet Eleonóra császárnő aláírása után rögtön nyilvánosságra hoztak.

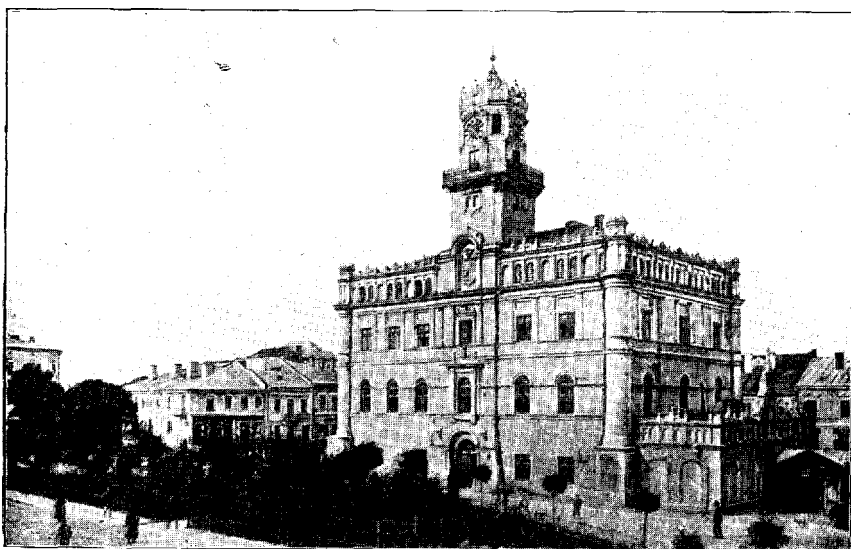
A szatmári béke, a labanc politikának ez a fényes győzelme, melynek eléréseért Rákóczinak nyolc esztendeig kellett verekednie, belföldön, külföldön egyaránt jó hatást keltett. Az országot 1683 óta szakadatlanul a háború emésztette, a török idők szörnyű pusztításai után tovább folyt az öldöklés és romlás a kuruc-labanc világban. Az Alföld nagyrésze mocsárrá, sivataggá változott, az ország gyérnépességű, járványok, mint a pestis, a «morbus hungaricus» pusztítottak, rettentő volt a szegénység. Gazdaságilag Nyugat-Európa mögött szinte századokkal el voltunk maradva. A háború is töméntelen vagyont felémésztett. És hogy Károlyi Rákóczival szemben kikényszeríthette a békét, annak nagyrésztben gazdasági okai voltak. A nagybirtokos főnemességet ugyanúgy mint a középbirtokos köznemességet, a városi polgárságot, csak a béke menthette meg a már túrhetetlen gazdasági romlástól. Károlyi büszke volt művére, melyért a későbbi kor nem méltányolta. Amit tett, nyugodt lelkiismerettel tette «minthogy hívségemben nem vala hitelem, kinyilatkoztatta-e Isten, hogy hitetlen voltam?» — kérdi ő maga. Ő is mélyen vallásos lélek, akárcsak a fejedelem és a békét, melyet oly nehezen hozott tető alá, «Isten csodálatos munkájának» tartotta.

Az intranzigens álláspontot még bent a hazában az ungvári és munkácsi kuruc őrségek képviselték. A munkácsiak sem találták rossznak a szatmári békepontokat, csak a békeszerződés tisztességében nem hittek, s hitelt adtak ábrándos, kósza híreszteléseknek. (Bercsényi királlyá választása.) Pálffy tábornagy seregével Kassára vonult, amely központi fekvésénél fogva igen alkalmasnak mutatkozott arra, hogy onnét irányítsa a hadműveleteket, ha azokra még szükség lesz. A határhoz is közelebb volt, mert attól lehetett tartani, hogy Rákóczi lengyelországi diplomáciai működése és főleg a cárral való komolynak látszó kapcsolatai bonyodalmakat idézhetnek elő. Pálffy meg akarta szerezni mindenekelőtt a még kuruc kézen lévő várakat.

A fejedelem, mióta Lengyelországba távozott, nem volt kellőképpen tájékozódva a magyarországi állapotokról, nem hitt az általános lehangoltságban és főleg az országszerte megnyilvánuló békeakarásban. A kuruc hadsereg helyzetét sem látta olyan kétségbeejtőnek, mint amilyen valóban volt és hitte, hogy minden jobbra fordul, mihelyt új főparancsnokot állít Károlyi Sándor helyére. Számításainak, elgondolásainak már nem volt reális alapjuk. Lehet, hogy hatással volt rá az epés Bercsényi is, aki hallani sem akart az udvarral való megegyezésről. A fejedelem úgy látta, hogy I. József váratlan halála, mint valami Istentől származó csoda, fordította jobbra a magyar szabadságharc sorsát. A nemzet — szerinte — szabadkezet kapott, mert Magyarországnak nincsen királya. «Itt Isten csodálatos munkájával, a császár váratlan

halála által megcsinálta a békességet.» Rákóczi közjogi magyarázatának volt valami alapja; Bécsben is féltek attól, hogy I. József halála új megmozdulásokra ad alkalmat; Pálffy ezért titkolta el az esetet Károlyi Sándor előtt.

A fejedelem új számításainak s elgondolásainak lett volna komoly alapjuk, ha az orosz segítség valóban annyit ért volna, mint amennyinek látszott, s mint ő gondolta. Az idealisták jóhiszeműségével hitte, hogy a vad és nyers Nagy Péter cár jobban helytáll szaváért és ígéreteiért, mint XIV. Lajos. Közjogi felfogását, hogy nincs király, csak a munkácsi őrség vallotta, a többiek: Kővár, Huszt, Ungvár május közepén megadták magukat. Csak Munkács vára állott még rendületlenül, amelyet Pálffy május 20-án, miután az őrség

Jaroslaw.

a megadásra való felszólításra tagadó választ adott, körülzáratott és az ostrom vezetését Löffelholz altábornagyra bízta.

Most már küszöbön állt a fejedelem és Nagy Péter cárnak régóta készülő találkozása. A cár Javorowot tűzte ki a találkozás színhelyéül, ahová Rákóczi április 24-én indult el Lembergől. A találkozástól igen sokat várt; minthogy még érvényben volt a varsói szerződés, melyet még Bercsényi kötött, abban reménykedett, hogy ha a megegyezés sikerül, rögtön visszatérhet Magyarországra. Hogy a találkozást el ne mulassza, Zaluzéba költözött, Javorow szomszédságába, ahol már felesége várt reá. Wilczek gróf jelentései arra vallanak, hogy Rákóczi még a szatmári béke után is elég nagy tényező s Bécsben aggódva szemlélte, hogy a francia király, az orosz cár még mindig szóba állnak vele; nagyon féltek főleg az orosz cárral való találkozástól. Valóban úgy látszott egy rövid ideig, hogy a fejedelem szerencsecsillaga nem hanyatlott

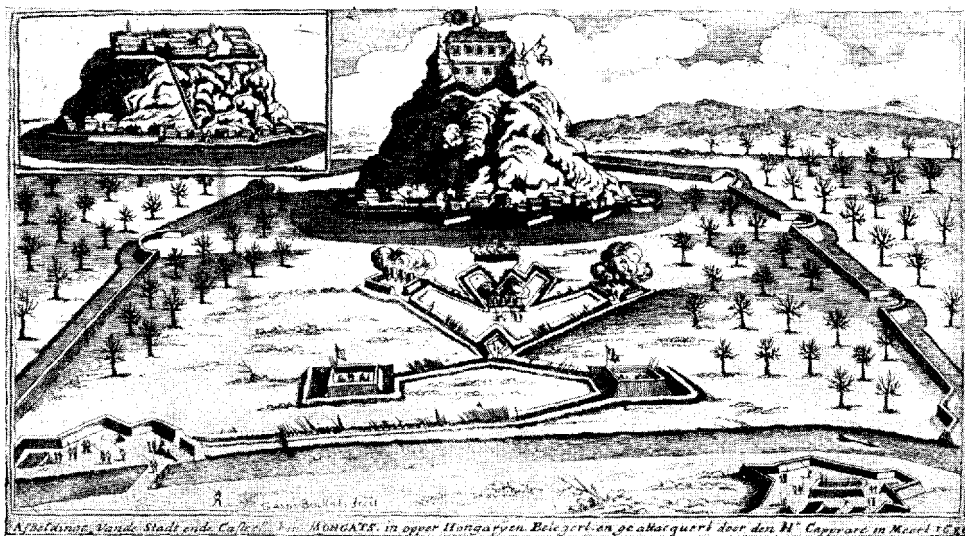
le, sőt mintha egy kis ideig emelkedőben lett volna. Javorowban a cár igen szívélyesen fogadta; többször hosszasan tárgyalt vele s a fejedelem benyomásai a lehető legjobbak voltak. A beszélgetés arról győzte meg, hogy a cárnak nagy tervei vannak Magyarországgal, melyeket beleillesztett egy nagy politikai koncepcióba. Magyarországgal ellensúlyozta volna ugyanis a cár a török-svéd szövetséget és külpolitikai tervébe igen jól belekapcsolódhatott volna az I. József halálával függetlenné lett ország, amelynek esetleg Rákóczi lett volna a királya.

Mindezt szépen gondolták el a cár és miniszterei. A tetszetős és tagadhatatlanul nagyszabású terv azonban egyszeriben megfeneklett a szatmári békén és azon, hogy Magyarország I. József halálával nem lett független. A cár és miniszterei megrökönyödve hallották a békekötés hírért és most már Magyarország, amely lepaktált dinasztiájával, az ő politikai hazardjátékaiban nem sokat számított többé. Rákóczi lengyel barátai egyszerre jéggé hidegültek. Sieniawski, a nagyhetman, a cár tiszteletére adott lakomára már meg sem hívta Rákóczit. A különben is kiszámíthatatlan cár magyarbarátsága is egyszerre lehült . . . Szóval, a szatmári béke a fejedelem külpolitikájára szinte halálos csapást mért. Kapott még tőlük, mint majd alább látjuk, dús ígéreteket, de azok nem váltak valókra.

Júliusban Rákóczi a svéd-orosz ellentét kiegyenlítésének ügyében közvetített, s már-már összekovácsolta a francia-orosz megegyezést, de ez is csalóka délibábnak bizonyult; a francia udvar váratlanul elejtette az orosz-francia közeledés gondolatát. Miután ez meghiúsult, a cár a török kormányvaló közvetítésre használta fel Rákóczit. A törökkel Rákóczi jó viszonyban volt a szabadságharc egész tartama alatt. Most a török udvarban bennfentes régi diplomatáját, Pápay Jánost küldte Konstantinápolyba. A cárral való találkozás után mindent rózsaszínben látott a fejedelem, s bármennyire aggasztotta is nemzetének gyengesége, mégis úgy érezte, hogy meglesz sok fáradozásának a jutalma. Mindjárt összehívta a Zaluzében lévő kilenc kuruc szenátort, kiknek előadta a cárral való tárgyalásait. Reményeit még inkább felkeltette Dolgoruckij herceg, aki május 31-én fényes lakomát rendezett a cár és az ő tiszteletére. Június 4-én Nagy Péter Jaroslawban jött össze Ágost lengyel királlyal és a tanácskozások alatt Rákóczi Wysocka faluban szállt meg saját kastélyában, hogy ott a cárt megvárja. A nagyhetman fényes ebédjén és mulatásán a lakoma hangulatában és a nagy mennyiségben fogyasztott tokaji bor hevében úgy látszott, hogy a fejedelem nem túlzottan optimista és reáépítheti jövőjét a cárra és a lengyel királyra. Másnap, június 7-én Radziwill herceg és több lengyel előkelőség keresték fel. A lengyel király a lengyel-orosz szövetségről tárgyalt a szenátussal, aztán Rákóczival folytatott hosszabb eszmecserét mindvégig, a legszívélyesebb hangnemben. A franciák feltűnően hidegek maradtak: Rákóczit sem a cárral, sem a lengyel királlyal való tárgyalásai közben nem támogatták. Nagy Péter nem volt szűkmarkú az ígéretekben; kijelentette, hogy Rákóczi ügyét még fegyveresen is hajlandó támogatni, a

lengyel király szintén hathatós és bőséges támogatást helyezett kilátásba, úgyannyira, hogy Rákóczi azzal a hittel tért nyugovóra wysockai kastélyában, hogy fényesen mennek a magyar szabadságharc ügyei. Június u-én ő hívta meg ebédre a török harctérre induló cárt, aki ismét szentül ígérte, hogy még saját érdekeinek feláldozásával is békét köt a törökkel, hogy csak támogathassa Magyarországot.

A fejedelem ezután lelkesítő levelet írt a munkácsi várba szorult híveinek, hog}' kitartásra buzdítsa őket és a Szán folyó mellett, vadregényes parkban fekvő kastélyában tovább szőtte terveit. Tanácskozott Forgách Simonnal, Bercsényivel, Esterházyval, Vay Ádámmal és megtette az előkészületeket

Munkács vára a XVII. században.

a hazatérésre. Neki magának is feltűnt, milyen könnyörtelen hidegséggel bán-
tak vele Párizsban. Fierville-nek, XIV. Lajos követének, megírta, hogy úgy
bánnak vele, mint kifacsart narancsal; a császár halála óta arra sem érde-
mesítik, hogy szóba álljanak vele. Rákóczi nem gondolt arra, hogy a francia
reálpolitika szívtelen, hogy a francia felfogás szerint az uralkodójával lepaktált
magyar nemzetnek nincs többé problémája és XIV. Lajos politikájában
mint ütőkártya nem számít többé. Hivatkozik levelében önzetlenségére, haza-
szeretetére és arra kéri a francia udvart, hogy Fierville-t ismét küldjék melléje
Des Alleurs helyére. Vetésy meg is jelent a francia udvarban és látogatást tett
Torcy-nál, a külügyminiszternél, előterjesztette Rákóczi kérelmeit, elsősorban
azt, hogy XIV. Fajos ne ismerje el Károly főherceget magyar királynak; s
előadta azt is, hogy Károlyt rászedték és ha Rákóczi támogatást kap, foly-
tatni lehet a magyar szabadságharcot. Torcy azonban feszesen, rideg ábrázat-

tal szinte elutasítólag fogadta Vetésy előterjesztéseit, még azzal sem bízta, hogy a kérelmet uralkodója elé terjeszti.

Mialatt a fejedelem a cár és a lengyel király ígéreteiben bízva fáradhatatlanul szötte visszajövetelének és a szabadságharc megújításának terveit, Löffelholz tábornok teljes erővel ostromolta a kuruc mozgalom utolsó menedékét, Munkácsot. Az őrség, amelyben eddig a fejedelem leveleit tartották ébren a lelkesedést, már csüggedni kezdett. Leverőleg hatott Károlynak Sennyeyhez intézett levele is, melynek hatása alatt Sennyey, Rákóczi egyik leghűbb embere, annyi időn át kancellárja, úgy a maga, mint az őrség nevében elfogadta a szatmári béke feltételeit és valamennyien letették az esküt Pálffy kezébe, aminek végeztével a 4000 gyalogosból, 500 lovasból álló őrség fegyveresen, zeneszó mellett elvonult. Munkács kapitulált, ezzel az egész ország visszakerült a Habsburg-ház uralma alá.

A SZATMÁRI BÉKE VÉGREHAJTÁSA.

A szatmári béke végrehajtása nem volt könnyű feladat, főleg a vagyoni rendelkezések miatt. A békeszerződés készítői talán nem is tudták, hogy a «*gratia universorum bonorum*» milyen bonyolult magánjogi problémákat fog majd felvetni. A hosszantartó háborúk alatt ugyanis rengeteg birtok cserélt gazdát, mert a kor szokása szerint a hűtleneket legelsősorban birtokaiknak elkobzásával sújtották. Már I. Lipót megkezdte az idegen előkelőségek, betelepítését az elkobzott birtokokba s a Rákóczi-féle szabadságharc alatt rengeteg vagyon cserélt gazdát. A birtokviszonyok e nyolc esztendő alatt szakadatlanul hullámanak s most egyszerre újból mindent felforgatott a béke. A trencsényi és a romhányi csaták után abban a mértékben folyik a birtokviszonyok megváltoztatása, amint a kurucok szorultak kelet felé: az udvar új tulajdonosokat ültetett be a hűtleneknek nyilvánított kurucok elkönfiskált birtokaiba. A labanc arisztokrácia, főleg a cseh főnemesség, az udvarnak ez az előkelő lakáj hada, s a harctereken érdemeket szerzett katonatisztek kapták a birtokokot szolgálataik fejében. A magyar föld történetében I. Lipót alatt korszakos átalakulás ment végbe. Elősorunk itt néhány fontosabb adományt.

A Rákóczi-birtokokból gróf Illésházy Miklós udvari kancellár, az Erdődy grófok és gróf Althan Mihály kaptak nagyobb birtoktestet. Bercsényi birtokaiból gróf Erdődy Sándor, gróf Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsanna. Gróf Forgách Simon birtokaiból báró Perényi Péter és gróf Wratislaw. Az Andrássy-birtokokból gróf Windischgrätz Ernő Frigyes, báró Andrássy Péter, báró Nyáry Zsigmond. Károlyi Sándor birtokaiból gróf Batthyány Ádám özvegye és fiai, Bezerédy Imre birtokaiból a Zichyek.

A szatmári béke úgy intézkedett, hogy az uralkodó hűségére visszatérők mindnyájan visszakapják elkobzott birtokaikat. Csakhogy ezekben már új tulajdonosok ültek, akik talán költséges befektetéseket eszközöltek, új terü-

leteket vettek művelés alá és őket valami módon kártalanítani kellett. Érthető, hogy kezdetben az udvar és az udvarnál benr fentes érdekeltek bizonyos ellenállást tanúsítottak, hiszen, ha a «*gratia bonorum universorum*»-ot tisztességesen végrehajtják, az új tulajdonosok igen nagy károkat szenvednek. Ezért még az 1711. február 11-i minisztertanács úgy határozott, hogy csak a 10,000 forintnál kisebb értékű birtokok adhatók vissza. Ezt a határozatot azonban a szatmári béketárgyalások alkalmával Pálffy és Locher, Károlyi Sándor kívánására, elejtették. A nehéz kérdéssel az 1711. május 26-án összeült értekezlet is foglalkozott, amely azonban már semmitsem tehetett: alkalmazkodnia kellett a békeszerződés határozataihoz, amelyet egy teljhatalmú megbízott készített, nem volt más hátra, mint hogy végrehajtsák a *gratia bonorumot*, betűszerint úgy, amint a békeszerződés kimondja. Nem volt fontos, hogy az akadályba ütközik; az udvar békét, rendet akart teremteni az országban minden eszközzel s azt látjuk, hogy legfőbb törekvése volt megnyerni a magyar Rendeket a dinasztia számára.

A haditanács a magyar Kamarához május 3-án küldött átiratában úgy rendelkezett, hogy az özvegyek és árvák minden birtokát vissza kell adni, s meg kell téríteni a tulajdonosnak az általa befektetett összeget. A megyéket egyik királyi rendelet arra is felhatalmazta, hogy szükség esetén karhatalmat vehetnek igénybe. De amint megkezdődött a végrehajtás, a vagyoni jogi kérdések mind bonyolultabbakká váltak. Felvetődtek ilyen kérdések is: mit kell «*ja\Takon*» érteni, milyen legyen a kárpótlás és hogyan fizessék ki azt a régi tulajdonosok az új tulajdonosnak? Az a kérdés is felmerült, hogy a Rákóczi-ra vonatkozó rendelkezések az összes nemesekre érvényesek-e és különbséget kell-e tenni az egyháziak és a világiak között? A bécsi udvar és a haditanács csak a politikai szükségszerűséget és a célt nézték s nem sokat törődve a finomabb jogi megkülönböztetésekkel, egyszerűen elrendelték a békepontoknak legszigorúbb végrehajtását. Nem törődtek azzal sem, hogy a birtokok visszaadásával a dinasztia kipróbált hűségű alattvalóit károsítják meg a «*rebellisek*» javára.

A haditanács a békeszöveg pontos végrehajtására utasította Pálffy tábornagyot is, s egyben kimondotta, hogy «*az időközi tulajdonosok a megművelt szőlők és szántóföldek visszaadásánál legfeljebb készkiadásaiknak és beruházási költségeiknek megtérítésére tarthatnak igényt*». Az udvar és a haditanács jóakarata szinte meglepő. Nem törődtek semmiféle személyes sérelemmel, vagy érdekekkel, elrendelték a *gratia bonorum* legszigorúbb végrehajtását. Erősen érdekelt fél volt maga Pálffy tábornagy is, aki a Felvidéken kapott nagy birtoktesteket s aki azt hitte, hogy érdemeire való tekintettel vele kivételt tesznek, az^o birtokait meghagyják. Pálffy különben is zúgolódott, azért is, hogy a leányával kapcsolatban milyen infámis módon bántak vele, s felpanaszolta azt is, hogy mennyit költött birtokaira. Mindazonáltal engedelmeskedett a szigorú parancsnak, amiért azután dicséretet kapott a haditanácstól. A tábornagy egy kis zúgolódással, méltányos egyezmény után

visszaadta a neki ajándékozott báró Klobusitzky-féle nagybirtokot és példája a többi birtokosra is jóhatással volt. Most már mint érdektelen fél, a karhatalommal könnyörtelenül hajtotta végre a szatmári béke vagyoni jogi rendelkezéseit.

Szerencsére az új uralkodó, III. Károly király is békés szándékokkal volt eltelve. Amikor meghallotta, hogy Szatmáron létrejött a béke, rögtön üdvözölte Pálffy tábornagyot, Károlyi Sándort pedig uralkodói kegyelméről biztosította. Károly 1711 július 20-án Barcelonában ünnepélyesen megerősítette a szatmári békét. Annyira híve volt a király a békés megegyezésnek, hogy még azt sem helyeselte, hogy a minisztertanács itt-ott módosított a békeszövegen.

Sokkal könnyebb volt megteremteni a békét Erdélyben, amely már 1708-ban elveszett a szabadságharc számára. Károlyi Sándor kivonulása után nagyobb császári haderők vonultak be, Rákóczi kurucok pedig tömegesen menekültek ki főleg a Havasalföldre és Moldvába. De már 1709-ben, miután látták, hogy a fejedelemtől segítséget nem kaphatnak, megkezdődött a visszavándorlás. Eleinte csak egyesek szivárogtak vissza, később azonban már nagyobb csoportok. 1710-ben az új császári parancsnok, Steinville tábornok, miután «patenter publicaltatta vala Ófelsége gratiáját», megpróbálta a kurucokat visszacsalogatni a dinasztia iránt való hűségre és főleg a két legbefolyásosabb kurucvezért, gróf Mikes Mihályt és Petki Dávidot igyekezett megnyerni. Eleinte úgy volt, hogy a gratia vitae-t minden visszatérő kuruc, minden különösebb eljárás nélkül, megkapja. I. József azonban már továbbment egy lépéssel: 1711. január 25-én rendeletet adott ki, melyben kimondja, hogy a gratia vitae-t mindenkinek megadja, az elkobzott vagyonokat is visszaadja, csakhogy a döntést magának tartja fenn.

József császár rendelete főleg a Moldvába és a Havasalföldre tömegesen kimenekült kurucoknak szólt, akiknek esetleges betöréseitől a császári hadaknak folyton tartaniuk kellett, így az erdélyi szorosok közelében nagyobb erőket tartottak lekötve. Megalakult a bizottság, melynek elnöke maga Steinville főparancsnok volt, tagjai pedig: báró Wesselényi István, Sándor Gergely, Drauth György. A szatmári béke után, amikor ennek Moldvában híre ért, tömeges visszavándorlás kezdődött; mint maga Steinville tábornok jelenti, 1711 május végéig 5000 főnyi kuruc költözött vissza otthonába. A visszatérők természetesen azonnal érvényesítették a békeszerződés nyújtotta jogokat, de a birtokok visszaadása itt sem ment simán; erőszakosságok, visszaélések napirenden voltak. Amint ez a haditanácsnak tudtára esett, rögtön szigorú parancs ment Bécsből a katonai parancsnokságnak és a birtokokra vonatkozó rendelkezéseket itt is, ugyamigy, mint Magyarországon, igazságosan, egyéni érdekekkel nem törődve, végrehajtották. Rákóczi erdélyi hívei mind visszatértek, talán csak Mikes Kelemen, a fejedelem apródja az egyetlen, aki kitarzott ura mellett élete végéig.

A szatmári béke az emigrációra sem maradhatott hatástalanul. A sokesztendei harcokban, nélkülözésekben kifáradt kurucokra, bármennyire sze-

CAROLUS VI. DG. ROMANORUM IMP. S. A. HISPAN. et INDIARUM REX.

III. Károly.

rették is a fejedelmet, a gratia vitae és universorum bonorum Lengyelországban is megtette a hatását. Az emigránsok, kiket ott honvágyuk is emésztett, amint meghallották a békekötés kedvezéseit, előnyösebbnek látták a hazamenetelt, mint a jövő bizonytalanságait. A közvetítő, a lengyelországi emigráció tagjai és az udvar között, Wilczek gróf volt, a császári követ. Neki kellett az udvar megbízásából mennél több embert eltántorítani Rákóczi és Bercsényi oldala mellől, hogy azok végre is teljesen izolálva maradjanak. A legelső emigráns, aki jelentkezett, Gyulay Ferenc volt, a fejedelemnő környezetében szolgáló erdélyi nemes, azután Nedeczky Sándor, Rákóczi oroszországi követe, báró Hellenbach Gottfried, Keczer Sándor, birtokainak egykori gondviselője, Sréter János, a tüzérségi felügyelő, Ráday Pál — egytől-egyig mind odaadó hívei a fejedelemlennek. Az emigránsok előadásai nem túlságosan megbízhatók. Nedeczky például elmondotta Wilczek követnek, hogy Rákóczi június 5-én ő előtte, azonkívül Hellenbach és Keczer Sándor előtt, kijelentette volna, hogy ő is elfogadja a békét. Ebből csak annyi valószínű, hogy a fejedelem maga is foglalkozott ebben az időben a hűségeskü letételével, de az orosz cárral való tárgyalások után, amikor a cár és a lengyel király nagyhangú biztatásai reményeit felduzzasztottak, mindezt meggondolta és nem foglalkozott a visszatéréssel. Az is lehetséges, hogy lebeszélte erről a tervéről Bercsényi, aki a cár ígéreteinek túlzott jelentőséget tulajdonított. Az bizonyos azonban, hogy júniusban, amikor Rákóczi a cárral meg a lengyel királlyal tárgyalt és az ismert megegyezést kötötte, az emigráció már bomladozott. Bizonyára híre ment rövidesen annak, hogy az udvar és a haditanács mennyire komolyan veszi a békeszerződés végrehajtását és hogy senkit közülük, aki a hűségesküt leteszi, károsodás nem érhet.

Az emigráció bomladozása Bécsben érthető örömet keltett s az amnesztiát készséggel megadták. Megkapta még La Rivière is, Rákóczi francia tüzérezredese, kit átvettek a császári seregbe, megkapta Ráday Pál, Rákóczi diplomatája, az első magyar hírlap szerkesztője. Az udvar annyira elnéző volt, hogy az amnesztiát még a későn jelentkezőknek is megadta, csak a gratia bonorumot tették az uralkodó kegyeitől függővé.

Június hónapban az emigráció felszámolását Pleyer Ottó rezidens vette a kezébe, aki erre az utasítást gróf Wilczek követtől kapta. Az emigráció általános bajai, amik lélektani okokból érthetőek, ekkor már jelentkeztek Rákóczi híveinél: a csalódás érzete, a határozatlanság, a civódások. Az emigráció likvidálása egyszerre sürgős lett Bécsben. Rákóczinak a cárral való kapcsolatai ugyanis aggodalmat keltettek; Bécsben nem voltak biztosak a felől, hogy a kiszámíthatatlan cár nem jelenik-e meg egyszerre hadseregével a Kárpátok szorosában és akkor újból minden lángbaborul Magyarországon. Ugyanúgy, mint 1849 után a Kossuth-féle emigráció, ez is összeszövetkezhett külső ellenséggel és szíthattott benn felkelést. Ettől félt a bécsi udvar, amely a hadseregeket sem merete kivonni az országból, pedig szükség lett volna rájuk a nyugati harctéren.

Wilczek követ június 17-én azt az utasítást kapta Bécsből, hogy a nála már jelentkezett emigránsoknak a gratia vitae et bonorum-ot biztosíthatja, a később jelentkezők is megkapják a gratia vitae-t, de a gratia bonorumot már eljárástól teszik függővé. Ilyen alapon állította ki Wilczek az okiratokat Nedeczkynek, Rádaynak, Lyányinak, Gyulaynak, Keczernek, Harasztynak és Huszárnak. Utánok többen is jelentkeztek, de az életbeléptetett félrendszabályok megnehezítették az emigránsok tömegesebb visszatérését. A haditanács ekkor erélyesen intézkedett: július 15-i rendeletével arra utasította Pálffy, hogy a négy vezér: Rákóczi, Bercsényi, Forgách Simon és Esterházy Antal kivételével a szabad visszatérést biztosító útlevelet mindenkinek kiállíthatja.

Az 1711. július 18-án tartott minisztertanácson már az a vélemény alakult ki, hogy a visszatérés lehetőségét meg kell adni mindenkinek, aki Wilczek követnél jelentkezett és igazolni tudja, hogy a szatmári békéről későn értesült, s még négyheti határidőt engedélyeztek; Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot és Esterházy azonban kizárták. Július 28-án abban az utasításban, melyet Pleyer számára adtak ki, három csoportra osztották az emigránsokat: olyanokra, akik Wilczeknél már jelentkeztek, akik valamennyien Magyarországra mehetnek és ha Pálffy, vagy másvalaki előtt a hűségüket leteszik, visszanyerik birtokaikat. A másik csoportba azok tartoztak, akik Wilczeknél nem jelentkeztek, de távolmaradásukat elfogadható okokkal megmagyarázzák; harmadik csoportba osztották a vezéreket, akikre az amnesztia nem vonatkozott.

Ráday Pál aláírása.

Augusztus óta megindult a visszavándorlás. Hiába próbálta őket Rákóczi visszatartani, hasztalan biztatta őket azzal, hogy a cár a török háború végzetével betör Erdélybe, visszaállítja a fejedelemséget és akkor becsülettel hazatérhetnek. A kegyelmet nyert bujdosók készültek haza és már augusztus 20-án elhagyták Jaroslawot és hazatértek Magyarországra.

A szatmári békét a bécsi udvar becsületesen végrehajtotta és az országban békét, rendet, nyugalmat teremtett. Történelmünkben a szatmári békével a fejlődésnek új korszaka kezdődik, a békés munka korszaka. Ezért a béke, melyet a kuruckodó történetírás szégyenteljes árusításnak bélyegzett, valóban fordulópontot jelent. Ennek megállapítása nem kisebbítése Rákóczinak, mert a szatmári béke az ő érdeme, az ő küzdelmeinek az eredménye. Árusító volt Károlyi Sándor? Ez a vád az elfogulatlan, labanc és kuruc pártállástól egy-

aránt független kritika előtt nem állja meg a helyét. A rosszakaratú Cserey, akinek minden sorából kiütközik a labanc pártember, meggyanúsítja Károlyt, azt állítván róla, hogy «olyan gazdag és nagyjóságú magyar nincs most egész Magyarországon» s «használt neki, hogy rebellis volt». Cserey gyanúsítását sokan valóságnak hitték és azóta szinte belerögződött a köztudatba a kurucérmű történetírók ismétlései révén a labanc író alaptalan vádja. Károlyi Sándor igazolására komoly érveket lehet felhozni.

A hosszantartó pusztító harcok alatt sokan megváltoztatták nézeteiket és a nézetek átalakulásánál nem szükséges okvetlenül a rosszhiszeműséget feltételeznünk. Állandó szilárd jellemek, mint aminő Rákóczi volt, ritkaságszámba mennek, a mindennapi élet ilyeneket alig ismer. Többen megírták, hogy a francia forradalom vad jakobinusai és a királygyilkosok a restauráció idejében alázatos királpártiakká váltak. Károlyi, aki annyi esztendőn keresztül a legodaadóbb híve volt a fejedelemnek, megváltoztathatta nézeteit és amikor alkudozni kezdett Pálffyval, szintén hazájának akart szolgálni. Ez kétségtelen, hogy Károlyi kétszínű játékot űzött, roppant ügyesen, akár csak a kor legjobb diplomatai. Pálffyval szemben királyhű, dinasztikus, Rákóczival szemben a legharciasabb kuruc. 1711. március 14-én hűségesküt tett Pálffy előtt a császárnak, március 26-án, vagy 28-án Rákóczinak fogad ismét hűséget. Klárulta Károlyi az elveket, melyeknek katonája volt? Ez tagadhatatlan. Ő is esküt tett ugyanúgy, mint a konföderált rendek mindegyike, hogy addig harcol a kezében fegyverrel, míg a nemzeti szabadságot ki nem vívják. Károlyi ezt a fogadalmát megszegte és elárulta az ügyet. Amde van a kérdésnek egy másik oldala, s ha ezt nézzük, nem lehet elítélnünk Károlyit.

Károlyi Sándor látta a rideg valóságot, ezért felhasználta Pálffy tagadhatatlan jószándékait és a dinasztia engedékenységét az egyezményes béke megkötésére. Pia I. Lipót és Kollonics szelleme lengi körül a trónt, Magyarországot fegyverrel leverik, békére kényszerítik, úgy, mint Savoyai Jenő akarta. Ha elfogulatlanul nézzük az akkori állapotokat, azt kell mondanunk, hogy Károlyinak igaza volt, valóban nem volt más hátra, mint a békealku és fegyverletétel. A magyar nemzet teljesítménye óriási volt és elért a teljesítőképességnek a legvégső határáig. Körülbelül 2 milliónyi lakossága lehetett az országnak a mozgalom kitörésekor és ebből több, mint 100,000 ember vett részt a harcokban, több mint 400,000 ember pusztult el a járványokban és az éhségben. Franciaországnak ebben az időben 18 millió lakosa van és 200,000 embert tett ki XIV. Lajos hadserege. Aránylag sokkal nagyobb áldozatot hozott a magyarság a nyolc esztendeig tartó kuruc harcokban, mint az 1848—49-iben vagy az 1914—18-iki világháborúban.

A trencsényi csata után a kurucok sorai bomladozni kezdtek, a fegyelmet Rákóczi nem tudta többé helyreállítani, a lángoló lelkesedés, mellyel a mozgalom megindult, lelohadt. A császári hadsereg nem hanyatlott minőség tekintetében, a kuruc sereg azonban folyton gyengült. Trencsény után általános a rémület és lassanként elvész minden bizalom. «Ezzel a haddal mi bizony ellen-

séget nem verünk — fakadt ki Bercsényi — ha csak meg nem szalad előttünk, ha megriasztjuk, abban német uram bizonyos legyen, mi megszaladunk». Bercsényi szarkasztikus megjegyzései bizonyára nem túlzások, annál kevésbé mert ő a mozgalom egyik éltető lelke és Rákóczi mellett vezére. Gróf Andrássy Gyula jegyzi meg, hogy az udvar inkább a nyugati harcteret hanyagolta el, s Magyarország ellen harcolt fokozottabb erővel. Abban az időben, amidőn a békealku megkezdődött, már 50,000 főnyi császári hadsereg harcolt Magyarországon, s a kuruc haderő mindössze 12,000 főre rúgott. Ebből az következik, hogy a császári haderő feltétlenül legázolta volna Magyarországot.

Rákóczi annyit követelt az öldöklő századokban kimerült nemzettől, hogy az már messze túllépte az ember lelki és fizikai teljesítőerejének határát. Városok, falvak százait pusztították el a lángok a kuruc korszakban, hol kuruc, hol német, hol meg rác dobott tűzcsóvát városokra, falvakra, úgyhogy hovatovább minden vagyton elpusztult. A nép nyomora az utolsó esztendőben már leírhatatlan; voltak helyek, ahol az emberek kukoricaszárból készült kenyeret ettek. Hozzá kell még vennünk, hány embert pusztítottak el szörnyű kínhalállal. Széchenyi! érsek feljegyzései hátborzongatóak, szinte azt kell hinnünk, hogy ebben a korban valami szadista elmebaj dühöngött. Nem csoda ezek után, hogyha nép s a katonaság béke után áhítozott és bármennyire rajongtak is Rákóczi személyeért, az ügy lassanként elvesztette népszerűségét. Mindezt a fejedelem is látta, az apostolok és a zsenik azonban nem ismernek akadályokat.

Károlyi Sándor okos ember volt, jó magyar, jó hazafi. Magaviseletének lehetnek szépséghibái, ámitotta a fejedelmet; az iránta való hűséget akkor, amikor már ő valóban az uralkodó hűségére tért, szinte komédiás-talentummal játszotta, ám mit tehetett? Minden áron célt akart érni. Nem volt, —mint ő maga mondja — sem kuruc, sem labanc, csak jó magyar hazafi és ezt 200 esztendő történeti távlatában mi is készséggel elismerjük róla. Gróf Andrássy Gyula, aki egyébként igen melegen írt Károlyi Sándorról, kifogásolja, hogy anyagi kárpótlást fogadott el. Ennek mindössze annyiban van nyoma, hogy az 1710. december 22-iki császári kegy elemlevél értelmében visszakapta javait és a szatmármegyei főispánságot. A békekötés után pedig a kuruckorban szerzett huszti uradalmat, amelyre a kincstárnak a sóbányák miatt szüksége volt, vissza kellett adnia, de ezért III. Károly 1713-ban 50,000 forinttal kárpótolta. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ez a kor sok mindent megengedett, amit ma visszaélésnek bélyegzünk, akkor Károlyit feltétlenül nem hibáztathatjuk. Ebben a korban a diplomatákat még megvesztegették, a politikusok, államférfiak szolgálataikért pénzt fogadtak el, miért ítéljük meg Károlyit szigorúbban, mint a kor egyéb közszereplőit?

Maga Rákóczi vereségnek érezte a szatmári békét, holott nem volt az. Ő a magyar függetlenség, szabadság teljességét álmolta és azt hitte, hogy az a nemzet minden erejének megfeszítésével és a külföldi helyzetek észszerű kihasználásával elérhető. A nemzet valóban a végsőig megfeszítette minden

erejét és Rákóczi kihasználta minden kínálkozó külföldi segítséget, de lehetetlenség volt többet kivívni. Szatmár nem Világos, utána nem az aradi akasztófák és nem egy rettentő megtorlás következett, hanem egyezményes béke és a több, mint másfélévszázad óta dúló harcok után békés fejlődés. És mindez Rákóczi érdeme. Mindazt, amit a békekötés után tett, jól tette, másképpen nem tehetett. Ő a nagy eszmét képviselte, a teljes függetlenségét, melyet csak részben sikerült megvalósítani és helyesen cselekedett, amikor óriási vagyonáról, a velejáró fényről, pompáról habozás nélkül lemondott és nem tette le a hűségi esküt. Mint ember, életútjának ezen a pontján a legnagyobb. O továbbra is élő tiltakozás maradt, úgy mint Kossuth Világos után. Ő személyesíti meg a nagy célt, a nagy eszmét. Bukott hősnek tekintjük-e Rákóczit? Brre a kérdésre csak akkor lehetne igennel válaszolni, ha mozgalma nem egyezményes békével, hanem az 1849-ikihez hasonló vereséggel végződik. Az ő érdeme, hogy a Kollonics-korszak végetért, hogy Magyarországot nem, olvasztották be Csehország módjára az örökös tartományok közé. Hzek pozitív sikerek. Ha nincs Rákóczi, ki a nemzeti vágyaknak, akaratnak formát ad, ha nem bontja ki a szabadságharc lobogóját, Magyarországra Csehország sorsa vár, Magyarországot az mentette meg a végpusztulástól, hogy a XVIII. század mesgyéjén kirobbant az európai népek első nagy világháborúja: a spanyol örökösödési háború, s ugyanebben az időpontban Rákóczija akadt, aki a kritikus időpontot kihasználta a szabadságharc megszervezésére. Ha nincs spanyol örökösödési háború, ha nincs Rákóczi, ma nem beszélünk magyarul.

RÁKÓCZI LENGYELORSZÁGBAN.

RÁKÓCZI ÉS LENGYELORSZÁG. RÁKÓCZI ÉS NAGY PÉTER.
UTAZÁSA FRANCIAORSZÁGBA.

Rákóczinak Lengyelország valósággal második hazája, otthona. Családjának a Báthory-rokonság révén erős kapcsolatai voltak Lengyelországgal, amelyet nagyatyjának II. Rákóczi Györgynek szerencsétlen lengyelországi hadjárata sem rontott el. Komolyan szóba került többízben mint Lengyelország királya, komoly jelöltje volt nemcsak az orosz cárnak, hanem a lengyel nemesség egy részének is. Rokoni, baráti kötelékek és emlékek fűzték őt a lengyel nemzethez. Itt talált otthonot, midőn börtönéből kiszabadult, itt tervezte a szabadságharcot, Lengyelországon keresztül tartotta összeköttetéseit Franciaországgal, Hollandiával, Svédországgal, az orosz cárral. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a lengyel föld volt Rákóczi szabadságharcának tűzhelye és a mozgalom talán létre sem jön egy jóakarató barátságos Lengyelország nélkül. Érthető, hogy a szatmári béke után, melyet nem fogadhatott el, ide vonult vissza.

Rákóczi a szatmári béke után zavartalanul dolgozott tovább lengyelországi új otthonában, tovább szőtte terveit, s az idegenkedés, amelyet a szatmári béke megkötésekor egy ideig éreztettek vele, megenyhült, főleg azért, mert a hatalmas orosz cár nem ejtette őt el, hanem tovább is belevonta politikai és háborús számításaiba. Nagy Péter még fontos szerepet szánt a fejedelemnek; tartogatta őt, mint olyan eszközt, melyet alkalomadtán felhasználhat hatalmi terveinek előmozdítására. A cár és a bécsi udvar között továbbra is igen feszült maradt a viszony. Az ellentétet fokozta, hogy a bécsi udvar megtagadta tőle a «felség» (maiestas) megszólítást, ami a nagyratörő cárt, aki Európa legrégebbi dinasztiáival egyenrangúnak tartotta magát, vérig sértette. Ez érthető: a címek és rangok fénykorában vagyunk. A hivatalos iratban, melyet Wilczek követ nyújtott át illetékes helyen, melyben I. József halálát tudatják a cári udvarral, «Serenissimus»-nak szólítják a moszkovita uralkodót, mire az megtorlásul «Serenissima»-nak címezte Eleonóra császárnét, a régensnőt. A rangok és címek korában ez rettentő sértés volt, ami

könnyen «casus belli»-l jelenthetett. A cár válasza, melyet báró Urbich Kristóf nyújtott át az udvarnak, Bécsben példátlan felháborodást keltett és június 29-én összeült a minisztertanács, hogy az inzultus nyomán támadt botrányt tárgyalja. A helyzet igen kényes volt. Ha a levelet visszaküldik, a megsértődött cár könnyen hadüzenettel felel. És mégis a visszaküldés mellett döntöttek, aminek a cár követe előtt azt a magyarázatát adták, hogy bizonyára a kancellária hanyagságából tévedés történt, s nem szántszándékkal címezték Eleonora császárnőt «Serenissima»-nak. Urbich azzal

Lengyelország térképe.

vágott vissza, hogy a címzés nem tévedésből történt, hanem szántszándékos; a cárt Bécsben mélyen megsértették azzal, hogy megtagadták tőle a felség (maiestas) titulust. A címzés nagy port vert fel. A földi bálványoknak ilyen megsértése ebben a korban nem egykönnyen simult el elégtétel nélkül.

A kitünő Seilern, a nagy jogász, jogi érveket hozott fel, kifejtven a cári követ előtt, hogy a moszkovita uralkodók eddig sem kapták meg a «maiestas»-titulust, következőleg, az nem jár ki Nagy Péter cárnak sem. A követ erre fegyveres elégtétellel fenyegetődött. Ettől azonban szerencsére nem kellett félni, mert küszöbön állt az orosz-török háború kitörése. De mégis féltek az Oroszországgal való viszonynak kiélesedésétől és ezért a minisztertanács azt határozta, hogy megszünteti azokat a befolyásokat, amelyek a cárt a

bécsi udvar ellen ingerlik. A főoknak Rákóczit tartották, s elhatározták, hogy ártalmatlanná teszik minden rendelkezésükre álló eszközzel a menekült fejedelmet, evégből megnyerik maguknak Sieniawski nagyhetman feleségét, azután megsemmisítik a cár környezetében a francia befolyást.

Rákóczi július elején feleségét wysockai kastélyában hagyta és Ilyvóra utazott, ahol Sieniawskiék várták. Innét üzent a külhatalmaknak, magyarázva nekik, hogy közjogilag miért lehetetlenség VI. Károly császár magyar királysága, de ezzel már elkésett. Pár nap múlva Bercsényi Miklós társaságában Javorowba távozott, ahol három hetet töltött és tovább szötte terveit. Itt támadt az a fantasztikus ötlete, hogy Magyarországot egyesíteni

kellene a római szent birodalommal, amelynek keretében azonban önálló alkotmányos állam maradna. Bzzel a kissé fantasztikus eszmével még Strafford és Robinson lordok, a kiváló angol diplomaták is rokonszenveztek. De mit jelentett volna ez Magyarországra? Nem kell nagyon megerőltetni a fantáziánkat, hogy kitaláljuk. A német veszedelem, mely ellen Rákóczi nyolc éven át küzdött, megnövekedett volna és a magyarság nemzeti létét jobban fenyegette volna, mint az osztrák örökös tartományokkal való perszonális unió keretében.

Ezek a tervek s tervezetések velejárói az emigráncssorsnak. Még olyan kiváló elme is, mint a fejedelem, midőn hazája sorsáról és a magyar kérdés megoldásának lehetőségeiről tanakodott magában, néha-néha lecsúszott a realitások mezejéről. Sokszor átrándult Sieniawskiékhoz, akikkel politikai okokból is barátságban akart maradni. Egyedül jártkelt a napi járőföldet kitevő utakon, néha egymagában ment át egy-egy gyatra csónakon a Szán folyó áradásain, pedig élete nem kis veszélyben forgott.

A bécsi udvar nagyon ideges volt, félt még a fegyvertelen, s idegenek vendéglátását élvező hontalan Rákóczitól is. A minisztertanács még a szatmári béke előtt foglalkozott azzal a kérdéssel, mi legyen az emigrációval és szóba került az is, hogy Rákóczit az emigráció főembereivel együtt elfogassák, őket bármimódon ártalmatlanokká tegyék. Az udvar először gróf Herberstein dancigi követnek adta ki az utasítást,

hogy Rákóczit tegye ártalmatlanná. A gróf ebből a célból Ribinszky lengyel tábornokkal lépett szorosabb összeköttetésbe. A szatmári béke után még sürgősebbé vált az emigráció likvidálása és a haditanács júniusban elhatározta, hogy Rákóczit meggyilkoltatja és az utasítás végrehajtásával Wilczek grófot bízták meg. Wilczeknek először a cárt kellett volna eltántorítani a fejedelemtől, s bebizonyítani neki, hogy Rákóczi már nem megbízható szövetséges, sőt nem is lehet Oroszországnak szövetséges, mert mindig jóviszonyban volt a svéd királlyal, Nagy Péter

Lengyel viselet a XVII. században.

cár legnagyobb ellenségével. A szemfüles Bercsényi megtudta valahonnét, hogy Ribinszkynek 200,000 forintot ígértek, ha őt és Rákóczit elteszi láb alól, aki azonban erre az aljasságra nem vállalkozott. Sieniawski, midőn elmondották neki, hogy Rákóczit és Bercsényit milyen veszedelem környékezi, erősebb őrséget adott melléjük, de Rákóczi élete ezután sem volt biztonságban. A haditanács nyugtalan volt és elhatározta, hogy mind Rákóczival, mind Bercsényivel végezni fog és újból megbízta Wilczek követet, hogy vegye kezébe a gyilkos merénylet végrehajtását. Wilczek a magyarországi katonai parancsnokkal, Pálffyval lépett összeköttetésbe, kinek a székhelye akkor Kassán volt, s ő kapta azt a megbízást, hogy válogasson ki alkalmas embereket, akik Rákóczit" és Bercsényit kézrekerítik élve vagy halva. A tábornagy nem riadt vissza attól, hogy eszközül adja oda magát a gyalázatos tervnek és Wallis ezredest meg Scholz kapitányt rögtön Wilczek követhoz küldte, hogy végrehajtsák a haditanács utasítását. Csakhogy a terv végrehajtása sokkal nehezebb volt, mint amilyennek látszott.

A haditanács utasítása igen jellemző. Látjuk belőle először azt, hogy Rákóczitól mennyire félték. A bécsi udvar lelki arcképéhez is fontos adat az, hogy a legkisebb lelkiismeretfurdalás nélkül orozva akarta megöletni Rákóczit. Pálffy Wallis ezredest és az említett kapitányt Wilczekhez küldte, de a haditanács visszarendelte őket, mert már késő volt: az emigránsok mindent megtudtak. De azért tovább dolgoztak mind a ketten. Július 13-án megkapták Wilczek utasításait, megfordultak Lembergben, Jaroslawban, ahol Nedeczky, Keczer Sándor és Hartl János ezredes jelentkeztek náluk. Hartlnak, aki annakidején a császáriaktól szökött át Rákóczihoz és aki most, úgylátszik, amnesztiát akart kapni, Wallis 2000 aranyat ígért, ha Rákóczit megöli. Hartl azonban nem volt megbízható orgyilkos jelölt. Wallis nem nagyon hitt neki és csak az esetben várta ígéretének teljesítését, ha valaki állandóan szemmel tartja. Az ilyen orgyilkosok nem sokat érnek. Hartl valóban nem is váltotta be a «hozzáfűzött reményeket», nemcsak azért, mert habozó és ügyetlen volt, hanem főleg azért, mert Rákóczi értesült mindenről; már tudta a haditanács határozatát, amelyet francia orvosa, Dupon, árult el neki.

Wallis, látva, hogy Hartl ezredesben nem bízhat, egész haditervet eszelt ki Rákóczi megsemmisítésére. Úgy gondolta, hogy a fejedelem elfogatásával tíz, arra alkalmas tisztet kell megbízni s mindegyik mellé be kell osztani hat dragonyos katonát. Ez az elszánt kis csapat a feltűnés elkerülése végett egyenként lépi majd át a lengyel határt, megtelepszik a Jaroslaw és Javorow közt levő kis zsidó kocsmákban, azt színlelve, hogy orosz szolgálatba akarnak állani és beosztásukat várják. A fejedelem mellett már volt is egy kémjük: gróf Zichy Pál, aki azt a megbízást kapta, hogy kísérje figyelemmel az emigrációnak minden lépését. Wallis szerint még száz lovasra lett volna szükség a Szán folyó gázlójának biztosítására.

Wallis és Scholz azonban csakhamar belátták, hogy a merényletterv kivihetetlen. Rákóczi és Bercsényi a nagy hetman már említett, jól megerősí-

tett kastélyában éltek, amelyben lehetetlenség lett volna őket megközelíteni. A haditanács így nem ment semmire. A további tervezetésnek véget vetett Savoyai Jenő elítélő nyilatkozata, aki szerint a gyilkosságokra nincs semmi szükség, mert ha végrehajtják, sokkal többet ártott, mint használt volna az udvarnak.

A fejedelem július végén Javorowban tartózkodott, ahonnét július 24-én a Szán folyó több kilométeres kiöntésein keresztül csónakon Jaroslawba indult, de már másnap ismét Javorowban volt. Itt kapta meg Vetésy László levelét a lesújtó hírrel. Vetésy megírta, hogy XIV. Lajos támogatására többé nem számíthat, mert a francia udvar maga is békülni akar. A francia felfogás szerint ő nem uralkodó többé és a politikában nem számít. Rákóczi érthető módon felháborodott a francia udvar bánásmódján és rögtön megírta Parisba, hogy ami történt, Károlyi műve volt és ha nincs is neki hadserege, vele van a nép, mely csak őt követi és csak neki engedelmeskedik. Ha a cár győz, orosz hadsereggel vonul be Erdélybe. A cárhoz új megbízatással küldte Ebeczky Sámuel, de alig ment el a követ, már odaért a lesújtó hír, hogy a cárt megverték. A cár kénytelen volt gyorsan békét kötni, még hozzá megalázó feltételek mellett. Most már összeomlott az egész épület, melyet Rákóczi egy bizonytalan fundamentumra, a cár győzelmére épített. Ha a cár győz, vagy sikerül előzőleg tisztességes békét kötni háború nélkül a törökkel, úgy, mint Rákóczi tervezte, minden egészen másképpen alakul. A fejedelmet üldözte régi balvégzete: külföldi segítség mindig csak kínálkozott; csak élesztette a szép reményeket, de soha semmi sem teljesült belőlük, külföldi segítségre alapozott számításai mindig összeomlanak. Még nem ismerte a béke súlyos feltételeit, a cárhoz írott levelében még abban bízik, hogy az orosz hadsereg készen áll a magyar szabadság megvédésére. Az orosz-francia segítség és az ahhoz fűzött várakozások azonban Nagy Péter cár váratlan veresége miatt a semmiségbe süllyedtek. Július 13-án Rákóczi elhagyta Jaroslawot és wysockai birtokát a reáleselkedő császári lovasok miatt elkerülve, Sieniavára, majd onnét gyors iramban Kukizovba ment, hogy ott a cárt bevárja. Augusztus 21-én eléje sietett a minden oroszok cárjának Dziridzilowba. Rövidesen ideért a cár is kicsiny vert seregével és borozgatás közben adta elő Rákóczinak a törökkel való háború szomorú végét. A vad és zord autokratát, aki alattvalóinak csontjain építette fel az új orosz fővárost, az enervált és hanyatló török birodalom porig alázta. Baltadzi Mehemed nagyvezér a Pruth folyónál a cári hadsereget mesteri módon bekerítette, s már úgy volt, hogy az orosz ármádia elveszett, amikor Péter cár felesége, Katalin, összes ékszereinek feláldozásával megvesztegette a nagyvezért és a cári hadsereg megmenekült a szégyenteljes fegyverlerakás elől. A béke azonban megalázó volt.

A cár lovagiasan bánt Rákóczival. A vereség után sem idegenedett el tőle, amikor közösen táplált reményeik füstbe mentek és az orosz üggyel kapcsolatos magyar szabadság örökre elveszett. A cár, hogy Rákóczit kárpótolja, meghívta az emigránsokkal együtt Ukrajnába, hogy ott telepedjenek le, s

ott éljenek békében nyugodtan. A lovagias meghívást azonban a fejedelem nem fogadta el: közelében akart lenni Nyugat-Eruópának, mert még nem vesztette el azt a reményét, hogy XIV. Lajos az általános békébe őt is belefoglalja. Torcynál, a külügyminiszternél kegyvesztett volt, de a király Vetésy útján biztosította őt további jóindulatáról. Elhatározta, hogy a cárt elkíséri Elbingbe, s onnét, ha még oly akadályok merednek is útja elé, kimegy XIV. Lajoshoz, hogy személyes találkozással és eszmecserevel érje el, amit eddig nem sikerült elérnie diplomáciai úton, Vetésy közvetítésével. Bercsényi társaságában, augusztus 23-án a cár után indult a régi töretlen reménnyel és optimizmussal.

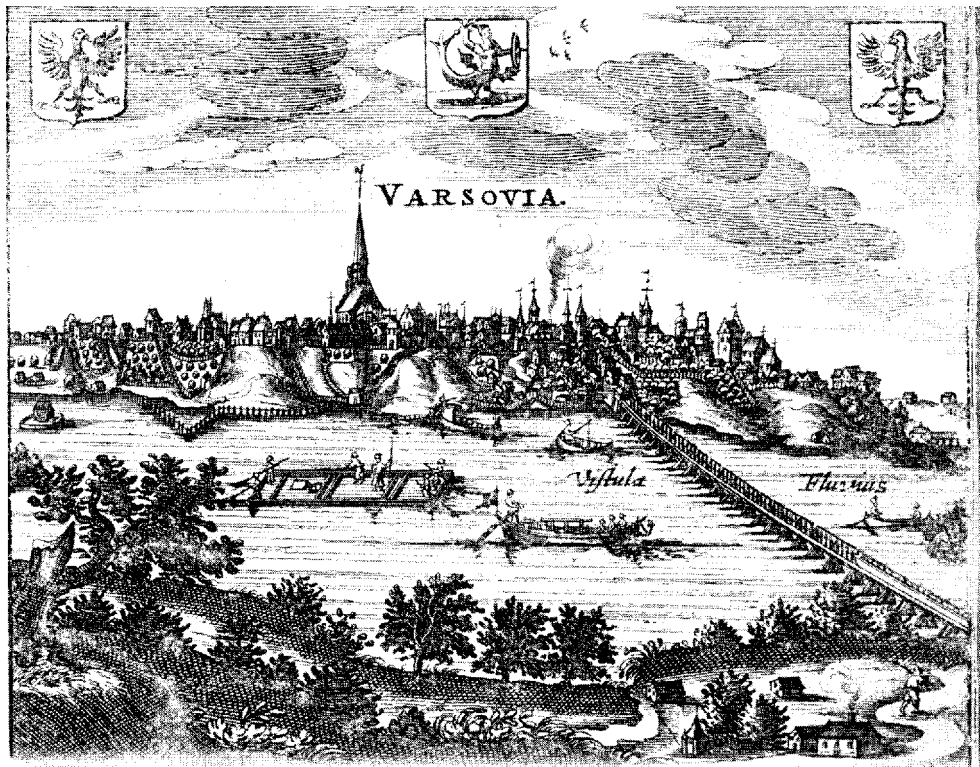
A cár kedélyére nem hatott a súlyos vereség. Az úton egymást érték a zajos mulatságok, amelyek nagy ívásokkal jártak, s ilyen alkalmakkor a tokaji nektárból Nagy Péter cár is sokat beszedett. Rákóczi, miután résztvett Sobieski Konstantin nagyherceg lakomáján, majd Jaroslawban feleségével találkozott, augusztus 29-én huszonnégytagú kíséretével együtt hajóra szállt, hogy északon próbáljon szerencsét, a diplomácia és politika vértelen csatáterein. Feleségének azt ígérte, hogy visszatér, de nem látták az életben többé egymást. A bécsi haditanács, miután a merénylettervekkel felsült, más módot próbált meg Rákóczi külföldi akciójának ellensúlyozására.

RÁKÓCZI ÉS NAGY PÉTER CÁR.

Nagy Péter cár augusztus 29-én szállt hajóra és a Visztula folyón felfelé Varsónak tartott. Egy másik hajón Rákóczi utazott, akit régi hű emberei és egykori alvezérei közül csak Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách Simon, Csáky Mihály, Charière kísért. A menekültek olyan bizonytalannak látták a jövőt, hogy közben azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy nem volna-e sokkal jobb letelepedni Ukrajnában, valahol Kiew tájékán, azon a helyen, melyet a cár felajánlott, mint rábízni magukat a bujdosó fejedelem sorsának kiszámíthatatlan szeszélyeire. Az utazás a Szán folyón, majd a Visztulán az akkori vonatott járműveken lassan telt el és az út unalmát a cár és környezete vidám lakomákkal és táncmulatságokkal úzték el.

Szeptember 4-én érkeztek meg Varsóba, ahol a cárt és kíséretét Rákóczi-val együtt Radziwil herceg látta vendégül. Innét értesítette Rákóczi Vetésyt, párizsi követét, hosszabb levélben, melyben ostromozza XIV. Lajos minisztereinek vakságát. A szomorú valóság az volt, hogy XIV. Lajos jóakarata nem csökkent ugyan, de Rákóczi már nem számított a francia udvarban mint politikai tényező. Ugyanígy volt Angliában is. Az angol kormány támogatását is csaknem teljesen elveszítette, pedig itt jobb és őszintébb barátai voltak a szabadságharc alatt, mint Franciaországban. Közvetlenül a cárral való utazása előtt megmozgatott mindent Angliában. Követe, Klement, emlékiratot nyújtott át a királynőnek, melyben hivatkozik a nagyszombati békealkura,

ahol a szövetségesek: Angolország és Hollandia elismerték Magyarország jogait. Azt kéri, hogy Anglia a holland kormánnyal együtt vesse magát közbe Károly leendő magyar királynál, hogy az ismerje el a magyar nemzeti jogokat, s követeljék, hogy Erdély különálló fejedelemség maradjon, mint a magyar korona hűbére. Csakhogy az angol kormánynak ebben az időben sok belső baja volt, főleg a béketárgyalásokra készült, ahol elsősorban a saját érdekeit kellett megvédelmeznie. Anglia kormányának a brit gyarmatbirodalom kiter-

Varsó a XVII. században.

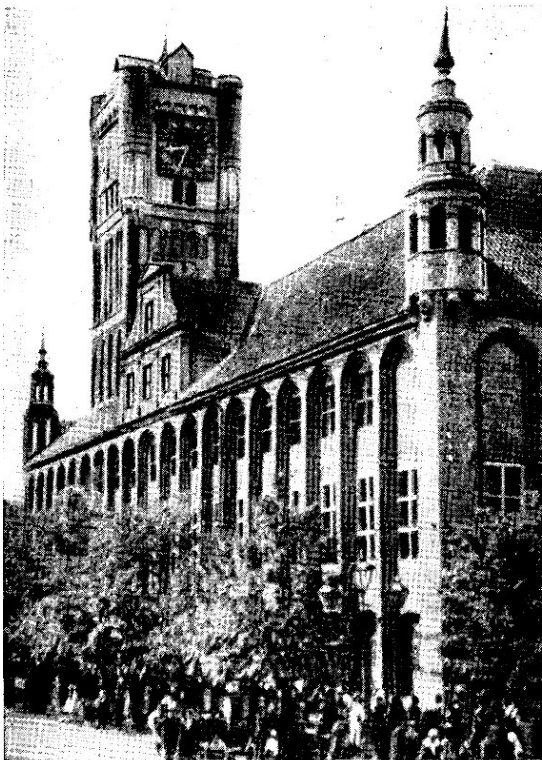
jesztésére volt gondja, nem arra, hogy mi lesz Erdéllyel. Klement azt a tanácsot kapta az angol kormánytól, hogy Rákóczi keresse a megegyezést Károlylyal, s igyekezzék a béketárgyalásokon érvényesíteni a maga jogait.

Szeptember 9-én a cár, kísérete és Rákóczi tizenkét napi hosszas, fárasztó hajóút után Thornba érkeztek. Innen a cár csakhamar Karlsbadba utazott, hogy ott helyreállítsa egészségét, melyet a sok munka, izgalom és rendetlen életmód megrontott.

Rákóczi harmadfél hetet töltött el Thornban és készült régóta tervezett nyugat-európai útjára. Az volt a szándéka, hogy Berlinbe megy a porosz

királyhoz, akinek sok jóindulatát tapasztalta, azután az angol udvart látogatja meg, végül pedig felkeresi XIV. Lajost Parisban. Magyar ruháját, melyet eddig viselt, levetette és felcserélte francia divatú ruhával.

Útjának első állomása Danzig volt, ahová álnéven, mint orosz tiszt érkezett meg október első napjaiban és rögtön megjelent Besenval báró francia követnél. A svájci származású derék és intelligens francia diplomata a magyar ügynek és Rákóczinak nagy szolgálatot tett. A fejedelem huzamosabb időt

A thorni városháza.

akart tölteni Danzigban, az ősi kultúrájú, szép városban. Danzig virágzó kereskedelmi központ volt ebben az időben, s ámbár a háborúk, főleg a pestisjárványok miatt régi forgalma kissé megcsappant, még mindig Európa legnagyobb gabonakereskedelmi központja volt. Rákóczi, úglátszik, jól érezte magát a városban és azt tervezte, hogy a lengyel király oltalma alatt tovább is itt marad és az egész telet itt tölti. A város központi fekvése folytán igen alkalmas volt arra, hogy innét állandóan figyelje az európai eseményeket és főképpen a béketárgyalásokat. Névtét nem viselte, egész idő alatt Sárosi gróf álnéven élt a városban.

A bécsi udvar, amely kémei útján a fejedelemnek minden lépéséről értesült, jól elhelyezte ellenaknáit, főleg Berlinben. Rákóczi, — mint említettük — a porosz fővárosba akart utazni, hogy ott I. Frigyes királlyal személyesen

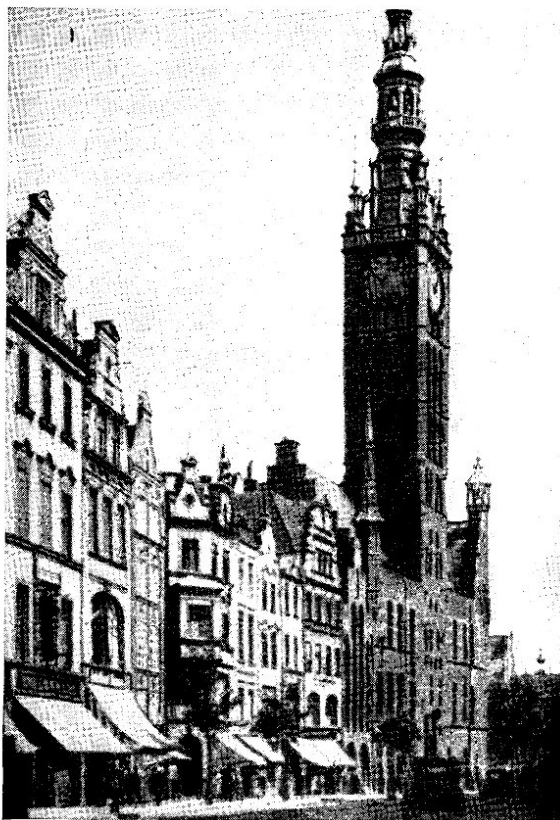
tárgyaljon, de tudtára adták, hogy útja a közelgő császárválasztás miatt a porosz udvart kellemetlen helyzetbe hozhatná. Berlini útja ezért elmaradt.

Nehéz volt Rákóczinak a saját ügyét bármelyik udvar szekeréhez odakapcsolni. A megvert Franciaország, amely a béketárgyalásokon legnagyobb gyarmatbirodalmát veszítette el, minden erejével önmagát védte; Anglia, a világháború igazi győztese, sajátmagával törődött; a Habsburgok hatalma és tekintélye majdnem olyan nagy volt, mint a leghatalmasabb Habsburg, V. Károly korában; a cár érdekei a nyugat-európai kérdésekkel nem voltak

közvetlen kapcsolatban. A Balkán-probléma ebben az időben még embriókorát élte; közvetlen veszedelem Oroszországot délfelől fenyegette, Törökország felől. Időközben III. Károlyt német császárrá választották, Rákóczi pedig visszahívta Klementet az angol udvartól, aki hasztalan kért segédelmet Anna királynő minisztereitől; azok elsősorban saját pozíciójukat akarták megszilárdítani. Danzigból november 9-én Elbingbe utazott, hogy még egyszer és utoljára beszéljen Nagy Péter cárral, aki ott ment keresztül Karlsbadból hazatértében. Rákóczi peszsimizmusa teljesen beigazolódott: Bercsényi megbukott az ő mindig hangoztatott orosz-barátságával. Az elbingi találkozó semmi újat és jót nem hozott, pedig a bécsi udvar, amely éppen ebben az időben kapta meg Rákóczi és a cár varsói szövetségének hiteles szövegét, nagyon aggódott. A cár kedves és udvarias maradt Rákóczi iránt, de már nem beszélt vele jóformán semmiről, előterjesztéseit idegenül, kedvetlenül fogadta. Meghívta Szentpétervárra, új fővárosába, amit Rákóczi nem fogadott el, mert ügyeinek jobbrafordulását csak nyugaton: Berlinben vagy Parisban várta. A cár innét Pétervárra vitorlázott, most épült fényes fővárosába. A fejedelem most már kénytelen volt beismerni, hogy a cárral nem megy semmire, és meg kell nyugodnia a megváltozhatatlanban.

Bercsényinek arra az indítványára, hogy valamennyien költözzenek ki Moszkvába, azt felelte, hogy nincs kedve Szibériába jutni.

Rákóczit, midőn Danzigba visszaért, nagyon megvigasztalta, hogy XIV. Lajos 50,000 Livrest küldött neki a régi hátralékokból. Valóban nagy szüksége volt rá; ő maga és udvarnépe szükségét szenvedtek. Bercsényi, aki Brzezanban élt feleségével és 106 emberével, már nem tudta előteremteni az ellátásukhoz szükséges pénzüsszeget és Esterházy Antal és Forgách Simon is szükségét látták. Rákóczi terjedelmes levélben köszönte meg XIV. Lajos királynak, hogy kirántotta anyagi zavaraiából és ismét hangsúlyozta benne, hogy

A danzigi városháza.

addig nem tér vissza hazájába, amíg annak szabadságát és jogait biztosítva nem látja. A fejedelmet különben már várták Párizsban. Vetésy figyelmeztette, hogy siessen ki mennél előbb, mert csak ő maga tudja ott kinn saját érdekeit hathatósan megvédelmezni és csak Franciaországban lehet még némi reménye.

December elsején nyújtotta át Vetésy Rákóczi új emlékiratát XIV. Lajos királynak, amelyben arra figyelmezteti, hogy az ő biztatásai által indítva kiáltotta ki az ónodi országgyűlés Magyarország függetlenségét és szakadt el a dinasztától. Arra kéri tehát a királyt, hogy ha nem is kötött vele formális szövetséget, de mint Rákóczi György unokáját, kit annakidején szövetségére méltatott, őt is vegye védelmébe a készülő utrechti békeértekezleten. Ha a bécsi udvar arra kéré, hogy ne ártsa bele magát az ő dolgaiba, arra az a válasza, hogy ő nem lázadó alattvaló, hanem szabad fejedelem, aki hazája védelmére fogott fegyvert, írárt inkább kész a leginségesebb száműzetésben meghalni, semhogy lemondjon a szuverenitásról, amelyre őt a rendek szabad akarattal emelték. Az erdélyi fejedelemség nélkül nem fog megelégedni jószágainak visszaadásával. Hivatkozik arra, hogy 1686-ban a Lipót császár és Apafy fejedelem között létrejött szerződés biztosította a fejedelmek szabad választását, és őt e szerződés értelmében egyhangúlag választották meg Erdély Rendei a fejedelemségre.

A válasz korántsem volt az, amit Rákóczi várt. Torcy, a külügyminiszter azt felelte, hogy nagy kár, hogy a Rendek békét kötöttek, mert a szatmári békével a magyar köztársaságot megbuktatták, örökös királyukat elismerték, ezért XIV. Lajos többé nem veheti őket komolyan. Vigasztalásul kijelentette, hogy Rákócziért XIV. Lajos mindazt megteszi, amit tehet, de új háborút nem kezdhet és Erdélyt sem szerezheti meg számára, Franciaországban viszont olyan ellátást ad neki, hogy el fogja felejteti balsorsát.

A bujdosók nem éltek valami nagy bőségben. A fejedelemnek elsősorban külföldön szolgáló követeit kellett fizetnie, mégis küldött 1000 tallért Forgách Simonnak, 1000 forintot Esterháznak és Csáky Mihálynak azzal a figyelmeztetéssel, hogy sokat ne költsenek. Ez a kis társaság hűen kitarzott mellette, inkább személye iránt való rajongásból, nem mintha sorsuk jobbrafordulását remélték volna. Szinte megható a nemes ifjak társaságának ragaszkodása. Ezek a fiatal emberek hazamehettek volna és élhettek volna otthon, szüleik birtokán jólétben, kényelemben, mégis kitarottak a fejedelem mellett.

Így ért véget az 1711-i esztendő, a fejedelem viszontagságos pályafutásának talán legnehezebb esztendeje. Midőn a béketárgyalások megkezdődtek, az esztendő elején abban a reményben ringatta magát, hogy talán elérte célját és olyan békét köthet, amely az ő felfogása szerint biztosíthatja a nemzet szabadságát és jogait. Még a szatmári béke után is habozott egy ideig, ne tegye-e le a hűségi esküt az uralkodónak és ne vonuljon-e vissza birtokaira. Fanatikus hite a saját eszméiben, törhetetlen reménye azonban a hontalanság kietlen világába kergették.

Rákóczi álnéven élt Danzigban, ámbar mindenki ismerte és ott settenkedtek körülötte az udvar kémei, akik nem egyszer egy asztalnál ültek vele. Helyzete a diplomáciában pillanatra, mintha jobbra fordult volna. Az angol királynő Klementtel azt üzenete neki, hogy támogatni fogja az erdélyi fejedelemség helyreállításában; Nyugat-Európában hírek szállingóztak arról, hogy Rákóczi olyan erős, hogy új felkelést készít elő . . . Bent Magyarországon azonban minden csendes volt és megkezdődtek az előkészületek a koronázásra és az országgyűlésre. Itt már senki sem akart újabb háborút. Jellemző a közhangulatra, hogy idehaza Rákóczit várták, de nem hadsereg élén, felkelésre szólító lobogókkal, hanem, mint a királynak hű alattvalóját, ki megjelenik majd Pozsonyban, a koronázó országgyűlésen és leteszi a hűségesküt az uralkodó kezébe.

Károlyt 1711. december 22-én a német birodalom koronázó városában, Frankfurtban, nagy fényvel német császárrá koronázták, s 1712 elején érkezett meg Bécsbe, ahol Károlyi Sándor rögtön jelentkezett nála kihallgatáson. Azoknak az érdekekben jelent meg az uralkodónál, akiket sérelmek értek a békeszerződések vagyoni jogi rendelkezéseinek végrehajtásánál és a békeokmány közzétételét sürgette. A magyar kancellária ugyanis a békeszerződés megerősítését visszatartotta és csak 1712. március 30-án adta ki Illésházy magyar kancellár Károlyi sürgetésére. Közben folytak az előkészületek a nevezetes országgyűlésre.

Az uralkodó az 1687: II. te. alapján hívta össze az országgyűlést, melyet Rákóczi soha sem ismert el és már csak ezért sem jelenhetett meg Pozsonyban. A rendek igen lassan gyülekeztek. A rossz utak, az árvizek és az utazásnak akkori egyéb akadályai miatt hetekbe került, míg a követek az ország keleti részéből Pozsonyba érkeztek. Ezért, mielőtt az országgyűlés az érdelemes tanácskozásokat megkezdte volna, a jelenlévők bizottságot alakítottak, hogy az terveket készítsen a feldúlt ország rendezéséről. Ez a tervezet tökéletesen jellemzi Magyarországot akkori nehéz állapotait. Kívánják elsősorban a

A danzigi Mária-templom.

Rendek az ország újonnan visszafoglalt részeinek bekebelezését; Erdélynek, Pozsega megyének, Bács megyének, Arad-, Békés stb. megyéknek visszakapcsolását, a tengerpart visszaadását. Igen fontosak a Rendek gazdasági természetű kívánságai. A hosszantartó háború és a pestisjárványok elfogyasztották az ország baromállományát, kipusztították a lakosság jelentékeny részét, a szabályozatlan folyók egész vármegyéket öntöttek el; ezenkívül tűrhetetlen volt a pénzszüke. Ezért kívánták a kereskedelem emelését; a kivitel felszabadítását; szóbakerült még egy tudományos főiskola vagy egyetem felállítása, az igazságszolgáltatás javítása és az adók leszállítása.

Rákóczi régi hű kurucjai közül többen megjelentek, így Károlyi Sándor, Ráday Pál, Hellenbach Gottfried, szavukat azonban nem igen hallatták. Május 2-án tartották meg a Rendek első ülésüket és rögtön megkezdték a koronázás előkészítését. A király hitlevél tartalmát május n-én öt pontban foglalták össze; ezek pedig a következők: a király erősítse meg az ország jogait, szabadságait, kiváltságait; a koronát az országban őrizze, kapcsolják vissza az országhoz az újonnan visszafoglalt részeket; ha az uralkodóház férfiága kihal, a nemzetre visszazáll a szabad királyválasztás joga; végül a királynak minden utóda köteles lesz a hitlevelet kiadni.

Károly mind az öt pontot elfogadta, még a 4-ket is, amely a Habsburg-ház leányágát kizárta a magyar trónról, annak ellenére, hogy a horvát rendek kevéssel a magyar országgyűlés megnyitása előtt elfogadták a leányág örökösödési jogát. A király május 18-án Pozsonyba ment, ahol május 22-én a szokásos fénnel megkoronázták. Károlyi Sándor, aki közben grófi címet kapott, sokat buzdított azon, hogy Rákóczi kegyelmet kapjon, de sürgetéseivel csak annyit sikerült elérnie, hogy május 26-án becikkelyezték a szatmári béke-pontokat. Július 30-án törvényjavaslat készült, amely Rákóczit, Bercsényit, Forgách Simont, Esterházyt, Vay Ádámot rebelleseknek nyilvánítja, s hazas és felségárulóknak bélyegzi őket. A Rendek a lojalitásból a Rákóczit megőrző törvényjavaslattal már átsaptak a szervilizmusba. A király ezt nem követelte s ebben az időben még volt némi remény arra, hogy Rákóczi amnesztiát kér és visszatér az országba. Az az országgyűlés, mely őt lázadónak és hűtlennek nyilvánította, soha nem ül össze, ha ő nyolc esztendőn keresztül nem harcol az ország alkotmányos szabadságáért.

Éppen ebben az időben járt közben a porosz udvar Rákóczi érdekében. A porosz követ és a holland követek azt kérték Bécsben, hogy Rákóczi megtarthassa címét, nevezzék ki uralkodó birodalmi gróffá és adják vissza birtokait, Seilern miniszter azonban arra hivatkozva, hogy az uralkodóház miatta vesztette el a spanyol trónt, visszautasította a kérelmet.

Rákóczi anyagi viszonyai időközben rosszabbra fordultak, pénztelensége olyan fokú volt, hogy kénytelen volt elbocsátani több emberét, akik eddig példás hűséggel kitarthattak mellette, elbocsátotta a nemes ifjakat is, akik sírva vettek búcsút uruktól, akinek közbenjárására Ágost lengyel király szolgálatába állottak. A török hajlandó volt hazát adni a bujdosóknak;

Bercsényi és felesége már kaptak is menedéklevelet, Rákóczi azonban még nem tartotta a Törökországba való kiköltözést időszerűnek.

A világháború vége felé közeledett és 1712. január első napjaiban megkezdődtek a béketanácskozások Utrechtban. Európa, melyet nem is nagyon régen, a vesztfáliai békében rendeztek, most új rendezés előtt állt. A spanyol örökösödési háború két dinasztiának: a Bourbonoknak és a Habsburgoknak a harca volt a hegemoniáért, s a több mint évtizedes élet-halál harcot XIV. Lajos francia király gőgje, hiúsága és hatalomvágya idézte fel; a titkos mozgató, a nagy küzdelemnek hasznélvezője azonban Angolország volt, amely ebben az időben vetette meg tengeri nagyhatalmának alapjait. Senki sem nyert a hábo-

Utrecht.

rún, csak Nagybritannia. Franciaország pénzügyileg, gazdaságilag tönkrement, a francia polgárság megtakarított pénze mind elpocsékolódott, Angolország viszont az utrechti békében hatalmas területekkel gyarapította gyarmatbirodalmait.

Az utrechti béketárgyalások kezdetén Rákóczinak még mindig lehetett reménye. Ezért lépett Klement útján újból összeköttetésbe az angolokkal és a hollandokkal s felhívta fegyelmüket arra, hogy a magyar kérdés kielégítő megoldása nélkül nem lehet béke Európában, ennek pedig feltétele az ő erdélyi fejedelemségének biztosítása. Ezért a fejedelem türelmetlenül várta az Utrechtből érkező híreket. Követei, Klement és Vetésy igen sokat fáradoztak a fejedelmi udvarokban a politikai hatalmasságoknál és kaptak is ígéreteket. Rákóczi még mindig bízott abban, hogy Franciaország és Anglia külön békét kötnek és akkor az ő ügyét bele lehet illeszteni az általános békébe. Bolinbroke,

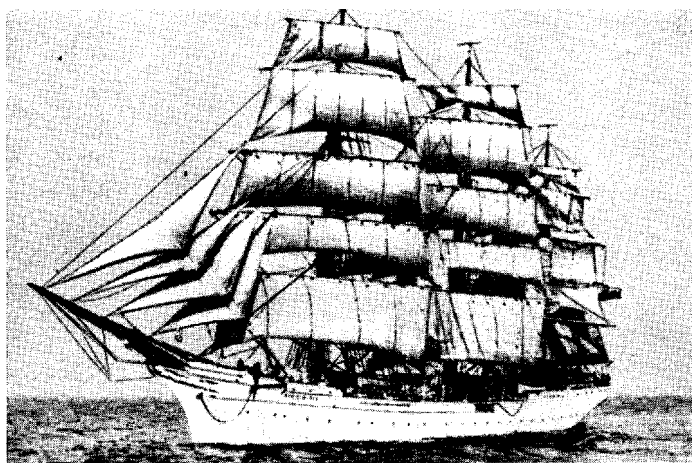
az angol külügyminiszter kezdetben bízta Klementet, azt is mondta neki, hogy kérje a királyné támogatását. ígéretekben tehát nem volt hiány, de úgy látszik, hogy az utrechti béketárgyalásokon Poroszországon kívül nem volt Rákócziak már igaz barátja. A megbízottak benne már az országatlan fejedelmet látták, nem vártak tőle semmit és ígéreteik megtartását sem tartották fontosnak.

Régóta bízották a fejedelmet, különösen francia barátai, hogy induljon már el Franciaországba, hagyja ott Danzigot, amelyben már élete sem vált biztonságban. Bercsényi több ízben figyelmeztette, hogy élete veszélybe forog, de csak mikor a lengyel kormány is tudtára adta, hogy életének biztonságáért nem áll többé jót, határozta el magát a franciaországi útra és 1712. november 9-én végre elindult.

UTAZÁSA FRANCIAORSZÁGBA.

A tengeri utazás nem volt könnyű vállalkozás. Az akkori vitorlás járművek játéklabdái voltak az időjárásnak és a fejedelem éppen a legrosszabbkor, közvetlen a tél előtt határozta el magát a hosszas tengeri útra. Mintha tragikuma még itt is üldözte volna; most is akadályok, veszedelmek, küzdelmek tornyosultak utazása elé. Francia hajó ebben az időben XIV. Lajos szigorú parancsa folytán nem köthetett ki a Balti-tengeren. Szerencsére az angol követ igen melegen támogatta Rákóczit és meghagyta az akkori-ban odaérkező S. George nevű hajó kapitányának, hogy őt tüstént vegye hajóra és gondoskodjék életének biztonságáról. A fejedelemnek vigyázni kellett, mert folyton leselkedtek rá. Irattárát becsomagolta, ezüstneműjét, ékszereit, lovait Danzigban hagyva mindent rábízott hú udvarmesterére, Vay Ádámmra. Igen óvatosan, vigyázva csónakázott ki a tengerre november 9-én este, Mikes Kelemen, Kisfaludy Boldizsár, Szatmári Király Ádám kíséretében és felszállt az angol hajóra. Danzigban a bécsi udvar fogdomegjei rögtön rájöttek, hogy a fejedelem menekül, s tudták azt is, hogy Franciaországba készül. A rossz időjárás és a közbejött akadályok miatt csak 13-án tudták felhúzni a hajó horgonyait és indulhattak neki a tengeri útnak, a lehető legrosszabb időben és 21-én érkeztek meg sok vihar, dermesztő eső és viszontagság után Koppenhágába. Rákóczi nem mert kiszállni, mert a császár ügynökei itt is leselkedtek rá, élete csak az angol hajón volt biztonságban. A vihar állandóan paskolta őket, sokat szenvedtek és csak nagynehezen jutottak át a Kattegat-szoroson és elhagyva Göteborgot, nagykeservesen menekültek az orkán elől egy eldugott kis svéd kikötőbe. A Skagerrakban ismét iszonyú vihar csapott le rájuk. Olyan veszélyben forogtak, hogy fejedelem rá gondolván szenvedésekkel teljes életére, Istennek ajánlotta lelkét és készült a halálra. December 1-én elült a vihar és kedvező széllel vidáman vitorláztak Nagybritannia partjai felé. December 7-én érkezett meg az annyi bajt kiállott hajó Spurn-Head fokhoz és nemsokára horgonyt vetett Hull város kikötőjében.

Rákóczi nagy tervekkel és reményekkel ment Angliába, ahol még soha sem járt. Angolország kormányai támogatták őt akkor is, amikor még a valóságban ellenük is harcolt. Úgy gondolta, hogy ha nem is ér el nagy sikert a Bolinbroke-kormányánál meg kell köszönnie Anna királynőnek iránta és Magyarország iránt annyiszor tanúsított jóindulatát. Alig várta, hogy Londonban legyen, de ez a vágya nem teljesülhetett. A hajó és utasai Lengyelországból, pestis sújtotta országból jöttek és az utasok szigorú rendelkezések értelmében negyven napig nem hagyhatták el a kikötőt. De politikai nehézségek is jöttek közbe. A Marlborough-kormánytól, amely nyíltan osztrákbarát volt, Rákóczi semmit nem várhatott. Az új wigh-kormány nem mutatkozott ugyan ennyire osztrákbarátnak és Rákóczi inkább remélhette tőle

Lengyel vitorlás hajó.

ügyének támogatását, Bolinbroke azonban azt üzenete, hogy először egyezzen meg Franciaországgal és ha ez sikerült, térjen vissza Angliába; Anna királyné üzenete pedig úgy szólt, hogy az erdélyi fejedelemség követeléséről mondjon le. Rákóczi kíséretével: Mikes Kelemennel, Kisfaludy Boldizsárral és Szatmári Királlyal együtt megtekintette a várost is és amidőn partot ért, az akkor még kicsiny Hull polgármestere latin nyelven üdvözölte. A lakosság odatódult, hogy lássa a híres-neves férfiút, aki nyolc teljes esztendőn keresztül dacolt Európa leghatalmasabb uralkodójával, a német császárral. Innen néhány hét múlva továbbvitorlázott, 1713. január 12-én érte el a Temze torkolatát. Londonba azonban nem mehetett; ott a császár követi már eltorlaszták előtte az utat. Közbenjártak a kormányzó és Anna királynénál, tiltakoztak az ellen, hogy fogadják Rákóczit, a lázadót. Pedig Torcynak, a francia külügyminiszternek az volt a kívánsága, hogy a fejedelem először Londont járja meg. Bolingbroke, a külügyminiszter, aki hajót adott neki a

továbbutazásra, megkérte, hogy politikai okokból ne menjen Londonba. A Temze torkolatától Calais felé haladt Rákóczi hajója és Dunkerque-nél megint belekapaszkodott a vihar, mely továbbsodorta Dieppe, a másik kikötőváros felé. Végre az Arques-folyó kikötőjében, a város kőfala közelében állt meg, ahol a vár parancsnoka a fejedelmet nagy tisztelettel fogadta.

Rákóczinak most régi vágya teljesült. Végre megérkezett Franciaországba, melynek nyelvén ekkor már tökéletesen írt és beszélt, de földjét most érintették lábai először. Nagyon jól esett neki a szívélyes fogadtatás, melyben a várparancsnok részesítette. Rouenban, Normandia fővárosában, Charles-François-Frédéric Luxembourg herceg, tábornagy, uralkodóknak kijáró pompával fogadta és Párizsban a saját palotáját ajánlotta fel neki lakhelyül. Annyi üldöztetés, bántalom, életveszély, sanyarúság után itt érezte jól először magát Rákóczi. A nagy kultúrájú francia előkelőségek között nagy-szerűen érezte magát és egyszerre otthonos lett Franciaország egyik legelőkelőbb nagyurának palotájában, öt nap múlva, január 28-án érkezett meg Párizsba.

Párizs ekkor már 100,000 lakosságú város és Európának legfényesebb metropolisa. A városba érkezésekor a király nevében Torcy külügymini zter üdvözölte, majd a Soisson-palotában adtak neki szállást a király rendeletére. A palotában, amely a Louvre-palota és a mostani nagyvásárcsarnokok között lehetett, Rákóczi fényes lakosztályt kapott. Február 12-én jelent meg Versailles-ban, ahol először Dangeau marquis, a testőrség parancsnoka fogadta, kivel felesége révén rokonsági viszonyban állott, a királyhoz Breteuil báró és Torcy külügyminiszterek kísérték. Rákóczi meghatva állott meg a legnagyobb francia uralkodó és minden idők egyik legnagyobb uralkodójának a színe előtt, akit rendkívül tisztelt. Mint maga elmondja emlékirataiban, megköszönte a királynak addigi támogatását, mire az válaszul kedvesen és nyájasan biztosította őt további jóindulatáról.

Dangeau marquis palotájában roppant szeretettel vették körül, tisztelettel és figyelemmel viseltetett iránta Torcy külügyminiszter is, aki lakomát is adott tiszteletére. Rákóczi, aki meg akarta őrizni inkognitóját és úgy akart viselkedni, mint szegény bujdosó fejedelem, csakhamar belekerült a fényes párizsi társaságokba, amelynek tagjai gyorsan megkedvelték a kitűnő társalgót, a tanult és művelt embert. A királynak is megtetszett Rákóczi. Párizsban különben nem sokáig maradt: néhány nap múlva Chaliost-ba költözött, egy kis faluba, amely azóta beolvadt Párizsba, majd a Versailles közelében lévő Passy-ba, amelynek a mai Rue de Passy őrzi emlékét. Innen írt levelet április 27-én a királynak bujdosó társai érdekében. «Könnyektől áztatva látná e levelet Felséged — írja Rákóczi — könnyektől, melyeket ügyeink szomorú helyzete folytatna szemeimből, ha a vallás elvei és életem különféle viszontagságai nem tanítottak volna meg imádnom az isteni gondviselést, melynek utai megfoghatatlanok.» Blóadja azután családjának tragédiáját, anyai nagyatyja szomorú végét s az üldöztetést, melyet családjá szenvedett.

Élete Munkács várának feladása óta üldöztetések sorozata, és hazájának elnyomatása, nemzetéhez való bizalma és Franciaország iránt való öröklött ragaszkodása adta kezébe a fegyvert. A francia királyhoz intézett levelei miatt került börtönbe és a francia király jótékonyága vitt vigasztalást lengyelországi száműzetésébe. A szükséges pénzerő hiánya, annak a tervének

London a XVII. században.

el nem fogadása, hogy Horvátországon keresztül kapjon segédelmet és végül az ellenség fölénye megfosztották a magyar nemzetet az ő törekvéseinek gyümölcseitől.

Szomorú lenne a helyzete, — írja tovább — ha nem állana olyan méltányos és nagylelkű uralkodónak pártfogása alatt, mint a francia király. És miután mindenét feláldozta, felesége inségben, gyermekei fogságban vannak, mindenfelől hallja ellenségeinek szemrehányásait a nekik tett károkért. Meg van győződve arról, hogy a király a magyar nemzet jó szolgálatait iránt

való tekintetből nem fogja megtagadni pénzsegélyét tőle és párthíveitől, kiknek nincsen hova folyamodni ok. Arra kéri tehát az uralkodót, hogy működjek közre szegény száműzött párthíveiért a béke megkötésekor és folytassa Besenval követe által megígért támogatásukat.

Rákóczi levele nem üres dicsekvés. Szolgálataira, melyeket Franciaországnak tett, méltán hivatkozhatott. A kurucok nagy császári erőket tartottak lekötve Magyarországon, annyira, hogy őrizni kellett Bécset is, mert néhányszor még a császár élete sem volt tőlük biztonságban. Ha a Magyarországon működő 20—50,000 főnyi császári haderő megjelenhetett volna a nyugat-európai csatatereken, a császár és szövetségesei sokkal előbb békére kényszerítették volna Franciaországot.

Levelének volt annyi hatása, hogy a király 600,000 livrest utalt ki neki, amiből havonta 6000-et kapott; ugyanakkor a spanyol királynál kieszközölte, hogy Rákóczi, mint az aranygyapjas rend tagja, évi 30,000 livrest kapjon. Ezzel számára és kísérete számára biztosítva volt a rangjának (Sárosi gróf) megfelelő életmód.

VII.

A KIRÁLYI UDVARBAN ÉS A KOLOSTOR CSENDJÉBEN.

RÁKÓCZI MINT UDVARI EMBER. A RASTATTI ÉS BADENI BÉKE. A TÖRÖK HÁBORÚ.

Rákóczi attól fogva, hogy Magyarországot elhagyta, eszméinek a vándora. Arról, amiért harcolt: a nemzeti szabadságnak, jogoknak, függetlenségnek teljességéről, a függetlenség garanciáiról, elsősorban a független és önálló Erdélyről, sohasem mondott le, hanem várta a pillanatot, amikor azok megvalósíthatók. Sokszor tévedett, sokszor volt túloptimista, sokszor ítélte meg rosszul a helyzeteket, ez azonban erkölcsi nagyságából nem von le semmit. Aki olyan óriási áldozatokat hozott elveiért, mint ő, még tévedéseiben is tiszteletet érdemel. A történelmi szereplők között kevés olyan elvi embert ismerünk, mint Rákóczi, aki a hipokrita barokk-korban sokkal magasabb morált képviselt, mint kortársai közül bármelyik.

Mint szegény magánember akart élni a világ fővárosában, nem is gondolva arra, hogy bejuthat XIV. Lajos ragyogó környezetébe. Egyetlen célja volt belevétni a készülő békébe az ő kívánságait, azoknak a nagy szolgálatoknak a fejében, melyeket Franciaországnak tett. Balsorsa azonban mást tartogatott számára. Belekeveredett abba a csillogó, mesterkéltné világba, amely méltán keltette fel nemsokára Jean Jacques Rousseau undorát. Rákóczit úgy nézték, mint valami új csillagot, valósággal a tenyerükön hordozták. Szinte ritkaságszámba ment, hogy egyedül ebédelt szerény otthonában és nem Párizs valamelyik előkelőségénél, s nem egyszer összejött a királlyal, aki vadásztaira, sőt még hadiszemléjére is meghívta.

1713. április 11-én aláírták Utrechtben a korszakos jelentőségű békeszerződést, amely az Angliával és Hollandiával folytatott háborúnak végét vetette. XIV. Lajos unokája, V. Fülöp megtartotta a spanyol trónt, de utódai már nem örökölhették. A háború célja, mint Anna királynő mondotta a parlamentben, az volt, hogy megakadályozza Spanyolországnak és Nyugat-Indiának Franciaországgal való egyesülését. És ez sikerült is. Anglia részéről főleg Nyugat-India birtokáért folyt a harc. Megkapta hatalmának máig

egyik legfontosabb támaszpontját, Gibraltárt, Port-Mahont és tönkretette Spanyolország indiai kereskedelmét. «Az angol terjeszkedés történetében — írja egy angol történetíró — az utrechti szerződés a legnagyobb korszakok egyikét jelöli. Ez a dátum a spanyol Armadához hasonló határkő, mert ez jelenti az angol szupremácia kezdetét. Az Armada idejében azt láttuk, hogy Anglia belép a versenypályára: Utrechtben megnyerte a díjat.» Valóban így volt; ebben a harcban nem Ausztria, hanem Anglia győzött.

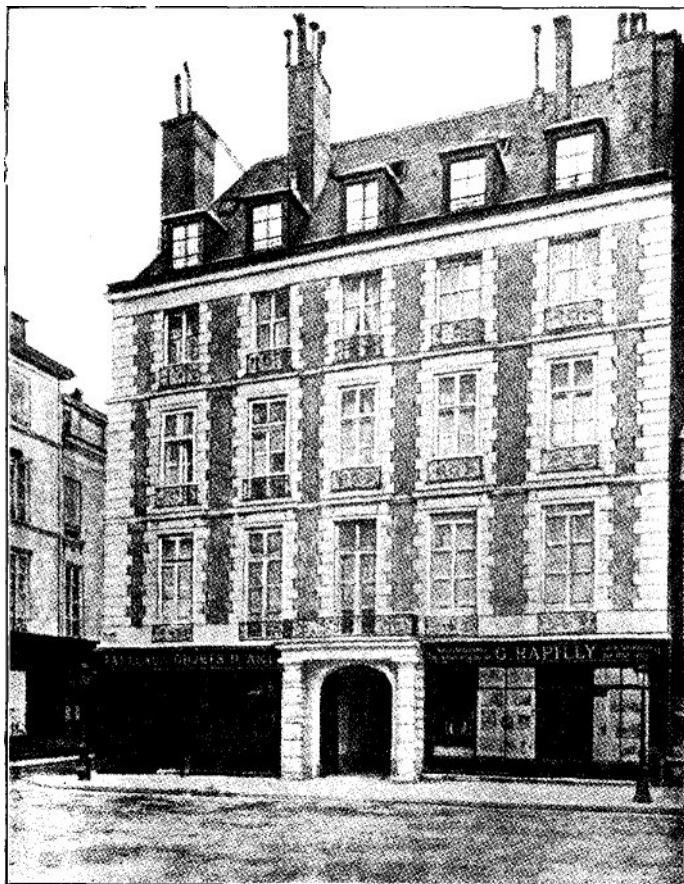
Párizs a XVII. században.

Az utrechti béke szelleme egyébként a multhoz képest sok tekintetben haladást jelent. Két nagy autokrata ütközött kezdetben össze, akik tisztán dinasztikus érdekeiket tartották szem előtt. Az utrechti békeszerződésnél már olyan nézetek merülnek fel, hogy a népek, az országok, nem a dinasztiaéknak tulajdonai, melyekkel szabadon rendelkezhetnek és a két isteni monarchia: a Habsburg- és a Bourbon-monarchia küzdelmében egy harmadik győz: az alkotmányos Anglia (az alkotmányos Hollandiával együtt) és a békekötésnél az uralkodói jogok és önkény rovasára elsősorban nemzeti érdekek érvényesülnek.

XIV. Lajos május 22-én hagyta jóvá a békét.

Utána megtartották a békeünnepet, amelyen a két bujdosó fejedelem, Rákóczi és a bajor választó, Miksa Emánuel is megjelentek, kiknek érdekeiről megfélekedtek az utrechti béke szerzői. Rákóczinak és Miksa Emánuelnek még egy reményük maradt, az, hogy XIV. Lajos és VI. Károly császár között tovább folyt a fegyveres *mérkőzés*, s még hátra volt egy új békekötés, amelybe esetleg az ő ügyüket is egybekapcsolják. Lajos kegyeinek összes jeleivel elhalmozta Rákóczit; tiszteletére ebédet adott, lovakat ajándékozott neki, gyakran meghívta vadáztaira. Így Rákóczi udvari ember lett, tagja minden idők legszebb udvari életének, melynek részleteit Saint Simon herceg írta le, de amelynek megle-

venítése regényírók tollára való. Ma nehezen tudjuk elképzelni, hogy mit jelentett akkor ez a szó: királyi udvar. Ezeknek a szavaknak: király, királyi család, udvar, alig tudjuk ma kifejezni az értelmét, hiszen a király mindenható, valósággal földi isten. Vauban, a nagy várépítő, aki felbecsülhetetlen szolgálatakat tett hazájának, az uralkodó egy haragos pillantására magányába

Hôtel de Transylvanie.

vonult vissza. Olyan korról van szó, amelyben a nemzet fogalma az uralkodó fogalmával azonos. A király közelében lenni az elérhető legnagyobb kitüntést és boldogságot jelentette közönséges halandó számára. Rákóczi szinte nap-nap után megfordult a király társaságában, résztvett az udvari életnek minden multságán, ünnepén, résztvett az előkelőségek szórakozásaiban, kártyázott, sakkozott, vagy tudományos kérdésekről vitakozott. Ha nem is hódolt mindenben az előkelők szenvedélyeinek, résztvett az ancien régime

könnyelmű életében, amelyért XVI. Lajos később fejével lakolt. De Rákóczi szerény, mérsékelt. Kártyázott, de nagyon kis összegekben. Egész Európában, különösen Párizsban, a király környezetében, dühöngött ebben az időben a kártya-mánia.

Itt emlékezünk meg a Rákóczi párizsi tartózkodásával együtt emlegetett Hôtel de Transylvanie-ról, amelyből rossz akaratú vádak is lehetnek kovácsolni ellene. Ennek történetét a francia rendőrfőnökség ma is megtalálható jelentéseiből hitelesen ismerjük, s azt látjuk belőlük, hogy magának a fejedelemnek a kártyabarlang létrejöttelében nem volt semmi része sem. A Hôtel du Perron-ban, amely a mai Bonaparte-utca és a Quai Malaquais sarkán fekszik, Rákóczi volt magyar és francia tisztjei játékbarlangot nyitottak. Ez volt a későbbi Hôtel de Transylvanie, amely ellen a rendőrség eljárást is indított, de azt a király parancsára később megszüntették. Rákóczi ezen a helyen talán csak egyszer fordult meg, amikor egy hercegnővel kártyázott.

XIV. Lajos és a császár között újból kitört a háború, ami felébresztette a csüggeteg Rákóczi reményét. A csataterokról jó hírek érkeztek, ami fokozta az udvar mulató kedvét. Villars tábornagy megverte Savoyai Jenő hadseregét, Freiburg várost is bevette, mire rögtön megkezdődtek a béketárgyalások a két hadvezér között Rastatt-ban, s Rákóczi reményeinek teljesülésére elérkezett a végső alkalom. Azért jött Parisba, hogy őt is vegyék bele a békeszerződésbe és ha ez most nem sikerül, talán mindenek örökre vége.

Kétségbeesve dolgozott, folyton sürgette befolyásos embereit, akiknek szava XIV. Lajosnál valamit számított, hogy teljesítsék a béketárgyalásokon az ő kívánságait, az ő feltételeit is szorítsák bele a készülő békébe.

A RASTATTI ES A BADENI BÉKE.

XIV. Lajos talán többet is tehetett volna Rákóczi érdekében, ha folytathatta volna a háborút. Káprázatos nagy terve: a hatalmas Bourbon-birodalom, amely magába foglalta volna Spanyolországot, Olaszország egy részét, amelyet a Rajna, az Atlanti Óceán határolt volna — Nagy Károly egykori frank birodalma — összeomlott; a hiúságból, sértett büszkeségből megindított háborúi kiapasztották az ország életerejét, a kincstár, melyet a merkantilista pénzügyi politika színültig megtöltött, kiürült. A király mindenáron békét akart és Freiburg elfoglalása jó alkalom volt a béketárgyalásokra. Ausztria megerősödve került ki a háborúból: megkapta a rastatti békében Nápolyt, Szardiniát, Milánót. Franciaországtól viszont nem sikerült elszedni a vesztfáliai békében neki ítélt szerzeményeket, Elsászt, Strassburgot, Franche Comté-t. A békeszerződés értelmében a Rajna a német birodalom és Franciaország elválasztó vonala. A vesztes Franciaország területéhez a győzők nem

nyúltak, a háború előtti határvonalai érintetlenek maradtak. A rastatti békében XIV. Lajos sokkal jobb feltételeket kapott, mint amilyent annyi vereség után várhatott volna. Az eredmény mindössze annyi, hogy Franciaország nagy és félelmetes fölénye megszűnt, viszont egyelőre vezető hatalom sincs Európában. Az utrechti és a rastatti béke után a vezető szerep megoszlik Franciaország és a Habsburg-birodalom között. A Habsburg-birodalom azonban sokat nyert és visszakapta a vesztfáliai békében elveszített nagyhatalmi állását, az övé Magyarország a kis bánáti rész kivételével, amelyet azonban VI. Károly császár rövidesen visszaszerez, megkapta Olaszország említett tartományait, megkapta a Németalföldet.

A bujdosó fejedelem kétségbeesett erőfeszítéseket tett a béketárgyalások alatt, hogy a béke létrejövetelét megakadályozza, terveket dolgozott ki, amelyeket XIV. Lajoshoz juttatott, de hiába: Villars és Savoyai Jenő 1714. március 7-én megkötötték a békét Rastattban.

Rákóczi éppen Versailles-ban volt és betegen feküdt, amikor a béke híre hozzá érkezett. Megtudta talán azt is, hogy Villars szóbahozta az ő ügyét is, de Savoyai Jenő hallani sem akart kívánságainak teljesítéséről. Rákóczi nem tudta megérteni, hogy a győzelem után, amikor szerinte a király hadseregeinek nyitva állt az út a német birodalomba, hogyan köthettek ilyen békét.

Rákóczinak már nem egyszer voltak ebben az időben lelkiismeretfurdalásai. Bántotta lelkiismeretét, hogy egész élete vadászatokban, udvari multságokban telik el, mialatt társai Lengyelországban szükségét látták. Ő maga sem élt nagy bőségben, de szükségét sem szenvedett. Lassanként azonban megérlelődött benne az a gondolat, hogy visszavonul a világ zajától és ott hagyja az udvari életet. Közben új politikai esemény sújtott rá: 1714. szeptember 7-én a francia király megbízottai megkötötték a békét Badenban a német birodalommal is és így most már Franciaország minden ellenséggel kibékült. A bajor választó, Rákóczinak hosszú időn át magyar királyjelöltje, szerencsésebb volt, mint bujdosó fejedelemtársa: visszakapta elvesztett országát. Az udvar zenével ünnepelte a békét, Rákóczi azonban leverten, saját sorsán gondolkozott, s a zene hangjain és a rakéták fényén keresztül azt látta, hogy Franciaországot megalázták, mert — szerinte — sokkal jobb lett volna, ha Villars győzelme után folytatják a császár ellen a háborút.

Szomorú lelkét a Magyarországból jövő hírek is izgatták, összeesküvést fedeztek fel, melynek az ő egykori tisztjei, Czelder Orbán és Pongrácz János állottak az élén és vagy harminchat összeesküvőt a kassai börtönbe csuktak. Mindjobban megérlelődött benne az a gondolat, hogy fáradt, meggyötört lelkére valamely kolostor csöndjében keres vigasztalást. 1714. decemberében még résztvett az udvar vadászatain, de a multságok már untatták. Egyetlen szenvedélye a vadászat maradt. Már a következő év böjtjén nem fogadta el az ebédre való meghívásokat, böjtölt, csak főzelékkel táplálkozott és olyan magányos életet élt, mint egykor a jezsuiták iskolájában. Az volt a terve, hogy hú magyarjaival kolostorba vonul és elsősorban az Ágoston-rendiek kis

kolostorára gondolt. Titokban tartotta mindenki előtt szándékát, csak egyik bizalmas barátjának, Tessé tábornagnak vallotta meg, hogy megunta a zajos életet, minden vágya a csend és nyugalom. Még az előbbi esztendőben tűnt fel neki Grosbois, a Szajna balpartján, a Fontainebleau felé vezető úton fekvő kis falu. Itt találkozott korábban egy öreg remetével, akiben ráismert egyik volt francia tüzérkapitányára, aki őt arra kérte, hogy vétesse fel a camalduliak Grosbois-ban lévő szerzetrendjébe. Azóta erre a csöndes kolostorra sokat gondolt, s egyik emberét megbízta, hogy titokban szobát kérjen számára a camalduli atyáknál. Már április 17-én bevonult és a nagyhét első napjait imádságban és bűnbánatban töltötte. Húsvét napján, midőn megjelent a királynál, s az megkérdezte tőle, hogy hol járt, belezavarodott a feleletbe és súgva vallotta meg, hogy kolostorba vonult.

Az öreg királlyal nem akart szakítani, de viszont szilárd elhatározása volt, hogy a zajos élettel felhagy, s legalább az esztendő egy részét magányban, imádkozással s lelki gyakorlatokkal tölti el. Ez az elhatározás, ha Rákóczi lelki világát ismerjük, nem lephet meg bennünket. Gyermekkorától kezdve a legmélyebb vallásos hit alakult ki lelkében s egészen biztos, hogy az udvar léha, fényűző életét bűnnek tartotta. A pünkösöd három napját már Grosbois-ban töltötte, ahol megtetszett neki a kamalduli szerzetesek élete. Most már egész életmódját megváltoztatta, szórakozása hébe-korba a vadászat meg az ártatlan billiard maradt, gyakran gyónt és imádkozott. Még jelen volt a király utolsó nyilvános szereplésén, a perzsa követ búcsúkihallgatásán, ahol az agg uralkodó életében utoljára jelent meg teljes uralkodói díszben.

XIV. Lajos súlyosan megbetegedett. Rákóczi meghatóan emlékszik meg emlékirataiban a nagy király végnapjairól, akinek halálát augusztus utolsó hetében már minden percben várták. A király retentő kínokat szenvedett, amelyeket még fokozott orvosainak tudatlansága. Rákóczi utálattal látta, hogyan veszekednek már most a hozzátartozók a végrendeleten.

XIV. Lajos 1715. szeptember i-én életének 77-ik évében elhunyt. Vele letűnt a legnagyobb képviselője annak a politikai rendszernek, amelyben a francia politikai géniusz a legtökéletesebbet alkotta. Minden életírója és bírálója megegyezik abban, hogy nagy uralkodó volt, s művészete abban állt hogy remekül ki tudta válogatni a legkitűnőbb és a legtehetségesebb embereket, akik az ő akaratát és hatalmát képviselték. A francia nemzet XIV. Lajos uralkodása alatt a szellemi élet egész területén messze elhagyott minden más népet: az irodalomban, képzőművészetben, a hadászatban, a tudományban. Nem ok nélkül mondják, hogy Paris ebben az időben a művelt világ fővárosa. XIV. Lajost megverték a nagy háborúban, de a francia nyelv az utrecht-rastattibéke óta a diplomácia nemzetközi nyelve. Gazdasági rendszerét, a merkantilizmust, a nagy Colbert találmányát, az egész világ utánozta, ugyan- úgy, mint a barokkot és rokokót, a francia építőművészet stílusát. A királyt részvételenül és megkönnyezetlenül kísérték ki udvaroncai a saint-denis-i királyi sírboltba, igazi, lélekből jövő könnyeket XIV. Lajosért csak a szegény bujdosó

XIV. Lajos.

fejedelem, Rákóczi hullatott. A fejedelem — mint Saint Simon elmondja emlékirataiban — mélységes tisztelettel viseltetett a kor legnagyobb uralkodója iránt.

Rákóczi már a koporsónál jelentkezett a régensnél, Orleansi Fülöpnél, hogy részvétét fejezze ki neki és kérje a saját maga és az új király, XV. Lajos támogatását, amit a régens készséggel megígért. Rákóczi méltán tartott attól, hogy járandóságait, amelyeket nem rosszakaratból, hanem az ország nehéz pénzügyi helyzete miatt, már az öreg király leszállított, a régens még jobban megnyirbálja, esetleg teljesen törli. Ettől méltán tarthatott, hiszen a régens köré most már új udvaronchad gyülekezett, olyanok, akiket az elhunyt király ki nem állhatott. A francia udvarban a tehetséges, de laza erkölcsű régens uralmával olyan új éra kezdődött, amelyet Rákóczi valláserkölcsös lelkülete nem bírt volna el. Ez is egyik ok volt arra, hogy végleg visszavonuljon a grosbois-i kolostor szentéletű szerzetesei közé.

Ezt a kolostort, melynek ma már csak romjai vannak meg, Angoulême herceg alapította még 1642-ben, a kamalduli szerzetesek számára, akiket, szigorú életmódjuk miatt, együtt emlegetnek a karthausiakkal. Nyolc-tíz barát élt a kis grosbois-i kolostorban, két-három novíciussal együtt. Háztartásuk, életmódjuk a lehető legegyszerűbb volt. Okirat maradt arról, hogy átengedtek Rákóczinak még az 1715. év tavaszán egy kis helyiséget, minden tartozékával. A fejedelem maga írja emlékirataiban, hogy a remeteség lelkét nagyon megvigasztalta, visszanyerte lelki egyensúlyát, de tettét sokkal többen gúnyolták, mint helyeselték. A császárnak rá leskelődő kémei sokáig nem is tudták hol van; azt hitték, kiment valahova Franciaországból s azt is híresztelték róla, hogy Törökországban van, hogy ott bevárja a török háború fejleményeit.

Nemsokára, magánybavonulása után, hozta meg az 1712--15-1 országgyűlés a 49-ik törvénycikket, amely Rákóczit, Bercsényit és társait javaiktól megfosztja és számkiveti az országból. A nevezetes országgyűlés 1715. szeptember 8-án kezdte meg a pestisjárvány miatt félbeszakított tanácskozásait. Az ország nádorává Pálffy Miklós országbíróvá választották meg, akinek Koháry István lett az utóda, majd nagy fénnel megkoronázták Erzsébet királynét. Az országgyűlés túlzottan reakciós szellemű; a kurucok többségben voltak ugyan, de őket a labancok, kik túlhangosan viselkedtek, minden alkalommal megfélemlítették. A rendek meg akarták nyirbálni még az általános amnesztiát is, amit maga Károlyi Sándor említ Önéletleírásában. Ő maga többször is volt e miatt kihallgatáson az uralkodónál és még Savoyai Jenő herceg is közbejárt. A 49-ik törvénycikk kimondja többek között, hogy Rákóczi, Bercsényi és társaik a szatmári békében kegyelmet kaptak, de mivel a határidőn belül vissza nem tértek, a szóval ki sem mondható szörnyű felségárulás bűnében makacsul kitartottak, ezért őket, mint törvényes királyuk, hazájuk nyilvános ellenségeit, mint árulókat, mint az igazi szabadság felforgatóit, törvényesen száműzik . . . Őket üldözni, elfogni rendelik, összes, ingó- és ingatlan javaikat elkobozzák.

Óriás vagyon szállt a kincstárra, akkora, amilyenre példa nincs is törté-

nelmünkben. Rákóczi, Bercsényi, Forgácli Simon, Esterházy Antal, Sibrik, Vay Ádám vagyonát mind elkótyavetyélték.

Ez az országgyűlés még más tekintetben is korszakos jelentőségű. Itt szűnik meg a nemesség honvédelmi kötelezettsége, aminek gondolatával már Mátyás király foglalkozott. Az uralkodói korlátlan hatalom kiterjesztésének külföldön is az volt a legfontosabb eszköze, hogy az uralkodók letörték a rendeket, úgy, hogy a fegyvert kicsavarták a kezükből és a csak nekik engedelmeskedő állandó hadseregnek adták. A nemesi felkelés — mint a kuruc háború is megmutatta — a magasabb hadászat korában nem ért túlsókat, de mégis kiszedték a fegyvert a magyar nemesség kezéből. Ez nemcsak nemzeti szempontból volt káros, hanem nagy társadalmi igazságtalanságot is jelentett, mert most már a jobbágyság vállaira nehezedett minden teher, nemcsak a munka és adófizetés, hanem a honvédelem terhe is. III. Károly király törvényével megszűnt a hűbéri-ségnek minden erkölcsi alapja.

Rákóczi ekkor már a kolostorban töltötte csaknem minden idejét, s orvosán, Lángon kívül, csak három hű kísérője; Mikes Kelemen, Szatmári Király Áciám és Kisfaludy Boldizsár maradtak mellette. A többi magyar lassanként elhelyezkedett Franciaországban. Közülök

gr. Bercsényi László.

Bercsényi László, a nagy Bercsényi fia, megszervezte a francia huszárságot és a tábornagságig vitte, Tóth András tábornok lett, s a többiek is legnagyobbbrészt a hadseregnél helyezkedtek el. Hogyan élt Rákóczi a kamalduiaknál? Saint Simon elmondja, hogy hetenként kétszer kenyéren és vízen böjtölt, résztvett a kolostori atyák imáiban még éjjel is. Közben sokat olvasott, elolvasta Szent Ágoston vallomásait és Aquinoi Szent Tamás munkáit, de mint Saint Simon írja, a legtokélete-sőbbentájékozott volt mindarról, ami Erdélyben vagy Magyarországon történt.

A TÖRÖK HÁBORÚ.

A kolostor falai között tudta meg Rákóczi, hogy háború van készülöben Törökország és Ausztria között. Rögtön megbízta Pápayt, régi törökországi követét, aki ebben az időben Lengyelországban bujdokolt, hogy menjen Oláhországba, keresse fel Kantakuzenos János fejedelmet s kérje meg, hogy ajánlja be őt III. Ahmed szultánnak. Lassanként megérlelődött lelkében az a gondolat, hogy elhagyja grosboisi rideg magányát, s újból a cselekvés terére lép. Mi indíthatta erre Rákóczit? Franciaországban jól érezte magát s úgy látszott, hogy eltemetkezik a kolostorban, ahol szemlélődéssel, imádsággal, olvasással, írással tölti minden idejét és Franciaországot, melyet rendkívül szeretett, úgy tekintette mint második hazáját.

Rákóczi nem hitte, hogy a nemzet belenyugodott a szatmári békébe, nem ismerte az otthoni közhangulatot, amely a fegyverletétel után teljesen megváltozott, s ugyanígy nem ismerték az otthoni viszonyokat és a hangulatot a többi emigránsok sem. Azt hitték, hogy a nemzet az első hívó szóra¹ ismét talpra áll.

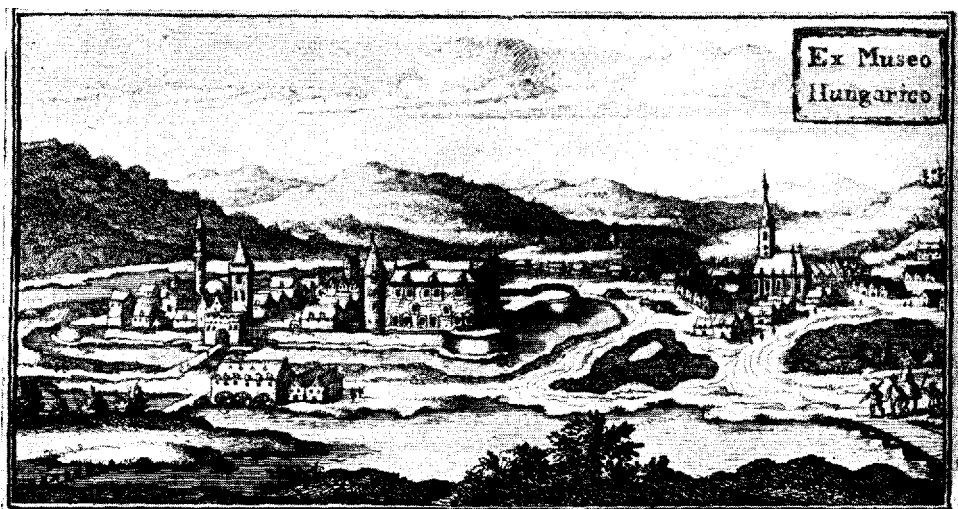
A szultán 1715. májusában Bécsbe küldött követe útján azt kérte Károly császártól, hogy a háborúban, melyet Velence ellen meg fog indítani, maradjon semleges. A császár nevében Savoy ai Jenő herceg válaszolt a követnek. Kijelentette, hogy a szultán és Velence között támadt súrlódásban a császár közvetíteni fog és elégtételt szolgáltat, közben azonban az udvar és a haditanács teljes erővel készültek a törökkel való végleges leszámolásra.

Az udvar új adókat vetett ki, a nemességet sem kímélve, XI. Kelemen pápától pedig engedélyt kért a papság megadóztatására. Közben a szultán, akit Damad Ali basa, a nagyvezér, feltűzelt, megkezdte a háborút Velence ellen. Bécsben csak ezt várták: 1716. április 16-án megkötötték a szövetséget a szorongatott köztársasággal.

Velence a hadjárat kezdetén elvesztette az egész Moreát, ami annyira elbizakodottabbá tette a nagyvezért, hogy Jenő hercegnek azt a követelést, hogy a megbántott Velencének szolgáltasson elégtételt, gorombán visszautasította. Ezzel megvolt az ok a háborúra. Jenő herceg kitűnően felkészült. Dunai hajóhadat építtetett és szeptemberben már Futaknál volt 70,000 főnyi hadseregével. A legkitűnőbb vezérek szolgáltak alatta, mint Pálffy János, Heister Siegbert, Mercy Kolos stb. A harcokat Pálffy János tábornok nyitotta meg s augusztus 5-én zajlott le Pétervárad alatt a döntő ütközet, amelyben Jenő herceg megsemmisítő csapást mért a törökre. Az ütközetben az elbizakodott nagyvezér is halálát lelte.

Rákóczi, aki Torcy külügyminisztertől meghallotta, hogy Károly császár Velencével szövetséget kötött, grosboisi magányában maga mellé vette Brenner abbét, hogy együtt tárgyalják meg az eseményeket. A lengyelországi bujdosók összeköttetésbe léptek a törökkel a háború első hírére; Bercsényi, Csáky, Esterházy, Forgách rögtön útnak eredtek és a Dnyeszter partján

találkoztak az oláhországi török főparancsnokkal. Bercsényi nem nagyon bízott a török sikerben. Levélben figyelmeztette az akkor még Belgrádban időző nagyvezért, hogy a császári hadsereg igen erős, kitűnően ki van képezve, ezért nagyon jól fontolják meg a támadást. Damad Ali a figyelmeztetéssel nem törődve, átkelt a Száván és Pétervárad alatt vesztébe rohant. Khalil, az új nagyvezér, Rákóczi embereit: Pápayt és a törökül jól beszélő Horváth Ferencet, Belgrádba hívatta, hogy megtárgyalja velük, miképpen lehetne a kurncokat hasznosítani a császár elleni hadjáratokban. Közben készülődött, most már nem a támadásra — a legyengült török erővel erről szó sem lehetett — hanem Belgrád és a Száva-Duna vonal megvédésére.

Temesvár a török világban.

Jenő herceg péterváradi hatalmas győzelme után Zentánál átkelt a Tiszán és Temesvár ellen indult, hogy Magyarországnak a még török kézen lévő területét felszabadítsa. A vár nagyszerűen meg volt erősítve. Hatalmas sáncok s nagykiterjedésű mocsarak védték, sok ágyúval, nagyszámú, több-ezer főnyi őrséggel volt ellátva. Mehemed basa, a vár védője, visszautasító választ adott, midőn Jenő herceg megadásra szólította fel, mire október i-én megkezdődött az ostrom. Jenő herceg több mint kétheti ostrom után október 16-án vette be a várat, s ezzel a nagy haditénnyel 164 esztendő multán Dél-magyarország is felszabadult a török uralom alól.

Rákóczi, aki grosboisi magányában önéletrajzán dolgozott, sokat elmélkedett azon a kérdésen, hogy otthagyja-e biztos menedékhelyét vagy hallgasson emberei unszolására. Gondolkodóba esett azon is, hogy hozzá, mint jó keresztényhez, illő-e, hogy Erdélyt török segítséggel foglalja vissza. Kimoz-

dulni semmiesetre sem akart mindaddig, amíg egyességet nem kötött a törökkel. Pápay Konstantinápolyban folyton tárgyalt, Bonnac francia követ azonban, akit a bujdosók egyre sürgettek, nem látta biztatónak Törökországban a fejedelem jövőjét; a megvert, demoralizált Törökországot nem tartotta már harcképesnek. Bonnac szerint Béreseid is elegendő volt Törökországban és kár lett volna kicsábítani Rákóczit, aki XV. Lajos és a régens haragját is magára vonta volna azzal, ha most elhagyja Franciaországot, — így gondolta a francia követ.

Temesvár elfoglalása után az udvar és a haditanács elhatározta, hogy továbbfolytatják a háborút. Jobb alkalom nem kínálkozhatott a török birodalom megalázására. III. Ahmed szultán Konstantinápolyban kedvteléseinek élt, Khalil basa gyenge hadvezér volt. A levert, legyengült Törökország nem is akart tovább harcolni, a szultán békét ajánlott, amelynek elfogadásáról Bécsben természetesen nem akartak hallani. Jenő herceg tovább készült: a csapatokat szaporította, a Dunán hidakat veretett, közben vigyázott arra, hogy a felkelők Oláhország vagy Lengyelország felől be ne törjenek. A belső béke fenntartását s az északi és a keleti határok védelmét Károlyi Sándorra bízta. Jenő herceg annyira megbízott a volt kuruc vezér hűségében és erélyében, annyira biztosra vette, hogy bent az országban a magyarság békére vágyik, hogy Károlyira és a magyar csapatokra merje bízni az ország határainak védelmét. Károlyi megfelelt a beléjevetett bizalomnak. Bagosy Lászlót a gyalogsággal és a mezei hadakkal a Lengyelország felőli szorosok védelmére küldte, majd kémeket menesztett Khotinba, hogy megfigyeljék a magyar emigránsokat.

Pápay márciustan érkezett meg Párizsba, de a fejedelem, hogy feltűnést ne keltsen, nem a grosboisi kolostorban, hanem a kapudsi basával együtt egy közeli erdőben fogadta. Itt nyújtotta át Pápay a török szultán aranyospecsétű, ezüsttokba zárt levelét, melytől Rákóczi nem kis mértékben volt megilletődve. A szultán ilyen külsejű levelet csak szuveréneknek szokott küldeni, a levél külseje tehát azt jelentette, hogy őt ezzel a külsőséggel elismeri uralkodónak. «Csodálkoztam inkább, mint örültem — írja maga Rákóczi — midőn a szultánnak ezüst tokba rejtett aranypecsétes és aranyos betűkkel írt levelét előmutatta, minőt ama fejedelem csak hatalmasabb királyoknak szokott írni, s aminővel az én elődeim közül senkit sem tisztelt meg.» A szultán ígéretei szinte káprázatosak voltak. Hivatkozik elsősorban Rákóczi őseinek barátságára, mellyel a szultánok iránt viseltettek, majd megígéri, hogy Rákóczit, ha bemegy országába, csapatokkal, készpénzzel ellátja, legodaadóbban támogatja és ha béketárgyalásokba bocsátkozik a némettel, a békébe belefoglalja őt, Erdéllyel és Magyarországgal együtt.

Átnyújtotta Pápay a fejedelemnek Ibrahim kajmakám levelét is, aki a szultán nevében kijelentette, hogy Magyarország jogait, szabadságait helyreállítja, a lugosi, karánsebesi, temesi bánságokat, sőt a Havasalföldet is az országhoz visszakapcsolja és a háború viselésére 2.500.000 tallért bocsát

rendelkezésére. Pápay megismételte a fejedelem előtt a szultán és Ibrahim fényes ígéreteit és azt a tanácsot adta neki, hogy ne mulassza el a kedvező alkalmat, hanem rögtön induljon útnak Konstantinápolyba. «A török még ilyen ígéreteket nem tett keresztény fejedelemnek és ha ajánlatait megveti, haragjában vagy elpusztíttatja a tatárok által Magyarországot vagy az ő tábornokainak valamelyikét helyezi az erdélyi fejedelemségbe» — magyarázta a fejedelemnek Pápay, aki nem volt jószemű diplomata és a török birodalom erejét nem ismerte. Pápay tanácsát érdemes lett volna elfogadni akkor, ha a szultánok trónján egy Szelim- vagy Szulejmánszerú nagy egyéniség ül, nem a gyenge III. Ahmed, a hadsereget pedig elsőrangú vezérek vezetik, kik meg mérkőzhettek volna Savoyai Jenővel, a világhírű hadvezérrel és annak győztes hadseregével.

A fejedelem óvatos volt és jó keresztény létére csak támogatást volt

Belgrád a XVII. században.

hajlandó elfogadni a szultántól, de világért sem ment volna bele abba, hogy a szultán vagy a nagyvezér foglalja el számára Erdélyt és tatárhordák dűlják végig az országot. Pápay azonban telebeszélte a fejedelem fejét, aki a grosboisi kolostor szűk szobájából nem láthatta tisztán a dolgokat és az erőviszonyokkal nem lehetett tisztában. Pápay kifejtette előtte, hogy a pétervárad-i vereség miatt nem kell aggódnia, mert a török jól fel van fegyverkezve és hatalmas tartalékok állanak rendelkezésére.

Nagyszombat napján a fejedelem a szultán levelével felkereste a régenszt, hogy kikérje tanácsát. A régens szerint — mint Rákóczi maga írja — hasznos lett volna Franciaországra a háború folytatása, de neki mégis azt ajánlotta, hogy ne menjen Törökországba, ne tegye ki veszélynek a saját személyét. Az öreg régens higgadtan, jól látta a helyzetet. Felhívta Rákóczi figyelmét a svéd király sorsára és arra, hogy a török már békét kért a császártól; tanácsolta, hogy várja meg a nyár végét, addig ne mozduljon Franciaországból.

Rákóczi azonban kijelentette, hogy tisztában van azzal, mily veszedelmek fenyegetik őt, különösen, ha kiadják a császárnak, de ő nem retten vissza semmitől, sem a bajoktól, sem a tengertől, neki kötelességei vannak, melyeknek véghezvitelére esküt tett; hazáját, híveit meg kell védenie a töröktől, saját személyét az isteni gondviselésre bízva.

«Őn filozófus — mondotta az orleansi herceg — csodálom elhatározását.»

A régens megígérte, hogy nem ugyan hivatalosan, de mint magánember, mindent megtesz az érdekében és mindenkor bizalommal fordulhat hozzá. A régens tanácsadóit, akik különben jóbarátai voltak: La Villière-t, Ville-roi-t, Torcy-t, akik most a barátságos kapcsolatokat keresték Béccsel, nem akarta beavatni a törökkel való tárgyalás titkába. Egyelőre ő maga sern mozgult, várta amíg elkészül közte és a szultán között a formális szerződés és várta Nagy Péter cár látogatását.

A cár 1717. április 25-én érkezett meg Calais-ba és május 7-én fogadta őt Tessé tábornagy a király nevében. Rákóczi franciaországi tartózkodása folyamán több ízben tárgyalt vele és beavatta a Törökországgal kapcsolatos terveibe, a cár azonban mind utazását, mind azokat a számításokat, melyeket a török barátságra épített, kockázatosaknak és veszedelmeseknek nyilvánította.

Mialatt Rákóczi Pápa}mak és törökországi párthíveinek unszolására elhatározta, hogy jövő sorsát a szultánhoz kapcsolja, Törökország és a Habsburg birodalom között újra kezdődött a háború. Jenő herceg Pancsovánál június közepén 61 gyalogzászlóaljából, 176 század lovasságból álló hadseregét áttette a Duna túlsó partjára. A gyalogságot Heister, a lovasságot Pálffy tábornagy vezette, akik mellett már az előbbi harcokban bevált kiváló vezérek vezették az egyes csapatteket. Június 18-án megkezdte Jenő herceg Belgrád körülzárását, melyet Musztafa basa 30,000 főnyi hadserege védett. A császáriak megépítették a védősáncokat, de közben igen nehéz helyzetbe kerültek. Khalil a nagyvezér Nis felől közeledett nagy hadsereggel és a császáriak igen könnyen két tűz közé szorulhattak volna, ha a várbeliek és a nagyvezér egyszerre támadnak. Egy volt kuruc vállalkozott arra, hogy Khalil basa levelét becsempészi a várba, aki azonban — hogy amnesztiát kapjon — előbb Pálffynak vitte, a várból kijövet pedig ismét átadta a választ Pálffynak, így Jenő herceg teljesen tisztában volt a törökök szándékaival. Hogy a nagyvezér támadását megelőzze, ő maga ment át támadásba és augusztus 15-én hajnalban véres harc után a nagy török hadsereget teljesen szétverte. A várbeliek, kiknek szemei előtt zajlott le Khalil nagyvezér katasztrofális veresége, megadták magukat. Belgrád eleste után határozta el magát Rákóczi a törökországi útra, amelytől a régens és ősei franciaországi barátai óva intették.

Rákóczi már útban volt Törökország felé, midőn Spanyolország felől egészen váratlanul új reménysugár csillant fel. Az utrecht-rastatti és badeni béke korántsem hozta meg Európa nyugalalmát és Savoyai Jenő győzelmei annyira megnövelték a császár hatalmát, hogy a többi államok méltán ret-

tegtek; nem lehetett tudni, hogy a császár nem érvényesíti-e rögtön uralkodói jogait Spanyolországban, be sem várva V. Fülöp halálát. Egészen titokban új hármasszövetség keletkezett. A francia régens 1716 elején kiküldte az ügyes és ravasz Dubois abbét Londonba, aki ott megkötötte a francia-angol szövetséget, amelynek éle nyilvánvalóan VI. Károly császár túlhatalma ellen irányult.

V. Fülöp spanyol király igen becsvágyó uralkodó lett. II. Fülöp dicső uralma, a letűnt spanyol nagyság emléke felébresztették a Bourbonkirály nagyravágyását s képzeletében már visszaszerezte Spanyolország számára az egykori olasz birtokokat, a Németalföldet, amelyet a békeszerződések Károlynak ítélték. Az ellenségeskedések megkezdésére ürügy is kínálkozott. Alberoni bíbornokot, a király mindenható miniszterét, Rómából visszatértében elfogták, iratait elkobozták, mire V. Fülöp elhatározta, hogy Nápoly ellen háborút indít. Rákóczi szinte isteni végzetszerűséget látott a császár és V. Fülöp összeütközésében s azonnal megkezdte a tárgyalásokat, még Párizsban, Cellamore herceggel, a párizsi spanyol követtel.

Rákóczi abban a meggyőződésben hagyta ott augusztus 16-án grosboisi menhelyét, hogy Törökországban egy magyar-török-spanyol szövetséget kovácsol össze. Könnyek között vált meg az Orleansi hercegtől, aki oly jóindulattal viseltetett iránta és jóbarátaitól, akik még egyszer megpróbálták lebeszélni veszedelmes vállalkozásáról. Augusztus 21-én már Lyonban volt, ahonnét hajón folytatta útját Marseilleba. 1717. szeptember 14-én francia hajóra szállt és negyven főnyi kíséretével elindult reményeinek új földjére, Törökországba.

VIII.

A MÁRVÁNYTENGER PARTJÁN.

A TÖRÖK—MAGYAR—SPANYOL SZÖVETSÉG TERVE.
RODOSTÓ. A FEJEDELEM HALÁLA.

A török és a magyar nemzet viszonya tragikus nemzeti történetünknek egészen sajátos jelensége. A rabszolgatartó pogány nagyhatalom pusztító ellenség volt, de sokszor barát is és néha mindkettő egyszerre. A német-ellenes magyar-párt a Zápolya-idők óta a török felé húzódott; a Bécsből és a fenyegető német inváziótól rettegő magyarok Bécs 1683-i felmentését és Buda visszafoglalását nemzeti szerencsétlenségnek tekintették. Thököly is a törökbe vetette minden reményét. És most a török segítség volt utolsó reménye Rákócziak, akinél pedig katolikusabb szereplő alig van történetünkben.

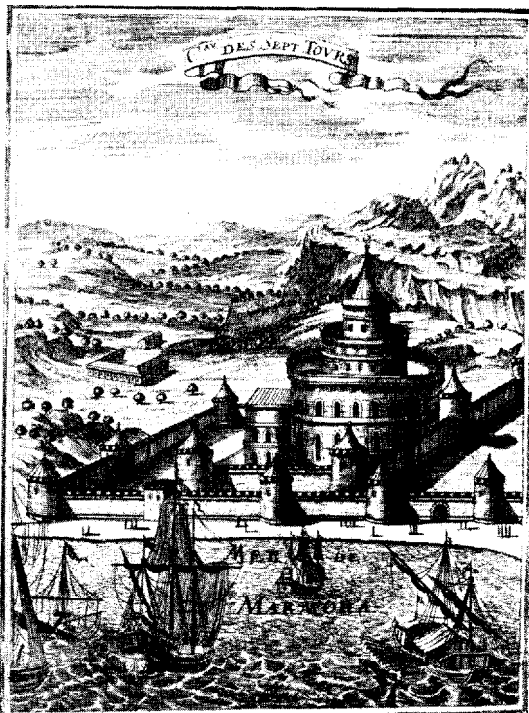
Rákóczi hajói a Hyères szigeteknél állott meg kény szerpihenésre, innét küldte a spanyol udvarba volt francia ezredesét, D'Absac grófot azzal a megbízatással, hogy hozzon létre mennél szorosabb kapcsolatot, esetleg szövetséget közte és V. Fülöp király közt. Október 10-én kötött ki Rákóczi viharvert hajója a Dardanellák bejáratánál, Gallipoli kikötőjében, ahol hasonló módon viharvert életének új korszaka kezdődik. Rögtön írt Bonnac francia követnek, aki nem helyeslően törökországi, szerinte, teljesen reménytelen vállalkozását, hidegen válaszolt neki. Szállására a kapudsi basa kísérte, de a fogadtatás nem volt valami fényes, sem túlságosan szívélyes. Rákóczit az is meglepte, hogy a szultán, aki szövetséget ígért neki, mindössze csak 4000 tallér pénzüsszeget küldött, s ez annyira bántotta, hogy már azon gondolkozott, hogy rögtön visszatér Franciaországba. Még az a gondolat is megborzosgatta Rákóczit, hogy a törökök szorult helyzetükben, esetleg az ő kiadatása árán kötnék békét a császárral. Október 22-én kíséretével együtt lóra ült és elindult Drinápolyba, a szultán akkori tartózkodási helyére.

A fogadtatás itten már fényes volt, s olyan pompás keleti külsőségek között ment végbe, amilyenben még nem részesült keresztény fejedelem. November 7-én meghívta Ibrahim kajmakám, hogy megbeszélje vele a közös ellenség elleni küzdelmet. Ibrahim, akivel a fejedelem hosszabban tárgyalt, szinte túlsókat ígért, de ő a spanyol támadás sikerétől tett mindent függővé.

Ha a spanyol megtámadja a császár olaszországi birtokait, az erők annyira megoszlanak, hogy Törökország a siker reményével indíthat meg egy új hadjáratot a Habsburg-birodalom ellen. Ő, ha elegendő pénzt kap, legalább 30,000 főnyi hadsereggel indul meg Magyarország felé. De a török csak ígért. Az akkor már rozoga török nagyhatalmat Jenő herceg világra szóló győzelmei annyira megrendítették, hogy már Konstantinápoly is a német támadástól rettegett. December 17-én hosszabban tanácskozott Khalil nagyvezérrel, aki kijelentette előtte, hogy a szultán folytatni akarja a háborút, s felszólította, hogy közölje vele haditerveit.

A fejedelem azonban nem akart török vagy tatár sereg élére állani, mint a nagyvezér egyik alvezére, s nem engedett abból az elhatározásából, hogy maga gyűjt keresztén}-sereget, ha a török erre költséget ad és azzal kísérli meg erdélyi fejedelemségének visszaszerzését. Végre 1718. január 4-én kihallgatáson jelenhetett meg III. Ahmed szultánnál, kézzelfogható eredmény-nyel azonban ez sem járt.

Rákóczi márciusban szorosabb kapcsolatba lépett Boissimène ezredessel, egy szédelgő, kalandor, áldiplomatával, aki úgy szerepelt Konstantinápolyban, mint V. Fülöp spanyol király követe, holott csak kémje volt. A francia ezredes azt újságolta Rákóczinak, hogy feltétlenül számíthat a spanyol király támogatására; eget-földet ígért

A konstantinápolyi Héttorony.

királya és Alberoni miniszter nevében: minden pillanatban támadásra kész nagy hadsereget, hajóhadat és Spanyolország legodaadóbb támogatását. Elhitette a fejedelemmel és a török udvarral, hogy a török-magyar-spanyol szövetség egészen természetes és semmi akadálya nincs. Rákóczi szinte maga sem mert hinni a spanyol kém káprázatos ígéreteinek, amikor a rendszerváltás egyszerre eloszlatta a csalóka délibábokat. A török udvarban a békepárt kerekedett felül, amelynek Ibrahim kajmakám állt az élén, a bukott nagyvezérnek, Khalilnak utóda. Rákóczi egyszerre olyan rossznak látta a helyzetét Konstantinápolyban, hogy már menekülésre gondolt, attól félve, hog3 a szultán kiadja a császáriaknak. Folyton a kétségbeesés és a remény

végletei között lebegett. Néha már a menekülésre gondolt, máskor viszont mindent Alberoni megbízottjának, Boissimène-nek fantasztikus ígéreteire épített és hitt egy új háború lehetőségében. Közben kiderült, hogy a francia ezredesnek még meghatalmazása sem volt a nagyvezérrel való tárgyalásokra, s amikor hazugságait nem tudta leplezni, gyorsan elillant Konstantinápolyból. Rákóczi most már, mivel a francia követ nem nagyon támogatta, ott állt egyedül a megalázott szultán udvarában, aki kétségbeejtő helyzetében egyezkedni kezdett a császárral.

A fejedelem egyes dolgokat egészen jól látott, de bizonyos kérdésekben tévedett. Jól látta például, hogy a török birodalom nem harc képes és arra többé számítani nem lehet; de tévedett a spanyol segítségben, amely nem volt egyéb, mint a nagyravágyó, megbízhatatlan Alberoni bíbornoknak üres, semmit jelentő ígérete. A kalandor diplomaták ebben a korban igen gyakoriak. A gyalázatos Klement, Rákóczi egykori londoni és hollandiai megbízottja, majdnem háborúba bonyolította Poroszországot, Szászországot és Lengyelországot. A rosszul informált fejedelemnek számításai, tervezetesei mind megtörnek a politikai élet realitásainak áttörhetetlen gátján.

Rákóczi most már a szultán védelme alá került. Passzarovicban 1718. júniusban megkezdődött a békealkú, melyet Károly császár nevében gróf Virmont tábornagy, Thalman és Fleischmann haditanácsosok vezettek, Magyarországot báró Sándor Gáspár, Horvátországot Antonics János képviselték, akik azonban a császári biztosok mellett szóhoz sem jutottak. Törökország képviseletében Ibrahim nagyvezér, Mahomed effendi és Maurocordato oláh vajda jelentek meg a tárgyalásokon. A császár megbízottai sietteték a békét, mert Spanyolország felől háború fenyegetett és már 1718. július 22-én, alig néhány hetes tárgyalás után, létrejött a korszakos jelentőségű békeszerződés. Határvonalul az Olt, Duna, Timok, Kismorava, Drina, Száva és Unna folyókat állapították meg, tehát Szerbia, Bosznia északi részét, azonkívül Oláhország öt kerületét a Habsburg-birodalomhoz kapcsolták. Magyarország a békeszerződés értelmében teljesen felszabadult a török uralom alól, de régi határait nem kapta vissza. Az újonnan megszerzett területekből a bécsi kormány a határvidéket alakította, amely közigazgatásilag közvetlenül a bécsi központi korináéinak volt alárendelve.

A császár megbízottai már július 25-én, a béketárgyalások első napjaiban, követelték Rákóczinak, Bercsényinek és társaiknak kiadatását, de Ibrahim kijelentette, hogy inkább félbeszakítja a béketárgyalásokat, s rögtön visszamegy Konstantinápolyba, semhogy kiadja a török udvar vendégeit, amit a vendégbarátság elve és a Korán törvényei egyaránt tiltanak. A nagyvezér mindössze annak a követelésnek engedett, hogy Rákóczi, Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky Mihály a végektől távolabb eső helyeken kapjanak szállást.

Rákóczi 1718. augusztus 16-án a szultán rendeletére elhagyta Drinápolyt, ahol tizenegy hónapot töltött és embereivel együtt a Konstantinápoly közeiében levő Bőjükderébe költözött. Már az úton a legrosszabb sejtelmek gyö-

törték; érezte, hogy tervei, számításai mind füstbe mennek, s hogy öt most a valóságban számúzik. Mielőtt a Boszponis legnyugotibb öblében fekvő kis török községbe költözött volna, más szerencsétlenség is érte: XV. Lajos francia király Bonnac követet értesítette, hogy a londoni egyezmény értelmében nem adhatja meg Rákócziaknak a régi menedékjogot. Egyszerre rengeteg csapás szakadt Rákóczi nyakába, amelyeket csak az ő páratlanul erős és a viszontagságokban megedzett lelke viselt el zokszó nélkül. A császár követei addig intrikáltak Varsóban, hogy feleségét Lengyelországból kiutasították. Mindezek tetejébe anyagi viszonyai sem voltak a legfényesebbek.

A bujdosók a romokban heverő faluból, ahol tisztességes szállást sem kaptak, 1718. szeptember 22-én a kellemes fekvésű Jenikőbe költöztek, ahol a bostandzi basa, a szultán palotáinak és kertjeinek felügyelője, kényelmes házakat jelölt ki nekik. Rákóczi belemerült könyveibe és tovább folytatta már Párizsban megkezdett irodalmi műveit. Életmódjában, gondolkozásában mindinkább közeledett megint régi ideáljához, a szerzetesi élethez. A hivalkodást, a külsőségeket voltaképp megvetette. Végignézte a nagyvezér meghívására, hogyan vonul be a szultán Konstantinápolyba, a káprázatos keleti pompa, a hivalkodás, a szertartásosság, a szultán rettentő gögje azonban utálatot keltettek benne. A nagyvezér magához kérte és a leghatározottabb formában biztosította őt a szultán rendíthetetlen barátságáról. Alighogy visszatért a nagyvezértől szállására, megkapta egyik legjobb francia barátjának, a Toulouse-i grófnak a levelét, melyben arról értesíti, hogy a császárral kötött szerződés értelmében nem mehet többé Franciaországba; a régens azonban továbbra is jóbarátja marad, ezért azt tanácsolja neki, hogy költözzön át Spanyolországba, ahol a francia udvar régi évdíját továbbra is pontosan megkapja.

December 15-én megérkezett Konstantinápolyba Bercsényi Miklós gróf is, már egész reményevesztetten. Bercsényi sohasem volt annyira optimista, mint Rákóczi, sokszor jobban látott helyzeteket, mint a fejedelem, akinek törökországi útjától semmi jót sem remélt. Csakhamar bebizonyosodott, hogy Bercsényinek volt igaza. Az európai helyzet, a spanyol örökösödési háború vihara után, nem nyugodott ugyan meg s egymást követték a nagy események, de nem hoztak semmi jót. 1718. december 11-én meggyilkolták XII. Károly svéd királyt, de utóda, a régensnő, alkudozni kezdett és békülni készült Oroszországgal. A következő esztendő májusában Daskow orosz követ a cár megbízásából Konstantinápolyba érkezett és Rákóczival több ízben hosszabban tárgyalt, azonban minden tervezetés, összes számításaiak megdőlték a török szultán békés szándékán.

A török udvar félt a császártól, még a passzai ovici béke után is. Augusztus 9-én bevonult Konstantinápolyba a német császár első nagykövete, Virmont gróf tábornagy, nagy fényvel és pompával, szinte éreztetve, hogy a győztes birodalomnak képviselőjében jön a legyőzöttek fővárosába. Virmont azonnal megkezdte aknamunkáját Rákóczi és a bujdosók ellen. Arra hivatkozva,

hogy Rákóczi fel fogja borítani a Törökország és a Habsburg-birodalom közt nagynehezen létrejött békét, először kiadatásukat követelte, majd a főváros közeléből való eltávolításukat. A nagyvezér és a szultán felháborodtak, s a vendégbarátságra és a mohamedán vallás törvényeire hivatkozva leghatározottabban elutasították Virmont követelését. Rákóczi hetek múlva meghatottan értesült arról, hogy a nagyvezérben és a szultánban mennyivel több emberiség, lelkielő, lovagiasság volt, mint a keresztény fejedelmekben.

A Daskow-val való tárgyalásokból azt látjuk, hogy az orosz cár továbbra is figyelembe vette Rákóczit és igyekezett felhasználni saját céljaira olyanformán, mint később III. Napoleon vagy Bismarck Kossuthot. A fejedelemnek most határozott diplomáciai sikere volt a Daskow-val való tárgyalásokon: az ő érdeme volt az, hogy az oroszok és a törökök 1720. november 5-én tartós békét kötöttek. Az orosz-német háború reménye azonban eltűnt. Alberoni, a spanyol király minisztere, megbukott és 1719. év végén szomorúnak, kietlennek és csaknem kilátástalannak látja saját jövőjét. «A fájdalom kenyeréből íme mennyi bái alatt roskadozunk! Szomorúsággal telnek napjaink. Ellenségeink ennyivel sem érik be; üldöznek bennünket és életünkre törnek. Mit mondjak, Uram, pásztorom, a juhokról, kiket egykor őrizetemre bízál, s most béresek kezébe adtál» — írja bús lehangoltságában a fejedelem. Könyvei közé temetkezett és írta tovább valláserkölcsi elmélkedéseit.

A következő 1720. év márciusában a janicsár-ágától szép ajándékokat kapott, maga sem sejtette, miért. Néhány nap múlva a nagyvezér magához hívatta Horváth Ferencet és tudtára adta, hogy Jenikónél sokkal jobb helyet szemeltek ki a bujdosók számára. A fejedelem éppen negyvennegyedik születésnapját ünnepelte. Ilyenkor mindig mélyen magába szállt és végiggondolta egész életét. Gyermekeitől, feleségétől elszakítva, Franciaországból, melyet úgy szeretett, mint hazáját, száműzve, kiközösítve a keresztény kultúrából és világból, kietlennek, szomorúnak, céltalannak látta életét. A nagyvezér rávette, hogy maga kérje elhelyeztetését, ne tűnjék fel r'igy, hog}7 a szultán a császári követ kívánságainak engedett. 1720. április 16-án végre «megütötték a dobot». A szultán saját gályáját küldte Rákócziért, amelyre Forgách, Fang, Sibrik és Mikes kíséretében szállt fel.-Bercsényiért a -szultán külön hajót küldött Therápiába. Mikes szépen írja le az utat és a bujdosók megérkezését. Április 24-én érkeztek meg Rodostóba, száműzetésüknek végleges helyére, ahol másfél évtized múlva becsukódott Rákóczi földi pályája.

RODOSTÓ.

Rodostó nagyon megnyerte a bujdosók tetszését. A 15—20,000 lakosságú város kies hegyoldalon terül el, amelyen gazdag szőlők, mezők, gyümölcsösök váltakoznak. A fejedelem és társai — vagv nyolcvan — kényelmes lakóházakat kaptak, amelyeknek bérét a szultán fizette, aki még egy külön

fermában örökjoggal egy nagyobb területet is ajándékozott nekik. Rákóczi maga több házat kapott, amelyeket összekötő folyosókkal láttak el. Ezeket ő maga előkelő ízléssel díszítette fel ott tartózkodásuk alatt. A szultán elhalmozta a bujdosókat kegyeinek és megbecsülésének összes jeleivel. A főkapunál állandóan harmincfőnyi janicsárság állott díszőrséget egy aga parancsnoksága alatt. Bercsényi egészen külön házat és udvartartást kapott a szultántól.

A fejedelem, aki elérkezett földi vándorútjának utolsó állomására, most érezte magát először száműzöttnek. Párizs, Drinápoly, Jenikő még mind a reményeknek egy-egy támaszpontjai voltak. Ránehezedett lelkére az a keserű érzés, hogy kiközösítették a keresztény világból. De nem az a mindennapi ember volt, aki összeroskad a balsors ostromcsapásai alatt. Ő egy más világban élt, egész élete hitélet. Azt a sok csapást, munkát, izgalmat, hányattatást, amelyben kora ifjúságtól kezdve része volt, nem tudta volna elviselni közönséges halandó. Ezért még Rodostóban sem a végleg letört, kétségbeesett, hajótörött, még itt is remélt, még itt is hitt az isteni akarat kiszámíthatatlanságában, amely visszaviszi még őt esetleg fejedelemségébe és eléri végre célját, melyért vagyonát és életét feláldozta.

A bujdosók életmódját Mikes Kelemen írta meg gyönyörű leveleiben. Szabályos, rendszeres,

szinte Rákóczi sajátkészítésű széke.

kolostori életmód volt az. A fejedelem korán kelt, hat órákor misét hallgatott, aztán reggelihez ült, majd ismét a mise következett, utána írt, olvasott, festett vagy kézimunkáin dolgozott, ebédig, féltizenkettőig. Három órákor délután kápolnájában imádkozott s háromnegyed ötkor dobszó jelezte az esti imádságot. Félhétkor már vacsora volt, utána lefekvés. A fejedelem korán feküdt, éjfélután kettőkor felkelt imádkozni. Néha közben vadászgatott, legnagyobb szenvedélyéről itt sem mondott le, némán, panasza nélkül tűrte az új állapotot,

de nem nyugodott meg sorsában. Megbízható híve volt Le Bon francia ezredes, aki már negyedik esztendeje állott szolgálatában, akit most V. Fülöp spanyol királyhoz küldött azzal a kéréssel, hogy a cambray-i értekezleten támogassa az ő ügyét, esetleg eszközölje ki, hogy fiai visszakapják magyarországi birtokaikat. Dubois bíbornok, az új francia külügyminiszter, azt üzenté neki, hogy támogatja az ő ügyeit Madridban, csak ez is üres ígéret maradt.

Az 1721-ik esztendő újabb csapásokat hozott a fejedelemre. Akit a sors annyit üldözött, nem kerülhette el, hogy ne sújtsa őt is az a világra szóló botrány, amelyet Law, a vakmerő skót kalandor-bankár, a bank jegyinfláció atyja zúdított Franciaországra. A fejedelem, akiben megvolt a Rákócziak takarékosága, a XIV. Lajosnál lévő követelését, 600,000 livres-t, a párizsi városházára szóló kötvényekben biztosította magának; 82,000 livres Sárosy gróf névre szolt. Amikor Párizsból eltávozott, ottmaradt papírjait a Toulouse gróf kincstárnokánál helyezte el. Régi diplomatája, a túl ambiciózus Brenner abbé azonban elszedte a kincstárnoktól a papírokat, hogy becserélje azokat a Law-féle állami bank részvényeire. A túlbuzgó abbé így akarta megsokszorozni Rákóczi Párizsban levő vagyonát. Az egész Law-féle vállalkozás azonban összeomlott, s a részvények elvesztették értéküket, Franciaország belefulladt a papíráradatba, emberek ezrei vesztették el vagyonukat máról-holnapra. A skót kalandor, aki a régenst elámitotta, alig tudta megmenteni a pusztá életét. Brenner abbé buzgósága Rákóczinak súlyos veszteséget okozott. Alig tudta megmenteni a Toulouse támogatásával azt a 100,000 livres évdíjat, melyet XIV. Lajostól kapott. Az elveszett 82,000 livre kötvényért kárpótlásul 6000 livre életjáradékot kapott a régenstől.

Bonnac francia követ egy alkalommal azt írta Rákóczinak, hogy sehol, Európa egy országában sincs olyan biztonságban, mint Törökországban, Rákóczi mégis megpróbált szabadulni szépszerével a török fogságból. Pedig a törökök enyhítették a száműzetés szomorúságát, a szultán a bujdosókkal szinte túlludvariasan bánt. 1721. tavaszán megbántották azzal, hogy napi 60 piaszter segélyét 50-re szállították le. Rögtön Bonnac követhoz fordult, hogy emeltesse fel a segélyt a régi összegre és beszélje rá a nagyvezért, hogy bocsássák őt el Spanyolországba vagy Franciaországba, ő mindkét helyen sokat használhat még a portának. A török kormány hajthatatlan maradt.

1722-ben két emlékiratot is írt Franciaországba; az egyiket Dubois-nak küldte, az új külügyminiszternek, a másikat a régensnek. Mindkettő érdekes politikai elmefuttatás, van bennük sok fantázia és sok igazság. Azt ajánlotta, hogy Franciaország és Anglia kössenek titkos szövetséget, ő a cárral, akit sikerült kibékíteni a törökkel, megtámadja a császárt. Még mindig bízott abban, hogy egész Magyarország fegyvert ragadna az ő első hívószavára, pedig ebben alighanem csalódott. Igaz, hogy a protestánsok elégedetlenkedtek és azok talán fegyvert is fogtak volna és a harcias rációk, akiket nem sikerült megnyernie annakidején, most felajánlották neki szolgálatukat, de olyan álta-

Rákóczi felesége.

lános felkelést, mint 1703-ban, aligha sikerült volna támasztania. Még talán a cár is kapható lett volna a német elleni támadásra, a nyugateurópai nagyhatalmak azonban békét akartak, s minthogy azt az újonnan létrejött négyes-szövetséggel biztosítottak látták, úgy Dubois bíbornok, mint a régens, napirendre tértek Rákóczi ajánlata felett.

Az 1722. esztendő, a szomorúság esztendeje volt a fejedelemeire és a bujdosókra nézve. Felesége, aki a Chasse-Midi apácakolostorban élt, február 18-án vérmérgezésben meghalt. Sarolta Amália hercegnő, aki osztozott férje balsorsában, 1706. óta, amikor a bécsi udvar Érsekújvárra küldte fontos politikai üzenettel, folyton bujdosott. A hercegnő, aki Európa legelőkelőbb uralkodóházaival volt rokonságban, más jövőt álmodhatott, amikor feleségül ment a fiatal daliás Rákóczihoz, a római szent birodalom hercegéhez és Európa egyik leggazdagabb főúrához. Összetörve, egész fiatalon halt meg, negyvenkét éves korában. Rákóczit mélyen lesújtotta feleségének halálhíre, kitől Lengyelországban vált el, s akit 11 esztendő óta nem látott.

Augusztusban, az akkor egész keleten dühöngő pestis járványban gróf Esterházy Antal halt meg, a kuruc harcok egyik legkiválóbb tábornoka; őt ragadta el legelőször a halál Rákóczi főrangú bujdosó társai közül. Fia, Bálint francia szolgálatba állt, unokája, az ifjabb Bálint pedig, mint tábornok Franciaország katonai kiválóságai közé emelkedett. A veszteségek lesújtották Rákóczit, s még jobban elszomorította az a tudat, hogy lassanként az ő politikai megsemmisülése is elkövetkezhet. Ezt meg is tudjuk érteni, ha a fejedelem lelkületét ismerjük. A tett-embert, aki tele volt hivatástudattal és aki nagy politikai céljairól nem mondott le, lassanként felmorzsolta a tétlenség. Végsőkig leverte az, hogy az erdélyi és a magyarországi rendek elfogadták a pragmática sanctio-t, a Habsburg-ház leányágának trónörökösödési jogát, hozzá még egy volt kuruc, Szluha Ferenc indítványára. Keserű levélben panaszkodik állapotáról francia barátnőjének, Conti hercegnőnek, s várta tőle a választ, de hiába — a hercegnőt közben az örök nyugalomra helyezték a saint-denis-i sírboltba. Néha már mindenről lemondott és Istenbe vetett bizalommal, megnyugvással várta a halált, amely szenvedéseitől megváltja.

A következő évben is új csapások érték a bujdosókat. 1723. áprilisában meghalt Bercsényiné, gróf Csáky Krisztina. Az öreg Bercsényi félév múlva újra megnősült, elvette felesége volt társalkodónőjét, Kőszeghy Zsuzsikát, Mikes Kelemen szerelmét. Példátlan kicsapongásai nemsokára sírbavitték Rákóczi utolsó francia barátját, a régenst is, akinek utóda Rákóczi egykori vadásztársa, a jelentéktelen Bourbon-herceg lett. Dubois-t, aki 1723. decemberében hunyt el, Morville követte a külügy miniszterségben, akitől Rákóczi semmi jót sem várhatott; mind az új régens, mind Morville az eddigi kitaposott ösvényen haladtak. E közben folyton aggasztotta Rákóczit gyermekei bizonytalan sorsa. Német lapok megírták, hogy a császár mennyire kegyes és jó volt irányukban: 1723. júliusában megjelent adománylevelében szicíliai

földesurakká tette meg őket, be is iktatták mindkét Rákóczi-liút még ez év augusztusában új birtokaikba.

1724—25-ben egyre hálnak a fejedelem emberei. 1725. januárjában elhunyt Konstantinápolyban hű és mellette mindvégig kitartó háziorvosa, Lang Ambrus, aki végigkísérte lengyelországi bujdosásába, átment vele Franciaországba, ahol még XIV. Lajos királyt is kezelte és végül követte Törökországba. 1725. februárban meghalt Nagy Péter cár, Rákóczi egyetlen számottevő szövetségese, aki kedvező politikai viszonyok között talán sokat használhatott volna a magyar ügynek. Ennek az esztendőnek novemberében (6-án) dőlt ki Rákóczi mellett a legnagyobb magyar bujdosó, gróf Bercsényi Miklós 61 éves korában. A kiváló eszű, temperamentumos, erősakarátú és találékony Bercsényi nélkül nem született volna meg Rákóczi mozgalma. Ő volt az, aki a fiatal és a magyar ügyekben teljesen járatlan s a felkelésnek akkor még a gondolatától is idegenkedő Rákócziban felébresztette a hivatástudatot. Ő állott a fejedelemhez mindvégig a legközelebb, ő volt legbizalmasabb tanácsadója, valósággal jobbkéze. Mint katona kezdte pályáját Budavár ostrománál, de Rákóczi tábornokai között jobb katonák voltak nála. Annál jobban bevált, mint politikus, főleg, mint diplomata. Az ő személyes műve volt a Nagy Péter orosz cárral megkötött szövetség. A kiváló, tetterős, munkalázatól égő Bercsényi lelki és testi erőit felmorzsolta a tétlenség a törökországi számkivetettségben. A görög templomban az érseki trónszék elé temették el, és sírján a következő felirat volt olvasható:

«Címeinél fogva híres, érdemeit tekintve dicsőséges és most egy maréknyi föld fedi a száműzöttet. Ebből tanul meg utazó, hogy az emberi viszonyságok feltétele szerint száműzetésben senkinek sincs állandó örökös vagyona. Hogyan kell élni az ég számára, életében példás jámborsággal, a száműzetésben megnyugvással, a betegségben hosszas türelemmel, a halálban rövid, de bátor küzdelemben nemes példát adott az utódoknak. Menj utazó, és ne ^kdkezzél meg a jámborul elhunytól, gondold meg, hogy ezekkel a fegyverekkel vívta ki az eget.» A gyönyörű sírfelirat valószínűleg magától a fejedelemtől való.

Ebben az esztendőben készült el politikai végrendeletével, amelynek alap gondolata a népszuverenitás eszméje és az uralkodónak alattvalói iránt való kötelezettségei s az egész át van szöve Rákóczi humanizmusával, emberszeretetével, a keresztényi kötelességek gondolatával. Főleg Györgyriának szánta a végrendeletet, aki ennek az esztendőnek az őszén iratkozott be joghallgatónak a páduai egyetemre. A rodostói bujdosók életéből minden derű hiányzott. A pestis folyton szedte áldozatait; egy alkalommal a küszöbön ölte meg a fejedelem egyik ajtónállóját. Bonnac konstantinápolyi francia követ nemsokára visszatért hazájába és 1725. szeptemberében érkezett meg az utóda D'Andrezel, akinek megbízásából Vigouroux orosz ezredes kereste fel, egy bizonytalan nemzetiségű diplomatakalandor. Franciaország külügyeit már Fleury André bíbornok, az új miniszter irányította, akihez a feje-

delem hosszú memorandumot intézett, amely már tele van lemondással és sorsáért való aggodalommal. A következő 1726. és 27. esztendőök egyforma lomhán vonulnak el a bujdosók feje felett, munkával, szomorúsággal, unalommal. Mikes szorgalmasan írja leveleit, a fejedelem, kinek szép kézikönyvtára volt, olvasgatott, írt, vagy esztergályos munkával töltötte idejét. Olyan buzgón dolgozott faragványain, hogy őszülő szakállá sokszor tele volt forgáccsal. 1727. júniusában nagy öröm érta a kis szomorú magyar kolóniát: Rodostóba érkezett György herceg, kisebbik fia. Születése előtt került a bécsi-újhelyi börtönbe, így kisebbik fiát eddig nem láthatta. Nagy örömmel fogadta, elhalmozta apai szeretetével, gyengédségével és Mikes, a bús agglegény írta, hogy ahhoz, hogy valaki megértse az apai örömeit, apának kell lennie.

A fejedelem szinte megdöbbsent fiának hiányos neveltetésén. Az udvar a Rákóczi-gyermekeket nem neveltette olyan gondosan, mint atyjukat. György tudatlan volt és atyja itt Rodostóban próbálta meg elhanyagolt neveltetését és hiányos ismereteit pótolni. Kis István diák, a filozófus kezdte tanítani a fiatal Rákóczit, csakhogy annak a tanulás nem volt ínyére, már a következő 1728. év márciusában kiutazott Párizsba. A komor rodostói élet nem való volt a fiatal hercegnek, aki valószínűleg nem tudta megérteni sem atyját, sem a bujdosó magyarok szomorúságát. A kolostori fegyelem, a szigorúság, az órától-óraig beosztott munkarend, mise, imádságok idegenszerűen hatottak a fiatal Rákóczira és a szomorúság elvéről tanulás ürügye alatt Parisba, a fény, pompa és multságok városába menekült.

A lemondás mindinkább erőt vett Rákóczin, pedig odahaza mintha erőre kapott volna a gondolat, mérvnek zászlóvivője volt. A nép őt haza várta szüntelen, a protestánsok, kiknek jogait a bécsi kormány nem respektálta, vele éreztek, a nagy urak sütkéreztek a bécsi kegy fényében és elmerültek a barokk-kor képmutató pompájában, de a nemzet nagy tömege nem számúzta őt lelkéből, sőt miután az abszolutizmus ismét leplezetlenebbül jelentkezett, a fejedelem hívei egyre jobban szaporodtak. 1729—30-ban nagy irodalmi munkásságot fejtett ki, melyet a nagyközönség, sajnos, máig sem ismer és amelyet a hivatalos tudomány eddig nem méltányolt kellőképp. Pedig Rákóczi kiváló író; kortörténelmi feljegyzései pedig, ha vannak is itt-ott hibák, vagy tévedések bennük, elsőrangú történelmi források.

Hiába számúzta őt az 1712—15-iki szervilis országgyűlés, 1729. szeptemberében nagyobb küldöttség kereste fel Rodostóban és előadták neki panaszait. Bent az országban ugyanebben az időben gyanúsítottakat és összeesküvőket tartóztattak le; a bécsi udvar nem ok nélkül félt a Rákóczi névtől. Ha ő jelentéktelen, talajátvesztett, letört és örökre megbukott száműzött lett volna, az udvar nem fizette volna Bohn-t, a körmönfont kémet, aki befurakodott bizalmába és minden lépését tudatta Thalmann követtel. Rákóczitól féltek Bécsben, mert hívei szaporodtak és ha valamely hatalom háborús összeütközés esetén őt felhasználja, könnyen veszedelmessé válhatott volna.

1729. év végén és a következő év elején igen feszült volt a külpolitikai

Bercsényi Miklósné, Csáky Krisztin,

helyzet. Spanyolország, Anglia és Hollandia szövetségbe az osztrák ház ellen, könnyen kiterjedhetett a háború és akkor Franciaország ismét elővette volna Rákóczi. Nagy változások mentek végbe a török birodalom belső életében. A török kormány, mely Bécsből annyira remegett 1730. őszén megbukott. A túlóvatos, harciatlan III. Ahmed szultánt és Ibrahim nagyvezért a fellázadt janicsárok letették és utóda unokaöccse, I. Mahmud lett. A véres belső harc, amely Konstantinápolyban vagy 50,000 ezer életébe került és a legyengült török birodalmat minden eresztkéiben megreszkettette, nem érintette a bujdosókat, akik úgy éltek Rodostóban az ádáz belső harcok szomszédságában, mint valami szigeten. Pedig kissé féltek, hogy oda is átsap a forradalom hulláma és a fellázadt törökök kifosztják majd az örmény és görög kereskedőket, de semmi sem történt; a városban mint Mikes Kelemen írja: «minden oly csendességben volt, mintha csak álom lett volna a rebellió». Az új szultán csakhamar vérbefojtotta a nyakára nőtt forradalmat, melynek uralmát köszönhetette, a bukott szultán leányát pedig, aki a janicsárokat megkísérelte újból felláztatni, vízbe ölette. A bujdosóknak az a hasznuk volt a forradalomból, hogy a fejedelem visszakarta régi évdíját.

Nyugat-Európában már egymásra torlódtak az események, de Ibrahim utóda, a harcias Topal Ozmán, az új nagyvezér tehetetlenül vergődött: az új európai bonyodalomba a török hadsereg gyengesége és a belső állapotok züllöttsége miatt nem tudott beavatkozni. Ozmán uralma nem sokáig tartott: a kizleraga csakhamar elmozdította helyéről. Rákóczi egy különös emberrel kötött ismeretséget, aki már többször cserélt életében hazát s végre a mohamedán világban próbálta meg a szerencsét és érvényesülést. Bonneval, francia származású egykori császári tábornok volt ez, Savoy ai Jenő legnagyobb ellensége. Ez a kor a kalandoroknak a kora és igen gyakran fordul elő, hogy előkelő származású katonák hazájuk ellen harcoltak. Ezek közé tartozik meg a nagy Savoyai Jenő is, aki született francia volt, ott is nevelkedett és mégis a leghalálosabb ellensége lett hazájának és az Osztrák-Ház hatalmának, nagyságának megalapozására fordította ebben a korban páratlanul álló hadvezéri képességeit. Hazáját elárulta s új honában fényben, pompában élt. hatalmas birtokokat kapott, végül szobrot állítottak neki a Habsburg-birodalom mindkét fővárosában. Bonneval sokáig Savoyai Jenő hadseregeiben harcolt Franciaország ellen, megsebesült, kitüntetésekkel kapott, de nem tudták kielégíteni a nyughatatlan tulambiciózus ember becsvágyát. Botrányai miatt bebörtönözték, Velencébe szökött és bosszút esküdött a császár és Savoyai Jenő ellen, majd Törökországba ment, áttért a mohamedán vallásra és felajánlotta szolgálatait a török kormánynak.

1733-ik év elején a francia-osztrák háború már biztosnak látszott és ez volt az utolsó reménysugár, amely becsillant a rodostói szomorú világba. De Rákóczi már öregnek érezte magát, s ugyanúgy, mint mostohaapja Thököly, idő előtt megroppant, haja, szakállja megöszült, a köszvény, melyről Mikes már Törökországba érkezésük alkalmával említést tesz, egyre jobban kínozza.

Villeneuve konstantinápolyi francia követnek egyszeriben kedvelt embere lett Bonneval, aki Topal Ozmán eltávolítása óta bukott ember volt a portán, de most ismét felszínre került. Sokat tárgyalt Bonneval Rákóczival is, arról a kérdéstről, miképpen lehetne Ali nagyvezért és Mahmud szultánt rávenni arra, hogy a császár ellen megindítsák a háborút. Bonneval tehetséges kalandor volt és elgondolása, amelynek szerette volna megnyerni a törököt, valóban nagystílusú. Mindenekelőtt le kellett kötni Oroszország kezét, ebből a célból Villeneuve Tóth Andrást, a későbbi francia brigáderost, a tatár khánhoz küldte, hogy bujtassa fel az oroszok ellen. Ugyanakkor, 1734. elején felszólította Rákóczit is, de a fejedelem kitérő választ adott, mert a török nélkül, s kellő biztosítékok hiányában már nem mert komoly vállalkozásba kezdeni. Legnagyobb baj az volt, hogy már maga a fejedelem sem volt a régi. A háború 1733-ban a lengyel trón kérdés miatt megindult, a császári seregeket egymásután verték meg Olaszországban és az Osztrák-Ház egész fel Mantuáig mindent elvesztett. vSavoyai Jenő, aki annyi világraszóló nagy győzelmet aratott a császári seregek élén, már aggastyán volt. Erdélyben magyar és tatár betöréstől rettegetek. Franciaországnak nem volt szüksége török segítségre, habár XV. Lajos gyámoltját, Szaniszló lengyel királyt az oroszok elűzték, de viszont a francia hadseregek igen jól állottak az olaszországi csatatereken. A nép Magyarországon várta Rákóczit, ámde a porta, melynek segítsége nélkül semmit sem tehetett, nem mozdult.

A kétesztendeig tartó új európai háború felverte kissé a rodostói magyarok csendes nyugalalmát. Bonneval, kinek legfőbb becsvágya volt, hogy a törököt a Perzsia elleni háború abbahagyására és a császár elleni hadjáratra megnyerje, minden követ megmozgatott Villeneuve követtel együtt. Rákóczi egyre-másra kapta az üzeneteket Magyarországból, ami arra vall, hogy nem lehet az ő politikai haláláról beszélni. Pero szerb kapitány megesküdött, hogy ha Rákóczi visszatér, az ő rácai, akik annakidején ellene harcoltak, most az utolsó csepp vérükig kitartanak mellette. A fáradt fejedelem már fiaiba vetette minden reményét, főleg Józsefbe, aki Bécsből akkoriban Velencébe érkezett. De az óvatos és különben is lomha törököt nehéz volt tétlenségéből kimozdítani. Hasztalan gyúrta Ali nagyvezért Villeneuve és biztatta Bonneval, aki még azzal is ijesztgette, hogy ha a császár győzni talál, megszegi a passzarovici békét és egész erejét rázúdítja Törökországra. A fejedelem ügyei azonban nem állottak legjobban Parisban. Bonról, aki ravaszul rászédte úgy Rákóczit, mint a nagyvezért és Villeneuve-t, kiderült, hogy a császár és Anna cárnő kéme és a Bastille-be került, de viszont sokat ártott Rákóczi tekintélyének. Le Bon francia ezredes semmit sem tudott elérni Chauvelin külügyminiszternél Parisban. Így a magyar emigránsok senki másban nem bízhattak, csak a törökben, de az nem mert támadni. Az öreg fejedelem különben is már kedvetlen volt és fáradt, a tervektől, bármilyen káprázatos színben is festette le azokat Bonneval, nem volt nagyon elragadtatva. Francia sereggel berontani Isztrián, vagy Fiúmén keresztül Nyugat-Magyarországra

és menni egyenest Budának, mialatt a császár megvert hadseregei a nyugati harctéren vannak elfoglalva, szinte regényes elgondolás volt, de ő már nem hitt senkinek, sem a franciának, sem a töröknek. A megvert Ausztria különben is igyekezett mennél gyorsabban megkötni a békét.

A FEJEDELEM HALÁLA.

Rodostóban ekkor már halál előtti csend honolt. Az 1735. év tavaszán egyre fogyott a fejedelem testi ereje, kedélye lehangolt volt, s hirtelen soványodni kezdett. Emberei észrevették, hogy csak mutatja a vidámságot és csak nagy lelkiereje küzdi le a test erőtlenségét. Március 23-án a bujdosók meglepődve látták, hogy a fejedelem milyen bágyadt. Este 8 órakor megkérdezte Mikeszt, aki a lefekvésnél jelen volt, hogy nem fázik-e? Mikes azt mondta, hogy nem érez hideget. De a fejedelem panaszkodott, hogy a hideg borzongatja és még ez éjjel erősen hányt. A bujdosókat meglepte a fejedelem hirtelen rosszulléte, mert egész életében mint egészséges embert ismerték; nagy vadász, kitűnő lovas volt és a hadjáratok alatt tűrte és katonáival megosztotta a hadiélet minden szenvedését és nyomorúságát. 1713. óta néha kínoztta a reuma, amit a háborúkban kaphatott, súlyosabb szervibaja azonban sohasem volt. Mindenki azt hitte, hogy betegsége csak mulékony természetű. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján még felkelt, misét hallgatott, de állapota már szemlátomást rosszabbodott. Még együtt ebédelt embereivel, még orvosa figyelmeztetése dacára is megtartotta a böjtnapot és Mikesnek arra a kérdésére, hogy hogyan érzi magát, azt felelte: jól vagyok. A feljegyzésekből orvosszakértők megállapították, hogy a fejedelmet sárgaságos tüdőgyulladás támadta meg és ez vitte a sírba.

Április 4—5-én ereje láthatólag hanyatlott és április 7-én meggyónt, közben buzgón imádkozott, majd végrendeletét módosította. Egyre gyengült és hű emberei szorongva álltak körül halálra készülő uruk betegágyát. Ott állottak ágya körül: gróf Csáky Mihály, báró Zay Zsigmond, Sibrik Miklós, Mikes Kelemen, a két Pápay, Jávorka Ádám, Jean Jacques Charrière, Louis Béchon francia titkárja, CésaireSaussure. Felvette az utolsó kenetet és a pap vigasztaló szavára még maga is könnyezett. Lassanként gyengült, szemeit még egyszer felnyitotta és Istenhez való végső fohász után 1735. április 8-án hajnali 3 órakor, küzdelmes élete 60. esztendejének küszöbén nagy lelke megtért az örök békébe.

Holttestét bebalzsamozták, hogy elszállíthassák Konstantinápolyban Szívét külön urnába tették, hogy végrendeletéhez híven elküldhessék a groisboisi atyák kolostorába. Annyira szerette Franciaországot, hogy szívét ott temettette el. Először ideiglenesen temették el egy sziklaboltba és júliusban, mivel a török kormány nem adott rá engedélyt, titokban Konstantinápolyba a Saint Benoît székesegyházba vitték és odatemették édesanyja, Zrínyi Ilona mellé, aki 32 esztendő óta ott nyugodott.

Utea Rodostóban. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

A bujdosók árván maradtak. Mikes búbánatos leveleiből látjuk, hogy emberei mennyire szerették. Még Ali basa, a török nagyvezér is könnyekre fakadt, amikor a halálhírt közölték vele. Franciaországban barátai és tisztelői mindenütt megilletődtek. A bujdosók nem tudták elfelejteni a fejedelmet: «nevekedik és nem kisebbedik az urunk után való keserűségünk» — írja Mikes Kelemen. Vagyon, kincsek nem maradtak a szegény fejedelem után, mindössze 500 tallért találtak annak az embernek holmijai közt, aki valamikor egész Észak-Magyarországot beutazhatta saját birtokain keresztül. A halálba nemsokára hú udvarmestere, Sibrik Miklós, követte és Csáky Mihály gróf lett a bujdosók feje. Utána Mikes jött, s lassanként kihalt a bujdosók kis csoportja, kik hűek maradtak utolsó leheletükig urukhoz és fejedelmükhöz. Végsőkig Horváth István maradt, aki 120 esztendőskorában halt meg 1799-ben.

Már az előzményekben előadtuk, hogy Rákóczi felkelésének mi a történelmi jelentősége. Röviden érintjük még azt a kérdést, milyen egyéni tulajdonságaiból magyarázhatjuk az ő rendkívüli hatását?

Ezek a tulajdonságok történelmi nevének s egyéniségének varázsa, sokoldalú nagy tehetsége, anyjától örökölt rendkívüli bátorsága, rendíthetetlen hite, kitartása, hűsége az eszméhez, kötelesség- és hivatástudata. Teljesen alárendelte a célnak saját Énjét, s mindenét feláldozta: földi boldogságát, vagyonát. Amit ő vállalt, mint már az előzményekben reámutattunk, messze felülmúlta az akkor gyenge s rengeteg vért vesztett magyar nemzet erejét. Mindent megtett, hogy a félfüggetlenségből kiemelje hazáját és hogy az visszanyerje 1526-ban elvesztett teljes államiságát és egységét. Ezek a fogalmak: haza, közügy, a köz iránt való kötelesség, nála tökéletesen ki vannak forrva és sokkal előrehaladottabbak, mint kortársainál. Szociális felfogásban szintén messze felülmúlta kortársait; a köztelherviselés elve, a közért, a népert való munkálkodás gondolata nála jelennek meg először történetünkben. Az utána következő barokk-kor, amely megkövesült a rendiségben, hanyatlást jelent az ő politikai és társadalmi nézeteihez képest. A hivatalos Magyarország VI. Károly császár és Mária Terézia alatt el akarta őt temetni, de nem tudta; legendás alakká nőtt ugyanúgy, mint Kossuth, s elégedetlen hű magyarjai őt hívták és várták vissza ugyanúgy, mint hű ruténjai és tótjai.

Azt az ellenvetést lehetne talán tenni, hogy Rákóczi a szűkkörű rendi szabadságot és rendi alkotmányt védelmezte. De ez ebben a formában nem igaz, mert nála a rendi szabadság kiszélesült a nemzet szabadságává. Nála jelenik meg történetünkben leelőször a nép. Ő már kilépett a rendiség korlátaiból, s oly közel állott hozzá a nép, hogy ha mozgalma teljes sikert ér el, ha eszméi megvalósulnak, jóval előbb megindul nálunk az elpolgárosodási folyamat és a nagy társadalmi reformra nem kellett volna Magyarországnak 1848-ig várnia.

Külön méltányolást érdemelne, mint erkölcsi nagyság. Mai szilárd erkölcsi értékgörmök szerint, amelyeket keresztény és nyugateurópai

kultúránknak köszönhetünk, Rákóczi a legtisztább etikai nagyságot képviseli: életét, nyugalját feláldozta az ügyért, roppant vagyonát odadobta egy erkölcsi elv kedvéért. A magyar nemzetnek szüksége volt arra, hogy apostolai és mártírjai legyenek, különben már rég eltűnt volna. Rákóczi sorsa, küzdelmes élete, szenvedései a magyar sorsot és mártíromságot példázzák. Tragikuma dicső tragikum, mert termékenyítőleg hatott nemzedékek életére, mert a nemzeti öntudatot elsorvasztó megalkuvással és lemondással szemben életet, biztatást, reményt jelentett.

IRODALOM: Márki Sándor, II. Rákóczi Ferenc I—III. (Budapest, 1907—1910). Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferenc ifjúsága (Pozsony, évszám nélkül). Szalay László, Magyarország története VI. k. (Pest, 1859). Horváth Mihály, Magyarország története VI—VII. (Pest, 1872). Hóman—Szekfü, Magyar történet VI. k. (Budapest, é. n.). Thaly Kálmán, A Székesi gróf Bercsényi-család 1470—1835. I—III. (Budapest, 1887—1892). Angyal Dávid, Késmárki Thököly Imre 1657—1705 (Budapest, 1888—1889). Horváth Mihály, Zrínyi Ilona életrajza (Budapest, 1869). Angyal Dávid, Erdély politikai érintkezése Angliával a mohácsi vésztől a szatmári békéig (Budapest, 1902). Markó Árpád, II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér (Budapest, 1934). Thaly Kálmán, Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a felsőmagyarországi hadjáratok. 1703—1710. I—II. (Budapest, 1905). Ballagi Aladár, XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709—1713 (Budapest, 1922). Biloveszky József, Adalékok a rézpénz és adózás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában. (A veszprémi kegyesrendi gimnázium 1914-i értesítője.) Márki Sándor, Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetkezése (Budapest, 1901). Málnási Ödön, Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. 1672—1732[^] (Kalocsa, 1933). Lukinich Imre, A szatmári béke története és okirattára. (Budapest, 1925). Lukinich Imre, II. Rákóczi Ferenc felségsértési pere (Budapest, Napkelet, 1926), Lukinich Imre kisebb tanulmányai: Rákócziné életéből; Bezerédy Imre árulásáról; Rákóczi Juliánna házassága. Szádeczky Lajos, II. Rákóczi Ferenc Erdélyben (Kolozsvár, 1907). Biás István, II. Rákóczi Ferenc beiktatása az erdélyi fejedelemségbe (Marosvásárhely, 1903). Szekfü Gyula, A száműzött Rákóczi (Budapest, 1913). Ballagi Aladár, Az igazi Rákóczi (Budapest, 1918). Pillias, Emile, Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie, pendant son séjour en France; Rákóczi aux Camaldules de Grosbois (Revue des Etudes Hongrois, 1903. jul.—dec). Thaly Kálmán, De Saussure Cézár törökországi levelei és feljegyzései (Budapest, 1909). Simonyi Ernő, Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. (Az Akadémia kéziratos példánya.) Gróf Károlyi Sándor, Önéletírása. (Magyar Tört. Emi. Pest, 1865). Angyal Dávid, Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez (Budapest, 1905). Thomasivsky István. Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez (Századok, 1912). Gróf Andrássy Gyula, A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai I—III. (Budapest, 1911). Thaly Kálmán, Rákóczi- emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak feltalálása (Budapest, 1893).

RÁKÓCZI HAMVAINAK HAZAHOZATALA.

II. Rákóczi Ferenc 1906. októberében tért vissza diadalmenetben a magyar földre, miután az 1906. országgyűlés eltörölte az 1715: 49. törvény-cikket, amely őt hazaárulónak bélyegezte. Legelőször még 1873-ban, Zemplén vármegye^{3Te} intézett feliratot az országgyűléshez Rákóczi hamvainak hazahozataláról és akkor Szlávy József miniszterelnök kijelentette, hogy az ügygel foglalkozni fog és hajlandó a Ház óhaját teljesíteni. A mozgalom a szabad- elvű párt uralma alatt több ízben tört felszínre a néplélek mélységeiből. Tisza Kálmán 1878-ban a Ház színe előtt beszélt erről a kérdéstről, kijelentvén, hogy nem bizonyos, hol nyugszanak és hogy egyáltalában megvannak-e még a fejedelem hamvai.* Újult erővel éledt fel a mozgalom a század első éveiben és fordulópontonra jutott 1904. április 21-én, amikor a hivatalos lap a következő királyi kéziratot közölte:

Kedves gróf Tisza! A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül a II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugszanak idegen földben és a hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett közóhaját képezi.

Hála legyen érte az isteni Gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezettek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végkép letűnt korszak történelmi emlékeit képezik. Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet közt a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot.

Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra, király és nemzet egyesült kegyelete keresheti fel mindazok emlékezetét, akiknek vezetőszerep jutott a letűnt küzdelmekben.

Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.

Kelt Bécsben, 1904. évi április hónap 18-án.

A királyi kézirat igen nagy hatást keltett országszerte, közzététele és végrehajtása a nemzet háláját, örömét, lelkesedését oly hatalmas arányokban juttatta kifejezésre, amilyenre az 1867-i kiegyezés óta nem volt példa. De másnap kitört a vasutassztrájk, amelynek drámai jelenségei az egész közéletet megrázkódtatták, nyomában kiújultak a politikai viharok és a közélet figyelmét egyelőre elvonták az új kiegyezéstől, amely felett a bujdosók halhatatlan emléke lebegett. Még harmadfélév telt el, amíg Rákóczi Ferenc és társai visszatérhettek hazájukba.

1906-ban a Wekerle-kormány fogott hozzá az örökség végrehajtásához és október első hetében országszerte folyt a készülődés a Rákóczi-ünnepekre. A fővárossal és Pest vármegyével az élükön az összes törvényhatóságok

* Báró Forster Gyula: Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei a külföldön és a hazában.

ünnepélyes hangulatban készülődtek a bujdosó fejedelem hamvainak fogadtatására. Nagy tevékenységet fejtett ki Kassa és Eperjes városában a Rákóczi-ünnepet rendező bizottság. Október 5-én Wekerle Sándor miniszterelnök leiratot intézett a fővároshoz, hogy Rákóczi hamvainak Budapestre érkezéséről és Budapestről való továbbszállításáig milyen intézkedéseket kell tenni az ünnepekre. A miniszterelnök leiratának tartalma a következő:

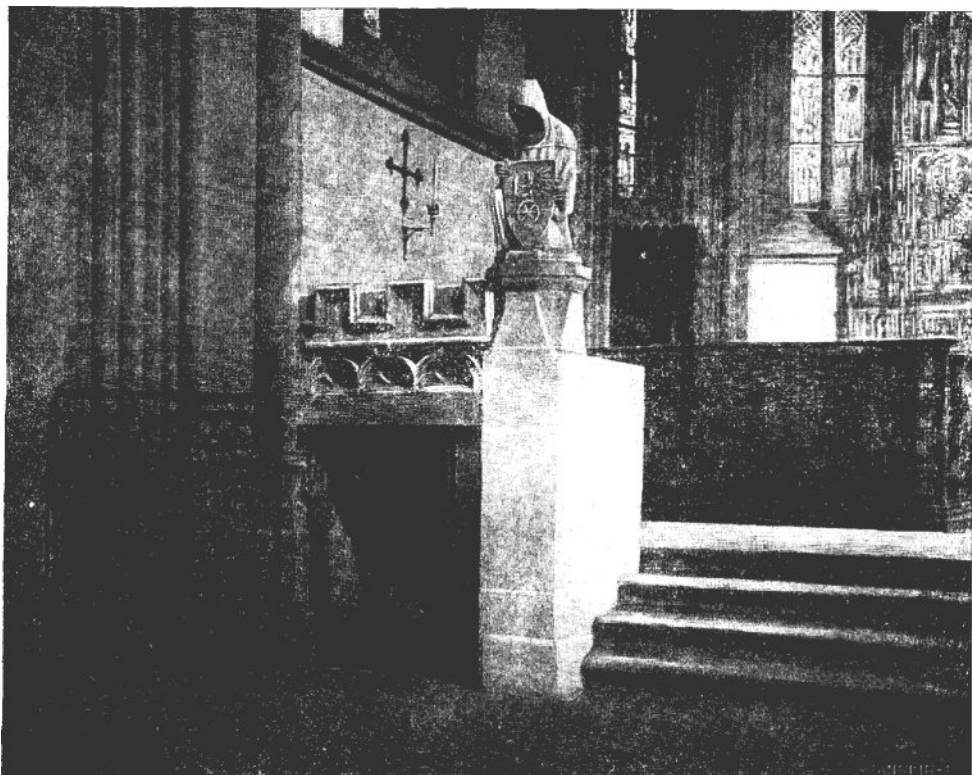
II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei országos ünnepély kapcsán folyó évi október 28-án vasárnap reggel 8 óra 50 perckor fognak a Nyugati pályaudvaron Budapestre érkezni és innen a budavári koronázó Mátyás-templomba a fejedelmi hamvakhoz méltó díszmenet kíséretében szállítatni, ahol az ország azon közörsége alkalmából, hogy ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb elhatározása folytán történelmünk ezen nagy alakjainak földi maradványai immár hazai földben pihenhettek, ünnepélyes hálaadó Istentisztelet fog tartatni, aminek megtörténte után a hamvak ugyanaznap este Kassára szállítatnak.

Budapest székesfőváros, mint az ország szíve, leend a Rákóczi-ünnepekre központja és így reményelem, hogy a főváros közönsége a maga részéről is készséggel fogja támogatni a kormányt az itteni országos ünnepély külső díszének emelésében, s hogy a főváros utcáinak képe is kifejezésre fogja hozni lakosainak a bujdosók ragyogó emléke iránt érzett hazafias kegyeletét. Ennélfogva felkérem a főváros vezetőségét, szíveskedjék mindenekelőtt a lakosságot a szokásos módon felhívni, hogy házaikat ez országos ünnephez méltó nemzeti lobogódíszsel ékesítse. Felkérem továbbá, hogy az említett díszmenetre való tekintettel intézkedni szíveskedjék, hogy 1. a díszmenet tartama alatt a főváros összes harangjai megkonduljanak; 2. azon útvonalakon, amelyeken a díszmenet halad, a gázlámpák gyátszfátyol alkalmazása nélkül meggyújtassanak; 3. ezen útvonalakon a rend fenntartása végett a főváros területén lévő egyletek, tanintézetek stb. s a tűzoltók bevonásával kordon képeztessék; 4. a Nyugati pályaudvar előtt, valamint a pesti Lánchídfőnél egy-egy díszes és lehetőleg korhű diadalkapu emeltessék; 5. a Mátyás-templomban, s tornyának most éppen beállványozott részei esetleg gallyal fedessenek. Felkérem továbbá a főváros közönségét arra is, hogy a Nyugati pályaudvar előtt külön dobogón és a budai alagút felett a fővárosi dalárdákból szervezendő egy-egy énekkar helyeztessék el. Az ünnepség programját legközelebb fogom a főváros közönségéhez megküldeni.

A képviselőház október 11-i ülésén az elnök bemutatta a miniszterelnök átiratát, amelyben értesíti, hogy II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak hamvai hazaszállítása alkalmával rendezendő országos ünnepekre vonatkozóan az országgyűlés mindkét Házának külön előterjesztés fog tétetni. A kiküldött országos bizottság tagjai lettek: báró Forster Gyula főrendiházi tag, Fraknoi Vilmos püspök, Thaly Kálmán képviselő, Pónori Török Aurél egyetemi tanár, akik október 14-én utaztak Konstantinápolyba. A bizottság ötödik tagja, Thallóczy Lajos a török fővárosban csatlakozott hozzájuk.

A francia lazaristák galatai templomában Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak átadása alkalmával október 18-án rekviem volt, melyet Fraknoi Vilmos püspök celebrált. Az istentisztelet után Fabry, a lazaristák

szuperiorja lendületes beszéd közben adta át a magyar küldöttségnek a féltve őrzött hamvakat és beszédében lelkes szavakkal ünnepelte Rákóczi emlékét. A magyar nemzet hálóját Fraknói Vilmos fejezte ki a lazaristák iránt. A szuperior reggelit adott a magyar küldöttség tiszteletére és nagy beszéddel üdvözölte a küldöttséget abból az alkalomból, hogy eljöttek a drága hamvakért, amelyeket a kolostor közel két évszázadon át mint dicsőségét és büszkeségét őrzött. A szuperior szavaira Thaly Kálmán válaszolt.

Rákóczi és társai sírboltjának bejárata a kassai székesegyházban.

Időközben végleg megállapították a budapesti ünnepek rendjét a következőkben:

A menet a Keleti pályaudvartól a Kerepesi-úton és a Károly-körúton át a Deák-térre megy, ahol a Thököly Imre tetemeit vivő kocsit kiválik és a koporsót az evangélikus templomba viszik. A menet többi része a Váci-körúton halad tovább a Szent István bazilikába, ahol istentiszteletet tartanak.

A menet indulásától a templombavonulásig az összes templomok harangjai zsiognak és a menet útvonalán az összes gázlámpák égnek. A Kerepesi-

útnak Baross-téri végpontján diadalkaput állítanak fel. A bazilika lépcsőjén hölgyek várják a koporsókat és Zrínyi Ilona koporsóját megkoszorúzzák.

A menetet gróf Hadik János államtitkár lóháton két csatlóssal vezeti. Utána négy kürtös következik címerzászlós harsonákkal. Az ország zászlaját vivő lovas után gróf Vay Ádám lovát két csatlós vezeti és mellette fiai, Ádám és Rezső, mint apródok. A székesfőváros és Pestmegye lovasbandériumai következnek ezután, majd azoknak a törvényhatóságoknak lovasbandériumai, amelyek nem Kassán, hanem a fővárosi ünnepélyen kívánnak résztvenni. Ezután következnek a temetési kornétát vivő lovas, páncélba öltözött lovas, apród Rákóczi-korabeli öltözetben, egy apród lefelé fordított hegyű pallossal, ismét egy apród, aki piros bársonypárnán lovagi sarkantyúkat és vezérbotot visz; egy apród a spanyol aranygyapjas rendjellel, fekete mén Rákóczi címérével díszített feketebársony terítővel, melynek földig érő uszályát két apród tartja, a lovat két csatlós vezeti. Utána a katolikus papság következik, majd három lovas lámpavivő, utánuk lovasok, Rákóczi régi hadilobogóival.

II. Rákóczi fejedelem és anyja, Zrínyi Ilona és fia József herceg halotti díszkocsija hat fehér lótól vonva. Minden pár lovat két csatlós vezet féken, a koporsó aranylángnyelvekkel himzett bíborszínű terítővel van letakarva, közepén a Rákóczi- és Zrínyi-címerrel. A testőrséget Bereg, Zemplén, Sáros, Ung, Abauj, Borsod, Máramaros vármegyék és Kolozsvár város két-két küldöttje alkotják.

A halottaskocsit két lovas lámpavivő kíséri, utánuk Rákóczi nővérétől, Juliannától leszármazó családok megjelent képviselői haladnak.

A második halottaskocsin gróf Bercsényi Miklós és felesége gróf Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait tartalmazó koporsókat helyezik el. A koci után a családok leszármazol haladnak.

A halottaskocsit lovas gyász-kornétás követi Thököly fejedelmi címérével. Két lovas lámpavivő s az ágostai evangélikus és református papság jönnek ezután, majd a Thököly Imre hamvait vivő koci következik, melyet hat fekete ló vontat. Két lovas lámpavivő, Szepes vármegye és Késmárk város küldöttségei követik a gyász-kocsit. Ezután haladnak Thaly Kálmán vezetése alatt a tetemet hazahozó ötösbizottság, majd a miniszterek és államtitkárok, a főrendiház, a képviselőház tagjai, az állami főméltóságok, a hatóságok és intézetek képviselői.

Az országgyűlés október 19-i gyűlésén hódolt a fejedelem emlékének. Wekerle Sándor miniszterelnök törvényjavaslatot terjesztett elő, amely a következőket tartalmazza:

1. §. II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei hazaszállítván, országos küldöttségek által ünnepélyesen a kassai székesegyházban, Thököly Imre tetemei pedig a késmárki ágostai hitvallású evangélikus egyház templomában tetessenek örök nyugalomra.

2. §. Az 1715. évi XLIX. tc.-nek 2. és 3. §-ai eltöröltetnek.

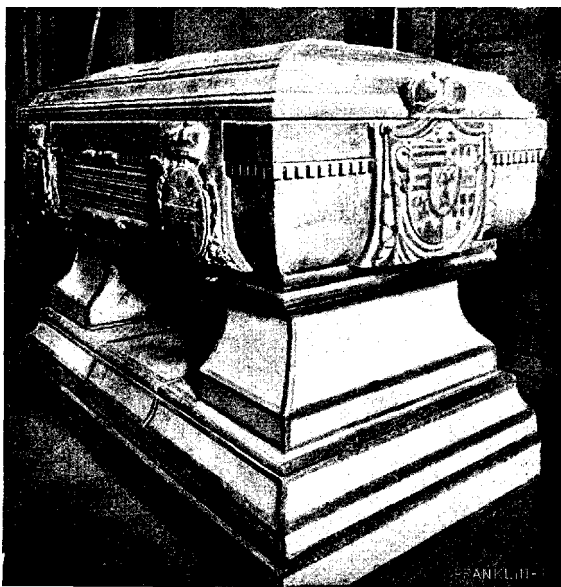
3. §. A II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai emlékének megörökítésére felállítandó emlékmű és a hazaszállítás költségeire 550,000 korona ajánlatik meg, amely az állami költségvetésben a miniszterelnökség átmeneti kiadásai közt számolandó és a pénztári készletekből fedezendő.

4. §. Jelen törvény rendelkezései semminemű magánjogi következményekkel nem bírnak.

5. §. Ezen törvény végrehajtásával a miniszterelnök, a pénzügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter bíztnak meg.

A törvényjavaslatot a Ház mindkét háza egyhangúlag elfogadta és az új Rákóczi-törvény a királyi szentesítés után a hivatalos lap október 29-i számában jelent meg.

Három nappal előbb, október 26-án délután 5 órakor indult el Konstanzából a bujdosók hamvait szállító különvonat, és a következő délelőtt 6 órakor érkezett Vercioróvára. A vonat abban a pillanatban, amikor a magyar határt átlépte, megállott, taracklövések hangzottak el, az átvevő küldöttség tagjai leszállottak a kocsikról és tisztelegtek a hamvakat szállító vasúti kocsinál. A küldöttség tagjai mélyszégyenű megilletődéssel, kalaplevéllel szemléltek a koporsókat, amelyek a drága hamvakat tartalmazták. A kocsin közepén ravataloszerű emelvényen voltak el-

Rákóczi sarkofágja.

helyezve II. Rákóczi Ferenc fejedelem és Zrínyi Ilona sárgaréz koporsói. A fejedelem ravatalán jogar, kard és korona volt elhelyezve. Jobbra Thökoly Imre és Rákóczi József koporsói, balra Bercsényi, Esterházy, Sibrik koporsói feküdtek. Thökoly koporsójára kard, korona és jogar volt fektetve, Bercsényiére forgós csákó, kard és buzogány. Mintegy tízpercnyi várakozás után a vonat folytonos tarackdurrogások között lassú robogással érkezett az orsovai pályaudvarra. A határváros ködös őszi reggelre ébredt. Hét óra tájban esni kezdett, de ez nem ártott az ünnepi hangulatnak, az egész város lakossága ünnepi díszben sürgött-forgott az utcákon, kora reggel óta. A pályaudvaron a ravatalokat még az éjjel felállították és lábaiknál fekete gyászleplel bevont szöszéket helyeztek el. A ravatalok körül dúsan aranyozott kandellábereken 12 szál viaszgyertya égett. A vasúti sínektől a ravatalokig fekete szőnyeget terítettek le. Az egész pályaudvar és környéke ünnepélyes pompában díszlett.

A fővárosból négy különvonat érkezett s a negyedik hozta a kormány tagjait, amely 8 órakor robogott be az orsovai pályaudvarra. Ezen érkeztek meg: Wekerle Sándor miniszterelnök, Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter, gróf Apponyi Albert kultuszminiszter, gróf Andrássy Gyula belügyminiszter, Josipovich Géza horvát miniszter, Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter, gróf Zichy Aladár a király személye körüli miniszter, Justh Gyula, a képviselőház elnöke és Leszkay Gyula háznagy. Mikor a vonat megállott, Thaly Kálmán, az ötbizottság tagjaival leszállott a kocsiról s a közönség sorfala között a kormány tagjai felé tartva, megállott Wekerle miniszterelnök előtt és többek között ezeket mondotta:

«Az én részemről — mondotta — aki negyvenhat éve már, hogy szerény munkálkodásomat hazám ama korszakának szentelem, amelynek legnemesebbje a dicsőséges nemzeti fejedelem volt, az én lelkem mély hálával telik meg s az elérzékenyedéstől csak nehezen tudom magamat visszatartani, mikor végiggondolok ama küzdelmen, amely Rákóczi hamvainak hazahozatalát megelőzte». Részletesen beszámolt ezután Thaly a bizottság eljárásáról, amellyel megbízatásának lelkiismeretesen és buzgalommal megfelelt. Köszönetet mondott I. Ferenc József királynak, a szultánnak, Abdul Hamidnak, aki a legélénkebb figyelemmel, jóindulattal és előzékenységgel kísérte a bizottság működését. Lelkiismerettel adhatjuk át — mondotta Thaly — a szent ereklyéket a hazának. Most már én, öreg szolgája a Rákóczi-kultusznak, befejeztem feladatomat. Átadom a szent hamvakat a magyar kormánynak és beszámolok a bizottság működéséről ezen felvett és megerősített jegyzőkönyvben, amelyben eljárásunk minden lényeges fázisa részletesen le van írva».

Thaly szavaira Wekerle válaszolt s többek között ezeket mondotta:

«Porladó hamvaikból új életre kelnek, hogy a tiszta hazafiságra és szabadságszeretetre maradandó örök példát adva, intsenek bennünket. Legyen áldott emléküik és legyen áldott az a nemzet, amely fejedelmével egyetértőleg mindig meg tudja őrizni a múltnak emlékeit, a dicsőséget és tanulságait».

Ezután előlépett Polonyi Géza igazságügyminiszter s felolvasta a jegyzőkönyvet, amely a hamvak szabályszerű átadását és átvételét tanúsítja.

A hamvakat, amerre a vonat áthaladt, mindenütt impozáns ünnepséggel fogadták. Így Mehádián, Jablanicán, Temes-Szlatinán, Karánsebesen, Lúgoson, Temesváron, Nagykikindán, Szegeden, Félegyházán, Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden.

A Keleti pályaudvar érkezési oldalának nagy csarnoka már 7 óra tájban az elmúlt magyar idők ragyogó, színpompás képét nyújtotta. Egyremásra robogtak a bejárat elé a fogatok és egymásután érkeztek meg az egyházi és világi méltóságok s a küldöttségek tagjai. Pont félkilenkor érkezett meg a pályaudvar torkolatához Rákóczi vonata. Csöndesen, méltóságteljesen érkezik a vonat és 8 óra 34 perckor megáll. A ravatalos kocsit a kijárat elé kerül. Fedetlen fővel, némán, megilletődve néz mindenki a kocsit felé, melynek ablakain át még csak az ötágú villamos lámpák látszanak. A következő pilla-

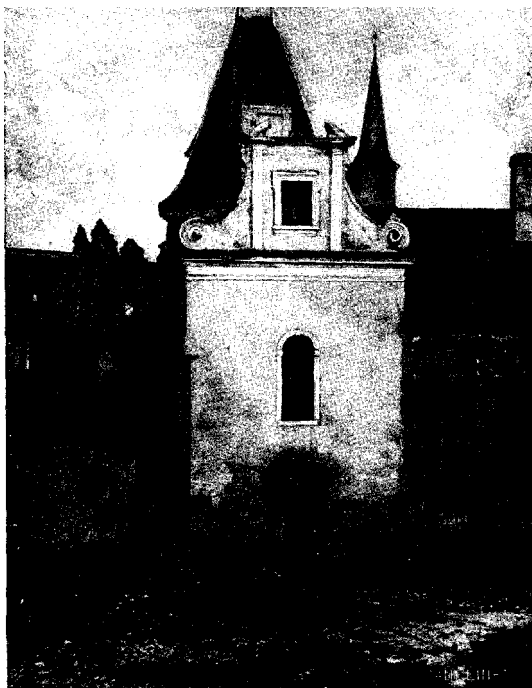
natban kitarul a kocsi ajtaja. Felzendül a Szózat: Hazádnak rendületlenül. . . A történelmi pillanatok igézete száll minden lélekbe.

A Szózat hangjai után előlépett Bárczy István, a főváros polgármestere és nagyobb beszédben hódolt az ország szívébe érkezett fejedelmi hamvoknak.

— Előttünk a koporsó, — mondotta — melyben nagy emberek hamvai vannak, s ha körültekintünk, sehol semmi nyoma a gyásznak, a szomorúságnak, mindenfelől örömlázás diadalmi mámor — és méltán. Tudjuk mi jól, hogy akik így éltek, mint hősök, azok nem múlnak el halandó emberek gyanánt, azok a hamvokból is fel-

támadnak és tovább élnek milliók és milliók szívében, időtlen időkig . . . Budapest népe, örvendezz, itt van Rákóczi fejedelem — így fejezte be beszédét Bárczy.

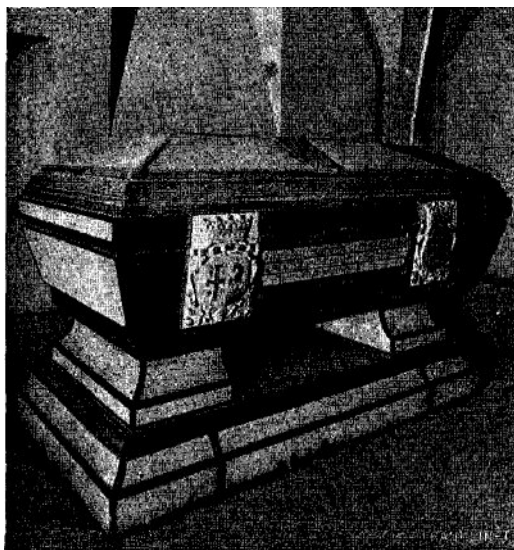
A koporsókat felrakták két halottaskocsira és a már az előbb ismertetett program szerint kibontakozott a menet, amelynek vonulása félóránál tovább tartott. «A diadalútnak, új hadak útjának fenséges stációja volt az az Istentisztelet, amelyet ma Szent István márványos székesegyházában a fejedelem és társai ravatalánál az ország áhítata tartott. Bíbor mennyezet alatt az ország szívében, a nemzet lelkének egy napig kihallgatást adott a fejedelem. Tízezrek, talán százvezrek sereglettek köréje. És trónusnak érezték a ravatalt», — írja egyik napilap.

A késmárki Thököly-vár kápolnája.

A Szent István székesegyház belseje impozáns és megrendítő látványt nyújtott. Fent a magasban a fejedelem ravatala, előtte az első trónfokon a nagyasszony, Zrínyi Ilona koporsója helye. Balra tőle a hű Bercsényi Miklós és Sibrik Miklós ravatalfoka, jobbra a József herceg és Esterházy Antal koporsóit váró emelvény. Köröskörül ragyogás, tündöklés. Az ünneplő nép a templom előcsarnokában a nagy lépcsőn várta a diadalmi menetet. Élükön Kossuth Ferenc, aki a vasútról egyenesen a templomba hajtatott. Mellette gróf Széchényi Béla koronaőr, kétoldalt úrinők, a maguk külön hőstét várva csoportosultak. Zrínyi Ilonát akarták köszönteni, minden magyar asszony nevében. Egyszerre megkondultak a harangok, s messziről sajtáságos har-

móniájú zene hallatszott. A templom diadalkapujában megjelenik a papság, élén a plébános. Ezüstös feszületet fog s fogadni készül a fejedelmet, aki eljött «hallgatni a nagymisét». A menet élén fehér paripán gróf Hadik János halad. Ő vezeti most Rákóczi népét. A menet elvonul a templom elé, «a tábor, a tábor zászlóit lehajtja», a lovasok a nyeregből leszállnak, paripáikat a csatlósok elvezetik. Ők maguk felmennek a templom lépcsőjére, ott várják azt, akivel mintha a hadak útját megjárták volna. A fejedelem rézkoporsóját régi vármegyéinek alispánjai viszik vállukon a templomba. A fejedelem koporsójára hermelines bíbor palástot borítanak és koronát, kardot tesznek rája. Zrínyi Ilona koporsóját az asszonyok koszorúja díszíti. A közönség elhelyez-

Bercsényi Miklós és neje sarkofágja.

kedik, a szentélyben a főoltártól balra a magyar kormány tagjai, a zászlósurak, Budapest polgármestere, ott foglalnak helyet a hamvakat hazahozó országos bizottság tagjai. A papság a templom ajtajának tart, Samassa József egri bíboros érseket várja. A beteg Vaszary Kolos hercegprimás helyett ő a pontifikáló főpap. Fényes kíséretével az Ecce sacerdos magnus hangjai mellett a főoltár elé vonul és a Te Deum után megkezdődik a nagy mise. A vezérlő fejedelem* ötnegyed óráig hallgatta a papok imádságát, az énekesek zsolozsmáját, a zenészek «Istent dicsőítő» muzsikálását, azokat a régi magyar egyházi énekeket, amelyeket a kassai, eper-

jesi templomban hallgatott. A mise végeztével az ünneplő sokaság felkerekedett, hogy a másik fejedelem elé járuljon, Thököly Imre elé, az evangélikusok Deák-téri templomába. Tíz órára járt az idő, amikor a díszmenet a Deák-tér elé ért s a megállapított program szerint a menetből kivált az a halottaskocsi, mely Thököly Imrének, Felsőmagyarország és Erdély fejedelmének hamvait hozta. Amikor a fejedelmi koporsóval a kísérők a templom közepére értek, a kar ajkán felhangzott az Oratórium:

*Ím a győztes hős közég, harsonákkal fel tehát!
Szabad nép halld, hogy reng, már énekli hős dalát.*

Bevonul az evangélikus papság, melynek élén Zelenka Pál, Baltik Frigyes és Gyurácz Ferenc püspökök haladtak. A református papság is díszesen volt képviselve. Az «Erős vár a mi Istenünk» elhangzása után Scholtz Gusztáv bányakerületi püspök lépett a szószékre és gyönyörű egyházi beszédet mondott, melyet így fejezett be: — Thököly Imre nem halt meg, Thököly Imre él. Az erőszakkal szövetezett hitszegés idő előtt béníthatta meg a hőst, a szabadságnak a vezér fáradt kezéből kihulló zászlaját, erősebb, fiatal kar ragadta föl, mielőtt porba hullhatott volna; Thökölyt felváltja Rákóczi Ferenc, a nemzet szabadságharcában, a «recrudescent vulnera» csatakiáltás csodákat mivel, melyekről szent lelkesedéssel emlékezik meg a nemzet most is, kétszáz esztendőnek elmúltával. A gyászszertartást a «Térj magadhoz drága Sión» kezdetű régi egyházi dallal fejezték be.

Az esti órákban a koporsókat visszazállították a pályaudvarokra és a vonat megindult Kassa és Késmárk felé.

Rákóczinak és bujdosó társainak hamvait vivő különvonatot Kassa felé is mindenütt nagy, ünnepségekkel fogadták. Valóságos diadalút volt ez is Gödöllőn, Hatvanon, Füzesabonyon, Miskolcon, Szerencsen, Olaszliszkán, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen keresztül Kassáig. Reggel 5 óra 16 perckor megkondultak Kassa város összes harangjai és 24 ágyúlövés jelezte, hogy a külön vonat megérkezett. Nyomban a megérkezés után a kísérő küldöttségek tagjai leemelték a koporsókat és dízsarnokba helyezték el. Thököly Imre koporsóját Késmárkra való szállításig, éjfélután egy óráig, a Késmárkról érkezett díszőrség vette őrizet alá. A Klobusiczky-utca sarkán felállított dízsátorban helyet foglaltak a kormány, a főrendiház és képviselőház tagjai, a törvényhatóságok kiküldöttei és a horvát küldöttség Drohobeczky Gyula püspök vezetésével. A koporsó mellett állottak Rákóczi és bujdosó társainak utódai. Az egyházi szertartás után Thaly Kálmán mondott emlékbeszédet.

Thököly sarkofágja.

— Nemcsak a magyar nemzet történetében, — mondotta — az összes nemzetek történetében hiába keresünk alakot, aki önzetlenségben annyira ment, aki olyan tiszta, olyan magasztos felfogású lett volna, mint a mi Rákóczi fejedelmünk, akire büszkék lehetünk, büszkék vagyunk is immár mindnyájan. Foglalkoztam vele álmatlan éjszakákon, hosszú-hosszú éveken keresztül. Negyvenhat éve múlt már, amióta az én felséges urammal, dicsőséges fejedelmekkel, az ő áldott kezével írt iratokkal társalgóm. Ha valaki ismeri őt, hát én talán ismerem minden gondolatát. Ő volt Magyarország legnemesebb, legdicsőségesebb nemzeti fejedelme. Ő volt a legnemesebb magyar. Én is beleestem a bűvös Rákóczi-szeretethez körébe, ahonnan Mikések nem tudtak szabadulni, onnét én sem tudtam, de nem is akarnék szabadulni . . .

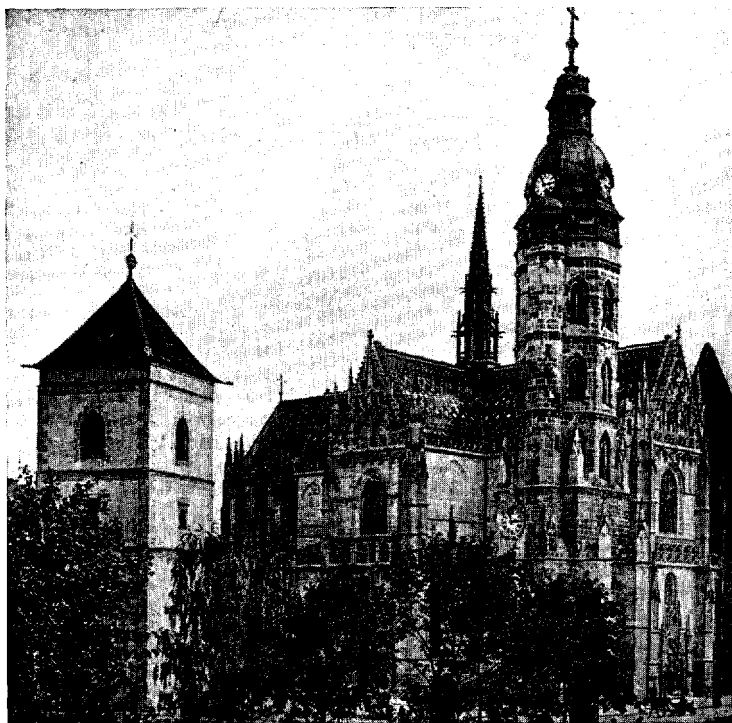
Ezután a koporsókat a katafalkról leemelték, dízkocsokra rakták és a menet megindult a székesegyház felé. A Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Rákóczi József herceg hamvait vivő kocsit hat fehér ló vonta. A koporsó aranylángnyelvekkel himzett bíborselyem terítővel volt letakarva, középen a Rákóczi- és Zrínyi-családok címerével. A terítő földig érő uszályát Abauj, Sáros, Zemplén, Borsod és Bereg vármegyék alispánjai s Kassa város polgármestere vitték. A második halottaskocsit négy fekete ló vontatta. Ezen voltak gróf Bercsényi Miklós és felesége, gróf Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait rejtő koporsók. A koporsó terítője nemzeti-színű, az illető családok címerével. A halottaskocsi mellett jobbra a szepesi, a nógrádi alispánok, Szatmárnémeti város polgármestere, Abauj-Torna, Zemplén, Szepes vármegyék főjegyzői, balról a gömöri, a máramarosi, ugcovai alispánok, a sárosi, borsodi, gömöri főjegyzők, mint a gyászokosi kísérői haladtak. A két gyászhintó között haladtak a díszmenetben a Rákóczi-családnak és a bujdosók családjainak leszármazol.

A második halottaskocsi után ment Thaly Kálmán, az ötsbizottság tagjaival, utánuk Wekerle Sándor miniszterelnök, jobbján gróf Desseffy Aurél főrendiházi és balján Justh Gyula képviselőházi elnökkel. A menetben résztvettek a főrendiház és képviselőház tagjai, az állami főméltóságok, a hatóságok és intézetek fejei, a református, evangélikus, izraelita egyházak küldöttségei. Résztvett a horvát országgyűlés 12 tagú küldöttsége, Drohobeczky Gyula püspök és Medákovits Bogdán képviselők vezetésével. A horvátok megjelenése nagy örömet keltett és többször megéjlenezték őket.

A menet a Dóm elé érkezett, amely nemzeti színű és Rákóczi-korabeli zászlókkal volt feldíszítve és ugyanazok, akik a dízsátorból a kocsikra tették a hamvakat, itt levették és a templom közepén felállított katafalkon helyezték el. Elhelyezték a templomban a koszorúkat is, melyeket Rákóczi diadalútján kapott. A szarkofágok mind-mind barokkstilben készültek. Rákóczi rózsaszínű, csiszolt márványból való, magassága 1-75 méter, Bercsényi Miklósé haraszi márványból, készült, s ugyanebből készült Sibrik Miklósé és Esterházy Antalé is. Zrínyi Ilonáé szintén márványból való. A szarkofágon a következő felirat van a két-két címer között:

Itt nyugszik II. Rákóczi Ferenc, Magyarország és Krdély fejedelme. Meghalt 1735. április 8-án Rodostóban. Az ő hőselkű anyja, Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc, utóbb Thököly fejedelemnek hitvese. Meghalt 1703. február 18-án Nikodémiában és fia, Rákóczi József, meghalt 1738. november 18-án Csernavodában, kiket nemzetünk balsorsa számkivetésbe juttatott.

A gyászmisét Fischer-Colbrie Ágost püspök mondta, akinek Balázs Lajos rozsnyói, Radnay Farkas besztercebányai, Boromissza Tibor szatmári,

A kassai dóm.

Firczak Gyula munkácsi, Vály János eperjesi, Párvy Sándor szepesi, Drohobeczky Gyula horvát püspökök segédkeztek.

Délután öt órakor fényes papi kíséret mellett, miután a Dóm ajtajait lezárták, megjelent Fischer-Colbrie püspök a kormány tagjaival, a koporsókat mégegyszer beszentelte, ennek végeztével a koporsókat leszállították a sírboltba, majd a hamvak átadásáról és átvételéről a kormány, a város polgármestere, a székesegyház gondnoka jegyzőkönyvet vettek fel.

Thököly hamvait október 30-án éjjel után 1 órakor vitték Késmárkra az országos bizottság és a kormány tagjai. Alig gördült ki a vonat Kassáról, megkezdődött a nagyszerű ünneplés. A vasúti állomásokon egymásután vonult ki Abauj-Torna, Sáros és Szepes vármegyék hűséges népe, hogy hódolatát

mégegyszer bemutassa a kuruc királynak. Nyolc óra után érkezett meg a fejedelmi hamvakat vivő vonat Késmárkra, ahol a polgármester üdvözölte a város nevében Thököly hamvait. Hat polgármester leemelte a ravatalos kocsiról a koporsót s az állomás közepén levő dízsátorban felállított katafalkra helyezte. Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter lépett ezután a szószékre és mondott beszédet, majd Thaly Kálmán tartotta meg emlékbeszédét, mely így végződött: «A magyar nemzet nevében, aki hamvaikat a velem küldött országos bizottsággal elhozta, itt teljesítem utolsó feladatomat e szent munkában, mikor Thököly Imre koporsóját Késmárk városának átadom». A beszéd után Schwarz Károly polgármester vette át a fejedelmi hamvakat. Díszmenetben vitték tovább a koporsót a késmárki evangélikus templomba. A Thököly-vár előtt megállt a menet s a koporsót leemelték a gyászkocsiról, a vár udvarára vitték, katafalkra helyezték és itt báró Prónay Dezső mondott beszédet. Justh Gyula a képviselőház elnöke, a képviselőház koszorúját tette le.

A templom előtt a koporsót a tiszavidéki evangélikus egyházmegyéek főesperesei emelték le a halottaskocsiról és vitték a templomba, melyet a kormány tagjaiból, a képviselőház, a főrendiház küldöttségeiből és egyéb küldöttségekből álló közönség zsúfolásig megtöltött. Az «Erős vár a mi Istenünk» kezdetű ének elhangzása után Terray Gyula evangélikus főesperes mondott magasröptű beszédet. A koporsót délután 4 óráig a közönség is megtekintette. A hamvak elhelyezésének utolsó aktusa, a kriptábehelyezés, a nagyközönség jelenlétében, délután 4 órakor ment végbe.

A magyar nemzet mélységes megilletődéssel s ragyogó gyászpompával rötta le háláját a bujdosók iránt, A bujdosókat eltemették; halálok befejeződött — életük halhatatlanul lobog tovább a magyar életben, a magyar történelemben.

AZ UTOLSÓ RÁKÓCZIAK

ÍRTA

LUKINICH IMRE

AZ UTOLSÓ RÁKÓCZIAK.

Rákóczi Ferencnek Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnővel kötött házasságából négy gyermek származott: Lipót Lajos György, aki 1696. május 28-án a kistapolcsányi kastélyban született; József, aki 1700. augusztus 17-én Bécsben; György, aki 1701. augusztus 8-án ugyancsak Bécsben és végül Sarolta, aki 1706. november 16-án a Karlsbad közelében fekvő Theusing nevű városkában látott napvilágot. Közülök Lipót Lajos György életének negyedik évében, 1700 elején, Sarolta pedig alig néhány hetes korában, 1706 telén halt el. A szülőket csak József és György élte túl. Ők tehát az utolsó Rákócziak.

József még egyéves sem volt akkor, midőn atyja a bécsújhelyi börtönbe került, György pedig éppen azokban a napokban született, mikor fogoly atyját idegen bírák vallatták a börtön falai között. Rákóczi csak huszonhat esztendő múlva ismerte meg ekkor született kisebbik fiát, Györgyöt, aki őt Rodostóban 1727 nyarán felkereste. József fiát ellenben sohasem látta többé viszont.

A bécsi udvarnak kezdettől fogva az volt a felfogása és meggyőződése, hogy a Rákóczi-család hajlamos a forradalomra s Rákóczi Ferencben is csak azért támadtak fel — hosszas tusa után — a forradalmi indulatok, mert annak idején elkésve fogtak neveléséhez. Az udvar ezen tanulság alapján azonnal, már a bölcsőben meg akarta kezdeni a két kis Rákóczi ivadék nevelését, hogy idővel olyanokká válhassanak, akik nem fognak álmatlan éjszakákat okozni sem a felséges háznak, sem pedig a mindenható minisztereknek. így történt, hogy a csecsemőket anyjuktól is elvették, — bár a hercegasszony állandóan Bécsben tartózkodott — s az első hónapokban egy Madame Schilling nevű francia nő gondozására bízták őket, aki éppen úgy, mint a két későbbi szállásadó és pedig 1702. novemberétől Barratti Ignác udvari kamarai tanácsos s néhány év múlva egy Keller nevű udvari kamarai tanácsos — évi 1600 frt. nevelési költséget kapott a Rákóczi-vagyon jövedelméből az udvari kamarától. A cél kétségkívül az volt, hogy a gyermekek idegen környezetben nőjjenek fel, távol a szülőktől s távol mindattól, ami őket származásukra vagy magyarságukra emlékeztethette. II. Rákóczi Ferenc a bécsi udvarral folytatott diplomáciai alkudozásai során több ízben megkísérelte ugyan fiainak hazabocsátását kieszközölni, sőt később a szatmári békében is történt gondoskodás ebben az ügyben, — de mivel a fiúk hazaengedése egyéb feltételektől volt függővé téve,

ezekben viszont Rákóczi és a bécsi udvar nem tudtak megegyezni, a két Rákóczi-fíú továbbra is Bécsben maradt.

1706 tavaszán anyjuktól is el kellett válniuk. A fejedelemszony eddig sem gyakorolhatott ugyan felügyeletet sem közvetve, sem közvetlenül fiai nevelésére, de mégis találhozhatott, érintkezhetett gyermekeivel s bizonyára érezte is velők az anyai szeretet melegét és gondosságát. Ez év tavaszán azonban a bécsi udvar diplomáciai és politikai okokból férjéhez bocsátotta a fejedelemszont, aki talán a közeli viszontlátás reményében vett búcsút fiaitól, nem is sejtván, hogy soha sem fogja őket többé viszontlátni. Az apátlan- anyátlan fiúk nevelésének irányítása ettől fogva kizárólag az udvar, illetőleg a fiúk oktatásával megbízott császári hivatalnokok és nevelők tetszésére volt bízva. Erről a nevelésről közelebbi adataink nincsenek, de nem tartjuk valószínűnek, hogy az illetékes tényezők a nevelői munkát ellenőrizték volna s törődtek volna azzal, hogy a fiúk ne csak formális oktatásban, hanem valóságos nevelésben is részesüljenek. Azok az egyenetlenségek és visszásságok, melyek a két Rákóczi-fíú egyéniségében és tetteiben utóbb megnyilvánultak, elsősorban fogyatékos és felületes neveltetésüknek tulajdoníthatók.

Az udvar éveken át azt hitte, hogy a neveltetési költségek pontos kiutalásával eleget tett kötelességének. A fiúk sorsával csak akkor kezdett újból behatóbban foglalkozni, mikor azok megnőttek és férfikorba jutva dönteni kellett a tekintetben, hogy mi történjék velők. Abban — úgy látszik — minden illetékes tényező megegyezett, hogy a két Rákóczi-fíút el kell vonni a politikai élettől s lehetőleg távol kell tartani annak az országnak a határaitól, ahol még élénken éltek a Rákóczi-kor emlékei s ahol a bujdosó fejedelem visszatérését még sokan állhatatos és buzgó szívvel várták. Az udvar még mindig félt a Rákóczi névtől s nem szívesen hallotta azt akkor sem, amikor azt két olyan ártalmatlan, magyarul sem tudó és idegen szellemben felnőtt ifjú viselte, mint Rákóczi József és György. Hogy tehát végleg elszakítsák őket ne csak a gyűlöletes ősi családi névtől, hanem egyúttal Magyarországtól is, Rákóczi Józseffel felvétették a Marchese di San Carlo nevet, hogy ez a név őt mindig a kegyes császárra emlékeztesse, Györgynek pedig ugyanakkor a Marchese della santa Elisabetha (mások szerint di san Christina) nevet adták, bizonyára a császárné iránt való tiszteletből.

Az ekként névleg olaszokká lett Rákóczi-fíúk 1723-ban valóságos olasz főnemesekké váltak. A császár ugyanis 1723. július 3-án kelt adománylevelében Józsefnek adományozta az Abruzzókban fekvő Romanuccio nevű hűbértanbirtokot és azt örgrófságra emelvén, Rákóczi Józsefet és utódait Marchio de Romanucci néven az olasz főnemesek közé iktatta. Ugyanazon napon kelt másik adománylevelében VI. Károly császár Rákóczi Györgynek adományozta a Sicilia szigetén fekvő del Contrasto és Vallis de Giunchi nevű hűbértanbirtokokat grófi címmel és ranggal. Ettől fogva Rákóczi György is Comes Vallis de Giunchi néven a császártól nyert ezen hűbértanbirtok erejénél fogva az olasz főnemesség sorába került. A két új olasz főnemes az udvar kívánságára és

természetesen megfelelő ellenőrzés alatt 1723 nyarán megtekintette az adományul nyert birtokokat, melyekből ettől fogva évi 3500, illetőleg 2500 scudi jövedelmet húztak, de onnan csakhamar visszatértek Bécsbe. Pedig az udvarnak az volt eredetileg a terve velők, amint azt az adománylevelek szövege is

Rákóczi József, II. Rákóczi Ferenc fia.

mutatja, hogy a két Rákóczi most már állandóan olasz földön éljen. A rendelkezésünkre álló adatok hiányossága miatt nem tudjuk okát adni annak, hogy miért maradt a két Rákóczi továbbra is állandóan Bécsben, jóllehet már megtörtént az adományozás, sőt az adományozott jószágokba az új tulajdonosokat be is iktatták s jóllehet maga az udvar is várta a két Rákóczi fiúnak Bécsből való végleges távozását. Valószínűnek látszik, hogy eddigi álláspontjukkal

ellentétben, az olasz út után arra a meggyőződésre jutottak a császári ház miniszterei, hogy mégis helyesebb, ha a két Rákóczi egyelőre szemük előtt tovább él itt a császári fővárosban, ahol végtére is minden lépésüket ellenőrizhetik, mintsem hogy szabadjukra engedjék őket s megkockáztassák azt az eshetőséget, hogy a fiúk egy szép napon egyszer csak Rodostó felé vitorlázzanak. Felemlíthető, hogy az egykorú német újságok, melyek a két Rákóczi olaszországi utazásáról megemlékeztek, erre a lehetőségre egyenesen utaltak is. Lehet azonban az is, hogy az udvarban azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy a két Rákóczi-fiút előbb megházasítják s csak azután engedik őket vissza olaszországi birtokaikra. Rákóczi Ferenc valóban komolyan gondolt ebben az időben erre az eshetőségre, mely a családi kapcsolatok erejénél fogva végleg Bécshez és a császári házhoz kötötte volna fiait, holott ő azoknak egészen más szerepet szánt. A szegény Rákóczi-fiúk azonban nem voltak kapós férjjelöltek. Mindenki tudta róluk, hogy annyira szegények, hogy még gyászruhára sem tellett nekik 1722-ben, mikor boldogtalan anyjuk haláláról értesültek. Igaz ugyan, hogy a következő évben olaszországi birtokosokká lettek, de ezek az olasz birtokok is csak a legszerényebb igények kielégítésére voltak elégségesek, így azután egyelőre minden maradt a régi ben.

RÁKÓCZI GYÖRGY.

A bécsi semmittevő, tétlen élet főként a fiatalabb Rákóczit untatta, aki eszesebb és nyugtalanabb természetű lévén bátyjánál, idővel változtatni akart azon az életmódon, melyben része volt. Elsősorban világot akart látni, azután pedig tanulni szeretett volna, hogy mégse maradjon el annyira a bécsi arisztokrácia fiatalságának átlaga mögött, mely az utazást és a külföldi egyetemek látogatását a nevelés természetes és szükséges befejezésének tekintette. Sikerült is neki engedélyt szereznie a páduai egyetem látogatására, ahol 1725. november 27-én iratkozott be a jogászok anyakönyvébe. A rendszeres és tervszerű tanulásba azonban csakhamar belefáradt, hiszen eddig sem szokta meg a komoly munkát s a következő év elején már otthagyta Páduát és Velencébe ment farsangolni. Itt megismerkedett a francia követtel, aki azzal a számítással, hogy a fiatal Rákóczit valamikor talán fel lehet használni a császári ház ellen, Velencéből Franciaországba szöktette. Itt közel egy esztendőt töltött el, de azután 1727 áprilisában — talán éppen a francia kormány kívánására — Rodostóba utazott atyjához, akit idáig nem is ismert.

Arról, hogy hogyan élt Rákóczi György Rodostóban, mivel foglalkozott, voltak-e itt határozottabb céljai és tervei, Mikes Kelemen leveleiből értesülünk. Sőt azt is állíthatjuk, hogy mindazt, amit Rákóczi György egyéniségéről egyáltalában tudunk, jóformán csak Mikes leveleiből merítjük. Mikes az ő közvetlen és elnéző modorában emlékezik meg a fejedelemnek erről a tehetséges, de tanulatlan fiáról és érezzük, hogy együtt érez a fiúval és együtt szenved a

csalódott apával. 1727. június 17-i kelettel ellátott levelében emlékezik meg először a közjük érkező és nagy szeretettel várt vendégről. «A fejedelem második fia, —olvassuk Mikesnél — elosonván Bécsből, Francziában ment és onnét tegnapelőtt ide érkezett. El lehet ítélni, hogy egy olyan atya, mint a mi urunk,

Rákóczi György. II. Rákóczi Ferenc kisebbik fia.

huszonhatesztendős fiát, akit soha ennekelőtte nem látott, hogy micsoda örömmel fogadta. Másnak nem lehet azt megfogni, hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiókhoz, azért atyának kell lenni. Azt pedig vettem észre, hogy a fiú nem azzal a szívbéli indulatú örömmel köszöntötte az atyját, mint az atya a fiát. Talán természet szerént nem érzik a fiak azt a nagy szeretetet, mint az atyák, vagy pediglen a fiakban is némelyekben a szeretet bővebb,

mint másokban ... A mi hercegünk felől elmondhatjuk, hogy szép ifjú, eszes és értelmes, de természet szerént. Mert a tudomány azokat fel nem ékesítette, se a jó neveltetés fel nem cifrázta. Valamint egy szép leány, akinek paraszt neveltetése lévén, annak se szájában, se magaviselésében kellemetesség nem lehet és a szépség nem lesz annyira becses. A szép gyenge munka teszi az aranyat is becsesebbé. Akármely szép legyen az elme, de aztot fel kell ékesíteni a jó neveltetéssel és tanulással. A pallérozatlan gyémánt szintén olyan, mint olyan kő, melyet békasónak hínak. A mi hercegünknek semmi neveltetése nem volt és azon igyekeztek, hogy semmit ne tanuljon. Azt véghez is vitték és azt csudáalom, hogy írni tud, ha rosszul is. Az atyja, aki általlát mindjárt mindene- ket, keservesen tapasztalja mindezeket, de mit tehet róla? Már a nádszál kezd vastagodni és nehezebben hajol. . . Amint észrevettem természetét, csendes és nem haragos, de a fiat nem üsmérhetni addig meg, míg az apja szárnya alatt vagyton, hanem mikor onnét kirepül. Nem tudom, hogy fog szokni a mi baráti életünkhöz, mert itt a néki való mulatságtól kopik az álla. Azt tudom, az apja kedvét keresi, vadászni elküldi, maga is kimegyen véle, noha már esztendőtl fogvást ritkán jár, de azelőtt minden héten kétszer.» Rákóczi György nem is tudta megszokni a rodostói élet egyszerűségét, egyhangúságát és kolostori élethez hasonló beosztottságát. «Már is meguntuk mi az itt való lakást, — írja Mikes mintegy Rákóczi György nevében monologizálva, július 19-én — és szokatlan dolog előttünk mindennap misére menni és böjti napokon húst nem enni és reggeltől fogva estig csak a könyvet simogatni. Elmegyünk ugyan vadászni, de csak azért, hogy otthon ne legyünk és félóráig ha keresünk valami- t, a többi unadalom. Volnának csak itt valamely bóbítás foglyok, vagy verdigályos nyulak, óh! úgy derék vadászok volnánk, akár ne is ennénk estig. Itt tilalmas dolog az asszonyokra nézni. Az olyan gyümölcs közöttünk, ame- lyet sohasem viszik az asztalhoz.»

Mikes teljesen megértette, hogy Rákóczi György Bécs és Franciaország után idővel túrhetetlennek találta a rodostói életmódot és onnan minden- képpen el akart menni. «Ebben az országban mit lehet tanulni, — írta Mikes 1728. március 24-i levelében — azt tudjuk, sohult pedig úgy el nem unja az ember magát, mint itt. Mert semmi üsméretséget nem vethet, senkihez nem mehet és hacsak valamiben nem szereti magát foglalni, mindenkor a nagy unadalomban forog. Hogy pedig minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az Isten ajándéka kívántatik.» Rákóczi Ferenc nehezen vált meg fiától, de kénytelen volt belátni, hogy fiának még sokat kell tanulnia, hogy csak némileg is kipótolhassa ismereteinek fogyatékoságát. Az volt a terve, hogy fia térjen vissza Franciaországba és ott megfelelő vezetés mellett főleg a katonai tudományokban képezze ki magát. Az apa meg volt arról győződve, hogy elhanyagolt nevelésű, de különben tehetséges fia idővel be fogja váltani a hozzáfűzött reményeket, ha lesz benne akarat és kitartás. Innen van az, hogy végrendeletében is bőven gondoskodott róla és őt tette meg vagyona általános örökösévé is.

Rákóczi György, aki atyja akaratából felvette a makovikai hercegi címet is, 1728 nyara óta állandóan Franciaországban, és pedig többnyire Párizsban élt. Itteni életéről azonban nem sokat tudunk. Mindössze annyi ismeretes róla, hogy 1732. novemberében a magyarbarát Béthune marquis családjának egyik nőtagját vette feleségül s hogy feleségének halála után, 1741-től fogva együtt élt egy Marguerite Suzanne Pintlierau de Bois'Isle nevű, nemesi családból való francia leánnyal. Párizsban és Párizs környékén élt abból a húszezer livres év járadékból, melyet a francia király bocsátott rendelkezésére. Nem foglalkozott sem politikával, sem a tudománnyal vagy az irodalommal. Magyarország egyáltalában nem érdekelte, bár itt főleg az 1735-i Péro-féle parasztmozgalom idején nevét emlegették, sőt neve az 1754-i forrongások alkalmával is megfordult a nép száján, — hanem otthonában a legnagyobb kényelemben élte egyhangú napjait. Idővel betegesen el is hizott, úgyhogy azt az időt kivéve, melyet naponként misehallgatással szokott eltölteni, ki sem mozdult lakásáról. 1756. június 17-én halt el, annyira ismeretlenül, hogy a bécsi udvar még halála évét sem tudta utóbb megállapítani. Rákóczi György volt az utolsó Rákóczi.

Velence a XVII. században.

Sokan azt állították róla, hogy azonos lett volna Saint Germain gróffal, a 18. század ezen élénk és eszes kalandorával, akinek viselt dolgai a kortársakat sokat foglalkoztatták. Mindaz azonban, amit erről a kényelemszerető, elhízott és passzív természetű Rákóczi Györgyről tudunk, a leghatározottabban ellene mond ennek a feltevésnek, bár még mindig vannak hívei Rákóczi György és Saint Germain azonosságának.

Attól az időtől fogva, hogy Rákóczi György elhagyta a császári fővárost és Rodostóban, illetőleg Franciaországban telepedett meg, a bécsi

udvar fokozottabb figyelemben részesítette Rákóczi József személyét és életmódját. Igaz ugyan, hogy az udvar kémei útján közvetlen tudomást szerzett mindarról, ami Rákóczi Ferenc udvarában Rodostóban történt és ennek következtében tájékozva volt Rákóczi György rodostói életéről és az atyja által neki szánt politikai szerepről, sőt arról is, hogy József fia egyelőre nem szerepelt atyja terveiben, — mindamellet nem lehetett előre látni sem az európai viszonyok esetleges későbbi alakulását, sem azt, nem fog-e utóbb Rákóczi Ferenc idősebbik fia is belesodródni az események forgatagába? Innen a Rákóczi József személye iránt való fokozottabb figyelem. Pedig Rákóczi idősebbik fia ezidőszerint nem mutatott érdeklődést a politika iránt. Éveken át úgy élt Bécsben, mint aki élete legfőbb céljául a szerelmi kalandokat és az élet örömeinek minél mohóbb élvezetét tartotta. S az udvar ebben nem igyekezett Rákóczi Józsefet korlátozni, sőt azzal, hogy tetemes adósságait ismételten kifizette, szinte bátorítani látszott eddigi életmódja folytatására. Egy ilyen Rákóczi valóban nem jelenthetett az udvar számára veszedelmet!

1734 tavaszán azonban Rákóczi József is eltűnt Bécsből. Állítólag azért, mert az udvar nem volt hajlandó újból kifizetni felszaporodott adósságait, a hitelezők pedig egyre türelmetlenebbül sürgették követeléseik megfizetését. Azt is beszéltek Bécsben, hogy Rákóczi Józsefnek éles konfliktusa támadt gróf Bartholotti kamarai tanácsossal, de Rákóczi a párbaj elől kitért azzal az indoklással, hogy gróf Bartholotti társadalmilag nem egyenrangú fél vele szemben. A párbaj elől való ezen kitérés miatt lett volna azután tarthatatlanná helyzete Bécsben. Bármilyen volt is azonban végeredményben az oka Bécsből való távozásának, ez a tény legfeljebb a politikusoknak okozhatott gondokat, akik attól tartottak, hogy Rákóczi Józsefet a császári ház ellenségei a folyamatban levő lengyel örökösödési háborúban eszközül fogják felhasználni. A bécsi társadalom azonban könnyű szívvel vett tudomást Rákóczi József eltűnéséről, mert hiszen ott szerepet nem játszott.

Rákóczi József eleinte Velencében tartózkodott. Minthogy azonban a köztársaság nem fogadta oltalmába, onnan a spanyol és a francia udvarok védelme alatt Bolognába, november végén pedig Rómába ment, ahol a francia vagy a spanyol udvar költségén nagy kényelemben élt. 1735 elején már Nápolyban találjuk. Itt is több hónapot töltött el, de miután sok szerelmi kalandja és zajos életmódja kellemetlenné kezdett válni a nápolyi udvar számára, 1735. novemberében értésére adták neki, hogy szívesen vennék Nápolyból való távozását. Ilyen módon jutott Rákóczi József ez év végén Párizsba, majd onnan Madridba. Itt érte az orosz—török háború kitörésének híre, mely háborúba azután az ő személye is bekapcsolódott.

Részlet Drinápolyból. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

AZ 1736—39-I TÖRÖK HÁBORÚ ÉS RÁKÓCZI JÓZSEF.

Az 1736 tavaszán kitört orosz—török háború nemcsak a szembenálló hatalmaknak volt az erőpróbája, hanem annak a szövetségi szerződésnek is, melyet III. Károly és I. Katalin cárnő 1726. augusztus 6-án kötöttek egymással. A szerződés katonai segítséget biztosított a megtámadott fél számára a másik szerződő féltől. Minthogy azonban a jelen esetben Oroszország volt a támadó fél s ennek ellenére a cári kormány most mégis a szövetségi szerződés feltételeinek teljesítését kívánta a bécsi udvartól, a császári kormány nehéz helyzetbe jutott. Az 1733 óta tartó lengyel örökösödési háború az ideiglenes jellegű bécsi békével véget ért ugyan 1735 őszén, a végleges békekötés megtörténteig mindamelllett föllötte kockázatos volt minden olyan lépés, mely új bonyodalmak felé vitte volna a Habsburg-monarchiát. A haditanács kétségkívül mérlegelte is az orosz—török háborúba való fegyveres beavatkozás összes esélyeit s bizonyára számításba vette azt a tényt, hogy a Habsburg-monarchia barátok és szövetségesei nélkül, elszigetelten állott ebben az időben Európában s legfeljebb Oroszországra számíthatott az 1726-i szövetség alapján, az orosz haderőt viszont teljesen leköthette a kitört háború. Számításba vehette továbbá a birodalom kimerült pénzügyi helyzetét, az emelkedő államadóságokkal való küzködést s általában mindazon nehézségeket, melyek egy hadviseléssel szükségképpen összefüggöttek s amelyek ez idő tájt a kedvezőtlen külpolitikai és a vigasztalan pénzügyi helyzet miatt megsokszorozódtak. A haditanács azonban, még ha egyébként kifejezésre juttatta is a császár előtt aggodalmait a folyamatban lévő orosz—török háborúban való közvetlen beavatkozás kérdésében, Savoy ai Jenő halála óta nem volt többé a birodalom külpolitikájának és hadügyeinek legfőbb intézője. S bár tagjai a lángeszű herceg árnyékában a katonai ranglétra legfelsőbb fokaira is eljutottak, valójában mégsem voltak egyebeik, mint Savoyai Jenő akaratának pusztá végrehajtói. Az ekként hátrább szorított haditanácsnak nem lévén alkalma sem a kezdeményezésre, sem az irányításra, elszokott az önállóságtól és ennek következtében most, amikor irányítólag kellett volna befolynia a birodalom politikájára, nem tett egyebet, mint hogy formulázta a császár felfogását, vagy akaratát, melyről természetesen jól volt tájékozva. III. Károly pedig most azon az állásponton volt, hogy egyetlen szövetségesét és egyúttal a *pragmatica sanctio* ezidőszerint egyetlen támogatóját nem szabad cserbenhagynia, miért is Ausztriának, mint önálló hadviselő félnek, teljes erejével kell támogatnia Oroszországot a porta ellen viselt háborújában. A fentiekből önként következik, hogy a haditanács a császár ezen álláspontjának megfelelően sietett meg-szövegezni javaslatait s a fegyveres beavatkozás szükségessége mellett döntött.

A fegyveres beavatkozás mellett történt ezen döntés természetesen idő-szerűvé tette a portával való szakítás előkészítését is. A passarovici béke ugyanis még érvényben volt s nem lehetett tagadni, hogy a porta magatartása

Ausztriával szemben a béke megkötése óta teljesen korrekt volt. Az 1726-i szövetségről Konstantinápolyban is tudomással bírtak ugyan, de itt nem tartották valószínűnek, hogy Ausztria a nagy áldozatokkal, de kevés sikerrel folytatott lengyel örökösödési háború után közvetlenül, belekapcsolódjék egy olyan háborúba, melyben tulajdonképpen nem volt érdekelve. Mikor tehát Ausztria 1736 őszi több európai hatalommal egyetértésben közvetítőül ajánlkozott a portán, sőt azt javasolta, hogy a fennforgó ellentétek kiegyenlítése végett kongresszus tartassék, még pedig az összes érdekelt felek megbízottainak bevonásával, a porta készségesen csatlakozott a felvetett gondolathoz s megbízottait az 1737. májusára kitűzött niemirovi kongresszusra elküldötte, abban a meggyőződésben, hogy Ausztria voltaképpen azért javasolja a kongresszust, mert reméli, hogy a tárgyalások folyamán sikerül majd megtalálnia azt a megoldást, mely egyrészt megfelel az 1726-i szerződésben vállalt kötelezettségeinek, másrészt pedig fölöslegessé teszi számára azt, hogy önálló hadviselő félként álljon Oroszország mellé. A porta azonban csalódott feltevésében. Ausztria nem járt el őszintén akkor, amidőn a kongresszus egybehívását javasolta, mert amikor III. Károly a monarchia konstantinápolyi követét, Thalman bárót, részletes utasításokkal Niemirovba indította, ugyanakkor csaknem egyidejűleg elrendelte azt is, hogy az időközben a Duna vonalán összpontosított császári hadtestek megkezdjék előnyomulásukat a porta fennhatósága alatt álló területekre.

Bz a politika a porta megtévesztését szolgálta. A császári kormány ugyanis leplezni akarta háborús terveit s a közvetítő önzetlen szerepére csak azért vállalkozott, hogy a portát Ausztria szándékai felől megnyugtassa, a török hadvezetőség figyelmét a Duna vonalától elvonja, s mialatt a török főhaderőt az orosz támadás elhárítása fogja lekötve tartani, a császári hadak minden nagyobb nehézség nélkül szállhassák meg a Balkán azon területeit, melyek a Szalonikibe vezető utak zavartalan birtokát voltak hivatva biztosítani Ausztria számára. így lett az 1726-i szerződésből, a könnyű győzelem reményében, egy új Balkán-politika alapja és kiinduló pontja.

Ausztria politikájának olyan irányú kialakulásával, mint ahogyan az a valóságban végbement, a porta vezető egyéniségei közül jóformán csak Achmed pasa számolt. A pasa 1730 óta állott a porta szolgálatában, amikor t. i. áttért az izlámra. Azt megelőzőleg mint gróf Bonneval, császári szolgálatban altábornagysáig emelkedett, sőt tagja lett a Savoyai Jenő elnöke alatt működő haditanácsnak is. Nagytehetségű, ötletes, de szenvedélyes és szélsőségek közt hányódó egyén volt, aki azonban tökéletesen tájékozott volt Kurópa külpolitikai viszonyaiban, s különösen jól ismerte a Habsburg-monarchia nemzetközi helyzetét, s ennek a mesterséges államalakulatnak belső struktúráját összes előnyeivel és egyenetlenségeivel együtt. Tisztában volt természetesen az 1726-i orosz-osztrák szerződés jelentőségével, nemkülönben a monarchia balkáni terveivel is, melyek megvitatásában, mint a haditanács tagja, maga is tevékenyen részt vehetett.

Ez a nagy ismeretanyag egy megszégyenített és gyűlölettől fűtött embernek birtokában sok bajnak lehetett forrásává. S valóban, Bonneval, aki nem tudta elfelejteni, hogy a haditörvényszék hazaárulás címén elítélte és börtönbüntetéssel sújtotta, végül pedig a monarchia területéről is kiutasította, mindenütt jelen volt ott, ahol Ausztriának ártalmára lehetett. A passarovici béke az ő kezét is megkötötte ugyan, de azt nem tilthatta meg neki, hogy

Gúnykép Rákóczi és a porta szövetségéről.

tervekkel, tanácsokkal ne szolgálhasson mindazoknak, akik Ausztriával ellentétbe kerültek. Az 1733—1735-i lengyel örökösödési háború kapcsán egy francia-török szövetség létrehozásán fáradozott, melynek éle Ausztria és Oroszország ellen irányult volna. A nagyvezér azonban nem akarta megtörni a passarovici békét s így a szövetség terve meghiúsult. Bonneval ekkor a lengyel nemzet többségét alkotó Lesczinszky Szaniszló-párttal lépett érintkezésbe, hogy Rákóczinak, akit III. Károssal szemben ki akart játszani, lengyel katonai erő segítségével lehetővé tegye a Magyarországra való visszajövetelt, meg-

lévén arról győződve, hogy Rákóczi megjelenése a magyar határon, forradalmat fog előidézni az országban. Tény az, hogy a lengyel nemesség körében ekkor meg is alakult egy olyan szervezet, mely hivatva lett volna Rákóczi magyarországi támadását előkészíteni és tény az is, hogy ennek a szervezetnek számai átnyúltak Magyarországra is. Az 1735-i Péro-féle lázadás sok tekintetben igazolta Bonneval azon feltevését, melyre Ausztria-ellenes terveit építette, hogy a kuruckor emlékei még nem mentek veszendőbe s hogy Rákóczi alakja még elevenen él a köznemesség és a parasztság között. Azok, akik a Péro-féle mozgalomban vezetőszerepet vittek, Rákóczi nevével toboroztak, az ő nevére eskették meg az embereket, mindig abban a tudatban, hogy ez a név ható tényező. E felől egyébként a bécsi udvarnak sem voltak kétségei, hiszen a Péro-féle mozgalommal kapcsolatosan elrendelt tanúvallatások eléggé bevilágítottak az alföldi nép Rákóczi-váró lelkébe.

Feltehető, hogy Bonneval tudott arról a szerepről, melyet a Péro-féle mozgalomban a Rákóczi-név játszott, hiszen a mozgalom részletes leírása közkézen forgott. (Regensburg, 1736.) Erre akart tehát építeni akkor, midőn az orosz-török háború kirobbanásakor az 1726-i szerződésre emlékezve számot vetett Ausztria fegyveres közbelépésének valószínűségével, — amiben persze a portán nem hittek és saját felelősségére Madridból Konstantinápolyba hívatta Rákóczi Józsefet, hogy szükség esetén vele tegyen kísérletet.

Rákóczi Józsefnek 1736 decemberében Konstantinápolyban való megjelenése kellemetlen meglepetés volt a bécsi udvar számára. A porta azonban tekintettel a folyamatban lévő tárgyalásokra és Ausztriának a béke érdekében mutatott buzgólkodására, sietett Rákóczi Józsefet mielőbb Rodostóba küldeni az ottani magyar telep fejéül, hogy jelenléte ne izgassa és kedvezőtlen irányban ne befolyásolja a császári diplomáciát. Bonneval közbelépésére is csak arra volt legfeljebb hajlandó, hogy Rákóczi József számára rangjához illő ellátást biztosítson, egyébként azonban nem kívánt vele foglalkozni. Ezt a tényt a Konstantinápolyból Bécsbe érkező bizalmas jelentések is megerősítették.

A bécsi udvar ezek után talán napirendre is tért volna az egész Rákóczi-kérdés felett, ha nem sokkal a Rákóczi József megérkezéséről szóló hivatalos jelentések után, a kassai katonai parancsnoktól az a jelentés nem érkezik Bécsbe a haditanácshoz, hogy Felsőmagyarországon több nemes, köztük különösen a két báró Gombos-fivér szoros összeköttetésben áll a török területen tartózkodó Rákóczi-emigránsokkal. A haditanács Rákóczi József megjelenése és a kassai jelentés között természetesen okozati kapcsolatot vélt megállapíthatni, miért is az északkeleti felföld megyéiben széleskörű nyomozást rendelt el. De ugyanekkor kísérletet tett arra is, hogy a Rákóczi-emigráció jelentékenyebb egyéniségeit hazatérésre bírja, abban a feltevésben, hogy az emigráció likvidálásával Rákóczi József esetleges próbálkozásait megnehezítheti, s talán végleg meg is hiúsíthatja. A haditanács Wallis erdélyi katonai parancsnok útján (1737. május 15) eleinte csak Máriaassy Ádámnak és Ilosvay Jánosnak ajánlotta fel az amnesztiát, minthogy ezek Chotzimban lévén,

könnyebben megközelíthetők voltak. Utóbb azonban a többi emigránsnak is megígérte a teljes amnesztiát. A velők kezdett tárgyalás azonban csekély eredménnyel járt, mindössze csak egy Turi Ferenc nevű erdélyi nemes volt hajlandó visszatérni, ez viszont nem tartozott a tulajdonképpeni emigránsok közé, mert csak később szökött ki Moldvába, hogy elkövetett vétsége miatt elkerülje a törvény kezét.

Ezen egyezkedési kísérletekkel párhuzamosan a katonai hatóságok nagy tevékenységet fejtettek ki, hogy világságot derítsenek a Gombos-testvérek állítólagos üzelmeire. A nyomozás eleinte alig haladt előre, mert a két főgyanusított, báró Gombos György és Imre, közben Lengyelországba szökött. Mikor azonban sikerült elfogniok Gombos György egyik szolgaját, névszerint Bernát vagy másképp Kiss Jánost, aki urával együtt annak idején Lengyelországba menekült volt, de azután hazatért onnan, kitűnt, hogy éppen az az egyén került a hatóságok kezére, aki mindenről tudott, sőt mindenben részt is vett. A vallatások során ugyanis Kiss János beismerte, hogy a két Gombos megbízásából többször járt Lengyelországban, érintkezett a Rákóczi-emigránsokkal, sőt Rodostóban is megfordult. Bevallotta azt is, hogy nemcsak a két

Gombos-testvér, hanem az ungmegyei urak közül mások is, összeköttetésben

állottak az emigránsokkal, többek közt pl. egy báró Vécsey, Orosz Gábor, Olchváry, aki különben veje volt Máriássynak, Szirmay stb. A vallomás tehát egy összeesküvésszerű mozgalomról rántotta le a leplet, ami főleg azért döbentette meg a hatóságokat, mert a gyanúsítottak legtöbbszörnek családja közismert volt az uralkodóház iránt való hűségéről. A zabolátlan természetű, duhaj Gombos-testvérekről még fel lehetett volna tételezni a kuruckodást, de a többiek részessége tekintetében mégis kételkedéssel fogadták Kiss János

Rákóczi József.

vallomását. Ekkor történt, hogy a haditanács által kezdeményezett amnesztia-akció hatása alatt Máriássy Adám titkára, Szilágyi Ignác, egy abaújmegyei nemesi család sarja, otthagya gazdáját s 1737. augusztus közepe táján megjelenván gróf Seckendorf hadseregfőparancsnok vadudili (Kalafat) hadiszállásán, ott előadta a következőket: Felsőmagyarországon rebellió készül, melynek vezetője a két Gombos; ezek már 3 éve szoros összeköttetést tartanak az emigránsokkal, egy évvel ezelőtt pedig az ő megbízásukból egy Kiss János nevű egyén is megfordult Chotzimban; tudomása van arról, hogy mások is részesei ennek a szervezkedésnek, pl. *Yécsey* báró és Orosz Gábor, aki arra vállalkozott, hogy ötezer embert bocsát szükség esetén Rákóczi rendelkezésére.

Szilágyi előadása tehát megerősítette Kiss Jánosnak idáig kétkedéssel fogadott vallomását. Ennek következtében a haditanács szükségesnek látta egy *judicium delegatum* sürgős kiküldését Kassára, hogy az a tényállás megállapítása után haladéktalanul perbefoghassa és elítélhesse mindazokat, akiknek a részvétele a forradalom előkészítésében beigazolódott. A gyors eljárásra és ennek kapcsán példa statuálására azért volt szükség, hogy megelőzzenek és lehetetlenné tegyenek minden olyan megmozdulást, mely megzavarhatná a köznyugalmat s belső bonyodalmakat idézhetne fel éppen akkor, amidőn a császári haderő támadó fellépése következtében beállott a hadiállapot Ausztria és a porta között.

A niemiroti kongresszus még meg sem kezdte tanácskozásait, — mivel az orosz kiküldöttekre való várakozással hónapokat vesztegettek el téletlenségben, — amikor gróf Seckendorf, a császári főhaderő főparancsnoka, 1737. július 14-én megüzente a portának a háborút s néhány nap múlva a támadást is megkezdte. A hadüzenet s a támadás teljesen váratlanul érte a portát, mely bizván Ausztria semlegességében, nyitva hagyta északi határait és semmiféle előkészületet nem tett egy esetleges támadás elhárítására. A császári haderő tehát szinte ellenállás nélkül jutott július 28-án Nis birtokába, ami, tekintve a hely nagy stratégiai fontosságát, jelentős eredmény volt. A hadviselés szempontjából kínálkozó előnyöket azonban a főparancsnok nem tudta kihasználni. Gr. Seckendorf elméletben kitűnő stratégia lehetett, Savoyai Jenő idejében azonban sohasem nyilván alkalma az önálló hadvezetésre, mert mindig csak végrehajtója volt a vett parancsoknak, most, mikor tőle függött a hadvezetés irányítása, nem tudott beleszokni az önállóságba. Intézkedéseit vezérkara következetlen, egymásnak sokszor ellenmondó javaslatokra hallgatva tette meg s így azokból hiányzott minden tervszerűség. Ennek tudható be, hogy a törökök az őket ért váratlan támadás és készültségök ellenére is tartani tudták állásaikat. Sőt mivel az orosz harctéren lanyhán folytak a hadműveletek, a nagyvezér onnan jelentékeny erőket is dobhatott a Balkánra s ezzel az erők egyensúlyát itt helyreállíthatta. A haditanács a sorozatos kudarcok után Seckendorft felmentette ugyan állásától, sőt haditörvényszék elé is állította, de utódai sem tudtak megküzdeni a török ellentámadással,

mert azok sem voltak különbek a letett fővezérnél. Október 16-án Nis újból török kézre jutott, s most a török haderő a visszavonuló császáriak nyomában rövid idő alatt nemcsak elérte a Dunavonalat, hanem azon átkelve, a monarchia területén néhány fontos stratégiai pontot is megszállhatott.

Az események tehát Bonneval felfogását igazolták, mert kitűnt, hogy Bonneval jól volt tájékozva nemcsak a császár személyes álláspontjáról,

gr. Seckendorf császári főparancsnok.

hanem Ausztria háborús céljairól is. A porta tehát időszerűnek látta Rákóczi József személyének bekapcsolását a háborúba, abban a feltevésben, hogy megjelenése forradalmat fog előidézni Magyarországon. Egy magyar forradalom pedig lekötve tartaná a császári haderő nagy részét s jelentékenyen megkönnyítené a porta hadműveleteit. Egyelőre pedig ez volt a főcél. Rákóczi a porta hívására 1737. szeptemberében meg is jelent Konstantinápolyban, hol nagy tisztelettel fogadták s a megérkezését követő napon átadták neki a szultán

ajándékait is. Szeptember 20-án a kajmakám magánkihallgatáson fogadta, hogy megállapítsák az ünnepélyes formák közt tartatni szokott nyilvános kihallgatás részleteit. Villeneuve francia követ, aki egyébként tartózkodó álláspontot foglalt el a fiatal Rákóczival szemben, Rákóczinak a szultán által való fogadtatását már október elejére várta, minthogy azonban Bonneval ezidőszerint nem tartózkodott a török fővárosban, nélküle pedig nem akartak tárgyalni Rákóczival, a kajmekám által való ünnepélyes fogadtatás csak Bonneval visszaérkezése után, október 7-én történt, a szultáni kihallgatás pedig még jobban elhúzódott s csak december 3-án folyt le fényes külsőségek között.

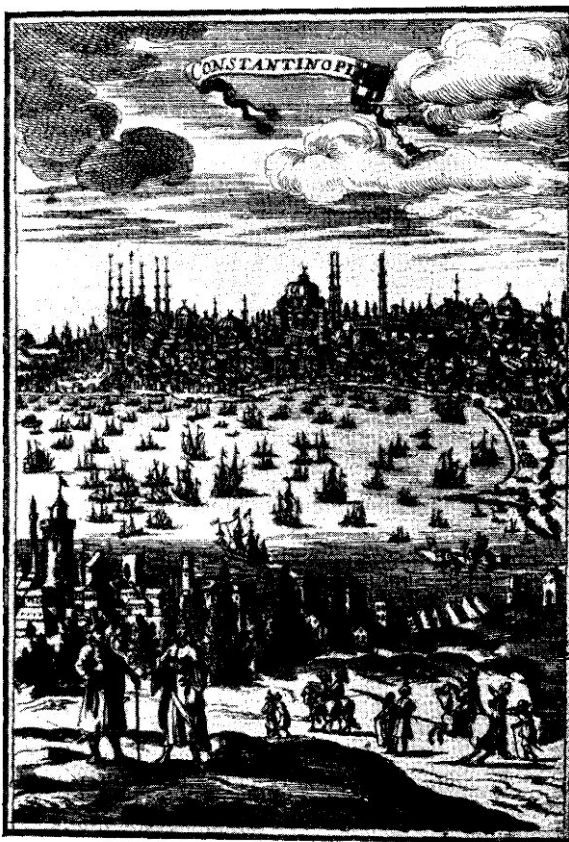
Ezt a késedelmet az okozta, hogy Rákóczi és a porta jövő közjogi viszonyának megállapítása végett közben hosszadalmas tárgyalásokra volt szükség. Rákóczi ugyanis a porta által 1737. szeptemberében megfogalmazotathname-tervezetet nem tartotta elfogadhatónak, mert ez a tervezet hűbéres tartománnyá tette volna Magyarországot és Erdélyt, melynek birtoka fejében Rákóczi évenként 40 ezer tallért lett volna köteles fizetni a portának. Nyilvánvaló volt, s ezt Rákóczi is jól tudta, hogy egy ilyen szövetséglevél nem fog hangulatot teremteni mellette, sőt éppen ellenkezőleg, még azokat is visszariasztja a hozzá való csatlakozástól, akik egyébként rokonszenvvel fogadnák zászlóbontását. Rákóczi ennek következtében lényeges változtatásokat kívánt az athnamén s főképp azon pontoknak mellőzését óhajtotta, melyek a magyar királyságnak és az erdélyi fejedelemségnek állam jogi szuverenitását sértették. Bizonyára a magyarországi és erdélyi magyar társadalom közjogi felfogását közvetlenül ismerő Bonneval fáradozásainak tulajdonítható, hogy a porta végül is feladta korábbi álláspontját és magáévá tette a Rákóczi által javasolt tervezetet. így jött létre az 1738. január 20-án kelt athnamé, mely kétségkívül nagy körültekintéssel volt megfogalmazva. A porta benne nemcsak a magyar nemesi társadalom közjogi érzékenységgel, hanem keresztény világnézetével is számolt s mivel most már Rákóczit egyenrangú szerződő félnek tekintette, tartózkodott az ország belső ügyeibe való beavatkozástól, kizárólag a rendek jogául ismervén el a fejedelmválasztást és az ország külügyeinek intézését, mindössze annyi megszorítással, hogy a magyar külpolitika nem irányulhat a porta ellen. Az athnamé hangsúlyozza ugyan, hogy a porta védelmébe fogadta Rákóczit és vele együtt Magyarországot és Erdélyt, ez a kifejezés azonban egyelőre a folyó háborúban török részről nyújtandó segítségre vonatkozott, melyet az athnamé a porta kötelességévé tett.

Rákóczi az ünnepélyes formában kiállított szövetséglevél kézhezvétele után január végén elhagyta Konstantinápolyt és Csernavodába indult, ahová február 19-én meg is érkezett. Itt hosszabb időt töltött, arra várakozván, hogy lesz-e hatása a magyarországi és erdélyi rendekhez január 30-i kelettel Konstantinápolyból kibocsátott azon kiáltványnak, melyben azokat csatlakozásra hívta fel. Arra természetesen ő sem gondolt, hogy kiáltványának nyomában azonnal forradalom fog támadni az országban, de arra mégis számított,

hogy rövid idő alatt módjában lesz összeállítani önkéntesekből és magyar katonaszökevényekből egy akkora csapatot, mellyel azután a szükséghez képest támadást kezdhet. Csernavodában azonban alig akadt jelentkező, miért is Rákóczi március derekán Viddinbe ment, mely közelebb esvén az erdélyi határokhoz és az osztrák—török harcszintérhez, Csernavodánál alkalmasabb helynek látszott a magyar katonaszökevények és azon hadifoglyoknak összegyűjtésére, akik a porta elgondolása szerint is magvát képezték volna a Rákóczi személyes vezetése alatt működő magyar hadseregnek. A dezertálások már 1737 nyarán megkezdődtek, mégpedig a Rákóczihoz való csatlakozás jelszavával, — holott Rákóczi ekkor még Rodostóban tartózkodott,— s a hadjárat folyamán is állandóan elég nagy számban fordultak elő. Rákóczi megérkezése óta különösen nagy propaganda folyt a magyar ezredek soraiban az átpártolás mellett s Csáky Mihály és Zay Zsigmond, akik a toborzást Viddinből irányították, bőven bántak a pénzzel, hogy növeljék a dezertálás arányait.

Mindez érthetőleg nagy nyugtalanságot keltett Bécsben, ahol különben is nagy gondban voltak a kedvezőtlenül folyó hadműveletek miatt. Igaz ugyan, hogy a háború még nem volt befejezve s a császár annak erélyes folytatására határozta el magát, de az adott helyzetben mégis kiszámíthatatlan lehetett annak a propagandának

hatása, melyet a győzelmesen előnyomuló ellenség akart kifejteni Rákóczi nevével és az ország külön államiságának ígéretésével. A kormány törekvése ennek következtében arra irányult, hogy Rákóczi proklamációjának és a különféle propagandairatoknak az országba jutását megakadályozza, amennyiben pedig oda mégis bejutottak, szigorú rendszabályokkal elejét vegye azok terjesztésének. Valóságos vadászat indult

Konstantinápoly a XVII. században.

meg most különösen a proklamáció példányai után, melyek a szoros határzár és a pestis miatt is erősen korlátozott közlekedési lehetőségek ellenére is mégis átjutottak a határokon és Erdélyben, továbbá az Alföldön és az északkeleti megyékben titokban kézről kézre jártak. Közvetlen hatásuk nem volt ugyan, de előkészíthették a talajt Rákóczi akciója számára, amely akció az akkori hadihelyzet alapján már a számbaveendő eshetőségek közé tartozott. E felől Bécsben is tisztában voltak, éppen azért kérlelhetetlen szigorral léptek fel mindazok ellen, akik efféle proklamációk birtokában voltak, vagy azok terjesztésében közreműködtek.

Ezt a szigorúságot a kormány szempontjából az a jelentés is indokolta, melyet az akkori erdélyi katonai parancsnok, Lobkovitz herceg 1738 március első napjaiban juttatott el a haditanácshoz. E szerint egy idegen egyén, — aki, mint utóbb kitűnt, nem volt más, mint a moldvai vajda titkára, — bizalmas úton értésére adta a hercegnek, hogy Erdélyben Rákóczi mellett forradalom van készülöben, melynek megszervezésében Szigeti Gyula István református püspök, gróf Bethlen Sámuel, báró Lázár János, báró Rhédei Ferenc és László, továbbá Thoroczky Zsigmond és fholdalagry Mihály fejtenek ki nagyobb tevékenységet. A haditanács a vett jelentés alapján arra utasította a katonai parancsnokot, hogy az imént felsoroltakat kivétel nélkül fogattassa el s állíttassa haditörvényszék elé. Az elfogatások március végén valóban meg is történtek, érthető megdöbbenést keltve nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is, különösen az erdélyi református püspök állítólagos részessége miatt. Bár a valóságban a gyanúsítottak távolállottak minden forradalmi mozgalomtól, mégis csak az év végén szabadulhattak ki a fogságból, amikor végre beigazolódtott, hogy hamis vádak alapján fogták el és tartották 8 hónapon át őket fogságban.

A kormány könyörtelen eljárása mindazokkal szemben, akik a Rákóczi-val való összeköttetés gyanújába estek, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi és erdélyi önkénteseknek Rákóczihoz való csatlakozása elmaradt, amire pedig Rákóczi is, a porta is számított. Ez tagadhatatlanul kormányzati siker volt, mivel azonban ezt az eredményt nem a belső meggyőződés, hanem a megfélemlítés hozta létre, a kormány arra törekedett, hogy legalább is az ország katolikus társadalmában tegye lelkiismereti kérdéssé az uralkodóházhoz való hűség, illetőleg ezzel szemben a Rákóczihoz való csatlakozás ügyét. Arra hivatkozva tehát, hogy a katolikus Rákóczi az egyház ősi ellenségével, a portával oly szerződésre lépett, mely veszélyezteti a katolicizmus érdekeit, a bécsi udvar keresztülvitte, hogy XII. Kelemen pápa Rákóczit 1738 szeptember 5-én egyházi átok alá vetette. A pápai szék sokáig húzódozott a császári udvar kérésének teljesítésétől, ahonnan már március végén megkeresték el/ben az ügyben, mert Róma abban a felfogásban volt, hogy Rákóczi-nak a portával kötött szövetsége politikum, mint ahogyan politikum volt az a szoros kapcsolat is, mely ugyanakkor a porta és a francia külügyeket intéző Eleury bibornok közt köztudomásúlag fennállott. Az a körülmény, hogy 1738

júliusában V. Fülöp spanyol király az aranygyapjas renddel is kitüntette Rákóczi Józsefet, ugyancsak arra mutatott, hogy Rákóczi és a porta szövetkezésében a spanyol politika sem látott politikumnál egyebet. Minthogy azonban a császárnak formailag igaza volt s azonfelül állandóan sürgette is a kiközösítési bulla kibocsátását, a római szentszék kénytelen volt teljesíteni a császár kívánságát.

Lotharingiai Ferenc herceg fővezér.

A császári kormány az exkommunikáció megtörténtét nemcsak az újságok révén igyekezett minél szélesebb körökben elterjeszteni, hanem a templomokban való nyilvános kihirdtetés útján is. Adatok hiányában nem tudjuk, sikerült-e ezzel az eljárással elérni az óhajtott célt, vagy sem? Mindössze egy tudósítás maradt fenn arról, hogy a nép a kiközösítésről szóló pápai bullát hogyan fogadta s ez a debreceni piarista házfőnököknek 1739 január 3-1 levele,

melyben a házfőnök az egy nappal előbb megtörtént kihirdetésnek a népre gyakorolt hatásáról számolt be. E szerint a kihirdetés hírére nagy tömeg gyűlt egybe a templomban és még a más valláson lévők közül is sokan voltak jelen. Az egybegyűltek sírással fogadták a pápa ítéletét s azt mondták, hogy nem hiszik el, hogy Rákóczi olyan feltételek mellett kötött szövetséget a portával, aminőket a bulla említ, hanem mindez csak koholmány. (Id solum esse figmentum.) Ez a tudósítás nem abból a szempontból fontos, mert igazolja a kiközösítési bullának kihirdetését a templomokban, hanem főleg azért érdemel figyelmet, mert bizonyítja, hogy Rákóczi József személye nem volt közömbös a magyar nép előtt s benne, mint az öreg Rákóczi fiában, változatlanul a magyar érdekek képviselőjét látták. A pápai bulla kihirdetése a rutének körében sem idézhette elő a kívánt hatást, — bár erre közvetlen bizonyítékaink nincsenek, — az 1738. szeptemberében Beregmegyében tartott vallatások során ugyanis kittint, hogy a rutén parasztság most is visszavárta Rákóczit, sőt visszakívánta még a török időket is, mert akkoriban hasonlíthatatlanul jobb helyzetben voltak, mint utána. A török szövetséget kárhoztató pápai bullának kihirdetése alig kelthetett ezek után visszhangot a rutén parasztság körében.

Mindamellett, még ha fel is tételezzük, hogy a pápai bulla kihirdetése a Regnum Marianum eszmekörében élő katolikus társadalom nagy részében erős visszhangot keltett, sőt azt egységes megmozdulásra is hajlandóvá tette, Rákóczinak korai halála miatt, annak már nem volt többé gyakorlati jelentősége.

De nem volt jelentősége annak a birodalmi átoknak sem, melyet a császár még 1738. május 6-án mondott ki Rákóczira, mint felségárulóra. Pedig a császár 10,000 forintnyi jutalmat tűzött ki azon egyén számára, aki Rákóczit élve átszolgáltatja a legközelebbi császári helyőrségnek s 6000 forintot ígért annak, aki megöli és holttestét beszolgáltatja. Mert nem akadt vállalkozó. A haditanács ekkor, a Rákóczi mellett tartózkodó emigránsok honvágyáról szóló legújabb jelentések alapján, azt tervezte, hogy a teljes amnesztia fejében valamelyik emigránst fogja reábirni Rákóczi elfogatására és beszolgáltatására, sőt esetleg meggyilkoltatására is. De nem akadt olyan emigráns, aki ily áron akarta volna megvásárolni szabadságát, bár tagadhatatlanul erős honvágy gyötörte valamennyiöket.

Mindez \exists n, részben tervezett, részben pedig végrehajtott rendkívüli intézkedéseket a folyamatban lévő hadműveletek állandóan kedvezőtlen irányba teszi érthetővé. A törökök 1738. májusában elfoglalták Orsovát és Mehádiát, amit nyomon követett egyes török portyázó csapatoknak a Temes-vidékére való beütése. A császári hadvezetőséget az ellenség előretörése annyira készületlenül találta, hogy már a Bánát katonai kiürítését is mérlegelte, annyival is inkább, mert a lakosság támogatására sem számíthatott, melynek egy része a törökhöz csatlakozott és rablóbandákba verődve, az ellenséggel versenyezve rabolt és pusztított. A császáriak július 4-én Kornia mellett megverték uyan

a Duna balpartján operáló török csapattesteket, sőt Mehádiát is visszavették, a szerzett előnyöket azonban éppúgy nem tudták kiaknázni, mint korábban a törökök a császáriak mulasztásait. A hadvezetőség tulajdonképpen sohasem volt helyesen tájékozva sem az erőviszonyok, sem pedig a várható ellenséges hadmozdulatok tekintetében. A korniai diadalt pl. döntő jelentőségűnek tartotta s meg volt arról győződve, hogy annak hatása alatt a török hadműveletek hosszú ideig szünetelni fognak. Ebben a tudatban rendelte el a főparancsnok a visszavonulást Szemendria felé, mely a gyűjtőállomása volt a császári hadaknak. A csapatok azonban jóformán még át sem keltek a Dunán, mikor a nagyvezér egy erőteljes és gyors támadással újból elfoglalta mindazt, amit a császáriak a korniai diadal után megszereztek. Ezzel pedig az 1738-i hadjárat minden eredménye veszendőbe ment.

Úgy látszik, hogy az 1738-i hadjárat során Rákóczi nem minden kilátás nélkül kapcsolódhatott volna bele a hadműveletekbe. Voltak időpontok, amikor a sorsára hagyott Bánát lakossága készségesen csatlakozott volna hozzája, annival is inkább, mert gyűlölte a katonai adminisztráció kemény és sokszor kíméletlen bánásmódját s attól szabadulni szeretett volna. A porta tehát részben erre az elégedetlenségre, részben pedig a bánáti részek ez időszériút könnyű megszerezhetőségére számítva, Rákóczival itt akart kísérletezni, nem pedig Erdély felől, ahogyan Rákóczi tervezte, s ezért a nagyvezér Viddinből a török táborba hívatta, hogy a szükséghez és a körülményekhez képest felhasználhassa.

Mikor a törökök augusztus folyamán visszavették a korniai vereség után elvesztett területeket s ezzel a Duna balpartján újból megvetették lábukat, a nagyvezér elérkezettnek látta az időt arra, hogy Rákóczit egy sereg élén Temesvár felé indítsa. A török vezérkar azonban nem bízott ennek a vállalatnak sikerében. Abból ugyanis, hogy a magyar önkénteseknek és hadiszökevényeknek várt özönlése Rákóczi zászlai alá elmaradt, arra következtettek, hogy a fiatal Rákóczinak nincs gyökere az országban. De azt sem titkolták, hogy csalódtak is benne, mert Csernavodába, illetőleg Viddinbe való érkezése óta az ügy iránt való mélyebb érdeklődésnek, vagy pedig erőteljesebb tevékenységre való törekvésnek alig mutatta jelét. A nagyvezér ennek következtében végleg elejtette a Rákóczival való próbálkozás gondolatát s személyét többé nem vette számításba. A dolog érdekét tekintve, a nagyvezér állásfoglalásában sok igazság volt, de ezzel szemben tudnunk kell, hogy Rákóczi a Rodostóba való érkezés első pillanatától fogva beteg volt, állandóan súlyos maláriás láz gyötörte, mint azt utóbb Mikes Kelemen is megállapította róla, — s ez a betegség lassanként felemészttette minden erejét és közömbössé tette minden iránt. Egy ilyen nagybetegtől pedig sem tartós érdeklődést, sem pedig szívós akaratot nem lehetett várni.

Mindamellett ugyanaz év november 10-én Csernavodában történt csendes elmúlása nagy gondoktól mentesítette a császári kormányt, mely a folyamatban lévő felségsértési perekből annyit kétségkívül megállapíthatott, hogy

Magyarországon a Rákóczi név korántsem üres fogalom, hanem olyan ható tényező, mely nem várt bonyodalmaknak lehet még kútforrása. Ha életben marad, ezt az aggodalmat a császár halálát követő időkben, amikor a Habsburg-monarchia sorsa valóban kockán forgott, könnyen igazolhatta volna.

RÁKÓCZI JÓZSEF ÉS MIKES.

Rákóczi József, — mint láttuk, — 1735. decemberében érkezett Rodostón át Konstantinápolyba. Az emigránsok érthető nagy várákozással tekintettek jövetele elé, sőt arra is számítottak, hogy vele együtt közéjük fog érkezni György is, hogy támogassa bátyját abban a szerepben, melyet a porta szánt neki a folyamatban lévő háborúban. Györgyöt azonban nem érdekelték bátyja tervei, lehet azonban, hogy Rákóczi József sem igen hívogatta öccsét, elég az hozzá, hogy József egyedül kötött ki Rodostóban. Mikesre az elhalt fejedelem fia nem tett jó hatást, bár tudta, hogy Rákóczi Ferenc nagy reménységgel volt felőle. Már előre elfogulttá tette vele szemben azon intézkedése is, mellyel Bonnevalt és nem őt bízta meg a Rákóczi-hagyaték gondozásával, mert ebben bizalmatlanságot és lekicsinylést vélt látni. Az első találkozás alkalmával szerzett első benyomása az volt Mikesnek Rákóczi Józsefről, hogy az haragos természetű. Később, mikor József hosszabb időre megtelepedett köztük, úgy látta, hogy minden tekintetben csalódott benne. «Vigasztalásunkra vártuk ezt az ifjú fejedelmet, — írja 1737. március 3-ról kelt levelében, — de szomorúságunkra jött. A szép rendtartást, amelyet az atyja szabott volt közöttünk és amelyet oly igen igyekezett annyi esztendőök alatt megtartani és megtartatni velünk mind holtig, azt fia harmadnap alatt felfordítá és annak elrontásán kezdé el az itt való életét úgyannyira, hogy olyan kevés idő alatt abban a keresztényi és fejedelemhez illendő rendű tartásban csak egy kis fótocska sem marad meg. Minden eltöröltetett és csak a nagy rendetlenségnek ködi szállotta meg házunkat. Csak ebből elítélheti akárki, hogy mit remélhetünk, kivált mi, akik olyan nagy fejedelmet szolgáltunk volt, akinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott. Most pedig mind ellenkezőt látunk, mert a rendet nagy rendetlenség követte. Az okosságot a hebehurgyaság, a kegyességet a harag és az idegenség, úgyannyira, hogy harminc esztendőől fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez ahárom holnap. Most suhajtjuk leginkább a mi megholt urunkat, mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget.»

Mikes utóbb enyhített ezen a kemény ítéleten. A Rákóczi Józseffel való huzamosabb érintkezés alatt volt alkalma a fiatal Rákóczinak jó tulajdonságait is meglátni, ennek következtében azután igazságosabban is tudott róla ítélni. «A bizonyos pedig, — írta július 20-i levelében, — hogy az Isten ebben a fejedelemben sok szép talentumot adott. Eszet szépet adott és ha azt úgy oktatták, nevelték volna, mint kívántatik, dicséretre méltó dolog lett volna.

De a természetét kellett volna megzabolázni és rendben venni még igen ifjú korában. De mindenben szabadabbá riadták és a természet rendtelenné, változóvá és állhatatlanná lett, azért is oly haragos és változó. Arra sohasem tanították, a természet sem vitte reá, hogy azon inkább igyekezzék, hogy szeresék, mintsem féljenek lölle. Minthogy bővségben nem neveltetett volt, hanem csak nagy szabadosan, azért se azt nem tudja, hogy mi a fősvényiség, se a helyes megtartás, se azt, hogy mi légyen a helyes adás, se azt, hogy mi légyen a nemzetihez való szeretet, mert sch a nemzetivel nem társalkodhatott.»

Rákóczi József sarkofágja a kassai sírboltban.

Mikes igen helyesen ismerte fel, hogy Rákóczi József jellembeli fogyatkozásait főként hiányos és felületes neveltetése okozta. Vezető és irányító nélkül nőtt fel, éppúgy mint öccse György. Senki sem törődött velők, senki sem figyelmeztette őket az önuralomra és a helyes mértékre, ezért fejlődött ki bennök az indulat és a korlátokat nem tűró féktelenség. Kzért hiányzott belőlök a munka szeretete és a céltudatos, állhatatos munkához való türelem is. Mikes ismételen megállapította Rákóczi Józsefről, hogy «sok dolgokra esze szép volt szegénynek, de igen rossz neveltetése volt. És nem szeretett semmit is tanulni, mert nem szokta meg a tanulást. Az ész pedig tanulás nél-

kül csak olyan, mint amely föld parlagon áll. Más országban talán inkább mehetett volna valamire, de éppen nem erre való volt. Minden magaviselése, szokása ellenkezett az itt való nemzettel, mert sohult úgy nem vigyáznak az emberek magaviselésére, mint itt. Ha pedig a nemzetit nem szerette, azt nem kell csudálni, mert olyan helyt neveltetett, ahol gyűlölik a mi nemzetünket. De kivált bennünket, akiket az apja szeretett.»

Rákóczi József és Rákóczi György áldozatai voltak egy tudatosan elrontott nevelésnek.

Rákóczi József 1738. november 7-én kelt végrendeletében azt az óhajtását fejezte ki, hogy atyja mellé temetessék el a konstantinápolyi St.-Benoit egyházban. A porta azonban nehézségeket támasztott ebben a tekintetben, úgy hogy Mikes Kelemen kénytelen volt Rákóczi Józsefet egyelőre Csernavódában eltemettetni. Innen utóbb — azonban hogy mikor, nem tudni — mégis Konstantinápolyba vitték földi maradványait és azokat Rákóczi Ferenc koporsója mellé helyezték el a St. Benoit egyházban. Koporsóját 1889-ben Thaly Kálmán találta meg. 1906 óta a kassai székesegyházban, akkor még «a haza szent földjén», kőkoporsóban várja atyjával és anyjával együtt a fel-támadást.

«Az ő dicső emlékü — hogy a kassai kőkoporsó feliratát idézzük — erősítse az utódok hazaszeretetét!»

RÁKÓCZI, AZ ÍRÓ

ÍRTA

ZOLNAI BÉLA

RÁKÓCZI, AZ ÍRÓ.

GROSBOIS ÉS PORT-ROYAL. RODOSTÓ. RÓMA. AZ ÖRÖK ELVÉGEZÉS.
RIGORIZMUS ÉS EGYHÁZKRITIKA. BIBLIA-MAGYARÁZATOK.

Rákóczi szellemi ikonográfiája két ellentétes portréját ismeri a fejedelemnek. Az egyik a száműzött Bujdosóé: a hajótörött, reményeiben csalódott uralkodó, a történelmi szerep vesztes tragikus alakja. A másik képről politikusok kiáltják, hogy az igazi Rákóczit ábrázolja: a kritikátlan illúziók legendás hőse, akit a történelem pátosza és glóriás fényessége szinte láthatatlanná tesz. De van egy másfajta Rákóczi Ferenc is, akiről nem kell fegyvert és vitézt idézve hangosabb szót ejteni, akit talán nem volt érdemtelen fölfedezni: * a janzenista remete, az író, a vallásos elmélyülés magábavonuló szentje, a magyar katolicizmus egyik legérdekesebb egyénisége, a magyar szellemi élet múltjában Európát magába vevő és Európának magából adó gondolkozók egyike.

Ez a «harmadik» Rákóczi a magyar szellemiségnek úttörője volt a tizennyolcadik század elején. Ha nem a józan racionalizmus és a felvilágosodás hatalmasodó korában él, ha nem a középkor színes üvegablakainak átsugárzott világában: talán égi korona övezi fejét és szellemült lénye csodákat fakaszt a lelkekben.

Benne valóban a középkor lelki erői éledtek újra és a tizenkilencedik századnak materiális rombolva-haladása után a mai spirituális és romantikus hajlandóságú időknek, az örök értékek, anyagtalan ideák és abszolút valóságok után szomjazó kornak kellett elkövetkeznie, hogy Rákócziban ezt az ég felé forduló arcot felismerjük. A rebellis-politikus hős, akinek alakja már-már a nagy lázadókkal, a Dózsa Györgyökkel, a forradalmár-népvezér-apostollal, a kuruc-negyvennyolcas szabadság-ideológiával, Martinovics-Petőfi-Kossuth-attitűdjével azonosult és a Nyugat ellen felkelő Kelet egyik szimbóluma lett: ebben az új megvilágításban mint alázatos, testi és lelki remete jelenik meg, Istennel beszélgető Magányos, mély vallási kultúrának átélője és kifejezője, udvari eszmekörben kötelességeiről elmélkedő bölcs Monarcha. A francia memoárirók, Saint Simon, Madame de Maintenon, kiemelik pietását, fejedelmi föllépése mellett istenfőlo egyszerűségét. A barokk-kor fejedelme volt, de a Spanyolországból kiinduló életformának nem azt

a külső dagályát fejlesztette ki önmagán, amelynek sugaraival XIV. Lajos fényeskedett, hanem a vallásos élmény belső fűtöttségét.

Az a nyugtalanság és fölfelé eszményülés jellemzi őt is, ami Szent Teréznek tollat ad kezébe, hogy vízióit megrögzítse, ami Greco ecsetjét olyan irreális alakok kompozícióira vezette. Volt neki is nagyvilági korszaka, amikor földi ideáloknak áldozott, de aztán egy nagy megtérésen ment keresztül, mint Szent Ágoston és Pascal. Vallomásaiban, ahol Szent Ágoston nyomdokait követi, a magyar léleknek első introspekcióját, önismeretét hagyta ránk. Hz a lélek hajlékony volt mindama gondolatok végiggondolására, amik a Véges és Végtelen körzetében a reformáció és a katolikus följúulás korát mozgatták. Rákóczi is vergődött a megoldhatatlan problémák hálójában, de a hit szavával tudott felelni a kétségekre; hánykódott az emberi szabadság és az örök elvégezés szirtjei között, mint Jansenius püspök, de megtért hajójával az engedelmesség révébe.

Azok közé tartozott, akiket a vallási kultúra élménye íróvá tett, akik lírai inspirációt merítettek a hit belső harcaiból. Sokkal számosabban voltak ilyen magyarok, mint amennyire nyilvántartjuk őket, de most ismét aktuálisak lettek, Rákóczival együtt. Vallomásait és misztikus Áhításait az európai neolatin irodalom maradandó művei közé kell számítanunk, Testamentuma és állambölcseleti-vallásos traktátusai a konzervatív-francia tizennyolcadik századot tükrözik és formálták is a maguk idején, de még mindig vannak filozófiai-teológiai munkái, amik kiadatlanul hevernek fölösztatott kolostorok hagyatékában . . .

Talán nemsokára ezek is napvilágra hozatnak és előttünk lesz Rákóczi alakja a maga teljességében: a lovasszobrok, a fejedelmi korona és kard mellé odaállíthatjuk emlék jelül az ő spirituális munkáit.

GROSBOIS ÉS PORT-ROYAL.

Rákóczi agrosbois-i remeteségben lett íróvá. Itt kapta életének legnagyobb inspirációit: a janzenizmus vallási kultúráját. A kamalduli szellem ihlette könyvtárának összeállításában és Grosbois-ban élte át először, nagyvilági korszaka után, az aszkézis igazi gyönyörűségeit. De kereshetünk életében régebbi motívumokat is, amik lelki fejlődését ebben az irányban befolyásolták. Korának nagy egyházi problémája volt az a belső reform, amellyel — a belga Jansenius nyomán és Szent Ágoston szellemére hivatkozva — francia teológusok Szent Péter hajóját modernizálni akarták, illetőleg visszavezetni az első kereszténység ősi erényeinek vizeire . . .

Tizennyolc éves volt, mikor Rómába vitték tanulmányútra (1693-4). Négy hónapot tölt a katolicizmus központjában, XII. Ince pápa kegyesen fogadja és ereklyékkel megajándékozza. Jezsuita iskolában nevelkedve, annyi teológiai műveltséggel már bírt, hogy a körülötte lejátszódó szellemi harcokra fölfigyelhetett.

Lehetetlen volt tudomásul nem vennie, hiszen állandóan papi légkörben élt, azokat az eseményeket, amiknek közepette mérséklő bölcseséggel és szelíd jóssággal szilárdan állott az Egyházfő személye. XII. Ince maga is hajlott az augusztinizmus felé.² A janzenisták üldözését igyekezett józan és perrendszerű keretekbe szorítani, a németalföldi szakadás ügyében békéltetőleg lép közbe és támogatja az antiprobabilista Gonzalez-t abban a törekvésében, hogy a jezsuiták morál-principiumait más alapokra helyezze . . . Mit beszélgetett az ifjú herceg a gallikán és janzenista válságok hónapjaiban a Vatikán képviselőivel: nem tudjuk. De annyit föl kell tennünk Rákócziról:

Port-Royal a XVII. században.

láthatta a pápai udvar szellemi gépezetét és tapasztalhatta, hogy a legnagyobb kérdésekben is mennyire megoszlanak a vélemények. Későbbi munkáiból ennek a ténynek a fölismerése mindenesetre igazolható.

A bujdosó Fejedelem irodalmi munkásságával legnagyobb erőssége lett a janzenizmus magyar visszhangjának. Grosbois-ban egy janzenista milieunek lelki szűrőjén megy át a világnézete, de az áldatlan kontroverziákról már Párizsban tudomást kellett szereznie az Unigenitus-bulla megjelenésének és kihirdetésének éveiben (1713—1715). Elképzelhetetlen, hogy az egyházi politikai harcokról, amelyek nagyszámú publikációkkal izgalomban tartották

a francia közvéleményt, ne hallott volna beszélni az udvarnál. Barátja, Dangeau, naplót vezetett az eseményekről. Toulouse grófja, akivel gyakran vadászgatott Rákóczi, tanúja volt a Port-Royal-des-Champs kolostor lerombolásának (1709). Rákóczi párizsi tartózkodása idején még életben voltak a janzenisták közül Quesnel, Pluche abbé, Duguet, Grancolas, Pouget, Huré, Dusaussouy.

A kamalduliak aszkéta élete a tizenhetedik század rigorista morálfilozófiájának egyik legtökéletesebb megvalósulása.³ De ez a vallásosság nagyobb gondot fordított a maga lelkiéletének elmélyítésére, mint arra, hogy tételeivel ne térjen le a római anyaszentegyház ösvényéről. Grosbois kifelé katolikus volt, de befelé harcolt a predesztinációs tanokért és a pápai abszolútizmus ellen, visszautasítva az Unigenitus-bullát. Rousseau kamalduli barát, aki a Rákóczival kötött bérleti szerződést aláírta,⁴ azonos azzal az appelláns grosbois-i atyával, aki a kamalduliak tiltakozó iratának (Témoignage, 1727) egyik hitvallója volt. Rákóczi hasonló lelki attitűd-öt fejez ki szabadabb utakon járó vallási munkáiban, amiknek kéziratait végrendeletileg kamalduli rendtársaira hagyományozta.

Grosbois-ban fogott hozzá nyilvános és egyetemes gyónásának, a *Confessio peccatoris*-nak⁵ megírásához (1716).

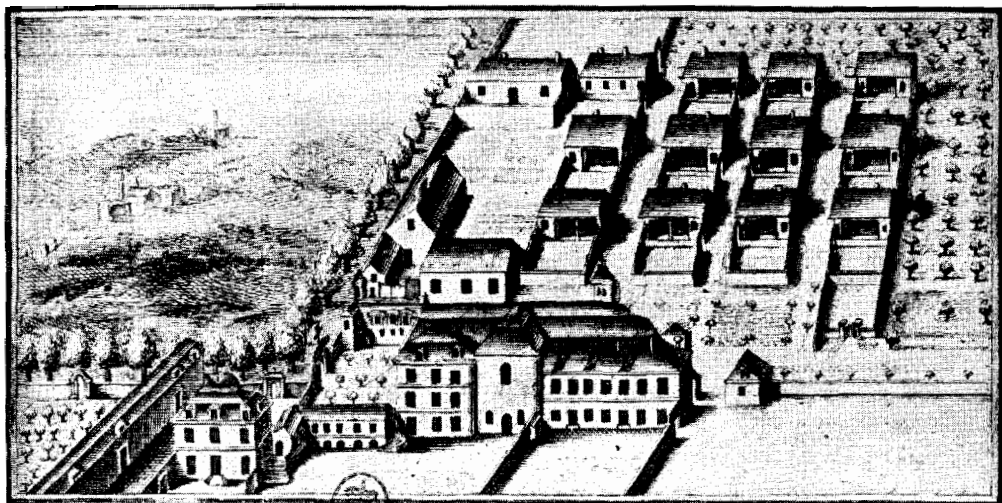
Hiteles följegyzés tanúskodik róla, hogy szorgalmasan olvasta az indexre tett Nicole munkáit. Hogy szellemben mennyire egynek érezte magát a grosbois-i rebellis barátokkal, arra döntő bizonyíték az a levél, amit 1726-ban írt a kamalduliakhoz és amelynek egykorú másolatát a troyes-i könyvtár őrzi *Ivettre du Prince Ragotz aux R. P. Camaldules*⁶ címmel. Rákóczi abból a célból írta levelét, hogy halála után szívével együtt küldjék a kamalduliak kolostorába, ami meg is történt.

A levélben az extatikus remetét látjuk, akit Rákóczi egyéb írásaiból jól ismerünk. Tekintetét az égi kegyelem felé fordítva, keresztjét türelmesen és megnyugvással hordozva a Providentia kifürkészhetetlen utain: úgy áll előttünk itt is Rákóczi, mint a barokk-kor érzelmes, szent alakjai. Szinte már krisztusi szerepben él, ami a vallásos exaltáció legmagasabb fokát jelzi: önmagát följajánlva Istennek, vált ságáldozatul hívei kicsiny csoportjáért. Fölfelé alázatosság, de az emberekkel szemben bizonyos pátosz szól a levélből, az isteni küldetés elokvenciája. Mintha boldog sebeit szeretné mutogatni, amikkel a Gondviselés megáldotta. Olvassátok a Vallomásaimat, mondja a kamalduli testvéreknek, apostoli gesztussal az ő szenttételeiket is előmozdítani akarván és önmagát, élete történetét adva szeretteinek, akik személy szerint nem láthatják. Erősítsétek magatokat a malasztal a szellemi harcra . . .

A szíve Grosbois-hoz tartozik — írja — a szent kongregációé, amelynek tagjai az égbe vezető úton járnak. A jezsuita Colonia, aki összeállította a janzenista munkák szótárát, nem így ítélte a rebellis kamalduliakról. Inkább olyanformán, hogy a herezis útjain tévelyegnek, pápai átokkal sújtva. Erre

nem is gondolt a jámbor végrendelkező, aki szívét Grosbois-ba küldi pihenni... Sőt kitarásra ösztönzi a kedves Atyákat, hogy megharcolják a lelki harcukat, jobbra és balra egyképpen vagdalkozva, csupáncsak a legfőbb Jót tartva szem előtt: «combattez à droite et à gauche, envisageant par une ferme foi le souverain Bien» . . . Harc a világ, az ördög, a test, az Antikrisztus ellen és a meggyőződés védelmében? Grosbois úgy érthette, ahogy kinek-kinek megnyugtatóására szolgált.

A kamalduliak gondosan őrizték, másoltatták Rákóczi levelét és egyéb írásait. Értékes iratnak tekintették a Confessio és több más teológiai mű szerzőjének minden sorát: Rákóczi nemcsak recipiálta korának vallásos

Grosbois.

eszméit, hanem maga is részt vett azok kialakításában. A szívről szóló hagyomány-levél is Rákóczi európaiságának bizonyítéka.

*

Íróvá-lételének kiindulópontja Grosbois, ahol — fatális szükségszerűséggel — a janzenizmus eszményképe, Szent Ágoston gyakorolta Rákóczira a leg-erősebb hatást. Szent Ágoston élete és erkölce példaképpül állott a hontalan fejedelem előtt: megtérését éppen Szent Ágoston olvasása jelzi és önéletrajzát egyenesen a hippói püspökre hivatkozva ajánlja föl Istenének: «Confessiones servi tui Augustini legentis.»

Szent Ágoston konfesszióit irodalmi mintául választja Rákóczi: a fejedelem Önéletírása irodalmunkban legkimagaslóbb emléke a Szent Ágoston-kultusznak.⁷ A nagy egyházatya első kalauza lett Rákóczinak az önismeret, az aszkézis, a remeteség felé, amely ott kezdődik, hogy az író önmagába

világít, bűnbánatot tart és leírja bűnös életének folyását. A vallomásokba aztán soliloquiákat, Istennel való magányos beszélgetéseket fűz: itt is a Szent Ágoston-hagyomány irodalmi példáját követi.⁸

A racionalizmust legyőző janzenista ájtatosság, az érzelmes vallásosság életformája és irodalmi stílusa már Grosbois-ban teljes mértékben dominálja Rákóczit. A bűntudat, amely olyan súlyos teherrel nehezedik a janzenista remeték kedély állapotára, Rákóczinál is nagy lírai apparátussal bontakozik ki. «Emlékirataidban»⁹ írja, hogy «Vallomásaival szívét kitárta Isten előtt, de szíve nem szűnt meg fájni, mert bűnei örökké szemei előtt lebegnek. A «Vallomásokéből ez a fájdalmas önarckép néz le ránk. Bűnbánó zarándok, aki a könyörületesség forrása után szomjúhozik, a legfőbb Medicushoz folyamodik gyógyulásért, a megpróbáltatásokat megnyugvással, szinte örömmel fogadja, béketűrőleg és alázatosan várja vakságára az örök megvilágosodást, az elmélkedések szuggesztíója alatt könnyeit hullatja és sóhajtozva, nyögdecselve kéri a megváltó malasztot. Fölkiáltások és bibliai hasonlatok váltják föl a «Confessio» érzékeny helyeit, majd a szemlélődő élet boldogságát, a magányosság kimondhatatlan édességét zengi a Fejedelem, aztán önsanyargatásairól emlékezik meg száraz, objektív elbeszélés hangján . . .

A stílusnak ez a gravitása és komolysága, mély érzéseket lefojtó ridegsége, meztelen őszintesége jellemző a janzenizmusra: világiasság, írói cicoma, hiú elokvencia, művészi öncél éppúgy nincs az írásaikban, mint ahogy templomaikból hiányzik a barokk művészet és a triumfáló zene.

Rákóczi komor lírizmusának hullámai egy másik munkájában csapnak föl legmagasabbra: az «Aspirations d'un prince chrétien»¹⁰ állításaiban, fohászzkodásaiban, röpimáiban. Itt ontja a vezeklő üdvös könnyeinek áráját, itt fűröszi bűnöktől szennyezett lelkét a bűnbánat és fájdalom patakjaiban. Gyönyörködik a testi kínokban, szenvedésért könyörög Istennek, égbe kiált a siralom völgyéből. Valósággal bűnbánati énekek végeszakadatlan és monotonná váló sorozata ez a könyv, amelynek rövid bekezdéseit prózai verssorok alkotják. A zsoltárok inspirációja és a megigazulás élménye költővé avatják a száműzött hadvezért.

Bona kardinális égbevezető munkái, Bossuet «Élévations»-ja, Szent Ágoston és az «Imitatio» lírai helyei mellé állítható a zsoltáríró és teológus Rákóczinak számos ilyen «áhítása», mint például a hatodik fejezetből kikapott ez a részlet, magyarrá téve:

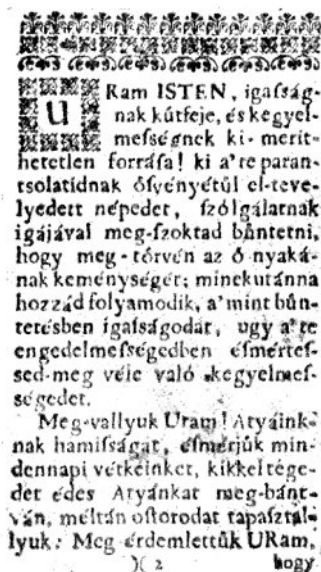
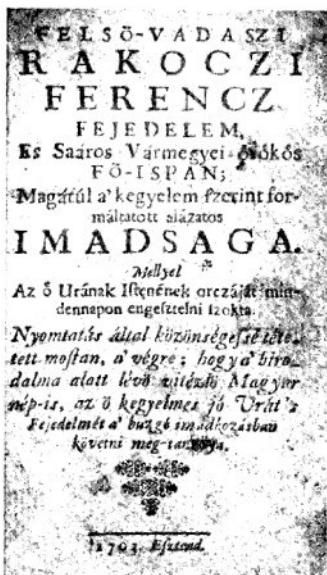
Jövel, jövel, isteni szőlősgazda, nyesd le vágyakozásaimnak fattyuhajtásait, amelyek szivemből nőnek, hogy ez a szőlőskert minél több gyümölcsét hozza az istenszeretnek.

Emlékezhetünk itt az «Imitatio» szövegére: «Veni, veni, quia sine te nulla érit laeta dies aut hora, quia tu laetitia mea et sine te vacua est mens mea.»

Az érzelmességnek állandó habitusa, amely végigvonul az egész munkán, párhuzamba vethető azzal a jellemrajzzal, amit Rákóczi kedvelt auktora,

Arnauld ad a janzenistákról, akik be sem lépnek a templomba, méltatlanoknak tartva magukat arra, hogy hangjukat Isten népének hangjaiba vegyítsék, mély alázatossággal a kapuban húzódnak meg, sírva, mialatt a többiek énekelnek, inkább sóhajtásokkal, mint szavakkal végezvén könyörgésüket . . .

Rákóczi és a janzenisták a középkori vallásosság talaján mozognak, ennek a darabos lírának keretei között. Mintha a magyar középkor hangjának rokonszerűségét hallanók újra, a Cornides-kódex íróját, aki édesen bocsát könnyhullatása

Rákóczi «Imádság»-nak címlapja és első oldala.

való pszalmusait, amelyek a Szent Ágoston-tanítvány Petrarca szavaival szólnak: «... mondhatatlan nyavalyákkal nyavalygok, ily hosszan fertőzetes fertőzőm vermekben és én gonosz kívánságimnak sarában fekszem, emelj föl engem Krisztus Jézus ...»

Rákóczi nem maradt meg a janzenista ájtatosság és vezeklés fokán. Olvasmányainak szárnyain fölemelkedve, lelkét a misztika végtelensége vonzza az Istennel való egyesülés felé, a test börtönéből kifejtözve szemlőlésében a summum bonum lebeg vágyai előtt, lelke — Isten jegyese (épouse de Dieu) — az égbe tör, Isten teljes bírását (entière possession et jouissance) keresve: itt is a neoplatonikus Szent Ágoston tanítványa. Rákóczi hajlama

a misztikára abból a tényből is fölismerhető, hogy könyvtárában okkultista, alchimista munkák voltak: a «szent művészet» titkainak kutatása vallásos lélekből fakadt vagy legalább is vallásos mezbe öltözött.

A nyugodtlelkű Rákóczi nem jutott el soha a misztikusok révülési állapotáig, amelyben a test kikapcsolásával látják, magukba fogadják Istent. Nem voltak víziói, mint védőszentjének, Szent Teréznek. Nem volt tüzeket látó boldog éjszakája, mint Pascalnak . . . De olvasmányai, az egyházi irodalom hagyománya, teljes stílus-készletében eléjétárták a lélek égbeemelkedésének különböző fokozatait. A janzenizmus légköre, amelyben olyan otthonosan érezte magát a miszticizmus, ellenállhatatlanul az örökkévalóság felé irányította Rákóczi lelki szeméit. Olvasmányain keresztül megtermékenyült fantáziája és író-készsége. Méz-édességet éreztető mondatai talán csak az irodalmi kiélés virágai, de ha nincs mögöttük misztikus élményre hajló lélek, nem keresi ezeket a kifejeződési lehetőségeket.

Az «Aspirations d'un prince chrétien» irodalmi mintája a misztikus literatúrában keresendő és nem más, mint a janzenizmussal rokonszenvező és barátkozó Bona kardinálisnak műve, a rodostói könyvtárban is olvasott «Via compendii ad Deum», amelyből francia fordítás is készült «Aspirations à Dieu» címmel. Ez a misztikára nevelő munka megint visszamutat a janzenizmusra: a misztika legbővebb forrásait éppen a remeteéletben, a zsoltárokban és Szent Ágoston «Vallomásai»-ban jelöli meg.

Rákóczi a tizennyolcadik század elején messze eltávolodást jelent mindenracionálizmustól, a Descartes valláshoz-vezető és a Voltaire deista okos ságától egyaránt. Ebben is Pascal gondolatainak útját járta: nemcsak az ész, hanem a szív is forrása ismereteinknek. «Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît point.»

*

Grosbois-hoz és a Port-Royal-hoz köti Rákóczit az imádságba-merülés és a földi-önmagáról való megfélelkezés attitűdje is. Az imádság, az Isten iránt való meleg és melegségén hevülő szeretet, áhítózó fölemelkedés az ima szárnyain: a legfőbb helyet foglalja el Rákóczi vallásos életében. Nevelője buzgó imáinak tulajdonítja, hogy mikor tízéves korában Törökországba akarták túszként küldeni, a terv megghiúsult. 1703-ban fölkelő serege számára könyörgő imát szerkeszt.¹¹ Döntő szerepe a grosbois-i megtérés után lesz sorsában az ima-állapotnak.

Ez az imakultusz, amelyet olvasmányai érleltek világnézetté és amelyet az «Aspirations»-ban objektivált, nem írható csupán ifjúkori nevelésének, Bona hatásának és a misztikus állapotnak számlájára, hanem van benne egy teológiai-janzenista gondolat is: az imaállapotban-létel megnyugtatja a lelket, hogy a meg nem érdemelt gratia efficax birtokában vagyunk. Kétségtelen, hogy Rákóczi, ha víziói és hallucinációi nem voltak is, ezen az úton jutott legközelebb az unió mystica élményéhez. Egyik áhításában fölsóhajt:

Ó börtön, ó lelkem porhüvely! . . . Emelkedjél, lelkem, centrumod felé, mert Isten jegyese vagy, bár a hús kötelékeiben leigázva . . . Oly gyakran részesítesz, Uram, kincseidben, de mindaddig gyűlölködő leszek, amíg el nem jutok a Te tökéletes bírásodig és élvezésedig . . .

Ebből a misztikus és janzenista imakultuszból magyarázható a szeretetnek az az exaltációja, amely már hajlandó a vallás minden aktivitását ebben az erősenhívó és tétlen fölfelé-eszményülésben látni. Rákóczi itt is Szent Pál követője és janzenista ihletű istenkereső:

Minthogy szeretetünk alapja a hit, szeretnék még jobban hinni, hogy még jobban szerethesselek, Uram. És minthogy a szeretet nem más, mint a hitnek tökéletessége, szeretnék még jobban szeretni, hogy még jobban higgyek . . .

A hit és szeretet dualizmusának ez az egyéolvadása végül is az egyesülés pillanatára hevíti a saját forráságában égő lelket:

Nem a jutalmadat akarom és kívánom, hanem Téged-magadat: a boldogságot nem végcélnak óhajtom, hanem Tégedet a boldogságban . . .

De még ennél is továbbmegy Rákóczi. Expressis verbis szembehelyezkedik azzal az opportunistával és a jezsuiták által gyakorolt fölfogással, hogy a kárhozattól való félelem büntelensége elég az üdvösségre: «Igazán hamis prófétáknak tartom azokat, akik a szeretet parancsát lazítják és azt mondják, hogy a félelem maga is elég az üdvösségre . . .»

Rákóczi vallásossága mindenképpen a kiváltságos lelkek habitusát mutatja. Magasabbrendű vallásosság, mint az a józan és populáris praxis, amelyet — az Egyház tömegeit és hitben, értelmiségben gyámoltalanjait szem előtt tartva — a jezsuiták propagáltak. Szinte már protestáns eszmény ez a közvetlenül Istenhez emelkedő és a Végtelen misztériumait járó legbensőbb Hit, amely nem szorul látható vagy konkrét formában megjelenő közvetítőkre, külső operációkra, szentek-ereklyék kultuszára, az ég pogány benépesítésére és földi eszközökre, szent lépcsőkre. A lélek szabad égbe-röpülése ez, a «magasságok felé» szárnyalás, a földi világ teljes eltaszítása.

A misztikus lélek nem ismeri az isteni és az emberi akarat szembeállítását. Dualizmus helyett az égivel teljes harmóniában és ön-megsemmisülésben él. Rákóczi is azért imádkozik, hogy akarata Isten akarata legyen . . .

RODOSTÓ.

Grosbois szellemi közvetítésével állította össze rodostói könyvtárát a Fejedelem. Ezekbe a könyvekbe egy pillantást kell vetnünk, ha Rákóczi irodalmi munkásságának gyökereit keressük.

A könyvtár holt betűje emberi lélekben elevenedett. A janzenizmus világnézetét és teljes szellemi fegyvertárát közvetítették Rákóczihoz a

rodostói könyvek.¹² A teológiai olvasmányoknak ez a szakszerű kultusza laikus embernél csak úgy magyarázható meg, ha fölteszük, hogy valami szubjektívabb, belső érdek fűzte éppen ezekhez az olvasmányokhoz és a körültekintő vallási tájékozódás életének sarkalló eszménye volt. A jámbor és egyszerű hívő megelégszik az ájtatosság néhány szövegével. Az érdeknélküli vallásosság nem szorul könyvtárra. Az gyűjt szellemi fegyvereket maga köré, akit valami propaganda-ösztön sarkall. Valami meggyőződésnek alátámasztása, akár vatikáni, akár eretnek kövekből álljon a talapat . . .

*

A rodostói könyvtár szellemi alkatán legföltűnőbb a profán bölcsességnek és a világi olvasmányoknak távolléte. Az összeállító elvi alapon kizárta a világi hiúságok gyönyörködtető olvasmányait és ezek közül *egy-kettő* csupán kerülő úton, a morál cégjelzésével ellátva tudta becsempészni magát. Meggyőződéses janzenista nem tűrhette maga körül a népszerű gáláns és lovagi regényeket. Madame de Sévigné ugyanezt a szigorúságot alkalmazza Rochers-i magányában: a lenézett regények a kispolcra szorulnak ... A szépirodalom egyik főtagadója Bossuet volt: órá többször hivatkozik Rákóczi, aki önmagán a szentágostoni elvet alkalmazza, a libido sentiendi kerülését. De a keresztény kultúrához hozzátartozik az a motívum, amit Rákóczi is hangoztat, «Politikai Végrendeletében,¹³ hogy meg kell találni a szépirodalmi ösztön kielégítését a szent ember olvasmányaiban. Az esztétizmus ösztöne nem halt meg Rodostóban sem, csupán szunnyadt a rigorizmus és irodalomellenesség takarói alatt. Szent Teréz önéletrajzát, Fleury egyháztörténetét, Szent Ágoston vallomásait úgy lehet olvasni, mint valami regényt. A hippói püspök én-regénye csupa líra és érzelmi hullámlás. Nem is találhatott az ő szövegénél dúsabb érzékenység-élményt a janzenizmus. Az ég felé áhító Rákóczinak irodalmi mannája és még a huszadik századi Prohászka is inspirációt kaphatott az ágostoni misztikából, amely az irodalom tagadásakor is a legszublímáltabb irodalmiságot formálja ki. Ebben a szépirodalom-mentes, irodalomtagadó és kerülő úton mégis az irodalomhoz vezető milieuban fejlődtek íróvá Mikes és Rákóczi.

Ez a morális milieu éppenséggel nem jelentette a kultúra száműzetését. Mikes a kor természettudományos haladásának egyik szószólója, Rákóczi pedig szemére veti a Habsburgoknak, hogy nem állítottak akadémiákat, ahol a nemzetet tudományokban és szépművészetekben oktassák . . .¹⁴

*

Kapott Rákóczi veszedelmes inspirációkat is a rodostói könyvtárból. A Bibliának szabad és felelőtlen fordításait, az officiumok vulgarizálását, a Missale népszerűsítését nem nézhette jó szemmel az Egyház, ha örködni akart a textus betűje és szelleme fölött, ha meg akarta védeni kultuszának szakralis-misztikus jellegét. A janzenisták itt is protestáns és modernizáló

fölfogással lépnek föl: fordítani, terjeszteni, népszerű olvasmányul szétosztani akarják a Bibliát és a rítus latin szövegeit. Maga Jansenius Augustinus is tele van biblia-magyarazattal. Rákóczi több munkájával ennek az eretnek-hagyománynak ösvényeire lép.

Ő is, mint a janzenisták, az egész Bibliát programjába vette. Míg a katolicizmus ösztönszerűleg az Újszövetségbe kapaszkodott, a kálvinizmus és janzenizmus visszanyúlt a szöveg teljességéhez: mintha az őskeresztényekhez való megterés közelebb hozta volna őket a zsidó történehez. Pesszimista világnézetük a haragvó, bosszúálló Isten képét lelte föl, a maga hasonlatosságára. Pacifista kereszténység helyett harcok, háborúk, üldözések és gyilkosságok hangsabb, darabos verseit keresték. A görög-római kor zsidó civilizációjának stílus-léggöréből a primitív paradicsomi korba menekültek. De ezt csak úgy teheték, hogy a malaszt-nélkül sínylődő mózesi szövetséget megtöltötték értékes szimbólumokkal, Krisztus és az Egyház előképeivel, figuratív jelenlétével, így az összetartozás is erősebb lett a Biblia széthulló részei között. Egységes, minden töredékében isteni mű: napról napra lelki táplálék a jelen vígasztalanságában. A rodostói irodalmi szigetre Massillon, Duguet és Pouget művei közvetítették ezt a teológiai irányt, amelyre utalnunk kell, mert ez az út vezet Rákóczi figurizmusához. Mikes is ezt a biblia-magyarazatot propagálja katekizmus-fordításával.

TESTAMENT
POLITIQUE ET MORAL
DU PRINCE
RAKÓCZI
TOME PREMIER.

A LA HAYE,
 Chez SCHEURLER.

M DCCLI.

Rákóczi «Politikai Végrendelet»-ének címlapja.

Lehet találni magában a Szent Ágoston-kultuszban is jelenre-utaló, eretnek csírákat. A janzenista reform-katolicizmusnak eszményképét valósította meg a «Confessiones» szerzője, örök és elérhetetlen ideálként: a belső ember önmagára eszmélését, a conversio és a perseverentia élményét, a vét-

kek tudatában való Isten-dícsérést, a malaszt mindenható diadalát, megtestesülve egy szentnek életregényében.

XIV. Lajos a Port-Royal lerombolása után felszántatta a kolostor helyét, hogy ne is lehessen soha többé szellemi művek termőföldje. Vájjon mit érdemelt volna a rodostói könyvtárszoba, amelynek zárdái csöndjében és főliánsai között Rákóczi, Mikes és egy tucatnyi magyar bujdosó keresték az örök életre vezető utat?

RÓMA.

Grosbois és Port-Royal tanítványa összeütközésbe kellett hogy kerüljön Rómával.¹⁵ Rákóczi egész spirituális-írói pályafutása a janzenista lélek kettősségének tipikus szimptomáit mutatja: vergődést a meggyőződéshez való ragaszkodás és a lojális egyházhűség között. Akinek nincsen egyéni vallásos élménye és kritikátlanul, érzelmi előkészület nélkül elfogadja a katolicizmus csodálatos dogma-rendszerét és előírásos praktikumát, az sohasem kerülhet gyanúba. Rákóczi azonban a szentek utait járta és nem tömegszállító hajón. Iránytűjét mágneses viharok nyugtalanítják, de kanyarogva is biztosan halad az égi cél felé.

Róma ellen irányuló érzület — hiába terjesztette róla Bécs, hogy ellensége a katolikus vallásnak¹⁶ — nem fedezhető föl reánk maradt írásaiban, bár az ultramontán szót ajkára veszi egyhelyütt, a «Vallomásai»ban, engedve a közkeletű frázis csábításainak . . . Egyébként, bármennyire ragaszkodik is pesszimista világnézetéhez, vallási téren semmi rebellizmus nincs benne. Remetesége egy középkori emberé, aki bűnbánóan meghajtja fejét Isten és az Egyház hatalma előtt.

Rákóczi öntudatos katolikus, ami ismét janzenista vonás nála. «Hmlék-iratai»-nak Ajánló levelében írja, hogy az erdélyi fejedelemség birtokába jutva, célja az lett volna, hogy a szétvált felekezeteket visszavezesse a valódi katolika egységre. Luteránusokról, kálvinistákról mindig úgy beszél, mint eretnek szektáriusokról: ez is beleillik a janzenista polémia stílusába. A görög schizmáról és a mohamedánokról erősen apologetikus szellemben ír.

A fejedelmet érdekelték a keleti egyházak és a mohamedán vallás ügyei, amikkel a római katolicizmus törökországi helyzete szorosan összefüggött: egyik kézirat munkája, «Musztafa és Pèlerin» latinnyelvű dialógusa,¹⁷ őrzi ennek az érdeklődésnek emlékét. Ismeretes, hogy általános egyházi tilalom sújtotta a mohamedán vallásra vonatkozó publikációkat, a keleti egyházzal foglalkozó irodalmat szintén nagy figyelemmel kísérte a római cenzúra. Ricaut és Vertot művei, amelyeket Mikes kivonatolt Rodostóban, indexen voltak. Jean de La Roque szíriai útleírása, amit szintén olvastak Rodostóban, egy libanoni remetét jellemez, aki évente hétszer olvasta a Szentírást. Egy másik rodostói könyv, Renaudot abbé műve, azt igyekszik bizonyítani, hogy a

görög és keleti egyházak a szentségek dolgában megegyeznek a rómaival. Rákóczinak is ez a tétele: a görög, örmény és latin vallás nem más, mint ugyanegy vallásnak szétterjedése. Az ilyenfajta problémák feszegetése akaratlanul is a vallási relativizmust szolgálja . . .

*

Rákóczi tudatosságára legjellemzőbb az, hogy világosan maga elé állítja és analizálja a herézis keletkezésének lelki okait: Isten maga engedte meg az eretnokségek létrejöttét — egy janzenista-predesztinációs világnézet nem is képzelheti másképp — és ezek a lázadások az emberi lélek elbizakodottságából, nyughatatlanságából származtak, mert kemény dolog az ész számára, hogy bezárkózzék a hit falai közé. így beszél az Ész ellensége, a misztikus Rákóczi: Istent nem fölfogni akarja, hanem imádni, ahogyan a «Krisztus követésében olvasta.

Rákóczi túltesz a janzenista apologéták öntudatosságán: van bátorsága önmagára is alkalmazni az egyházvédelmi elvet: nyíltan revokálni munkáinak gyanúba fogható kijelentéseit és ünnepélyesen megtagadni a janzenizmust. Az érzések komplikációja és retardáló megerősülése ez a folyamat: a Tanítvány, aki megtagadja szerelmét, pedig ő az a szikla, amelyre a Mester a tagadáson keresztül is épít.

A visszavonás ténye Jansenius püspök hűségnyilatkozatával állítható párhuzamba. A «Vallomások» végén Istenhez fordul Rákóczi, alázatos szívvel — ez az attitűd bizonyos fokig megkerülését jelenti az egyházi perrendtartásnak — és pontról pontra hitvallást tesz a janzenista propozíciók ellen. Forma szerint megtagadja a gratia efficax tanát és a szabadakarat hívéül szegődik. A probléma azonban Rákóczira nézve is sokkal bonyolultabb, semhogy ez a kikényszerített revokáció fölégetné — akár a múlt, akár a jövő felé — közte és a janzenizmus között az összekötő hidakat.

Tipikusan janzenista módon védekezik a fejedelem: szavai az Egyház ősi tanítását adják, tehát nem lehet jámbor írásait sem eretnekséggel vádolni, sem pedig bullákkal kárhozatni. Sorainak értelmét a cenzorok elcsavarták, megcsonkították, kitörölték — írja gyónásában Rákóczi. — Ártatlansága tudatában könnyűnek találta volna a kárhozatott tételek igazhitűségét bebizonyítani és már készült is a válasziratra. Arra a vádra is el volt készülve, hogy olyasmiket írt, amik a szentatyáknál nem találhatók föl; hogy néhanéha az Egyház pásztoraira is panaszkodott; hogy türelmességet mutatott a másvallásúakkal szemben . . . örök kár, hogy a polémiára kész fejedelem ezt a replikát nem készítette el. Ha kiadja nyomtatásban a «Vallomásai»-t, egyházi részről bizonyára nyilvánosan is hozzászólnak és talán ily módon is felelni kényszerül: a francia janzenizmus kontroverziáiban nyomot hagy egy magyar teológus . . . Rákóczi azonban elkerüli a «scandalum»-ot. De büszkesége mégis leírhatja vele, hogy könnyű győzelmet remél vala egy esetleges teológiai vitától: «facile apparebat mihi demonstrare sensum ortho-

doxum condemnatarum propositionum». A magyar szabadságharc hőse kész tollal is, teológiai tudománnyal megvédeni a maga igazát.

*

Tollát csak kevés ideig pihenteti, aztán megint munkába kezd és ismét veszélyes magasságok felé jut. Ez a tiszteletreméltó és tisztaerkölcsű kereszténység, amint Prohászka Ottokár nevezte naplójában a janzenizmust, nagyon is tudatosan ragaszkodott a meggyőződéséhez és érzelmeihez. Rákóczi nagy önbizalommal fogott a «Meditationes super scripturam sacram»¹⁸ megírásához, amely maga is vergődés Róma és Port-Royal között.

A nagy mű Praeambulum-ában érzelmes-szubjektív hangot üt meg az elmélkedő: a spirituális és temporalis üldözéseknek közepette isteni táplálék után szomjazik és a Gondviselés jóságához menekül a száműzöttségben . . . A perai inkvizíció (1719) után — megáható ez a belső inspirációt dokumentáló vallomás — nem bírta sokáig az írástalanságot, éheznek az isteni ígére, ismét fölveszi a sztrájkoló tollat.

Az engedelmes, problémátlan vallásgyakorlat néma tud maradni, de a herézis mindig beszédes. Akik lírai effúziókban élnek ki vallásos élményüket, akik önálló hangforrásokká ihletődnek égi csengetyűszó rezonátoraiként: könnyen kisiklanak a diszciplína merev kontúrjaiból. A szigorú és aszkéta janzenisták könyvet könyv után írnak, hogy kiöntsék lelkük újságait és vallásos tévelygéseiket igazolják. A fanatikusként mindig van valami eszméje, amit aztán könyv alakban kell kifejtenie és bizonyítania, mint Janseniusnak Szent Ágoston predestinációs hitét vagy Rákóczinak az ószövetség figuratív jelentőségét . . .

Kielégületlen és közlésre vágyó lelkiállapotból született meg a «Meditationes super Genesim» is, Rákóczinak ez a hosszú elmélkedés-sorozata, amely bevallottan szubjektív öncélt szolgálat: eszköze az élménykeresésnek, lehetősége érzelmek kiélésének, gondolatok edző tornájának. Mintha csak egy modern romantikus író állana elénk, aki önmagát mutogatja, a gondolatait és érzelmeit kitergetve, amikben elsősorban ő maga leli kedvét. Nem a profán emberekhez, avatlatlan publikumhoz szól az író, hanem önmagában Istenéhez: őszinte líraiság ez, még akkor is, ha az effajta elfordulásban érzünk némi irodalmi fogást.

A perai cenzúra erősen megrendíthette Rákóczit, mert ebben az újabb elmélkedő művében őszintén protestál minden harciasság-gyanúval szemben és eleve visszavonja esetleges tévedéseit. Ebben az újabb revokáló nyilatkozatban semmi olyan nincs, amit egy janzenista alá nem írhatna. Azzal kezdi Rákóczi, hogy munkája nem lehet az Egyház doktrínájával ellenkező, ha Isten szavain alapszik. A zsinatokra való hivatkozás nyilván mutatja, hogy ő is az Egyetemes Egyház közösségére gondol, erre a legfőbb fórumra, mint az appellánsok valamennyien.

A cenzúrától való félelem is egyik oka volt, hogy Rákóczi ezentúl szí-

gorúan a Szentírás szavaihoz akarja fűzni elmélkedéseit. Nem várt veszedelmek leselkednek rá ezen a látszólag biztos úton is. Erre ő maga is gondol, de a helyett, hogy rábízna magát hivatásos vezetőkre, úgy hiszi, hogy az Istennel való közvetlen összeköttetés megóvja őt a tévedéstől. . .

*

Nincs kétség benne, hogy Rákóczi külsőleg hű fia maradt az Egyháznak, hiszen Jansenius sem akart egyebet, mint a belső ember megreformálását. Ez a Pascal értelmében vett belső ember azonban sok «tribulatio»-n ment keresztül, amíg egyensúlyát ke-
reste és talán soha meg sem találta. Formálisan Róma kerekedik felül, de az érzelmek nem változnak.

A revokáció és hűségnyilvánítás harmadik étape-ja a «Végrendelkezés»,^{1g} amelyet Rodostóból 1732 október 27-ről keltez Rákóczi. Csak az eretnek-hajlandóság szorul revokációra. Kijelenti itt, hogy mindent hisz, amit az Egyház tanít és mindent megtagad, amit az Egyház kárhoztat. Hogy mit ért Egyház alatt és mi az Egyház tanításának és kárhoztató ítéletének kritériuma, azt nem mondja. Ez a hűségnyilatkozat azonban mindenképpen Rákóczi mély katolicizmusának bizonyítéka.

Jansen yperni püspök.

Hasonló nyilatkozatot tesz a «Traité de la puissance»²⁰ című értekezése elé: aláveti magát gyermeki engedelmességgel az Egyház doktrínájának. Hogy mégis belesodródott a janzenizmus áramlatába, annak oka a janzenizmus természetében és egy vallásos milieu determináló hatásában rejlik. Rákóczit jezsuiták nevelték. Gyermekkorában két apáca-nagynénje gondozta. A neuhausi kollégiumban a Mária-kongregáció elnöke volt. A nagyszombati nyomdát fölhasználta hadi proklamációinak céljaira.²¹ Élete végéig igyekezett jóviszonyt ápolni a jezsuitákkal, végrendeletében nagyobb összeget hagyományozott keleti missziójukra és a konstantinápolyi jezsuiták temploma fogadta be tetemeit örök nyugalomra.

Lehet-e őt mindezek után öntudatos eretnekséggel vádolni?

AZ ÖRÖK ELVÉGEZÉS.

Az elmélkedő Fejedelem a legnagyobb problémákat állította föl önmagának, olyanokat, amiket igazán csak a Hit segítségével oldhat meg a gyarló emberi elme. Mintha ebben is megnyilatkozna valami aszkétikus elszántság Rákóczi részéről: fölkeresi a gyötrő, kínzó rejtélyeket, hogy elszenvedje az értelem végességének cilicimait és végül gyermeki hittel nyugodjon meg az «Egyház» tanításában. Azokra a kérdésekre, amikre Bayle, Montesquieu, Voltaire a fölvilágosodás szellemében válaszoltak, Rákóczi a hit szavával felel.

Az emberiség bűnbeeséséről való fölfogásában olvasmányainak pesszimizista hatása alatt áll. Az «Önéletrajz» egyik elmélkedését — *Meditationes de mysterio reparationis naturae humanae per Adam corruptae* — az emberi természet bukásának, Ádám vétkének és a krisztusi Megváltásnak szenteli. A bűnbeesésnek ez a sötéten-látó aláfestése lírai színezést kap a «*Meditationes super Genesim*» bevezető lapjain is. Az emberféreg előtt fölfoghatatlan az öröktől való *Providentia*, amely már az ember világrajövetele előtt megalkotta rólunk változhatatlan végzéseit — olvassuk az «*Aspirations*» egy helyén. Az egész világtörténet az ő korlátlan akaratától függ, amint a «*Testament*» is állítja.²² Rákóczi úgy tekinti önmagát is, mint Isten választottját, akit a Gondviselés Erdély trónjára kiszemelt és akinek Isten kezébe adta és vezeti a tollát, hogy «*Vallomásai*»-t megírja.

Ez a providencia-probléma nem ösztönös megérzése Rákóczinak, hanem tudatos állásfoglalás egy kérdésben, amelyről jól tudja, hogy vita alatt áll. Távol legyen tőle — írja, — hogy ebben a hajszálfínomságú és az akkori idők folyamán annyit vitatott kérdésben (*in hac tani sub tili et in hoc saeculo tarn agitata materia*) valami mást higgyen, mint amit Szent Ágoston tanított és amit az Egyház századokon keresztül hitt.²³ Vagyis más szavakkal: távol áll tőle, hogy az üdvösség kérdésében eltérjen Szent Ágoston pesszimizmusától és predesztinációs hitétől, amelyet mindig elfogadott az Egyház és amely csak legújában lett vita tárgya.

Az üdvözülők csekély számára vonatkozó janzenista tételt is magáévá teszi Rákóczi. Mintha egy jezsuita-janzenista vitából kapnók ki a «*Vallo-mások*»-nak ezt a mondatát:

Nem fogok én megbotránkozni azon, hogy igen sokan lazább fölfogásnak hódolnak (*laxiorem sequi sententiam*); te ugyanis, ó örök igazság, azt tanítod, hogy sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak . . .

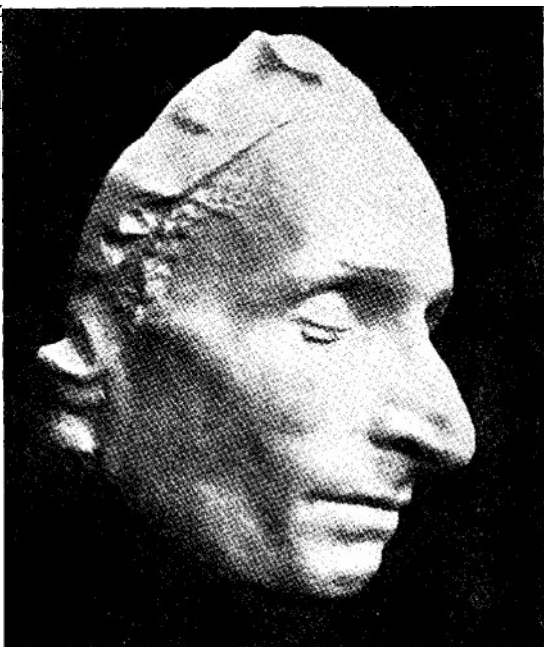
Rákóczi változatlanul továbbra is hiszi azt a szörnyűséges tételt, amely megmagyarázhatatlanul kizárja a halandók egyrészét az üdvösségből: «*non omnibus destinasti habitacula*». Ez az a pesszimizmus, amelyet Voltaire olyan dízkrét iróniával ró meg Arnauldnál: mintha Isten csak azért teremtette volna az emberiséget, hogy elkárhoztassa. A rossz eredetének problémáját

Bethlen Miklós is fölvetette, Rákóczi előtt és az egész tizennyolcadik századnak nagy kérdése a theodicaea, az isteni igazságosság, a világon uralkodó bűn és szenvedés, a túlvilág morális igazolása. A predesztináció rejtélyétől később, a «Meditációkéban sem tud szabadulni Rákóczi. Újra meg újra visszatér a problémához, mint valami félelmetes fixa ideához, amit hiába akar végleges definícióval elhessegetni. Beláthatatlan — írja — az isteni ítélkezés, mert a nélkül, hogy akarta volna a bűnt — bár előre látta, — úgy intézte a dolgokat, amint megtörténtek. «Abime impénétrable ...» Rákóczi bölcs tudatossággal látja maga előtt az érdemszerzés és az üdvözülés fölfoghatatlan rejtélyét, amely annál inkább homályosul, mennél többet vitatkozik fölötte a gögös emberi tudás, az igazi jámborság nagy kárára.²⁴ Kz az utalás nyilvánvalóan ismét a század nagy kontroverziáinak ismeretére vall Rákóczi részéről. Ezekből csak meghasonlás támad az Egyház kebelében: «scholarum pluralitas, sententiarum differentiae, diversitas opinionum, disputationes,» amik aláássák a keresztny életet.

Rákóczi egész kedélye, tudása és dialektikája akcióba lép, mikor a szabadakarat és az isteni elvégzés viszonyát fejtegeti. A predesztinációhoz nem fér kétség. De az okból üdvözülünk-e vajjon, mert Isten előrelátva érdemszerzésünket (ex praevisis meritis) elhatá-

rozta, hogy üdvözülünk, vagy pedig tőlünk függetlenül (ex gratia gratuita) juttat örök boldogságra bennünket a megfoghatatlan Justitia? Az első fölfogás a jezsuitáké és a katolikus Egyház egyetemének alapszövege, a másik komor eshetőséget a kálvinizmus és a janzenizmus borította az emberiségre. Rákóczi hol céltalannak állítja az örök rejtélyek kutatását, hol pedig állást foglal az érdemszerzés princípiuma ellen. Az ésszel megokolható, racionális vallásossággal szemben az egyszerű hitre bízva a kérdés eldöntését, itt is eltérve a skolasztikus-jezsuita szellemtől. Csak az emberi gőg hiheti azt, hogy megérdemli az üdvösséget:

... num non superbiae tuae sit dicere: te salvari ex praevisis meritis et non ex gratia gratuita creatoris (R. Önéletrajza, i. k. 335).

Pascal halotti maszkja.

Ez az a gondolat, amelyet Mikes a Pouget katekizmusából úgy fordít, hogy a végig megmaradó kegyelemmel Isten senkinek sem tartozik, — 54. levelében pedig úgy formuláz, hogy még az isteni segítséggel való éléshez is segítség kell. A szabadakarat pedig — Rákóczi saját fogalmazása szerint — nem más, mint a gőgös ember képzetének szüleménye (*phantasma superbiae hominis*), nem létező értelmi valóság: «ens rationis non existens» (333). A *gratia efficax*-nak pedig, a jóra vonzó malasztnak, nem is tudunk ellenállni: «numquam resisti illis . . .» (380).

Rákóczi belekavarodik a kérdés *circuius vitiosus*ába, de végül is optimizmust merít belőle, azt a hitet, hogy akarata a jóra van determinálva. «*Ibo quia trahar*», — megyek Feléd, mert ellenállhatatlanul Magadhoz vonasz, — mondja ki végül a saját gyengeségében és az isteni mindenhatóságban gyönyörködő misztikus író, aki ezzel költői megfogalmazását is adja a «*gratia efficax*» heretikus elméletének. Fiatalkori olasz utazásairól írja, hogy vele volt Isteri kegyelme, amely, mivel kegyelem, ingyen nyert malaszt: «*quia gratia, hinc gratis data*». Senki Istent felelősségre nem vonhatja tehát, hogy nem kapott tőle bővebb malasztot. (Rákóczi itt figyelmen kívül hagyja a mindenkinek juttatott «*gratia sufficiens*»-t, amelyben a jócselekedethez minden elégségesen adva van.)

Minő lehet ez a végtelen Hatalom, amely így egyenlőtlenül szabja ki a jótéteményeit? Mintha csak játszana velünk a fátum. «*Sic ludis in humanis, o aeterna sapientia*», írja Rákóczi az 1719-ből keltezett fejezetben és szava visszhangzik Mikes leveleiben (1725. dec. 7): «csudálni és imádni kell az Istennek ilyen rendelésit, mert az ilyen munka feljülhaladja az emberi elmét, ludít in humanis». Lehetetlen nem gondolni itt Ady Endre kálvinista fatalizmusára, a játszó istenkéz versére (A nagy Kéz törvénye), vagy a Mécs László szeszélyes hangulatára (Az Isten játszik . . .).

Rákóczi eljut odáig, hogy már tagadja a «*cooperatio*»-t, az isteni akaratral való érdemszerző együttműködést, a molinizmusra hajló Egyháznak ezt a sarkalatos tételét. Csak az önhitt ember hiheti, hogy együttműködhet az isteni akarral, —írja Rákóczi (361). Szinte könyörtelenül ki vagyunk szolgáltatva a malaszt eshetőségeinek:

O quam admirabili ordine procedunt opera gratiae tuae, quarum una trahit alteram, dum quis bene utitur illis; sed hoc quoque donum tuum est.

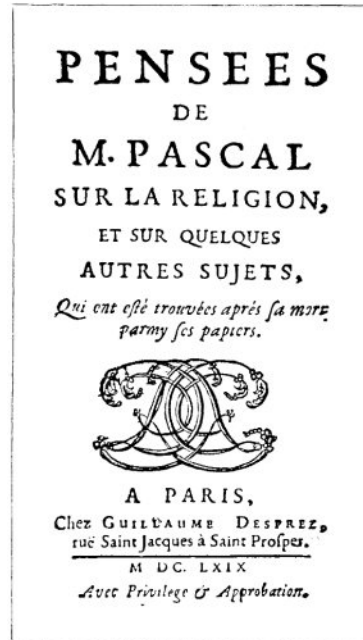
Nem marad tenyéryi hely sem az akaratunknak ... Ez az a mondat, amely Mikesnél is visszhangra kél (1724. júl. 19), mikor arról szól, hogy malaszt nélkül semmi jót nem végezhetünk, majd hozzát teszi: ha jól élünk véle, de ehhez is segítség kell. Rákóczi továbbfűzi érzelmes okoskodását. Kern vagyunk különbek az élettelen tárgyaknál:

. . . *jactat se inanimatis plus posse in cooperando quia voluntatis libertatem habet.*

Miért is akarnánk szabadok lenni, ha ez a szabadság nem más, mint a

bűnök rabsága? Inkább ne legyünk szabadok (ut tollas a me quidquid liberum esse potest in me) és édes isteni teher nehezedjék ránk (ut libertas mea consistat in suavi jugo et levi onere). Ez az édes teher, az isteni akarat boldog teljesítése nem más, mint a janzenistáktól sokat emlegetett «delectatio victrix», az a mennyei, mindent leigázó gyönyörűség, amelyet a malaszt hatékonysága okoz.

Itt ismét elérkeztünk a gratia efficax kérdéséhez, amelynek doktrínája — szentágostoni színezetben — megszállva tartja Rákóczi gondolatait. A «Vallomások»ban²⁵ a kegyelem tanának bámulatos kiépítését találjuk. Rendkívüli finomsággal analizálja Rákóczi a kegyelem működését, akárcsak egy középkori skolasztikus, vagy egy polemizáló janzenista és pontosan körülhatárolt terminusokkal tudja a malaszt különböző fajtáit megnevezni. Ha nem ismernők olvasmányainak körét és lelkiéletének irányait, meglepne bennünket, hogy a hadvezér, fejedelem, politikus, diplomata és udvari ember milyen teológiai fölkészültséggel rendelkezik. A kegyelem fajainak analizését, amelynek természetesen nagy teológiai irodalma van az egyházatyáktól kezdve a Tridentiumig, közvetlenül egy janzenista munkából, a Pouget-szerkesztette «Catéchisme de Montpellier»-ből vehette Rákóczi. Mikes le is fordította ezt a munkát, amint már említettük, a rodostói könyvek kapcsán.

Pascal Gondolatainak címlapja.

Lehetetlen a gondolati körforgások, propozíciók és revokálások, szofizmák és egyházi tételek hullámvázisain keresztül észre nem venni, hogy Rákóczi milyen állhatatosan kitart ama janzenista meggyőződése mellett, hogy a natura lapsa, a bűnös emberi természet, csupán akaratának a malasztban való fölolvadásával üdvözülhet és hogy ezt a malasztot csupán a kiválasztottak kapják. Az örök Elvégezés kérdésében nincs lényeges különbség Rákóczi és Pascal, a «Conf essio peccatoris» és az «Augustinus» között. Rákócziról is el lehet mon-

dani, amit Jansenius ír Szent Ágostonról, hogy a kegyelemnek ádáz védelmezője: «fuit acerrimus gratiae propugnator». Ami speciális és magyar vonás nála: hogy nem az egész emberiség, hanem a magyarság szentje és apostola akar lenni. A predestináció összefonódik lelkében a nemzeti gondolattal. ^{zi} Magát Isten által választott és küldetett Fejedelemnek érzi és politikai életére visszatekintve, Emlékiratait ezekkel a szavakkal végzi: «homo proponit, Deus disponit».

*

A predestináció doktrínája pesszimizmust jelent Rákóczi életfölfogásában, de a pesszimizmust csupán az emberiség sorsára vonatkoztatva jelenti. Mert saját napjára nézve boldog reménykedésben él, amint ez a «Vallomások» számtalan bizakodó lapjáról lesugárzik. Az olyan józan-reális, vidám kilengésekre hajlamos kedély, mint amilyen Mikes volt, könnyen elkomorul, ha a Végzet gondolata megjelenik előtte. Az életigenlés nem szívesen foglalkozik a halál, a túlvilági rossz eshetőségek képeivel. A Szent Ember típusa azonban, aki misztikus közelségben érzi magát az Örökkévalósággal, boldog vágyakozással hull a világtól szabadító Akarat karjaiba. Pascal ujjong, mert biztos az üdvösségében: Certitude! Örömmujongás, könnyes bizonyossága a fátum kedvezésének ...

Rákóczi is ennek a kiválasztottságnak euphoriájában imádkozik. A szeretet nem fél —írja az «Áhítások»-bau (483). A kegyelem mindenhatósága mellett is gyönyörűség ez a rabság. Istent még akkor is szereti, ha kárhozatra hagná pusztulni őt.

RIGORIZMUS ÉS EGYHÁZKRITIKA.

Az örök Elvégezés doktrínájának egyik származéka az erkölcsi rigorizmus: éppen ellenkezője annak, amit egy libertinus-fatalista életelvül állíthatna maga elé, ha meg van győződve róla, hogy nincs érdemszerzés és hogy akinek üdvözülnie kell, bűnös és materiális élete ellenére is üdvözülhet ...

Az 1701. év eseményeivel kapcsolatban van a «Vallomásokénak egy érdekes megjegyzése. Bécsújhelyi fogságában egy jezsuita gyóntatót rendelték Rákóczi mellé. Gyóntatójára nem a legjobb véleménnyel emlékezik vissza. Inkább haszontalanságokról, mint szellemi dolgokról beszélgetett vele. A jezsuita atya nem volt eléggé szigorú . . . Mikor Rákóczi elmulasztotta a penitenciát és az elmélkedéseket, hiába vallotta be ezt a bűnét, nem kényszerítette őt kellő penitenciára, megjavulásra és ilyenformán a gyónó megmaradt tévelygésében. Azzal vádolja magát utólagosan a Fejedelem, hogy bűnbánat és elmélkedések helyett idejét elvesztegette, az elmélkedések és bűnbánat szükségességére azonban gyóntatója nem figyelmeztette, sem pedig a már szokásává lett tisztátalanságokra és ilyenformán tévedéseiben megátalkodott.

A nyilatkozat kétségtelenül állásfoglalás a «fréquente communion» sokat

vitatott kérdésében. Rákóczi azt követeli a gyóntatótól, hogy könnyű föloldozás helyett a «szokássá vált» vétkeket kigyomlája és szigorú penitenciára kényszerítsen . . .

Jellemző Rákóczi rigorizmusára az az attitűd is, amellyel a saját vallásosságának motívumait kutatja és megrója önmagát, hogy főindítóoka nem benső volt, hanem annak okos fölismerése, hogy a vallás külsőségei hozzátartoznak a jó kormányzáshoz.²⁷

*

Egy másik következménye Rákóczi individualizmusának és Istennel egyesülő, misztikus attitűd-ének, hogy szinte megtagad minden közvetítőt közte és a Summum Bonum között. Veled lenni — írja — ez az én igazi glóriám.²⁸ Ebben az isten-közelségben aztán önmagát mintegy papnak érzi, aki mások vezetésére hivatott. Nem mintha a papok egyenrangúságát valló presbiterianizmusra, vagy az úgynevezett «richérisme» jelenlétére, vagy pláne a protestáns laicizmusra kellene következtetnünk Rákóczi gondolkodásában, bár az előbbiekre találhatott inspirációkat Arnauld és Dussaussoy műveiben és a Port-Royal fölfogása csíráiban mutatja is a presbiterianizmust. De annyi kétségtelen, hogy egy kisebb gyülekezet vallási fejének érezte magát, aki közvetlenül tárgyal Istennel és hívei számára lehozza az üdvözítő igazságot. A kamalduliákhhoz írt levél és a «Vallomások» ilyen nyilatkozatait már említettük. A könyv végén annyira beleéli magát Rákóczi ebbe a krisztusi szerepbe, hogy nyája bűneiért váltságáldozatul önmagát ajánlja föl: «en me tibi offero pro his omnibus in sacrificium». Büntetést, ostromozást kér Istentől. A pástort sújtsa, nem pedig a szétszaladó nyáját: «percute me pastorem». Őt kövessék a hívei, mert akkor biztos utakon járnak és az égi igazságot kapják általa. (A konstantinápolyi cenzúra nem egészen ezen a véleményen volt.)

Rákóczinak még egy jellemző tézisére utalnunk kell, azzal kapcsolatban, hogy a saját maga morális és egyházpolitikai álláspontját egyetemes érvényűnek tartja ő is, mint általában az eretnekek.

Említettük már a janzenistáknak azt a sokszor hangoztatott tételét, hogy térjünk vissza az első keresztények egyszerűségéhez, a hanyatlásban levő modern kereszténységből. Colonia²⁹ horribile dictu idézgeti ezt a tételt a janzenisták műveiből. «Ecclesia aetate provectora et ad senium vergente», olvassuk az általa kipellengérezett mondatok között. Az Egyház dekadenciájára vonatkozó elméletben a janzenisták részéről megint csak az a «protestáns» és reformáló magatartás nyilatkozik meg, amely önmagát hivatva érzi arra, hogy az Egyház morális és teológiai állapota fölött ítéletet mondjon és irányt szabjon a kontinuitásnak . . . Mikes leveleiben is visszhangzik az első keresztények dicsérete, amit a janzenisták kiszíneztek az Egyház elvilágiasodásáról szóló mesékkel. Rákóczi így magyarázza a keleti schisma keletkezését és a püspökök hatalomvágyát okolja minden bajért. A gögösök a régi egyszerűség, alázatosság helyébe önmagukat állították: «super humilem

simplicitatem orthodoxorum». A jámbor fejedelmek pedig a püspökök hálójába kerültek: «quando facilius est adulatorum aulicorum vitare venerium, quam episcoporum». A papok szentségének helyébe a papok hatalmassága lépett: «sanctitati Ecclesiasticorum successit autoritas sibi vindicata», írja a «Confessio peccatoris» (306).

Figyelemreméltó ez az objektív bátorság a kritikában, valamint az is, hogy Rákóczi mindig az Egyházzól és az egyházhűségről beszél, nem pedig a pápai infallibilitas-ról. A keleti schisma lényege is szerinte: belső elfajulás, nem pedig a pápa szuverenitásától való különválás. Sokkal mélyebb ellentétet lát a kétféle kereszténység között, semhogy ezt egy formai egyesülés jóvátehetné. Itt megint egyéni utakra merészkedik a «Pro Deo et Libertate» hőse. Ugyanilyen, szinte tendenciózus hangsúllyal emlékezik az Egyházzól a Szentírás fölötti meditációkban.³⁰ Rámutat arra, hogy az Egyház mennyi kísértésnek volt kitéve a heretikusok részéről. Mennyi féltudós írásmagyarázó, mennyi áldoktor és kazuista, akik tágitották az evangélium ősi szűk értelmét. Vájjon kikre gondol Rákóczi, mikor kazuisztika, bűn-mentegető, erkölcs-lazító okoskodást említ?

Morális rigorizmusa nemcsak elméleti állásfoglalás, hanem élő gyakorlat: Grosbois és Rodostó minden irodalmi emléke a penitencia és ájtatosság hősét sugározza felénk.

Van a gyakorlati rigorizmusnak egy másik egyházpolitikai vonatkozása is. Mindenekelőtt: a rigorizmus nem zárja ki az eretnekséggel való szelíd bánásmódot. Ez a tétel alkalmat ad Rákóczinak, hogy a hivatásos teológusok ellen forduljon. Némely teológusok eretnek-üldözésre buzdítják a fejedelmeket. Ezekkel szemben Rákóczi szinte szabad vallásgyakorlatot követel azok részére, akik tévelygésben és sötétségben élnek ugyan, de éppúgy Istent dicsérik, mint a katolikusok: «congregantur in nomine tuo et eadem preces et psalmos concinunt...»³¹ Ilyenek történnek az Egyházban, az Isten által vezérelt titokzatos testben. Ezek azok a botrányos dolgok — teszi hozzá vigasztalásul, — amiket szükségesnek tartott az Úr, hogy annál jobban világoljon a kiválasztottak fénye. A «kiválasztottak» világossága: a «Vallo-mások» minden lapján Rákóczi összes véleményei együttesen jelennek meg.

A fejedelmek és a gyóntatok viszonyával sincs megelégedve a rigorista és egyház-kritizáló Fejedelem. Az uralkodók ne vak engedelmisséggel kövessék a gyóntatót: külsőségek helyett aktív, egyéni, benső vallásosságban éljenek. Ez is janzenista habitus. Milyen legyen az igazi keresztény? Ne legyen olyan, mint azok, akik nem tanulmányozzák maguk a Szentírást, hanem a papokra hagyják (persuadent sibi sacerdotum haec esse munia) és azt hiszik, hogy a papokra hallgatván, csalhatatlanok: «hos sequentes credunt se esse infallibiles» (162). Ettől a fölfogástól —szabad szentírásvizsgálat, bizalmatlanság a papokkal szemben, — amelyre Rákóczi elragadtatja magát, már csak egy lépés az egyház és papok nélküli valláshoz.

Utca Rodostóban, Bercsenyi házával. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

Rákóczi magába szítta a gallikán kontroverziák baktériumait. Erkölcsi rigorizmusa az Egyház szervezetében is sok kritizálni valót talál. Egyházi ideálja teljesen beleillik abba a komplexumba, amelyből vallásossága — a puritán, individuális és mindent Istenért rendelő krisztusi szelidségű hitélet — fölépül.

Harmonizál a «Vallomások» egyházkritikai motívumaival az a pár oldal, amely a «Testament»-ban (400) újra fölveti ezt a kérdést. A kiindulópont erősen politikai háttérű: kívánatos-e, hogy szerzetesek legyenek lelki direktorok és fejedelem-gyóntatók? Rákóczi őszintén és egyszerűen kimondja, hogy a lelkek vezetése nem a regulárisok földadata, hanem a világi papoké. (Ez a szabály a grosboisi kamalduliaknál kötelező volt.) A rendtagok kötelessége: visszavonulva penitenciát tartani, nyájbaterelni az eltévedt bárányokat. Túllépi hivatásuk körét és mások területére csapnak, ha minden különösebb szükség nélkül a lelkek vezetésére vállalkoznak.

Ez más szóval annyit jelent, hogy a lelkek vezetésével járó politikai hatalom eltéríti az Egyház szolgálóinak egy részét az Egyház igazi céljától. Az Egyház maga sem mentes a belső bajoktól és a régi morális diszciplína meglazult — folytatja tovább az elmélkedést Rákóczi, itt is följújtva, enyhébb formában, a janzenisták vádaskodását, hogy az Egyház dekadenciában van.³⁴

Hogy miképpen képzei Rákóczi az Egyház szervezetének visszavezetését a régi alapokra, rögtön meg is mondja: a fejedelmek kinevezés helyett kérdezzék meg a népet és a papságot, hogy kit óhajt püspökének. Szent gyülekezet, böjtök és imádságok közepette teljesen szabadon történjék a választás, így inkább megtalálható lesz majd a hivatott pásztor, mint ha a fejedelmek szeszélyeik vagy gyóntatójuk tanácsára valami udvaronc abbét ültetnek be a stallumba . . .

Ez a nézet, mely az uralkodótól és ezáltal a Szentszéktől is függetlenítené a püspökséget, már egy lépés a papság világi konstitúciójának forradalmi deklarációja felé és protestáns, demokratikus szellemet is láthatnánk benne, ha nem szelídíténé a dolgot Rákóczi jámbor szándéka és pietása. Lélekben távol áll ő minden «fölvilágosodási» tendenciától és ha lírai elmélkedése közben a hívők és papok közössége, az ősi kereszténység önkormányzata merül föl elképzelése előtt, ez a lelkülete az Egyház szeretetéből fakad.

Rákóczi itt is janzenista olvasmányainak atmoszférájában él. Az Egyház belső kritikáját a vallás érdekében tartja szükségesnek. Isten nem adott csalhatatlanságot a fejedelmek gyóntatóinak, úgyhogy ebből bajok is származtak. Az egyháztörténelem tele van szomorú példákkal. Szenteket üldöznek képmutatók és álszentek (saints persécution par les hypocrites et faux dévots),³⁵ akik megnyerik a fejedelmek vagy jámbor püspökök bizalmát és befeketítik az ártatlanokat. Kikre gondol Rákóczi? Lehetetlen, hogy ne gondoljon az üldözött janzenistákra, a grosboisi-i testvérekre, akiket kitarásra buzdít levelében.

Meditationes

de Srince Rakoczy

Anni 1723.

Exemplaire
de Sr. de La Roche
Ortheque des Comat.
Dules de Gubois.

Meditatio 1^a

De anno Spirituali.

Disposuisti Domine in creationes maxima
universi signa et luminaria in firmamento in die
numeris spatio quoque, quae caelos vocamus ut
esset homini in signa et tempora, illorum que
circularis revolutio deserviat homini ad repartitionem
temporis faciendam in administratione economica, tunc
sublimari: et propterea tunc hoc hinc prima scientia,
circa quam homines se occupant, ut a starum motum
observarent, et quia sensibilem illam diu ac noxiis
revolutionem pro tota natura et animalium quoque vita
regulanda disposuisti, committas, ut homo haberet magis
extensas limitationes temporis, cum illi sine dato talia
facultates, per quas praeterita, praesentia et futura combinare
debet in operibus suis. Solam itaque per ortum et occasum
lunae visibilem dies regulare, Luna hos dies in menses,

Rákóczi ismeretlen munkájának (1723.) első lapja.
(Troyes, városi könyvtár.)

Hogy mennyire szigorú fölfogása van az Egyház állami szereplését illetőleg, mutatja az «Emlékiratainak» (1704) egy helye is:

Leopold császárnak szokása volt a püspökségeket csupán oly egyéneknek adományozni, akiket a jezsuiták ajánlanak. Ezek pedig többnyire a nemesség aljából, vagy a népből származott egyháziak voltak, kik inkább csak egyedül szent hivataluk méltósága, mint tiszta és szelíd erkölcsök, tudomány és felebaráti szeretet által tűntek ki.

A jezsuita egyházpolitikának leleplezése után a világi papság szociális hibáit sem kíméli a szigorú Fejedelem:

Mínthogy a nép és nemesség legnagyobb része eretnek tanokat vallott, a kath. lelkipásztorok többsége nyáj nélkül vala. Ez ürügyül szolgált nekik, hogy kötelességeik alól kivonják magukat; nem prédikáltak, sőt a fiatal-ságot sem oktatták a vallásban, — azonban a papi dézsmát és más járulékokat híveiktől szigorúan megkívánták; pénzt gyűjtöttek ringy-rongy rokonaik számára, a templomok pedig dúllófélben, minden ékességeiktől megfosztva, majdnem rondán állottak.

Aki ilyen őszintén kimondja a véleményét, attól nem meglepő, ha a jezsuiták fölött is kritikát gyakorol, ugyanakkor, mikor ápolja velük a jó viszonyt.

Ilyen lévén a papság állapota, nagyfontosságú dolognak tartottam reábeszélni az egri püspököt, . . . hogy híveit el ne hagyja . . . Föl vala ruházva a jó öreg mindazon tulajdonokkal, melyek egy püspököt ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel s felebaráti szeretettel.

Mínt ha egy janzenista egyházpolitikus beszélne ... A püspökség fogalma Rákóczi fölfogásában össze van kapcsolva a nemzeti érzelmekkel, ami gallikán szellemre vall:

És mínthogy a nemzet szabadságáról még ifjúságában szerzett fogalmakat megőrizé: sem a jezsuiták érzületeihez nem ragaszkodott, sem az austriai kormányt nem szerette . . . Pédájá megtartá részünkön a papság azon töredékét, mely nem követé a jezsuiták elveit.³⁶

Rákóczi állandóan a legkülönbözőbb világnézetek hálójában vergődik. Innen van írásaiban a sok válság lecsapódása és az ellentmondásokból Istenhezmenekülése.

A keresztény udvariasságról szóló munkának, ³⁷ amely az említett egyház-

politikai kérdéseket fölveti, van egy végső állomása (494). Látszólag megint a fölvilágosodás oldalán áll Rákóczi, fölállítva a morálban a rousseau-i természeti törvény elvét. Semmi sincs azonban távolabb tőle, mint letérni az evangéliumi és az Egyháztól kodifikált morál alapjairól. Egy szép és szellemes allegória jut eszébe, amelynek szuggesztíójától nem tud szabadulni. Azzal kezdi, hogy ismer egy híres szerzőt, egy tekintélyes kazuistát, akit igen hasznos lenne konzultálni. Csak az a baj, hogy e munkának közkeletű példányai igen romlott szöveget adnak, a kevésszámú eredeti példányt pedig nehezen olvasható betűkkel nyomtatták, ami azután okot adott a könyv eltérő magya-

rázataira . . . Csak szorgos tanulmányozással lehet az értelmének végire járni. Pedig ez az a könyv, amely az igazi csiszoltságot (politesse) tanítja, világos és tömör szabályokban, amelyek segítségével biztosabban lehet eligazodni az «esetek» között, mint a legtudósabb teológusok kalauzolása mellett. Minden nyelven megjelent ez a könyv. A neve: természeti törvény, — ce livre s'appelle la loi naturelle (405) — amelyből megtanulhatjuk, hogy azt tegyünk másoknak, amit magunknak is kívánunk és ne tegyünk azt, amit magunknak sem kívánunk. Ez a kategorikus imperativus egy csapással sutba dobja a kőtáblás és könyvbeírt parancsolatokat. Rákóczi itt már túlmegy a janzenizmuson, a nélkül, hogy átgondolná a szép és tetszetős kép jelentőségét, forradalmiságát.

Mennél jobban beleéli magát a képbe, annál színesebb lesz az elképzelés. A bűnös vágyakozás széljegyzeteket írt a Könyvbe — folytatja Rákóczi, — a szöveg értelme elhomályosult és a Törvény végrehajtása ezer akadályba ütközik. Egyszerű lélekkel kell meditálni a természet Könyve fölött . . . Majdnem azt mondja: térjünk vissza a természethez, ott kinyilatkoztatás nélkül is megtaláljuk az igazságot. És mégis más ez, mintha Rousseau szavojai lelkésze mondaná, mert a világnézet alapjait egy ellenkező tétel adja: a bűnös természet menthetetlenül rosszra hajlik.

Rousseau «természetessége» Montaigne-re vezethető vissza, akinek józan életbölcsélete tovább él még a Port-Royal tagadásában is. Sainte-Beuve örömmel mutat rá egy-egy montaigne-i vonásra Pascal-nál vagy például Szalézi Szent Ferencnél. A misztikus velleitások — Kempis Tamás óta — az intellektualizmustól mindig az egyszerű természetességhez menekültek. Ilyen ideál a janzenisták ókeresztény eszméje is.

Rákóczi «természetes morálja» beilleszthető a két fölvilágosodás közé eső janzenista gondolatvilágba.

A rigorizmus világnézetének irodalom-ellenes állásfoglalása, amelyről már szólottunk, a keresztény államra nem maradt következmények nélkül. Rákóczi intézményesen bevezetné az esztétikai puritanizmust. Megrója azokat a teológusokat — kikre céloz? semmiesetre sem janzenistákra — akik eretneküldözők, de megengedik a keresztényeknek, hogy színházba járjanak, ahol a szemeket bűnös vágyakozás vezérli, ahol a test vágyait gerjesztik és az élet fönn héj ázásait mutatják be. Ezek a teológusok a fejedelmeket a heretikusok ellen ingerlik, akik, elhomályosítva bár, de mégis az Isten igéjét hirdetik: és megjutalmazni engedik azokat, akik pogányok koholmányait az igaz hit . . . állítólagos fényében színpadokon deklamálják.³⁸

Pogány színdarabok? Corneille, Racine és az egész francia klasszicizmus máglyára kerül.

Odáig már nem megy Rákóczi puritánizmusa, hogy az éneket is száműzze az istentiszteletekről. De hol van ez a behúnytszemű, vizionárius vallásélmény a tizenkilencedik századi Chateaubriand látni és hallani akaró

esztétizmusától, a keresztény szépirodalom apológiájától, a katolicizmus külső szépségeiben való gyönyörködéstől . . .

A legradikálisabb állami remedium Rákóczi szerint, a szépirodalom és a színház teljes kiküszöbölése. Ha őréa bízzák az ország és az irodalmi köz-társaság berendezését, éppúgy kiérdemelte volna Voltaire gúnyolódását, mint azok a «fanatikus» janzenisták, akiknek művészet-ideálja ellen a Filozófiai Szótár «fable» című cikke harcol. Ezek a kemény koponyák, írja Voltaire, Isis és Minerva helyett Nicole és Arnauld alakjait szubstituálnák a művésze-tekbe és a jezsuiták fölötti diadalmakat ábrázolnák, számúzve Cupidót és Eucharist. Voltaire Pluche abbé véleményét is idézi — Rákóczi olvasmányát — elretentő például. A probléma — keresztény téma vagy pogány mitológia? — nem új keletű a francia közvéleményben és ismeretes Racine elhidegülése a Port-Royaltól, éppen a szépirodalom miatt. Majdnem az a helyzet, hogy aki a szépirodalom híve az 1700 előtti és utáni időkben, az forradalmárnak és fölvilágosultnak számít.

Rákóczi ezen a ponton is rigorista maradt, híven a janzenizmus hagyományaihoz.

BIBLIA-MAGYARÁZATOK.

Rákóczi kéziratos szentírás-elmékedései³⁹ nyilvánvalóan janzenista karakterrel bírnak. A soliloquia-forma, amelyet itt is megtart, mindenesetre szentágostoni. Az Istennel való magánbeszélgetések attitűdje magában hordja a misztikának, az individuális vallásosságnak csírjait, amik Rákóczinál — itt is, valamint az «Aspirations»-ban — dús lírai vegetációt hoztak létre.

Rákóczi a rodostói könyvtár atmoszférájában szinte ránevelődött arra, hogy a híveknek kötelességük a Szentírás olvasása és joguk van arra is, hogy magyarazzák a textus betűit. Ezt az elvet és gyakorlatot látta Le Tourneux, Quesnel, Grancolas, Calmet, Sacy és Duguet műveiben és ezt vallotta ő maga is a «Confessio» írásakor. Ifjúsága mulasztásai közé sorolja, hogy nem olvasta vizsgálódva és elmékedésekkel a Bibliát, mert abban a tévedésben élt, hogy a Biblia nem lehet mindennapi eledel és hogy olvasása nem is szükséges, sőt egyenesen tiltott dolog. Az ultramontánok hibájába esett (*credebam secundum doctrinam communem ultramontanorum*). A tilalom miatt nem olvasta a Bibliát, ezért maradt aztán sötétségben a lelke.⁴⁰

Elvi álláspontjáról a «Meditationes super Genesim» elején is vallomást tesz. Isten végtelen kincset hagyományozott ránk a Bibliában, amelyben Isten segítségével mindenki megtalálhatja a maga táplálékát. A Biblia veszedelmei? Tápláló teje a gyöngye gyér: éknek és erősítő eledel az erősek számára (*nourriture solide pour les forts*). Ez a fajtája az «esprit fort» típusának nem fődí a «szabadgondolkozónak», a közkeletű «esprit fort»-nak fogalmát. De La Bruyère és a szilárdhitű janzenizmus szellemében nevezhette erős lelkeknek Rákóczi azokat, akiket nem sodor veszélybe a Szentírás tanulmányozása.

Rákóczi nagy lírai hévvel fog hozzá, hogy minél mélyebb igazságokat fedezzen föl a Bibliában, hogy megtalálja benne az elrejtett titkos értelmeket.

A Szentírás figuratív jelentéseinek nyomozása ősrégi egyház-irodalmi gyakorlat, a nélkül, hogy ezekből a jámbor spekulációkból valami egységes mozgalom, vagy teológiai irányzat keletkezett volna. A tizennyolcadik század elején azonban a francia janzenisták közt divatba jött egy programmszerű, de mérsékelt figurizmus, amelynek főképviselője Duguet, aki jogot formált magának a Szentírás szabad interpretációjára. (A túlzó figurizmus ebből a janzenista milieu-ből fejlődött ki: a janzenisták üldözésében a világ végének megjósolt bekövetkezését látta; végül aztán a konvulzionisták rajongó szek-tájában érte meg végső elfajulását a mozgalom.)

Rákóczi legfőbb célja az volt a meditációkkal, hogy az Ószövetségben mindenütt kimutassa az Újszövetség és a kereszténység előképeit. A «figura» jelentése tehát — Rákóczi értelmezésében is — túlmegy már az újszövetségi Biblia történeteinek és az Egyház későbbi sorsára világot vet. Veszélyes út, amelyen elindulva sok janzenista eljutott a «pápa aequale Antikrisztus» tételéig.

Rákóczi, aki a misztikát és teológiai spekulációt Bona műveiből tanulta, néha egészen általános vagy spirituális dolgok figuráit keresi az Ótestamentum-ban. A puszta és üres föld: számára az emberi szívet jelenti, amelyből a bűn miatt Isten szelleme eltávozott. De az is nyilvánvaló a jámbor Elmélkedő előtt, hogy a vizek, amelyek fölött az Úr lelke lebeg vala, a bűnbánat és a fájdalom könnyeit jelképezik. A bibliai történeteken túlmenő figurára a teremtés «nagy halait» idézhetjük: a nagy keresztény császárok előképeit.

Rákóczi attitűdje, amelybe mindinkább beleézelmesíti önmagát, a «Meditációk»-ban egészen újszerű képet tár elénk. A pesszimista Bűnös, a népéért magát áldozatra ajánló laikus Pásztor itt a legkalandosabb és legmeredekebb csúcsokat akarja fölkeresni, hogy közelférközzék az isteni gondolathoz. Fantáziáját szinte megszállva tartja a titkok-titka megfejtésének vágya. Olyan misztériumok meglátására vállalkozik, amiket szemtől-szembenézni nem is merészelhet az emberi gyöngesség. Tudatosan és magányosan, senkitől nem támogatva indul a szent spekuláció útjára, megkockáztatva azt is, hogy a Titkot el nem érheti és legföljebb egyéni — sőt talán téves — véleményt nyilváníthat az örökre elrejtett dolgokról. Erre az utóbbi eshetőségre azonban nem is gondol.

*

Íme a probléma, amelyet Rákóczi penzumként föladván önmagának: a kiindulópont egy ellenmondás a Szentírás szövegében. Miképpen nevezheti Ádám az ő feleségét «minden élő» anyjának, mikor még nem voltak, csak ketten emberek? Ez a racionális fönnakadás indítja meg a Rákóczi okoskodását. A Biblia úgylátszik nem mond el mindent. Ki kell egészíteni: Ádám megértette Isten szavaiból, hogy utódai lesznek.

A «sens littéral» természetesen nem elégíti ki Rákóczi kedély világát. Tovább kell folytatni a spekulációt:

Nem merészelem, Uram, előadni itt igen zavaros gondolataimat erre és a következő versre vonatkozólag, csak úgy, ha kegyeskedel tisztább fényt nyújtani szemem előtt, hogy beszélni tudjak csodáiról, amelyek a Betű sötéttségén keresztül csupán felhőzve jelennek meg előttem.⁴¹

Rákóczi annak is tudatában van, hogy olyan utakon jár, amelyeken előtte még senki sem járt. Érti, hogy csak «dadogva» tudja kifejezni a lelke előtt megjelenő dolgokat, mert mindez ő előtte is új; sohasem hallott róla beszélni és nem is olvasta sehol. De a megismert misztériumot nem hallgathatja el, — ez is heretikus magatartás — egyúttal azonban azt is kijelenti (most már okult a cenzúrán), hogy egyéni véleményét nem tekinti csalhatatlannak.

Most következik a Rákóczi által megértett és fölfedezett titkos «értelem». Ha jól értem Rákóczi homályos stílusát és a beavatottság okoskodását, akkor Ádám a jó és gonosz tudásának fájáról nemcsak a bűn ismeretét kapta, hanem ezen túlmenőit: ismeretét mindannak, amit az Evangélium az emberiség jövőjére vonatkozólag tartalmaz. A tiltott gyümölcs evése folytán már előre tudta tehát, hogy Éva lesz az emberiség anyja . . . Szubtilis és hajszál-méretegető, egyik föltételt a másik hipotézisre építő okoskodások ezek, amiket még komplikál az újabb és újabb «figurák» fölbukkanása és a gondolatmenet logikumát meg-megzavaró líra. Magyar értelem sem Rákóczi előtt, sem Rákóczi után nem járt ilyen kozmikus bozótokban.

Íme egyik láncszem a kusza spekulációkból: az élet fája Krisztus keresztjének előképe; ha Ádám ehetik az élet fájáról, megdicsőült állapotba jut; ezt azonban csak a kereszt érdemelte ki számukra; Ádám sohasem üzetett volna ki megdicsőült állapotban a paradicsomból, de ebben az esetben nem lehettek volna gyermekei; Isten azonban megakadályozta, hogy az élet fájáról egyék, hogy így megdicsőülve, ne lehessenek gyermekei . . . Egy középkori szerzetes, cellájának egyhangú évtizedeiben nem adhatta volna oda magát lelkesebb szeretettel olyan önmagába-visszatérő okoskodásoknak, amilyeneknek gyönyörűségét Rákóczi élvezte.

Figurák, előképek, beteljesülések mindenütt, és az elrejtett igazságok látomásszerű élménye! Rákóczi hú tanítványa lett Duguet-nek.

Addig, amíg Rákóczinak ez a munkája nem áll teljes egészében nyomtatásban előttünk, nem lehet lemérni sem a jelentőségét, sem a viszonyt, amely Rákóczi egyéb munkáihoz és a kor teológiájához fűzi. Ez a kiadás mindenképpen szükséges lenne, ha azt akarjuk, hogy a bujdosó Fejedelem szellemi hagyatékát az utókor végre magáé\á fogadja és birtokába vegye.⁴² Rákóczi szellemi képéhez hozzátartozik ez a szent munka, amely, ha talán egyes helyeken túlzásba viszi is az egyéni meditációt, korának színvonalán és hatása alatt áll, számunkra pedig a magyar gondolkozásnak elévülhetetlen dokumentuma.

Manuscrit en forme de lettres
à l'usage de l'Ordre de Saint
Présomptueux de l'Ordre de

Commence à Rodon
avec la grace de Dieu
Le 14 Mars 1721

O Dieu d'une miséricorde infinie, par ta bonté
me conserve, me protège, et me procure par ta sainte
et continue de cette même miséricorde dans mes diverses pénitences,
images, et résurrections, mon salut, au milieu de tant et de si
grands persécutions spirituelles, et temporelles, mais avec cette
aide de nourriture, car c'est toi que de vous quelle pour obtenir
le pain salutaire, et rassasier, sans que mon corps par un
non-toutefois admette de cette précieuse nourriture, que
rien de la main, et des bienfaits de vos saints. O Dieu, lequel
je commence à écrire au ciel depuis que j'ai eu l'esprit de
ne me suis attaché dans mes méditations à quelques méditations
fines; hors celles que j'ai marquées dans mes confessions, selon les
circonstances des sujets. Quelques-uns de mes scolastiques
pour trois ou quatre jours de l'année, et il y a plus de deux ans
représentation de ce que je m'élève au-dessus de ma portée, et que
fut cause qu'ayant obtenu mes méditations pour le carême que
j'écris pendant la période, je quittai la plume me bornant
ne chercher que dans la lecture des livres spirituels la nourriture
spirituelle. Mais à mon Dieu, je suspens bien que mon âme en
entrepreneur, mais à peine m'aperçois-je qu'il en soit sollicité
nourrie et engraisée; car on se en empêche dans ce que je voyais

Rákóczi ismeretlen munkájának (1721) első lapja.
(Troyes, városi könyvtár.)

Az író Rákóczi bűneinek és erényeinek lajstromát ezzel befejezhetjük. Ha a mérleg egyik oldalára tesszük a rodostói könyvtár kiközösített könyveit és a Fejedelem gyanúba fogható kifejezéseit, a másik oldalon súlyos teherrel húzza le a serpenyőt az ő sziklaszilárd hite és megingathatlan lojalizmusa Krisztus egyháza iránt.

Janzenista-gallikán milieu-ben szerezte vallásos és teológiai műveltségét a vezeklő Szent Ágoston-tanítvány, aki mesterére állandóan mint az Egyház ősi doktrínájának letéteményesére hivatkozik. Könyvtárát ilyen szellemben állította össze és buzgón elmélyedt a kiátkozott könyvek olvasásába. Kortársai janzenistának ismerték.⁴³ Rodostóból is fönntartotta a kapcsolatot szellemi testvéreivel.

«Vallomásai»-t a hivatalos egyházi cenzúra alapos rostálás után kárhozatra ítélte, de ő — tudatos meggyőződésében tiszta lelkiismerettel — továbbra is egyházhűségét hangoztatta kisszámú híveinek élén és az egyéni igazságkeresés extatikus útjain, kéziratot kéziratra halmozva, csupán Istenétől várva a kritikát.

Akarata nélkül, de aztán — ha forma szerint nem is — a lényegre vonatkozólag öntudatos kitartással belesodródott a nagy szellemi áramlatba, amely földúlta egy egész század lelki békéjét. Hitt ő is a választottak kevés számában, ismeri a predestinációra vonatkozó kontroverziákat és az ingyen kapott malaszt mellett, valamint a «praedestinatio ex praevisis meritis» föltevése ellen nyilatkozik. A «gratia efficax» tanát nem veti el, csupán egy kompromisszumos megoldást keres az akaratszabadság megóvására; a gyónás és megigazulás kérdésében rigorista elveket vall; önmagát hívei lelki vezérének tekinti; a Szentírás olvasását és magyarázatát egyéni jogának, sőt kötelességének tartja; ebben az önálló spekulációban odáig jut, hogy veszedelmesen közeledik a figuristák önkényes prófécia-kereséséhez; visszavonásai és összeegyeztető törekvései is csak azt dokumentálják, hogy — minden lojalizmusa mellett — az isteni mindenhatóság és az emberi bűnösség mélysegés, a misztikáig fejlődő élménye és látomása volt.

Vallomásaival, Meditációival, Soliloquiáival, leveleiben és elmélkedő társadalombölcseleti traktátusaiban véleményt nyilvánított és hozzászólt kora nagy vitáihoz, bár életében nem tudott nyomtatással is bekapcsolódni a kontroverziákba. De az üldözött szektának érzelmvilága hatalmába kerítette egész kedélyét. A bujdosó, száműzött Fejedelem a rajongók és misztikusok vallásosságának atmoszférájában talál megnyugvást és a vezeklés, a megigazulás útján az eretnység keserű kenyerét is meg kell kóstolnia. Reá is alkalmazhatók Szent Bonaventura szavai: «Errare potero, haereticus numquam ero.»

Ha magyarul ír, ha Erdélyben kinyomatják vallásos iratait, talán halála után ő is híveket szerez, nagy irodalomnak lesz megindítója, mint Jansenius, Ypern püspöke, akit — Rákóczi kapcsán és a francia janzenisták közvetítésén keresztül — a magyar szellemi élet távoli ihletői közé kell sorolnunk.

Franciaországban azonban támadt némi visszhangja Rákóczi teológiai és politikai munkásságának.⁴⁴ Inkább egyházi körre szorítkozva, de kéziratjai ha-

lála után mégis másolatokban, kivonatokban és poszthumusz-kiadásokban («Testament» 1751, «Mémoires» 1739.) terjedtek. Történelmi és politikai emlékiratai sokáig számottevő helyet foglaltak el az európai publicisztikában.

Francia író lett, mielőtt hazája megismerhette volna spirituális lényének nagyságát. Azok közé a kevészámú magyar szellemek közé tartozik, akik előtt föltárult a francia irodalmi élet kapuja.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Karácsonyi János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vallomásai, Kath, Szemle

1903 : 627. — Fraknói Vilmos, II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái, Kath, Szemle

1904 : 321. — Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi Bp. 1913. — Brisits Frigyes, Szent Ágoston és Rákóczi F. vallomásai, Bp. 1914. — Zolnai Béla: A janzenista Rákóczi, Szeged, Széphalom-Könyvtár 1927; Magyar janzenisták, Minerva 1924—25.

² Az alábbiakra nézve főlőslegesnek tartom közelebbről idézni Reusch, Gazier, Jemolo, Pastor stb. ismert munkáit. Legyen szabad hivatkoznom készülő könyvemre (A janzenizmus története Magyarországon), amely európai összefüggésben és részletesen tárgyalja az itt csak vázlatosan érintett kérdéseket.

³ V. ö. Lukinich, Klebelsberg-emlékkönyv, 1925: 415

⁴ V. Ö. E. Pillias, Rákóczi aux Camaldules de Grosbois, Revue des Études Hongroises 1933: 292. (Ez a cikk egyébként jellemtörténetileg alig hoz valamit, nem ismeri a Rákóczira vonatkozó magyar kutatásokat.)

⁵ Megj. II. Rákóczi F. önéletrajza címmel, Bp. Akadémia, 1876. — Magyarul: Dómján Elek, Miskolc 1903.

⁶ Közölve Zolnai B., A janzenista R., Szeged 1927: 15. és Széphalom 1927: 273.

⁷ A Confessio kiadása: II. R. F. Önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhításai c. munkája, Bp., Akadémia, 1876.

⁸ Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam. — In nocte nativitatis Domini meditatio in forma soliloquiorum super evangelium Eue. secundum (1719). — R. Önéletr., i. k. 78—102.

⁹ A Histoire des révolutions de Hongrie (La Haye 1739) c. kiadványban: Mémoires du Prince Rákóczy sur les guerres de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin. Kétkötetes és hatkötetes kiadás, Rákóczi portréjával. Az Avertissement megjegyzése R. emlékiratairól: «Il suffit d'en lire quelques pages, pour se convaincre qu'ils sont originaux. Aussi ai-je eu grand soin de les donner tels qu'ils sont sortis de la main de l'Auteur, sans y changer un seul mot; persuadé que les personnes de bon goût aimeront mieux les voir ainsi, qu'avec les agréments de stj^{le} qu'on aurait pu leur donner.» — Fraknói, i. m. 430. — Kont, Bibliogr. franc. de la Hongrie, 1913: 42. — A Histoire-t Brenner abbénak tulajdonítják, a Mémoires, Saussure (Lettres de Turquie) szerint R. műve. V. ö. I. Kont, Les dernières années de Fr. R. IL. Revue de Hongrie 1910: 37. — Szekfű Gyula szerint (A száműzött R., 1913: 383) a Histoire első négy kötete semmiesetre sem R. munkája. — A Mémoires magyar fordítása Thaly Kálmántól: Pest 1861 és 1872

¹⁰ Közölve: R. F. Önéletrajza, i. k. 381—589.

¹¹ Közli Thaly, Rákóczi-Tár 1866 és Fraknói, i. m. 326.

¹² V. ö. Zolnai Béla, II. Rákóczi F. könyvtára, Bp. 1926.

¹³ Testament politique et moral du Prince Rákóczi. La Ha}-e, chez Scheurleer, 1751, 395. 1. — Megvan a pécsi egyetemi könyvtárban: «RIX8» jelz

¹⁴ R. F. Eml., Thaly-kiad. 1872: 65.

¹⁵ A római cenzúra történetére von. V. ö. Szekfű i. m.

¹⁶ Emlékiratai, 1872: 71. és 107.

¹⁷ 1725. Kézirata Marquis d'Andrezel iratai között, a párizsi külügyminisztériumban. Másolatát a Nemz. Múz. őrizi. V. ö. Szekfü, i. m. 267, 380 és 382.

¹⁸ Super Genesim, Exodum, Leviticum, Numeros et Deuteronomium. 1721-1731. Kiadatlan kézirat a troj'es-i könyvtárban (Mss. lat. 2146), ahol ugyanennek a műnek francia fordítását is őrzik. V. ö. Zolnai B., A jan. R.: 24. és 29.

¹⁹ Megjelent: Testament, i. k. 48-67.

²⁰ Megjelent: Testament, i. k. 1-232.

²¹ Nagyszombatban jelent meg a Regulamentum Serenissimi D. G. Fr. R. Principe (1706) és a Rákóczi Ferenc proclamatioja (1706). — V. ö. Zelliger, Pantheon Tynaviense.

1931: 54-55.

²² I. k. 152, 226, 260.

²³ R. Önéletr. i. k. 268.

²⁴ U. o. 344-345.

²⁵ R. Önéletr. i. k.: Coufessio 4, 46, 68; Aspirations 478-480. — V. ö. erről bővebben Brisits, i. m. 6., és Zolnai B., Minerva 1925: 24.

²⁶ Ez a lelkisége nyilatkozik meg akkor is, mikor visszanyúl a nemzetivel egyesült vallásos gondolat magyar forrásához, Szent István Intelmeihez, amiket franciára fordít, vulgarizálás céljából (1725). Megj. Testament, i. k. 233-255.

²⁷ Fraknoi. i. h. 327.

²⁸ R. Önéletr. i. k. 365.

²⁹ Bibliothèque janséniste ou Catalogue des livres jansénistes, 1731.

³⁰ Méditationes super Genesim, fol. 12-13. — Y. ö. Zolnai B., A jan. R., 15.

³¹ R. Önéletr. i. k. 161.

³² A gallikanizmus magyar visszhangjáról v. ö. a Minerva 1934. évf.-ban megjelenő tanulmányomat.

³³ R. Önéletr. i. k. 163.

³⁴ Testament, i. k. 402.

³⁵ U. o. 405.

³⁶ Emlékir., Thaly K. ford. i. k. 1872: 71-72.

³⁷ Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un Chrétien, megj.: Testament, i. k. 257-509.

³⁸ R. Önéletr. i. k. 161.

³⁹ Az említetteken kívül v. ö. még: Méditationes amii 1723, kézirat a troyes-i könyvtárban, «Mss. lat. 2145» jelz. — A Méditationes super Genesim etc. egykorú francia fordítása: Meditations en forme de soliloques sur l'Ecriture Sainte, u. o. «Mss. lat. 2147». V. ö. Zolnai B., A jan. R. 1927.

⁴⁰ R. Önéletr. i. h. 115.

⁴¹ Méditationes super Gen., 15. verso.

⁴² Rákóczi irodalmi munkáival kapcsolatban még sok filológiai részletkérdés vár tisztázásra. Itt csak néhányat említek, a legsürgösebbeket: 1. Megállapítani pontosan Duguet és a figurizmus hatását. — 2. A jezsuita Rapin befolyása, amit maga R. elismer a Vallomásokban. — 3. A Testament 1751-i poszthumusz kiadását összevetni a ráukmaradt kéziratokkal. — 4. Bossuet «Politique tirée de l'Ecriture Sainte» című munkájának és a Traité de la puissance-nak viszonya. (Y. ö. P^Araknoi, i. h. 424.) — 5. Párhuzam Rákóczi és Mikes gondolatai között.

⁴³ V. ö. a Vallomások beismerő nyilatkozatát és a grosbois-i kamalduliak kéziratos R. életrajzában: «Il est bien janséniste». (Zolnai B., A jan. R., 1927: 12.)

⁴⁴ Érdemes volna összeállítani egy speciális és teljes Rákóczi-bibliográfiát. Egykorú megemlékezéseket írtak róla: Le Noble, Saint-Simon, Dangeau, Bonuac, Saussure, Bonneval, Mittarelli, stb. — V. ö. Zolnai B., A jan. R. 1927: 31. és R. Fehér, R. dans les Mémoires français, Pécs 1932.

RÁKÓCZI MINT HADVEZÉR

ÍRTA

MARKÓ ÁRPÁD

RÁKÓCZI MINT HADVEZÉR.

RÁKÓCZI HADSEREGE. RÁKÓCZI HADITERVEI ÉS HADMŰVELETEI.
RÁKÓCZI HADVEZÉRI KÉPE.

«Csak észreveheti akárki is, hogy jó az magyar, ha jól vezetettik!» A fejedelemnek Károlyihoz 1709. szept. 4-én intézett levelében olvashatjuk ezeket a sokatmondó szavakat. Ha magunk elé idézzük a kuruc hadjárat hadieseményeit, a vezérek és katonák hibáit és erényeit, ha ismerjük Rákóczi felfogását a hadviselésről és véleményét hadseregéről, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben a mondatban összesűrítve találjuk a kuruc háború lényegét, sikereit, kudarcait és mindenekfelett a fejedelem hadvezéri tragikumát.

Minden hadjárat sikere két tényezőtől függ. Az egyik a hadsereg, mint a hadviselés eszköze, — a másik a fővezér és alvezéreinek képessége, rátermettsége, mint irányító, mozgató erő. Hogy megismerjük Rákóczi hadvezéri képét, meg kell ismernünk hadseregének keletkezését, szervezetét, tagozódását s harcmodorát, azután pedig a fejedelem haditerveit, magatartását hadműveletek tervezésében és csaták vezetésében s végül mindazokat a szubjektív körülményeket, lelki adottságokat, amelyek elhatározásaira, intézkedéseire döntő befolyást gyakoroltak.

Rákóczi haditapasztalatok és gyakorlat nélkül, helyzeténél fogva került a szabadságért felkelt nemzet és az összetoborozott hadsereg élére. Ezt a hadsereget azonban neki kellett úgyszólván semmiből életrehívni. Szervezőtársak — értem ez alatt katonailag képzett organizátorok — nem állottak oldala mellett. A felkelés megindításában legfőbb támasza Bercsényi Miklós gróf, — bár a török háborúban vitézül verekedett — nem volt sem hadvezéri, sem hadseregszervezői tehetség. De Rákóczinak nagy segítségére volt — szinte ösztönös — szervezőtehetsége, a rend, fegyelem és a szabályos formák iránti tisztelete és megértése. Ennek segítségével sikerült neki a gyülevész néphadból összetoborozott, rosszul fegyverzett és felszerelt tömegeket, alig néhány év leforgása alatt, folytonos harcok közben olyan katonasággá fejleszteni, amelynek élén 8 évig bírta a harcot az övénel sokkal fegyelmezettebb, ügyesebben vezetett reguláris haderő ellen.

Rákóczi a XVIII. század magyar hadtörténetének kétségkívül legnagyobb katonai szervezője. Bercsényi inkább előtérben forgó egyénisége, csak a fel-

kelés megindításakor vitt nagyobb szerepet e téren. 1704 óta a fejedelem — bár leghívebb, első tábornokának javaslatait majdnem mindig meghallgatta — hadműveleti és hadszervezési ügyekben nem hagyta magát tőle befolyásolni. Hogy a kuruc hadsereg sok szép haditette ellenére sem volt képes a hozzáfűzött reményeket beváltani, azért megteremtőjét nem kárhoztathatjuk.

RÁKÓCZI HADSEREGE.

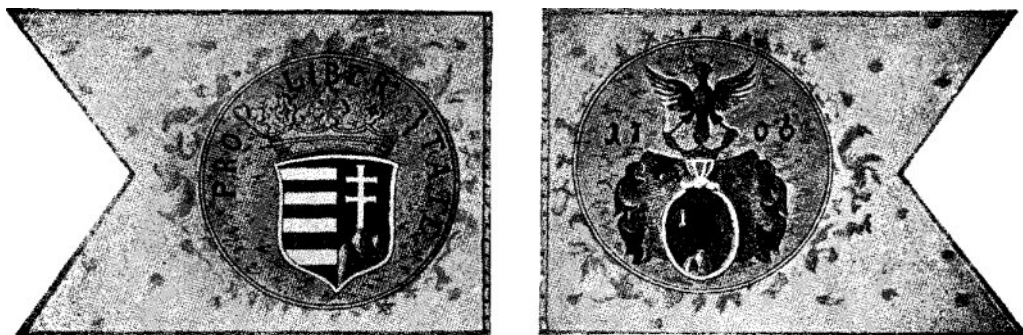
Rákóczi 1703. június 16-án jött Lengyelországból a Vereckei-hágón át az országba. A határon nem várta őt rendes, fegyelmezett katonaság, csupán néhány száz, — bár lelkes — de alig felfegyverzett ember, a pár nappal azelőtt Károlyi Sándor gróftól Dolha mellett szétvert első kuruc felkelőcsoport maradványa. A lengyel főuraktól ígért segítséget Bercsényi csak néhány nap múlva vezette Rákóczihoz, a závadkai táborba (mintegy 800 főnyi kitűnően felfegyverzett reguláris zsoldos lovas). Ugyanitt csatlakozott a fejedelemhez Ocskay László és Borbély Balázs szökött katonákból összeszedett, 200 huszárból álló százada. Ebből a kezdetleges magból fejlődött Rákóczi serege és hogy a fejedelem a szervezés terén mennyire jutott, annak bizonyítéka az, hogy a kuruc sereg fejlődésének tetőpontján, — 1706—7. fordulóján — elérte a 100,000-es létszámot.

A fejedelem a hadszervezés terén igen nehéz feladat előtt állott. Mátyás király óta nem szerepelt önálló magyar hadsereg, «exercitus hungaricus», a magyar hadtörténet színpadán. A török hódoltság alatt kimerült és végső pusztulásra jutott nemzet fegyverfogható lakosságának csak kis része szolgált a császári hadsereg ezredeiben a spanyol örökösödési háború távoli harcterein. Az első katonátömegek a Thököly felkelés után szanaszét bujdosó szegénylegények, elkeseredett jobbágyok s a nyomorúságos életviszonyok miatt zabolátlan martalócokká züllött szökött katonák sorából siettek Rákóczi zászlai alá. A legelső szervezési tevékenység tehát nem lehetett más, mint az önként jelentkező felkelők ezredkebe való csoportosítása, rendszerint önmaguk választotta vezérek alatt. A felkelés első éveiben Rákóczi rendes sorozást vagy toborzást még nem rendelhetett el és minden tevékenysége abban merült ki, hogy a fokozatosan mindig nagyobb számban hozzásegődött volt császári tisztek segítségével rendbeszedje, fegyelmezze újonnan megszületett ezredet.

A kuruc sereg szervezése tehát alulról felfelé indult. Mindent rögtönözni kellett. A sereg felállítását nem lehetett előre megfontolva szerkesztett szervezési utasítások, hadrendi tervezetek alapján végrehajtani. Leküzdhetetlen nenézése a képzett altisztikar teljes hiánya volt s az a körülmény, hogy a fejedelem kénytelen volt — legalább is az első időkben — tisztii helyeken arra nem való egyéneket is megtűrni, csupán azért, mert kipróbált, magasabb képzettségű tisztjei nem voltak. Rákóczi szervező tehetségének egyik kimagasló bizonyítéka az, hogy egyéniségével, tiszteletet és tekintélyt parancsoló

fellépésével mégis egységessé tudta tenni azt a hadsereget, amely rendkívül szövevényes hadszervezetével, a különleges magyar viszonyokból eredő, — semmiféle más hadsereggel össze nem hasonlítható — sajátosságaival példa nélkül áll a történelemben.

A Rákóczi bejövetelének hírére hamarosan összegyűlt és az év végéig már kb. 30,000 főre szaporodott felkelő sereg első győzelmeit nem katonai fölényének köszönhette, hanem annak, hogy a felkelés kitörésekor egész Magyarország területén nem volt számbavehető császári reguláris katonaság. Rákóczi ezt nagyon jól tudta. Nem bízta el magát, hanem éjjel-nappal azon fáradozott, hogy seregének legalább egyrészét, a volt katonákból toborzott ezredeket fokozatosan fegyelmezze, kiképezze a reguláris ezredek színvonaláig. Ez csak részben sikerült. A kuruc sereg összetételében végeredményben mindig két külön részt állapíthatunk meg; a reguláris katonaságot, azaz a csa-

II. Rákóczi Ferenc zászlaja.

szári seregben szokásos szabályok, elvek szerint kiképzett, vezetett és fegyelmezett ezredeket, — és a mezei hadakat, amelyeknek harcértéke, fegyelme, fegyverzete, felszerelése nem volt egyöntetű. A hadsereg zömét utóbbiak, a mezei hadak, alkották. Harcérték tekintetében a fejedelem reguláris katonasága s ennek keretén belül az udvari hadak s a francia gránátosok zászlóaljai voltak a legkülönbek. A mezei hadakhoz tartozó ezredek harcértéke és használhatósága jórészt attól függött, hogy milyen parancsnok kezében voltak. Ebben a seregkategorióban a lovasság vitte a főszerepet és mondhatjuk, hogy voltak olyan mezei lovasezredek is (Ocskay, Béri Balogh Ádám, Ebeczky), amelyek vitézségben, ügyességben vetélkedtek a reguláris lovasság jó ezre-deivel.

Amikor a hadjárat során a hadsereg már szilárdabb keretek között kezdett kristályozódni, Rákóczi áttért az önkéntes toborzás módszeréről a rendszeresen szabályozott és területileg körvonalazott hadkiegészítés rendszerére.

Az ország területét 1706-ban 5 kapitányságra — generalátusra — osztotta s mindegyik élére mint főkapitányt s egyben vezénylő tábornokot, egy-egy

tábornagyot állított. A hadfogadó, toborzó alkerületek nagyjában véve azonosak voltak a megyék területeivel, ami a toborzást lényegesen elősegítette s az ezredek belső megszilárdulását megkönnyítette.

Kezdetben a hadszervezés szóbeli majd írásbeli utasítások alapján történt, de Rákóczi igen nagy súlyt helyezett arra, hogy a hadsereg fegyelmét és belső életét írásban, sőt nyomtatásban lefektetett szabályzatokkal is körvonalazza és szilárdítsa. A legelső «Kdictum militare»-t már 1703. szeptember 7-én adta ki. Ezt követték a következő években részletutasítások, szabályzatok a várórség szolgálatáról, a tábori rendről, a katonai igazságszolgáltatásról stb. Határkövet jelölő intézkedése volt Rákóczinak az 1707-i ónodi országgyűlésen törvényerőre emelt részletes és általános katonai szabályzata és az ahhoz csatolt haditörvénytár, amelynek összeállítását a fejedelem szakemberek bevonásával maga irányította és ellenőrizte. Ez a rendkívül pontosan megszerkesztett szervezési szabályzat és törvénykönyv, Rákóczi hadseregszervező fáradozásainak legkitűnőbb eredménye. Sajnos, hogy ez a «Regulamentum Universale» nem előbb, hanem csak akkor született meg, amikor a kuruc felkelés delelőpontján már túlhaladt és közeledett a-trencsényi csatával kezdődő bomlás felé.

De a fejedelem nemcsak hadseregének szervezési kérdéseivel törődött, hanem különösen nagy súlyt vetett a sereg szükségleteinek biztosítására és a harcoló csapatok kiképzésére is. Tudjuk azt, hogy gyakorlati szabályzatokat is készített. Ezeknek, sajnos, csak egy-két töredéklapja maradt reánk.

Mindezekből az írásbeli bizonyítékokból, valamint a fejedelem és tábornokainak sok ezerre menő írott parancsából, jelentéséből, harcrendelő utasításából minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk azt, hogy Rákóczi, a Savoyai Eugentől, — mint az udvari haditanács elnökétől — vezetett császári hadsereg szervezési és hadvezetési alapelvei szerint igyekezett seregét felállítani és vezetni. Ez természetes, hiszen legtöbb ezredparancsnoka, néhány tábornoka azelőtt a császári seregben szolgált, tehát azt, amit ott tanult, alkalmazta itt is. Francia hatást Rákóczi szervezési tevékenységében csupán a dandárrendszer meghonosításában, a különleges fegyvernemek és harcászati ágak, főleg a tüzérség és a műszaki ügyek terén észlelhetünk. Ennek magyarázata az, hogy az akkori magyar katonaság a török hódoltság alatti végbeli harcokban csupán a portyázó lovas és gyalogos harcokat ismerte és ezért magyar származású tüzér- vagy hadmérnöktiszteket alig találunk Rákóczi hadseregében. Szövetségesétől, XIV. Lajos francia királytól elsősorban tehát ilyen szakembereket kért és kapott is. Ezek voltak a kuruc tüzérség megalapítói a kuruc kézre került várak megerősítői, átépítői s a várharcok vezetői.

Rákóczi minden tettét és intézkedését nagyfokú komolyság és alaposág jellemezte. Ezért, amikor a felkelés élére került, minden módon igyekezett katonai elméleti tudását pótolni. Szorgalmasan olvasta az akkor már megjelent hadtudományi munkákat. Amikor pedig Forgách Simon tábornagy — a kuruc sereg egyetlen képzett stratégája — megismertette vele Zrínyi Miklós

hadtudományi munkáit, Rákóczi még jobban meggyőződött arról, hogy hadseregének szervezésében és megszilárdításában az a helyes út, amelyen ő elindult s amelynek végső követelménye hadseregének teljesen reguláris alapokra való helyezése lenne. Ez idő óta határozottan felismerhetjük intézkedéseiben Zrínyi hatását. Korát megelőzve, Zrínyivel együtt hangsúlyozta a gyalogság fontosságát s rossznéven vette tisztjeinek azt, hogy a gyalogos szolgálatot megvetik. A különben jóhiszemű, könnyen hívó és minden szépért és jóért lelkesedő fejedelem, hihetetlenül tárgyilagos hidegséggel nyilatkozott hadseregéről, főleg tisztikaráról minden alkalommal. Szívesen jutalmazott és dicsért, ha arra oka volt, de leveleinek túlnyomó része hadseregéről sokszor igen szomorú képet fest. Az önmegtagadásig menő tárgyilagossággal boncolgatja ezekben — önmagát sem kímélve — seregének erényeit és hibáit és fájó szívvel állapítja meg azt, hogy nem sikerül neki tisztikarát és hadseregét meggyőzni arról, hogy a hadviselés alapelveiben neki van igaza.

Középeurópa háborúiban abban az időben ugyanis kétféle harcmodort ismerünk fel. A nyugati harcmodor lényege, a hadseregeknek előre megszabott sémák szerint való felállításában és kötött szabályok szerint való mozgatásában, manővrírozásában rejlett. Zárt tömegek csap-

A szabadságharc kezdete.

talak össze nyílt mezőn és a győzelmet az a fél aratta, amelynek ezredei képzettebbek, fegyelmeztettebbek voltak és amelyeknek tisztikara a fővezérrel összhangban pontosan, engedelmesen vezette csapatait. A keleti harcmodor ezzel ellentétben kerülte a nagy csatákat, az előre megállapított tervek szerinti összecsapást és a győzelmet gyors rajtaütések, hirtelen nekilovaglások, megrohanások, portyázások, utóvédharcok segítségével kívánta megszerezni. A magyar katona ennek az utóbbi harceljárásnak volt híve, mert a török végbeli harcokból ezt ismerte és ezzel ért el eredményeket. A magyar ember természetének is ez a harcmodor felelt meg jobban, mint a kérlelhetetlen fegyelmen alapuló és sokszor hosszantartó passzív hősiességet kívánó nyugati harcmodor. Ezzel azonban csakis hozzá hasonló ellenféllel szemben győzedelmeskedhetett, regulárisán vezetett seregekkel szemben sohasem.

Rákóczi és alvezéreinek kisebb része ezt hamar felismerte és igyekezett a kuruc sereget erre a harceljárásra megtanítani. A tisztikar túlnyomó része azonban — közöttük maga Bercsényi is — a keleti, irreguláris harcmodornak volt híve. Bár elismerték Rákóczi felfogásának helyességét, de gondalat-

menetét e téren nem szívesen követte. A harc eljárások terén Rákóczi és tisztikara között fennálló divergenciának következménye volt az, hogy a fejedelem küzdelme a regularitás érdekében, végig majdnem meddő maradt, a kuruc hadsereget nem sikerült teljesen átformálni. Ez volt az oka annak, hogy a kurucok nagy csatáikat (a felkelés alatt összesen 6 összecsapást nevezhetünk nagy csatának) mindig elvesztették s győzelmeiket csupán ott aratták, ahol azt váratlan meglepetések, gyors rajtaütések segítségével, vagy különösen kedvező terepviszonyok és harcászati helyzetek között szerezheték meg.

Rákóczi serege feudális vezetés alatt álló toborzott néphadsereg volt. A XVIII. század szokásainak megfelelően Rákóczi tisztikarát feudális elvek szerint állította össze. A hadjárat alatt 25 tábornok vitt szerepet, ezek között 15 főnemes és csupán 10 köznemes volt, a legmagasabb katonai rangot, a tábornagyit, — Rákóczi csak mágnásoknak, tekintélyes főuraknak adományozta. (Károlyi, Esterházy Antal, Forgách, Barkóczy, Yay, Pekry grófok.) A kurtanemes, polgár és más társadalmi osztályokból származó tisztek legfeljebb a brigadérosi, tehát a tábornok és ezredes közti rendfokozatot érhették el s ezek soraiban is csak két, nem nemes brigadérost ismerünk (Esze Tamást és Czelder Orbánt). Ez a korszellem volt az oka annak, hogy a kuruc sereg felső vezetésében a valódi katonai talentumnak nem volt tág tere és hagy nagyon sok magasabb polcra hivatott vitéz és ügyes kuruc vezér (Bottyán, Ebeczky, stb.) a felkelés végéig alacsonyabb szerepkörben szolgálta a fejedelmet és a nemzeti ügyet. Igen nagy hiány volt alantos tisztekben, mert Rákóczi kénytelen volt, — főleg a felkelés kezdetén, amikor nagj⁷ tömegek özönlöttek táborába — a császári seregből átjött tiszteket vagy pedig egyenesen a polgári életből hadiszolgálatra jelentkezett műveltebb egyéneket (földbirtokosokat, megyei tisztviselőket, előkelőbb polgárokat) azonnal zászlóalj- vagy ezredparancsnokságokkal megbízni.

Mindvégig megoldatlan probléma marad az altisztikar megteremtése és pótlása. Hogy nagyon sok kuruc ezred nemcsak ütközetek alatt, hanem nyugalmasabb időszakokban is fegyelmetlenül viselkedett, annak főoka az altisztikarnak jóformán teljes hiánya volt. Tudjuk, hogy a csapattestek belső, mindennapi életének szabályozása és az alsóbb fegyelem megteremtése az altisztek feladata. Rákóczi altisztjei, — mint azt az emlékirataiban ismételtlen panaszolja — alig voltak különbek legénységüknél és ezért nem is tudtak tekintélyt tartani. A császári seregből átpartolt altisztek közül pedig azokat, akik megbízhatóbbak, ügyesebbek voltak, mindjárt alantostizti állásokra, kellett beosztani, sőt századparancsnokságokkal is megbízni.

A fejedelem ugyan teljes erejéből fáradozott azon, hogj" a háború alatt tisztikarát és altisztjeit továbbképezze, de ebben sajnos nem sok eredményt ért el, mert a kiképzés vezetésére alkalmas tisztekre a hadműveletek alatt a harcvonalban volt szüksége. Katonai akadémiákat is akart felállítani. Nemesi testőrcsapatának, a «Gavallérok Kompániájának» 1707-ben történt felállítása is részben ezt célozta.

A nemesi testőrscapat tagjait Rákóczi udvarában képezte ki, kipróbált, harcdezt tisztek segítségével. Ebből az elit-testületből remélte ő kiválasztani azokat a kiváló fiatal nemeseket, akiket a magasabb vezérkari, később hadvezéri szolgálatban és fontos állami, diplomáciai hatáskörökben kívánt alkal-

Francia és kuruc tisztek.

mazni. A nemesi testőrscapat Rákóczinak teljesen egyéni elgondolása szerint alakult. Szabályzatait maga a fejedelem szerkesztette és azoknak minden fejezetéből visszatükröződik Rákóczi fennkölt gondolkodása a kötelességteljesítésről, fegyelemről, elvűségről, vallásosságról. A nemes ifjak osztagai többször szerepeltek a hadrakelt sereg harcaiban is. Az a nemes palánta, amelyet a fejedelem a testőrscapat létesítésével ültetett, nem fejlődhetett terebélyes

fává, mert a történések rohanó árja pár év múlva ezt a minden tekintetben valóban «nemes» testületet, urával együtt lesodorta a magyar történet színpadáról.

Ismerkedjünk meg röviden a kuruc sereg különböző alakulataival s azok vezetésével.

A legfőbb vezetés elejétől végig Rákóczi kezében volt. Nemcsak legfőbb ura, parancsolója, hanem szinte tulajdonosa is volt seregének, amelynek költségeit nagy részben uradalmainak jövedelméből maga fedezte. Elképzelhetetlenül nagy feladat volt az, amit Rákóczi magára vállalt. A felkészítés minden kül- és belpolitikai, közgazdasági vonatkozásának vezetése mellett, a hadvezetés felelősségének teljes súlya is az Ő vállán nyugodott. Bercsényit ugyan a szécsényi országgyűlés 1705-ben főtábornokká, generaliszimussá választotta, de ezzel Rákóczin nem sokat segített. Bercsényi zseniális ötletei, szervezőképessége és erélyes, — sokszor feleslegesen erőszakos — természete ellenére sem volt hadvezéri tehetséggel megáldva. Ezt Rákóczi hamar felismerte és azért Bercsényit sohasem bízta meg az egész kuruc sereg központi egységes vezetésével. Hiányzott a fejedelem oldala mellől valaki, aki, — mint a mai hadseregek vezérkari főnöke — a fővezérrel, tehát Rákóczival közösen megbeszélte hadműveletek részletintézkedéseit kidolgozta és a vezénylő tábornokokat a fővezér szándéka szerint irányította volna. Erre az állásra lett volna Rákóczinak megfelelő tábornoka — Forgách Simon gróf — de ez a kuruc vezér kiegyensúlyozatlan természete, főleg pedig Bercsényinek iránta táplált ellenszenvé miatt, a sereg fővezetésében nem jutott szóhoz.

A legmagasabb seregvezetési egység általában a hadosztály volt s csupán a hadműveleti periódusok előtt, rendszeren tavasszal vagy különös hadiexpedíciók előtt állították össze a magasabb egységeket (hadtesteket, seregcsoportokat). Vezérkari irodája sem volt Rákóczinak. Intézkedéseit és utasításait, Stabsadjudtánsai — mai katonai nyelven, szárnysegédei, parancs-örtisztjei — fogalmazták, másolták az ő közvetlen utasítása szerint. Nem tervező és intézkedő, hanem csak végrehajtó közegek voltak. A hadosztály-parancsnokságok és ezredek közé 1705-ben francia mintára a Brigádá-kat, dandárokat iktatta, amelyeket 2—3 lovas- vagy gyalogezredből állítottak össze.

Az ezredeket vagy tulajdonosaik vagy parancsnokaik nevére nevezték, az ezredtulajdonosi méltóságot a fejedelem adományozta tábornagyainak, és más kiváló magasrangú tiszteknek. A csapategységek és rendfokozatok megjelölésében keverve használták a magyar, német, francia, sőt latin elnevezéseket. A szolgálati nyelv természetesen az egész kuruc hadseregben magyar volt. Idegen zsoldos csapatokkal Rákóczi hivatalosan latin nyelven érintkezett. A fejedelem és alvezérei fontosabb ügyekben titkos írással (jelek, számok, számcsoportok) leveleztek egymással.

A kuruc sereg létszáma folytonosan hullámzott. Vesztett csaták után, aratási, szüreti munkák idejében, az irreguláris, mezei hadak jórésze hazaszéledt. Átlagosan véve 30,000 főre becsülhetjük azt a létszámot, amely felett

Rákóczi a hadjárat alatt rendelkezett. Volt ugyan idő, mikor ennél jóval több ember állott zsoldjában, de mindig csak rövidebb ideig. A seregszervezés tetőpontján, 1706 őszén, Rákóczi hadinépe 52 lovas-, 31 gyalogos, tehát összesen 83 ezredből állott. A szerencsétlen trencsényi csata után rohamosan apadt a kuruc sereg. Az általános kimerültség, reményvesztettség bomlasztotta ekkor már Rákóczi seregét s mindennek betetőzéséül a pestis 1709-ben már hihetetlen arányúvá fejlődött dühöngése. A majthényi síkon s az ország még néhány kuruc fennhatóság alatt lévő várában és városában már csak alig 18,000 kuruc tette le a fegyvert a felkelés befejezésekor.

Rákóczi seregét általában a következő kategóriákba oszthatjuk.

1. *Udvari hadak.* Rákóczi elite seregcsoportja. Jól kiképzett, felöltözött, fegyverzett, lovasított dragonyos-, karabélyos- és huszárezredek, fegyelmezett gyalog hajdúezredek. Idetartoztak az elsőrendű harcértéket képviselő francia gránátosok is (két gyalog- és egy lovasezred).

2. *Reguláris hadak.* A sereg értékes, fegyelmezettebb és megbízhatóbb része. Ezeket hadviselt, külön kiválasztott legénységből állította össze 1705-ben Forgách Simon gróf tábornagy. Lovasságuk kétféle volt, huszárság és lovas dragonyosok, vagyis gyalogos harcra is kiképzett lovasok. A reguláris hajdúezredek mindegyikében különösen kiképzett gránátos századokat is találunk. A reguláris hadak közé sorolhatjuk a Rákóczi zsoldjában harcoló idegen hadak egy részét, mégpedig a császári seregből átpártolt német zsoldosokat, továbbá a svéd-lengyel segédcsapatot, amelyet a fejedelem 1709. év végén fogadott zsoldjába.

3. *Irreguláris hadak.* Ezeknek zömét a mezei hadak alkották, azaz az ország hadserege, amely a felkelés elejétől végéig fegyver alatt szolgált. Nagyobb veszteségek után, vagy különösen veszély esetén felültették a «personális insurrectió»-t, amely mint vármegyei katonaság, csak bizonyos időszakok tartamára gyűlt össze.

A különbség az irreguláris és reguláris hadak között nemcsak fegyelmükben, kiképzési fokukban, s külső megjelenésükben mutatkozott, hanem főleg abban, hogy a mezei hadak zsoldot nem kaptak, saját lovukon szálltak hadba és élelmezésükről maguk gondoskodtak. A megyei hadak megfeleltek a mai hadseregeknél ismeretes hadtápcsapat-kategóriáknak. Voltak az irreguláris hadak között még kiváltságolt hadak (jászok csapat, székelyek, városi hadak), amelyek bizonyos érdemek elismeréseként, különös kedvezmények szerint állították össze egységeiket. Idesorolhatjuk a legendák nagyításában hírnévre jutott tatár csapatot is, amely a dervis generális, Andrassy Miklós páter vezetése alatt 1704—5-ben szerepelt rövid ideig, de amelynek hadtörténeti jelentősége vajmi kevés volt.

Az idegen zsoldos csapatok között első helyen állottak a francia csapatok. XIV. Lajos engedélyével kb. 80—85 francia tiszt szolgált Rákóczi seregében s kb. 1000—1500 altiszt és közkatona. A francia tiszteknek Rákóczi sokat köszönhetett. Néhány kiváló gyalogos parancsnokon kívül (Fierville d'Herissy

lovag, Bonafous ezredesek, Chassant brigadéros), főleg műszaki és tüzér vezetői állásokban találjuk azokat a francia főtiszteket, akiknek érdeme volt a kuruc tüzérség és a műszaki szolgálat (várépítés, várvívás) szakszerű megszervezése. (Le Maire hadmérnök brigadéros, La Mothe, La Rivière tüzérezredesek s mások). XIV. Lajos Des Alleurs altábornagy személyében katonai tanácsadót is küldött már 1704-ben Rákóczi mellé, de ez a mogorva öregúr, aki a magyar viszonyokat nem ismerte s a francián kívül más nyelven nem beszélt, inkább csak a diplomata szerepét játszotta Rákóczi udvarában. Mint hadvezér csak egyszer szerepelt (a zsigódi vereségnél) s nem igen találjuk annak nyomát sem, hogy a kuruc hadműveletek irányításába vagy szervezésébe döntően befolyt volna.

Rákóczi tüzérsége fejlődésének csúcspontján (1706—7) hat ütegből állott, közel 700 fő létszámmal. Az ágyúk számát sajnos, nem ismerjük, de a hadesemények leírásaiból megállapíthatjuk azt, hogy Rákóczi tüzérségében valamennyi akkor ismert ágyútípus (haubitz, karthun, mozsár, stb) megvolt. Ezeket a császári seregtől és várak elfoglalásánál zsákmányolták. De voltak magyar ágyúöntő műhelyek is. A tüzérség Sréter János brigadéros, mint «supremus magister artilleriae», fennhatósága alatt állott.

A felkelés alatt közel 200 kisebb-nagyobb vár játszott szerepet, ezek közül csak 26 volt állandóan császári kézben, a többi vagy heves harc, vagy kapituláció révén jutott Rákóczi hatalmába. A rendes várakon kívül a Dunaparton több földvár, megerősített sánc, hídfő épült (Karva, Nyergesújfalu, Bottyánvára, Dunakömlőd mellett, stb.). A legnagyobb szerepet a felkelés alatt Érsekújvár játszotta, amelyet Rivière ezredes épített újjá az akkori idők legkitűnőbb vártervezője — Vauban francia marsall — rendszere szerint.

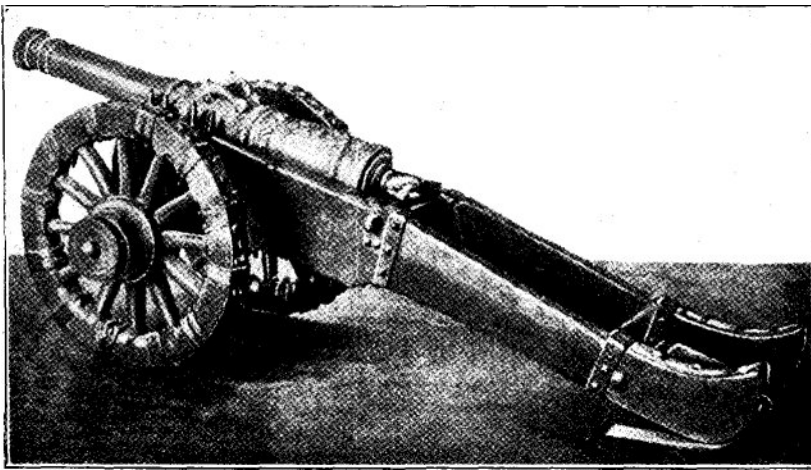
A sereg fegyverei túlnyomó részben a felvidéki városokban készültek. Lengyelországból is kaptak fegyvereket. A balta, csákány, fokos, a hajdúság rendes felszereléséhez tartozott. A kuruc seregben a széles pallostól egészen a két méter hosszú páncélszűrő koszperdig (hegyestőr) mindenféle kardfajtát találunk. A lógós kopját a szurony szorította ki a használatból.

Rákóczinak igen sok gondot okozott a hadsereg felszerelése és felruházása. E téren teljes egységességet elérni nem is tudott. Az udvari hadak, a reguláris katonaság s a mezői hadak néhány ezrede azonban már a felkelés közepétől kezdve szabályszerűen rendszeren volt öltöztetve és felszerelve. A posztót külföldről, Lengyelországból, Törökországból szállították. Az egyenruhák készítésénél az akkori kor kívánalmainak megfelelően nem a célszerűség volt mérvadó, hanem az, hogy az ezredek minél díszesebben, tarkábban öltözzenek. Különösen a tiszti ruhák voltak a pompakedvelő magyar ember természetének megfelelően díszesek. A hadsereg minden katonájának süvegén, kalpagán, Rákóczi címere «Pro Libertate» felírással volt látható. Fekete kócsagtollas forgót és tigrisbőrkaagányt csak a fejedelem és Bercsényi viselt. A tábornokok és ezredesek párduckacaagányban jártak, a többi tiszt farkas-

bőrkacagányt (hátibőr) viselt. A rendfokozati jelvényeket a süveg peremén viselték. A vezénylőtábornokok megkülönböztető jele az aranyozott buzogány volt.

A zászlófestészetből Rákóczi korában önálló iparág fejlődött. Minden ezrednek külön díszes zászlója volt, sőt a századoknak is voltak standárjai. Rákóczi sátora előtt a címerével díszített nagy selyem zászló, a fejedelmi «kornéta» lobogott.

A hadereg élelmezése az elnéptelenedett és koldussá lett országban igen nagy nehézségekbe ütközött. Az országot élelmezési kerületekre osztották s a kerületi komisszáriusok élelmezték innen a hozzájuk utalt ezredeket. Hadműveletek alatt a hadak élelmezését az átvonulási területek lakossága volt

Sugarágyú.

kénytelen szolgáltatni, ami a csapatok és a lakosság között, főleg a felkelés utolsó éveiben igen sok összetűzésre és erőszakoskodásra adott okot.

A hadak fizetésére sok pénz kellett. A lakosságra kivetett adók nehezen és gyéren folytak be s a felkelés alatt vert rézpénz hitelét hamarosan elvesztette. Hogy a hadak fizetelenségén segítsen és zúgolódáisait lecsendesítse, a fejedelem mérhetetlen uradalmainak (közel 1.400,000 hold) jövedelmét szívesen áldozta hadseregének szükségleteire.

A kuruc felkelés egész ideje alatt Rákóczi katonáinak csak egy ellenféllel kellett harcolniuk, a császári sereggel. Savoy ai Bugen zsenialitása olyan fokra emelte I. Lipótnak és utódjának, I. Józsefnek seregét, hogy az akkor Európa legjobb katonaságának volt mondható. Az évtizedes török harcokban kipróbált, gyakorlott tábornok, ezredparancsnokok, mind hivatásos katonák, vezették csapataikat Rákóczi hevenyészve összetoborzott, jórészt autodidakta tisztektől vezetett, rendszertelenül hadakozó seregei ellen. Hogy a

fejedelem mégis 8 évig bírta a harcot, annak oka seregének némely, a császári sereget felülmúló kiváló vonása volt és az a körülmény, hogy a spanyol örökösödési háborúnak bajor és olasz földön lejátszódó fontosabb történései miatt a bécsi udvari haditanács sohasem tudott elegendő haderőt küldeni a mellék-hadszíntérként szereplő magyar harcterekre. Olyan rövidlélekzetű hadműveletekben, ahol nem a feszes kötelékek vezetésén van a hangsúly, hanem ahol gyors elhatározás, éles szem, lélekjelenlét, erős kar és fürgeség kellett, a kuruc sereg határozottan felülmulta a nehézkes császáriakat. (Szomolány, Györvár—Egervár, Szentgotthárd, Kölesd) A zártrendű nagy csatákat a kurucok nem szerették. Pedig ilyen csatákban is előfordult az, hogy a győzelem, a küzdelem első fázisaiban már a kurucok kezében volt. De a kötelékek harc közben szétszakadtak, mert a kuruc sereg orvosolhatatlan s Rákóczitól is folyton ostorozott hibája folytán a csapatok az első siker után nem erőszakolták tovább a végső döntést, hanem nem törődve többé a harccal, zsákmányolni kezdtek és e miatt veszítették el a csatát. (Nagyszombat, Romhány.)

Hogy a kurucok vereségének oka nagy csatákban a vezetésen és a csapatok magatartásán múlt, azt abból is megállapíthatjuk, ha összehasonlítjuk a szembenálló felek számerejét. A nagyszombati csatában Heisternek és Rákóczinak egyaránt 20,000—20,000 embere volt. A pudmerici csatában Rákóczi 25—30,000 katonája 12—13,000 némettel állott szemben. Zsibónál a közvetlen harcban 7500 kuruc vett részt 16,000 császári katona ellen. De a csatater közelében lévő Károlyi Sándor 8000 embere, bár megtehetette volna, nem avatkozott a harcba. A végzetes trencsényi csatában 14—15,000 főnyi kurucság viaskodott 5200 császári lovassal, Romhány mellett pedig 12,000 kuruc 1500 lovassal. A számbeli fölény tehát Pudmericnél, Trencsénél és Romhánynál is erősen a kurucok oldalán volt. A nagyszombati és zsibói vereségeket pedig nem a császári seregek nagyobb számereje okozta. Egészen 1710 végéig, tehát jóformán a felkelés egész ideje alatt, a kurucok minden hadművelet, minden csata alatt, mondhatjuk majdnem minden alkalommal, számban jóval erősebbek voltak a császári seregnél.

A lassú, szívós és sok megpróbáltatással járó harcot a kurucok általában nem kedvelték s ezért várak megvívásánál csak akkor értek el eredményeket, ha a vár megrohanása hirtelenül sikerült. Ilyen alkalmakkor azután bámulatraméltó hősiességgel rohamoztak és másztak a falakra hajdúk, huszárok egyaránt.

Említettük, hogy Rákóczi rendkívül szigorúan bírálta seregének működését és szinte fásult lemondással jellemezte minden veszített csata után alvezéreinek balkezességét s csapatainak fegyelmetlenségét. Nem olvashatjuk megilletődés nélkül a fejedelem szigorú, de nagyon találó és indokolt megállapításait. A magyar ember veleszületett katonai tehetsége, harckészsége, vitézsége hálás szerephez jutott a kuruc felkelés változatos harcaiban. Egykorú harciéírások, levelek nemcsak az egyéni vitézség, hanem egész csapatostok bámulatraméltó teljesítményeiről is tudnak beszámolni. Azt is

tudjuk, hogy sok olyan főtisztje és tábornoka volt Rákóczinak, akire nem illett tisztikaráról táplált, sokszor szinte megbélyegző véleménye. A tárgyilagos történetkutatás azonban kénytelen megállapítani azt, hogy az egész kuruc sereg összességében, — éppen a fejedelemtől is felismert és a magyar ember természetében gyökerező fogyatékoságok miatt, — nem tudott arra a fokra emelkedni, amelyre hivatva lett volna. Hogy a felkelés katonai negatívummal végződött, annak nem a fejedelem hadvezetése volt az oka, hanem

Portyázó kurucok fogoly labancot hajtanak maguk előtt.
Rugendas metszete után.

a hadseregnek az ország általános kimerülésével és békevágásával kapcsolatban, és jórészt annak következtében bekövetkezett felbomlása.

Rákóczi serege felbomlott, megsemmisült, de nem maradt hatás nélkül a későbbi magyar katonaságra. A világhírűvé vált magyar huszárság bölcsője kétségkívül a kuruc felkelés volt. A könnyű magyar lovasság gyakorlottsága, harctechnikája nagyot fejlődött. Azok a huszárok, akik III. Károly és Mária Terézia háborúiban a magyar katonának hírnevet, dicsőséget szereztek, Rákóczi huszárijainak voltak közvetlen utódai. A Rákóczival emigrált tisztek és azok leszármazóinak sorából származtak a francia könnyű lovasság megteremtői.

RÁKÓCZI HADITERVEI ÉS HADMŰVELETEI.

Amilyen nehézségekkel küzdött Rákóczi a hadsereg megteremtése és kifejlesztése terén, éppen olyan sok fejtörést okozott neki az, hogy miképpen harcolja végig koronás királya ellen azt a háborút, amelyre előzetes haditervet nem is készíthetett. A felkelés kitörésekor, 1703 nyarán semmi másra nem számíthatott még, mint arra, hogy XIV. Lajos francia király pénzzel és talán csekélyszámú sereggel fogja támogatni és hogy a felkelést megelőző lengyelországi tartózkodása alatt lengyel barátaitól megígért zsoldosok hamarosan követni fogják őt Magyarországra. Hogy itthon milyen belföldi haderő felett fog rendelkezni, azt nem tudhatta s az otthonról feléje szálló üzenetekből sem nyerhette azt a megnyugvást, hogy őt a határon legalábbis az első szükségnek megfelelő feg³⁷veres csapat fogja fogadni. Azt is kellett neki tudnia, hogy az ország rendjei, főleg főnemesei, a földbirtokos osztály és a városok polgársága, az elmúlt évek sanyarú tapasztalatai után kétkedéssel, sőt ellenállással fog fogadni minden felkelést és fegyveres zendülést, mert a Thököly bujdosói s az ország egész területén szanaszét kóborló szegénylegények hazafias jel-szavak alatt meginduló lázongásai rendszerint jobbágyfelkelésekké, parasztlázadásokká fajultak s a földesurak várainak, kastélyainak felperzselésével, birtokainak feldúlásával s jószágaiknak felprédálásával végződtek. Amíg az egész ország meg nem ismeri Rákóczit, és felkelésének önzetlen, hazafias célját, addig neki az országon belül még azzal az ellenszenvvel is kellett megküzdenie, amely a felkelés első idejében valóban megnehezítette hadseregének összetoborzását.

Ilyen körülmények között, egy még nem létező hadsereg hadműveletei számára terveket kovácsolni nem lehetett. A fejedelem első leveleiből s főleg a háború után írt emlékiratából azonban ki tudjuk hámozni azt a gondolatmenetét, amellyel hadjáratát megkezdte. Saját erejében nem bízott s első célja csupán az volt, hogy minél előbb elérje keletmagyarországi uradalmainak központját, Munkácsot, onnan a Tisza vidékét és itt, uradalmainak jobbágyaiból (akiknek csatlakozására biztosan számíthatott) állítsa össze első felkelő seregét a lengyelországi zsoldosok segítségével. Minden reménye XIV. Lajosban volt, akinek serege és a vele szövetséges Miksa Emanuel bajor választófejedelem serege már közel 2 év óta harcolt a Habsburg-ház és szövetségesei ellen olasz földön és a Rajna mentén. A fejedelem terve szerint, — amit úgy látszik Parisban is helyeselték — Miksa Emanuel bajor választónak kellett volna minél előbb elérni az ausztriai határt és valahol Bécs tájékán egyesülni Rákóczi seregével.

Ez a terv volt a fejedelem hadjáratának bázisa s az adott viszonyok között valóban kitűnő, célravezető és a lehetőség keretén belül megoldható haditerv. Emlékirataiban írja: «ez volt az egyedüli alap, amelyre támaszkodva kezdtem a háborút, amelynek nehézségeit előre láttam». Rákóczinak

ez a haditerve, amelyhez a hadjárat folyamán ismételt és előszeretettel vissza-visszatért, sohasem volt megvalósítható. Miksa Emanuel ugyanis a háború kezdetén nem amint Rákóczi kívánta, Csehország felé vezette seregét, hanem először Tírolba, ahonnan őt Savoyai Eugen ezredei rövid idő múlva kiszorították. Amikor azután 1703. szeptemberében mégis a Duna felé fordult s Linzig jutott, az egyesülésre kedvező helyzet már elmúlt. A császári sereg a bajor választót onnan is visszaszorította, mielőtt Rákóczinak sikerült volna seregével Bécsset elérni. Amikor ugyanis a kuruc sereg zöme 1703 utolsó hónapjaiban (Bercsényi felvidéki hadjáratának sikeres befejezése után), már Pozsonynál állott, Miksa Emanuel már eltávozott a Duna vidékéről. Rákóczinak az a terve, hogy hadjáratát Lipót császár ellen a franciákkal és azok szövetségeseivel nemcsak lelkileg és tervekben közös elgondolással és összhangban, hanem azok seregeivel közös hadszíntéren a valóságban is egyesülve küzdhesse végig, — ezután sem sikerült.

A hadjárat során Rákóczi gyakran volt kénytelen a körülmények kényszerítő hatása folytán haditerveket változtatni, de éber figyelemmel kísérte a francia sereg és bajor szövetségeseinek harcait, s amikor valószínűnek látszott az, hogy a hadműveletek Ausztria határaihoz közelednek, azonnal újból megkísérelte a csatlakozást. Ezért határozottan állíthatjuk, hogy a fejedelem egész hadjáratának alap gondolata és vezérfonala ez volt. A*Íraücia csatlakozás reményéből csak a felkelés utolsó éveiben kezdett kiábrándulni, amikor látnia kellett azt, hogy XIV. Lajosnak már nem fontos Rákóczi segítsége.

A felkelés hullámai az általános lelkesedéstől mozzatva 1703. év végén elöntötték Magyarországnak nagy részét. Ekkor már minden magyar ember érezte azt, hogy Rákóczi személyében olyan csillag tűnt fel Magyarországból, amely bevilágítja a szabadsághoz vezető utat. Erdélyben az időben még tartózkodó, sőt némileg elutasító magatartást tanúsított. Az erdélyi rendeknek Rákóczi idegen volt, a császári uralom alóli felszabadulásukat inkább a még életben levő Thököly és a törökök segítségével remélték.

A Dunántúlra Rákóczi ebben az évben még nem tudta hatalmát kiterjeszteni, mert a hatalmas folyamon át abban az időben csak két híd vezetett, Budán és Pozsonyban, s mindkettőt erős császári helyőrség őrizte.

Amikor azután a Duna 1704 január első napjaiban befagyott, Rákóczi elindította Károlyi Sándort a Dunántúlra. Kern volt szerencséje. Ez a kuruc hadvezér, — bár sikerült neki rövid idő alatt majdnem az egész Dunántúlt Rákóczi mellé talpraállítani, — a hadműveleteket lazán és meggondolatlanul vezette, úgyhogy a császári hadak főparancsnokává kinevezett Heister Siegbert gróf tábornagy, Pálffy János gróf altábornagy, horvát bán segítségével, pár hónapi uralom után onnan kiszorította.

De Rákóczi nagy súlyt helyezett a Dunántúl birtokára, mert később onnan remélte a francia csatlakozás lehetőségét és mert erről az oldalról mégjobbban fenyegethette Bécsset. Ezért 1704 tavaszán maga akart Kalocsa vidé-

kéről a Dunántúlra törni. Csak Dunapatajig jutott, mert Duna—Tisza-közi csapatai vonakodtak őt követni a Dunántúlra.

E földrész megszerzését most Forgách Simon gróf tábornagra bízta, maga pedig büntetőexpedíciót vezetett személyesen a délvidéki rácok ellen. Sikertelenül neki a Bácskát megtisztítani, azután Szeged ostromához fogott, de azt, nehézségük hiányában sikerrel befejezni nem tudta.

Forgách dunántúli expedíciója úgy végződött, mint Károlyié. Heister Győr alatt Koroncónál, reguláris nagy csatában megverte őt. A helyzetben Károlynak szentgothárdi győzelme sem tudott már segíteni s a Dunántúl újból kicsúszott Rákóczi kezeiből.

1704-ben Rákóczit az erdélyi rendek Pekry Lőrinc gróf hathatós fáradozásai után erdélyi fejedelemmé választották. Amilyen örömet okozott neki ez a hír, annyira lesújtotta őt a franciák Etchstadtnál szenvedett vereségének híre. E csata után a harc teljesen elterelődött az osztrák örökös tartományok közeléből, a csatlakozás reménye hosszú időre eltűnt, annál is inkább, mert a francia diplomáciának elég volt az, ha Rákóczi a Habsburg-ház figyelmét keleten némileg leköti, a magyar sereggel való kooperáció gondolatával a franciák komolyan ezután sem foglalkoztak.

A harc változó szerencsével most már majdnem egész Magyarország területén folyt. 1705-ben már Erdélyt is bevonta Rákóczi hadművelési terveibe s leküldte oda Forgách Simon gróf tábornagyot főparancsnokul. A hadműveletek súlypontja azonban ekkor a Felvidék nyugati felén feküdt. A Vág völgyi várak birtokáért vívott harcok eredménnyel jártak, csupán Lipótvárát és Trencsént nem tudták a kurucok megvenni.

Sajnos, hogy Rákóczi haditerveiben a vágvölgyi váraknak összefüggő erődrendszerbe való összevonása és kiépítése nem játszott szerepet. Ez kétségkívül mulasztás volt, mert ha ezt megteszi, akkor olyan erős ellenállási vonalat nyer a Dunától északra, hogy azon minden császári támadás megakad, sőt talán Pozsonyt (amely sohasem került kuruc kézre) is elfoglalhatta volna. E mulasztás oka Rákóczi tapasztalatlanságában és abban a körülményben kereshető, hogy nem volt kellő műszaki csapata és tüzérsége.

A kuruc hadsereg Bécshez való közelsége ismételten rémítette a császári városát s voltak idők, amikor merész kuruc lovasparták a bécsi külvárosokig hatoltak, sőt a fővárost kikerülve, a bécsi erdőben vadászó császárt is majdnem elfogták. Az udvari haditanács ezért 1704 második felében szigorú utasítást küldött Heister marsallnak, hogy tisztítsa meg a kurucoktól a Felvidéket, ahová ekkor már Rákóczi is odaérkezett.

1704 december második ünnepén ütközött össze Nagyszombat falai alatt Heister serege a Rákóczitól személyesen vezetett kuruc hadsereggel. A fejedelem a csatát megelőző napon helyesen ítélte meg a helyzetet és Bercsényivel a küzdelem helyét igen alkalmasan választotta meg, olyan nyílt mezőn, amelyen a sereg főfegyverneme, a lovasság, jól verekedhetett. Csapatainak kibontakozására, a csatamezőre való felvonulásra kiadott intézkedései

kifogástalanok voltak. Ezredek a csikorgó hideg ellenére is friss erőben és harcrakészen kezdték a küzdelmet. De már a felvonulásnál bebizonyult az, hogy a fejedelem alvezérei, — itt főleg Bercsényi — maguk feje szerint intézkedtek és figyelmen kívül hagyták az ő utasításait. A harcot a kurucok jobbszárnylovassága kezdte, amely Bercsényinek nem szabatosan megfogalmazott parancsa következtében elszakadt a gyalogság harcvonalától. Ennek a lendületes lovastámadásnak sikerült ugyan Heister balszárnyát visszaszorítani, de a katonaság ezzel a sikerrel megelégedve abbahagyta a harcot és fosztogatni kezdett.

A kuruc lovasság balszárnya, főleg Ocskay vitézkedése folytán, szintén nagy sikereket ért el. Amikor pedig a derékhad, a francia gránátosok, a hajdúság, támadásra indult, annyira legázolta Heister szembenálló ezredeit, hogy a győzelem már Rákóczi kezében volt. Ekkor azonban a császári hadseregtől Rákóczihoz átpártolt német zsoldoszászlóalj Scharudi nevű parancsnok támadás közben megállította, visszafordította és a császáriakhoz csatlakozva, a szomszédságában előnyomulj Nyárády zászlóaljra támadt. Scharudi árulására a kurucokra nézve a legválságosabb időpontot választotta. Heister marsall ugyanis észrevette azt a hézagot, amely a kuruc jobbszárnylovasság és a derékhad között keletkezett. Egy dragonyos-ezred élére állva, azt rohamra vezette a hézag felé és ellenállásra nem találva, felgöngyöltette Bercsényi lovasszárnyát és a gyalogság háta mögé került. A fejedelem személyesen akarta udvari lovas karabélyos ezredével Heister megállítani, de környezete erőszakkal elvezette őt a küzdelem színhelyéről.

Heister ellentámadása és rögtön azután Scharudi árulása, végleg széjjelbontotta a kurucok már ingadozó sorait; Rákóczi serege, a fejedelem nagy fájdalomára hanyatt-homlok menekült a csatatérről.

Heister győzelme azonban stratégiai szempontból nem volt nagyjelentőségű. A kurucok a Nyitra és Garam mögött újból összegyülekeztek, a nélkül, hogy Heisternek sikerült volna azt megakadályozni, vagy a fejedelem seregét megsemmisíteni.

Rákóczi lelkében mély nyomot hagyott ennek az első személyesen vezetett csatájának siralmas eredménye. Önmegtágadásig menő tárgyilagosságával

A nagyszombati ütközet.

így ír emlékirataiban erről a vereségről — «megtanultam ebből az első csatából, hogy egyikünk sem ért a hadi mesterséghez».

Rákóczi az 1705. év legsürgősebb feladatának, nagyon helyesen, újból a Dunántúl visszaszerzését tűzte ki. Utasításai szerint ismét Károlyi kelt át a befagyott Dunán. Bercsényinek halogató harcokkal kellett a Felvidéken Heister figyelmét elvonni a dunántúli eseményekről. Bottyán János tábornok a Duna—Tisza közén folytatta a harcot a rácok ellen, Forgách Simon pedig Erdélyben igyekezett csekély eredménnyel rendszerbe foglalni az ottani guerilla-harcokat, hogy azok összhangban legyenek Rákóczi magyarországi operációival.

Károlyi vállalkozása kezdetben sikerrel járt. Keresztülgazolt a bécsi «lineák»-on, a határszélt Brück tájékán alaposan feldúlta és bőséges zsákmánnyal tért vissza a Csallóközbe. Mikor azonban újból a Dunántúlra indult, Heister már nyomon követte és a Balaton mellett Kilitinél széjjelverte éjjel vigyázatlanul pihenő táborát. Rákóczi serege tehát harmadszor is kiszorult a Dunántúlról

1. Lipót 1705-ben bekövetkezett halála után I. József került a trónra. A hadműveletekben ennek folytán önkéntelenül bekövetkezett szünetet Rákóczi hadseregének újjászervezésére használta fel és őszinte szívvel kereste az utat a vele rokonszenvező, jóindulatú királlyal való megbéküléshez. I. Józsefben is megvolt a szándék és akarat, de nem volt elég ereje ahhoz, hogy környezetének magyarelles hangulatát leküzdje. Elfogult tanácsosai mindig megghiúsítottak minden olyan megoldást, amely nem Magyarország teljes leigázását eredményezte volna.

A béketárgyalások, Bercsényi vezetésével, a kurucok és a bécsi udvar megbízottai között állandóan folytak, de eredmény nélkül s Rákóczi hadműveleteire csak annyiban gyakoroltak befolyást, hogy azokat időnkint rövid fegyverszünetek szakították félbe. De Rákóczinak minden újabb békekísérletnél tapasztalnia kellett azt, hogy a harcot a végletekig kell folytatnia s ha a francia király csapatokkal nem segíti, akkor az egyenlőtlen küzdelem magára marad.

A Dunántúl visszaszerzésének rendkívül fontos feladatát, Rákóczi a három, kudarccal végződő vállalkozás után, most már személyesen akarta végrehajtani. Terve szerint Esterházy Dániel altábornagynak kellett az újonnan épített dunakömlcdi ((Bottyánvár» védelme alatt párezer emberrel mint «előljáróban bocsátott had» átkelni a Dunán, hogy előkészítse a fejedelem vezette főereg bevonulását. Rákóczi terve kétségkívül ismét jó volt, és hog}' ez nem sikerült, azt Esterházy Dánielnek köszönhetette. Ez a tábornok minden nyomós ok nélkül abbahagyta a Bottyánvár közelében fekvő, és az átkelést veszélyeztető Dunaföldvár ostromát és ezzel lehetővé tette a császáriaknak azt, hogy Bottyánt várából kiszorítsák és a Dunán ezt a legfontosabb átkelőpontját elfoglalják. Rákóczi dunántúli terve tehát ismét kútba esett, mert kuruc kézben lévő átkelő hiányában sereggel oda nem mehetett.

Udvari hadait ezért egyelőre Pest környékére vezette, hogy az ország közepéből figyelje az eseményeket.

Ezalatt Herbeville gróf tábornagy, az új császári fővezér, Csallóközben pihenő seregét onnan kivezette, hogy a kurucoktól ostromolt Lipótvárát felszabadítsa. Erre a híre Rákóczi is elindult seregével a vár felé s Bercsényi seregszertárával egyesült, hogy Herbeville-t Lipótvár alatt feltartóztassa. Személyesen ismerte a nehézkes, könnyenhívó, tétovázó természetű marsallt s ezért remélte azt, hogy a vágparti mocsarak között valahol kelepcebé tudja csalni. Mesteri tervet eszelt ki, amelynek végrehajtására olyan térszínt választott, ahol minden kockázat és veszteség nélkül megsemmisíthette a császári sereget, ha sikerül neki Herbeville-t odacsalni. Lipótvártól délre, Alsózelle \ddkén, a Vág-fofó és Dudvág-patak között húzódó keskeny, mocsaras területen, sáncvonallal zárta el a Lipótvárhoz vezető utat, s mindkét folyó belső partján szintén ágyúkkal megrakott sáncokat építtetett. Amikor azután 1705. aug. 5-én nagy öröme az, hogy Herbeville nem a Lipótvár felé Nagyszombaton át vezető — bár hosszabb, de kényelmesebb és biztosabb — utat választotta, hanem gyanútlanul közeledik a mocsarak között vezető úton, Szered felől, Rákóczi csapdájába, seregét a Vág túlsó partján üg}-esen elhelyezte. Két erős lovascapatot küldött kerülő úton Bercsényi és Géczy Gábor ezredes vezetésével, részben Herbeville háta mögé, részben eléje, ő pedig a sereg zömével a Vág túlsó partján párhuzamosan akarta követni a marsallt s oldalba támadni, ha az, hátulról Géczy lovasságától szorítva, a keresztben ázott sáncvonalban megakad s Bercsényivel összeütközik.

Bercsényi minden különösebb ok nélkül visszatért, mielőtt Herbeville-lel találkozott volna, Géczy Gábor elkésett, Esterházy Antal tábornagy pedig, akit Rákóczi a mocsaras vidékről nyugat felé kivezető egyetlen út elzárására Farkashidára rendelt, megijedt a túl erősnek vélt császári seregtől s nyitva hagyta az őrizetere bízott kijárót. Herbeville bántatlanul kijutott a kelepceből. Lipótvárát felmentette, azután a Csallóköz felé sietett. Az udvari haditanács rendelkezése ugyanis Erdélybe kellett vezetnie seregét, hogy az ott magárahagyott Rabutin gróf tábornagyot megsegítse. Rákóczi szomorúan tapasztalta ismét azt, hogy a hadjárat vezetéséhez nem elég a lelkes, önzetlen hazafiasság és a felkelés ügyéhez való törhetetlen hűség, — mint amely tulajdonságok Esterházyban, Bercsényiben, Géczyben a legnagyobb fokban megvoltak. A csapatvezetői tehetséget, gyakorlatot mindezzel pótolni nem lehet. Fájdalommal kellett látnia azt, hogy legszebb tervei megghiúsulnak alvezéreknek ügyetlensége vagy engedetlensége miatt.

Herbeville-t megpróbálta ugyan még Lipótvárból való kivonulása után, Pudmericnél, augusztus 15-én feltartóztatni, de ez a csata, Rákóczi második nagy csatája is a kurucok vereségével végződött. Itt az okoskodó tábornoki kar vette le Rákóczit erőszakos rábeszéléssel lábáról és arra kényszerítette, hogy a harcot olyan helyen fogadja el, amely meggyőződése szerint a legalkalmatlanabb volt. Ismét neki volt igaza. Hasztalan volt egyes csapattes-

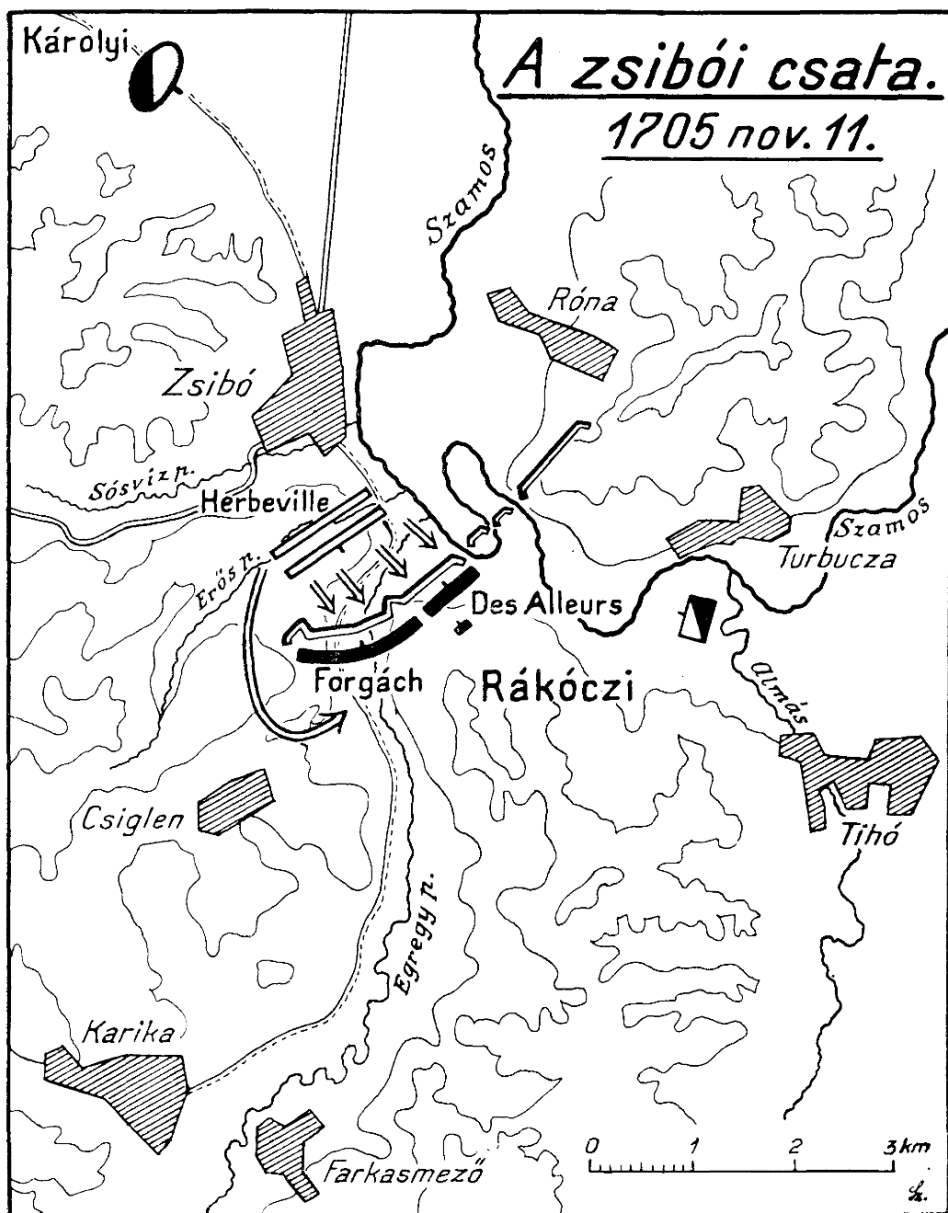
tek és vezérek, főleg báró Andrassy György gyalogos ezredes vitézkedése, a csata már megindulása percében vesztesre volt ítélve, mert a Pudmericon keresztülfolyó Gidra-patak szűk völgyében Rákóczi serege nem tudott kibontakozni és harcreafejlődni. A Pálffy altábornagytól és Viard lovasezredestől ügyesen vezetett nagy lovascsoport a patak mentén a faluba száguldva a kurucokat onnan könnyen kiszorította. A vereség oka itt valóban az alparancsnokokon múltott, akiknek önfejűsége keresztülhúzta Rákóczi jól megfontolt terveit. A csapatok dicséretesen harcoltak s hogy a kuruc tüzérség is kifogástalanul működött, arról maga az ellenfél — Pálffy — állította ki a legszebb bizonyítványt.

Herbeville-nek Erdély felé való levonulásával a hadműveletek súlypontja oda tolodott át. Rákóczinak most már félre kellett tenni a nyugati csatlakozás érdekében végrehajtandó tervét s egész erejével arra kellett törekedni, hogy megakadályozza Herbeville és Rabutin egyesülését. A szécsényi gyűlésről Forgáchot hamarosan visszaküldte Erdélybe azzal az utasítással, hogy a Szamos völgyét (Herbeville előrelátható betörési útját), Zsibó és Karika környékén erős sáncvonallal zárja el. Hogy pedig Herbeville ne tudjon zavartalanul az Alföldön végigvonulni, a Tiszáig Bottyánt és Károlyit, majd a Tiszántúl Esterházy Antalt és Károlyit küldte nyomába. A gyűlés befejezte után maga is a várható küzdelem színhelyére indult. Hogy a háta mögött levő területet biztosítsa, a Tisza mellől Bottyánt küldte vissza, hogy igyekezzék a Dunántúlra bevonulva összeköttetésben maradni a Felvidéken operáló Bercsényivel.

A Herbeville-t követő és zaklató hadoszlopok a császári seregnek sok veszteséget okoztak ugyan, de még sem tudták megakadályozni a kurucok ostromzárát alatt már agonizáló Nagyvárad felmentését. 1705. október 25-én érkezett Rákóczi udvari hadai élén Magyaregregyre, a Zsibótól délre táborozó hadinépéhez, s onnan vonult fel november 10-én a zsibói harcra.

Csataterve igen egyszerű és helyes volt. Seregét három részre osztotta. A derékhad, Des Alleurs altábornagy és Forgách Simon tábornagyok alatt Zsibótól keletre a hevenyészve épített sánc és erődvonalba állott fel, hogy Herbeville-t feltartóztassa. Ha a csata megkezdődik, akkor Károlynak, mintegy 8000 főből álló csoportjával, a Zsibótól északra fekvő hegyekből kellett Herbeville-t hátbatámadni. A lovasság többi részét Rákóczi a megerősített sáncvonal mögött állította fel tartalék gyanánt.

November 11-én a déli órákban kezdődött a harc. Herbeville-nek sikerült erélyes támadással először Des Alleurst, majd Forgáchot kivetni állásaikból s mire Rákóczi lovasságával a helyszínre ért, a helyzeten már nem lehetett változtatni. Károlyi nem avatkozott a harcba, bár azt közelről szemlélte. Mulasztásának okát abban találhatjuk, hogy Károlyi kerülte a nagy csatákat. A zsibói csatavesztésnek határozottan ő volt az oka. Pedig még ha a csata után jön is ki a hegyekből, akkor is eredményt ért volna el, ha pihent katonaságával a küzdelem után megtizedelt és kimerült császári sereget megtámadja.

A zsibói csata vázlatja.

Herbeville a csata után Kolozsváron át Nagyszeben felé vonult és egyesült Rabutin seregével. Rákóczi pedig szomorú szívvel vonult ki Erdélyből, amelynek határait Károlynak kellett elzárni. A kudarc fásulttá tette. Lemondással emlékezik meg erről a gyászos eseményről írásaiban, mert felismerte a vereség nagy horderejét. Eddigi vereségei (Nagyszombat, Pudmeric) csak harcászati szempontból bírtak jelentőséggel, a zsibói csata következményei ellenben súlyos hatást gyakoroltak a fejedelem stratégiai helyzetének rosszabodására. Erdélyben — bár a következő években még folytak harcok — sohasem tudta többé hatalmát katonailag is megalapozni, s mégis kénytelen volt seregének egy részét ott foglalkoztatni a nélkül, hogy azokat a harc-cselekményeket magyarországi operációival összhangba hozhatta volna.

Emlékszünk, hogy Bottyán csak egy ideig kísérté Herbeville-1 Erdély felé, azután a fejedelem parancsára a Dunántúl visszafoglalására indult. Ez a hadszíntér ekkor újabb jelentőségre emelkedett. XIV. Lajos seregei ugyanis 1705 második felében Olaszország északi vidékein viseltek hadat. A Duna mentén való csatlakozás reménye helyett Rákóczi ebben a helyzetben abban reménykedett, hogy talán sikerül a franciáknak olasz földről Horvátországon keresztül közeledni a magyar határ felé. Megüzente XIV. Lajosnak, hogy a Dunántúl elfoglalása után a horvátországi adriai kikötőket szándékszik elfoglalni s arra kérte a királyt, hogy a nápolyi francia kormányzó csapataiból küldjön katonákat, hadiszereket a kikötőkbe. De hasztalan igyekezett báró Vojnovits János, Rákóczi megbízottja a horvát rendeket Rákóczihoz hajlíttani, vállalkozása nem sok sikerrel járt s a francia udvar sem sok figyelemre méltatta Rákóczinak ezt a javaslatát.

Bottyán — Rákóczi tábornoki karának legkitűnőbb tagja — lendületes támadásokkal sorra meghódította a Dunántúl, császári kézben lévő várait, városait s 1706. január 2-án megkezdte Sopron bombázását. De pár nap múlva kénytelen volt onnan dolgvégezetlenül elvonulni. Székesfehérváron át Somogyországba betörve, összeütközött Igal mellett Herberstein gróf altábornaggyal. Bár ott vereséget szenvedett, megghiúsította a császári vezér további terveit. Ezután a Dunántúl egész területén, a felvidékihez hasonló harc helyzet állandósult. Döntő ütközetre sehol sem került sor, portyázó verekedések tartották egyensúlyban a küzdő feleket. A kuruc sereg két szép győzelme fűződik a Dunántúlnak ez időbeli történetéhez. Bottyán augusztus közepén Esterházy Antal segítségével megrohanta és elfoglalta a Fertő vidékén az osztrák határ védelmére épített sáncokat. Andrássy István báró tábornok pedig Bezerédj Imre és Béri Balog Ádám brigadérosokkal együtt, november elején megverte az ifjabb Heister Hannibal tábornokot Vas megyében, Győrvár-Egervár között. A császári sereg visszaszorult az osztrák határig.

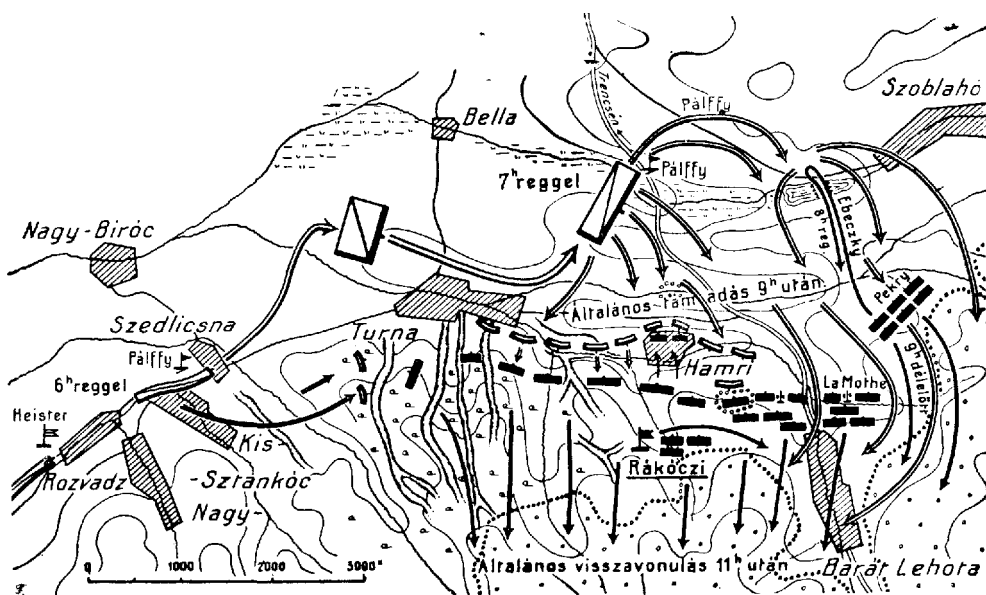
Rákóczinak ebben az évben nem volt különösebb haditerve. Figyelmét főleg a hadsereg rendbeszedésére és belső megszilárdítására fordította.

1706. áprilisában újból feléledt a reménye a francia katonákkal végrehajtandó adriai expedíció iránt. Vendöme herceg olasz földön nagy győzelmet

aratott. Ez a francia csapat tehát ott dolgozt végéig, könnyen jöhetett volna az Adrián vagy horvát területen át a Dunántúlra. De Vendôme marsallt a belga hadszíntéren bekövetkezett kedvezőtlen fordulat miatt odarendelték. A francia hajóraj kis tüntetés után kivonult az Adriából, s nagyobb francia csapategységeknek Magyarországra való küldése ezután már szóba sem került.

Rabutin gróf ebben az időben Bécsből azt a parancsot kapta, hogy vonuljon seregével Erdélyből Szolnok felé s Buda körül egyesüljön a magyarországi császári főparancsnokul kinevezett Starhemberg Guido gróf tábornagy seregével.

Rákóczi új helyzet előtt állott. Ekkor ugyanis Buda környékén tartó-

Trecseni csata.

ott, hogy Esztergomot elfoglalja, ami sikerült is neki, de csak rövid ideig. Starhemberg közeledtével Esztergom újból elesett. Ösztönösen érezte azt, hogy legfontosabb teendője most Starhemberg és Rabutin egyesülésének megakadályozása lenne. Rabutin kiszorította Károlyit Erdélyből, mire Rákóczi Esztergom vidékéről sürgősen Tokaj felé igyekezett, hogy Károlyival ott találkozzék és megakadályozza Rabutin átkelését a Tiszán.

De az esztergomi események miatt nem tudta már megelőzni Rabutint, aki a Tiszán átkelve, a hernádmenti városok felprédálása után Kassát kezdte ostromolni. Amikor azután Rákóczi Gömör megyén keresztül Kassa felé közeledett, Rabutin abbahagyta az ostromot és Buda felé vonult. Rákóczi utasítása szerint Károlynak kellett volna Rabutint Kassa és Szolnok között feltartóztatni, de vereséget szenvedett.

A sok kudarc, jól előkészített és megfontolt terveinek meghiúsulása,

mélyen lehangolta Rákóczi kedélyét. Eddigi leveleiben — bár sokszor korholja és bírálja alvezéreinek és csapatainak magatartását — a hadakozás esélyeit s hadműveleti terveinek várható sikereit, optimizmussal ítélte meg. Most, hogy a külföldi katonai segítség reménye mindjobban szétfoszlott és csakis seregének harcértékére támaszkodva kellett tovább viselnie a hadjárat minden terhét és kockázatát, tépelődni kezdett: «el voltam csüggedve, mivel legszebb terveim füstbementek, mert az elméken a hadviselésről alkotott téves nézetekből következett szerencsétlen előítéletek uralkodtak.»

Starhemberg és Rabutin egyesülése azonban mégsem sikerült, mert Bercsényi felvidéki seregszerepe ann}7ira veszélyeztette az osztrák határt és a kurucok a Dunántúlon is oly közel álltak a határhoz, hogy Starhemberg nem mert onnan messzire távozni.

Az 1707. esztendő nem okozott lényeges változást Rákóczi hadműveleteiben. Stratégiai elgondolásaiban azonban mindenesetre ann}dt, hogy látva hadseregének sok gyengéjét és a francia segítségbe vetett bizalom túlzott voltát, más európai hatalmasságokhoz akart közeledni, hogy azokat a magyar ügynek megszerezze. A hadihelyzet külső képe még ugyan azt mutatta, hogy Rákóczi serege elérkezett teljesítőképeségének delelő-pontjára. Létszáma akkor volt a legnagyobb és jóformán az egész ország területe a fejedelem fennhatósága alatt állott. De a felkelés vezetői, legfőképpen maga Rákóczi, már láták, érezték a sereg harcészségének, belső értékének csökkenését.

A fejedelem ezért különösebb haditervet nem készített és intézkedéseit a pillanatnyi helyzetekhez kívánta szabni.

A dunántúli hadműveleteket Bottyán sikerrel folytatta. Rákóczi ezalatt Erdélybe készült, fejedelmi székébe való iktatására. Erre az udvari haditanács Rabutint Erdélybe visszarendelte. Starhemberg pedig visszafoglalta a Vágtól nyugatra eső területeket. Rákóczit utóbbi esemény nagyon lesújtotta, mert ebből azt következtette, hogy Starhemberg a Felvidék visszafoglalását tűzte ki céljául. Ennek a területnek birtoka pedig éppen akkor volt neki rendkívül fontos, mert a francia segély megíúsulása után az északi hatalmak (Svédország, Lengyelország) hadipolitikájába szeretett volna bekapcsolódni. Ezt viszont csak úgy tehette, ha a Lengyelországgal határos Eelvidék szilárdan birtokában van.

Szerette volna Nagy Péter cárt és XII. Károly svéd királyt egymással kibékíteni, ezzel az északi háborút megszüntetni s a svéd királyt rábírní arra, hogy Bécs ellen vonuljon. A fejedelemnek ez a terve már irreális alapokon nyugodott, mert a két vetélkedő északi nagyhatalom terveiben a magyar kérdés sokkal kisebb szerepet játszott, mint azt Rákóczi gondolta. Az orosz kapcsolatnak főleg Bercsényi volt nagy híve.

Péter cárral sikerült is a fejedelemnek 1707. szeptemberében titkos szerződést kötni, XII. Károly azonban nem akart kilépni zárkózottságából. Rákóczi arra is hajlandó lett volna, hogy seregének egy részével Sziléziába tör és ily módon egyesül az akkor Szászországot megszálló svéd hadsereggel

A fejedelem hadvezéri terveiben ez volt az első alkalom, amikor magyar seregét az ország határán kívül akarta felhasználni. De Károly ezt az ajánlatot sem méltatta figyelemre, hanem Szászországból kivonulva, megkezdte hadjáratát az oroszok ellen, amely 1709-ben pultavai vereségével végződött.

A Habsburg-ház ellen Kelet- és Dél-Európában még egy szövetségest, találhatott volna Rákóczi, a Magyarország déli szegélyét még mindig megszállva tartó törököt. Ezzel a hatalmában és diplomáciai jelentőségében süllyedő országgal a fejedelem a felkelés egész ideje alatt barátságos, semleges érintkezést tartott fenn, kereskedelmi szerződéseket létesített azzal, de fegyveres segítséget nem akart onnan igénybe venni. Többször felmerült tanácsosai körében az a gondolat — főleg a francia segítség csökkenése és az északi nagyhatalmakhoz fűzött remény kétséges volta miatt — hogy rábírák a

A trencsényi csata.

fejedelemet arra, hogy a töröktől kérjen fegyveres támogatást. Azt szívesen elfogadta volna a fejedelem, ha a szultán megengedi a Magyarországgal szomszédos területeken — főleg Boszniában — török zsoldosok toborzását Rákóczi serege számára. Ezeket a többi idegen származású (francia, svéd, lengyel, német) hadai közzé sorolta volna. A toborzást azonban a szultán bécsi nyomás folytán nem engedte meg. Azt a felelősséget pedig, hogy a török sereget, mint szövetségest újból visszahozza arra a magyar területre, amelynek végpusztulását éppen ez a pogány uralom okozta, Rákóczi nem akarta vállalni. Mélyen vallásos, keresztény lelke és a művelt Nyugathoz kapcsolódó diplomáciája kizárta azt, hogy a pogány törökkel valóságos szövetséget kössön.

Rákóczi mindezek után már látta azt, hogy a felkelés megnyugtató befejezését csupán saját erejébe bízva, fegyveres kézzel nem fogja elérni. Külső nagyhatalmak fegyveres segítségére pedig nem számíthat. Hogy háborúját mégsem fejezte be már akkor, annak oka a diplomáciai kapcsolatokhoz fűződő reményeiben keresendő.

Az ónodi abrenuntiatio óta Rákóczi hadműveleti terveiben még egy másik lényeges célkitűzés is játszott szerepet, a királykérdés megoldása. Rákóczi maga sohasem vágyódott Szent István koronájára. Bölcs önmérséklete, diplomáciai eszélyessége megóvta őt attól, hogy megkoronáztatásával súlyosbítsa a felkelés helyzetét és lehetetlenné tegye a bécsi udvarral való kibékülést. Érezte azt, hogy a magyar koronát e válságos helyzetben a megkoronázott magyar királlyal szemben csak olyanvalaki teheti fejére, aki azt képes fegyverrel is megszerezni és megtartani.

Rákóczi és a szövetkezett rendek többsége legszívesebben Miksa Kmanuel bajor választófejedelmet szerették volna a magyar trónra ültetni. Mikor azonban ő, hosszas huza-vona után határozottan kijelentette, hogy ezt a megtiszteltetést nem vállalja, lépett előtérbe egy másik királyjelölt, Hohenzollern Frigyes Vilmos, a porosz trónörökös személye.

A fejedelem 1708. évi hadjáratának stratégiai terve Frigyes Vilmos magyar királyjelöltségével volt szoros kapcsolatban. A porosz király beleegyezett abba, hogy fia megfelelő időben Magyarországra mehessen, de az általános európai helyzetre való tekintettel, ezt az akciót nyilvánosan, hivatalosan nem kívánta támogatni. Hallgatólagosan abba is beleegyezett, hogy néhány brandenburgi ezred a sziléziai határon átszökve, kövesse fiát Magyarországra. De mindez csak akkor vált volna lehetővé, ha Rákóczi nagyobb kuruc sereggel Sziléziába tör. Ennek a seregnek élén azután Frigyes Vilmos bevonulhatott volna Magyar országba.

Rákóczi nagy lelkesedéssel fogott e terv megvalósításához s az 1708. év első felén az osztrák és morva határszéleken csak színleges, halogató, portyázó ütközeteket engedett vívni, ezalatt pedig Egerben gyűjtötte össze azt az elite hadsereget, amellyel meglepetésszerűen akart Sziléziába törni, az ottani protestáns rendeket fellázítani a Habsburg-ház ellen és ünnepélyesen fogadni Frigyes Vilmost.

Ez a haditerv volt Rákóczi egyik legszabatosabb és leggondosabban előkészített hadvezéri tevékenysége. Tervét senkivel sem közölte — még Bercsényivel sem, úgyhogy a kuruc tábornokok már zúgolódni kezdtek a felett, hogy a fejedelem szép serege látszólag tétlenül vesztegel Egerben és csak lassan közeledik a Vág felé. Amikor a fejedelem Érsekújvárra ért, tábornokai ismételt haditanácsokban folyton faggatták tervei felől, kénytelen volt szándékát leleplezni. Haditervét alvezérei nem helyeselték. Rövidlátóan, inkább közelebbi helyi sikerekkel kecsegtető harcokra akarták vezetni Rákóczinak valóban szép seregét, a Vág és Morva vidékein. A fejedelem nem bírt ellentállni erőszakoskodásaiknak, kiengedte a vezetés gyeplőjét kezeiből s beleegyezett abba, hogy a sziléziai betörést megelőzően kisebb harcokkal fogja foglalkoztatni a Morva vidékén lévő császáriakat és felszabadít néhány vágvölgyi várat. Amikor pedig lármás hadvezérei biztos győzelem fitogtatásával Trencsén ostromát kívánták tőle, azzal az indokolással, hogy ez a vár önként fog nagyobb harc nélkül ölbe hullani s ezzel a sziléziai expedícióhoz erős támpontot nyer, augusztus 2-án kellenlenül a vár alá vezette seregét.

De előnyomulása nem maradt titokban. Heister Pozsony vidékén összegyűjtötte kéznél levő lovasságát s a Vág mentén észak felé vágatott. Kémeitől azt a téves hírt kapta, hogy a kuruc sereg két részre vált, a fejedelem a sereg zömével kelet felé elvonult és csupán Bercsényi vezeti a lovasságot Trencsén felé.

Augusztus 3-án, a hajnali órákban ért Heister a trencsényi lapály szélére és nagy megdöbbenéssel látta azt, hogy Rákóczi egész hadseregével lesz itt dolga, ha a kurucokat megtámadja.

A német lovasság közeledésére Rákóczi csatarendbe állította seregét Trencséntől délre, a Turna-Hamri-Szoblahó községek közötti vonalon, a hegyek lábánál, vízmosásos, cserjés, szakadozott, szóval védelemre alkalmas területen. Heister is csatarendbe fejlődött és lőtávolon kívül, a kurucok állásával párhuzamosan menetelt, abban a reményben, hogy talál valahol mégis egy gyenge pontot, amelyen a kurucokat megtámadhatja. Amikor azonban meggyőződött arról, hogy a helyzeténél fogva megerősített állásban lévő kurucokat a dombok között lovasságával, arcvonalban meg nem támadhatja és azok számereje jóval nagyobb az övéénél, parancsot adott a Trencsén felé való elvonulásra.

A kuruc jobbszárny lovasságának egy ügyetlen mozdulata azonban mégis arra készítette a császári elővédet vezető Pálffy János altábornagyot, hogy kis lovasrohamot intézzon Ebetzky István huszárezrede ellen. Ezt az ezredet ugyanis gróf Pekry tábornagy két tó között, szűk töltésen, egyesével-kettesével küldte előre, hogy megakadályozza Heister elvonulását. Ebetzky ellenvetésére azután parancsot adott a részben már a tavakon túl levő századok visszavonulására. Ezt a huza-vonát használta ki Pálffy. Megrohanta a töltés körül tétovázó és ide-odavonuló lovasokat. Támadása teljes sikerrel járt, mert a kuruc lovasság nemcsak a tó vidékéről futott vissza, hanem egész jobbszárnyával kereket oldott s ezzel megnyitotta az utat a kuruc arcvonal jobboldala és háta felé.

Mikor Pálffy lovasrohamának ilyen nagy sikerét látta, rábírta Heistert arra, hogy egész seregét megállítsa és elrendelje az általános támadást. Ő maga lovasaival továbbvágatott s nemcsak a kuruc lovasságot űzte el Szoblahótól nyugatra, hanem felgöngyölítette Rákóczi gyalogságának jobbszárnyát is.

A harc a kora délelőtti órákban az egész arcvonalon általánossá vált. Hiába küzdöttek önfeláldozó vitézséggel Rákóczi legkiválóbb udvari ezredei, francia gránátosai, reguláris hajdúezredei és tüzérsége, a lovasság pánikszerű menekülése rájuk ragadt. Csupán néhány zászlóalj tartott ki nagy veszteséggel még egy ideig. Amikor azután a fejedelem a legváltásosabb pont felé vágatva, lovával felbukott és arcán megsérülve, eszméletét veszítette, a felbomlás teljessé vált. Rákóczit testőrei kiszabadították az őt már körülzáró császári lovasság kezei közül és hátravitték. Fényes hadserege ezen a tragikus csatán teljesen megsemmisült. Több mint 3000 kuruc maradt a csata-

téren, a többi elszéledt. Rákóczi felvidéki seregét ebben az évben már nem lehetett összeszedni.

A többi hadszíntereken 1708-ban az alparancsnokok saját szakállukra verekedtek. Bottyán a Csallóközben vitézkedett, Esterházy Antal egyik alvezére, Béri Balogh Ádám, Kölesd mellett aratott szép győzelmet. Károlyi a Tisza vidékén portyázott. Erdélyben helyi harcok dúltak, amelyeknek fénypontja Ráthonyi János görgényi várkapitány hősi halála és maroknyi őrségének önfeláldozó védekezése és vitéz kitorése volt.

A trencsényi vereség tragikus határkövel jelzi a felkelés hanyatlásának rohamos megindulását. Jelentőségét maga Rákóczi ismerte fel legjobban. A sereg feloszlását követő közhangulat, mindig több, neves főtiszt átpártolása a császáriakhoz, az ország napról-napra fokozódó nyomorával karöltve, majdnem olyan pusztítást vitt véghez a lelkekben, mint a trencsényi vereség a katonaság soraiban. A fejedelem, aki továbbra is lelkesítő pátensekkel igyekezett talpraállítani hadinépét, bizalmas perceiben őszintén megvallotta Bercsényinek, hogy már csak az Isten kegyelmében bízik. A vereség után ugyan elindult Erdély felé, hogy legalább ottani katonaságát serkentse a harcra. Amikor azonban látta, hogy nincs annyi ereje, hogy Kolozsvárt visszafoglalja, fájó szívvel adta meg az engedélyt arra, hogy Károlyi a Rabutin odaérkezése óta újra megerősödött császári hadakkal való összeütközést kikerülje és Erdélyből kivonuljon.

A sárospataki országgyűlésen kellett Rákóczinak először keservesen tapasztalni azt, hogy a szövetkezett rendek nagy része is már unja a háborút. A fejedelem szuggesztív fellépése ugyan lelkesedéssé változtatta a csüggedők hangulatát, de a hadviseléshez továbbra is szükséges hadsereg csak a következő év tavaszán (1709) tudott újból összegyülekezni.

A felvidéki várak közül igen sok megnyitotta kapuit a császáriak előtt, csupán Érsekújvár állotta szilárdan a harcot. Rákóczi az 1709. év tavaszát Munkácson töltötte. Feszülten figyelte az orosz-svéd háború eseményeit, hogy a magyar ügyet a győztes fél szekeréhez köthesse.

Haditervei most már csak védekező természetűek lehettek. Nem akart mást elérni, mint a Felvidék északi szegélyének megtartását, az északi háborúval való kapcsolat reményében.

1709. júliusában azonban tervet változtatott. Arról értesült, hogy a császári felvidéki seregbe beosztott dán segélycsapatokat hazarendelték. Abban a reményben, hogy a németek ilyen gyengülése talán lehetővé teszi neki azt, hogy a felkelés mindig szűkebbé váló területét nyugat felé kiszélesítse, parancsot adott a Liptóújvár és Szentpéter mellett épített császári sáncevonaltörésére.

Terve jó volt, mert ha ez a támadás sikerül, akkor nemcsak nyugat felé nyer teret, hanem északról is fenyegetheti a Garam alsó folyása körül táborozó császáriakat s megkönnyíti Érsekújvár helyzetét.

A tervezett offenzíva céljaira a fejedelem Gömör és Szepes megyék

csatlakozó határain gyülekeztetett egy seregcsoportot Csáky Mihály gróf altábornagy parancsa alatt. Ez a sereg két oszlopban indult el a Királyhegy hágóin, a Poprád és Fehér-Vág völgyei mentén nyugati irányban Liptó felé, hogy a Vág völgyét elzáró vavrisói sánctvonalat áttörje. A támadás leplezésére Czelder Orbán Besztercebánya és Rózsahegy között elzárta a stureci hágót. A kitűnően tervezett hadjárat első része, — a felvonulás — kifogástalanul sikerült. A kurucok augusztus 4-én váratlanul rohanták meg a németek sáncait s beszorították őket a vavrisói legerősebb csillagsáncba, amelyet Rivière francia-kuruc tüzérezredes kitűnően bombázott. De a kurucok Csáky altábornagy tétovázása miatt nem rohanták meg a sánckat, hanem tétlenül vesztegeltek előttük. Arra a hírre pedig, hogy Pálffy és Viard erős sereggel közelednek a sánck felmentésére, Csáky minden különösebb kényszerítő ok nélkül visszarendelte seregét a Vág völgyéből.

A lipói kudarc után a Felvidéken heves harcok dúltak s Lőcse kivételével már az egész Szepesség a császáriak birtokába jutott. Rákóczi fásultan figyelte az eseményeket. De lelke mélyén rejlő optimizmusa még ekkor sem hagyta cserben. Amikor pedig a pultavai vereség után 1709 vége felé az oroszok üldözése elől pár ezer reguláris lengyel és svéd zsoldos Magyarországra szorult, örömmel fogadta ezeket szolgálatába. Azt remélte, hogy erre a harc-edzett csapatra támaszkodva, újból felállíthat egy olyan kuruc sereget, amelynek zöme reguláris katonaságból fog állani, mert minden újabb vereség után beigazolván látta, már a nagyszombati csatában szerzett tapasztalatát, hogy «reguláris sereg nélkül nem boldogulunk a némettel».

Az év végén Zemplén megyéből indult utolsó nagy hadjáratára, amelynek célja a császári előőrsvonal nógrádmegyei szakaszának áttörése volt, azért, hogy tért, levegőt nyerve, Érsekújvárat felsegítse.

1710. január 22-én érkezett egész seregével a nógrádmegyei Romhány község határába. A kurucok közeledtének hírére Sickingen báró altábornagy, a vadkerti császári őrsvonal parancsnoka, kevés lovassággal Romhány felé indult abban a hitben, hogy csak kisebb kuruc csapattal fog találkozni. Az összeütközés nyílt mezőn, a Lókus-patak mocsaras partján történt. Délután három órakor a kuruc balszárnyon előnyomuló svédek és lengyelek győzelmesen haladtak előre s bekanyarodva, a mocsárba szorították, sőt majdnem megsemmisítették Sickingen egész lovasságát. De a bekanyarodás folytán veszélyes helyzetbe kerültek a kuruc jobbszárnyon előnyomuló hajdúk, akik e mozdulat következtében, a hegy lábát szegélyező mocsárba szorultak. A svédek gyors előnyomulása miatt a kuruc hajdúság csatlakozó része lemaradt. Ezt a hézagot és az összetorlódás folytán keletkezett zűrzavart észrevette Saint-Croix gróf, császári tábornok, egy kis lovascsapat élén heves támadással közibük rontott s kimentette a mocsárban fuldokló Sickingen altábornagyot is.

A kurucok a svédek sikerét látva, azt hitték, hogy a csata az ő győzelmükkel véget ért, s rossz szokásukhoz híven, fosztogatni kezdtek. Amikor

INSTRUCTIO.

1720.
Generoso Francisco Desobry Comandante
et Præsidiij Eperjaniensis Capitaneus.

A Kire valamelly Várnak 's erőségnek igazgatása bizattatik, leg-elsőben is szűkfég, hogy az tanúltt hadi ember légyen, 's alatta lévő Præsidiárius Tifztekkel és Grégáriusokkal egyenlőképen egész authoritással birjon. A Várnak minden fogyatkozásit ki-tanúlly, hogy azok miatt eshető szerentsétkénfégeket meg-előzhesse.

A' Hadakozásnak idején, és a' mikor az ellenség közel vagon, Várhoz közel hafzontalan árkok ne legyenek, sőt az élő-fákat, gazokat, és sövényeket-is, mellyekkel az ellenség magát el-rejthetné, vágassa-ki.

Hogy a' felvonó hidak'el-ne romollyanak, és a' fertés fák, vagy gémek, 's egyéb akárminémű rekeszek, egész készülettel tartassanak, arra szorgalmatos gondgya légyen.

Az erőséget, vagy annak belső részeit marhákkal gázoltatni, vagy veteményes kertek tsináltatással erőteleníteni ne engedgye.

Ha a' keze alatt lévő Præsidiáriusok kevés számmal vannak, a' Várnak tsak egy kapuját tartassa nyitva, a' másikat pedig hanem ha nagy szűkfég kényszeritené, ne nyitassa-meg.

Tifztriben áll az-is, hogy a' melly fogyatkozásokat a' Várban észre vészen, tudniilik a' Lávétáknak, avagy ágyú szeke-

A

rek-

azután Saint-Croix lovastámadását váratlanul már a hátuk mögött érezték, alig félórai küzdelem után fejvesztetten menekültek a csataterőről. Károlyi hadteste még érintetlenül állt a Lókus túlsó partján, de a félelem az ő seregére is átragadt s az is visszavonult.

Rákóczinak a svéd-lengyel csapathoz fűzött reménye nem vált valóra. Még egy-két ütközetben résztvettek, azután zúgolódni kezdtek s 1710 tavaszán elhagyták Rákóczi seregét. A sok baj betetőzéséül 1709 óta irtózatosan dühöngő pestis már a katonaság soraiban is mérhetetlen pusztítást okozott. A fejedelem ide-oda vonulgatott seregének maradványával, de fejében még mindig nagyszabású európai terveket forgatott. Harcászati és hadászati terveit most már kizárólag az északi eseményekhez kívánta alkalmazni. Másra nem gondolhatott, mint hogy a felkelés haldoklását hosszabbítsa és seregének töredékeit, legalább helyi, védekező harcok megvívására képessé tegye.

Heister a Felvidéken csak lépésről lépésre nyert teret, bár Lőcse kapitulációja újabb pótolhatatlan veszteség volt Rákóczinak. A Dunántúlról azonban sikerült Heisternek Esterházy Antalt újból kiszorítani. Hogy legalább ezt az országrészt visszaszerezze, a fejedelem báró Palocsay tábornokot 2—3000 ember élén Kalocsa vidékéről átküldte a Dunán. Palocsay megbetegedése után Béri Balogh Ádám vezette tovább e sereget, és sikerült neki azt egészen Sopronig előrevinni. Onnan azonban Nádasdy gróf, császári altábornagy visszaszorította. Amikor pedig Balogh Ádám a harcokat már úno lakosság ellenszenvétől kísérve, Szekszárd vidékéről vissza akart térni a Duna-Tisza közére, egy erős császári csapat útját állotta és seregét szétverte.

Rákóczi ezzel elvesztette utolsó, még némileg harcrakész és hadműveletekre alkalmas seregét. A Béreséi utódjává főgenerálisnak kinevezett Károlyi Sándor a Tisza vidékén gyűjtötte össze a mindenünnen visszaszorított kurucokat s Rákóczi 1710. végén Kisvárdáról üzent Ágost lengyel királynak, hogy végső harcára készül, de ő még környezetében megmaradt tisztjeivel inkább kibujdosik, mintsem hogy igába hajtsa fejét. Utolsó emberig kitart abban a reményben, hogy a Nagy Péter cártól kért segítség megérkezik. Utoljára Salánkra hívta össze Rákóczi utolsó hű embereit s felvetette azt a kérdést, hogy megmaradt seregével Munkács várába zárkozzék-e és védekezék ott az orosz segítség megérkezéséig, vagy pedig kimenjen Lengyelországba, hogy személyes befolyásával sürgesse a külföldi beavatkozást.

A szenátus az utóbbit választotta. Rákóczi ezután Károlyit bízta meg, mint teljhatalmú helyettesét az időközben császári főparancsnokká kinevezett Pálffy János tábornaggal már hetek óta folyó tárgyalások lebonyolításával, s 1711. február 22-én ugyanazon az úton, amelyen 1703. június 16-án az országba jött, elhagyta Magyarországot. Hadvezéri tevékenysége véget ért. A kuruc sereg utolsó mozdulatait és fegyverletételét már Károlyi Sándor intézte.

RÁKÓCZI HADVEZÉRI KÉPE.

Ha a hadvezér valódi képét, vezetői kvalitásait csupán az elért sikerekből akarnók megismerni, téves úton járnánk. Különösen helytelen volna ezt a mértéket alkalmazni olyan fővezérre — egyben államfőre, — mint II. Rákóczi Ferenc, aki egészen különleges viszonyok között került olyan hadsereg élére, amelyet neki kellett megteremteni. A nyolc éves háború alatt Rákóczi számtalan olyan helyzetben forgott, amelyben nála sokkal zseniálisabb, tapasztaltabb hadvezér sem tudta volna a vereséget megakadályozni. Hiába születnek a hadvezér agyában a legjobb és legcélravezetőbb tervek, hiába adja ki annak végrehajtására a legszabatosabb és minden eshetőséggel számoló utasításokat, ha alvezérei terveit elgáncsolják, félreértik, vagy magukat okosabbnak tartva, saját fejük szerint intézkednek. De önhibáján kívül csődöt mond minden hadvezéri képesség akkor is, ha az alárendelt csapatok a feltétlenül szükséges intézkedéseket, parancsokat harc közben bármilyen okból (ügyetlenség, fegyelmetlenség, ellenséghez való átpártolás stb.) nem tudják végrehajtani.

Ha tehát Rákóczi hadvezéri képét akarjuk megismerni, ezeket a körülményeket nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Hogy hadvezéri felelősségéről, kötelességeiről a fejedelem milyen képet alkotott magának, arról számtalan levele, emlékirata tanúskodik. S hogy serege miképpen vélekedett róla, annak fokmérője az a tisztelet és ragaszkodás, amellyel serege őt körülvette.

Rákóczi nem volt született hadvezér. De megvolt benne igen sok fontos hadvezéri tulajdonság, főleg ezek legfontosabbika, a helyes ítélőképesség, a higgadt megfontolás, nagyfokú szervezési érzék és nagyobbvonalú stratégiai és katonapolitikai kapcsolatok iránti fogékonyság.

Igen jól összhangba tudta hozni a külpolitikai eseményeket hadművelési tervezetésekkel és ha e tárgyban folytatott levelezését figyelmesen áttanulmányozzuk, azt kell mondanunk, hogy haditervei, a bajorokkal, franciákkal, svédekkel való kooperációt illetően, teljesen indokoltak és katonai szemszögből nézve megoldhatók voltak. Hogy minden terve mégis kátyúba jutott, ennek oka nem ő volt. Csupán a felkelés hanyatlása idejében észlelhetünk bizonyosfokú irrealitást haditerveiben, a svédok, oroszok és lengyelektől várt segíyekkel kapcsolatban. De ezt is megérthetjük, tudva azt, hogy a mindenkitől magárahagyatott fejedelem ebben az időben már válságos helyzetekbe került, görcsösen ragaszkodott a legkisebb reménysugárhoz is és hadvezéri megfontolásaiban több teret adott a jóhiszeműségnek és reménynek, mint az indokolva volt.

Az erőket összefogva szerette alkalmazni s ellenezte azok szétforgácsolását. A virtuosus, fölösleges vakmerőség diktálta hazard elhatározások, szerény, magába zárkózott, fegyelmezett egyéniségétől távol állottak. Sőt inkább

túlóvatos volt. Azt tudta ugyan, hogy mit követelhet katonáitól; de hogy mit várhat, azt sohasem sejtette, mert a kuruc sereg sajátságos adottságai mellett ugyanaz a csapat azonos helyzetekben egyszer győzött, máskor vesztett.

Rákóczi hivatástudata igen magas fokon állott. Amikor tehát a hadsereg élére lépett, mint a felkelés vezetője, hadvezéri felelősségének súlyát fokozottabb mértékben érezte. Kötelességtudása, felelősségérzete, példászerű volt. A hadászat és harcászat kérdései, a hadviselés problémái felett való töprengés majdnem minden leveléből, feljegyzéséből kitűnik.

A hadvezetés különféle ágazatai iránt nagyfokú gyakorlati érzéket is mutatott, utasításai mindig szabatosak, logikusan voltak megszerkesztve, s hadműveleti terveiben sohasem találunk hebehurgyaságot, kapkodást.

Személyes bátorsága minden kritikán felül állt. Nem volt az az ember, aki harcba küldi seregét s maga a háttérből, távoli nyugodtabb pontról szemléli részvétlenül embereinek viaskodását. Alig találunk olyan csatát (amelyben ő résztvett), ahol a küzdelem válságos pillanataiban ne vágatott volna minden halálfélelem nélkül a legveszélyesebb pontokra, úgyhogy környezetének kellett őt ismételten megvédeni vagy biztosabb helyre vezetni és figyelmeztetni arra, hogy milyen értékes az ő élete nemcsak katonái, de a nemzet számára is. A halálfélelmet nem ismerte. Mint a legmagasabb kötelesség-érzettől áthatott egyén, nem tartotta fejedelmi méltóságával összeegyeztethetőnek azt, hogy kibújjék a veszedelem alól ott, ahol ezer és ezer embere, ajkán az ő nevével küzd, él vagy hal.

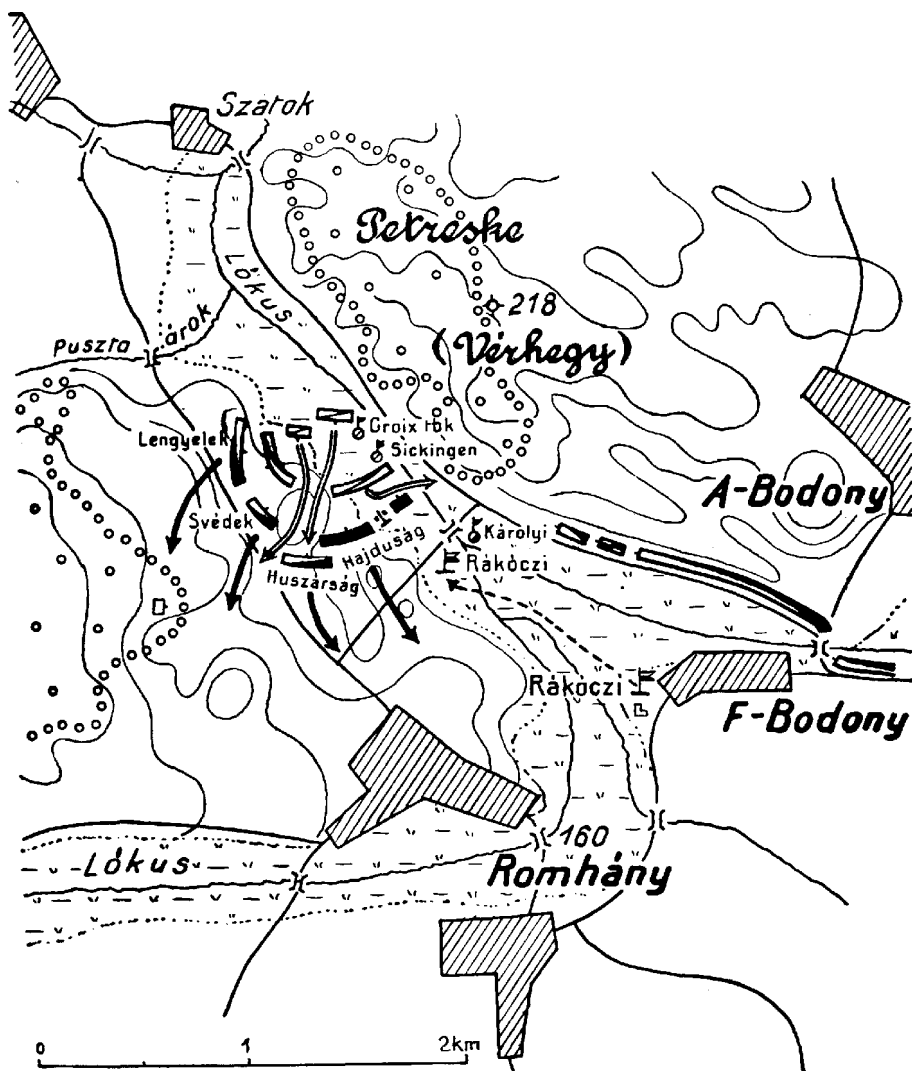
Sok szép katonai erénye mellett Rákócziban, sajnos kénytelenek vagyunk olyan árnyoldalakat is felfedezni, amelyek hadműveleteinek eredménytelenségét sokszor megmagyarázzák.

Veszületett szerénységénél, túlságos zárkózottságánál s lelki szelíd-ségénél fogva nem tudott erőszakos lenni, sőt erélye is cserbenhagyta sokszor, amikor pedig nagyon is sok oka volt ahhoz, hogy ellenszegülő vagy gáncsokodó tábornokait rendreutasítsa. A hadvezetés terén való tapasztalatlansága érdekében kezdetben kénytelen volt tanácsot kérni és elfogadni kéretlenül is olyanoktól, akik hadban forogtak s akik azt hitték, hogy véleményük a hadi helyzet megítélésénél a fejedelménél jobb. Így nőttek a feje fölé azok az alvezérek, akik semmiesetre sem voltak képzetesebb stratégák nála. Amikor pedig Rákóczi a hadjárat későbbi éveiben fölényes ítélőképességénél, magas műveltségénél fogva, az összefüggéseket jobban ismerte és a magasabb hadvezetésben már több tapasztalata volt mint alvezéreinek, nem volt ereje ahhoz, hogy szertehúzó haditanácsokon a nem kért tanácsadókat leintse és erélyesen intézkedjék.

Minden erőszakosságtól irtózó lelke korának leghumánusabb hadvezérévé avatta. Pedig a hadvezetés sohasem volt humánus foglalkozás s a hadvezérnek igen sokszor kell talán könyörtelen eréllyel is fellépni ingadozó, engedetlen alantasokkal szemben. Katonái a rajongásig szerették, tisztelték a

fejedelmet, de nem félték tőle. Ha valamivel ártott Rákóczi a nemzeti ügynek, úgy az szelidsége, engedékenysége volt.

Alantosai sokszor szemére vetették neki azt, hogy nem ismeri, nem szereti

A romhányi csata 1710 január 22-én.

a magyar ember harcmódorát és idegen, franciás, németes harceljárásokra akarja szorítani katonáit. Rákóczi tragikum az, hogy alvezérei ebben a tekintetben nagyon is félreismerték őt. Ő nem a magyar harcmód szellemét ostorozta, hiszen számtalan példából meggyőződött arról, hogy a keleti

irreguláris harcmodorral is tudtak katonái szép győzelmeket aratni. De ellene volt annak a felfogásnak, amely szerint ez a harcmodor volt az egyedül üdvözítő és célravezető. Nem a magyar szokásoknak volt ellensége, de meg akarta győzni nemzetét arról, hogy reguláris seregek ellen csak reguláris módon lehet eredményesen hadakozni.

Ha Rákóczi érvényesíteni tudta volna józan, higgadt elgondolásait, meg tudta volna értetni alantasaival intézkedéseinek helyességét, akkor a kuruc szabadságharc talán másképpen végződik.

Bizonyára ez volt az oka annak, hogy a hadiszerencse következetesen elkerülte Rákóczi hadvezéri terveit. A magyar történet lapjain helyét nem a legnagyobb, l'art pour l'art hadakozó hadvezérek sorában találjuk. A fejedelem valódi nagyságát nem hadidicsősége alapozta meg, hanem lényének mélységes erkölcsi tartalma, megalkuvást nem ismerő hazafisága, önfeláldozása.

Széchenyi István egyik munkájában (a «Hitel» előszavában) olvashatjuk ezeket a remek szavakat: «... a' valóságos bölcs Hazafi ... a közjóért fáradozván, nem panaszkodik mindegyre hasztalan, hanem inkább felkeresi a' hibákat 's azoknak kútfejeit nyomozza, kifejti 's rajtok segít, ha lehet; ha nem lehet, nemesen tűri; — gyáva panasz szájából nem hallatik. A' hibákat pedig inkább magában keresi, mint másokban, mert magával parancsolhat, másokkal nem. Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő, úgymint az igazi Hős, maga megáll, ha a többi futásnak eredett is.»

Mintha Rákóczi Ferencről, a XVIII. század legnagyobb magyarjáról mintázza volna e sorokat a XIX. század legnagyobb magyarja. A hadvezér Rákóczi nem panaszkodott, kereste a hibákat, nemesen tűrt, kötelességét megtette, mint igazi hős csaták viharában maga megállott, mikor a többi futásnak eredett. Hadvezéri tragikum az, hogy működését nem koronázta olyan siker, mint amelyet megérdemelt volna.

IRODALOM. A Nemzeti Múzeumban őrzött Rákóczi-levéltár és Thaly-gyűjtemény, az Országos Levéltár, a m. kir. Hadilevéltár, a bécsi Kriegsarchiv, a párisi külügyminisztérium levéltárának és néhány belföldi magánlevéltárnak idevonatkozó iratanyagán kívül, a következő forrásmunkákat használtam: Rákóczi emlékiratait és önvallomását; Kolinovics krónikáját; Thaly Kálmán összes, e korszakkal foglalkozó munkáit és kiadványait; a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, a Magyar Történelmi Bmlékek és Történelmi Tár vonatkozó köteteit; Fiedler: Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's; az Archivum Rákóczianum összes kötetét; Márki Sándor: Rákóczi életrajzát; Szalay László: Magyar Történet VI. kötetét; Hóman—Szekfű: Magyar Történet VI. kötetét; Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi és Lukinich Imre: A szatmári béke története című műveit.

A hadjárat és csaták leírásánál II. Rákóczi Ferenc a hadvezér című, a Magyar Tudományos Akadémiától 1934-ben kiadott munkámat vettem alapul, valamint e tárgyú különféle közleményeimet. Az adatok, források és kútfők pontosabb megjelölése említett könyvemben található.

**II. RÁKÓCZI FERENC
KÖZJOGI SZEMPONTJAI**

ÍRTA

POLNER ÖDÖN

II. RÁKÓCZI FERENC KÖZJOGI SZEMPONTJAI.

1. A Rákóczi-felkelés, vagy másképp: a Rákóczi-szabadságharc, mint már a kétféle elnevezés is mutatja, kétféle közjogi megítélésben részesült. Egyrészt mint az ország törvényes rendje, a törvényes király ellen irányuló lázadás minősített és ez a megítélés szolgált alapjául a Rákóczi Ferencet és Bercsényit jogvesztessé tevő 1715. évi XLIX. tc.-nek, mely a nevezetteket a haza ellenségeivé és honárulókká nyilvánította; másrészt mint az ország jogainak megóvását célzó szabadságharc színében tünt fel és e megítélés szolgált alapjául Rákóczi hamvai ünnepélyes hazaszállításának és az előbb említett törvényt eltörlő 1906. évi XX. tc.-nek.

Az előbbi felfogás kizárólag az alakilag érvényes tételes jogból indult ki, amelynek szempontjából a Rákóczi Ferenc vezetése alatt lefolyt mozgalmak ellenkeztek és összeütközésbe kerültek az akkor érvényben állónak tekintett tételes jogszabályok rendelkezéseivel; míg a másik felfogás az állam lényeges alkotórészét képező nemzetnek a tételes szabályokon túlmenőleg is az őt megillető eszmei vagy ú. n. természet-jogaiból indul ki és ennek szempontjából e mozgalom általában indokoltnak s jogosultnak tűnik fel. Ez utóbbi felfogás volt természetesen magáé Rákóczi Ferencé is, amint ez különféle alkalmakkor tett nyilatkozataiból és az ő befolyása alatt írt ama munkából is kitűnik, amely már halála után 1739-ben jelent meg «Histoire des révolutions de Hongrie» cím alatt, amelyben a szerző ugyancsak a címlap értelmében Magyarország törvényes kormányzatáról igaz fogalmat kíván nyújtani. E munka terminológiája szerint az ő vezette mozgalom és intézkedések «revolutio» volt, de nem volt «rebellió»; vagyis nem jogellenes lázadás, de jogosult felkelés.

2. A Rákóczi-felkelés közjogi megítélése szempontjából három irányú vizsgálatot kell tartani. Először a felkelés jogi indokait, másodsor a felkelés jogi célzatát és harmadsor a felkelés jogi eszközeit kell vizsgálni s mindezeknek alapján a felkelés jogosultságát megállapítani.

A felkelés jogi indokai kitűnnek azokból a nyilatkozatokból, amelyeket II. Rákóczi Ferenc a mozgalom megindításakor és annak folyamata alatt tett. Ilyen mindenekelőtt a «brzezany-i» manifesztum; a «Recrudescunt» szóval kezdődő körlevél a keresztyén fejedelmekhez és köztársaságokhoz; továbbá a szécsényi gyűlésen s az ónodi országgyűlésen alkotott határozatok, a meg-

ismételt béketárgyalások folyamán a nemzetközi közvetítőkkel szemben tett nyilatkozatok stb. Mindezekhez magyarázatul és felvilágosításul szolgálnak ez említett «Histoire»-nak fejtegetései.

A felkelés jogi célzata az ország többszörösen megsértett alkotmányának helyreállítása, e célból biztosítékok nyerése, az érvénytelenül létrejöttnek tekintett törvények hatálytalanítása és végül az osztrák ház uralmának Magyarországon való megszüntetése.

A felkelés eszközei között első helyen szerepel természetesen maga a fegyverfogás és ennek irányítása, azután a megbékélésre vonatkozó tárgyalások; a szécsényi gyűlésen megalkotott szövetség; az erdélyi fejedelmi szék betöltése; az Ónodon tartott gyűlésen az osztrák háznak ú. n. «abrenunciatio»-ja és egyelőre az interregnum kimondása s ez alatt az ország kormányzatának szabályozása és vezetése.

3. A felkelés indokai mindenekelőtt az 1703. május 12-én kelt manifesztumból tűnnek ki, melyet II. Rákóczi Ferenc még Lengyelországból Brzezanyból (Kelet-Galiciában, Lembergől délkeletre) küldött be, felhíván abban a haza minden lak sát a fegyverfogásra a haza mellett (penes pátriám, nationem, libertatém) az idegen nemzet (extera natio) ellen, amelyről mindenki tapasztalhatta, hogy Magyarországon a közállományt (in regno Hungáriáé communem statum) emberi és isteni törvények ellenére elnyomni igyekeznek.

Lényegileg ugyanezek az indokok tűnnek ki azon felhívásból, melyet Naményből 1703. július 18-án Szabolcs vármegye nemességéhez intézett.¹

Általában a felkelés indokait hasonlóan jelöli meg a «Recrudescunt», csak hogy ebben azok a sérelmek, amelyek Magyarországnak az idegen nemzet által való elnyomását jelentik, már részletezve is vannak.²

Kezdi azzal, hogy miután az osztrákok (Austriaci), értve ez alatt az osztrák házat, az ország előkelőinek behálózással elért kétes támogatása (irretito lubrico favore procerum regni) folytán Magyarországon a királyi felségjogokat elnyerték, századok óta mindig az ország szabadsága ellen mesterkedtek (dolosas semper avitae regni libertati perniciose struxisse technas) és túltéve magukat a királyi diplomák korlátain (effractis diplomatibus regii cancellis), erőszakosan elfoglalták a birtokokat, a bennszülötteket a méltóságoktól megfosztották, szokatlan külföldi törvényeket hoztak be, s elv s élhetetlen adóterhet róttak ki, végül az országnak a szabad királyválasztásban századok óta fennálló szabadságát rettegéssel kieszközölt beleegyezés mellett az örökösödő uralommal cseréltették fel és az Arany Bullának azt a záradékát, mely a törvények megsértése esetén szabad ellentállási jogot biztosított, megfosztva az ország előkelőinek szabad elhatározási lehetőségét, azok beleegyezésével eltörülték.

A különféle sérelmek részletezése azután kiterjed többek között arra, hogy az országgyűlés mellőztetett s helyette az országot dicasteriumok és idegen hatóságok — az osztrák udvari tanács és az osztrák pénzügyi kamara — kormányozzák, intézkedéseiknél a magyarok mellőztetnek, mint p. o. a karló-

cai béke megkötésénél; adót vetnek ki országgyűlésen kívül; a törvényes bíróságok mellőztetnek és magyar honfiak a törvények ellenére a külföldi idegen bíróság elé állítatnak (ez különösen személyes sérelme is volt Rákócziaknak); idegen katonaság tartózkodik az országban idegen parancsnokok alatt, a töröktől visszafoglalt birtokok (neoacquistica) idegeneknek adatnak stb.

Ez indokok később is ismételtetnek s még kibővülnek, különösen a Szécsényben megtartott gyűlést 1705. július 1-én kelt összehívó levélben,³ annyiban, hogy ott Rákóczi különösen rámutat az 1687. évi törvényekbe a «prout conventum fuerit» szavakkal jelzett ú. n. revizionális záradéknak egyoldalúan, az országgyűlés hozzájárulása nélkül történt beiktatására, amely záradék szerint a király csak úgy tartozik az ország törvényeit megtartani, ahogyan azok használata és értelme tárgyában az országgyűléssel megegyezik; továbbá az ónodi gyűlésnek 1707. évi június 14-iki, I. József királyságát «abrenunciáló» határozatában, amelyekben I. József királlyá koronáztatásának és királyságának eredeti érvénytelenségét is megállapítják.

Az említett revizionális záradék aggályosságát különösen kiemeli az a közjogilag magas színvonalú érvelés, melyet 1705. december havában Rákóczi biztosai a béketárgyalásokat közvetítő angol és holland követekkel szemben kifejtettek.⁴

4. Ez indokok közjogi szempontból két csoportba oszthatók:

Az egyik csoportba sorolhatók azok a sérelmek, amelyek csupán belső-alkotmányjogi vonatkozásúak, vagyis azok, amelyek a törvényeknek megsértését, vagy alkotmányellenes meg nem tartását jelentik. Az ilyen sérelmek «nemzeti» uralkodók részéről is elkövethetők, vagyis olyan uralkodók részéről, akik csak egy államnak az élén állnak s ezen állam uralkodó nemzetének tagjai.

A másik csoportba sorolhatók azok a sérelmek, amelyek nemcsak az alkotmány egyes szabályainak megszegését jelentik, hanem az alkotmányt magában foglaló egész államiságnak megtagadását is, amelyek mint az államon kívül álló hatalom részéről jövők más államiság érdekében állnak. Az ily sérelmek főleg olyan uralkodó részéről követhetők el, aki egyúttal valamely másik állam hatalmával és tényezőivel is rendelkezik, akinek tehát ebbeli cselekményei ama másik államban elfoglalt uralkodói állásából folynak s a sérelmezett állam szempontjából azzal szemben tulajdonképpen ellenséges jellegű cselekménynek, ellenséges tettek minősülnek, ugyanolyannak, mint bármely ellenség részéről jövő hódítás, alávetés. E sérelmeket külső állam jogiaknak, tulajdonképpen nemzetközi jogiaknak minősíthetjük.

E különbség megtétele igen fontos, mert mind a kétféle sérelemmel szemben támadhat ellentállás a nemzet tagjai részéről, amely ellenkezik a formai jogrenddel és amely a formai lázadás jellegével bír, de természetes, hogy egészen más erkölcsi, sőt jogi megítélés alá kell esnie a nemzet tagjai ama magatartásának, amellyel ellenséges jellegű cselekménnyel szemben az, állam önállóságát védve jönnek ellenkezésbe a fennálló törvények formai

rendelkezéseivel, mint annak, amelyet ilyen állami érdek védelmezése nélkül követnek el a törvénybe ütközően a törvényes hatóságoknak való ellenszegüléssel.

Az előbbi esetben a formai lázadás magasabb rendű állami érdek védelmében követetik el, mint amily érdeket elégit ki a lázadók által megsértett jogrend.

Az állampolgárok kötelessége, mely a magasabb rendű állami érdek kielégítését követeli, így ellentétbe kerül azoknak ama kötelességével, mely az alacsonyabb rendű érdek megóvását kívánja, s hogy a kötelességek emez összeütközése esetén melyeknek kell elsőbbséget adni, a felett alig lehet kétség és a magyar nemzet közvéleménye, amelynek történelmében a mohácsi katasztrófa után ez a kötelességösszeütközés ismételten előfordult, ezt már régen eldöntötte az által, hogy ez esetekben előállott mozgalmakat, felkeléseket nem jogosulatlan lázadásoknak, hanem erkölcsileg jogosult szabadságharcnak, vagy függetlenségi harcoknak minősítette.

Hogy az ily összeütközés előfordulhat és történelmünkben ismételten előfordult, annak oka az államélet természetes és észszerű követelményeivel ellenkező az a helyzet, amely abban áll, hogy több országnak uralkodója, tehát egyik alkotóeleme és legfőbb államhatalmi tényezője azonos. Csak ebben a természetellenes helyzetben állhat az elő, hogy több ország közös uralkodója az egyiknek uralkodói minőségét és hatalmát arra használja fel, hogy a többinek önálló államiságát elnyomja, megsemmisítse s azt vagy az előbbinek, vagy az összes országaiból alkotandó új államnak alávetni igyekszik és ezáltal azon országokkal szemben, melyeknek államfői minőségében önállóságukat megóvni kötelessége lenne, valóságos ellenségként viselkedik.

Abban a kapcsolatban, amelybe a mohácsi vész után előbb Magyarország egy része, azután később egész Magyarország az osztrák tartományokkal jutott és volt egészen a világháborút követő összeomlásig, ez volt a helyzet s annak kikerülhetetlen következményei, sajnos, igen gyakran előállottak.

5. A Rákóczi-felkelés felsorolt indokai között a sérelmeknek mind a két jellemezett csoportja előfordul; túlnyomóak mégis azok, amelyeket mint külső állam jogiakat jellemeztünk.

Amit e tekintetben a Rákóczi-felkelés közjogi indokait feltüntető nyilatkozatok megállapítanak, bár kiszínezettek, de lényegileg nagyrészt való tények, melyek szinte köztudomásúak, a magyar történetírás által régen megállapítottak és az osztrák történetírás által is elismertek, csupán más világitásba helyezettek.

A király kezébe helyezett államhatalmat osztrák házbeli királyaink akkor és addig, kezdettől fogva mindig a külföldről, jóformán egészen idegen szervekkel és tényezőikkel intézték, amelyek mellett egyes magyar államhatalmi szervek formailag ugyan megmaradtak, de amazokkal szemben teljesen alárendelt helyzetbe kerültek. Az állami végrehajtó hatalom leghatékonyabb

szerve, kényszerítő eszköze, a fegyveres erő, mint magyar katonaság fokozatosan majdnem egészen elenyésztetett s helyébe Magyarország idegen állami hatalom rendelkezése alá eső fegyveres erővel árasztatott el, mintha meghódított ország lett volna amennyiben némi magyar katonaság mégis megmaradt, az idegen állami hatalom rendelkezése alá helyeztetett.

Gr. Kolonicz Lipót esztergomi érsek.

A királyi hatalomban érvényesült idegen államhatalmat ellensúlyozó másik önálló hatalmi szervnek, az állam népét, bár csak rendi korlátok közt, de mégis képviselő országgyűlésnek működése a lehető legszűkebbre szorított, annak akkor legbefolyásosabb része, a főrendek táblája külföldi főurak formai honosításával megtöltetett, akik lélekben mindig ide-

genek maradtak és az idegen uralkodó érdekeinek képviselőivé váltak az országgyűlésen.

A töröktől visszafoglalt területeken a magyar kincstárra szállt és magyaroktól különféle címen elkobzott birtokok túlnyomólag idegeneknek vagy olyan magyaroknak adományoztattak, akik az idegen uralkodó és hatalmi tényezői érdekeinek szolgálatában állottak.

Mindez pedig nem azzal a céllal történt, hogy a magyar nemzet erősítségé és gyarapíttassék.

Magyarországnak az idegen állami hatalommal való kormányzását hosszú időn keresztül igyekeztek azzal indokolni és elfogadhatóvá tenni, hogy mindaz, amit külföldi királyaink idegen államhatalmi szerveikkel végeztek, a magyar közjog szerint is a királynak felségjogaiba tartoznak. Ezeknek gyakorlatában pedig országgyűlésileg korlátozhatók nem voltak s e felségjogokból kifolyólag királyaink jogosítva voltak jogaikat az ő általuk felállított szerveik útján gyakorolni.

Ez az okoskodás nagy hibában szenved. Mert abból, hogy valamely jogosítvány a magyar közjog szerint királyi felségjog volt, még nem következett, hogy azt Magyarországon idegen uralkodó minőségében gyakorolhatta. Azáltal, hogy Magyarország mint teljesen önálló ország a mohácsi vész után és később is külföldi uralkodókat választott királyául, az uralkodói jogoknak ily összevegyítését nem mondta ki és habár volt is néhány kétes és homályos törvényünk, amelyekből ily összevegyítést következtetni lehetett volna, ezek mint kivételek az általános elvet még sem dekretálták. Az alkotmányunk rendi volta sem hozta ezt magával; mert igaz, hogy a rendi felfogás mellett a király és az ország rendi mint megkülönböztetett jogalanyok léptek egymással szemben, mégis Magyarország királyának fogalma, annak méltósága és jogai egészen határozottan fenntartottak, a nélkül, hogy ez alapot adott volna annak a, különösen a német birodalomban nem alap nélkül kifejlődött patrimonialis felfogásnak, mely az országot és népét az uralkodók és családjuk magántulajdonául tekintette, amelyben hitbizományszerű örökösödésnek lehet helye. A magyar királyság fogalmának és méltóságának ilyen fenntartása megkövetelte, hogy Magyarország királya összes jogait megkülönböztetve, a magyar államhatalomból kifolyó szervek által gyakorolja még akkor is, ha e jogokat az országgyűlés, vagyis a rendek összeségének közreműködése nélkül mint ú. n. fenntartott (rezervált) felségjogokat bírta.

A magyar királyság fogalmának és jogosítványainak eme külön fenntartásából folyó azt a természetes követelményt, hogy a királytól függő államhatalmi szervezet és pedig úgy az intézkedő kormányzati és más hatósági tagozat, mint a végrehajtó közeg, a fegyveres erő, a magyar állam tagjaiból s ne idegenekből alkottassék meg, azt számos, királyi hozzájárulással megalkotott törvényünk kimondta és e törvények megtartását királyaink az esküvel megerősített hitlevelekben megígérték.

Teljesen következetes és indokolt tehát az az álláspont, hogy amennyiben királyaink az önálló magyar államiségnek ezt a követelményét nem tel-

jesítették s ez által az önálló magyar államiság eszméjével ellentétbe helyezkedtek, tulajdonkép a magyar állam ellenségeiként jártak el és az, amit e tekintetben az ónodi országgyűlés abrenunciáló nyilatkozata megállapít, hogy: «az osztrák ház királyi hatalmával visszaélve, az országnak nem annyira királyaként és védőjeként, hanem nyílt ellenségeként viselkedett», nem túlzó frázis, hanem, sajnos, szomorú valóság volt.

6. Hogy a magyar önálló államiságnak osztrák házbeli, idegen királyaink által történt megsértését és tagadását úgy kell felfogni, az nemcsak az imént idézett ónodi nyilatkozatból tűnik ki, annak Rákóczi Ferenc, ha nem is adott teljesen szabatos kifejezést, kétségtelen tudatában volt, vagy legalább is tudat alatt homályosan sejtette és érezte.

Rákóczi felfogása Magyarország közjogi viszonyairól általában megfelelt kora felfogásának. Ez a Verbőczy Hármaskönyvében kifejtett tanon alapult, melyben a rendi felfogás kettősségének nyomai is megvannak, de amely általában véve mégis a királyból és népből (populusból) álló állam egységének a szent koronával megjelölt eszméjéből indul ki.

Rákóczi közjogi felfogásának ismeretére igen jó tájékozást nyújt az általa befolyásolt és az ő szellemében halála után kiadott már említett munka: «Histoire des revolutions de Hongrie», amely alcíme szerint Magyarország kormányzatának képét is kívánja nyújtani. Bevezető szavaiban rámutat, hogy Magyarország közjogi viszonyainak megítélése szempontjából szükséges történetét, különösen pedig azokat a törekvéseket ismerni, melyek törvényes kormányzatának felforgatását vagy fenntartását célozták.

Felfogása szerint a főhatalom (suprême Autorité) Magyarországon megvan osztva a király és a nemzet között, amennyiben törvényeket csak a király és országgyűlés együttes megegyezésével lehet alkotni. Ennek bizonyítékaul idézi a Hk.-nek ide vonatkozó, valamint a nemesek sarkalatos jogait megállapító tételeit, az országgyűlés adómegajánlás! jogát s a nádor jogállását szabályozó, a háborúindításhoz az országgyűlés beleegyezését megkívánó, a tisztségekből az idegeneket kizáró, a honosok felett belföldi bíraskodást előíró törvényeket, különösen az 1608. évi koronázás előtti törvénycikkeket s az ennek alapján kiadott későbbi királyi hitelleveleket s ezek között I. Lipótét is és a királyi eskü szövegét, úgy amint azt I. Ferdinánd és az ő utódai egészen I. Lipótig letették.⁵ Különösen méltatja a királyválasztások közjogi jelentőségét, valamint az Arany Bulla ellentállási záradékát, amely két intézkedés felkelésének egész folyama alatt igen sokat foglalkoztatta.

Előadja, hogy az osztrák ház Magyarországon való uralmát egyrészt örökösödési szerződésekre (I. Mátyás és Frigyes császár, valamint II. Ulászló és I. Miksa főherceg s későbbi császár között), másrészt hódításra alapítja, cáfolja e felfogást s rámutat, hogy az e házbeli királyok I. Ferdinándtól I. Józsefíg mind választással nyerték el a királyi széket (129—131. lap). Ez az állítás lényegileg megfelel a valóságnak, nem tekintve azt, hogy a királlyá tételnél nem használták mindig a «választás» szót.

Az osztrák ház fiági örökösödését kimondó 1687: 2. és 3. tc.-eket, valamint az Arany Bulla ellentállási záradékát eltörlő 4. te.-et nem tartja érvényesen létrejött törvényeknek, miután azokat fenyegetéssel és erőszakkal kényszerítették ki. B tételére más vonatkozásban még vissza kell később térnünk s itt elegendő csak megemlítenünk.

A király és a népe közötti viszonyt megegyezésen alapulóknak tartja, s megállapítja, hogy mikor a királyok megtartották e megegyezéseket, mindig béke és jólét volt; az ellenkező eljárás mindig lázongásra vezet (2. lap).

Nézete szerint szabad nép fejedelméhez az az elv méltó, hogy «nem a köztársaság van a fejedelemtől, hanem a fejedelem a köztársaságtól» (30. lap).

Ezt az elvet már a középkorban felállították és a fejedelmek kormányzatóról («De regimine Principum») írt s Aquinói Tamásnak tulajdonított munka is megállapítja, hogy «regnum non est propter regem, sed rex propter regnum».

Hogy e munkában foglalt elvek hatással voltak Rákócziakra, az feltehető; hiszen éppen úgy, mint ő, az e munkában kifejtett felfogás is a legjobb kormányformául a választási monarchiát tekinti s Rákóczi I. Lipót uralkodásának egyik legfőbb sérelméül éppen azt tartotta, hogy a királyválasztás helyébe a trónörökösödést hozták be.

Ama másik elvet, — melyet ugyancsak megtalálunk már a középkori egyházi íróknál (Lauterbach Manegoldnál, Salisbury Jánosnál, Aquinói Tamásnál stb.), hogy a jogosulatlan vagy zsarnok uralkodó meg is fosztható az uralomtól s melyet azután a XV. és XVI. századbeli ú. n. «monarchomachok» fejlesztettek tovább, — nyíltan ugyan nem mondja ki, de hogy elfogadhatónak tartja, abból következtethető, hogy három király elmozdításának esetét (Salamonét, I. Mária kényszerített lemondását és Zsigmond fogságba vetését) és helyökbe más királynak (I. Gézának, majd I. Lászlónak, II. (kis) Károlynak és nápolyi Lászlónak) választását előadván (23., 64., 72. 1.) ezekhez semmi helytelenítő megjegyzést nem tesz; II. Károly megöletése esetében pedig a visszahelyezett Máriának való örömteljes hódolásért a népet az állhatatlanság vádjával illeti és azután Máriának és anyjának elfogatását s két párthívőknek ez elfogatás alkalmával történt megöletését mint az ég büntetését tünteti fel (66. 1.).

Tekintettel arra, hogy az itt jelzett elveket egészen Vagy részben a XVI. és XVII. századbeli kiváló jezsuita állambölcseleknél, Suareznál, Marianánál is megtaláljuk, nem lehetetlen, hogy Rákóczi ez elvekről már akkor értesült és azok már akkor megfogamzottak lelkében, mikor ifjúkorában gimnáziumi és egyetemi tanulmányait négy éven át jezsuita vezetés és felügyelet alatt folytatta, bár arra, hogy e kérdésekkel már akkor foglalkozott volna, önéletrajzában adat nincs. Abba a túlzásba, mely a zsarnok uralkodó megöletését is megengedő Salisburyt és Marianát jellemezte, ő sohasem esett bele.

Rákóczi közjogi felfogásában sokszor szerepel «Magyarország szabadsága», «libertas Hungariae». Nyilatkozataiban és beszédeiben nem egyszer ismétli, hogy ő csak Magyarország szabadságáért foggott fegyvert.

A szabadság alatt nem annyira az alkotmányos belső szabadságot, vagyis az egyes állampolgárok személyes szabadságát, avagy az állam népének, vagy egyes osztályainak, a közjogilag jogosult rendeknek az államhatalom gyakorlásában való részvételi lehetőségét kell érteni, bár elég gyakran e vonatkozásban is előfordul, hanem inkább az állam egészének külső szabadságát, más állami hatalomtól való függetlenségét, állami önállóságát és midőn e műben vázoltatnak azok a sérelmek, melyeket idegen királyaink az «ország vagy a nemzet szabadsága» ellen elkövettek, akkor többnyire nemcsak, vagy nem is annyira a belső alkotmányjogi szabadságról, hanem inkább e külső szabadságról, állami függetlenségről van szó.

Az abból folyó visszasságokra és károokra, hogy az országnak idegen és különösen német királyai voltak, a jelzett mű ismételten rámutat.

Kiemeli, hogy a mohácsi vést követőleg állandóvá vált az idegen királyság és ez által a királyok és az alattvalók érdekei mindig ellentétesek lettsk. Az első osztrák házbéli királynak, I. Ferdinándnak megválasztását nem is tartja a nemzet szabad akaratából történtnek.

Már az ő uralkodása alatt tele volt az ország panaszokkal és sérelmekkel a törvények meg nem tartása miatt, s ezeknek tanúságául ismerteti az 1559. és 1563. évi törvények egyes cikkelyeit (1559: 2—5., 1563: 34., 37. te), mint a «haldokló szabadság utolsó sóhajait» (143—151. 1.).

A magyarság így két ellenség közé jutott s mindig kétfelé kellett védekeznie, a bécsi udvar és a törökök ellen. A török elleni hadakozásokban a magyarság gyengülése az ezt előidéző osztrák tanácsnak csak örömet okozott, mert ez által mind a két ellensége (magyar és török) pusztult (233. lap).

A magyaroknak e szerint csak két útjuk volt, vagy egyrészt elpusztíttatni és szolgaságra hurcoltatni a török által, másrészt kitenni javaikat, szabadságukat és országukat a bécsi udvar önkényének, vagy pedig védeni magukat mindkettő ellen, hogy megoltalmazzák azt, ami az embernek a legszentebb (272. lap).

I. Lipót uralma alatt játszotta a magyar szabadság (állami önállóság) utolsó szerepét, de ez hosszú és véres volt (201. lap). Kezdődött azzal, hogy az osztrák tanács Magyarország önálló kormányát egészen mellőzte és az osztrák ház korlátlan hatalmának vetette alá (213., 334. lap) és végződött az osztrák ház örökösödési jogának fenyegetéssel és erőszakkal kikényszerített törvényben való kimondásával és az Arany Bulla ellentállási záradékának eltörlésével (337—343. lap).

Az örökösödési jognak kimondása főként azért volt sérelmes, mert annak azt a jelentőséget adták, hogy az országot az osztrák ház mint nagy részben fegyverrel megszerzett magántulajdont bírja, amelyet a tulajdonos teljesen szabadon, minden korlát nélkül használhat, kormányozhat és amellyel rendelkezhetik, s az osztrák ház mindent megtett a magyar néppel, amit a nemzetközi jog megenged a győzőknek a legyőzöttekkel szemben (375. lap).

Mindebből kétségtelenül kitűnik, hogy Rákóczi, habár teljesen szabato-

san nem is formulázta meg, de mégis érezte, sejtette, hogy felkelésének igazi oka ama ferde és visszás helyzet, amely két állami alakulat uralkodói állásának egy személyre ruházása következtében állott elő és amelyből kifolyóan lehetséges volt, sőt tulajdonképpen szükségszerűen következett a személyileg azonos uralkodónak az a törekvése, hogy egyik uralkodói minőségben bírt állami hatalmát mint egységeset a másik állam népére is kiterjessze, azt mintegy ellenség módjára magának alávesse.

7. E közjogi felfogásból szinte önként folyik a Rákóczi-felkelés közjogi vizsgálatának második tárgya, t. i. a felkelés jogi célzata.

A felkelés célzata elsősorban a többszörösen megsértett alkotmánynak, «az ország szabadságának» helyreállítása, másodsorban azonban annak a helyzetnek megszüntetése volt, amely az alkotmánynak, az «ország szabadságának» megsértését lehetővé tette és előidézte.

Az «ország szabadságának» helyreállításával, ami alatt, mint jelezve volt, az állami önállást is kell érteni, a felkelés indokai megszűntek volna. Miután azonban kétszáz év tapasztalatainak tanúsága szerint e szabadságnak és önállóságnak az uralkodók által elfogadott törvényekben történt kimondása és az uralkodók részéről ez irányban ünnepélyesen adott biztosítások nem bizonyultak elégségeseknek, mert e törvények és biztosítások többnyire nem voltak elég szabatosak s mind félremagyarázhatók voltak, ennél fogva egészen természetes, hogy a felkelés célja annak a helyzetnek a megszüntetése lett, amely a jelzett következményeket előidézte, vagyis az idegen uralomnak és ez idegen uralmat megtestesítő osztrák házbeli királyok uralkodásának megszüntetése.

Nagyon kérdéses, vajjon az a célzat, hogy az ország állami önállása helyreállítsák és biztosítsák, eléretett volna-e az által, hogy az osztrák házbeli király uralkodása helyébe a bajor választófejedelemnek királyságát, vagy egy más külföldi fejedelemét helyezik, amint ez a tervezgetések során felmerült, mert végre azok is csak idegen fejedelmek voltak, habár talán az állami önállóság tekintetében az onnan jövő veszély kisebb méretű is lett volna. De ezek a megoldások csak tervek maradtak s az a határozat, amely végül az osztrák ház uralkodásának megszüntét kimondotta, az ónodi «abrenunciatio» a kérdést egyelőre nyitva hagyta, amennyiben az abrenunciatioval kapcsolatban egyelőre az «interregnumot» mondotta ki.

Közjogilag e szempontból az állami önállóságot mindenesetre Rákóczi-nak királlyá választása biztosította volna legjobban, aminek gondolatát azonban ő elhárította magától. Hogy azután ez, ha megvalósult volna is, az akkori viszonyok és politikai körülmények között maradandóan fennállhatott volna-e és hogy idegen fejedelmi családban nem éppen ebből a szempontból keresett-e maga Rákóczi is király jelöltet, az más kérdés.

8. A felkelés következtében megindult béketárgyalások folyamán, különösen az 1706. június és július havában Nagyszombatban tartott konferencián felmerült Rákóczi részéről a kívánság, hogy a királyválasztási és ellentállási jog visszaállítása mellett az ország szabadságát külföldi hatalmak biztosítsák.

II. Rákóczi Ferenc.
(A Histoire des revolutions I. kötetéből.)

Ez a felkelés eredeti célzatának bizonyos mértékű megszorítása volt, mert e mellett az osztrák ház uralmát hajlandók voltak tovább is elfogadni.

Ha a felkelés indoka csupán belső alkotmányi sérelem és célzata e sérelem megszüntetése lett volna, akkor az ily kívánság bizonyára nemcsak szokatlan, de nem helyénvaló is lett volna. És ebből a szempontból az uralkodónak ellenkezése e követeléssel szemben indokolt volt. Azonban e tekintetben is figyelembe kell venni, hogy nemcsak belső alkotmányjogi sérelemről, hanem az ország állami önállóságának elnyomásáról, tehát tulajdonképpen nemzetközi sérelemről és e nemzetközi sérelem megszüntetéséről volt szó és ebből a szempontból e követelés egészen más színben tűnik fel.

Hogy nemzetközi sérelemnek megszüntetést és az ez által előálló nemzetközi jogállapot fenntartását idegen államok nemzetközileg biztosítsák, az már akkor is szokásos volt. E szempontból tehát egészen indokolt, hogy Rákóczi ilyen nemzetközi biztosítást kívánt, annál inkább, mert csak a belső alkotmányjognak megfelelően addig megnyert biztosítások egyáltalában nem bizonyultak elég hatályosoknak. Hogy a bécsi udvar az ily biztosítást mindig ellenezte, az viszont egészen érthető, mert hiszen az ő álláspontja szerint az uralkodó egységes hatalmának Magyarország minden külső állami önállóság nélkül alá volt vetve, ez álláspont szerint tehát semmiféle nemzetközi sérelemről, viszonyról és közbenjárásról szó sem lehetett. De maga az a tény, hogy ezt a követelést elfogadhatatlannak minősítették, tanúsága annak, hogy az osztrák államhatalmi tényezők Magyarország közjogi helyzetét már akkor is hogyan fogták fel, pedig éppen az, hogy az ú. n. béketárgyalásokat is osztrák tényezők irányították és azok határoztak benne, bizonyítéka annak, hogy ezt az egész viszonyt nem lehet egy állam belső hatalmi tényezői közti viszonynak felfogni, hanem az lényegileg külső államjogi, nemzetközi viszony volt.

Már az országgyűlésnek Ónodra Rákóczi által történt összehívása után, 1707. március havában megengedte I. József, hogy e tárgyban néhány hozzá hű magyar főúr Bécsben tanácskozással gyűljön össze. Ezek az általuk kidolgozott «Opinio»-jukban javasolták, hogy tekintve az országban fennálló nagy bizalmatlanságot, fogadja el József a felkelők által kívánt kezességet, azt mint nemi példa nélkül jelezték s rámutattak, hogy a bécsi békéért Ferdinánd mint Belső-Ausztriának akkor független fejedelme szintén kezességet, 1618-ban pedig maga az osztrák udvar ajánlotta fel Bethlen Gábornak a pápa, továbbá a spanyol, francia és lengyel királyok kezességét.

Mindannak dacára a bécsi udvar nem fogadta el a kezességet, melynek legnagyobb ellenzője báró Seilern volt, 1705. június 3-án osztrák kancellár.⁶

9. Nem annyira a felkelés tudatosan kimondott célja, mint inkább jogi indokaként szerepel az a felfogás, amely I. Józsefnek 1687-ben királlyá történt megkoronáztatását, a királyi széknek az osztrák-ház fiágában az elsőszülöttség rendje szerint való utódlását kimondó 1687. évi 2. és 3. törvénycikkeket, valamint az Arany Bulla ellentállási záradékának eltörlését kimondó 1687. évi 4. te.-et érvényteleneknek minősítette.

Miután azonban az érvénytelenség megállapítása csak a felkelés sikerültével lett volna elérhető, az egyúttal a felkelésnek célját is képezte.

Az említett törvények és intézkedés jogi érvénytelenségét valló álláspontnak igazolására szolgáló érveket részletesen meg lehet találni az említett *Histoire des revolutions*-ban (kis kiadás, I. k. 369—372. lap) nyolc pontban. Ezeknek részletes ismertetését mellőzöm; legtöbbje erőltetett s csak az első kettő és a hetedik olyan, amely jogilag számbajöhet.

Az első kettő az illető törvények kieroszakolt és retteggetéssel kényszerített voltában találja azok érvénytelenségének okát.

Általános jogelvek szerint az erőszak, megfélemlítés, megtévesztés (*vis, metus, error*) a jogcselekmények érvénytelenségének okai lehetnek.

A kényszer és befolyás melletti törvényalkotás kifogása pedig valóban nem volt alaptalan.

Meg lehet ugyanis állapítani, hogy e törvények nem jöttek létre az akkor jogosult nemzetnek teljesen szabad akaratából. Amint a történelmi adatokból kétségtelen — se tekintetben különösen értékesek a magyar közjog szempontjaival különben egészen ellentétes szempontokat követő osztrák Turbának az adatai⁷ — az országgyűlés elemeit e törvények megalkotására különféle kedvezésekkel (címek, állások, birtokok adományozásának kilátásba helyezése, pénzzel megfizetés stb.) nyerték meg s más lehető módon dolgozták meg. A Carafa nevéhez fűződő megelőző debreceni és eperjesi vérengzések és sarcolás, az egész országnak, nemkülönbén Erdélynek német katonasággal megszállása, az uralkodó és osztrák hatalmi tényezői részéről hangoztatott az a felfogás, hogy jogában volna Magyarországgal szemben mint meghódított országgal bánni, valóban oly körülmények voltak, amelyek az országot képviselő jogosult testületnek elhatározását kétségtelenül befolyásolták és szinte kizárták annak lehetőségét, hogy az országgyűlés másként határozhasson.

Ily körülmények között méltán lehetett állítani, hogy a szóban forgó törvények mint kényszer hatása alatt s nem a nemzet szabad akaratából létrejöttek megtámadhatók, ámde ennek a megállapítása csak újabb törvénnyel történhetett volna, mert a szóbanforgó törvények külsőleg szabályszerűen létrejötteknek látszottak.

Ennélfogva a Rákóczi-felkelésnek azt az álláspontját, hogy e törvények érvénytelenek, csak mint e törvények megtámadását lehet minősíteni, aminek célja éppen az volt, hogy ennek folytán e törvények érvénytelensége megállapíttassék. Csakhogy ennek az érvénytelenséget megállapító újabb törvénynek létrejövele csak ugyanazon államhatalmi tényező hozzájárulásával történhetett volna, amely a befolyásoló és kényszerítő cselekményeket a maga érdekében elkövette és éppen e hozzájárulásnak elérése, illetve kikényszerítése is egyik céljául tűnik fel a felkelésnek.

Hogy azután ez is a kényszereszközök alkalmazásához folyamodott, azt már csak a «*vim vi repellere licet*» elve indokolhatta.

Az 1706. június és július havában folytatott nagyszombati alkudozásokban csakugyan szerepelt az a követelés, hogy az 1687. évi országgyűlésen alkotott örökösödési és az ellentállási záradékot megszüntető törvények törültesenek el. Ezt a követelést azonban az uralkodó részéről kiküldött biztosok nem fogadták el és így ennek országgyűlési törvényben való kimondása elmaradt.

Nem történt ez meg későbbben sem, sőt ellenkezőleg, az 1715: 1., 2. és 3. tc.-ek azokat kifejezetten mint érvényeseket ismerték el.

Az 1687. évi törvények és intézkedés érvénytelenségét valló felfogás jelzett indokai közül még egy a figyelemre méltó. Ez különösen I. Józsefnek az 1687. évi országgyűlésen történt királlyá koronázására vonatkozik, melyet Rákóczi és hívei szintén érvénytelennek és ennél fogva József királyságát törvénytelennek tekintették. E szerint I. József királysága azért is törvénytelen volt, mert a koronázási esküjébe és később a hitlevelébe olyan záradék vétetett fel, amely a királyságát feltételessé tette, a feltételt pedig, melytől királysága függött, nem teljesítette.

A záradék, amelyről itten szó van, az az ú. n. revizionális záradék, amely szerint a hitlevélben és az esküben a király a már megalkotott és ezután megalkotandó törvényeknek megtartását csak annyiban ígéri meg, amennyiben azok használata és értelme szerint az országgyűléssel megegyezik. Ennek a záradéknak az volt az értelme, hogy az újonnan megkoronázott király a már megalkotott törvényeket nem tartozik megtartani mindaddig, míg előbb azok értelme iránt az országgyűléssel meg nem egyezik. Ha valamely törvénnyel szemben tehát kifogásai volnának és ennek értelmezése iránt nem egyezik meg az országgyűléssel, akkor azt egyáltalán nem köteles megtartani és így a király minden törvény megtartásának kötelezettsége alól kivonhatja magát, csak az kell hozzá, hogy a király ennek értelmét kérdés tárgyává tegye és az iránt az országgyűléssel ne egyezzen meg, ami természetesen tőle függ. Ez a záradék tehát alkalmas arra, hogy a hitlevélben és esküben foglalt alkotmánybiztosítást minden erejétől és így értékétől megfossza.

Ez volt ennek a záradéknak az értelme úgy, amint azt Königsberg német birodalmi alkancellár kezdeményezte, Strattmann osztrák és Kinsky cseh kancellár az országgyűlés hozzájárulása nélkül az eskübe és az utólagosan kiadott, de a valóságnak meg nem felelően antedatált hitlevélbe beleszövegezték és felvették.⁸

E záradéknak veszélyességét már maga az 1687. évi országgyűlés is felismerte mindjárt, mihelyt a koronázás után annak tudomására jutott, de annyi ereje már nem volt, hogy a befejezett tényen változtatni bírjon.

A záradéknak erre a valósággal becsempészésére utal Rákóczi is 1705. évi július i-én kelt, az ország rendeit a Rákoson tartandó országgyűlésre összehívó levélben. E levélben a záradékbeiktatásból származó következményt ugyan logikusan vonja le, de a gondolatmenet, amellyel ezt teszi, nem egészen találó és meg volt cáfolható s már ezért is hatástalannak kellett maradnia.

A következmény ugyanis az, hogy ennél fogva I. József királysága törvénytelen, a gondolatmenet pedig, amelynél fogva ezt kell megállapítani, az, hogy e záradék által I. József kirekesztette magát a törvények hatályából és így elégtelenné tette magát az országlásra. Kissé homályos, hogy e gondolatmenet mit jelent. Jelentheti, amint ezt p. o. az egyik békeközvetítő, Stepney bécsi angol követ, kormányával közölte,⁹ azt, hogy a királyság attól a feltételtől vált függővé, hogy az újonnan megkoronázott király a törvények értelmezése iránt az országgyűléssel megegyezzen, s ha nem egyezik meg, megszűnik a királysága. Miután pedig addig I. József megkoronázása óta egyáltalán nem tartatott országgyűlés, tehát meg sem kíséreltetett a megegyezés, sőt ily megegyezés közte és az országgyűlés közt később sem jött létre, a feltétel, melytől királysága függött, be sem következett.

Nyilvánvaló, hogy ez a gondolatmenet erőltetett s hogy József királysága ezen az alapon nem volt jogilag megtámadható.

Sokkal inkább volt megtámadható azon az alapon, hogy az ő országgyűlési koronázás által való királlyá tétele azért nem törvényes, mert azok a feltételek, amelyek mellett megkoronáztatott, nem voltak az országgyűlés által elfogadott feltételek, amennyiben az ő esküjébe belevételezett az addig szokásos és az országgyűléstől ez alkalommal is kívánt eskütől eltérő, az eskü jelentőségét értéktelenné tevő olyan záradék, melyhez az országgyűlés hozzá nem járult és amennyiben az általa a koronázást megelőzőleg elfogadandó és az országgyűléssel egyetértésben megállapítandó hitlevélben' feltételek még nem voltak egyetértőleg megállapítva és ebben az értelemben elfogadva és kiadva; vagyis ő tényleg a hitlevél kiadása nélkül koronáztatott meg.

József királlyá tételének és az ő országgyűlési koronázás által való királlyá válásának feltételei tehát az ő tényleges koronázása alkalmával mind még valóban nem forogtak fenn és az ő koronázásának és ez által királyságának törvényessége ez alapon meg volt támadható.

E megtámadhatóság pedig még az 1687: 2. tc.-nek érvényesként elfogadása mellett is fennállhatott, mert ez a törvény, melyet általában mint a trónörökösödést kimondó törvényt fogtak fel és alkalmaztak, tulajdonképpen még nem mondta ki a királyi széknek eo ipso az öröklés erejénél fogva a fiági elsőszülöttség rendén következőre való átszállását, hanem csak azt mondta ki, hogy ezentúl mindig az elsőszülöttség rendje szerint következő fog az országgyűlési megkoronázás által királlyá tételni a megállapított hitlevélben" biztosítások elfogadása és kiadása után, ez pedig I. József nézve később sem következett be.

Mindezt azonban akkor így, szabatosan, nem formulázták meg és nem mondták ki. Nyilvánvalóan csak annak tudatában voltak, hogy a koronázás körül nem volt minden úgy, ahogy kellett volna, de a hibákat és hiányokat tisztán nem látták és a következményeket levonva, annak kapcsolatait nem egészen megfelelő helyen keresték. De kétségtelen, hogy a Rákóczi-felkelés amaz álláspontjának, amely I. József királyságának törvényességét kérdé-

sessé tette, megvolt az alapja és a Rákóczi által összehívott ónodi országgyűlésnek 1707. június 14-én kelt határozata, amely feloldottnak tekintette és hirdette az országot I. József uralma alól, a közjogi megalapozottságot e tekintetben egészen nem nélkülözte.

Az I. József által később, 1708. február 29-re összehívott országgyűlés szintén foglalkozott e záradékkal és következményeivel, de abból József királyságának törvénytelenységét nem vonta le, hanem azt törvényesnek fogadva el, igyekezett a becsúsztatott záradék veszélyességét ellensúlyozni és az alkotmánybiztosítékok tekintetében az azelőtti jogi helyzetet helyreállítani. Megegyezés azonban az országgyűlés és I. József között nem jött létre és az egész kérdést I. József halála és a szatmári béke után, csak az 1712—5. évi országgyűlés rendezte az 1715. évi 1., 2. és 3. törvénycikkekben. A becsúsztatott záradékot már az sem bírta kiküszöbölni, de veszélyességét csökkentette.

10. A felkelés célzatának elérésére szolgáló eszközök között első helyen szerepel maga a fegyverfogás, fegyveres ellent állás. E fegyveres ellenállás kezdetben mint két magános alattvaló felhívására csak szűk körben meginduló, később mind szélesebb körökre terjedő, részben már a megyék, tehát az állam önkormányzati szervei által is szervezett mozgalom jelentkezik mindaddig, míg az 1705. évi szeptember 12-től október 3-ig tartott szécsényi gyűlésen megalakult «szövetség»-ben határozott jogi formát nem nyert.

A fegyveres ellentállás és annak irányítására és szervezésére megalakított szövetség jogosságát szintén két szempontból kell megítélni. Először, mint a legmagasabb államhatalmi szerv részéről elkövetett alkotmányjogi sérelmek elleni ellentállás egyes alattvalók, majd azok összességét képviselő szerv részéről, másrészt, mint külföldi államhatalmi tényezők ellenséges magatartásának visszaverését.

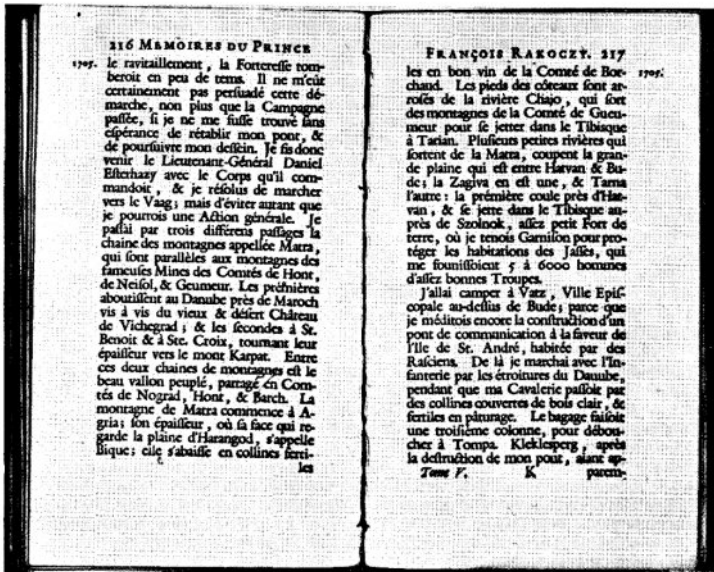
Az első szempontból, amennyiben a törvényes király és hatóságai ellen irányult, az akkor érvényben álló formai jog szempontjából jogosulatlanak és lázadásnak minősül, a második szempontból a jogosultságát nem lehet megtagadni.

Az első szempontból való jogosultságáról, legalább bizonyos mértékig, lehetett volna szó, ha akkor már az Arany Bulla ellentállási záradékát az 1687: 4. te. nem törölte volna el. Rákóczi kezdettől fogva azon a közjogi állásponton állott, hogy ez a törvény épp úgy, mint a trónörökösödést kimondó két törvény (1687: 2. és 3. te), érvénytelen, s hogy az ellentállási jog még fennáll, de hogy e felfogás mennyiben állhatott meg s mennyiben nem, azt már láttuk.

A felkelés jogosultságát nem lehet azonban megtagadni ama másik szempontból, amelyből az mint idegen államhatalmi tényezők ellenséges magatartásának visszaverése minősül, s e szempontból az Arany Bulla ellentállási záradékának eltörlése egészen mellékes, mert hiszen az belső államhatalmi szervek közötti viszonyra s nem idegen fejedelemmel szemben követendő magatartásra vonatkozik.

E szempontból csak az a kérdés merülhet fel, vajjon indokoltnak és jogosnak minősíthető-e külföldi államhatalmi tényezők elleni eljárás, esetleg hadakozás magánosok részéről, akik akkor törvényes hatósági joggal nem, vagy még nem bírtak. E kérdés már nem annyira csak a tételes jog, mint inkább az erkölcsi követelmények szempontjából ítélendő meg.

Az államot ellenséges jellegű cselekményekkel szemben megvédeni, első sorban az államhatalmi szerveknek s különösen a végrehajtó hatalmi szerve-

Rákóczi franciául írott Emlékiratainak 2. és 3. oldala.

zetnek a feladata, s erre szolgál az annak rendelkezésére álló karhatalmi eszköz, a fegyveres erő. Ha és amennyiben azonban ez nincs abban a helyzetben, hogy ennek a rendeltetésnek megfelelően, akkor e kötelesség elvégzésének feladata természetesen másra, esetleg a magánosokra hárul, akik e tekintetben jogosultaknak tekintendők a megfelelő szervezkedésre.

Abban a sajtáságos és fonák viszonyban, melyben Magyarország az idegen uralkodók alatt állott, ez a helyzet majdnem állandóan fennforgott. A külföldi uralkodó, mint idegen államhatalmi szerv, a magyar államiság elnyomására törekedett, tehát ő mint a végrehajtó hatalmi szervezet feje, az

államiság megvédelmezését nem teljesítette, sőt ellenkezőleg, éppen ő tanúsított az országgal szemben ellenséges magatartást, ő volt az ellenség. Az ő magyar államhatalmi segédzervei tőle függvén, e védelmet csak úgy teljesíthették volna, ha vele szemben az engedelmességet megtagadták volna, nyíltan vagy titkos összeesküvésben. A nyílt megtagadásra nem került a sor, a titkos összeesküvést megkísérelte a Wesselényi—Nádasdy—Zrínyi-féle összeesküvés, de ennek a magyar államiság megvédelmezése nem sikerült s a kísérlet az idegen uralkodó ellenséges magatartásának csak győzelmére és a magyar államiság még nagyobb elnyomására vezetett.

Ily körülmények között nem maradt más, mint hogy az államiság megvédését az ellenséggel szemben maguk a magánosok vegyék kezükbe és e célból szervezkedjenek. Ez történt a Bocskay- és Thököly-felkeléssel és ez történt II. Rákóczi Ferenc felkelésével is.

Ezt az eljárást már nem lehet jogosulatlan lázadásnak minősíteni, mert az ország önállóságának és államiságának, idegen hódító ellenséges hatalmával szemben való, erkölcsileg és az eszmei jog szempontjából teljesen igazolható önvédelme volt.

A magánosok e célból való szervezkedése már az által megindult, hogy Rákóczinak és Bercsényinek Brzezany-ból kelt felszólítására mindenki az ő vezetése alá rendelte magát, s ezután 1705. szeptemberében a Szécsényben tartott gyűlésen formaszzerűen is megalakult a «Magyarország szabadságának megvédésére szövetkezett rendeknek a conföderatiója», amely pontokba foglalt szervezet és alkotmány szerint működött tovább és átvette az ország kormányzását, amennyiben abból az ellenséggé vált uralkodó hatalmi eszközei kiszorultak.

Bár e szervezetnek elnevezését lengyel mintára állapították meg, az lényegileg igen távol állott a lengyel konföderációktól s egészen a magyar közjog talajában gyökerezett. Tulajdonképpen nem volt más, mint helyettesítése annak az országgyűlésnek, amelyet 1687 óta törvényesen nem hívtak össze, amely tehát törvény ellenére nem működhetett. Elvileg ugyanazokból az elemekből állott, mint az országgyűlés, amennyiben ugyanazok hívtak meg rája. Tényleg is igen sok főurat, majdnem az ország összes vármegyéinek s városai nagyrésznének képviselőjét magában foglalta s azon csupán az idegen uralkodó hatalmától függő országos és egyházi méltóságok hiányoztak, bár azok közül is résztvettek néhányan.

Összehívója természetesen nem a király volt, mert hiszen feladatát éppen a király, mint idegen államhatalmi tényező elleni állásfoglalás képezte, akivel szemben az ország önálló államiságát más, mint az akkor jogosult nemzetet feltüntető gyűlés nem is képviselhette. De miután ezt a feladatot a király által törvény ellenére össze nem hívott országgyűlés nem teljesíthette, feladatának önként, e más által az országgyűlésre nézve fennállott elvek szerint összehívott, tehát lényegileg országgyűlésre kellett hárulnia.

11. A Rákóczi-féle felkelés folyamán nagy szerepet játszott az erdélyi

fejedelemség is. Nem mindjárt kezdettől fogva, csak később összekapcsolódva,, de ekkor annál határozottabban és állandóbban.

Az erdélyi fejedelemség azokban az összeütközésekben, melyek a magyar nemzet és idegen uralkodóháza között megismétlődtek, mindig nagy és fontos szerepet játszott. Az erdélyi fejedelemség, mint a János királyt uraló Magyarországból kifejtett állami alakulat, képviselte az önálló, nemzeti jellegű magyar államiság gondolatát, szemben az idegen fejedelem uralma alá került királyi Magyarországgal, mely a gondolatot ugyan elvben igyekezett fenntartani, de a valóságban nem bírta érvényesíteni, míg az erdélyi fejedelemség azt hol kisebb, hol nagyobb mértékben megvalósította a török hatalomtól való függetlése mellett is, sőt részben annak következtében.

Csak természetes, hogy azokban a küzdelmekben, melyeket a királyi Magyarország szervezetének az állami önállóság érdekében az ellenségképviselő külföldi uralkodó és annak hatalmi tényezői ellen kifejtene kellett,, a magyar önálló államiság gondolatát képviselő erdélyi fejedelemségben támogatásra talált, és így az erdélyi fejedelemség fennállása az idegen uralom alá került Magyarország államiságának védelme szempontjából, hasznosnak és előnyösnek, annak megszűnése emerre károsnak és hátrányosnak tűnt fel.

Rákóczi Erdély eme jelentőségét nagyon jól felismerte, amint ez a többször említett «Histoire des révolutions»-ból kitűnik, megállapítván, hogy az osztrák uralkodók minden alkalmat felhasználtak, hogy Erdély birtokába helyezték magukat, mert tudták, hogy aki Ausztriát és Erdélyt, e szerinte gazdag, népes és termékeny tartományt bírja, a magyarokat két tűz közé szoríthatja és arra kényszerítheti, amire akarja (186., 329. lap).

Feltehető, hogy inkább ennek, mintsem egyéni hiúságnak és becsvágy-nak, vagy az ősoktól származó reminiscenciának kell tulajdonítani azt, hogy ő az erdélyi fejedelemségre olyan nagy súlyt helyezett és ahhoz annyira ragaszkodott. E mellett az erdélyi fejedelemségnek közjogi megalapozottsága is nyilvánvalóbb volt, mint a magyarországi rendek szövetsége által ráruházott «vezérlő fejedelemséggé, amelynek történelmi előzményei kevesebbek voltak és amelynek a formai jog szempontjából jogosultsága mindenesetre nehezebben volt megvilágítható és nyilvánvalóvá tehető, amennyiben a magyar rendek részéről támasztott felkelés jellemzett nemzetközi irányú jellege mégis összefonódott belső állam jogi jellegévei.

Az erdélyi fejedelemség ugyanis a Rákóczi-felkelés idején még a tételes formai jog szempontjából sem szűnt volt meg. Megszűnt volt a török hatalommal való kapcsolata és ennek helyébe a magyar királysággal való kapcsolata lépett, de maga a fejedelmi méltóság akkor még sem eltörülve, sem a magyar királyságba beolvastva nem volt.

A külön állami alakulatként közjogilag 1542-ben Magyarországtól elvált Erdély 1688-ban ismét Magyarország királyának uralma alá került. Ez az által történt, hogy 1688. évi május 9-én Erdély akkori fejedelmének, I. Apafá Mihálynak és az erdélyi országos rendeknek teljhatalmazottai I. Lipót magyar-

országi királynak Erdélybe küldött biztosával, Carafával szemben, Erdély három nemzetének pecsétjével okirati nyilatkozatot adtak ki, amelyben elfogadták I. Lipót magyarországi király fennhatóságát s őt és utódait az 1687. évi pozsonyi országgyűlési végzések értelmében törvényes uruknak ismerték el.

Hogy ez milyen külső mellékkörülmények és befolyások mellett történt, azzal most nem kell foglalkoznunk, de meg kell még állapítani, hogy ezt a nyilatkozatot az erdélyi országgyűlés még ugyanazon év júniusában elfogadta és megerősítette.

Egyúttal azonban a már előbb megindult tárgyalások folytatódtak az erdélyi országgyűlés kiküldöttei és a bécsi udvar között az erdélyi fejedelemség jogainak biztosítása végett, amelyek az I. Lipót által 1690. október 16-án kiadott diplomához vezettek, amelyben ő mint Erdély törvényes ura szabályozta Erdély közjogi viszonyait. Ennek alapján, miután Thökölynek az időközben megkísérlett fejedelemsége nem tarthatta magát, az erdélyi országgyűlés 1691. február 7-én letette a hűségesküt I. Lipót irányában. A jelzett diplomát I. Lipót némi módosításokkal 1691. december 4-én újra kiadta s ez lett azután Erdély közjogi állásának alapja egészen 1848-ig.¹⁰

E diploma szerint Erdély Magyarország királyának fennhatósága alá került, de az erdélyi fejedelmi állás és méltóság nem szűnt meg. Erdélynek fejedelme akkor már a kiskorú II. Apaffi Mihály volt. Őt a diploma fejedelmi állásában meghagyta, csupán azért, mert húszéves kora előtt a kormányzásra nem érett, intézkedett serdültsége koráig leendő neveltetése és a tartomány igazgatása iránt. Igaz, hogy a diploma azután arról, hogy II. Apaffi Mihály után is betölthető-e a fejedelmi szék, valamint arról, hogy a fejedelemnek milyen jogköre legyen, nem szól, míg Erdély kormányzatának a régi vajda utódjaként megjelölt főkormányzó által való vezetéséről, mint állandóról intézkedik; ebből azonban még nem következett feltétlenül a fejedelmi állás későbbi megszűnése.

II. Apaffi Mihály serdültsége korának elérével, 1695-ben nem léphetett be ugyan fejedelmi tisztebe, mert abban Bécsből megakadályoztatott s végül 1697-ben lemondásra és jogainak Lipót királyra való átruházására kényszerített, de ez már nem felelt meg az 1691. évi diploma rendelkezéseinek, s e diploma alapján nem lett volna jogi akadálya, hogy a lemondással megüresedett fejedelmi szék választással betöltsék, persze csak mint a magyar királynak alávetettségben levő méltóság.

Hogy az erdélyi fejedelemség ilyen értelemben fennállhat, azt elismerte az I. József magyar híveinek az ónodi országgyűlést megelőzőleg Bécsben összeült gyülekezete is az általuk kidolgozott «Opinio»-ban.

Erdély fejedelmének címét magyar királyi címe mellé nem is vette fel más, csak III. Károly erdélyi vonatkozású okiratokban, p. o. az 1723. dec. 30-án kiadott erdélyi *pragmatica sanctio*-ban, s a külön fejedelem választásának jogát csupán az erdélyi 1744: 2. te. törülte el, úgyhogy a fejedelmi jogok-

nak a királyi jogokba való beolvasztása az erdélyi közjog értelmében csak ezen az alapon lett törvényessé.

II. Rákóczi Ferencnek tehát 1704. július 8-án történt erdélyi fejedelemmé választása és annak általa történt elfogadása maga még nem ellenkezett volna Erdély közjogi állásának az 1691. évi leopoldi diplomában történt szabályozásával. Ez a választás azonban éppúgy, mint a későbbi (1707. évi, áprilisi) fejedelmi beiktatás a királyi Magyarországtól való előbbi függetlenség álláspontján állott és ennyiben valóban ellentétben volt az 1691. évi rendezéssel.

A többször említett «Histoire etc.» (330—333., 443. lap) szerint Rákóczi abban a felfogásban volt, hogy az 1648. évi osnabrücker (vesztfáliai) szerződéssel szuverén és függetlennek nyilvánított Erdély és Magyarország, illetve a császár közötti viszonyok alapja még mindig az a szerződés, amit I. Apaffi Mihály megbízottai (élükön Haller Jánossal) 1686. június 28-án kötöttek Bécsben I. Lipóttal. E szerződésben Erdély, eltekintve egyik kétértelműen megszövegezett ponttól, valóban még mint önálló állam szerepel, amelyben a császár Erdély fejedelmének és rendéinek fegyveres segítséget ígér, de elismeri Apaffi Mihály fejedelemségének törvényességét s biztosítja a jövőre a fejedelmválasztás szabadságát. Azonban a fejedelem jóváhagyásának fenntartásával kötött eme szerződést éppen Apaffi nem erősítette meg és a helyébe 1687. október 27-én Apaffi és I. Lipót nevében Károly lotharingiai herceg között, Erdélynek császári katonasággal való megszállása és ennek ellátása tárgyában még mindig Erdély szabadságának, vagyis függetlenségének biztosítása mellett, Balázsfalván létrejött ideiglenes szerződés¹² tárgyaltan lett a fentebb ismertetett 1688. évi alávétéssel és ez alapon Erdély jogi állásának 1690 és 1691-ben történt szabályozásával, amelyen viszont az ifj. Apaffi Mihálynak lemondása jogilag semmit sem változtathatott.

Hogy az 1688—1691-ig történt tényeket szintén mint a körülmények kényszere és befolyása alatt létrejöttnek kell minősíteni, az kétségtelen és II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása és beiktatása csakugyan eme tények figyelembevétel nélkül azon az alapon történt, hogy Erdély függetlenségének megszüntetése és a magyar király fennhatósága alá helyezése törvénytelen és érvénytelen.

A Rákóczi-felkelés folyamán tartott békealkudozások, így különösen az 1706-ban tartott ú. n. nagyszombati tanácskozásoknak egyik fontos pontja volt az a követelés, hogy Erdélynek az osztrák háztól való függetlensége a szabad fejedelmválasztás alapján visszaállítsák; de ez a pont is egyike volt azoknak, amelyekben az uralkodó nem engedett. Később, 1709 elején megtétetett, úgy látszik, az az ajánlat is, hogy az erdélyi fejedelemség mint a magyar királytól függő hűbér tartassék fenn.¹³

Az erdélyi fejedelemség ilyen értelmű fenntartása már egészen össze lett volna egyeztethető az 1691. évi leopoldi diplomával, úgyhogy annak el nem fogadására közjogi szempont okul nem szolgálhatott. Ha az osztrák

rák ház hatalmi tényezői mégsem fogadták el, ennek már csak politikai okai lehettek.

Hogy azután az ilyen állásban levő erdélyi fejedelemségnek meg lett volna-e az a politikai értéke, amelyért arra Rákóczi olyan súlyt helyezett, az persze kérdéses.

12. A felkelés célzatának elérésére szolgáló eszköz volt még a XIV. Lajos francia királlyal való szövetség is, valamint más uralkodókkal való érintkezés.

Hogy ez politikai szempontból indokolt, célszerű és észszerű volt-e, az vizsgálatunknak nem tárgya. Közjogi szempontból csak azt kell megállapítani, hogy milyen megítélés alá esik az az eljárás, hogy az alattvalók és azoknak szervezete saját uralkodójukkal szemben idegen hatalomhoz fordulnak és azt azzal szemben háborúra igyekeznek bírni; tőle saját fegyveres ellentállásukra támogatást kérnek és nyerne.

Első pillanatra ez az eljárás szembetűnő hűtlenségnek, pártütésnek mutatkozik. Ámde ha valahol, e kérdés elbírálásánál különösen jön figyelembe az egész felkelés természetének megítélésénél végighúzódó az a körülmény, hogy ez a mozgalom nem annyira az alattvalók részéről saját államhatalmuk elleni lázadás jellegével, mint inkább a nemzet részéről ellenséges idegen hatalom elleni valóságos háború jellegével bírt és az ily háborúban más harmadik hatalomhoz fordulni és annak támogatását keresni, szokásos és jogosult. És tekintettel arra, hogy e háborúban a nemzet nagyrészt nélkülözni volt kénytelen a törvényes állami szervezetnek hatalmát és erejét, sőt az ellenséges hatalom még azt is ellene használta fel és érvényesítette, az ezáltal veszélyeztetett és megtámadott államiságának megvédése csakis valamely külső hatalom segítségével sikerülhetett. Ilyen hatalom volt a régebbi időben Erdély és a török birodalom s ilyennek tekintette Rákóczi XIV. Lajost is. A brzezanyi manifesztumban kijelenti: «Isten, a minden országok igazságos ura és bírása véletlen és váratlan zavarokba bonyolította a Magyarországot régóta sujtoló német nemzetet és ekként utat és alkalmat nyújtott a magyar nemzetnek régi szabadsága visszaszerzésére. Nem mulasztotta el ennél fogva e cél kivételére kikérni azon keresztyén királyok segedelmét, akiről föltette, hogy a méltatlanul elnyomott Magyarország iránt szánalmat éreznek.»

Tehát Magyarországnak a német nemzet elleni védekezéséhez kereste egy harmadik állam segélyét s nem az alattvalóknak hazájuk alkotmányos rendje elleni lázadásához. Rákóczi számítása nem vált be, a «legkeresztyénibb» királyba helyezett bizalom nem igazolódott s felkelése a szatmári békének nevezett alávetéssel végződött, az 1715. évi XLIX. te. 2. §-a pedig őt mint törvényes királyának és a hazának nyilvános ellenségét, árulót és az igazi szabadság kiforgatóját jogvesztetté nyilvánította (proskribálta).

13. Az előzőkből kitűnhetett, hogy a Rákóczi-felkelés mind indokai, mind célzata és mind eszközei tekintetében, erkölcsi szempontból és az eszmei igazságosság szempontjából jogosultnak minősítendő, miután az nem a törvényes király és a törvényes jogrend ellen, hanem külföldi hatalomnak az

ország államiságát elnyomni, megsemmisíteni törekvő, ellenséges magatartása és tényei ellen irányult.

Hogy ez a külföldi hatalom egyúttal formailag Magyarország törvényes királya is volt, az ezt a felkelést e szempontokból nem teszi jogellenessé, mert ha a törvényes király képében és hatalmával eljáró tényező az ország ellenségeként viselkedett és annak fenntartása és megvédése helyett megsemmisítésére törekedett, megfosztotta magát a jogcímtől arra, hogy az állam lényeges alkotó eleme, annak népe, neki engedelmeskedjék s a hazának ellenségei, árulói és az igazi szabadság, vagyis az állami önállóság kiforgatói nem Rákóczi és hívei, hanem a külföldi uralkodó, annak hívei és támogatói voltak. Ennélfogva a szécsényi gyűlésről kiadott szövetséglevélben teljes következetességgel kötelezheték magukat a szövethozók a hűtlenség és hazaárulás büntetésének terhe alatt e szövetségre és annak céljára és az ónodi gyűlés határozata is következetesen indult ki ezekből a szempontokból, midőn azokat, akik a Rákóczi vezérlete alatt állott szövetséghez nem csatlakoznak, a haza nyilvános ellenségeinek nyilvánította.

Kétségtelen, hogy sokan, akik e mozgalomhoz nem csatlakoztak azért, mert e mozgalom sikerében nem bíztak és azt kilátástalannak vagy indokolatlannak s célszerűtlennek tartották, szívükben és lelkükben jó és hű magyarok voltak és mint ilyenek törekedtek azt a helyzetet fenntartani, melyben a tényleges viszonyok kényszerítő hatása alatt a formai jogrendnek megfelelően az ország idegen fejedelmek uralma alatt állott, a tapasztalatok után is bízva abban, hogy az ország alkotmányos önállása így is fenntartható; de ezt a magatartást az idegen uralkodó iránt tartozó hűségéből következtetni csak a rosszul értelmezett «loyalitas» alapján lehet, mert ily hűséget külföldi uralkodó csak akkor igényelhet, ha az a haza iránti hűséggel összeegyeztethető. Hogy ezt a két irányú hűséget és az abból származtatott köteleességet annyiszor nem lehetett összeegyeztetni, ez annak a fonák és természetellenes helyzetnek, melybe az ország jutott, kikerülhetetlen következménye volt és 400 éven át Magyarország annyi hű és nagy fiának tragédiáját okozta.

A jelzett szempontok tehát a Rákóczi-felkelést jogosnak tüntetik fel. Ez a felfogás a nemzet érzületében és közvéleményében régen megszilárdult. A tételes, formai jog szempontjából azonban az 1715: XLIX. te. 2. §-a alapján kellett ezt a kérdést megítélni mindaddig, amíg az 1906: XX. te. ezt a rendelkezést el nem törölte és II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai emlékének országos költségen megörökítését el nem rendelte.

E törvénycikk ezáltal Rákóczinak azt az eljárását, amelyért az 1715. évi XLIX. te. elítélte, igazolta és azt most már a tételes formai jog szempontjából sem kell jogosulatlannak minősíteni.

JEGYZETEK.

- 1 Szalay L.: Magyarország története VI. 91. lap.
2 Közli egész terjedelmében: Katona: *História critica* XXXVI. k. 288. s köv. 1.
3 Katona: i. m. XXXVII. k. 36. lap.
4 Rákóczi: *Histoire des revolutions* V. k. 99-149. 1.
5 Az említett mű kis kiadása: I. k. 113—127. lap.
6 Archívum Rákócziánium, II. oszt. II. k. 115. 1.
7 Túrba G.: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*; Bécs és Lipcse, 1911.
8 Túrba: i. m. 13., 48., 50., 246., 258. lap.
9 Archívum Rákócziánium II. oszt., II. k. 147., 148. 1.
10 Ladányi G. A magyar királyság alkotmánytörténete II. k. 280—293. lap, és
Lukinich: Erdély területi változásai 548—570. lap.
11 Zsilinszky M.: Az 1708. országgyűlés történetéhez. 16. lap.
12 Ladányi: i. m. 258., 264. lap; Lukinich: i. m. 506—548. lap.
13 Archívum Rákócziánium, II. oszt., III. k. 425. 1.

A KURUCKOR ÉRMÉSZETE

ÍRTA

HUSZÁR LAJOS

A KURUC-KOR ÉRMÉSZETE.

PÉNZTÖRTÉNET. RÁKÓCZI PÉNZVERDÉI. SZÜKSÉGPÉNZEK.
RÁKÓCZI EMLÉKÉRMEI.

PÉNZTÖRTÉNET.

A török iga alól felszabadult Magyarországot a XVII—XVIII. század fordulóján példátlanul súlyos politikai és gazdasági elnyomatás veszedelme fenyegette. A nemzet végső elkeseredésében végül is fegyvert ragadott jogai és szabadsága megvédésére s így indult meg 1703 nyarán a nyolc éven át húzódó kuruc-labanc világ. A szabadságért küzdő nemzet vezére II. Rákóczi Ferenc volt, az ország leggazdagabb főura. Ennek az önfeláldozás terén mintát jelentő és annyi személyes bravúrt felmutató kornak volt azonban egy sebezhető pontja is, nevezetesen a rendkívül zilált pénzügyi állapot. Minden hadviselés alapja ugyanis kétségtelenül a biztos pénzügyi egyensúly, amiről pedig a kurucok táborában az alább vázolandó okok következtében nem lehetett beszélni. Az a bevételi forrás, amire leginkább számítani lehetett volna, az adózás, teljesen kimaradt, miután a felkelés éppen a súlyos adóterhek következtében tört ki; Rákóczi tehát nem is gondolhatott adókivetésre. A francia király ígért ugyan segélyképpen havi 10,000 tallért, amit később 50,000 livresre emelt fel, de ennek a kifizetése annál nehezebben ment. A fejedelem fő remény-sége a bányák jövedelme volt, de ezeknek a hozama különböző szerencsétlen okok következtében igen lecsökkent, sőt sok esetben egyenesen ráfizetéssel járt, bár a selmeci bányagróf, Hellenbach mindent megtett a hozam fokozásáért. A regálék közül a só árát a szegény nép érdekében leszállította Rákóczi, a harmincadok közül pedig többet, mint törvénytelen meg kellett szüntetni s különben is a harcos idők nem kedveztek a kereskedelemnek. Ilyenformán nem volt más mód hátra, mint valami rendkívüli úton teremteni elő a hadviseléshez szükséges pénzt s ez vezetett az államadósság egyik formájához, nevezetesen a rézpénz kibocsátásához.

Mielőtt azonban a rézpénzek történetére térnénk, ismertetni kell Rákóczi nemesfém pénzeit is. Meg kell jegyeznünk, hogy Magyarországon pénzverési joga mindig csak az uralkodónak volt s egy-két egészen szörványos kivételtől eltekintve, pénzeket nem is találunk másoknak, csak a magyar királyoknak vagy az erdélyi fejedelmeknek neveivel verve. Általában ismeretes, hogy a

Közép- és Újkor folyamán, de talán még napjainkban is az önállóság és a szuverenitás legelső szimbolikus kifejezése az önálló pénzveretési jog. Talán ez lehetett az oka annak, hogy a kuruc pénzek közül — a kolozsvári veretű aranyforintokon kívül — egyik sincs Rákóczi nevére vagy címére verve, hanem mindeniken a közszabadság jelvényei szerepelnek. A kolozsvári aranyforintokat, mint az erdélyi fejedelem pénzeit kell tekintenünk.

A nemesfém-ből (arany, ezüst) készült pénzek pénzlába teljesen azonos volt a megfelelő magyar pénzek pénzlábjával és mindenütt a körmöci liga volt az irányadó. Ezt a gyakorlati tapasztalaton kívül több pénzverdési utasításból s egykorú levélből ismerjük és tudjuk.¹ Az aranypénznek egy faja ismeretes két, illetve három változatban: az aranyforint vagy dukát. Egyik a körmöci és nagybányai típus, hol a rendes címer- és Madonnaábrázolást talál-

Aranyforintok.

juk, a másik kettő a kolozsvári veretű aranypénz, hol a Madonna helyett pálmafa, illetve a fejedelem arcképe jelenik meg. Ez utóbbiak köriratban is eltérők, mert rajtuk az erdélyi fejedelmi cím külön hangsúlyozást nyert. Ezek az aranypénzek csekély eltéréssel teljesen azonos pénzláb szerint készültek, mint a korabeli magyar aranyak, melyeknél tudjuk, hogy a budai márkából (245-54 g) 69 drb készült, vagyis egy darab nyerssúlya 3-52 g körül volt. Rákóczi aranyainak pénzlábjára vonatkozólag két egykorú adatunk van. Az egyik Hellenbach levele a fejedelemhez 1707. aug. 9-én, melyben hangsúlyozza, hogy a márkához 23 karát 10 gran színarany s két gran réz vétetik s egy Thaly által közölt adat szerint ebből 70 darab aranyforint kerül kiverésre, tehát egy darab súlya ezek szerint 3-50 g. Hellenbachnak ez a levele azzal kapcsolatban íródott meg, hogy Nagybányán valamivel több rézet keverték a színaranyhoz, s félt esetleges pénzverési zavarok keletkezésétől. Egy másik adat szerint 309 márka pénzfém-ből 21,630 drb arany került kiverésre, ami megint csak a fenti eredményt hozza ki, tehát meg lehet állapítani, hogy Rá-

kóczi aranyforintjai 3-50 g súlyban kerültek ki verésre ² s ezt az eredményt a mérlegelés is igazolja. Ennek a kis eltérésnek azonban a gyakorlatban úgyszólván semmi jelentősége nem volt, amire a legjobb bizonyíték, hogy 1712-ben Bécsből 6000 Rákóczi dukátot küldtek Körmöcre, hogy ezeket átverjék III. Károly képére és nevére.³ Feltűnő jelenség, hogy 1706-ból nem ismerünk aranypénzeket, aminek kellő magyarázatát nem tudjuk adni.

Az ezüstpénznek két faja ismeretes: forint és poltura. Ezeknek az ezüstpénzeknek a formája azonos, előlapon címer, hátlapon Madonna. A forintosok pénzlábara nézve tudjuk, hogy a 14 latos ezüst márkájából 17 ½ darab készült hosszabb idő óta Körmöcbányán s egy forintos nyersúlya 19-27 grammot tett

Ezüstforint.

ki. A Rákóczi forintosai is pontosan követik ezt a pénzlábat. Ezüstforintosok a körmöci és munkácsi verdében készültek.

Az ezüstpoltúra ismertetésével kellett volna tulajdonképpen a sort kezdeni, mert ez volt a kurucok legelső pénze. Ugyanis, míg a többi pénzfaj verése csak 1704-ben vette kezdetét, ezüstpolturákat már 1703-ból is találunk. Egyébként 1703 és 1704-ben verték ezeket és kizárólag csak Nagybányán. Előzményük, mint a dukaté és a forintosé is, szintén Lipót pénzverésében gyökerezik. E polturák pénzlábara nézve biztos okleveles adataink nincsenek, de annyi kétségtelen, hogy átlagsúlyuk 1 g körül mozog.⁴ Polturát Rákóczi különben nem sokat veretett, amit az a körülmény látszik indokolni, hogy még nagy tömegben forgalomban voltak Iyipót aprópénzei. Veretesüknek 1704 után történt megszűnését a rézpénzek verésének megkezdése magyarázza.

Ezüstpoltura.

Megemlíthetjük, hogy ismeretesek még más nemesfém-pénzek is, így a 10 polturás rézpénz arany és ezüstverete, vagy a 4 polturás rézpénz ezüstverete, azonban ezek csak 1—2 példányban ismert unikumok s még ha egykorúak is — ami egyik-másiknál eléggé kétséges — csupán kuriózum jellegűek és forgalomban sohasem voltak. Csak Thaly közléséből ismeretes, hogy Rákóczi 1708-ban elrendelte Ajtaynak, a nagybányai verde főnökének, hogy az új aranyokon az előlapon Szűz Mária legyen az erdélyi fejedelmi címet magában foglaló körirattal, a hátlapon pedig Erdély címere. Ilyen példányok eddig még nem kerültek elő, annál kevésbbé, mert 1707 az utolsó évszám a pénzekben. E nemesfém-pénzek anyaga kétféle úton került a pénzverőkbe. Elsősor-

ban is a bányászat révén, ami mind kevésbé kezdte kifizetni magát, másfelől pedig magánosok hozták saját aranyukat és ezüstjüket pénzverésre, amire több példát is tudunk felhozni. Így 1707-ben a fejedelem Ujfalussy János főstrázsamesternek engedte meg, hogy 5000 rénes forintot saját ezüstjéből pénzzé verethessen,⁵ 1710-ben pedig Kemény János «Nemes-Companiabeli Vice Colonellus»-nak engedte el a felvert ezüstje után a pénzverési illetéket.⁶ Állítólag lengyel urak ezüstjéből tymphákat (lengyel forintosokat) is vertek, 1707-ből pedig biztos adataink vannak arra nézve, hogy Rákóczi utasította Ajtayt, hogy Sieniawski lengyel korona-marsall részére az ő ezüstjéből pénzt verjen s Ajtay tett is jelentést tallérok, féltallérok és polturák kiveretéséről.

Rohde ezek alapján azt tételezi fel, hogy csak idegen személyek nemesfémjéből készült volna pénz s a kormány részéről nemesfém egyáltalán nem került kiverésre. Bzt az állítást azonban könnyen meg lehet cáfolni több egykorú adattal is. Így pl. Thaly közli, hogy 1704-ben a selmeci kamaránál az urburariusok 155 márka, 1707-ben pedig 137 márka aranyat, valamint ugyanez idő alatt 5863, illetve 5405 márka ezüstöt adtak be, aminek legnagyobb része bizonyára a pénzverőbe került.

Míg az említett arany- és ezüstpénzek, amint látható, a korábbi magyar pénzrendszer keretébe simán beilleszthetők s a korábbi pénztípusok egyszerű átvételéről tesznek bizonyosságot, addig a kuruc pénzek harmadik csoportja, a rézpénzek, egy teljesen újszerű pénzügyi művelet bevezetését jelentették.⁷ Hivatalos rézpénzverés ugyanis Magyarországon a Rákóczit megelőző időben nem volt, a Thavonat-féle siralmasan végződött egyéni akciótól eltekintve. Bécsben is csak 1703. nov. 23-án jött rendelet rézpfennigek verésére s ezt előzte meg Selmezbányán Thavonat kamaragróf, aki már 1696-ban rézbárcákat verettetett, hogy a bányászok és hivatalnokok között a forgalmat megkönnyítse.⁸ Baj csak akkor származott ebből, amikor e bárcák a nép között is forogni kezdtek, viszont a nép ezeket semmiféle hivatalos fizetésre fel nem használhatta. Végül is maga a császár rendelte el 1703. február i-én e polturák verésének megszüntetését s ugyanez év szept. 9-én ezek beváltását is. Bgy kimutatás szerint 1696—1703 között 211,158 forint 51 krajcár értékben kerültek ilyen rézbárcák kiverésre, amelyek forgalmánál és beváltásánál a népet sok károsodás érte s kétségtelenül ez is egyik oka volt annak az elkeseredésnek, ami a Rákóczi-féle mozgalmat létrehozta.

Minden tekintetben azonban általános volt a nyomorúság a XVIII. sz. elején. A bécsi kormány például a bányavárosokat a réz árának lenyomásával tette tönkre, míg a jobbágyságot a beszállásolt idegen katonaság sanyargatta. A köztartozásokat jó ezüst- vagy aranypénzben kellett fizetni, így ami kevés jó pénz forgott, az is kikerült az ország területéről. A helyzet tárgyilagos vizsgálása mellett a felkelés vezetőinek valóban nem volt más választásuk, mint a rézpénzveréssel kísérletezni, annál is inkább, mert a rézbányák dúsán jövedelmeztek, szemben a nemesfémhányakkal. Pontosan nem tudjuk, hogy kitől eredt a rézpénzverés gondolata, de nem valószínűtlen, hogy magától a feje-

delemtől. 20, 10, 4, 1 polturásokat, valamint dénárt ismerünk rézből verve. E rézpénzek neve általában kongó volt, szemben a pengő ezüst pénzzel, de hívták a 20 és 10 polturásokat a Pro libertate felirat után libertásnak is. A libertások e felirata szatirikus akrosztichonokra adott alkalmat. így keríngett egy anekdota, hogy Lipót császár egy ilyen libertást tartva a kezében, kérdezte a környezetétől a felirat értelmét, mire ezek azt felelték, hogy a kurucok szerint a következő:

Princeps Rákóczi Ope Legionis Inclyti Bercsényi Et Reliquorum Totam Austriam Trucidabit Ense. Erre Lipót nevetve oldotta volna fel a betűket a következőképpen: Peribitis Rebellantes Omnes Laqueo, Igne, Bello, Et Reliqui, Toti Austriae Tributarii Eritis.⁹ Eredetileg az az ezüst-tallér értéke = 4 db drb poltura volt. Az aranyforint

Húsz poltura.

értéke pedig 223 poltura volt. A rézpénz forgalmi értéke belső értékének kb. négyszerese volt s ez lett egyúttal a veszte is. Névértékben ugyanis nem lehetett rézpénzt kibocsátani, mert egy tallér értékének ½ kg rézpénz felelt volna meg, ami pedig súlyánál fogva a forgalomban használhatatlan lett volna. Egyébként nem volt rossz gondolat a rézpénzverés,

Tíz poltura.

mert közfelfogás szerint a fejedelem hatalmas birtokai győzelem esetében kellő garanciát nyújtottak volna az elértéktelenedés ellen, viszont a rézpénz iránti belső bizalom átsegítette volna a felkelőket az első súlyos éveken. Az eredeti terv szerint a rézpénz a belső forgalmat elégítette volna ki, míg a hadviseléshez szükséges

anyagoknak külföldről való beszerzésére a nemesfém-pénzek szolgáltak volna. E rézpénzek közül a 20, 4 és 1 polturások előlapján címer, hátlapján Madonna látható, míg a 10 polturásokon és a rézdenáron csak címer és felirat. Bercsényi egyik levelében 1704-ben szóvá is teszi, hogy nagy megütközést keltett, hogy a «rézfalatrul» kimaradt a Boldogasszony képe.¹⁰ Eleinte szívesen is fogadták általában a rézpénzeket, tanú erre Schiessler Gáspár krónikája,¹¹ de tanú lehet az a diadalkapu is, melyet a jezsuiták emeltek Rákóczi Kolozsvárra érkezésekor. Ezen az egyik szimbolikus embléma a

bölcsességet ábrázolta, amint rézpénzveréssel foglalkozik s a magyarázó vers így hangzik:¹²

*Eisen wandelt zu Erz die Urkraft ungrischer Quellen,
Doch die Klugheit vermag selbst Erz in Gold zu verwandeln,
Kupfer womit die Freiheit man kauft, ist werther als Gold selbst.*

1704 tavaszán kezdődött a rézpénzverés előkészítése. Kikérte a fejedelem a megyék és városok erre vonatkozó nézeteit. 2 millió forint értékű rézpénzről volt szó, melyet idővel Selmecbányán ezüstre váltottak volna be. Zólyom megye pl. 1704. ápr. 28-án tárgyalta a fejedelmi leiratot s egy hónap múlva már rendelet ment libertások verésére. A kormány azonban a beváltásra tett ígéreteit nem tudta betartani, sőt rövidezen újabb 2 milliónyi rézpénzverésre kért és kapott felhatalmazást a szaporodó szükségletek miatt. Egyidejűleg azonban megindult a hamisítás is. Állítólag Lengyelországban hamisítottak volna sokat, de tudjuk, hogy pl. Selmecbányán is gyártott hamis poltúrákat gróf Cotterini János Zsigmond, Zelder-ezredbeli kapitány Heidt Kristóf Keresztély odaváló

Poltura.

órással együtt. A nép, mint említettük, szívesen fogadta a rézpénzt, de a kereskedők és a pénzemberek manipulálni kezdtek vele. A kereskedők helyzete valóban nehéz volt, mert külföldön csak jó pénzzel fizethettek, bent pedig csak rézpénzt kaptak áruikért. Ameddig a hitelük vagy a tartaléktőkájük tartott, addig rendben volt a dolog,

azonban előbb-utóbb be kellett, hogy következék a katasztrófa. Akinek adóssága vagy kiváltandó záloga volt, az természetesen rézpénzzel akart fizetni. Miután ez nehezen ment, a rézpénz kezdte népszerűségét elveszíteni, az árak hirtelen emelkedtek s már 1705 elején pátensekkel s árszabásokkal kellett védeni a rézpénz értékét.

Végül is generális intézkedésekre lett szükség s a rézpénz ügyének megbeszélésére 1706 januárjában Miskolcon összeült a kormánytanács. Itt a fejedelmi tanácsosok nagyrésze a rézpénzverés megszüntetését s e helyett adó-kivetést ajánlott a helyzet javítására. A fejedelem azonban részletesen megindokolta a rézpénzverés szükségének okait. Adót vetni nem lehet, mert éppen elég, hogy a nép gabonával és takarmánnyal ellátja a hadsereget. Az értékcsökkenés okai a nemesek és a főurak eljárásában keresendők, akik adósságot akarnak fizetni vele és zálogot kiváltani. Igaz viszont, hogy abból is baj származik, ha a rézpénz mindenféle pénzügyi műveletre nem alkalmas. A hamisítás meggátlása végett ajánlja, hogy a rézpénzeket valami különös jeggyel lássák el, amit nem lehet utánozni. Ekkor jelenik meg az ellen jegyek gondolata első fogalmazásban. Ezen indokok hatása alatt a tanács kimondta, hogy a rézpénz értékét le fogják szállítani, az új pénzre Szűz Mária képét verik rá s minden-

nemű pénzügyi műveletre — ha csak a pénznem ki nincs kötve — jó legyen a rézpénz és a rézpénz forgalmát külföldre is ki kell terjeszteni. E határozatot 1706. febr. 6-án nyílt parancs adta az ország tudtára.

Ugyanez évben a nagyszombati béketárgyalásokon is szóba került a rézpénz ügye, amiről a békeokmányi javaslat 18. pontja tesz említést. A kurucok azt kívánták, hogy a bánya jövedelem felét kelljen a rézpénz beváltására fordítani és ezek veretését azzal indokolták, hogy a megelőző években annyi nemesfémpénzt vittek ki az országból, hogy a nép rézpénz nélkül nem élhetett volna meg. A császári biztosok ellenezték természetesen ezt a tervet, bár elismerték, hogy a rézpénzeknek valami módon való kiirtásáról a nép lehető legkisebb károsodásával kell gondoskodni. Jellemző, hogy a kurucok javaslatát a jelenlevő angol közvetítő, Stepney követ szemtelenségnek minősítette. Érdekes párbeszéd folyt le e tárgyalásokon az ugyancsak közvetítő holland követ és Bercsényi között a rézpénzekre vonatkozólag. Az alkudozások közepette ugyanis Bercsényi indulatosan szólt neki, hogy «szabadságot árulunk mi, nem sajtot, hollandus uram!» Mire a követ hideg nyugalommal felelte vissza, hogyha szabadságot árulnak, vegyék le mentéikről a sok arany és ezüst gombot és láncot s verjenek belőle pénzt. Ezzel fizessék a katonákat, ne rézpénzzel; Hollandia ólomgombos kábatokban vívta ki a maga szabadságát. A béketárgyalások megghiúsulása után megint előtérbe került a rézpénz kérdése. A Miskolcon elhatározott értékleszállítást nem hajtották végre, sőt úgy látszik még újabb 2 millió rézpénz verését rendelték el, mert Rákóczi rézpénzeit összesen 6 millió értékben verték. A katasztrófa beállta előtt azonban megegyeszer megjelentek a szigorú pátensek és a rézpénzt el nem fogadókat szigorúan büntették, többek között a tüzesített kongónak a homlokra sütésével is. Mindez azonban keveset használt s még hivatalos fórum is, mint pl. a sárosi megyegyűlés vonakodott 1706. márc. 8-án a rézpénzt szerződészerű kötelezettségekben elfogadtatni. Ezidőben még azzal is megpróbálkoztak, hogy a libertások rézanyagából aranyat vegyenek ki, amivel különösen egy losonci ötvös kísérletezett.¹³

Időközben azonban újólág összeült a fejedelmi tanács Rozsnyón 1706. dec. 20-án s itt megint szóba került a rézpénz forgalmának a kérdése. Elhatározták, hogy a 10 és 20 poltúrásokat bevonják s helyettük poltúrákat fognak verni. A tavaszi hónapok azonban semmi javulást nem hoztak. Berthóthy Ferenc kassai altábornok márciusban azt írta Lőcséről, hogy a rézpénz becse mind kisebb lesz s Krakkóban teknőben árulják a piacon. Hellenbach levele szerint pedig ugyanez időtájt a selmeci bányászokat a rézpénz értéktelensége miatt karhatalommal sem lehetett munkára hajtani, július 6-án pedig azt jelentette, hogy még az addig aránylag kedvelt rézpoltura értéke is teljesen alászállott. így a rézpénz gyökeres rendezése nem volt tovább halasztható, s ez az ónodi országgyűlésen következett be.

A Habsburg-ház trónvesztését kimondó ónodi országgyűlés után (1707. jún.) természetesen a háborút még nagyobb erővel kellett folytatni, ami foko-

zott pénzszükségletet vont maga után. A fejedelem is belátta, hogy új jövedelmi források után kell nézni s így az ónodi országgyűlésen végül mégis csak elhatározták az adózás bevezetését. A pénzügyi vita hosszúra nyúlt és végül is június 8-án ért véget s határozatot hoztak, mely szerint a forgalomban csak 2.200,000 fit. rézpénzt hagynak, amiből 200,000-t a Dunántúlra rendelnek,, hogy ott is forogjon. A többit be kell vonni és beolvasztani. A forgalomban maradt pénz értékét azonban leszállították és pedig a 20 poltúrásét 8 poltúrára, a 10 poltúrásét pedig 4 poltúrára, míg a poltúra maradt a régi értékben. A forgalomban maradó pénzt valami nehezen utánozható jellel — Szűz Mária képével — fogják lebélyegezni s ezután csak a bélyegzett pénzek forogjanak, viszont ezek teljes értékben használhatók fel mindenféle pénzügyi műveletnél. Egyben minden megye rendeljen ki felügyelőket — kongóbirákat — akik e pecsételt rézpénzek forgalmára felügyeljenek. Aki nem fogad el ilyen pénzt,

Ellenjegyes libertások.

annak az áruját a vevő javára kobozzák el s a vevő által ígért ár fele a felügyelőé legyen.¹⁴

Megindult a libertások lepecsételése s szeptemberben már ilyen pénzek forogtak. A finom vésésre az ellenjegynél súlyt helyeztek. Eleinte azonban nem volt egységes a pecsételés. Más formát vésstek Kassán és mást Kőrmöcön. Innen magyarázható a kétféle keretelés és a dupla ellenjegy előfordulása. A két ellenjegyeseknél a gyermek Jézus a Madonna balján ül, az egy ellenjegyeseknél pedig a Madonna jobbján. Az 1707. évi rézpénzekben nincs ellenjegy, ami természetes, mert ezek már a megszabott határok közötti új veretek voltak. Található ezenkívül néha más ellenjegy is a libertásokon, így Rákóczi balra fordult feje oválisban, de ez modern hamisítványnak tekinthető. Ismeretes egy aranyforint és egy ezüst forintos is ellenjeggyel, amelyeket szintén későbbi misztifikációknak kell tartani, tekintve, hogy nemesfémpenzeken az ellenjegyeknek semmi értelme nincsen.

Az ónodi artikulások azonban már nem tudtak segíteni, bár a fejedelem maga járt elől jópéldával, amennyiben adó fejében a pecsételt kongóból bármennyit elfogadott. A népet azonban elkésérítette az értékcsökkenés, ami nem is csodálható, mert pénzének értéke 60 %-kal fogyatkozott meg. A réz-

pénz további hanyatlásának az is oka lehetett, hogy még az ónodi határozatokat sem tartották be s Bercsényi például azt írja 1707. szept.-ben, hogy csak magában a körmöci pénzverőben több polturát vertek, mint amennyi az egész ország részére meg volt engedve.¹⁵ Ugyanez időben Nyitra megye amiatt panaszkodott, hogy a kongó értékét nem lehet fenntartani. Hiába minden szigorúság, inkább bezárják az üzleteket, minthogy a rézpénzt elfogadják. 1708. év jelenti a rézpénz végét. Januárban már Bercsényi fémértékben akart túladni rajtuk s az 1708. aug. 3-1 szerencsétlen trencsényi csata után a rézpénzek forgalma teljesen megszűnt s pl. az érsekújvári piacon a katonák — egy feljegyzés szerint — úgy szórták, mint a pelyvát. Az egész rézpénzverésnek mintegy epilógusa Rákóczinak 1708. okt. 6-án Bottyán tábornokhoz intézett levele,¹⁶ melyben többek között ezt írja: «úgy látszik, a rézpénznek nyakaszakadásával a pénz elevationak félben kell hagyatni; amint tovább nem is kívánjuk annak lasival (agio) való elvételére akarattjuk ellen a lakókat kényszerítenünk; mellyet pro directione sui Kglndnek is tudtára adni kívántuk, tevéen egyebek iránt szükséges dispositiókat».

Négy poltura.

Az eddig szereplő libertásokon és polturán kívül mint az elején említettük, ismeretes még 4 poltúrás¹⁷ és rézdenár is. Mindkettő unikum s ha a 4 poltúrát kapcsolatba is próbáljuk hozni a devalvációval, a rézdenárt teljesen magában álló jelenségnek vehetjük. Mindkét fajta rézpénz csupán elszigetelt próbaveret s a rendes pénzforgalommal semmi kapcsolatuk nem volt.

Rézdenár.

Kérdés, mi történt a rézpénzek anyagával? Tudjuk, hogy öntöttek belőlük ágyúkat s egyik ilyen ágyú ezt a feliratot viselte:¹⁸ Numus eram Patriae, nervus belli atque moneta. Nunc Libertatis vindico iura boans. Készültek belőle harangok is, így pl. a serkei (Gömör m.) réf. egyház részére a Rákóczi által adott libertásokból készült 4—5 mázsás harang felirata a következő:¹⁹

*A es quondam fueram, tandem signata moneta
Libertatis eram, multos ad bella ciebam
Nunc Herum conflata Dies iam campana vocor,
Pulso, oro, moneo: pax sit tranquilla Libertas.*

A forgalomból kivont rézpénzek legnagyobb részét azonban posztóért török kereskedők vitték el. Ezek azután a kimustrált rézpénzt Spanyolországba csempészték, ahol a Bourbon-Habsburg ellentét miatt a nép szívesen vette egy Habsburg ellenség pénzeit, amelynek itt azért is nagy keleté volt, mert a

sok háborúban elszegényedett spanyol nép éppen a váltópénzben volt igen szegény. A libertások Spanyolországban egészen az utrechti békéig forogtak, s mikor 1717-ben Rákóczi megfordult Madridban, talán még volt alkalma látni a forgalomban ilyen libertást.

1707 az utolsó évszám Rákóczi mindenfajta pénzén. Ezután a régi verőtövekkel verték a pénzt és pedig legtovább a körmöciekkel, ha nem is mindig Körmöcön. A technikáról megállapíthatólag legtovább a verdejelzés nélküli pénzeket verték. 1708-ban azonban a rézpénzek forgalma s ezzel együtt a verése is végérvényesen megszűnt. A hátralevő három évből mindössze két érdemleges adatunk van a pénzverésre nézve. Az egyik Hrabovszky Jánosnak, a kassai verde igazgatójának reverzálisa 1709. márc. 24-ről,²⁰ melynek első pontja szerint a saját költségén köteles ezüstöt szerezni s abból aprópénzt, ú. m. máriást, tizennégy pénzest, polturát és másféle aprópénzt is a körmöci liga szerint veretni. A másik forrás a fejedelem közigazdasági tanácsának utasítása a munkácsi pénzverőház inspektora számára 1710-ből²¹ és ennek 23. pontja kimondja, hogy az aranyforint igazodjék a körmöci ligához, a tallér legyen 15 latos, majd felsorolja még a máriást (17 krajcáros), 7 krajcárrost, garast, polturát és dénárt, mint veretendő pénzeket s ezek finomságát. Hnnek a két forrásnak az adatait azonban a valósággal semmiképpen sem lehet összhangba hozni. Ugyanis ilyen pénzeket Rákóczinak vagy egyáltalán a felkelőknek nevével vagy címével verve nem ismerünk. Nincs az sem kizárva, hogy ezek csupán írásban lefektetett óhajok, melyek sohasem valósultak meg.

RÁKÓCZI PÉNZVERDÉI.

Rákóczi pénzeit eddigi tudásunk szerint hat pénzverdében verték: Körmöcbányán, Kassán, Szepesvárában, Nagybányán, Munkácson és Kolozsvárt. Ezeknek a verdéknek a működéséről összefüggő képet adatok hiányában nem lehet adni, minthogy mindenikről csak néhány mozaikszerű feljegyzés maradt fenn. Ezeket az apró adatokat kíséreljük meg lehetőség szerint összeállítani, hogy a pénzverők belső életéről, a vésnökök személyéről és a kivert pénz mennyiségéről legalább némi fogalmat lehessen alkotni.

Körmöcbánya a bányavárosokkal együtt 1703. szeptemberében került a felkelők hatalmába s 1704-ben indult meg a pénzverés a kurucok részére. A bányászat és a pénzverés élén Hellenbach János Gottfried selmeci bányagróf állott s az ő jelentései révén vagyunk leginkább értesülve a pénzverő életéről. Ő intézkedett 1707-ben a poltúra veréséről s jelentése szerint hetenkint 25,000 forintnyi polturát lehetett kiverni; a rézpénzveréshez hetenkint 12 tonnácska (80 mázsa) rezet használtak fel. Ugyanez év júliusában azt jelentette, hogy a poltúriverést meg fogja szüntetni, bár nem hiszi, hogy e nélkül élni lehetne. A nemesfémpénzekre nézve más forrásból tudjuk, hogy 1704. és 1705. években 13,440 darab aranyat vertek ki s ugyanezen idő alatt

a behordott ezüsből a kincstár haszna 73,873 forint 55 dénár volt. 1708. október végén vesztette el Rákóczi véglegesen a bányavárosokat s szűnt meg egyidejűleg részére Kőrmöcbányán a pénzverés. A pénzverő vésnökei közül névszerint a svéd származású Warou Dániel ismeretes, akit a felkelés Kőrmöcön talált s itt dolgozott 1707 végéig, amikor visszaszökött Bécsbe. A kőrmöci pénzverő jelzése K—B, de a jelnélküli rézpénzek legnagyobb része is itt került kiverésre. Ismeretesek kőrmöci veretű aranyforintok, ezüstforintok, 20, 10 és 1 polturás rézpénzek, a jelnélküli véreket is ideszámítva.

A kassai pénzverőből 1705 óta ismerünk pénzeket, azonban írásos emlék elsőizben csak 1706-ból van róla. Ugyanis ez év áprilisában rendelte el a fejedelem Ajtaynak, a nagybányai pénzverő főnökének, hogy az ezüst felét adminisztrálja Keczer Sándor keze alá Kassára, hogy ott apró «monetákat» verjenek belőle. Keczer az országos közjöveldmi tanács consiliáriusa volt s mint ilyen — úgy látszik — felügyelt a kassai pénzverésre. Egyébként a kassai verde igazgatója 1707—09 között Rác Márton, technikai vezetője pedig 1707 végéig egy bizonyos Hutter vagy Huttermann volt és az ő helyére került előbb ideiglenesen, majd 1709. március 24-e óta véglegesen Hrabovszky János. Őt Kálmáncsay István főinspektor ünnepélyesen iktatta be hivatalába s ez alkalommal reverzálist adott, mely szerint saját költségén kellett ezüstöt szereznie s minden márka után egy rénes forint (= 60 krajcár) árendát fizetett. Kálmáncsay azonban bizonyos kétes üzelmek miatt nem volt vele megelégedve s panaszkodott is emiatt a fejedelemnél.²³ Az itteni rézpénzveréssel kapcsolatban Klobusiczky Ferenc, a közjöv. tanács elnöke 1707. július 2-án amiatt panaszkodott, hogy megint 20,000 forint rézpénzt vertek, holott már nyilvánosan publikálták, hogy nem lesz több rézpénzverés. Baj volt amiatt is, hogy Kassán másként pecsételték a libertásokat, mint Kőrmöcön. A kassai pénzverő vésnöke Debreceni ötvös András ötvösmester volt, aki Szatmáron tanulta ki a mesterségét s 1707 elején került Kassára. Kevés kivétellel minden pénznem mintája tőle való, de ezenkívül pecsétvéséssel is foglalkozott.²⁴ Kassáról csak rézpénzeket ismerünk és pedig 20, 10, 4, 1 polturásokat és rézdenárt. A verde jegy C, C—M és M—C.

A kassai pénzverőt vagy legalább is annak egy részét, 1706 őszén Rabutin fenyegető támadása miatt, Szepesvárába vitték át. Az ostrom október 11-én megszűnt s a verde ekkor megint visszakerült Kassára. Ha e rövid megszakítás ideje alatt Szepesvárában vertek is pénzt, azok természetszerűleg kassai verőtövekkel készülhettek és kassai jeggyel kell, hogy legyenek ellátva. Bervaldszky — minden tárgyi bizonyíték nélkül — feltételezi, hogy az 1706-i négy polturás rézpénz C verde jegye — ami csak ezen fordul elő — esetleg a szepesvári pénzverővel hozható kapcsolatba.

A nagybányai pénzverőből kerültek ki az első kurucpénzek, az 1730. és 1704. évi ezüst polturák. A nagybányai pénzverő főnöke Ajtay Mihály volt, aki 1705. októberében innen 1453 darab aranypénzt küldött Kálmáncsay mezéhez. 1707-ben, mint már említettük, baj volt az aranypénz ötvözése

körül. Az 1705—1706-i hadjárat veszélyei miatt 1706 első napjaiban a pénzverő egyrészét átvitték Munkács várába, azonban a nagybányai verde működése azért még nem szűnt meg véglegesen, sőt Ajtay többet lakott itt, mint Munkácson. A pénzverő ekkori működését az az adat világítja meg leginkább, mely szerint 1708. március 22. és augusztus 31. között 35,806 forint 86 dénár értékű pénzt vertek ki a szomszédos bányák nemesféméből. Az újabb fenyegető veszély miatt azután 1708. október elején Ajtay az egész verdét átvitte Munkácsra s ezzel megszűnt a nagybányai pénzverő további működése. A pénzverő vésnöke Ocsovay Dániel volt.¹⁵ aki 1692-ben került ide, még Lipót alatt. Nagybányáról 1706-ban átment Munkácsra, ahonnan Lengyelországba került, de 1709-ben már Bécsben találjuk. Később 1721-ben megint visszakerült Nagybányára, mint pénzverdési vésnök. Nagybányáról ismeretesek aranyforintok és ezüstpoltúrák, valamint rézből vert 10 és 1 poltúrák. A pénzverő jelzése N—B.

A nagybányai verdét tehát részben 1706 elején, végleg pedig 1708. októberében átvitték Munkácsra. Eleinte a munkácsi pénzverő főnöke is Ajtay Mihály volt. 1706. február közepén már üzemben volt itt a pénzverő. Ezután nagymértékű volt a pénzverő termelése, különösen rézpenzékben, mert nagy összegű kifizetéseket utalványozott a fejedelem innen. Magánosok részére is sok pénzt vertek Munkácson. 1707-ben is nagyban folyt itt a rézpenzverés s pl. májusban a fejedelem 20, majd 8 mázsa rezet rendelt ide a pénzveréshez. Ajtay 1709 végén meghalt s helyébe a felügyelő Lányi Pál lett, időközben pedig a pénzverő igazgatójaként Fridler Salamon van említve. A pénzverő vésnöke előbb Ocsovay Dániel, majd utána Enyedi Dániel volt. 1710-ből fennmaradt egy részletes utasítás a pénzverő részére, amely a kiverendő pénzek pénzlábat és finomságát megadta, továbbá úgy a bányászatra, mint a pénzverésre nézve részletes utasításokat adott. 1711. június 24-én nyomult be Löffelholz császári generális a munkácsi várba s szűnt meg ily módon végérvényesen a munkácsi pénzverő működése a szabadságharc lealkonyodásával. Munkácsi veretként ezüstforintosok, majd réz 10 és 1 polturások ismeretesek. A munkácsi pénzverő jelzése M—M volt.

Rákóczi erdélyi fejedelmi címmel vert pénzei Kolozsvárt készültek. Csak aranyforintokat ismerünk innen 1705 és 1707 évekből. Erről a pénzverőről kevés adatunk van. Ajtay tesz említést egy ízben (1705. október 12-én) Kolozsvárt vert aranyokról, Grabarics Jakab abrudbányai inspektor pedig 1707. szeptemberében azt írja, hogy próbaképpen három darab aranyat vertett Kolozsvárt s ezek közül kettőt megtekintésre elküldött a fejedelemnek. A kolozsvári pénzverő jelzése K—V volt.

Csak ilyen töredékes adataink vannak a kuruc pénzverők belső életéről, de nem tartottuk érdektelennek ezek ily módon való felsorolását sem, mert sok érdekes és jellemző jelenségre vetnek világot a szabadságharc pénzügyi adminisztrálását illetőleg. Ennek megvilágítása pedig semmiképpen sem hanyagolható el, mert a súlyos pénzügyi helyzet nem utolsósorban volt okozója a felkelés időelőtti hanyatlásának, majd végleges leáldozásának.

SZÜKSÉGPÉNZEK.

A kuruckor numizmatikai képeinek szerves kiegészítését jelentik a szükségpénzek, melyeknek verésére rendszerint valamelyik vár ostromai adott alkalmat. Ezek természetesen csak meghatározott területen forogtak, valamilyen nem nemes anyagból készültek és a szükség megszűntével rendes forgalmi pénzekre kellett őket beváltani. Tágabb értelemben maguk a kuruc rézpénzek is szükségpénzek voltak, azonban veretési körülményeiknek ismerete egészen más elbírálást követel részükre.

Bizonyos fokig szükségpénzeknek tekinthetők azok a rézbárcák is, melyeket a bányavárosok némelyikében a bányászok részére vertek. Hellenbach igazgatása alatt pl. a kamara maga gondoskodott a bányászok ellátásáról s e miatt nagy élelmiszerraktárakat tartott fenn. Sőt, hogy a bányászok és kereskedők érintkezését lehetetlenné tegye, 1704-ben a bányamunkások számára külön rézpénzt veretett. Ennek egy példányát Gohl Ödön ismertette, melynek az elő- és hátlapja egyforma: két keresztbe helyezett bányászszerszám és ALT GEPIRG 1704 körirat.

Lipótvári szükségpénz.

Eperjesi szükségpénz.

Nagyváradi szükségpénz.

Hellenbach terve azonban nem vezetett eredményre, aminek főképpen az: üres pénztár volt az oka.²⁶

Szorosabb értelemben vett szükségpénzeket a kuruc időkből Eperjesről, Lipótvárról és Nagyváradról ismerünk. Eperjesről 1704-ből maradtak fenn réz szükségpénzek, melyeknek kibocsátására a kuruc hadak által szorongatott Vilson várparancsnok volt kényszerülve. Az egykorú feljegyzések szerint e rézpénzverésre üstöket, csatornákat, sőt koporsókat is felhasználtak. A réztárgyakat fontonkint 42, illetve 60 fillér értékben kellett beszolgáltatni, két rézkoporsóból pedig 8000 forint értékű pénzt vertek. Ismeretes e szükségpénznek néhány ezüst vereté is, melyek azonban már a dolog ter-

mészeténél fogva sem lehetnek egykorúak és így ezeket azon koholt érmek közé lehet talán sorozni, melyeket Bärstedt báró, eperjesi gyűjtő megbízásából Rombauer Mátyás ottani ötvös 1820—24 közt készített. A szükségpénzek hátlapján levő koronázott L betű Lipót császár nevével hozható kapcsolatba. Csak Newald tesz említést olyan szükségpénzekről, amelyeket Vilson a Rákóczi rézpénzeiből állított volna elő oly módon, hogy azokat alig felismerhető kétfejú sassal pecsételte felül. A sóvári sóbányaigazgatónak Georg Rüdiger Feingebutz-nak 2155 forintot fizetett állítólag ilyen pénzben. Eperjes feladása után azonban Feingebutz fogságba került, de a pénzt előbb elásta és csak 1711-ben emelte ki újra Feingebutz a kincseit s miután erre nézve tanúi is voltak, Eleonóra Magdalena császárnő 1711. november 10-én kárpótlást rendelt részére. Ha valóban voltak is ilyen pénzek, azokat ez alkalommal bizonyára megsemmisítették s ez lehet az oka, hogy máig nem került elő egyetlen ilyen pecsételt rézpénz sem.

A lipótvári szükségpénzek veretésére a várnak a kuruc hadak által 1705 nyarán történt ostroma adott alkalmat. A vár ugyan augusztus elején felszabadult, de a megszorult parancsnok, Schwarzenau Károly báró tábornok kénytelen volt rézpénzveréssel segíteni magán, hogy katonáinak a zsoldját az ostrom alatt fizetni tudja. Ismeretesek egy- és kétlapú szükségpénzek. A pénzekon levő L—S betűkből álló monogramm különböző feloldásokra adott alkalmat. így egyesek szerint Sub Leopoldo, Sal va Libertate vagy Leopold-Schemnitz, mások szerint pedig Leopold-Stadt vagy Leopoldopolis-Schwarzenau lenne e betűknek az értelme. E két utóbbi legvalószínűbb feloldás közül a legutolsó látszik helyesnek, miután a pénzek előlapján is latin felirat van: «Ex necessitate.»

Legtöbb szükségpénz Nagyváradról ismeretes, ahol Becker várparancsnok végül minden rézedényt összeszedett és pénzzé veretett. Előfordulnak e pénzek 1706., 1707., 1708. és 1710. évekből. Egyik-másikon az In necessitate Varadiensi felirat is olvasható, hátlapjukon pedig többnyire koronázott I betű látható (József császár nevének kezdőbetűje). Mindezek a szükségpénzek érthetőleg kezdetleges kivitelűek, nyilvánvaló mindeniknél a kibocsátás kényszerű és sürgető volta. A maguk kezdetlegességében is érdekes dokumentumai azonban a kuruc seregek első győzelmeinek és szerény illusztrálói egy-egy kiemelkedőbb hadieseménynek.

RÁKÓCZI EMLÉKÉRMEL.

Magyarországon az éremművészet sohasem tudott a virágzásnak olyan fokára emelkedni, mint a nyugati államokban. Pénzverőink vésnökei kezéből került ki ugyan elég szép számmal emlékérem, de az állandó központi udvar hiánya s a folytonosan dúló háborúk a fejlődést minduntalan megakasztották. Ez a magyarázata annak a jelenségnek is, hogy egy ilyen, a nemzet egészét

megmozgató esemény, mint a kuruc szabadságharc, nem eredményezett az éremművészet terén valami gazdag termelést. Hogy e tekintetben néhány szép darabot mégis fel lehet mutatni, azt a fejedelem művészetpártolása mellett annak a szerencsés körülménynek lehet betudni, hogy a felkelés meg-

Emlékérem a szabadságharc megkezdésére.

indulásakor Körmöcbányán egy művészi képességekkel megáldott éremvész, Warou Dániel állott Rákóczi szolgálatára.²³

War ou kezéből 1707 végéig három emlékérem került ki, mindhárom művészileg is jelentős darab. Az első érem a szabadságharc megkezdésének emlékére készült s hátlapján Themis és Egalitas női alakjai láthatók, amint a Libertás kezén és lábán levő bilincseket feloldják. Ez az ábrázolás meg-

Emlékérem a szécsényi országgyűlésre.

felelő szimbolikus kifejezése a kitűzött célnak. Úgy ennek, mint a másik két éremnek az előlapján Rákóczi mellképe foglal helyet. A másik érem a vallásügyet rendező szécsényi országgyűlésre vonatkozik. Ennek a hátlapján egy antik oltár jelenik meg, melynek a tüzét három Vesta papnő éleszti. Bár a fejedelem katolikus volt, megértéssel volt a másik két felekezettel iránt is és a vallásszabadság megadásának megkapóan szép allegóriáját találjuk ebben az ábrázolásban. A harmadik érem a nemkevésbé nevezetes ónodi ország-

gyűlés emlékezetére készült, melynek hátlapján Herkulesnek a lernai vízi-kigyóval való küzdelme látható. Megint találó a hasonlat, ámbar Rákóczi küzdelme még Herkulesénél is nehezebb volt. Mindhárom érem az ábrázoláshoz megfelelő felirattal rendelkezik, de tudni kell, hogy úgy az allegóriák kigondolása, mint a hozzáfűzött szellemes feliratok Rákóczi személyes ténykedései voltak és az érmeek rajzait az acélbavésés előtt a készítőművész mindig bemutatta.

A három érem közül kettő szignálva van, azonban a harmadik jelzetlen darab is ugyanazon mester kezétől származik. Ezt igazolja a kétségtelen stílus-egyezésen kívül Sréter János kuruc brigadéros levele 1707. szeptemberéből, melyben értesíti a fejedelmet, hogy Körmöcről ennek az éremnek kiveréséhez szükséges eszközöket Warou utasításaival együtt Munkácsra elküldte. Mindhárom érem készítőmestere tehát Warou Dániel.²⁹ Ez a svéd származású éremművész még 1697-ben került Körmöcbányára; 1702-ben Bécsbe visszahívták, de azzal a kötelezettséggel, hogy minden évben tartozik Körmöcre lerándulni. 1703 nyarán tette először ezt az utat, mikor is az időközben kitört felkelés miatt Bécsbe visszajutni nem tudott s így került Rákóczi szolgálatába. A fejedelem szolgálatát 1707-ben szökéssel hagyta ott s visszament Bécsbe. A szabadságharc után újra szorosabb kapcsolatba került Körmöcbányával egészen 1730-ban bekövetkezett haláláig. Rákóczitól egy-egy emlékérem verőtöveinek elkészítéséért 200 forintot kapott. Warou mindhárom Rákóczi-érmének verőtövei a munkácsi várból kerültek elő s ezekkel a bélyegvasakkal 1889-ben 3 arany, 21 ezüst és 6 bronz utánveret készült az utánverés megjelölésével. Rákóczi ezeket az érmeket nemcsak ajándéknak és emlékül osztogatta, hanem ezek egyben hadikitüntetések is voltak. Legalább is erre enged következtetni az a feljegyzés, hogy a gróf Starhemberg Miksa császári altábornagyot 1708 elején elfogó Bornemisza őrmester hadnaggyá előléptetésen kívül egy ilyen emlékérmét is kapott jutalomképpen Rákóczitól. Elég szép számban készülhettek, amikor például Körössi, Rákóczi kincstartója egy véletlenül előkerült ládikában is 9 arany és 17 ilyen ezüst «nomismát» talált 1707-ben.³⁰

A három emlékérem közül a szécsényi országgyűlésre vonatkozó, eddig ismeretlen okból egy ellenemlékérmét váltott ki, amely a Warou-féle érem hátlapjának ábrázolását igyekezett gúny tárgyává tenni. Ennek a gúny éremnek az előlapján egy páncélos harcos kardjával az antik oltár tűzét szétveri, a három Vesta papnő pedig menekül. A hátlapi kép semleges ábrázolás egy erdélyi tájképpel. Ennek az éremnek a mestere Schuller György nagyszebeni ötvös és éremvész, aki a XVIII. század elején dolgozott Szebenben s készített többek között néhány erdélyi vonatkozású emlékérmét is. Provinciális művész, akinek műveit nagy kvalitáskülönbség választja el Warou műveitől.

Ezekon az érmeken kívül Rampacher Pál még két jetont kísérel meg Rákóczi személyével és korával kapcsolatba hozni. Az egyik bronzjeton, előlapján nyitottszárnyú egyfejű sassal, a hátlapján a Madonna ülő alakjával;

a másik egy brakteata-szerű egyoldalú arany veret Rákóczi mellképével. Mindkettőnek a keletkezési körülményei ismeretlenek, de a Rákóczival való szorosabb kapcsolat ezeknél legalább is kétséges. Ezenkívül még két bizonytalan feljegyzés ismeretes Thaly közlése nyomán, amelyek esetleg újabb,

Emlékérem az ónodi országgyűlésre.

eddig ismeretlen Rákóczi-érmek létezését tételezik fel. A nélkül, hogy ezeket részletesen tárgyalnánk, idézzük Thaly adatait.

Az első feljegyzés egy emlékéremre vonatkozik. Ugyanis báró Berényi Ferenc s. k. naplójában a trencsényi ütközetről megemlékezve, többek között

Gúnyérem.

ezt mondja:³¹ «Ítem, hogy az minnapi harcokor, az mikor kurucokat fölverték, olyan pénzt találtak, az melyeknek egy felül az sveciai király (XII. Károly), más felül Rákóczi képe van rajta.» A másik feljegyzés egy kuruc érdemrendről szól Limprecht János ezredesnek 1709. augusztus 2-án Bercsényihez írt levele alapján: ³² «Az egész praesidiariusoknak strázsamestertül fogva, egynek-egynek egy-egy tallért fizetett Praefectus Uram discretio pénzt.

Az Ober-Officiereknek eddig is semmit sem adtak, hanem Revir Uram Vagner nevű granadiros-kapitánnak küldött a nemes Ország címere s Urunk Ő Felsége képi alatt való ezüstpléhek, mely kapitány az több tisztek előtt dicsekedett Felséges Urunk kegyelmességével — abbul a több tisztek között csaknem felzúdulás támadott.»

Az egyik adat helyességét sem áll módunkban ellenőrizni; a teljesség kedvéért közöltük ezeket is, de minden valószínűség szerint valami félreértés eredményezte a feljegyzéseknek ezeket a kitételeit. Legalább is valószínűtlen, hogy eddig egyetlen ilyen érem, illetve jelvény ne került volna elő.

Ha a mondottak alapján a medaillisztikai rész szegényesnek is tűnik fel, bőven kárpótolja az érdeklődőt ezzel szemben a kuruc pénzek változatosága és viszontagságos története.

JEGYZETEK.

IRODALOM.

¹ A szövegnek jegyzetekkel való túlterhelését elkerülendő, itt foglaljuk össze főképpen Thaly Kálmánnak, de másoknak is a Rákóczi-kori érmészetre vonatkozó cikkeit. Ugyanazok főképpen ezek szolgáltak forrásul, amikre ezután nem lesz külön hivatkozás. Thalynek e numizmatikai vonatkozású cikkei a következő helyeken jelentek meg: Archeológiai Értesítő 1878. 240—46.1., 1879. 93—103.1. és 137—141.1., 1877. 320—322.1... 1886. 242. 1., Történelmi Tár 1882. 756. 1. Egyéb összefoglaló munkák: Bakonyi, II. R. F. pénzei, Az Érem 1922., Rohde—Zimmermann, Rákóczi pénzei, Num. Közi. 1907., Budai A., Pótlék ehhez a cikkhez Num. Közi. 1908. 115—116. 1., E- Cartier, Monnaies hist, frappées par les prétendants à la couronne de Hongrie, Revue Num. Paris 1843. Th. Rohde, Beiträge zu den Münzen der Malcontenten, Monatsblatt d. Num. Ges. Wien 1902. 287. 1. és J. Wodiczka, Die Münzen der ung. Malcontenten, Der Münzsammler 1931.

² Biloveszki J: Adalékok a rézpénz és adózás történetéhez. A Kegyesrendiek veszprémi főgimn. Értesítője 1913/14.

³ J. Newald: Beitrag zur Gesch. d. öst. Münzwesen im ersten Viertel des XVIII. Jh. Berichte und Mitteil. d. Altertums-Vereins zu Wien 1881. Ez a silly egyébként a császári aranyak súlyával egyezik.

⁴ Egy 1674-i instrukció intézkedik ugyan polturák veréséről, azonban csak 1699-ben vertek Nagybányán először polturát. Ezek egyeznek a Rákóczi polturáival, viszont a pénzlábuk nem egyezik az 1674-es instrukció adataival. (Az instrukciót közli Gündisch Num. Zeitschr. Wien 1932.) Ellenben az 1710-i munkácsi pénzverői utasítás (Tört. Tár 1881. 371. 1.) 23. pontja tesz említést polturák finomságáról és pénzlábjáról s eszerint a «15 latos ezüsthöz 48 lat liga adandó, ebből 1 gira poltúra után Ung. Flor. 6. 35» meg}'. Ez lehet azonos a kuruc polturák pénzlábjával.

⁵ Arch. Ért. 1876. 301—07. 1.

⁶ Archivum Rákócziánium, I. oszt. II. k. 479. 1.

⁷ A rézpénzverés irodalma: Ung. Kupfermünzen unter Ragoczy geprägt, (Leitzmanns) Num. Zeitung, Weissensee 1847. 185—91. és 196—98. 1. Biloveszky J.: id. m., Jurkovich E.: Adalék a libertások történetéhez, Num. Közi. 1903. 64—68. 1., Reizner J.: II. R. F. rézpénzeinek érmészeti és pénzügyi ismertetéséhez, Arch. Ért. 1872. 34—40. és 66—69. 1.

⁸ Newald i. m. és Takáts S.: A rézpénz, mint országos csapás 1703-ban. M. Gazdaságtört. Szemle 1903. 66—70. 1.

- ⁹ Rohde id. művében a *Das Pfennigmagazin* VIII. 1850. 288. 1.-ről véve.
- ¹⁰ Arch. Rák. I. oszt. IV. k. 117. 1.
- ¹¹ Közli Thaly, *Tört. Tár* 1884. 742—43. 1.
- ¹² Rohde i. m. *Num. Zeitschr.* Wien 1877. 220. 1.
- ¹³ Thaly K.: Éremtani adalék a rézpolturák és libertások ércanyagához, Századok, 1881. valamint *Költészet és érmészet*, *Tört. Tár* 1892.
- ¹⁴ Az ónodi országgyűlés végzésein kívül Áldásy A.: Az 1707-i ónodi országgyűlés. egy kiadatlan naplója. *Tört. Tár* 1895. 524—30. 1.
- ¹⁵ Arch. Rák. I. oszt. V. k. 469. 1.
- ¹⁶ Arch. Rák. I. oszt. IX. k. 564. 1.
- ¹⁷ Dr. M.: Unedierte Vierpolturenstück, *Eggers Monatshefte* 1865. 78—82. 1.
- ¹⁸ Arch. Ért. 1879. 93—103. 1.
- ¹⁹ *Tört. Tár.* 1882. 575. 1.
- ²⁰ Arch. Ért. 1878. 241—46. 1.
- ²¹ *Tört. Tár.* 1881. 371—77. 1.
- ²² A pénzverdékre vonatkozó irodalmat itt is összefoglalva adjuk a következőkben: Bervaldszky K.: R. szepesvári pénzverdéje, *Num. Közi.* 1910. 127—128. 1.; Lehóczky T.: A munkácsi pénzverde, Arch. Ért. 1902. 316—22.1.; Leszih A.: II. R. F. állítólagos miskolci pénzverdéről, *Num. Közi.* 1905. 93—94. 1.; Zsoldos B.: II. R. F. miskolci pénzverdéről, *Num. Közi.* 1906. 11—12. 1.; Thaly K.: A munkácsi pénzverdéről. Arch. Ért. 1876. 301—307. 1.; U. a.: A kassai és kolozsvári pénzverdék történetéhez, Arch. Ért. 1879. 28—29. 1.; T.J. a.: II. R. F.-féle pénzverdék, Arch. Ért. 1876. 91. 1.; U. a.: Utasítás a munkácsi pénzverő részére 1710. *Tört. Tár.* 1881. 371—77. 1. Ezenkívül sok adat véve Thalynek az első jegyzetben közölt cikkeiből, melyekre minden esetben lehetetlen hivatkozni.
- ²³ Az egész ügy részletesen Arch. Ért. 1878. 241—46. 1.
- ²⁴ Szendrei—Szentiványi: *Magyar Képzőműv. Lexikon* 1914.
- ²⁵ Életére adatok: *Stempelsammlung des K. K. Hauptmünzamt* Wien IV. k.
- ²⁶ Erre nézve Jurkovich i. m. *Num. Közi.* 1903. és Gohl Ödön: Az óhegyi bányajeton, *Num. Közi.* 1902. 45—46. 1.
- ²⁷ Szükségpénzek irodalma: Th. Rohde: *Die Münzstätte Munkács*, *Num. Zeitschr.* Wien 1877. című tanulmányához a szerkesztőség hozzáfűzése; Newald i. m., Érdy J.: Eperjes megszállási érmei, Arch. Ért. II. 1869/70. 205—206. 1., Lipótvárnak megszállási érmei, Arch. Ért. II. 1869/70. 245—54. 1.; Neumann: *Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen* Prága, 1858. I. k.
- ²⁸ Emlékérmek irodalma: Thaly többször idézett cikkein kívül, Rampacher P.: R. emlékérmei, *Num. Közi.* 1907.; *Numus Anti-Rakotzianus*, *Siebenb. Quartalschrift* V. k. 333—36. 1.; Thaly K.: Az ónodi emlékérem, Századok 1896. 110—113. 1.
- ²⁹ Életére adatok ugyancsak a *Stempelsammlung* IV. kötetében.
- ³⁰ Thaly K.: Zrínyi Ilona és II. R. F. ingóságai jegyzéke, *Tört. Tár.* 1879. 171. 1...
- ³¹ Arch. Ért. 1877. 317—23. 1.
- ³² Thaly K.: Kuruc katonai érdemjel, Századok 1886. 345—46. 1.

FÜGGELÉK.

A Rákóczi érmeit változatok szerint is összeállították Rohde, Zimmermann és Rampacher a Num. Közi. 1907. évfolyamában, amihez Budai Antal és Daróczy Zoltán kiegészítései jönnek ugyanezen folyóirat 1907; illetve 1908. évfolyamaiban. Az alanti összeállítás csak a típusok szerinti leírást célozza.

a) *Pénzek*

1. *Aranyforint I. típus.* E) ·MON: NOV: AVR R·HUNG Koronázott magyar címer, körüle virágdísz, H) PATRONAL— HUNG· évszám, Glóriás Madonna felhők felett félholdon. Oldalt pénzverde jelzés.

2. *Aranyforint II. típus.* E) TANDEM OPRESSA RESVRGET pálmafa, oldalt K—V és 17—05, H) MONET A NOVA AVREA TRANS: Hercegi korona alatt pajzson Erdély címere, szív pajzsban Rákóczi címer.

3. *A ranyforint III. típus.* E) FRAN · II · D · G · S · R · I · ET TRANS YLV · PRINC · RAKOCZI · A fejedelem páncélos, kalpagos mellképe jobbra, jogarral a jobbójában. H) PAR-REGN-HVNG-DOM—ET SICVL·COM: 1707. Címer, mint a II. típuson.

4. *Ezüstforint.* E) MO NO: ARG:—REG HVNG: Korona alatt magyar címer, körüle virágdíszek. H) PATRON A—HVNG: évszám. Felhők felett félholdon ülő glóriás és koronás Madonna, baljában kormánypálcával.

5. *Ezüst poltúra.* E) MONETA · NO VA · ARGEN · REG · HVNG · Zárt koronával fedett magyar címer. H) Glóriás Madonna, félholdon, jobbójában jogar. Oldalt .P—H. Alul -POLTÚRA· -évszám --NpB.

6. 2o *poltúra.* E) Koronás magyar címer, oldalt évszám s esetleg verdejegy. H) PRO LIBERTATE. Koronás Madonna félholdon, baljában jogarral; alul kartusban XX.

7. 10 *poltúra.* E) Nyílt korona alatt magyar címer, oldalt évszám és esetleg verdejegy. H) PRO | LIBERTATE és alatta kartusban X.

8. 4 *poltúra.* E) MONETA—NOVA-1706. Zárt korona alatt magyar címer és alatta verdejegy. H) PATRONA—HUNGÁRIÁÉ. Koronás Madonna, jobbójában jogarral félholdon. Alul kartusban IV.

9. *Poltúra.* E) POLTÚRA—A° évszám. Nyílt korona alatt magyar címer, oldalt esetleg verdejegy. H) - PATRONA · —· HUNGARLE · Koronás Madonna félholdon, jobbójában jogar.

10. *Rézdenar.* E) Nyílt korona alatt magyar címer, oldalt C—M. H) A? j 1.7: DENARIUS | 05.

b) *Szükségpénzek.*

11. *Lipótvár.* E) LS monogramm, oldalt 17—05. H) EX—NECESSITATE, alatta X.

12. *Lipótvár* (más típus). E) Mint fent. H) PRO NECESSITATE, alatta X.

13. *Eperjes.* E) Korona alatt L, alatta 1704. H) EPER | BLOC.

14. *Nagyvárad.* E) Korona alatt I betű, oldalt évszám. H) PRO | NECES SITATE VARAD.

15. *Nagyvárad* (más típus). E) Mint előbb. H) IN | NECES | SITATE | VARAD IENSI.

16. *Nagyvárad* (más típus). Egyoldalú kis rézpénz. Korona alatt I, mellette két oldalt G—W és évszám.

c) Emlékérmek.

17. *Szab. harc megkezdésére.* E) FRANCISCVS · II · D: G: TRANSYL: PRIN: RÁKÓCZI · DVX · CONFĒ: R: STAT: Mellkép jobbra, lenn D · WAROV · F · H) DIMIDIVM-FACTI-OVI-BENE-CCEPIT.HABET. Themis és Egalitas feloldják Libertás kezén és lábán a bilincseket.

18. *Szécsényi országgyűlésre.* E) FRANCISCVS·II · D: G: TRANSYL: PRIN: RÁKÓCZI-DVX-CONFĒ: R: H: STAT: Mellkép előre nézve. H) CONCVRRVNT-UT«ALANT· Antik oltár tűzét éleszti három Vesta papnő. Az oltár talapzatán DW Szelvényben: CONCORDIA · RELIGIONUM · | · ANIMATA. LIBERTATE | Φ A · M · D · C-C-V.-\$|IN,CON:SZECH:

19. *Ónodi országgyűlésre.* E) FRANCISCÜS II:D:G:S:R:I: PRIN= —CEPS·RÁKÓCZI & TRANSYL: Mellkép jobbra. H) TENDIT PER ARDVA VIRTVS. Herkules bunkót emel a Hydra ellen, melynek két fejét már leütötte.

20. *Gúnyérem.* E) PERFIDA CEDE TRIAS PROPRIVS CADAT IGNIS AB ARA + MARTI IV RE PIO DISCE SACRARE TRIAS + Páncélos harcos szétveri az oltár tűzét, a Vesta papnők menekülnek. Szelvényben DE INIMICIS VICTOR s kígyózó szalagon INDE PAVOR PATRIAE * Alul G -S · H) -J- VERA SALTS PATRIAE SPODETVR AB ARBORIS VMBRA: + SVB QVA PAX REQVIES IPvSA, SECVRA VIRENT + Lombos fa mögött tájkép Erdély városaival: B (Beszterce), S (Segesvár) CLAVDIOP (Kolozsvár), DE-VA (Déva), M (Medgyes), CIB. (Nagyszeben), FOG (FOGARAS), COR (Brassó) ALBAIVL- (Gyulafehérvár). Szelvényben: INCOLIS NOBILE PRAESIDIUM O, szalagon MANET HINC PROTECTIO REGNI o. Alul G-SCHVLER.

21. *Bronzjeion.* E) Kis egyfejű sas, kiterjesztett szárnyakkal, alatta R.F«P·] TRAN-1 DOM- IS·O H) Ülő Madonna. (Rampacher közli.)

22. *Aranyérem.* Egyoldalú brakteata-szerű érmecske Rákóczi képével (Rampacher közli).

KURUCKORI PÉNZEK TÁBLÁZATA.

Aranyforint	K—B	1704, 1705, 1707
	N—B	1704, 1705, 1707
	K—V	1705, 1707
Forint	K—B	1704, 1705, 1706, 1707
	M—M	1706
Ezüstpoltura	N—B	1703, 1704
	Vj. n.	1705, 1706
20 poltura	C—M	1705
10 poltura	Vj. n.	1704, 1705, 1706, 1707
	N—B	1705
	C—M	1705, 1706
4 poltura	M—M	1706
	C	1706
Poltura	Vj. n.	1705, 1706, 1707
	K—B	1704, 1705, 1706, 1707
	N—B	1705
	M—C, C—M	1705, 1706, 1707
Rézdenár	M—M	1706, 1707
	C—M	1705
Ellenjegyes 20 poltura	Vj. n.	1705, 1706
	C—M	1705

Ellenjegyes 10 poltura	Vj. n.	1704, 1705, 1706
	C—M	1705, 1706
2 ellenjegyes 20 poltura	C—M	1705
2 ellenjegyes 10 poltura	Vj. n.	1704, 1705, 1706
	C—M	1705
	M—M	1706
10 polturás aranyverete	Vj. n.	1704
	K—B	1705 (hamis)
10 polturás ezüstverete	Vj. n.	1704, 1706 (Nemzeti Múzeum)
4 polturás ezüstverete	C	1706 (Nemzeti Múzeum)
Aranyforint rézverete	K—V	1705 (próba? Nemzeti Múzeum)
Ellenjegyes aranyf.	N—B	1704 (hamis? Nemzeti Múzeum)
Ellenjegyes forint	K—B	1704 (hamis? Nemzeti Múzeum)
Szükségpénz, Lipótvár		1705
Szükségpénz, Eperjes		1704
Szükségpénz, Nagyvárad		1706, 1707, 1708, 1710.

AZ I. KÖTET TARTALMA:

	Oldal
Előszó. írta <i>gróf Mikes János</i> szombathelyi püspök.....	5
II. Rákóczi Ferenc élete. Írta <i>dr. Balla Antal</i> író és hírlapíró	11
Az utolsó Rákócziak. Írta <i>Lukinich Imre</i> egyetemi tanár, a M. T. A. tagja	263
Rákóczi, az író. Írta <i>Zolnai Béla</i> egyetemi tanár	289
Rákóczi mint hadvezér. Írta <i>Markó Árpád</i> alezredes, a M. T. A. tagja.....	325
Rákóczi közjogi szempontjai. Írta <i>Polner Ödön</i> egyetemi tanár, a M. T. A. tagja.....	363
A kuruckor érmészete. Írta <i>Huszár Lajos</i> , a Magyar N. Múzeum éremtárának őre.....	389